Год. VI. Бр. I.

ЗОРА

лист

за забаву, поуку и књижевност.

Уређује

Атанасије Шола

Излази почетком сваког мјесеца. Износи 4—5 табака а цијена јој је: на читаву годину 8 круна или 9 д., за ђаке 6 круна или 7 д.

У Мостару, јануара 1901.

Српска Преводна Књижевност

— Др. Љубомир Недић —

Питање о којем смо намерни проговорити, у овоме чланку, неколико речи, велико је и важно, једно од оних питања књижевности о којима, да се она како ваља претресу, треба писати простране расправе, а не кратке уводне чланке, какви су ови наши. И ми, отуда, и немамо намере улазити у ово питање у свему пространству његову, него изнети само неколике опште мисли о преводној књижевности, више, — као и у другим оваквим нашим чланцима, — да покренемо на размишљање о томе питању но да га расправимо.

О чему, овом приликом, желимо проговорити, то је, о важности преводне књижевности. Говорити о томе, може се, на први поглед учинити непотребно и доконо. Нису ли преводи од највеће важности и за велике светске књижевности, а у колико морају они бити од веће за нашу, малу и сиромашну књижевност? Једино по чему изгледа да би могло бити речи, то је, о томе шта треба преводити, и старати се да оно што се преведе буде преведено како треба. Важност преводне књижевности сама, изван сваке је сумње. Њу треба признати; и ми је признајемо. Али, признајући је, ми налазимо да је добро извести начисто прави значај њен.

И, ми ћемо одмах рећи да налазимо да се тај значај не схвата свакада правилно, и да се он замишља већи но што је у ствари. Колико је корисно поједина знатна дела књижевна преводити с једних језика на друге, она, строго узев, не улазе у књижевност у коју се преводом уносе. Она стоје *поред* оригиналних, оних, која су у књижевности каквога народа никла, као нешто страно, туђе; она су као нека позајмица коју смо у другога учинили, нешто што у истини није наша имаовина. Преводи

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА „СВЕТОЗАР МАРКОВИЋ" БЕОГРАД

су само за то да попуне извесну празнину у књижевности. Књижевност свакога народа, мислимо, права и чиста књижевност његова, она која нема стручан карактер, лепа књижевност, у најширем смислу те речи, треба да је оргинална, самостална. У њој се вазда мора огледати један, национални дух, чији је она највиши и најсветлији израз, и она се, отуда, и зове још *националном* књижевношћу. А отуда долази и то да се у свима великим књижевностима, поред све различности праваца у свакој од њих, огледа извесно јединство: што свака од њих има своје чисто национално обележје. Тако је у француској, тако у енглеској, тако у немачкој, тако, у опште, у свакој књижевности, у једној више у другој мање, како је у којој национални дух добио више или мање израза. Сваки народ има свој начин мишљења, свој начин осећања, своје тежње, и своје идеале, и све се то огледа у његовој књижевности као и у свему другоме.

Хоће ли, сад, књижевност сачувати тај дух ако се у њу много буду уносили страни елементи, страни не само по идејама, које се напослетку, још могу и примити и асимиловати, него и по начину осећања, које, и ако је оно, у главноме, свуда исто, показује, ипак, толико различних начина на које се оно у разних народа манифестује? Не превлађује ли у једних више ова, у других више она страна; и нису ли она у оној општој мешавини својој која чини општи осећајни живот каквога народа различна? Опасност је, очевидна, ту да се национални карактер књижевности у неколико измени, можда и сасвим изгуби. И што је права национална књижевност неразвијенија, опасност је та у толико већа. За велике књижевности, као што су француска и енглеска, нема опасности да би преводна књижевност могла штетно утицати на самостално развијање њихово; за немачку она је већа; за руску још већа; по нашу, она би могла бити судбоносна. Наш национални дух у књижевности није још добио својег пуног израза. Ми смо, истина, имали Доситија, и Вука, и Његоша, и Бранка, и још доста других писаца који су сви писали у националноме духу, — књижевност се наша, може се рећи, све до најновијег времена развијала у томе духу, — али он, као што рекосмо, у њој још није добио свога пуног израза. Хоће ли га он добити ако будемо сувише преводили? Ми о томе сумњамо. И с тога и нисмо за то да се сувише много преводи; нисмо за то да се у нас преводи као што преводе на пр. Руси, — но у сразмери према нашој и њиховој књижевности. Ми треба да будемо и останемо своји, у књижевности, као и у свему другоме. И ако ћемо тако бити и сиромашни, оно што будемо имали биће доиста наше.

Погађамо унапред шта ће нам се на све ово рећи: да се књиге не преводе за књижевност, него за читаоце; да су потребе књижевности, у ствари, потребе публике која чита; и да се, када се говори о потребама књижевности, у ствари, мисле потребе читалачке публике. Ми не мислимо да је то, и ако је оно у главноме тачно, у свему тачно. Књижевност се, доиста, негује зарад оних, који треба да у њој уживају. Али преводи су увоз књижевни, и с њима је као и с другим што се са стране увози. И као год што увиђавно државно газдинство отежава, често пута на штету држављана, увоз појединих производа са стране, зато да би подигла домаћу производњу, тако исто треба и преводима, који нису ништа друго

до страни књижевни производи увезени у домаћу књижевност, бранити прекомерни улазак у ову, у интересу подизања националне књижевности. Ако читаоци тиме и губе, они губе као и онамо држављани, заради, не само општега, него и својега потоњег добра.

И, — да ово поређење развијемо још мало, — ономе што књижевности треба, томе не да се не сме спречавати ни отежавати улазак у књижевност, него му га треба и олакшавати, као што се ослобађавају од царине и других дажбина ствари које треба да помогну развијању домаће производње. Што су ове за производњу, то су та велика страна дела за књижевност. Она не само да не одмажу, него она и помажу националну књижевност. Велика и узорита књижевна дела, и ако су она никла у једноме народу и припадају, у првоме реду, *његовој* књижевности, припадају, у исто време, и свему образованоме човечанству; она немају виши строго националан, већ општечовечански карактер: то и јесте што их чини оним што су.

Таква нам, велика, узорита и класична дела књижевна треба, и што више, уносити у књижевност. А њих је толико да их имамо још дуго уносити, да не морамо уносити и других, који су само од пролазна дневна значаја, и која су нам, великим делом, не само непотребна, него могу, према овоме што овде изведосмо, бити и штетна. Њих има од сваке врсте, и за све укусе (велика књижевна дела махом су за све укусе). Што би смо, место њих, која су нам потребна, преводили друга, без којих можемо бити? Зар је боље што имамо преведена Боденстетова Мирза Шафија, тога лажног источанског песника у наочарима место да имамо, у исто тако добру преводу, лирске песме Гете-ове, његове баладе, и *Римске Елегије?* Или зар је боље што се преводе хумористичне приче Коломана Миксата, када се, место њих, може превести што из Стерна? Рећи ће се, можда, да је онај мађарски писац превођен и на немачки. Нека је превођен: немачка је књижевност велика, и Немцима може бити да преводе и што им не треба, јер имају давно већ преведено све што им треба. А ми тога још немамо, и ми треба да настанемо око тога што је пре пре но што можемо помишљати и на оно што нам је непотребно.

Преводна је књижевност важна, и без ње не може бити ниједна, ни најнационалнија књижевност. Али важност се њена не састоји у томе што ће она читаоце једнога народа упознавати с најновијим што се у књижевности других народа јави; она се не састоји ни у пресађивању свега онога што се бољега јави у другим књижевностима: него само онога што је у њима најбољега, што је доиста знатно, велико, и узорито, и што, као што смо већ напред рекли, и ако оно припада, у првоме реду, *једноме* народу, припада у исто време, и свему образованоме човечанству као трајна тековина његова.

Само таква преводна књижевност доноси истинске користи књижевности у коју се она пресађује. Како до такве преводне да дођемо, друго је, не мање важно питање. Али о томе питању ми овде не мислимо говорити; него се, за овај мах, задовољавамо овим нашим општим изводјењима о важности и значају преводне књижевности. Другом приликом вратићемо се опет на то питање, да о њему и с друге стране проговоримо.

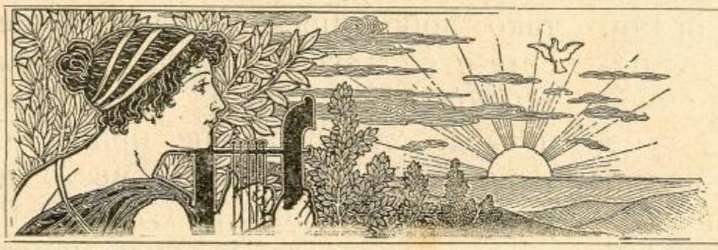

Пјесништво

С Босфора

I

Ћемија ме Бејлербеју носи.
„Што ћу тамо? Узани сокаци;
Ограде им два човечја боја;
А кафеси густи и високи
На џумбама и на пенџерима;
Нигде каде ни старе ни младе.“
Тако мислим и тако хесапим,
Момче младо с јабане далеке.
А кад тамо, доле на јалији,
Каде, каде, и то више младе:
Поседале на мале сандале
И уз тутун егленисат' стале,
А мухабет што крај воде воде
Послаћи је од татли-татлије.
Неке пију севдалинку нову,
Песмом драго на еглене зову;
Неке опет с ћибара голема
Само ћуте, ништа не говоре,
Тутун пију, у Босфор гледају;
А једне се крадом погледају
И крадом се несташно осме'ну,
Па се теке Босфору окрену.
И гле чуда досле невиђена
Од како је пророкова дина!
Бели јашмак — танка паучина,
Много крије — ништа не сакрије:
Бела су им лица на мејдану,
И вране им косе на мејдану,
На мејдану и уста и чело,
И солуфа оба на мејдану!...

II

Бејлербеју доле на јалији
Пуно лепих! Али Фатма што је!!...
Мезимица старога муфтије,
Баш оданде с босфорске јалије.
Што ћу харчит' и вакта и речи
Да казујем колико је лепа,
Кад не могу исказати лепо?
Оволико, од мене је доста:
Нити лепше, нит' вала милије —
Од Скутара па до Терапије.
Није чудо — анадолска страна;
Није мало — анадолско сунце.
Синоћ ми је месец казивао
Сам о себи, старом севдалији,
Ашиклији, ноћној харамији
И хајдуку што му чифта нема:
„Прикрадем се, вели, кроз пенџере
Окренуте према ћулистану,
Некад ноћу, повише у зору,
Увучем се ћутке у одају
Где муфтина мезимица спава,
И ћутке је пољубим у уста,
И у лице, у сулуфе вране,
И у оба ока граораста,
У гр̈оце, и ниже гр̈оца...
Она сама на шиљтету меку:
Сву ноћ будна, пред зору заспала,
Босом ногом јорган отурила;
Хаљина се у сну раскопчала,
Под грлом јој хамајлија мала,
Ни ода шта, до од злих очију;
Руса коса по недрима пала...
Ништа на њој осим гецелука;
Десна јој је на јастуку рука
А лева је на шиљтету меку;
Рукави се у сну засукали,
Беле руке два лалета бела.
Тихо дише, дубоко уздише;
Руса коса на амбер мирише
А гр̈оце и недарца мека
На ћул цвеће и јасмин ливанту...“
Слушам месец, старог севдалију,
Ашиклију, ноћног харамију
И хајдука што му чифта нема.
Прво ћутим, после проговарам:
„А тако ми мојега амана
И тако ми поста Рамазана! —
Ја бих тако, а зашто би крио,
И да нисам Турчин од земана,
Вала, била! бих се потурчио:
Турчин био три пуна сабаха,
Три јације и три икиндије;
И ја вала прозборио не бих,
Ни њој дао да мухабет води —
Да нам вакат у лудо не ходи.

1900.

Јелена Јов. Димитријевића.

Чича-Јордан

Једна слика

— Стеван Сремац —

Знам да га многи од поштованих читалаца не знају, и да су сад први пут чули за његово име. Неки нису никад ни чули за-њ, други и чули и видели га и знали за-њ па га временом и заборавили; јер доброчинство и благодарност ретко, што рек'о Тургењев, другују овде на овој нашој планети. За то и јесте чича-Јордан те срећне, да га слабо знају. Јер живот његов није живот каквог државника, после чије смрти се забринуто питају, шта ће бити са земљом и народом без њега; на живот каквог богатог трговца, који се целога века свог богатио продајући своје а још више туђе, па не могав понети на онај свет ни добра дела а камо ли добро имање своје — оставио то на добротворне, хумане циљи; живот чича-Јорданов није био ни живот јунака каквог, ни уопште великог човека каквог, мецената каквог.

Па ипак је то био један добротвор, меценат један, само је то био један од оних скромних мецената, своје врсте, који за живота не дочека слике своје у календару, а после смрти нико се неће отимати, да му за добре паре (из фонда) напише биографију. Јер како ради за живота, мучно да ће иза себе оставити какав фонд, око кога би се — као што је већ сваком читаоцу добро познато — искупили и попали на њ одборници и књижевници као мачке на масну сланину.

Неправду овога света гледао је долепотписани да исправи овом малом сличицом о чича-Јордану.

I.

Чича-Јордан је однекле из Турске, из Старе Србије; из краја где је негда за време царевине српске било само у његовом крају седамдесет и седам белих цркава и светих манастира, одакле су силне светитељске мошти мирисале као босиок на све стране по кристијанлуку све до три мора и Саве и Дунава. Дошао је био, дететом још, у Србију, давно, још онда кад су се министри звали попечитељима, кад су начелници сви од реда носили солуфе и бркове као Краљевић Марко, и када су осмотритељи карантина били богати и силни на граници и пример осталом „чиновничеству" шта може то јест један чиновник постићи и стећи само кад је вредан, савестан и штедљив.

Као сваки из оних крајева, био је и чича-Јордан врло умешан и знао свакога врага. Умео је чак и сатове оправљати, без сациjеве лупе и алата са својим великим пећанским ножем оправљао је он сатове у својој околини, а знао је и многе траве и лекове. „Пуче му снага!" тек рекне за болесника, прегледа га и каже: да му има лека, и излечи га, а ако баш и не излечи, сви су веровали, да му не би помогли ни триста осамнаест Никејских светих отаца, што је и чича-Јордан потврђивао: „Неје му било писано, а да му је било писано, ћаше да има још'те дана!" Био је и говедар и пудар, и фурунџија и млекаџија, и баштованџија и ашчија, али је ова два последња занимања ипак највише ценио и једнако је једно другим замењивао; и умро је а никако није могао стално да се реши за једно или друго занимање. За то је и био познат под оба имена; Јордан баштованџија и Јордан ашчија била су два имена за једну исту особу; деца су га знала под именом чича-Јордан баштованџија (или пудар), а одраслији под именом чича-Јордан ашчија.

А познат је био и једнима и дру-

гима као човек који је добро испекао свој занат, па га је сваки радо звао. У пролеће би га богатији звали, да окопа башту, да ореже воћке, опкопа лозу. И он би све то посвршавао на потпуно задовољство, — задовољни би били и они и он, а чича-Јордану није баш бог зна колико ни требало, јер сем унучета Дила није никога другог од рода имао, за то је унуче живео. А ни самоме Дилу није Бог зна шта требало; лети воћа а зими печених бундева и Диле није ништа више ни изволевао.

Лети би се чича-Јордан наимао да чува крајне баште газдама чије су куће биле у чаршији. Ту је чича-Јордан пударисао и баштованисао. А био је поуздан и поштен а поглавито погодан јер није имао ни на близу ни на далеко рода — на пример, каквих сестричина или синовица, од чега се газде и газдарице обично прибојавају — као што то многи пудари деси се да имају; и за то су с њим задовољни били и старији и млађи, и родитељи и деца, нарочито дечурлија. И да се чича-Јордан плебисцитом бирао за пудара, сви би дечурлијски гласови пали на-њ, а да је захтевао уверење о владању од њих, дали би му га као врата велико.

А и јесте био славан баштован у пролеће и још славнији пудар у лето и јесен. Кад стигне јесен, она штедра и благословена и обилна јесен са дарима својим, са јабукама и крушкама, бресквама и шљивама, грожђем и дгуњама, — како дражесно изгледају онда баште онима што вире с поља кроз плот! Рај, прави рај са читавим редовима забрањена разноврсна плода. Плаве се шљиве на савијеним тешким бременом гранама, румене се и жуте крушке, сјају јабуке, и плави се пепељасто грожђе испод пожутелог већ лишћа, а поворка дечурлије блене с оне друге стране плота, са сокака, и кокетује, а вода им пљушти на уста. И ко је тај ко се у раноме детињству није саблазнио једним таквим призором, и није заборавио пету заповед божију која вели „не кради!“ а запамтио и сетио се оне пословице људске: „да је крадено грожђе најслађе“, — па му дошла жеља, да се успуже преко плота у туђу башту!?

То је знао и чича-Јордан и ако није био писмен и читао то, и тада је аргусовим очима мотрио на поверено му чувању имање. Али шта су помогле његове аргусове очи, кад је чича-Јордан био право, што рек'о народ, адамско колено.

— А бре, деца, бре, чворци ниједни! раздера се тако једнога дана и полете с ужасном једном мотком на мале лопове који су се црнели кроз шљивово грање. Чек' да видимо, ћопеци, је ли је ово алајбегова слама или пусто масло?!

— Леле! Јао, јао! Заграјаше са шљива дечурлија која се у ово доба најмање надала чича-Јордану. А највећма се дерао мали Гиле, коме је ово први пут у животу било, да се кренуо тако корпоративно у крађу. Од страшне мотке чича-Јорданове, која је двапут дужа била од носиоца јој, све је страх и трепет још из далека ухватио; једно по једно стаде падати и бегати и скакати као без душе преко плота, док је чича-Јордан до пола баште стигао.

— Ахааа! Тој' ли учите у чкољу, тој ли ве је учитељ научио?! дере се чича-Јордан и све ближе и ближе долази.

— А што ниси пон'о већу мотку чича-Јордане? Смеју му се деца склоњена и безбедна иза плота.

— Ако, ако, подсмевајте ми се, несрећници! Сад ми утекосте, ама да запишете кад још једаред поједете

сливу одавде. Утекосте, ама један ће бар да ми плати кад-тад! Да ми плати ем убаво, ем за све!

И доиста, на велико задовољство своје опазе дечурлија једнога свога друга и саучесника, где се од страха и невештине уплео у гране, па не може никуд, него само кука и јауче.

— А гле, Гила! Пази Гила! Хахаха. Пази га како се сплео! продера се један показујући на Гила који је преплашен скакутао као веверица с гране на грану и дерао се.

— Јао што ће да добије батина! повика други.

— Одераће га ка' вола у купусу! повикаше још неколицина смејући се другу у невољи.

— Јао нећу никад више, чича-Јордане, пусти ме. Молим те, нећу никад! Само ме сад пусти! Моли га Гиле.

— А нећеш, дете! Нећеш! Тако си сваки збори, кад види да су тесна посла! Ама неће више чича-Јордан да буде луд.

— Нећу Бога ми више! моли га Гиле.

— Нећеш, дете! Не можеш, па нећеш! Несам јучерањи бачованџија и пудар те да не знам. Тако викаше и господин Лаза поштар кад беше у ваше године. „Нећу нећу, никад више", у три пута га пушта, превари ме рђа три пут. Ама долијао је и он. Поче са сливе а сврши са аманети — ене га у Пожаревцу где учи тишлерај саг под старос!

— Молим те, чича, само сад ме пусти! Нећу, Бога ми! моли му се Гиле.

— До данас је било, ама од данас нема веће. Несу ово дуње! вели чича-Јордан па обилази издалеке око дрвета на коме се ушепртљио мали крадљивац новајлија! Несу ово дуње, знам ти муку. Хехе! А да су дуње или крушке ласно би ви било; *ја* би бегао од вас, а *ви* од мене јок!

И доиста, да су то биле крушке или дуње, кривац би лако; он би се одбранио као и многи други отворив јаку паљбу одозго на непријатеља којим је доминирао, — али како су то меке шљиве биле, положај му је био врло критичан.

— А, шта ћеш сад, несретниче?! пита га чича Јордан видећи га где баш нема куд. Хехе, дете, шта сад мислиш?!

— Оћу да скочим главачки на земљу; да се не дигнем жив, теби за инат, рече одлучно мали злочинац кроз плач и стаде на једну тању грану која се сави и тек што не пуче под теретом злочинства.

— Ух, ух, викну преплашено чича-Јордан и покри шаком очи, само да не гледа страхоту. Лудо младо, што ће да погине за ништо. Ех, мајка ти стара! Па стани на ону другу грану, поцврста је, оће те одржи убаво.

— Нећу, дере се дете, оћу да погинем за две паре туђих шљива, а теби грех на душу! За туђе шљиве, нису ни твоје.

— Ух, ух, леле! Несретна деца што праве! За пару он главу а ја си душу да изгубим!! јада се чича-Јордан и подупире мотком грану. Силази доле, врат да скршиш а џаба ти сливе!

— Јес', па да ме после бијеш! Нећу, плаче дете. Оћу да скочим на оно шиљасто дрво, на прошће... Па да ти направим посла!

— Ех, несретно дете, несретна памет.... Да направи посла и мени и старејима! хуче чича-Јордан. А чији си ти, а, бре?! Татко кој ти беше?

— Ја немам оца!...

— Ех, црно удовачко дете, ... без татка... За то си такво! —

— Лаже те, чича Јордане, има оца! деру су они иза плота.

— Чији си, бре, казуј се!! прети му чича Јордан, нећу да те пустим, доклен ми се не кажеш.

— Мила рабаџије сам! одговара му крадљивац, пусти ме, молим те.

— Мила рабаџије!? Бре, зар већ толког сина има Миле!?

— Лаже те, није, чичо! Миле рабаџија и нема сина, него девојке две! деру се они иза плота.

— Лаже, лаже! проказује га један. Он је господин Милисава, Милисава Јовановића казначеја.

— Господин Милисава! чуди се чича-Јордан. Бреее! Знам га, знам господин Милисава! Памтим га када још'те малецан беше! Беше и он... ама, овакав окаченик не беше!

— Јесте, његов је, његов. Бога ми, чича-Јордане! потврђују они остали иза плота.

— Ej, господин Милисаве, господин Милисаве! Што те орезили овај окаченик твој!!

— Нисам бога ми, лажу те чичо, ја не говорим с њима, лажу те! дере се онај.

— А чек', чек'! Сад кад знам; док га видим 'ћу му се пофалити с тебе, да му кажем каквога ђака има!

— Немој, молим те, нећу никад више; само ме сад пусти! моли га кривац.

— Јок, јок! Знам ве ја вас све убаво! „Леле и помагај!“ док ви је невоља, а сутра опет ка' чворци на исту грану паднете! Сад ћу да викнем влас', да те причува, докле ја скокнем до твоју кућу, до татка ти!

— Ајој, чичо, немој, немој молим те!

— Немој да се трудиш! Ево њега самог! викну један па загреба у страну, а сва остала дечурлија прснуше куд које далеко од плота и баште где се драма одигравала, па се стадоше дерати: Гиле Јовановић! Ево га Гиле Јовановић.

— Леле! дере се онај на дрвету још већма кад опази ко иде оданде право поред баште. Јао, убиће ме, убиће ме, ако ме види овде!

А чича-Јордану одједаред би нешто жао.

— Ајде силази па бегај куд знаш, вели му чича-Јордан, а ја ћу се ево уклонити!

— Не смем никуд одавде; незнаш ти мог оца какав је!

— Зар ти је оно татко? упита га чича-Јордан.

— Јесте, он је... а јао!

— Ej несрећниче! Па он ће да те убије, ако те види ту! вели чича-Јордан.

— Јао, оће, како да неће! Убиће ме! Убити! Не знаш га какав је крвник; он не гледа куд удара него што дофати. Јаооо!

— Јесте, потврђују остала деца смејући се, бије га кад скриви, па све као вола у купусу.

— Јао, јесте, јесте! дере се онај.

— Па шта ће да радиш несрећниче? Не смеш на сокак, јел'?

— Гиле Јовановићу! деру се дечурлија да чује мимопролазећи.

— Не смем никуд!

— Па да те скутам, несретниче? пита га чича-Јордан. Да те сакријем док не прође беда, а, дете?

— Боље ти да ме бијеш него он; он не гледа куд бије.

— Нећу да те бијем, не бој се дè!

— Ако, ако, боље ти него он, вели Гиле и почиње да се силази. Видио сам ја, ти не умеш да бијеш. Кад бијеш, а дете се смеје.

— Море *нећу* да те бијем! Џаба ти и бијење, кол'ки стра' изедо. Кад је таква работа, прође ме и љутина!... Како да те бијем... Бог те је убио кад имаш татка таква! вели чича-Јордан и скида малога и пушта

га да се склони у колебу, док не прође опасност.

У том стиже и господин Милисав Јовановић казначеј који се обично у ово доба радо сам шетао палилулом и размишљавао о које чему.

— Гиле Јовановић! Гиле Јовановић! продераше се деца баш кад је госп. Милисав казначеј био према башти. Чича-Јордане, је л' ту Гиле М. Јовановић ученик четвртог разреда основне школе?

Кад госп. Милисав чу име свога сина с потпуном титулом, он као мало застаде.

— Што се збрасте, несрећници, грди их чича-Јордан. То ли ве је учитељ у чкољу научио?! И ви ли сте ђаци?! Несрећници, анатематици! Срам да ве бидне!

— Шта сте ви? запита их госп. Милисав.

— Ми смо ђаци, одговори један издалека, скинув капу.

— Несрећници сте ви какви ђаци! грди их чича-Јордан.

— Па шта сте се скупили ту? пита их оштро госп. Милисав.

— Спремамо се за пријамни испит, за гимназију! одговорише неколицина гологлави.

— Лопови, господине, лопови, тужи се чича-Јордан; сваки дан се зберу па ми душу ваде! Како да је једна бакча у град! Лопови ниједни!

— Нисмо ми лопови, чича-Јордане, протестује један!

— Извините за тај израз! додаје други.

— Лопов је унутра! вели трећи.

— Зна се ко је лопов! гракнуше неколицина.

— Ајд одма' кући да сте се вукли! вели госп. Милисав. Како је то! Ви'ш ти њих! Ајд, одма'! Кога чекате?

Деца полазе полако па се осврћу и одуговлаче.

Кога чекате? пита их госп. Милисав.

— Чекамо Гила! рекоше неколицина што су измакли мало напред.

— Којег Гила?.... Несретника к'о и сами што сте! вели госп. Милисав.

— Гила Јовановића, из четвртог разреда.

— Јесте, поправља га један из гомиле, Гила М. Јовановића...

— Шта,... како... рече узнемирено госп. Милисав чувши чак и оно „*М.*“ између имена и презимена. Зар он чак овде? А, да ћу ја већ њему!! Ааа, а где је он?

— Ено га тамо!... Крао воће из ове башче... вели један.

— Оће чича-Јордан да га води у апсу, додаде други.

— Па ће да му намалају слику у *Полицијском Гласнику*, вели трећи.

— Шта, шта! Замуца госп. Милисав и пребледе човек.

— Не слушај ги, господине! Лажу чапкуни ниједни! брани га чича-Јордан.

— Ама чича-Јордане, зар мој, мој син...

— Аман, лажу те, господине, лажу; мене ми једу век а тебе те лажу! Гиле је добро дете, а они су лопови!... Никад га моје очи не видоше! Кротко дете! Хехе! Море, кам' да су сва деца како твој Гиле, па — берићат версун! Бог да поможе, господине! Да су сва деца како твоје, — (да ти је живо и здраво и аир да видиш од њег!) — не би пудара требало; пудар не би леб у свет имао... доста би било једно страшило на десет бакче и бостана; једно страшило од стари дреји за чворци — тол'ко!

— Јесте, јесте, деру се деца; лаже чича-Јордан, ту је Гиле!

— Јаз'к, бре, чапкуни, што клеветите другара!... Нема, господине,

ич нема га, ете, твојега Гила! Они су лопови; они, господине, и лажу и краду и клевете!

— 'Ма знам ја своје дете. — Зар Гиле мој?!... вели утешени отац.

— Молим те, господине, зборење нема! Твој Гиле седи си сад дома и чети си књиге, да ти обели образ у чкољу... А ово су лопови и несрећници.

— Срам вас било, да клеветате тако свога невиног друга. Клевета је најгаднији порок и у старијим, а камо ли у тим тако рáним годинама! грди их госп. Милисав и продужава пут на једну а дечурлија дерући се једнако: „Гиле М. Јовановић“ на другу страну. Ова у толико пре и брже очисте сокак, што се из далека зацрвенео фес општинског пандура Пурка.

Тако би спасен Гиле М. Јовановић, ученик четвртог разреда основне школе.

НАСТАВИЋЕ СЕ.

Преко Фурке

— Др. Ђуро Ј. Димовић —

Непрестано се пењасмо. Веремо се као козе, високо смо као птице, а пуни одушевљења, зноја и умора.

Досегли смо већ висину кад је путнику неправо што Француз није измислио, а Нијемац усавршио какав мућовод, ког би он сада извадио из његових корица у горњем џепу, па га затакао за шешир као у низини код нас цвијет с леје у лукну од капута. Али и ако смо се толико успели — један врхунац у нашој близини је замотан облацима као да је на њему творница мућа — пут нам се још увијек пење. Опружио се по стрмој падежи дугуљасте планине као бијела трака на смеђецрвенкастој хаљини скромне дјевојке; неколико бочина, преко којих он вијуга у навет, подметнуле му се попут руку да га придрже, како не би спао у понор и дољу испод себе. На његову крају, у самом зренику, помаља се нека кућа као чардак на граници свијета, која се тамо руши у недогледне провале. То је хотел *Поглед на Фурку*. Сјем њега и неколико крава — што изгледају као да су прилијепљене на планинској коси и пасу спуштајући се низ њу по мало као да клизе кâпи густе, црне течности низ стрмину с ону страну долине, — нема животу ни трага. Мјесто сликовитог прорашћа и тамно-свјеже боровине заузео снијег; мјесто птичијег пјевања звижди по огромном, препланулом камену вјетар. Стијење као да се испиње да високе висове уздигне још више и разабире се свуда; по њему тек судимо да има још у наоколо, и иза нашег видика, снијега, леда и пустоши, и да земља, и ако је овдје изгубила своју животворну снагу, није умрла, јер још бар дакће...

Необичан је то вјетар. У ријетком зраку једва примјећујемо да се нешто креће. Чини се као да се тромо нйшē грана широке палме и спушта своје поцијепано лишће близу знојава чела, иначе ништа. Али га за то добро чујемо: хуји на све стране по пустоши и снијегу што се бјеласа по највишим вршинама, па тја и тамо иза врлети нешто фијуче и тутњи потмуло, али то је иза брда. Је ли и тамо дува вјетар, или пршти који од свудсушних алпинских слапова или капље снијег, што се топи с глечера, у дубину испод себе и нестаје га у том непознатом, замрзлом, другом свијету...? Сјем њега, што се размеће по зраку и обилази своје врхове као гробар повјерене му гробове, све је мирно и једнолико, силно, дивље и сурово. У једној ували до нас је велик комад залеђена снијега. По сриједи му се распознају свјетлије бразде, те изгледа као огроман, узоран слог на њиви од самог креча. Мало даље множина малих барица од снијега; чини се е је неко ударио о хридину груду, а она се распрштала у хиљаде комадића, па онда множина разрована камења зем-

љине боје, што се спушта у долину као изморено од зиме, и по њеној средини видиш, дубоко доље под нама, поток. Из даљине не видимо ни у њему како тече вода; као све остало, тако и она изгледа као да је зачарана зауставила се уједаред у свом току, или као да је мотримо на фотографији. Тек овда-онда, овдје-ондје, заблисне и по њој сребрна и златна жица, али ни она не буди мисли о веселом скакутању горског поточића или о пјесми његова жуборења. Тако и код нас засија каткад пут при заходу сунца кад у љето напада на њега доста сламе од жита из кола па остане лежећи на стази. Жетеоци се испјевали и отишли, коњи протрчали и бич се испуцао, а слама лежи, мирује и по који пут још засине, док је нога не згази и не замота прашином. Чак јој ни шум не разабирамо. Да ли га у опће не чујемо, или се и он губи у оном вјетру и разлијегању неке далеке јеке, која долази не зна се од куда и губи се не знамо камо?!

А што се више пењемо, све нам јаче привлачи пажњу хотел, ком смо се приближили. Он можда стоји у нескладу с величанством околне природе, али шта може бити зими љепше од ове усамљене куће на врху бријега кад се у њој запали свијећа, а завије снијег и спусти се ноћ. Тамно небо, бијела земља и њено пламено око су тад дивне противности. Слика је то као у сну; и кад је се сјетим, слој се дебелог замишљеног снијега одмах стањи и нога се креће радо као да иде познанику на врућ чај и пријатно ћеретање.

У том нам поче плијенити поглед сив облак бијела, свијетла перваза. Он се дијели од гомиле облака, што су попут чалме на глави правовјерних Муслимана обавили вршину бријега, ког смо мимоишли. По мало се миче за нама и лебди све на ниже. Ми се обазиремо. Машта нам продире у његову лаку масу и као да хоће да открије она крила на којима плови и још нешто више од тога, нешто што нам је метнула у њега док смо га мотрили као дјеца кад смо му слали змајеве на разговор и на што смо већ сасвим заборавили, али га се сјећамо као оног сна у праскозорју ког смо истом снили и свијесни смо тога, али се не можемо сјетити његове садржине. Он нам се приближава, а ми сједосмо на хрпу измрвљеног камења да га дочекамо.

Сада је између нас и врхунца пред нама. Пресјекао га је од његова подножја и кад се сада облак крене, изгледа да носи на свом пахуљу и цијели гранитски врхунац и да цијела та визија плови по зраку поносно као лабуд по глатком језеру. А док смо се одмарали, зазвони и звоно, звонило је далеко доље иза нас, ваљада у Реалпу, јер је у њему најближа црква. Није то био обични глас звона, већ неки етерични звук, неко метално брујање донесено дахом вјетра амо, продукат не само црквене куле, већ њен и оних планина око ње и прочишћен и одвојен њима од свега свјетскога. И док смо га слушали, поимали смо зашто је оно начињено да пјева небесима, јер тек онај, који је у висини, чује му праву мелодију.

— На оном бријегу, у оном непомичном облаку, морају бити двори св. Илије, примијети мој пратилац.

— Видјећемо. Чим нам се приближи крај облака, ухватићемо га руком и повући, а за њим ће се одвити цијела чалма....

Али се вјетар утоли. Облак се заустави и мировао је, сјен му се разабирао у дољи као разапета кожа неке препотопске животиње посебна облика и ми уђосмо у хотел.

Множина непознатих лица. Једно је обријано, клања се и пита шта хоћемо (мора бити да је подворник), окрупан господин с наочарима, црвеним носићем као тачка и плавим очима пије пиво и распитује се за имена околних брегова и њихову висину (мора бити да је Нијемац), спретан младић жељно пише дописне карте с изгледом фурчина шљемена (мора бити да је заљубљен). Неколико радозналих погледа, неколико намрштених усана и три брза језичка за посебним столом ча-

УНИВЕРЗ. БИБЛИОТЕКА „СВЕТОЗАР МАРКОВИЋ" БЕОГРАД

врљају као у школи између часова, или као да излазе из цркве. Онижа, старија госпођа смјежурана лица и отворених уста распитује се шта значи ријеч: Passhöhe Furka. Један дебељко јој убједљиво тумачи, и она поимље поједине изреке, али не схваћа цјелину. Он не разумије како она не разумије што је њему тако јасно, те погледа на околне. Ја бих му прискочио у помоћ и упоредио Швајцарску с кровом модерне куће налик на јежа, а Фурчин богаз с вјенчаницом међу роговима тога крова, али ми смо видјели тек околину с ову страну богаза и то на овлаш, као да смо на дохват жељно прочитали једну страну из књиге-природе о Алпима. Она нам се допала и радозналост нас мучила да што прије превернемо њезин лист и зато се пожурисмо да изађемо и видимо што нам је досадањи зреник крио иза себе.

Кад отворисмо врата, обретосмо се у густом велу од магле. Обузеше нас нијеми, проницави, ситни, трепериви атоми, што су ређи од воде а гушћи од зрака, мокри као вода и гипки као зрак и овлажише нас. Наш се видик губио с нама и у замрзлој воденој прашини, ишчезава све: и крај опружене наше руке, и дах и сами ми. Ваздух сијече кад се удише и од њега се стресамо. Опрезно ступамо кроз сиву једноликост, која се брзо пред нама свршава у некој зрикастој, разријеђеној боји без икакве нијансе. Свега је осталог нестало у природи и ми тек у замисли стварамо слику оне провалије, која зија дуж пута и која је сада негдје близу нас, па нам дисање дошло пригушено, краће.

Али за мало, па непокретну масу неједнако озари удаљена свјетлост и она одмах живну. У горњој јој се половини праве ружичаста острва, која прелазе без одређене границе у ону црнкасту боју, што се скупља у групе, које се због тог још јаче црне. Али и њих постепено пробијају румене шкољке, које се јављају свуда и све брже, па се шире и превлађују, и сценерија се мијења непримјетно и за то непоњатно. Кад се опет загледамо у земљу, тад смо као на крову дрвене куће, из које се диже дим, па пробија кроз даске, и продире између њихових пукотина и састава у јачим праменовима. И ти праменови не мирују, већ се вију напријед као оно зими, кад се кроз студену маглу одбија пара од коња, који трче у касу; неки необични механизам стави у кретњу прећашње мртвило, и оно отпочиње све живље бујати и врети.

До скора проби и сунце. Чини се да није далеко и тек да тиња; даје гледати у себе и сија као жишка из шарена стакла. Тад назресмо поред нас и нешто јаче тамно, као труп огромне рибе, која је запловила кроз ово маглено море и зауставила се на његову дну, — по ком ми идемо, — да пландује. Тек се распознаје горњи окрајак од хрпта, остало све ишчезава у црном диму, што се витла између бакарних острва више сиве монотоније испред нас, и то треба да буде брдо, што се диже уз пут.

— Није баш угодно ни св. Илији, ако увијек мора да станује у овакову елементу, отпоче мој пратилац, али нагло ућута.

— Па ако још није ни пушаџија; почнем и ја да вичем, но слузокожа ми се непријатно овлажи, и ја заћутах.

Али тад се зачу он, господар овог свега, који прегледа је ли снијег довољно чист на врховима, чува их и завијава ко им се приближи, он, који кажњава стијење ломећи их и разносећи, он, страшни и снажни вјетар. Још је нејак, шапће пак негдје у близини као да чита с оних црвенкастих мрља по жућкастом, препланулом камењу и приправља се на игру. И одмах ишчезну магла; као да је неко уклони, тако се изгуби а указа се плаво небо. Као да је одскочило од нас, и боја ми његова непозната. Између њега и мене машта ми метнула још једну ону танку копрену, што су нас на стотине мало прије опкољавале. Затварам очи, да се навикнем на његову свјетлост, па брзо и без ријечи се почесмо спуштати низ литицу.

Кад мало одмакосмо, окренусмо се да видимо још једаред облак, кроз ког смо

прошли. Он је стајао у отвору богаза иза нас и наличио утвори, која се наднијела над провалију, па нешто грозно смишља. Глава јој као риједак, блијед котур од вате, који се свија према средини, а тијело јој се пружило у дугуљаст и неодређен облик сребрнасто-јасне боје. Неколико облачића лебде око њега као лептири око превађена стабла, а из даљине провирују плавичасти врхунци суморних Алпâ.

Нисмо још Фурку ни изгубили из вида, а засјакти силна гомила бјеласаста леда. Масу му назремо одмах како провирује између двије хридине од станца камена као из пањеге, и спушта се у долину на вид џиновскога клина. Изгледа као ужасан вал, као да се брдско језеро хтјело сурвати у долину, провалило већ отвор, и кад му је доњи дио вала ударио у низину и надуо се да се по њој разлије, тада се све скаменило и следило. Био је то Роини глечер од зеленкаста леда, а врх му покривао снијег. Стаклио се у свјетлости. По окрајцима му се плавио сјен сусједних кршева, а с њим паралелно цјакти сјајем танак перваз и мјестимице се распада у дугине боје.

А док смо мотрили то мртво море, што хоће да пада а не може, јави се и млађак. Видјесмо му тек један рог како се надвио и диже из леда, па га осу магијским зеленилом. Био је танак као жица од сребра и дрхтао као да ће ишчезнути или као да плаче више меланхолије дотајала живота испод себе.

С неком сјетом ступисмо на лед и осјетисмо угодну језу, а висине фурчине ишчезоше нам из вида.

О Горском Вијенцу

— Павле Поповић —

Предмет Горскога Вијенца (ми сад на ово питање прелазимо, јер кад смо познали грађу[1] треба да познамо и предмет, кад смо видели камен треба да видимо и шта се назидало од њега, какав је дом и у којој је цељи грађен, ако хоћемо да од дна до врха прегледамо једну грађевину) јесте, несумњиво, истребљење потурчењака или, како то Његош назива, истрага потурица. То је главни, основни и једини предмет спева. Све што је у спеву ићи ће на то да изнесе овај предмет, у целом спеву биће одржано јединство предмета.

Међутим, Г. Решетар је, у овом питању, одлучно другог мишљења. У Вијенцу, вели он (ми не наводимо његове речи али верно преносимо његове мисли), нема јединства предмета јер нема главног предмета. Предмет једнога спева је оно што је главно и битно у његовој садржини, оно што се кроз цело дело непрестано износи и слика, оно, најзад, што се за сваки део спева везује; и јединства може бити само ако је предмет одиста на тај начин представљен. У Вијенцу, међутим, тако није са истрагом потурица, и она је далеко од тога да буде главни и прави предмет његов. Она се, истина провлачи кроз спев од почетка до краја, али не кроз цео, не стално кроз сваки део његов. Има пуно појава и епизода у Вијенцу који ништа не доприносе сликању истраге, пуно њих

[1] Пропустили смо, у првом реду расправе где је о грађи реч, поменути да је и за појаву кад се главари заклињу владици у цетињском манастиру (Вијенац, стих 2386—2437), мотив узет из народне песме. И по овој (Огл. п. II) главари дају заклетву и то у цетињском манастиру:

Вратише се здраво на Цетиње.
Ту владика дивно дочекује
У манастир браћу Црногорце —
Црногорци њему вјеру дају, итд.

Тако је и по чланку Данило I Петровић Његуш од Л. Пишчевића (Јавор, 1887). По кроници Даниловој, састанак је био „у житници манастирској". — Још смо пропустили јаче истаћи да и многобројност Црногораца који су дошли на скупштину, одговара саопштењима извора, бар једном од њих. Кроника Данилова каже: „скуписмо се неколико главара"; песма, видели смо, уопште и неодређено зна да су се „Црногорци" скупили; али се у Историји Црне Горе коју је владика Петар I за собом оставио (Грлица, 1835), изрично каже како владика Данило „заповеди да се учиии свеопште собраније црногорско."

који су од ње потпуно одвојени и независни. Какве везе има са истрагом она појава, на пример, кад Драшко прича о млетачким позориштима и циркусима, и кад други за њим у истом духу продужују? Какве везе, даље, има са њом појава пијаних сватова који пролазе цетињским пољем и певају, или појава уплаканих покајница које туже и наричу, кад, ни у једној ни у другој, речи нема о истрази? Какве везе с њом, опет, има појава бабе, у којој се тако подробно прича о вештицама и животу њихову? И тако даље. Ни једна од тих појава не слика истрагу. Ни једна од радња које се у њима износе, неће истерати потурице из земље. И тако није само са појавама него и са епизодима. На скупштини о госпођину дне на пример, у место да радња око истраге тече непрекидно како је почела, одједанпут се радња прекида и у појаву се уноси један излишан епизод: Мартиновићи долазе и причају шта им се десило уз пут. Таквих излишних епизода има пуно: шта ће, н. пр., она препирка између Рогана и Скендер-аге о кокотима, шта она гатања у плећа, шта снови главара? итд. Све то нема никакве везе са истрагом; све је то непотребно, излишно, уметнуто на штету главне радње. Ти епизоди као и оне појаве могу се слободно избацити а да се у садржини спева ништа не позна, да се не оштети сликање предмета, да се не отежа разумевање фабуле. Г. Решетар је, у својој расправи, назначио многа места која би се, на тај начин, могла истргнути: све до четвртога кола до доласка игуманова, на пример; и још налази да је при томе гледао кроз прсте Његошу: иначе, каже, да хоћемо пречишћање до краја извести, нестало би више од половине спева. И он онда сасвим умесно закључује да истрага потурица и није предмет Вијенца и да Његош није ни хтео њу да представља нарочито. Његош је, каже Г. Решетар, хтео само да наслика Црногорце уопште, живот њихов и обичаје, осећања и мишљења овога јуначнога народа а не што друго; хтео да представи народ а не догађај. Он је намеравао да прикаже Црногорца у свима приликама живота: у сватовима и на погребу, на путу и на дому, у миру и рату. У рату нарочито. Јер каква би иначе била слика Црногораца кад они не би били и у рату представљени? Јуначки народ не слика се у миру, Црногорци не без боја с Турцима. И само зато, каже Г. Решетар, Његош је узео да наслика и такав један бој, само за то узео догађај Бадњега Вечера. Све што је у Вијенцу представља разне слике из живота црногорског; треба дати и једну слику рата: нек се дакле две три појаве и за ту слику употребе. Његош, речју, није узео догађај Бадњега Вечера као предмет, него као ослонац, као подлогу, потку на којој има да наниже низ дивних слика, као оквир тим сликама. Самим именом спева Његош бистро казује да је то хтео а не што друго: он није назвао спев Истрагом потурица него Горским Вијенцом, т. ј. венцем горскога цвећа, низом слика из живота. Он чак, наставља Г. Решетар, није ни морао узети ни догађај Бадњега Вечера, ни уопште из Данилова времена, него ма који и ма из које епохе историске. Што је тај узео, то је, каже, зато да прослави Петровиће, своју династију (догађај је тај, то сви знамо, најславније дело Данилово а Данило је први владалац од династије Петровића), или зато што спеву са таким предметом највише доликује да буде посвећен ослободиоцу Србије (мисли на посвету Вијенца „праху оца Србије“, праху Карађорђеву). Тако треба, закључује Г. Решетар, сматра улогу истраге у Вијенцу. И онда наравно, додаје он прелазећи с овог питања на питање о композицији, ако ми хоћемо да судимо о таленту Његошеву у састављању овога спева, морамо јасно уочити намеру Његошеву и према њој се при суђењу управљати. Не смемо му замерати што нема јединства које смо очекивали, не смемо тражити композиције по тобожњем главном предмету. Кад предмета

нема, нема ни јединства његова, ни композиције према њему удешене. Композиције има у нечем другом а то је у хармонији слика. И одиста Г. Решетар гледа композицију у груписању слика, и диви јој се, и позива и нас да то исто учинимо. Ми треба да се одиста дивимо Његошу, завршива он, како је могао онолико разноликих слика онако вешто саставити у једну онако дивну целину, и насликати Црногорце тако верно и тако потпуно како нико, али нико, ни пре ни после њега, ни у нашој ни у туђој књижевности, није насликао; шта кажем: није насликао? није ни помислио насликати.

Тако Г. Решетар. А. Г. Решетар је ово питање први и једини уочио и опширно га претресао[1]. После њега нико није сматрао за потребно да његовој аргументацији што дода или одузме. Његово мишљење је дакле мишљење данашње критике.

Међутим, не верујемо много томе мишљењу и не поводимо се сувише за ауторитетима. Г. Решетар је изврстан филолог, али можда не такав литерарни критичар. Он је одличан кад коментарише поједине стихове, али не кад тумачи спев у целини. Он се много више бавио разјашњавањем тежих места из Вијенца него студијом целокупне поезије Његошеве, и можда га је проучавање детаља омело да позна главне идеје песникове. А после, ма колико мишљење Г. Решетара изгледало згодно и примљиво, ипак има нечега што му се противи, нечега што је уз такво мишљење тешко објаснити. Како је то, на пример, Његош могао онако смањити важност догађају Бадњега Вечера како то Г. Решетар допушта, кад му је у ствари, ми то знамо, велику важност придавао? Јер, ми смо видели, Његош је у том догађају гледао зору ослобођења целог српског народа. Како је, даље, могао у оном истом спеву који је радио по начину усвојеном за обраду великих догађаја (синтеза народних песама и др., што смо раније рекли), пренебрегнути тај исти догађај ради којега је баш и изабрао тај начин? Кад му тај догађај није био главно, што га је назвао (ми ћемо сад, као год и Г. Решетар, да се позивамо на насловни лист) „историческим собитејем“ кад му је пуно других прикладнијих имена стојало на расположењу? Или да оставимо поднаслов па да се на сам наслов позовемо, зар нам није Г. Решетар сам на једном месту[1] рекао да се Његошев спев у почетку није звао Горским Вијенцем него Извијање искре, Извимскра, Извита искра, и сам протумачио да су то имена указивала на истрагу потурица која је у спеву насликана? Па да се и данашњега наслова држимо, ми не морамо дати за право Г. Решетару кад га онако тумачи; ми смо га раније друкчије протумачили (венац црногорских песама и др.) и сад ко има право? Али да оставимо те неодређене и несигурне сумње против Г. Решетарова мишљења, има у његову мишљењу и позитивно нетачних појединости. Г. Решетар очевидно претерује. Он н. пр., каже да је Његош сликао истрагу да би прославио династију или да би спев лепо саобразио посвети. То су претераности које саме собом падају. Његош се јамачно није руководио династичким обзи-

[1] Од осталих критичара који су студовали Његоша, ни један није ово учинио: ни Вуловић који је студије почео, ни Лавров којега је Вијенац некако само с националне стране интересовао, ни Г. Цар који се уопште од Вуловићеве расправе није далеко мицао. Само је још стари Францески (Подунавка, 1847, бр. 26-28) ово питање додирнуо и његово би мишљење било врло карактеристично да он случајно не пада у противуречности које то мишљење скоро сасвим потиру. Он н. пр. на једном месту изрично каже да „јединство није ни најмање покварено, не само у делу него ни у месту, ни у времену“ и по томе би изгледало да је одлучно противан оном мишљењу које данас заступа Г. Решетар, што би било врло важно и интересантно, али одмах додаје за гатања главара, причања снова и Драшков извештај о Млецима, да су то „одступљења и умеци који ни чему не служе а задржавају дело“, и тиме побија скоро сву важност оној својој јединој карактеристичној реченици.

[1] Његов кратки предговор (стр. IX) последњем издању Горског Вијенца (Београд, 1892.)

рима кад је имао да ствара поезију, а после, нека се чак и руководио кадгод, није то чинио у овој прилици. Јер, ако сте пажљиво читали Вијенац, видели сте, а видећемо и заједно доцније, да Његош у њему, поред све згодне прилике за то, није ове обзире у пуној мери задовољио, него је, напротив, ударио славити Мартиновиће на штету Петровића и скоро више од ових. А што се, даље, тиче онога тумачења о посвети, Његош јамачно није писао Вијенац ради посвете него пре посвету ради Вијенца. Најпосле, не сме се ни уопште тумачити Његошев избор историског догађаја онако као то Г. Решетар допушта (ако сам га т. ј. добро разумио) јер се у принципу не сме претпоставити да је Његош могао сасвим произвољно бирати предмет међу догађајима у црногорској историји а да са избором другог предмета не измени из основа и цео спев. Мени, на пример, изгледа да Г. Решетар сматра чак то да би се, како истрага мало појава обухвата у Вијенцу, могао у тим појавама оцртати други који догађај а да оне остале, услед тога никакве стварне измене не затребају, и онда, наравно, држим да такво схватање није допуштено. Цео спев је везан за Данилово доба, управо за почетак његове владе; сва су лица, а не само владика и још један двојица, за то време везана; и онда су све појаве и све епизоде потпуно нераздвојне од њега, све, и оне, дакле, које Г. Решетар сматра да су одвојене од истраге потурица. Ми смо то раније видели, кад смо грађу Вијенца испитивали а Г. Решетар који тај моменат у спеву није имао прилике да узме у рачун, могао је зато лако застранити у свом тумачењу. Али да оставимо и те појединости, с којима смо ево већ почели чинити неправду Г. Решетару, и да отвореније приступимо критици његова мишљења, Г. Решетар је уопште рђаво поставио питање. Он је ствар схватио једнострано. Он зна како је по историји извршен устанак и помислио је, врло тачно у осталом, да га је и Његош имао тако извести. По историји,[1] устанак је готов чим Мартиновићи пристану на извршење његово, чим т. ј. владика нађе поуздане извршиоце међу главарима, а мука је била само док се владика погађао с људима и док су га ови варали. Али по Вијенцу, владика сврши погодбу с главарима (и Мартиновићи су ту), и они су готови да му учине по вољи, неће дакле да га изневере, и чак га претечу вољом и одлуком; уопште, све је спремно за напад на Турке, и нема никаква разлога да се ствар даље одуговлачи, па ипак се напад одлаже, и ипак сви главари, и Мартиновићи, и многобројни други Црногорци мирно и безбрижно седе на цетињском пољу, врте пецива, пуше и гледају тако да прође која свадба. По историји дакле, ствар брзо тече, и бој почиње чим се јаве извршиоци; по Вијенцу, има извршилаца сијасет, и владика их може на сваки прст избројати колико хоћете, и све бољег од бољега, али кад ствар треба да се приведе крају, настаје у радњи Вијенца један застој, прекид један, неоправдано неко развлачење, некакво неочекивано сретање с почетка пута, и то почевши баш оданде кад долази Драшко па док не дође игуман, у оним појавама дакле, које је Г. Решетар нарочито означио као непотребне. Г. Решетара је то, наравно зачудило, он то није могао себи да објасни и онда закључио да у тим појавама радње и нема; после, узео трагати за том идејом и даље, налазио јој потврде и по другим местима спева, генералисао нађени закључак и, напослетку, извео да Његош није ни хтео да слика истрагу него нешто друго; после је већ прешао на питање о композицији. И то цело резоновање је тачно, али приметите да је Г. Решетар поредио радњу Вијенца само са радњом у историји,

[1] В. расправу Г. Решетара у издању Горског Вијенца од 1890, стр. 30-32, или Гласник друштва Српске словесности, 1863 књ. XVII. стр. 316. На оба ова места је публикован запис владике Данила о самом догађају.

узео, дакле, само један моменат у рачун и према њему се управљао; имао само једно гледиште и гледао да ли Вијенац одговара овом; имао само једну идеју о томе како песник треба да слика догађај и захтевао да Његош по њој поступи. Приметите да је само по тој идеји оцењивао цео спев, само по њој гледао смисао појединих појава и епизода. Он је резоновао тачно кад је једанпут поставио питање, али није питање поставио добро. Он га је поставио гледајући на ствар уско и једнострано. А можда је требало ставити се на шире гледиште, узети у рачун више момената, допустити песнику да слика догађај на више начина. Можда је Његош имао нарочиту концепцију догађаја и нарочити начин да представља ствари, и можда ћемо ми, ако то двоје познамо, друкчије схватити појаве, у којима је Г. Решетар видео застој радње, наћи њихов скривенији а дубљи смисао, и уопште боље разумети питање.

А Његош је одиста имао нарочиту концепцију и начин, и ми ћемо одиста боље разумети питање ако их познамо. Треба нам дакле узети у рачун и оцену још неколике моменте ако хоћемо да нам рачун буде тачан и оцена правилна. Уочимо их тога ради, и ствар ће нам се онда представити друкчије него Г. Решетару.

Најпре нам треба уочити важност коју је Његош давао истрази потурица као историском догађају. Њу можемо познати по једном месту у самом Вијенцу. То је оно место кад владика Данило, на скупштини о госпођину дне, одговарајући на питања главара што оклева и чега се боји те не почиње устанак, каже: Слушај, Вуче и остала браћо, итд.[1] Ту он даје оно тачно објашњење које није само његово него и Његошево. Прочитајте то место, проширите мисао и допуните је логично, па ћете разумети пуну концепцију Његошеву, овакву од прилике. Кад се узме у поређење Црна Гора пре 1702 и Црна Гора после ове године, види се да је догађај Бадњега Вечера учинио у њој један огроман прелом. Пре тога догађаја, Црна Гора не представља један народ него једну гомилу племена, гомилу братстава, без везе међусобне, без идеје заједничке. Свако братство живи готово као засебна јединица и претпоставља своје посебне интересе интересима општим. У случају каквог метежа, свако братство брани своје братственике. Ако ко погине, цело га братство свети: ваљао он, не ваљао; био крив, не био. Па да је и потурчењак, братство ће га ипак светити: јача је братствена веза од верске, јача лична од државне. Речју, пре 1702, Црна Гора не представља државу, Црногорци не представљају народ. Долази сад сâм догађај, и шта бива? Бива оно што је, један два века пре тога, било немогућно: братства којима су поклани потурчењаци, не бране своје потурчењаке него, напротив, одобравају покољ њихов, зато што је учињен у име вере и државе (то је двоје онда заједно ишло). Ту је први пут државна идеја надјачала осветољубивост братстава. Ту први пут сепаратизам пропада а народна мисао се помаља као идеја водиља. Ту се први пут Црногорци сједињују у један народ и Црна Гора у једну државну целину. Истрага потурица је, дакле, врло важан догађај. Она је важнија од битке на Цареву Лазу, важнија од битака на Чеву и Црмници под Шћепаном Малим, важнија од победа над Бушатлијом, јер је важнија од сваке победе. Победа, ма како била сјајна и потпуна, не учини у народу онако дубоке промене као оваква унутрашња револуција: победа очува или увећа земљиште, али је револуција Бадњега Вечера препородила и ујединила народ. Истрага је, дакле, јединствен догађај у црногорској историји. Како још она представља и прво ослобођење Срба од Турака, век раније од онога у Србији, то је она јединствен догађај и у историји целог српског народа. И Његош је то лепо разумео. У оном незна-

[1] ст. 520 и даље.

тном месном бојy који је црногорска историја једва забележила, он је видео један од најкрупнијих догађаја наше народне историје. У ослобођењу оног маленог краја црногорског који се око Ловћена скупио као оно неколико села око Авале, он је видео ослобођење целога Српства[1]. Такву је важност Његош давао истрази потурица. То је његова политичка концепција догађаја.

Затим нам ваља уочити како је Његош замишљао извршење догађаја. Извршење је, по њему, одговарало важности. Политичка концепција изазвала је код Његоша поетску концепцију догађаја. Кад је Његош овај незнатни бој замислио као велики историски догађај, он је и све оно што се на бој односило, замислио у размерама ширим но што их је овај у ствари имао. Он је од њега начинио један рат, један свети и неизбежни рат, који цела земља тражи, за којим цео народ вапије. Он је једну личну идеју владике Данила претворио у општу тежњу целог црногорског народа. Он је ону смелу операцију онаквог увиђавног политичара као што је био Данило, увећао у једнодушну националну манифестацију целе Црне Горе. Он је представио моменат истраге као моменат кад сви Срби осећају да им треба коначно поделити Косово с Турцима, кад је крвца проврела из земље и кад је, ако је икад, дошао земан да се војује. Њему је изгледало да ће смањити важност догађају ако га остави само у владичиним рукама као што је то историја учинила. И зато је, најпре, изменио улогу владике Данила у догађају. По историји, владика је одлучан, енергичан, прегалац; Његош га је учинио нерешљивим, сањалом, човеком без иницијативе. По историји, владика гони главаре на бој; Његош је представио да главари гоне владику. Он је главарима уступио улогу коју је историја Данилу дала, и показао да они чекају само на један миг Данилов па да запале устанак који толико желе. Он је и њима дао да разумеју потребу устанка и тиме представио потребу јачом и устанак већим. Најзад се Његош није ни само на том зауставио: ни главари нису све и сва, има маса народа сем њих, и та маса представља Црну Гору. И Његош је хтео да представи како и тај народ уделује, како и он жељно прихвата устанак и лепо разуме потребу његову; хтео да изведе како је устанак одиста оно што цела земља тражи. Таква је у Његоша поетска концепција догађаја, и ми ћемо ускоро имати прилике да је и примерима потврдимо.

Даље нам треба уочити и један манир Његошеве поетике, једно средство којим се он чешће служио у својим делима. Он, наиме, воли алегорију, символ, чак алузију. Он често пута воли да фигуративно представи догађај о којем прича, да га у слици износи, да ма каквим епизодићем на њега укаже. И он ће често пута и причање прекинути само да би то или што слично томе могао учинити.

Најпосле што нам треба уочити, то је једна особина Његошева писања. Његош често пута неће изрично да каже него нама остави да погађамо. Он, на пример, метне на листу лица сестру Батрићеву: ко је сад тај Батрић? Има свега један, и тај стоји поред ње у тренутку кад она оплакује свога брата; и сад, ко није читао народну песму о убиству Батрића Пе-

[1] Г. И. Руварац, пишући своја **Montenegrina**, навео је ове две и још неке од идућих реченица у том свом спису, и позивао се на њих при доказивању своје познате тезе, наиме, негирања истраге потурица као историског догађаја у времену Данилову. Поводом тога, сматрам за потребно изјавити да се, на тим местима као и у целој овој расправи, мене ни најмање не тиче права историска истина о догађајима. Могу сви догађаји о којима је у овој расправи реч, бити потпуно измишљени, моје расправљање неће тиме ништа изгубити. Ја пратим овде само Његошево схватање и познавање историје а не испитујем саму историју. Што се пак онога тиче што је Г. Руварац, у тону који он себи без устручавања допушта, претпоставио, и ако с резервом, да ја нисам знао за запис владике Данила који је Г. Решетар у свом уводу навео, мени је чудно како он није могао по целој мојој расправи познати да сам ја за тај запис несумњиво морао знати, и ако нисам сматрао за преко потребно цитирати га.

ровића, тај се не може обавестити о правом лицу. Или метне да се појава дешава у „глухо доба ноћи“ а изведе Драшка да нишани на кукавице, да „мјери џепердаром“ како он то каже. Не каже, међутим, нигде да се декор променио. Он, дакле, неће изрично да каже; довољно је што уопште на неки начин покаже. Такав је Његош. Да ли пак у томе треба гледати његову личну небрежљивост или неку нарочиту хотимичну процедуру какву видимо да данас с неком поноситошћу усвајају најмодернији песници, то је друга ствар; за нас је доста да ту особину код Његоша просто констатујемо.[1]

То су та четири момента која нам треба уочити ако хоћемо да лепо решимо питање. Са познавањем оваквих концепција Његошевих и таквих особина његове поезије и писања, ми можемо боље разумети ствар. Узмимо сад Вијенац у руке, сад кад смо обавештени о потребном, и пратимо Његоша при његову излагању. Сад ћемо јасније увидети смисао појава и епизода које смо били готови да осудимо. Његошево излагање истраге није просто. Многа места за која смо сматрали да су одвојена од главног предмета, можда имају дубљи смисао: сликају народ, на пример, представљају важност догађаја, истичу околности под којима се догађај извршио, фигуративно указују на величину његову, итд. Тај смисао можда је доста скривен, несхватљив на први поглед, неказан али ипак показан. И то ко зна како неприметно показан! Али нама ће, при овом испитивању, бити довољан један миг Његошев, најскривенији податак по којем се смисао може извести, најмања речица једна, једно „*и*“ ако хоћете. Кивије је по једној кости могао да реконституише целу животињу, моћићемо ваљда и ми по једној речици реконституисати само смисао једне несхваћене појаве. И надамо се да нам се, при томе, неће десити оно што се десило Виктору Кузену, који је у Паскалу проналазио необичне лепоте и у ономе што се доцније показало као погрешка преписивача.

Питање је наше, као што се види, сложено и обухвата многа друга. Улазећи у једно, ми смо били принуђени да додирнемо и друга која су с њим у вези. Тако ботаничар који прелази пољем купећи биљке, често пута опази најпре само један струк какве ретке биљке, али, одмах затим наилази на читаве бокоре истога цвећа које на заједничком земљишту расти. Ми ћемо за сада оставити сва друга и ограничити се само на анализу појава и епизода у Вијенцу.

Биоград.

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

[1] За разумевање ове особине Његошеве, потребно би било узети у обзир и она недовршена места у Вијенцу. Има један стих недовршен: „а од тога...“ (кнез Јанко, са игуманом, ст. 2235). Има говора у прози: „не умијем, војвода, па је љепше оставити“ (Вук Љешевоступац, иза ст. 1754); „издати се нећемо, ама треба“, итд. и „куни сердаре Вукота“, итд. (Сердар Јанко и Вук Мићуновић, пред заклетву, иза ст. 2406). Има недовршених појава: после нарицања сестре Батрићеве, н. пр. недостаје читав разговор између главара и покајница, назначен међутим: „како се састаше с њима, знадоше што је“) (проза иза ст. 1963); или после онога кад војвода Батрић прича свој сан (ст. 2380-2386), недостаје причање осталих главара, такође назначено („послије тридест четрдест другах причај своје снове“); или, најзад, пред долазак попа Мића, недостаје разговор између главара наговештен овако: „главари сједе око већега гувна и разговарају се (проза иза ст. 2044). И није Његош само у Вијенцу остављао појаве недовршене: Шћепан Мали је пун тога.

Каквом мјером?

— козерија —

— Светислав Стефановић —

Не убиједи — него пробуди!

Шта и колико ми од наших пјесника тражимо, то и толико нам они и пружају или, боље рећи, ми прихватамо од онога што нам они пружају онолико, колико тражимо. А јасно мора бити сваком да пјесници нијесу за то ту, да задовољавају наше тражбине и потребе, него своје и да тако и нас науче познати више,

идеалније потребе. Књиге и збирке пјесама и приповиједака, поезије и друге умјетности, нијесу роба за продају онима који је као и други еспап купују, или као слаткиш узимају, не да се нахране, да их сваре и од њих створе сокове за живот свој, него их сисају, да проголицају у најљепшем и најбољем случају, сузне жлијезде, а обично да зауставе зијевање — да се и не спуштамо у ниже категорије нашег укуса. Никад и нико не рече у нас да се књига пјесама чита за то да човјека узвиси, очисти од свакидашњег кала, да га узнесе у регијоне свјежа, ведра, незамућена посматрања живота свог, својих ближњих, човјека природе. Карактеристично је за ово мишљење др. Недића о Војислављевој поезији. Војислав је по критичару новије наше лирике отмјен пјесник, који никад не ће продријети у масу, него ће остати да уживају у њему виши, салонски кругови. То ће рећи: Војислав не узвисује на висину своје прекаљене пјесничке мисли оне, који су нижи од њега; он ће да забавља само себи равне, јер не знамо по каквом то естетичком правилу један пјесник бива салонским. Гете је јамачно већи пјесник од Војислава, дубљи и неразумљивији, па ипак не само да није салонски, него је постао заједничко добро свију и свакога. Не би имало смисла мислити да Недић у неотмјену масу, несалонски свијет, рачуна аналфабете, јер неписмене нико и не узима као мјерило пјесничкој вриједности којег било пјесника. А да неотмјена маса, несалонски свијет, просте раднице могу с разумијевањем и Хамлета да читају, показало се у Русији. И да Војислав није само отмјен пјесник, показало се у нас, јер га већ и трговачки помоћници имитују, хотећи, дабогме, бити „отмјени“. Ако га маса ипак никад не ушчита, није крива његова отмјеност, него то што ће се Војислав давно и давно заборавити, а ми још не ћемо масу научити ни читати — хвала не мала буди и његовој апатичној поезији.

Отмјености има двојаке. Једна каже простаку, сурову, неотмјену раднику: Видиш како сам ја лијепа, што и ти не будеш оваки? И она ради свим средствима да га очисти од суровости, глупости, проштаства — Ибзен, Толстој; и жали ако га не може да извуче из прашине и прљавштине његове — Надсон. Друга је отмјеност, што презире сваког испод себе, што пљује на сиротињу, што с уздигнутим носом шета по тротоарима и пуни балове и циркусе; вјера јој је „крст од три прста“; народ девета брига или звучна фраза, ако не глупа маса, која је добра док ћути и плаћа мирно све порезе и прирезе, а чим хоће да проговори, ваља јој запушити уста. Аристократе из сељачких ћуркова, **parvenu** у опанцима, престављају у нас ову другу отмјеност, отимају Војислава себи; а ко преставља прву отмјеност? Има и таквих и биће их из дана у дан више и више.

Како се дошло дотле, да се по некој умишљеној отмјености мјери вриједност пјесникова? Питање је озбиљније и теже него што се чини на први поглед, јер јамачно није ћеф критичарев створио онај суд. Разгледајмо ствар с ове стране! Да је критичар тражио у поезији душу пјесникову, да је одредио вриједност раду његову по мјери оних мисли, идеја, осјећаја значајних за наше тадашње прилике и за разумијевање њихово и за разумијевање природе човјечје — он не би истицао отмјеност пјесникову. А за то управо, и само за то, што се у нас, као нигде иначе, садржина, унутрашња вриједност дјела мјери са свим узгред, као нешто безначајно, тек да допуни друге вриједности — за то и јесте и остаје критика наша без икаква значаја за књижевност. Ни један пјесник, ни приповједач наш није научио нешто из толиких критика, којима се обично поздравља у нас све што се истакне више других. Књижевници су наши пасторчад, остављени сами себи. Ако је који срећан да се сам сачува од шаблонскога писања мора му се троструко у заслугу уписати. Без путовође могу да су и страни књижевници, али без посто-

јана темеља, без раскрчене чистине, на којој ваља зидати, јесу само наши. Код нас се само „сиједа прошлост с бујном младошћу срела", најзастарјелији погледи помијешали се с новим, лијепим, свјежим.

Најбоља књижевна студија у нас јесте Св. Вуловића о Бранку Радичевићу, као што су и све друге критике и студије његове у опште боље, с више духовитих и значајних тачака које побуђују на размишљање, него све потоње збирке есеја критичких и естетичких. Па и он се држи свугдје и свагдје признате и јавним мишљењем утврђене вриједности у оцјени сваког пјесника, не износи никакву дубљу, обимнију основицу критицизму свом, него се задовољава да све лијепо каже, да допуни, испуни празнине и несклапине, а јаз онај, који у нас још једнако раставља пјесника од човјека, он није ни мислио затрпати. Сам начин његова писања — биографија, на коју се онда наставља као нека врста коментара, прије̇глед рада води оном опште признатом у нас мишљењу да су пјесници наши неки индивидуалитети, да је све што су написали вриједно тумача и прибиљешке, а не да се из њихових дјела издвоји оно језгро, што се према даном критерију — а критерија нема безброј као пјесама! — мора издвојити. Критичар нам на широко и на дугачко распреда о језику Бранкову, броји по реду колико је именица и замјеница и т. д. у његовим пјесмама, а о раду Бранкову и о вриједности његовој ми знамо колико нам је сам Бранко казао. Поред свих узгредних духовитих мисли, појединачких расвјетљаја неких ствари ми на крају крајева не знамо је ли Ђуру и Змаја нешто друго везивало за Бранка или само језик и то што су они по времену млађи од Бранка. Може бити да Ђуру без Бранка не можемо замислити, али зар можемо замислити Бранка без онога врења у књижевности нашој прије њега и око њега? За што Сарајлија, за што мислилачки геније Његошев није повео књижевност новим путањама? Што је оно специјално Бранково, што је објавило нов период пјесништву нашем?

Да на ово питање одговоримо, ваља прије свега знати око чега се борба водила. Обично се читав пријелом у књижевности нашој од Вукове појаве замишља као рат за српски језик и правопис против оног вјештачки створеног богаља славјаносербске надрикњижевности. Узгред се у двије три ријечи, или двије три реченице спомене и побједа народнога духа, правца народне поезије над неприродном, стихотворничком, „одајијском" смјесом поезије и калупа за прављење стихова. То су врло растегљиве преставе. Ми не знамо колико је дух народни однио побједе Гетовом појавом, знамо да се „Вук њемачке литературе" јавља послије периода великих класика. Како да се сложе и под један литерарни закон подведу те двије супротности? Даље, ми знамо с колико се полета у мађарској књижевности радило на обнови и проширењу језика. Хтјело се нешто да каже, за што дотада није било израза. Људе је нешто гонило, мисли се ројиле у глави али без облика, без одређене боје. Није ли можда и код нас хтјело нешто да каже, није ли било узаврелих мисли, које су хтјеле израза? И зар је пријелому почетак баш у Вуку? Зар је побједу однио баш Бранко? Морало је бити нечега иза маске те, иза кулиса, иза та два имена. Доситеј већ јасно види и зна шта хоће. Стефан Стефановић пише драму из српске историјске прошлости; имамо Мушицкога, Сарајлију, Његоша прије Бранка. Ту се нешто кува и ври. Како смо политички и економски стајали у то вријеме, не знамо, па није ласно ни одредити прави повод врењу том. Фразе као француска револуција, национална мисао и укус њен у почетку овог вијека много не казују али тек воде на прави пут. И кад данас говоримо о новој епоси наше књижевности, коју зачињу Вук и Бранко, озбиљна критика, а нијесмо без ње, види у њима санкцију нечега спремног и створеног прије њих, санкцију заистинских

одношаја сила — по познатој ријечи Ласаловој. Питање је само да ли критика губи нешто из вида признајући санкцију ту у свој опширности, жаром борбе натрпаној и увеличаној обилности њеној!

Ми не ћемо да осуђујемо прошлост, ми хоћемо да је разумијемо, да је познамо онакву, каква је била, па да се из ње научимо нечему за „будућа покољења." И ту и тако, с том сврхом пред очима, можемо констатовати, да оно врење духова, оно избијање новога на свакој страни нашега живота, ако није, а то је света истина, уродило обећаним плодом, није за то, што је скретањем у једностарну борбу за језик и правопис, сконцентрисањем на ту једну тачку истрошило сву интензивност своју.[1] У борби за правопис оставило се све друго на милост и немилост вјетру, заборавила се вриједност народне пјесме, њен велики морални значај, филозофски Његош потиснуо се у страну да направи мјеста *Бачком растанку* и *Путу*.

Неправедно би било видјети у цијелом Бранку само рат за Вуков правопис! То је чак и бесмислица, која се ипак несвјесно често брани и доказује у нас. Приличније је видјети у Бранку извојевање права слободном осјећању, слободном казивању својих мисли, жеља и осјећаја, нити је његова млада крв могла све и сва рећи у *Путу* и укалупити се у оквире конвенционалног морала нашег у то доба — зна се како је пожунска омладина дочекала његове пјесме! — него је хтјела да опјева страсти, борбе и наде, своје радости и јаде. Бранко је скроз и скроз субјективан, ма да већином говори у трећем лицу, али његова субјективност јесте субјективност дјетета, да се тако изразим, типска, поникла из оног неутегнутог ђачког живота, гдје се личност не осјећа окована, везана, него се може сва да покаже, да се рашири, али и да не искочи из оквира, да се не уздигне над другима. Он са друговима једнако осјећа, једнако мисли, једно исто жели, једно исто воли и само умије да искаже то што осјећа, мисли, жели и воли за њих све, у име свију њих. Није случај што су први гласници и апостоли индивадуализма, субјективизма прихватили позив свој у младим годинама, а не у зрелом добу разума, али и филистарства — и Бајрон и Гете и Шилер. Бајрон, како каже Хетнер, стоји на плећима Бернеовим, пјесника болећива срца као наш Ђура; а Гете и Шилер и сами преживљују ту фазу незадовољних осјећаја. Али се на сву ту субјективност осјећаја срца слаже и диже субјективност мисли, мозга.

И ја мислим, да је наша народна поезија дубока као море, узвишена етичком збиљом као Гетеова Ифигенија; и ја мислим да је Његош достојан филозоф и: да је Бранко у младићској несташности заносећи се винцем и секама истина ослободио поезију од утегнутости, али је уједно снажно врело народнога пјесништва пустио на пјесковиту ледину. Народна поезија престала је задахњивати пјеснике наше; субјективност срца, осјећаје, често инстинкта не одвећ људског и човјечанског преузела је владу. Садржина се покорила форми. Узаман критика наша види да се на народној пјесми ни један више пјесник наш не задржава, кад не разумије, да се у оном *правцу ослобођена индивидуалност,* како је Бранко инаугурише, мора расплинути, јер санкцијонише плиткону, дјетињаштво. Нека је поезија Бранкова сва из срца, кад је то срце мало, без дубине, тијесно! За кога Бранко познаје душу народну, тај не може разумјети Његоша, ни генијалне огледе Лазе Костића да драматише неке *специфичне српске* нар. пјесме! То не треба ни доказивати, и не вриједи доказивати онима који и у *Враголијама, Срећном пастиру* и т. д. виде

[1] У новије вријеме зна се да је и ъ (дебело јер) имало политичког (а не само правописног) значаја те ће доћи вријеме кад ће се видјети да је Бранко у *Путу* „онај змај, који тамани врапчиће, а аждају и не види", да се послужим мишљу Лазе Костића у сличној прилици! У борби против јаловости лако се изјалови — нарочито ако се нагиње том!

дух нар. поезије![1] А више је него очевидно да Бранкова поезија не продире дубље од осјећаја типског ђакеле, да она и најузвишеније идеје сужава према тјесноћи срца из кога потиче, да она све свлачи у сферу своје кратковидости — то није њена махна, то је карактеристична црта жутокљунства! Ја незнам гимназијалца који није пјевао у духу *Путника на уранку* и т. д. и колико знам тај дух је и отворио „врата нашега Парнаса“ већини наших „поета“, по оном правилу да ко нема духа том је све дух, што је налик на пару, маглу! Ја не узимам у обзир историјску улогу Бранкову, јер мислим да и он и они с којима и против којих се он борио нијесу достојни да праве историју, те јој не могу ни своје име дати, него историја њих прави да преко њих прије̂ђе свом вишем смјеру. Није он врхунац, него један приземни ступањ љествица наше књижевности, којима на врху стоји Његош, Лаза Костић и читаво коло ових истрајних проповједника у нас, који роне у душу народну! Док у Мађара Петефи и Арањ толико проничу у душу народа свог да му створе поезију које није имао, ми суштину нацијонализма нашег сабисмо у Бранково *Коло*.

Не осуђујемо прошлост, ми хоћемо да је разумијемо, познамо. Ми се не можемо задовољити критичаревим мјерилом, по којем је у Бранку све друго вриједно дивљења, само не оно наслањање његово у доцнијим годинама на Бајрона. Можда је баш то наслањање карактеристично, можда нам та сјенка више расвјетљава него оно што мислимо да је свјетлост. Није ли то оно тражење у унутрашњости својој, у дубини човјечје душе своје чврсте подлоге за непоуздане фантазмагорије? Јер на крају крајева оно само има вриједности за људе, што је потекло из пуног срца, честите људске душе.[2] Све што је једнострано, па нека се и пола вијека одржи у животу, ефемерног је значаја. Можда је тешко признати једностраност оном правцу, који је, чини се, толиког успјеха имао у нашој литератури. Рецимо: тако је морало бити, крива је наша једностраност и јамачно би куд и камо боље било да се врењу оном створило обилнијег простора. Али раскинимо једанпут с тим недостојним позивањем на успјех. Управо је смијешно то вјечито цитирање.... е, па дотле, а куда ћеш више?! Према успјеху ми смо као пред судом историје.

Ја знам да се на све то може одговорити: Да није било Бранка не би било ни Лазаревића, ни Сремца, ни Матавуља! Али таком се аргументацијом може све доказати, све направити оним што је ком управо воља. Да није Војислав шетао на Олимп, не би Митровић бјегао у Шпанију! И тако даље. Али у мјесто таке аргументације, ваља показати свезу између Бранка, Лазаревића, Сремца; Војислава и Митровића. Биће је свакојако, као што има свезе између Бернса и Бајрона, Hans-Sachs-a и Гета! Али што је Бајрон, Бајрон није заслуга Бернсова; што је Сремац Сремац није заслуга Бранкова и т. д. Има ту других, дубљих разлога друштвених и нарочито субјективних.

Јер на крају крајева умјетност је пролазна; а што је вјечито бар за наше земаљске мозгове, то је човјек са жељама и страстима, мислима и мукама својим од Гета, па на ниже до људождерских изданака — та љествица је вјечита, јер се по њој пење живот свакога од нас више или ниже! Потенцирајте љубав, најдубље људско осјећање, до највишег ступња: — жртвовање себе за љубљени створ! Потенцирајте вољу, основни тон свега живота, до највишег ступња — Наполеон поко-

---

[1] Види Свет. Ст. Симић увод и примједбе уз Бранкове пјесме! и т. д.

[2] Што не носи на себи печат моралне збиље, што не потјече тако рећи из етичкога бића човјекова, из врела из којег и религија извире — то не може бити ни лијепо. То је видио и Шилер (Briefe über die ästhetische Erziehung и иначе) а енглески естетик Matthew Arnold (Essays on criticism) према томе правилу процјењује Shelfey-a, Byron-a, Amiel-a, Толстоја!

рава себи силне народе, мисли да његови топови сију по земљи благослов! Таком мјером не измјеристе, нити ће ико измјерити наше пјеснике и само у том смислу вриједи она ријеч да какви смо ми Енглези, Руси, Нијемци, Норвежани онаки су нам и Бајрони, Толстоји, Гете и Ибзени. У другој прилици ми се с поносом лупамо у прси и говоримо: Србин је ово! свијесни да у нама има нечега што друге премашује. Није то само фраза и срећа је наша што не мисле сви да смо ми ниски, мали, незнатни да осјећамо као људи, живимо и радимо као људи.

Лако се каже и обрне примјер оних љествица у најплићу бесмислицу. Нијесу нам умјетници добри, а овамо знамо — какви људи онакви нам и умјетници! Да, али какви смо ми и зна ли она маса што кâпâ радећи, да је она нешто друго него маса створена да кâпâ радећи? Колика би вијекова протјецало док би се у души масе те зачела мисао, ослободилачка, мисао да је нешто више од аутомата! Али у непрекидном додиривању и трвењу с околином муња кресне. Човјек се уздигао нада све створове, што је реагирао на сваки надражај. И кад се данас на све стране проповиједа на супрот чисто контемплативном, посматралачком животу, живот борбе, рада и акције[1] — то је за то што се осјећа да се за два вијека интензивног рада више створило него за шеснаест вијекова контемплације, чистог посматрања и хришћанског црквеног учења о одрицању од живота. Умјетнички геније Шекспиров створио је у Хамлету прилаз једне фазе у другу. Чисто посматрање га не занима, он је етичко биће, друштвена јединка која осјећа потребу рада, али нема воље, ни снаге да савлада препоне.

Ја мислим да је књижевност нашу све до Војислава карактерисао тај чисто посматрачки, тако рећи сиграчки тон. (Карактеристично је на пр. да се у нас слобода воли зарад слободе а не што осјећамо да нам је потребна, да без ње не можемо живјети! То се показало и у пошљедње вријеме, а тако је и с другим лијепим и звучним идејама!) Пјеснници се наши одљубили, оцијепили од живота, створили себи засебни свијет, свијет уживања у посматрању лијепих облика, сновању снова, стварању чардакова ни на небу ни на земљи. Ко је иоле познат с психологијом умјетности, пристаће овдје уза ме. Војислав је за мене не отмјен пјесник, колико наш Хамлет, прилаз из те поезије посматрања у поезију проповједања, апостолског позива. Тај прилаз је у животу народа потребан као и у животу појединаца, као што се *Фауст* не може замислити без *Вертера,* тога „грађанског Хамлета“ (ein bürgerlicher Hamlet). „И у чему је значај Лазаревића, ако не у том што нам је људе тога прилаза онако дивно сцртао, *да их, тако рећи на улици познамо!*“

А у том је језгро развитка наше књижевности: у тој тежњи да се прво позна оно на чему се хоће нешто да зида — народ и његова душа, његов живот!

Да, прије него што се хоће да потенцује, мора се имати нешто, што ће се потенцовати. Потенцовао се у нас патриотизам толико да је прогутао свако друго осјећање[1] и остао ипак неодређена жеља! Нигдје се није оволико патриотисало, као код нас — и тако на празно. Ја не знам за што не бисмо с толико исто заноса потенцирали љубав према народу, с колико смо заноса заљубљивали се у златне куле и градове Велике Србије!

Лакше је фантазирати, него не дати ником да „непонижену нашу сироту“ понижава и баш за то што је лакше, није

[1] Види, да и не спомињем Толстога, John Ruskin, на пр. чланак Јована Скерлића у *Звезди* и помисли на силан покрет међу енглеском, норвешком, белгијском акад. омладином, која мисли о дужности својој према цјелини, друштву!

[1] Љубим те, љубим, душо
Љубим те, рају мој —
Ал осим тебе никог
До само народ свој!
и шта Вуловић види у тим и таким стиховима!

ни вриједно потенцирања. Та лакоћа, то површничко схватање најтежих задаћа приличила је — младом Бранку, можда га је за то доцније занио Бајрон.

Али потражимо ми његов ступањ, потенцију његову, потенцију човјека у њему, етичку садржину његову — видјећемо да је врло ниска. Можда би фатално било да је Бранко ударио печат књижевности нашој, можда је та фаталност расцијепила геније Ђуре Јакшића[1]. Свакојако ако књижевност наша напредује и ако је напредовала бива *не за то што јој је Бранко прокрчио нове путање, него за то што и у пркос Бранку иде новим путањама.*

Не осуђујемо прошлост, хоћемо да је разумијемо, да је познамо. Не тражимо Бајроне, Толстоје, Ибзене — тражимо људе који осјећају, мисле и раде као људи, тражимо да имадемо нешто, што се може потенцовати, *што вриједи потенцовати.* Нека је потенција мала — два, три... десет; нека не иде у хиљаде, али нека јој је основ, оно што ће се потенцовати живот, јер само из тога могу и највећи генији стварати потенције неке. Без познања живота, без свога погледа на живот (Lebensanschanung) нико није постао прави умјетник. И само оно што неумјетнику открива тајну живота, што му показује значај живота, што помаже да разумијемо живот — јесте права умјетност и у том само лежи историјска велика задаћа њена, да у свакој епоси оном специјалном цртом — да у индивидуалном види типско — пророчки, тако рећи, показује тенденцију свога времена. Том мјером ваља и ми да мјеримо пјеснике наше.

Кад их тако узмјеримо видићемо да је књижевност наша имала већих и узвишенијих тенденција него што их Бранко оличава. Морамо се поклонити и захвалити оном раду појединаца, даљини погледа једнога Његоша, силини осјећаја једнога Јакшића, неуморности једнога Змаја — што се књижевност наша није изјаловила, или боље рећи морамо захвалити историји што нам је дала да забиљежимо у политичком и литерарном животу свом неколико свијетлих момената, који су свјетлошћу потамнили жишке и свјећице бранковске поезије. Било је сувише задаћа, сувише рада, па и сувише људи дораслих тому да засучу рукаве, па се није могло ићи и поћи даље путањама Ђачког Растанка, Пута, Девојке на студенцу и т. д. И кад се говори о Бранковој школи, онда би ваљало наћи у Бранку тенденцију њену, ваљало би показати свезу између њега и његових, тобож, пошљедника. Ту тенденцију и свезу нико није показао, ње и нема. Тенденције неке има у васколиком кретању и врењу, раду нашега живота; свезе неке има међу духовима, али тенденција и свеза та није проговорила у Бранку. Он је, молим да се то добро уочи, сувише субјективан, његова индивидуалност пак сувише неразвијена, а да је на свој субјективни начин могла обухватити оно што се зове дух времена. Дух времена је тако исто друге стране своје показао у Доситеју, Мушицком, Његошу или Костићу, Јакшићу, Змају, или Милетићу и т. д. У Бранку је можда само једна страна тога духа: *национална мисао у шалајском облику.*

Не знам да у којој литератури осим наше има говора о школи овога или онога песника. Ми имамо Бранкову школу, имамо Војислављеву школу, имамо Лазаревићеву школу. Свугде се иначе под именом „школе" разумије нека нарочита заједница у тежњама, у смјеровима. Те тежње и смјерове, тенденцију времена, покрет — духови изражују сваки на свој начин. „Романтичка школа", млада Њемачка данас с Хауптманом, Судерманом и т. д.! Нарочити правац у мишљењу, у погледу на задаћу умјетности карактерише све писце једне школе, али им не брише индивиду-

[1] У Ђуре је јаз између његове божанске тежње ка идеалном, лијепом и његове биједности свога спољног живота, из кога ниче она огорченост, мржња без границе против ситничарства! Као да је тај јаз заклопио морем народне поезије кад није могао јачином своје субјективности — слично Лази Костићу!

алност. Шта више у великим литературама европским имало би више смисла говорити о школи овога или онога писца него код нас, јер ондје доиста има писаца, који оличавају читаву школу, правац један. А да ли је у Бранку оличена школа која се по њему назива, или у Војиславу његова? Војислав је толико прави пјесник да га не треба бацати у једну врећу с Митровићем и т. д. И Бранко је толико мали да није могао ударити у калуп свој Змаја, Јакшића, Лазу Костића, нити је превазишао Његоша, да друге и не спомињем. Нешто им је дабогме свима заједничко — рецимо полет у јуначку прошлост, — али то нити је специјално Бранково, што се на Бранку најпотпуније истиче, нити она црта, што је специјално његова, карактерише и друге пјеснике наше.

Хоћемо јасне дефиниције, јер одавно је већ Паскал рекао да је прва погодба правилном суђењу јасно, одређено дефинисање. Како можемо конструисати читаве школе, кад не знамо ни суштину појединих писаца, а камо ли шта их међусобно спаја, а шта раздваја. Ми не знамо на пр. шта је индивидуално Бранково, а шта типско његова времена, него направимо збрку од тога двога, крстимо је Бранкова школа и стрпамо у њу све до најновије школе, коју тако исто направимо према „отприличном“ мишљењу каквог критичара, којему је за то најјачи разлог, — е, па дотле, а куда ћеш више?! Кад је уз Војислава Дучић — шта још више треба, школа је готова! Школа при свем том остаје и даље висећи у ваздуху, докле год се не увиди да без ваздуха, без школе није ни Бранко, ни Војислав, ни Лазаревић. Шта је хришћанство? Неодређен појам у који улази и католичанство и православље и протестанство и безброј разних секата. Свијет и живот не управљају се, не дотјерују се ни према узвишеним, тако узвишеним мислима као што су Христове, него обрћу и окрећу значење науци његовој према себи. За књижевност нашу чак би и жалосно било да се све тежње њене усредсредиле у Бранку, или сад у Војиславу. Умјетност је наша ишла и иде правијим путем, него критика наша са својим дефиницијама.

На завршетку још ово: У нас је обичај бранити себе указујући на лошије, слабије, незнатније од себе. То смо преније и у критику и не чудимо се кад се Бранко упоређује с Пачићем и т. д. Мисли се: Величина се нечија мјери према величини мањих. Али има још један начин да се неко измјери: упоређење с већим, вишим! Ја већма волим овај други начин.

Беч

Робинзон

— T. Herzl —

Дошло је вријеме књигама. Улица сва у снијегу, вјетар пјева око куће, а кад дође вече, ми утонемо у наслоњачу па читамо. Најљепше је, кад се нађе каква позната мила па ипак упола заборављена књига — така, из чијих листова мирише дах старих дана. Године нам се нанизале — њихов је број меланхолички озбиљан — но књига је остала, каква је била. Сувише, она је добила још једну нову драж: у њој се крије доба младости, оне исте младости, којој се ономадне чудисмо, куд нам се наједном и неосјетно утаја. Књиге имају свој датум, као и мјеста, као и људи, које смо кадгод упознали. Јер нам у сјећању остану онако, како смо их тада и само тада могли у себе примити. И кад поново изађу пред нас, посматрамо их, истина, нашим данашњим, али у исти мах и негдашњим очима. Из тога се често јави разочарање, а који пут и појачање онога чара, који смо носили у себи, не имајући књиге пред собом. А кад не буде прекида, тада ствари непрестано гледамо опкољене првим утиском. Та на том се, као што је познато, оснива оданост и занетост остарјелих супружника, који су једно према другом вјечно нежни. Илузија радо

иде старим путевима. Био је једном некакав дука од Сен Симона, који се на прозоре своје драге свагда пењао по свиленим љествицама, па кад га послије изневјери младићка снага и окретност, тада су га слуге дизале на свилене љествице. Тада се опет осјећао млад.

На таким истим старим путањама наћи ћете и илузију књига. То ми је ових дана показао један мали човјек, који ми добро мисли. Има му осам година и почиње (у књигама) пут око свијета. Сан о другим земљама већ га заноси, и сад је читалац туђих пустоловина, док не буде имао својих рођених. Робинзон Крусе је сад његов мили јунак, и ових дана ме нагна да и сâм прочитам чудесан живот његова љубимца. Доиста, то је књига, која нас као прави пријатељ свагда обрадује, кадгод се с њом сретнемо. Ко свом частољубљу даје велика полета, тај би требао да жели, да створи дјело, које ће се увијек допадати дјеци, а које ни старији неће одрицати. То је *Робинзон*. Колико се смисла крије у простоти ове књиге, како је величанствена њена невина мудрост. Дефое је био већ сталожен, многоискушан муж кад ју је писао, и искуство говори из сваке ријечи. Живот му је био учитељ. Познато је, да су као основи овога дјела послужили истински догађаји једног енглеског поморца. Али узвишена примјена на живот својина је пјесникова. То је идеална васпитна књига, јер раскрива веома простране хоризонте, а ипак је скроз и скроз пуна практичке мудрости. Робинзона је, чини ми се, само Енглез могао написати, он је поникао из енглеског духа, и за ова два стољећа, од кад он утиче на људе, он је без сумње јако утицао на енглески карактер.

Тежња ка чудним доживљајима али без маштања — то је најјасније обиљежје Робинзона. Прије њега су се други морепловци и витези, у причама и у истини, отискивали на широку пучину, да нађу златно руно или плави цвијет, да се боре са аждајама, да траже нестале принцесе, да истргну Јерусалим из руку селџучких — укратко, гоњени каквом било великодушном идејом. Робинзон оставља завичајне обале само за то, да би у удаљеним крајевима свијета садио шећер и памук. Он је ироичан трговац или предузимач. Истина, његов би нам пјесник као хтео да докаже: да млад свијет не треба да се усуђује на пространу, непознату пучину морску. Али тому се мнијењу противи читава радња и све оно што из ње проистиче. Чак и кад човјек бродолом претрпи — јасно се може прочитати у овој књизи — он још није пропао, само ако је — човјек. Зато и признајемо Робинзона — има већ двјеста година — као првокласно одлично дјело, јер се то у њему садржи. Мекушну обазривост старих тетака: да дијете лијепо чува своју кућу, јер му се изван ње може и што рђаво десити — то нам Робинзонова повијест неће да улијева — она нас учи прије противном. Да се ту хтјело дјечаке и младиће одвраћати од морепловства, онда би са логичке стране много умјеснији био опис смрти Робинзонове при бродолому. Поморац се може утопити. То је тако позната ствар, да жене, на неким обалама — на пр. на нормандијској, фландријској и холандској, — увијек носе црнину, јер су непрестано у жалости за својима, још живим, али на море отишлим мужевима и синовима. А људи се ипак пркосно пењу на бродове. Истина је ово: ко хоће на море, мора бити човјек. Стога треба да има и помоћно, одбранбено средство, које ће га спасти. А то средство не смије пропасти ни при каквом бродолому, и стога се мора састојати више из унутрашњих особина, но из спољашњих предмета. Човјек мора имати душевну јачину, прибраност, окретност, стрпљење, приљежност. Тада никоја несрећа није тако велика, никакво острво тако пусто, да се до часа ослобођења не би могао обдржати. То је та прекрасна поука из Робинзона. Она нам може послужити, ма како да смо стари или млади.

Да нам ју ко саопшти у виду пропо-

виједи, она би нам била одвећ сухопарна — на једно би ухо ушла, на друго изашла. Али се она јавља као гатка и носи нас за собом преко мора и земаља, тако да од саме забаве и не опажамо, како много ствари научимо при том. Пут води у незнан свијет. Робинзон, смион и, на жалост, не баш тако послушан дјечко, оставља родитељску кућу, јер га мами даљина. Што на тај начин бјежи, није доиста ни лијепо ни паметно, и сва несрећа, која га стога постиже, само је заслужена. Њему не иде како треба, он допада гусарског ропства и тек послије многе патње и невоље полази му за руком да умакне. Што у том времену трпи, има се сматрати као праведна казан за дјетињски му непослух. Дјеца, читајући то са узбуђењем, неизоставно ће рећи, да је ипак боље слушати свог оца. Но још је то мала лекција. Поука расте, кад Робинзона, који бјеше утекао из маварског ропства, нађе на мору један честит капетан па га однесе у Бразилију. Овдје се настани као плантажер, постаје уредан грађанин, и ту би свој живот мирно и продужио, да му није у крви боравила жеља за пустоловством. За његове шећерне плантаже требају му радне снаге, и он долази на мисао, да од куд било набави црних робова. У оно доба, кад је писао добри Дефое, трговина с робљем још не бјеше оглашена за неморалну, и он пушта свог јунака, да се крене на апсолутно дозвољено, премда вратоломно, предузеће. У Гвинеју води пут. Али лађу дохвати бура, избије ју из правца и она пропадне на хридима ненастањена, незнана острва. Робинзон је од читавог друштва једини, кога таласи жива испљусну на обалу.

Ту сад почиње љепота приповијести, ту и величина њене поуке. Робинзон је одсјечен од сваког људског друштва, остављен самом себи; он је сад зло пропао, ако се не покаже као човјек. Он је бачен на сам почетак свих времена, усамљен, предан је на милост и немилост природним снагама, и сад му не остаје друго, но — или побиједити природу или умријети. Но он чува своју русу главу као прави човјек. Борба је вођена дивно. Ми који знамо какав ће бити крај, да ће Робинзон доживјети спасење, ипак са зебњом пратимо његово причање. Дрхтавица очекивања обузима нас као и некад, кад нисмо знали за срећан свршетак. У том се налази несравњена епска запетост. Кад Робинзон први пут излази да разгледа своје пусто острво, и нехотице нам пада на памет слика Беклинова: Витез полази у пустолов. За њим море, а пред њим — незнано биће, које може бити и страшно, и пријатно. Наравно, Робинзон није оружан, нит је расположен за какво освајање. Он је само један јадан бродоломник, који не зна чим ће сјутра глад или жеђ утолити. Али из тог беспомоћног човјека, силним самоваспитањем, кроз дуге године најдубље усамљености, постаје веома чврст и крепак муж. Невоља, којој нема равне, буди у њему и ствара најбоље особине. Он постаје храбар и скроман, учи се економисати, кућу водити, поима важност културе, јер је од ње толико удаљен, јер ју са бесконачним напрезањем, парче по парче, мора освајати.

Његово знање — баш и према скромнијим захтјевима седамнаестог стољећа — није велико, а окретност руке још мања. Али и то мало знања и умјешности помажу му у многим приликама. Како би тек било да је више учио, да се кадгод више вјежбао. *Учење је питање о моћи.* И ако хоћеш, мој синко, да си моћан на овоме свијету, а ти гледај да стечеш знања. Тада си господар над живим и неживим. Камење и биље и животињу мораш познавати, по њиховим врстама, њиховој корисности и штетности. Јер ти не можеш знати, да л' нећеш и ти кад било доспјети на „Робинзоново острво“ — т. ј. у животне прилике, које ће то знање од тебе искати. Па баш да ти Бог да, да живот проведеш и на благим обалама, он ће ти бити тим богатији, што више ствари познајеш. Не оно што имаш, но оно, што

знаш и умијеш, то је твоја својина. Слутиш ли ти само, шта је залогај хљеба? Колико је требало борбе с природом, колико бриге и муке и колико оштроумља, док је твој насушни хљеб постао такав, као што је пред тобом. Годинама се храбри Робинзон морао борити, док му је пошло за руком, да умијеси први хљеб. Неколико спасених зрнаца од хране за пилад на броду — бјеху за његову будућност од веће вриједности, но пуни ковчези злата па и сав пушчани барут. Овај му је, истина, с почетка, у његовом најсуровијем, најнекултурнијем времену био од велике користи, и он га је, по савјету свога земљака, чувао увијек на сухом. Али румена зрнца бјеху плоднија. Мудрим сађењем размножавао их је, и од жетве до жетве гомилао, док их није накупио и за данас и за послије. Тек то освојење хљеба бјеше право освојење острова — чудесније, величаственије но ма какво освојење каквога витеза из гатке. Беклинов пустолов, који као да полази на убиство и на ашиковање, ипак је далеко мање занимљив но Робинзон Крусе, кад са зебњом полаже своје зрно у земљине бразде.

Па Робинзон као архитект! Како зида своју кућу, која му је и град, да се осигура од дивљих животиња, па чак и од још опаснијих људи. Па како се мучи својим смијешним грађењем брода, па послије, кад чамац доврши, не може да га спусти у воду. Из свих успјеха и неуспјеха сазријевају му зрнца животне мудрости. Поезија корисних ствари јасна је као дан. Он долази до сазнања да посао није само средство за живот, но и утјеха, радост живота. И, сасвим у смислу тог пуританског седамнаестог стољећа Енглеске, враћа се Робинзон помоћу библије к правоме Богу. Расположење усамљениково чистије је и узвишеније; и у све већем и осигуранијем спокојству његове душе као да вије дах из самог раја, који је незнан другим људима. Како му доцније године све срећније и задовољније пролазе, паде му једнога дана на памет помисао: Зар се ово његово борављење на овом острову не би могло назвати прије владањем, но ропством? Мало по мало, измири се он са својом судбом, и у његовој се души јавља радост и потпуна срећа.

Тако је провео пуних двадесет и пет година, кад се наједаред појави преокрет судбине. Он отима једну жртву од људождера, који су дошли са једног суседног острова амо, да поједу своје златне заробљенике. Пётком назива спасеног, а овај му постаје вјеран слуга, јер прости људи долазе у ванредан, нама незнан усхит, кад угледају и упознају моћ љубави. Оно послије што долази — прича о броду са пљачкашима, и како Робинзон спасава капетана, како бунтовнике савлађује па се послије враћа у Енглеску, то је све плитак, досадан роман. Читајући то, чисто нам је нечега жао — жао нам што се покварила лијепа приповијест. Робинзон је био већи у усамљености, но у друштву људском. Други дио књиге, продужење са новим, сувишним пустоловинама, тај је чак до зла бога рђав. Пјесника је успјех прве гатке навео на тај трајави додатак, који унижава Робинзона.

До данас је прохујало скоро двјеста година над тим списом — и године га нијесу уништиле, само што су га превукле пресјенком неке племените рђе. Данило Дефое знао је само за бродове са једрима. Како ли би се тек дивио пред *Great Eastern*-ом, који је у нашим педесетим годинама био право чудо. Па и тај је давно надмашен. Данас је највећи брод на свијету *Оцеаник*, који је за 3000 тона јачи од чуда 1897-ме године — *Цара Вилема Великог*. *Оцеаник* истискује 28,500 тона воде. Бродолом тога гвозденог дива тешко је и замислити. А нема већ данас ни непознатих острова, колико је год широких мора по васколиком бијелом свијету. Но стара, фина гатка ипак је задржала своју чар и вриједност, ипак је остала књига васпитања. Шта више,

можда су данас њене опомене драгоцјеније, но ма кад прије. Култура слаби индивидуу, дочим цјелину јачâ. И то вриједи за највеће и за најмање. Ми се сад већ не знамо помоћи, кад нам у планини ил у лову нестане и пошљеднјег палидрвцета. Робинзон је и на свом пустом острву кадар био начинити себи огња. Наше се богаство протеже од грдосије лаће *Оцаника* до шведског палидрвцета. Али у том општем обиљу опасност је за појединца да осиромаши енергијом Стога је „Робинзон“ *књига*, коју ће и старо и младо читати с коришћу. То је спјев о личности и о сопственој, о својој рођеној снази.

Крагујевац *Ј. Максимовић.*

Ђузепе Верди

— Raffaello Barbiera —

Неисказана жалост: цио свијет тугује! Елеменат, први елеменат италијанског живота гаси се. Нестаје човјека, који је у највишој мјери, у најживљем сјају представљао латинског Генија. Као да се наше биће сада смањује; као да нас неки демон свлачи ступањ ниже; чини нам се, да око нас остају само људи средње врсте, средње способности. Родили смо се у Вердијевијем хармонијама, које су опијале; које су нас увијек пратиле у животу; бојном јуначком трубом удубиле су у нама љубав према домовини; он бијаше муза препорода, васкресења Италије; бијаше громки глас хиљаду љутијех бораца; — значајан глас италијанске савјести, кад у Италији бијаше много савјести. Превелики Италијанац, који имађаше и оне младе старости, оног колорита и оног жара Вечелијевог, смјеле срчаности Михеланђеловијех сјајнијех, величанственијех цртâ и некијех љупкостӣ Рафајеловијех, но љупкости елегичнијех, јер се његова модерна душа огледала у бôлу свјетском, а у његовијем операма влада туга; у тузи се и родио, борио се првијех година и најзад са славном побједом ишчезнуо. Пријатељици својој, једној од онијех слаткијех, поузданијех, искренијех, узвишенијех пријатељицâ, што умију задржати и притајити све своје муке, бôље и печали, само да се могу осмјејкивати на пријатеља свога, којега друге невоље муче и море, писаше Верди: „Кажем само Вама: кадикад плачем!“ Бијаше геније људскијех патњâ и страдањâ. Рихарду Вагнеру је својствена апсолутна власт над фантастичнијем, господство над неизмјернијем, мрачнијем свијетом, гдје владају бог и полубог, гдје је онај, што љуби и што чезне и којег нестаје, помијешан са митом. Ђузепу Верди-у пак својствено је царство и владавина над земаљским патњама, својствен израз нашијех грозницâ, нашијех сузâ.

Његови су карактери живе особе; нијесу фантазми, а још мање маске. Рођен од простог тежачког рода и племена остаде увијек упоран и самовољан, кријепак и дугог живота, строго умјереног и тријезног живљења, поносан и охол какви се често и показују синови ове велике, вјечне мајке земље. У оној колиби Ронколској, гдје се родио, — колиби светој цијеломе потомству, — гдје је дијете немирно свирало на некој старој спинети,[1] коју му је, уз бог зна какве жртве, купио његов отац, сиромашан крчмар, биједни угоститељ путникâ, издрпаних коњаника, који туда пролазаху, — ондје у оној пољској, монотоној самоћи заиграо је његов геније; онај геније што се, као што вели Гете, и рађа у самоћи. Ту се задојио меланхолијом, што одговараше романтицизму, у ком проведе Ђузепе Верди своју младост и сав мушки вијек и из кога се родише il *Trovatore*, la *Traviata*, il *Rigoletto*, што са Donizetti-јевом *Favorit*-ом сачињавају највиши заносни израз музикалног романтицизма. И колико је светија она колиба у Ронколу, сграђена једва једвице од камења и блата! Да, много је светија од хотела, у ко-

[1] Инструменат сличан клавиру.

јему је старац становао и у којему је заклопио своје поносне, величанствене очи у бесмртној слави и у једнодушној свјетској жалости и плачу. И на жалост, ниска ће проза свјетине, која ће долазити и одлазити, проза пустоловâ, шпекуланата, оскврнити оне зидове, који су требали бити достојнији да би их смјерни потомци могли поштовати. Ми би смо жељели, да је послиједње мјесто боравка Генијѐвог било онако као што је кућа онога Александра Manzoni-a, којему је Верди сличан био у простоти обичајâ, у упорној стидљивој смирености, у умјетничком генију, тачно одређеном, како у опћим цртама тако и у појединостима, (сличан правоме генију латинском). Жељели бисмо, да задњи издисај Генија није био помијешан са дахом многијех, другијех, непознатијех.

*

И он умире.

Ко може казати коликима је у свијету гануо срце, за три четвртине вијека, овај креатор умјетнички, који је, као орлови у ваздуху а јунаци на земљи, љубио увијек самоћу, задахнуту му од туробнијех, рођенијех пољана? . . . Ко би знао, колико је океана дирљивијех хармонијâ разлио по свијету? . . . Други потресоше људе варварском силом, — он их пак уздрма добротворном снагом; а, да се сиђемо на материјално становиште: није било финансијера, није било Рочилда, који би као он могао извести кретање злата и новца у оба свијета; а он је то постигао не берзанским ударцима, већ божанственом појезијом своје инспирације; дакле је и данас умна снага и племенита идеја она, што напошљетку триумфира над бруталношћу људскијех струја, тако, да их ипак води.

Оно сиромашно чедо, које је у крвавијем данима инвазије, спасено од француске разузданости својом престрашеном мајком у једноме куту олтара сеоске црквице, гдје је пијана војничка руља харала и пљачкала... Малено, мирно, мучаљиво, на пола дивље, блиједо и сухоњаво дјетенце, — које би, чим би чуло да пред очевом крчмом свирају какве незграпне и неспретне оргуље, потрчало задухано на друм, да чује, да посрче који звук, коју каденцију, — било је кадро много више од многијех владарâ окупити народе и привољети их да га штују и обожавају. Милано је заклонио оног сиромашног сељака, дао му могућност да ужива и да се опија триумфима; Милано га је на познатој представи *Nabucco* назвао новом свјетлошћу и поклонио му се у првијем представама *Отела* и *Фалстафа*; град Милано дочекао је и видио га је очима како је својом композицијом ***Messa di Requiem*** величанствену пошту одао његовом грађанину Александру Manzoni-у; Милано га је видио како умире и најзад опет Милано сачуваће смртне остатке његове. Милано га више од свију градова на свијету оплакује и плакаће за њим увијек.

*

Моћ, која је уздржавала Верди-а била је: поуздање у себе самога. Није никада сумњао у своју вриједну снагу осим једном у прежалосноме добу живота свога, за вријеме приказивања у позоришту *Scala* шаљиве своје опере *Un giorno di regno (Један дан владања)*. То је било у јесен год. 1840. У скромној кућици Porta Ticinese у Милану, гдје је становао са првом супругом Маргеритом Barezzi (кћерком свога веледушног покровитеља, који га је о своме трошку упутио био на племениту умјетност и којега је Верди благосиљао као своју Промисао), задеси га једног дана голема несрећа. Премину му син, па за њим други и најзад од запаљења мозга, (читај: од големе туге и бола) умрије му и жена: фамилија му бјеше уништена! Остаје сам самцит на свијету. Нема ни педесет шкуда да плати кућни најам, и тако би присиљен да пише шаљиву оперу! . . . И *Un giorno di regno*, шаљива опера, пропада уз грохотан смијех срећног свијета; и тада огорчен и озлојеђен (то је управо његова ријеч) одрјешито одлучује, да неће никада више

компоновати, не сјећајући се доброг успјеха прве своје опере, приказане у новембру прошле године, а у истом позоришту: *Oberto di San Bonifacio*. Што смо добили дјело *Nabucco* имамо бити захвални успомени гласовитог импресарија Morelli-a, који натјера плашљивог Вердиа да поново покуша своју судбину у позоришту; тај Морели није љубио само свој понос, није се хтио само обогатити, него је љубио умјетност и штитио умјетнике.

Nabucco, приказан знамените вечери у Скали, 9. марта 1842, ког су ушљед ентузијазма, сличног лудилу, поновили осам пута у мјесецу, забиљежио је не само славу Ђузепа Верди-а, не само његову нову славу у позоришту, већ и нову еру у политици. Оне ноте бијаху пламенови, бачени на италијанско небо. Donizetti зачуђен дивљаше се; Rossini завиђаше гњевно и срдито до лудила; италијанске пак патриоте скакаху од радости, весело ослушкујући правог, ватреног тумача свога. Мало кашње боље га још осјећаху у *Lombardi alla prima crociata (Ломбарди у првом крсташком рату)* опера приказана такође у Скали, што је био други свијетли успјех младог оперисте, а тако исто у *Ernani*-у, у *Macbeth*-у, у *Attil*-и, у *Vespri Siciliani*, у *Battaglia di Legnano*. Од гласовитог хора:

O mia patria sì bella e perduta,
(Домовино моја лијепа, изгубљена,)

отпочела је прва права политичка манифестација у позоришту. За тијем хор:

O Signore, dal tetto natio,
Ci chiamasti con tanta promessa.
(Господине од рођеног крова
Позвао си нас светим обећањем).

Али патриотски датум од још вишег значења (нек нам буде на памети) бијаше 17. марта 1846, кад је у театру Fenice у Мљецима одјекнула чувена арија Атилина:

Cara patria già madre e regina
Di possensi magnanimi figli.
(Домовино драга мајко и краљице
Моћних својих великих синова).

У позоришту пљескање рукȗ и урнебесни усклици претвараху се у олују, која је била претходница друге бјеснije буре, што се бучно и страховито проламала нашом Италијом.

Колорит Вердијевих оперâ, оне ватрене епохе, боље се разумијеваху и осјећаху у оно доба. То су одвећ јаке боје. Али када је (такођер у мљетачкоме позоришту Fenice), мало прије револуције 1848, тенор запјевао у *Macbeth*-у Мафејов хор:

La patria tradita — Piangendo c' invita;
Fratelli, gli oppressi — Corriamo a salvar;
(Дом издати плачом нас позива
Подјармљене, браћо, пожуримо спасти;)

оне боје, оне ноте изгледаху природне: бијаху душа једног народа. Италијанска револуција отпоче баш, кад се Верди находио у Паризу, гдје бијаше пошао да прикаже дванајесту оперу своју, *Jérusalem* (а то су били кашње *i Lombardi*, са новијем либретом, проширена опера са додатком новијех комада и поскочица [balla-bili] за Academie Royale). И нестрпљиво потрча у град „delle cinque giornate" да се надахне за ново дјело *La battaglia di Legnano*, приказано мјесеца јануара идуће године у позоришту *Argentina* у Риму. Ова опера била је худе среће, но и она носи снажни печат учитеља, да га је лако распознати међу хиљадама. И у њој се огледа позоришни таленат, који упада у очи, и који код автора *Rigolett*-а јасно и више искаче него код икојег другог оперисте у Италији и ван ње. Верди је Геније театра; — маестро брзијех догађајâ и промјенâ, пренаглијех наступâ, силнијех таласâ неуклоњиве и неизбјеживе судбине; а у исто доба он има сигурно око за хармонију појединијех дијелова и цјелине. Јак архитект! Али вриједност краткоће, што се ријетко налази у Meyerbeer-у, а оскудијева у Вагнеру, пријатељу бесконачније лавиринатâ, од слабе би користи била, да у ономе уму није заблистао Божји дар фантазије и стварања. Колико оригиналнијех идејâ! Колико протумаченијех мотивâ! Колика множина новијех мелодијâ, што се по цијеломе свијету

разасуше као сунчани зраци! Сликар, вајар, писац, имају пред собом реалност, на истој се могу надахнути и копирати је: умјетник као што је Верди ствара у идеалу.

*

Luisa Miller на други начин представља Вердија. Мање тутњаве, а више обиљежја у типовима, а један од задњијех јој чинова може се упоредити са онијем Donizettijевим у *Maria di Rohan*. Зашто је *Luisa Miller* заборављена? С ког узрока није могла бити приказана ове године у позоришту *Scala?* Велики би учитељ заиста пошљедњим сном заспао у сред мелодија свога генија, мјесто што је у хармонијама страног неког генија и у сред чудноватe, пуне смијешне вулгарности извиждане опере. Но тек у *Rigolett*-у, у правоме и најкарактеристичнијем своме ремек дјелу, Вердијев геније се узвисује стварањем: стварањем главне личности, протагонисте, незграпног, грдног лакрдијаша, што се увијек смије и плаче, што подскакује и крв пролијева. Каква чудноватa стварања из трагичног живота! Не можеш их наћи у цијеломе циновскоме позоришту Вагнеровом. И ниједан пјесник, ниједан сликар, ниједан музичар, нико, апсолутно нико на свијету није никада доспио до онога ступња дубоког узбуђења, да нас прене и тргне, да нас побуди на проклињање и на плач. Тип Triboulet-a, створен оном ватреном шпањолском фантазијом Виктора Ига, тип онолико елоквентан употпуној својој понижености, само је блиједи акварел према оној јадној креатури, скрханој злоћом, што је потекла из оне живе, силно рјечите душе вердијевске опере. Ни у *Отелу*, у крвавој драми подмуклости, љубоморе и љубави, у истоме ономе задњему чину, који је трагедија свију трагедијâ, који одише нечим светим у самоме гријеху, нечим, што је судбина хтјела, што је одредила била као у Есхиловијем трагедијама: не осјећамо се човјечански узбуђени, као што нам је у *Rigolett*-у срце освојено. У *Отелу*, (скоро као Дездемона), осјећамо, да нас гуше окрутни догађаји драме; у *Rigolett*-у осјећамо као да смо привезани за жалостиву судбину онога оца.

Друга опера, што својијем особинама оставља дубок и снажан утисак јесте: *Don Carlos*. Туробна и тамна Шпанија Филипа II. представљена је са свом његовом гвозденом тиранијом, са његовијем ланцима; монарх овај приказан је са одлучном његовом ћуди, непромјенљивом самовољом, жалоснијем господством и влашћу. Слика блиједог краља Филипа, која се храни у Лувру мање је жива од оне, какву је вердијевска музика изразила. А они што просе слободу?... А она растресена, немарна, елегантна, гиздава принцеза di Eboli, која је наличила на Павлину Бонапарте, тврдоглаву и самовољну вјештицу — на лептира око Ескуријалскијех гробовâ? Сјајно небо египатско као да гледамо у пространијем, бистријем хармонијама *Aide*; а кад се у трећем чину подигне завјеса, тихе виолине и флауте казују нам јецање и жубор водâ ријеке Нила, што запљускује мраморне степенице Фараоновијех дворовâ. Читава једна историја несретне љубави која свршава жртвама! Па какав је плач љубавни! Но још је туробнији и жалоснији у *Traviat*-и! Прелудиј задњег чина јесте управо најжалоснији поздрав слаткијем, веселијем сновима, поздрав животу. Смијех *Фалстафов* није онај здрави и дубоки подсмијех, какав извире из утробе Севиљског Бријача *(Barbiere di Siviglia)*, већ је то форсиран смијех, какав се находи у енглеској комици; комичност, у којој имаде по нешто мрачног и тамног, али у којој нема ништа тешког; а техничке финоће, орхестрална знања достижу највише савршенство умјетности, у живоме контрасту са прешном израдом првијех учитељевијех оперâ, у којима је ипак, и ако је музика имала манâ, изобилно било идејâ; идејâ које су биле јасно изражене, да им није требало помоћи од ријечи, те за то бијаше готово сувишно и узалудно и читати либрето. На либрете се Ђузепе Верди више ослањао, него што

се може вјеровати, пазећи највише на ситуације, које би он сам удахнуо пјеснику,

*

Од свијех пјесника Верди се највише дивио Шекспиру и Манцонију, стваоцима карактерâ, душâ. Из Шекспира позајмио је више пута сижее: *Макбета*, *Отела, Фалстафа*, а и *Краља Лира*, који је остао недовршен, пошто са либретом, написаним му од Антонија Somma из Удине, није био потпуно задовољан. Од Манцонија компоновао је трагедске хорове у три гласа, а *Il Cinque Maggio* у једноме гласу. Те комаде желио је Верди да не издаје, те су и данас још нештампани.

Рођен за громку музику драмску, Верди с љубављу изучаваше увијек и религијозну музику, настојећи да је узвиси. И успио бијаше са *Messa di Requiem*, дјелом створенијем у заносу љубави и туге, да почасти успомену Александра Манцонија; музика је, у којој је *Agnus Dei* и *Offertorium* у узвишеноме црквеноме стилу, а која се бучно и страховито разлијеже у *Dies irae*, јака као трубе небескијех арханђелâ. И још ће оне тужне ноте заорити се, зазвучати и разлијегати пратећи до гроба Титана, који их је створио, а нама ће се причинити да чујемо елегију велике умјетности из прошлости, опијело једноме стољећу, задњи поздрав читавој ери славе.

Метковић *Љубо Нер. Влачић*

ПОЗОРИШТЕ

Биоградско позориште

Нова Управа. Покојни Миљковић. Јенкова тридесетогодишњица. Представе за дјецу.

У нас никада није било сталности. Ми смо промјенљиви као мартовско вријеме. То ће нас, на крају крајева, и убити. Томе су криви и они људи, што се примају посла, којега не разумију. У нашим очима није онај човјек за осуду, коме је свеједно био он управник штампарије, поште и телеграфа или позоришта. За таква човјека ми, с осмјехом на уснама, велимо: Умије објешењак. Тако је и са онима, што долазе у позориште за управника. Једни долазе да наврше године службе у просвјетној струци — тада се само позориште и сматра као просвјетна струка — а други, што је то добар мост ка већим положајима. Нико није дошао, што разумије установу позоришта, па је свима силама прегао, да то наше позориште подигне бар на ниво осредњих западних позоришта. То никоме није падало на памет. Бар не док не дође за управника. Онда је, у почетку, као и свака нова млада, био вриједан и непрестано је, гдје год стане и сједне, причао о својим значајним реформама. Тим постане и досадан, па га се људи клоне као заражена. А чим наиђу на први отпор, на најобичнију препону, која се у сваком послу мора јавити, јер онда успјех не би био успјех, не би био сласт, побједа, они дижу руке од тога посла и смичући раменима, веле: Хе, шта ћеш, ја сам, брате, баш лијепо хтио, али . . . хе, српска посла! Тиме се, обично, свршава њихов програм. Увијек је други крив за неуспјех. То је најобичнија фраза, које се свак држи. И они даље равнодушно гледају, како се наше „мезимче“ срозава до обичнога путничког позоришта. И они се, при том, ни најмање не стиде, они су државни чиновници. Тиме је све речено. Али има их међу њима и врло вјештих. Они се, обично, заклањају за сиротно стање наше државе. То су људи, који себи придају значај великога реформатора. Они живе у некој врсти снова. Али и ти снови, као и сви снови, само су обмана, слике сјећања. Они нису кадри остварити своје снове. Они, уопште, заборављају, да су снови неостварљиви. Зато и они остављају ту установу да постепено срља у пропаст.

Али јој бар том индиферентношћу не убрзавају пропаст.

Није ласно бити управник позоришта. За управника није довољна само љубав према позоришту. То је, додуше, лијепа ствар, али није ни ријетка, а још мање довољна. За то мјесто треба да буде човјек свестрано образован. А што је најглавније, да је врло добар познавалац позоришта, да буде, што рекли Њемци, прави **Theatermann**. Поред дубокога литерарнога образовања треба да буде и добар финансијер. То су, у неку руку, двије противности, али посао управника захтијева то. Литература и пречишћен укус подижу моралну страну позоришта, а новац материјалну. Једно без другога не иде. Једно друго узајамно потпомажу. Управник, уз то, треба да буде човјек чврсте воље, гвоздене воље. Мекушац ће ускоро морати узети шешир и напустити ту кућу, за коју ће на прагу рећи: ово је луда кућа. А томе ће бити он сам крив. Интимност према члановима позоришта је, свакако, за похвалу — ван позоришта. Не треба заборавити да глумци нису обични људи. Они су увијек глумци. Треба се сјетити оних златних Гетеових ријечи. Он их је познавао као себе сама. А Гете је себе врло добро познавао.

Нушић није погодан за управника. Он томе није крив. Кривица лежи у нашим приликама или, боље рећи, неприликама. Он није имао средстава и прилике да се спреми за тако важан и врло тежак позив — јер ја претпостављам, да би он то био учинио, кад би био у могућности. Он, свакако, зна, да за управника треба огроман капитал, који се стиче дугим, сталним и неуморним радом. Није довољно само надвирити у свако позориште. Тиме се не стиче ништа. То учење у дванаестом часу не помаже. Треба доћи научен. Треба познавати својега посла. Темељно га познавати. Рекао бих, да Нушић воли позориште. Али сама љубав не помаже. Она је добар подстрекач за студирање позоришта, али не кад се већ дође на положај на који треба доћи спреман. Ја не знам какав је он финансијер, али ја сам увјерен да је он због финансијскога стања и доведен. Свестрано образована човјека није у њему нико ни гледао. Он је десет година био у Турској и за то вријеме је могао заборавити, да тамо, у далекоме Биограду, постоји позориште. Он би то, можда, и био заборавио, да није писао комаде. А ко пише комаде, он не мора потанко познавати позориште и његове мане. Он треба да познаје само позорницу, да је познаје као своју рођену собу. Он сада иде пола утрвеном стазом. коју му је Јанковић указао. Он живи од Јаковићева капитала. То није за осуду, јер је Јанковић имао оригиналних идеја, од којих је неке и остварио. Помињем само српски репертоар. Он нам је из прашине извукао Јоакима, Стерију, Суботића и друге. Не да се од њих учимо драмској умјетности, него да их не заборавимо, да не заборавимо те пијонере наше драмске умјетности. Јанковић је, као мало ко у нас, био спреман за то мјесто. Његове махне леже у сасвим обичним човјечанским грјешкама. Он је био несамосталан, неодлучан. То га је, поред обичне чаршијске зависти, скрхало. А то ће скрхати и Нушића.

Једно, што се Нушићу мора признати, то је његова воља, али обична воља, која се у свакоме човјеку рађа и манифестује, кад хоће, пошто пото, да се одржи на извјесноме положају. У томе и треба тражити разлога покретању *Позоришнога Листа*. Орган, који ће ревносно пратити развој опште драмске умјетности, нама је врло потребан. А нарочиио овакав какав је овај. То јест он је намијењен ширему кругу позоришних посјетилаца. То је паметна идеја. Али, судећи по ова три броја, ја сумњам, да је управа томе дорасла. У одбору има људи, који заслужују поштовање за своје књижевне радове, али који не разумију драмску умјетност и позориште, јер се тиме нијесу темељно бавили. Без сталнога рада нема успјешнога рада. То је стара и отрцана истина.

Ја не ћу да будем пророк, пророк послије Христа. Хоћу само да кажем, да је тај лист једна врло непрактична ствар. Не за читаоца његова, него за посјетиоца позоришта. Како је то, Боже мој, неспретно носити цио лист у позориште, за љубав тога, што човјек хоће да види које особе тога вечера играју? У осталом то признаје и Нушић, с киме сам усмено о томе говорио.

*

Ко воли позориште, он ће се озбиљно забринути, јер стари глумци — међу њима има их и умјетника — постепено остављају позорницу, а подмлатка никако нема. Ето умро је и Миљковић. Он је био врло добар глумац, по некада прави умјетник. Њему није ласно наћи замјеника. Он је био врло разноврсан. А међу млађим нема их ни добрих једностраних глумаца. Ја сада само са жалошћу биљежим овај наш врло осјетан губитак, а доцније кад се стишају ови панегирици послије смрти, ваљда ће се који критичар наћи, који ће о њему донијети објективан и сталожен суд. Његова умјетничка игра заслужује то.

*

Тридесет година непрекиднога и успјешнога рада, то је за нас Србе врло велика ријеткост. Таквоме човјеку, што рекао Јанко онога вечера, кад је Јенка поздравио, чини ми се, у име управе, треба скинути капу. И ми је скидамо и желимо Јенку не тако дуг живот као његовим изредним и топлим композицијама, јер иначе не би никада умро, али ипак дуг и задовољан живот. Он је то заслужио. Он је, као странац, дошао међу нас и ми смо га тако лијепо примили, а он, као прави каваљер, умио је раскошно наградити наше гостопримство. Ми ипак умијемо цијенити таленат и прије смрти. Свак га цијени и радо говори о њему. И збор наших бесмртника га обожава. Није га узалуд примио у своју средину. Зато онога вечера, кад је својим присуством требало то и доказати — није нико од њих ни дошао.

*

Давати представе за дјецу, то је врло корисна и паметна ствар. То је одавно требало увести. Али није ни сада касно. Чинити добро није никада касно. Ја не мислим, да у изношењу историјских момената и јунака лежи баш велика поука за те мале грађане. Ми смо баш живили у оној епохи, кад је манија за историјским јунацима била на врхунцу, па каква је та наша генерација? Обична, ћифтинска, индиферентна. Мислим да би куд и камо паметније било, писати комаде из наше садашњости, из нашега свакидашњега живота, с чисто моралном тенденцијом, па ма тим комадима била шаблонистичка девиза: добро — побјеђује; зло — страда. На тај начин, чини ми се, постићи ће се жељени успјех: сачувати те миле будуће грађане од зла и порока. Не треба се бојати, да ће се тиме тој невиној будућој држави разбити какве илузије. Боље то сада неумитно, али на њежан начин чинити, него касније, кад човјеку илузије постану потребне, врло потребне. У дјетињскоме срцу ране се брже заљечују, но у човјечијем. То никако не треба сметнути с ума.

Али ја се врло бојим, да и ова симпатична и корисна идеја не постане какав богат мајдан за оне ћифтанске рударе, па да се и овдје забораве, те да тргују с овом невином дјецом. Јер и ту рачунска душа може мислити, да се дјеци може ма шта пружити, јер она ништа не разумију. То би било врло ружно. Али би то тек било право српски.

Биоград *Пера С. Талешов*

Берлинска позоришта

„Балканска Царица“ на берлинској позорници.

У Берлину су три опере и петнаестшеснаест позоришта, о којима више-мање води рачуна дневна и повремена њемачка белетристичка критика. Свако од њих има свој правац, којим иде, и циљ којем тежи, те према томе колико је њих, толико је и праваца и циљева. И док се за опере

може рећи, да већином дају класична дјела и творевине чувених модерних компониста, као и то, да једна од њих, *Крал. Опера,* даје насладе отмјености, публици извјежбаног слуха и финог укуса, а друге двије, *Нова Крал. Опера* и *Позориште Запада* (зап. краја Берлина), широј публици, народу, дотле се за позоришта може рећи, да дају дјела од сваке руке и да служе свакдашњем човјековом расположењу: класична драма, трагедија и комедија, — савремена драма и савремена комедија без духа, с отрцаним вицевима, према старим са грађом „опет то, али мало друкчије", циркуске игре en grande tenue у форми мелодраме итд., једном ријечју, како је човјек расположен, тако може да нађе забаве свом духовном стању.

Од позоришта, у којима се одиста његује драмска умјетност, одликује се, сјем *Крал. Позоришта,* које увијек стоји на висини свога положаја, *Лесингово Позориште.* То је омање, лијепо позориште с изврсним репертоаром класичних дјела и модерних писаца, и са добрим глумачким снагама; у њему увијек гостује прва њемачка глумица, умјетница *Агнеш Сорма,* о чијој њу вам игри, употребив прилику њезиног гостовања сад у фебруару мјесецу, нарочито писати. За тим *Њем. Позориште Оскара Блументала* и *Густава Кадел-бурга,* за које се може рећи да највише даје комаде тих својих газда; *Шилерово Позориште,* које лијепо приказује дјела патрона свога имена и дјела Гетеова, Шекспирова и француских класика; и *Берл. Позориште,* које нам ту скоро, поред многих других лијепих ствари, узе да приказује *Бјернзоново* вјерско-социјално позор. дело *Изнад наше моћи.*

Него, што је интересантно, ријетко ћемо видјети да се на њем. позорници представља какво боље руско дјело; ма да се јављају кад и кад нека лошија дјела савремених француских, енглеских и италијанских писаца. Да ли је томе узрок врло велика плодност данашњих њемачких драмских писаца, чије умотворине ријетко да имају неке драмске вриједности и трајности, или је чвор у разлици карактера словенског и германског народа, не може се поуздано потврдити. Јер, док руска проза, роман и приповиједетка, ствара читаву критичку књижевност код Нијемаца, дотле се о рускоj књижевности за позоришне даске само кад и кад чује неколико ријечи. С тога сам тако и радознао, како ће њемачка публика да прихвати Толстојево *Царство мрака,* која ће се ових дана приказати у *Њем. Позоришту.*

Остала позоришта приказују сваке сезоне по два-три комада, обично новитета, којима је сиже ништа а предмет говора, разговора и пјесме: — свашта, развој пак: — никакав. Посјета је у тим позориштима врло добра, јер у њих привлачи публику прост сокачки виц, који кад и кад својом духовитошћу натјера и стид код гледалаца, но који, обично, дуго не траје. Писци ових модерних њемачких мелодрама, „шала с пјевањем и играњем", надмећу се просто, ко ће да покупи више баналних вицева и ко ће их боље и згодније да утрпа у разговоре. Човјек нема шта да се чуди, кад тек искрсну на позорници неке деведесетдевете личности, које својом игром иначе никакве везе немају с главним предметом (ако га тј. некад може бити!), само због тога, да избаци неколико бургија. *Кључ љубави, Проба љубави, Данашње жене, Данашњи амор, Једна помамна ноћ, Пропаст Бугарске* (лађе тога имена, не државе!) итд. то су натписи модерне њемачке комедије и водвиља, који се сада налазе у најљепшем цвијету. Разум је замијенила пролазна, савремена тактика, духовиту и веселу шалу разуздан виц, љепоту елеганција; а што се држи за паметно, почива на варљивости и несигурности.

Ово мало ријечи о позориштима ове велике, свјетске вароши, средишта свега културнога живота њемачког народа, рекох једино с тога, што ћемо ево кроз кратко вријеме гледати у једноме од њих чувену драму великога нашега пјесника, кнеза Николе: *Балканску Царицу.* Али не у руху

њемачкога језика и из уста Нијемаца у оној форми, у којој нам је она у српском језику. Сасвим слободно прерађена, много скраћена, потпуно препјевана и готово као новина, која само језгром мисли подсјећа на српску *Балканску Царицу,* јавиће се она нама на њемачкој позорници.

Дјело је обрадио и препјевао један млађи њемачки позоришни писац, *Dr. Хуго Маркузе,* овд. адвокат. Ја сам му дјело тачно по оригиналу превео, објаснио и у неколико му помогао савјетима при обради. Не могу да пропустим, а да не напоменем, да се млади њем. књижевник одиста дивио пјесничком полету, љепоти и дубини мисли кнеза-пјесника. Особито први чин, који и бујном маштом и љепотом језика до заноса води, на-њ је много утицао, те је прерада, обрада, у бирању лијепих ријечи њемачког језика и у живости излагања кнежевих мисли, изврсна. Станков разговор с Ибрахим-агом преводилац је изврсно обрадио, а исказ љубави Даници нимало не уступа у њежности ономе на српском језику, и ако је верз много скраћен.

Коло у првоме чину преводилац је сасвим изоставио из разлога, да та сцена, нарочито пјевање, неће ни у колико занимати њемачку публику и да се ова не би умјела да нађе у приказу његову. Разлог је одиста оправдан у колико се тиче тачног пријевода оригинала; али, кад се већ узела велика слобода у пријеводу, онда се могао и овај лијеп српски обичај унијети згодном прерадом.

Поред још многих ствари, које су било претрпиле знатно скраћивање, било које су сасвим изостављене, заслужује да се помене за сада и она лијепа дирљива сцена из другог чина, кад гуслар пјесмом потреса издајицу. Та је сцена сасвим изостављена, и само неколико ријечи Станкових помињу гуслара и његову пјесму.

У осталом, задржавам право да проговорим опширно не само о пријеводу, него и о игри глумаца, онда кад томе буде вријеме; а оно, држим, неће бити далеко.

Берлин *Ђорђе Миловановић*

Есхилова Орестија

(ПРИЛИКОМ ПРИКАЗИВАЊА У БЕЧКОМ BURGTHEATER-У)

Прошле године, 23. новембра, добила је прилику бечка позоришна публика, да види једно дјело оца драмске умјетности. Тога се је дана приказивала Есхилова *Орестија* у бечком Burgtheater-у, величанствено дјело првог грчког драмског пјесника на даскама најбољег њемачког позоришта. Можда је тај дан био широј публици сасвим обичан, можда обичнији од других, али она публика, о којој су водили рачун приређивачи те представе, друкчије се осјећала. Она је знала да се тај дан одиграла трагедија, којој су Атењани прије скоро двије хиљаде и четири стотине година досудили прву награду. Већ сама старост тога дјела испуњавала је те вечери душу позоришних посјетилаца особитим осјећајима: пијететом према успомени пјесниковој и његову дјелу, поносом што ће се право класично дјело моћи видјети на модерној позорници. У бечком је Burgtheater-у проговорио, и ако не својим језиком, пјесник, који и сада, након двадесет и четири вијека, живи, истина не у позоришту, али у књигама. И данашња покољења растављена од пјесника и временом и племеном ужасавају се над грозним дјелима у дому Пелопову и остају задовољна ријешењем проблема о ослобођењу убице матере своје.

Орестија се састоји из три комада. У првом, *Агамемнону,* враћа се побједоносно вођа грчке војске из Троје у државу своју, али га жена Клитемнестра убије мучки са својим љубавником Егистом. У другом комаду, *Жртви,* долази син Агамемнонов, кога је сестра спасла од засједа мајчиних послављи га у туђину, позна своју сестру и освети оца убивши мајку и Егиста. У трећем, *Еуменидама,* узбуне се Ериније, осветнице, због убиства мајчина и прогоне убицу дотле, док он не дође у Атену, гдје га Палада Атена ослободи, пошто је управо половина ареопашких судија била

за њ а половица против њега. Тиме се убица смири, а Ериније ублаже. Оне постану милостиве богиње: Еумениде.

Ако се гледа на класичну вриједност ове трагедије, чудно заиста изгледа, што је она тако дуго чекала да се на модерној позорници прикаже. *Орестија* је смјеса највећих злочина с једне и најузвишенијих подвига с друге стране. Трагичност је изражена у борби двају принципа: осветник очев постаје убица материн. Већ сама фабула потреса гледаоца или читаоца. Орест, у коме се два противна принципа боре, дужан је по етичком схватању грчког народа пролити крв убица оца свога. То етичко начело заступа сам бог Аполон, који Ореста гони на освету. Али је кобно, што је један од убица мајка Орестова. Крв њезина вапије за осветом. Њезине су осветнице Ериније, персонификација другог принципа. Овога заплета не могу смртни људи да ријеше: ареопаг се подијели на двије једнаке странке. Али се невољноме Оресту смилују богови: Палада Атена предсједавајући ономе високоме судишту ослободи Ореста сваке кривње.

На супрот овој трагичности стоји композиција ове трагедије. Али није композиција само овог комада сметала представљању његову на модерној позорници. Класичне трагедије нијесу сасвим једнаке данашњим, којима је законе Шекспир поставио. Старо позориште и сценарија његова знатно се разликује од данашњег. Приказивајући класичне комаде треба имати на уму да је позоришна публика размажено дијете, које хоће уживања без обзира на то, може ли му се уживање пружити. Разлог, да би публика требала бити обазрива према комадима који су прије толико вијекова написани, нема мјеста у данашње доба, јер би лако могао доћи одговор, да позориште нема с музејем ништа заједничко, већ да је оно огледало садањег живота.

Потешкоће, које стоје на путу да се класична дјела представљају на модерној позорници, уочио је добро данашњи директор бечког **Burgtheater-a**, др. Шлентер. Изгледа да је хтио за премијеру припремити публику, од које ће зависити успјех представе. С тога је већ 22. октобра пр. год. држао у бечком новинарско-књижевноме друштву **Concordia** предавање о старој драми и модерној позорници. Тиме је хтио дијелом подићи интересовање образоване публике за ту принову, дијелом дати рачун о обради овог класичног дјела.

Што се тиче начина представљања, држао се назора које је професор класичне филологије у берлинском универзитету, др. Улрих фон Виламовиц-Мелендорф, изјавио у своме коментару Еурипидова *Херакла* и у часопису ***Das litterarische Echo***, св. 9. од 1. фебруара 1899. Виламовиц говорећи на првом мјесту о начину како би требало на данашњој позорници приказивати класичне драме, на другом како Аристофанове комедије, препоручује да се не смије за вољу неког неоправданог пијетета из вида изгубити, да ће класични комади моћи само онда задовољити данашњу публику, ако приказивање буде у складу с данашњим обичајима, да треба све одбацити у чему се старо позориште разликовало од садашњега. Тако би требао трагички котурн уступити мјесто обичним сандалима, којима су се Грци обували, а маска се не смије на лице ставити, јер би се изгубио израз лица и очију, нешто што данас на позорници највише цијенимо. По себи се разумије, да се модерни редитељ не ће поводити за старим грчким обичајем, да и женске улоге мушкарци представљају. У опће настојаће се приказати, не како се онај комад представљао у Атени прије двије хиљаде и четири стотине година, него како су она лица живјела и како би у сличним ситуацијама радила. С тога треба студирати не позоришну вјештину старих Грка, него њихово неимарство, одјећу, сликарство, богослужење, у кратко стару културу. Шта више, треба одступити и од стварног живота грчког народа, ако нам нешто изгледа

необично. Глумци ће бити на позорници потпуније одјевени, него ли су они јунаци били у животу своме. Кад би модерни глумци имали на себи попут старих Грка само хитон и химатијон, изгледали би данашњем свијету прилично голи. — Да докаже да је овако представљање оправдано, лијепо вели др. Шлентер у споменутом предавању: „Као што ђак старе класичне текстове не чита више у рукописима него у најмодерније штампаним књигама, тако треба и гледалац да мотри стару умјетност не у старинским и преживјелим облицима него у њему обичним.“

Као главни узрок да се Есхилова *Орестија* није на модерној позорници приказивала мисли др. Шлентер да је то, што није било до сада згодна пријевода. Истом прије подруг године изађе пријевод споменутог Виламовица. Овај се пријевод разликује од пређашњих, јер Виламовиц као преводитељ стоји на становишту друкчијем од осталих. Ма колико се држао текста, ипак он није роб оригинала. Њему је главно схватити мисао пјесникову, а начин којим ће он ту мисао изрећи не мора вазда бити једнак оригиналу. У његовим се пријеводима налазе називи и изрази, који су старим Грцима непознати били, али су нама сасвим обични. — У његову је пријеводу приказана *Орестија*.[1]

Најважније је у предавању дра Шлентера, гдје говори како се поступало с текстом ове трагедије. *Орестија* је трилогија у правом есхилском смислу, гдје су сва три комада само дијелови једне фабуле; они се надопуњују и сами би за се били нејасни. Познато је да су Есхилове драме саме трилогије и да је истом Софокло млађи савременик Есхилов одступио од тога обичаја, допустивши да се истога дана одиграју три драме које су по садржају без икакве везе. Јасно је да ће драме које су саме за се и с другима везе немају бити више заокружене, потпуније, јер нема шта би их попуњавало, док Есхилове саме за се не могу задовољити, него их ваља све три гледати или читати. Већ само ово натјераће модерног драматурга да размисли како да се прикаже Есхилова трагедија.

Атенској је публици било могуће сва три комада гледати један иза другога, јер би стари Атењани оних дана кад би се давале позоришне игре долазили у позориште рано у јутру, гдје би, сједећи на каменитим сједалима по читав дан, гледали осим она три комада још и четврти — сатирску драму — која би се трилогији обично додавала. Данас то није више могуће. Данашње је позориште само вечером отворено, три сата од прилике траје представа. Према томе или би требало сва три комада давати три вечери узастопце или стегнувши их, у један, удесити за једну представу. Кад се узме на ум да у Есхиловој драми радња није још развијена, дакле ни дијалог, да су главни дио сваке трагедије оне редовне и нередовне хорске пјесме, данашњи ће се драматург одлучити прије за ону другу могућност, јер хорске пјесме, које су у Атени биле спојене с пјевањем а често и с играњем, не би могле дати данашњој публици велика уживања. Хорске ће се пјесме дијелом скратити дијелом изоставити. А што остане од тих пјесама, модерни ће драматург удесити да мјесто хора говоре поједина лица, и то онолико лица, у колико се различитих душевних стања хор налази. Тиме ће радња бити живља, комад забавнији. И иначе у самим дијалозима требаће кратити, прекрајати, удешавати. Све епизоде и паузе, дошле оне ма одакле, уклониће се. Тако се је једноставно изоставила расправа Орестова пред атенским ареопагом, јер она не може за данашњу публику имати оне драži, коју су осјећали Атењани знајући да је та расправа огледало њихова јавног живота. Њима је то било савремено, данашњем свијету, изузевши филологе, необично. У опће биће сврха цијеле обраде, да радња буде живља и обичнија, а комад краћи и забавнији.

[1] Нама је, као Србима, врло угодно, када у његовим пријеводима грчких трагедија наиђемо на десетерац српских народних пјесама, у коме је Виламовиц многе хорске пјесме препјевао.

Послије представе могли су се у гдјекојим бечким листовима читати приговори обради, да би боље било овај призор изоставити, онај уврстити. Особито се приговарало, да се при обради трећег комада далеко ишло, да је драматург, гдје му је требало, пријелазе уметао и ту одвише слободно поступао. Неки извјеститељи својих новина назваше трећи комад управо препјевом. То дакако не смета, да ова трагедија ипак успије. Драматург ће уважити приговоре који му се буду чинили да су оправдани и према њима удесиће касније представе.

Глумачком представом није публика те вечери била задовољна. Извјеститељ листа *N. Fr. Presse* вели, да је било боље и не давати комада, док глумци не задовоље потпуно захтјевима. Али видећи да се *Орестија* послије тога већ више пута давала надамо се да су глумци бар касније своје учинили, да су и са своје стране порадили на успјеху који је трагедија изван сваке сумње и однијела.

Мостар *Милан Ђуковић.*

Позориш. биљешке

* 4/17. Јануара умро је у Паризу француски позоришни писац Paul Jules Barbier. Још у раној младости показао је он пјесничког талента. Као тринаестогодишњи гимназијалац написао је пјесму *La Voix du Peuple*, која се декламовала у Комедији Француској; а кад му је било 22 године, на истој позорници одиграна је његова драма *Un poète* са ванредним успјехом. Доцније је његов таленат био толико плодан, да је више од стотине дјела му приказивано, од којих су нека доживила преко хиљаду представа. Ово је он постигао што се по обичају француских драмских писаца удружио са другим писцима, те написао силне драме, комедије и водвиље. Послије 1852. године постао је он са својим сарадником стални либретиста Опере Комик, у коју је унио и такозвани грчки жанр са својом *Галатеом*. На истој опери био је једно вријеме и двомјесечни управитељ, послије пожара јој 1887. године.

* У градском лајпцишком позоришту приказана је *Бјернзонова* драма са њемачким натписом: *Über unsere Kraft* са врло јаким успјехом, а нарочито други дио. Ако је први дио за неке био и нејасан у појединим пјесничким и драмским назорима аутора, то је други дио потпуно објаснио и ефекат до врхунца узнио.

Српска

* Господа: *Богдан Поповић, Др. Војислав Вељковић, Јаков Продановић, Љубомир Јовановић, Љубомир Стојановић, Светислав Симић, Слободан Јовановић,* издали су овај књижевних оглас: *Српски Књижевни Гласник.* „Од 1 фебруара о. г. почињемо издавати лист за књижевност, науку, и умјетност, под уредништвом Богдана Поповића, професора Велике Школе, а у власништву Светислава Симића, професора Немањине гимназије. Ми држимо да Србија и њена пријестоница Биоград треба да имају књижевни орган, који ће бити неискључиво, и што пространије огледало не само савременога књижевнога кретања у границама Краљевине, него и по осталим српским земљама. Ми се надамо да ћемо у покретању таквог књижевног органа успјети, јер су нам обећали сарадњу већина наших другова, а такође и многи млађи радници. Вјерујући пак у оправданост започетог рада, мислимо да ћемо наћи потпоре и у старијих књижевника српских. *Српски Књижевни Гласник* излазиће 1 и 15 сваког мјесеца, у свескама од пет штампаних табака велике осмине. Претплату треба слати администрацији листа (Биоград, Цинцар-Јанкова ул. бр. 1). Она износи за годину дана 20 динара или круна; за пола године 10 дин; за четврт године 5 дин.; за фебруар и март о. г. 3.50 дин. У листу ће бити заступљена белетристика, како српска тако и туђа. Уредништво је било срећно да обезбиједи себи сарадњу готово свих наших познатијих приповједача и пјесника. Из туђе белетристике пресађиваће се само радови несумњиве књижевне вриједности, понајприје такви какви би овакој младој књижевности као што је наша могли послужити обрасцем. Према задатку оваквога листа доносиће се у сваком броју и расправе из области књижевности и науке. Оне ће бити поглавито намијењене оним питањима која у то вријеме буду нарочито занимала

читаоце. Ни обликом ни обимом, оне неће излазити из оквира једнога књижевнога листа. Нове књижевне појаве, заједно с научним и умјетничким покретима како у нас тако и у другом свијету, пратиће се у нарочитим прегледима, у рефератима, и у биљешкама. Прегледи српске, словенске, и туђих књижевности, као и прегледи научни и позоришни, излазиће неки у сваком броју, неки периодично. Уредништво ће се старати да појаве не само записује, него и да их оцјењује. Нарочито ће се пажња поклањати оцјењивању производа наше народне књижевности, јер њој у пошљедње вријеме недостају не толико радне снаге, колико озбиљна и правична критика, те ће се овај лист старати да појача похвална настојавања оних наших листова који и до сад на томе раде. Једном ријечју, *Српски Књижевни Гласник* тежиће да се приближи европским листовима, којима поље престаје тек ондје гдје настаје најстрожа научна стручност. Читаоци ће оцијенити колико је нови лист правилно схватио савремене потребе српске књижевности, и колико ће он успјети да одговори постављеном задатку. По нашем удружењу може се видјети да су нас при овом послу од општег књижевног значаја руководиле само идеје о напретку српске књиге. На тај начин, *Српски Књижевни Гласник* заснован је на тако широкој основи, да заслужује одзив сваког озбиљнога пријатеља српске књижевности и онога чему она служи.“ — Од чисто и строго књижевног листа, по угледу страних сличних прегледа, одавна се осјећала у нас потреба. Господин Недић покушао је са својим *Српским Прегледом* да нам тај недостатак надокнади али, на наше велико жаљење, дочекан кривим схватањима и познатом апатијом наше интелигенције, која је позвана да буде читалачка публика оваквих часописа, — морао је да убрзо с њиме престане. Коло млађих и спремних наших књижевника покрећу, у добар час, лист, који ће нам, познавајући имена његових заснивача, попунити ону досада осјетљиву празнину у нашој савременој књижевности. *Зора* га поздравља са пуним повјерењем и најтоплије препоручује својим читаоцима.

* *Бранково Коло* отворило је, у својим биљешкама, нову рубрику: *Шта се у нас преводи,* гдје најтачније гледа да забиљежи сваки пријевод који излази ма у ком политичком листу српском. Како *Летопис* доноси потпун пријеглед белетристичних наших листова, то би грађа за библиографију свакогодишње српске књижевности била прилично заступљена. *Зора* је сама хтјела да послужи овој досадањој оскудици али, крај напоменуте ствари, био би јој труд сувишан. Него ради потпунијег прегледа било би још нешто за што би умолили позване факторе. *Бранково Коло* могло би узети на себе још и ту, (кад је нама то немогуће) дабогме трудну, дужност да региструје не само шта преводе политички српски листови него и шта у опће доносе у својим подлисцима и одређеним ступцима за књижевност и просвјету. Нека уз то још један лист прими на себе дужност биљежења осталих садржаја разноврсних стручних часописа и новина па ће заинтересован човјек лако моћи да се оријентише гдје шта излази у овом хаосу наше мале литературе.

* *Светозар Ђоровић* намјеран је за кратко вријеме да изда књижевни оглас ради претплате на *Пјесме Авде Хасанбегова Карабеговића* из Модрича. Ове пјесме послао је преминули пјесник неколико дана прије смрти, уз ово дирљиво писмо: *Драги Светозаре! Ево ти шаљем своје све пјесме, јер ја сам ти, брате, тешко оболио па их код себе не смијем оставити, јер би се посве за увијек изгубиле. Драги брате, ја ти их шаљем, па шта знаш ради с њима. Тражи им издавача па издај ако можеш. Само молим те, брате, јави ми чим их примиш, да ја видим својим очима, да су дошле у твоје руке. Братски поздрав.* Овај млади Србин Муслиман испјевао је већ до сада по српским листовиина доста заносних и красних пјесама. Неумитна смрт не даде му да своје српско родољубље развије у својој доцнијој мушкој снази, јер премину 20. децембра прошле године без оца и мајке у 22. години свога живота, пун воље, истинског дара и ванредне начитаности. У идућем броју донијећемо из нештампане збирке неколико посмрчади његових. — *Алах рахмет ејлен!*

* *Антоније Хаџић (Тона)* прославио је своју четрдесетгодишњицу књижевног рада, и нехотице, у Суботици, свом родном мјесту, десивши се тамо. Српски народ биљежи радо у рубрици својих раденика имена људи који су његовом напретку, својим силама, дали оно што се од појединаца тражило. Тона Хаџић је учинио, у најскромнијој својој повучености толико, да му српски народ, оданошћу према својим културним раденицима, најгоплију захвалност изриче. Мађарска штампа не би ни оно мало знала о српској литератури да не зна Змаја и Хаџића. Дневни политички мађарски листови донијели су и биљешке у својим књижевним рубрикама о тој прослави, наравно у магли свог незнања, ко је Хаџић у српској литератури, са пуно симпатичних похвала. Тона Хаџић је не само типична појава напретка, српске литературе и живота Матице, него је његов тваралачки дух привриједио највише у акцији и одржању српске Талије у Војводини. Честитајући одличном свечару његово славље, желимо му што већи успјех у позиву коме је он све своје силе данас посветио.

* У Биограду је почео излазити *Матерински Лист*, илустрован мјесечник за домаће васпитање и неговање дјеце, испитивање дјетињства у забавишту. Уредник је *Раша Митровић*, учитељ, уз сарадњу образованих матера, љекара и наставника. Цијена за Србију 4 а за стране земље 6 динара.

* *Просвета* зове се лист што је почео да излази у Крагујевцу под уредништвом Јов. П. Јовановића уз сарадњу Милутина Николића и Боже Г. Божића. Власник Ђ. С. Којић, учитељ. Излази трипут мјесечно. Цијена му је до краја школске године за Србију 6 динара а за остале земље 12.

* Примили смо на приказ: *О Виђентију Јовановићу*, прилози за историју митрополитства му 1731. 1737. По архивским изворима израдио Милутин Јакшић. У Новом Саду, штампарија српске књижаре Браће М. Поповића 1900. Ово је дјело прештампано из *Летописа* Матице Српске.

* Књижевно Одјељење Матице Српске држало је 18. јануара своју сједницу, која је доста бурно протекла. Један редован члан Матичин почео је да чита своје приговоре на оцјену коју је написао један други редовни члан на његово дјело и коју је оцјену Књижевно Одјељење у прошлој сједници прихватило. На то скоче неки млађи чланови да протестују наводећи да се на већ прихваћену оцјену не могу никакве примједбе од стране писца, чије је дјело одбијено или усвојено, доносити, па ма то био и редовни члан Књижевног Одјељења, као што то није дозвољено ни осталим писцима који нису чланови тога Одјељења. То је изазвало разна тумачења, дебату која се најзад, енергичним и разложним настојањем неколицине млађих чланова, свршила донесеним закључком да нико нема права на већ прихваћену оцјену Књижевног Одјељења своје приговоре пред исто Одјељење

износити. — Овом приликом можемо напоменути ово: старији чланови су с почетка још нешто и симпатисали са новим покретом у Матици, реформе су примили под морање, а сад су према њима хладни као лед. Питање је сад куда ово води? Старији Матичари, мјесто да потпомогну своје млађе колеге, изгледа, оваквим својим поступком, да им само на пут стају, а чему никако мјеста нема, јер су нам баш те млађе снаге својим подхватом дале гарантије за Матичин напредак. Као што смо извјештени наскоро ће, поводом оваквих околности изаћи други број *Покрета*.

* Примили смо на приказ: *Гимназија Кнеза Милоша Великог*, педагошка историска расправа, критички изложио Љуб. М. Протић. Штампана трошком гимназије Кнеза Милоша Великог. Овај историјски извјештај једног од првих средњих завода Краљевине Србије, са сликом умјетничке статуе носиоца имена истог завода, што је израдио вајар С. Роксандић, служи као потпунија грађа за историју развитка српске просвјете у Краљевини Србији. — Штампа је Електричне Штампарије Павловића и Стојановића у Биограду 1901 године. Цијена 2 динара.

* *Оро*, Црногорска народна игра. Написао *Јован Фил. Иванишевић*. Прештампано из *Гласника Земаљског Музеја*, Сарајево 1900. Земаљска Штампарија: цијена 6 новчића. Српска црногорска игра *Оро* позната је у нашим крајевима али потпунију слику значаја те народне игре добија шира публика баш овим радом. Г. Јов. Фил Иванишевић својим радовима о Црној Гори даје корисне податке за познавање народа своје кршне отаџбине. — Књига се може добити у Сарајеву у књижарници Милановића и Рајковића.

* Ових дана свечано су прославили Лужички Срби у Будишину 25 годишњицу пјесниковања свога даровитога пјесника Јакова Барта. Пјесник је боље познат под псеудонимом *Цишински*.

* Јов. Максимовић учитељ у Биограду издаје *Учительски Весник* већ осам година сваке недјеље а ове године додаје му као прилог још *Дом и Школа* и *Школско звонце*. Први прилог за родитеље а други за дјецу. Цијена је за Србију 5 а за стране земље 8 динара.

* *Ст. Ст. Мокрањац*, познати српски композитор, издао је своје ново умјетничко дјело *Литургију*: „Божанственная служба, коју сам по српском народном напјеву сложио за мјешовити лик, изашла је из штампе. Ово је дјело „по препорученію г. Управляющаго канцеларіей Св. Синода“ прегледао директор Московског Синодалног Хора и Училишта за црквено појање, г. Ст. Смоленски. О дјелу је рецензенат дао „самый лучшій отзивъ, какъ о трудѣ, исполненомъ съ отличнымъ знаніемъ дѣла, съ отличнымъ содержаніемъ музикальнымъ.“ Даље рецензенат вели: „я не сомнѣваюсъ, что сочиненіе „Божественная Служба“ будетъ истинно драгоцѣннымъ вкладомъ въ церковный православный обиходъ и утвердитъ сочинителю имя отличнаго пѣвца Божія во славу Православія!“ Ја знам да је у Српскоме Народу врло мало појединаца, који би се интересовали за оваква дјела, и по томе изгледа, као да је штампање овога дјела било непотребно. Но, ја сам га при свем том дао у штампу, јер знам и то: да је Српскоме Народу потребна умјетност у опште, а још више она, која је у Њему самоме постала, и којом се он Богу моли. Ово је дјело такве врсте. Прави творац његове основе јесте Српски Народ. Ја сам га од Српскога Народа позајмио, и сад га, у скромноме, умјетничком, руху, опет предајем Српском Народу. За то се и обраћам српским црквама, српским црквеним општинама и српским пјевачким друштвима, да ово дјело набаве за своје књижнице. Дјело је штампано на формату велике осмине у четвори-врсној партитури. Испод сваке партитурске врсте штампан је и клавирски став, да би се патртитура могла лакше читати. Цијена је дјелу 10 круна, а за Србију 10 динара. Наруџбине прима књижара Д. М. Ђорића у Биограду.“

Словежска

* Отчаянный натпис је новој приповјеци К. М. Станъуковића, која је оштампана у засебној књизи. Приповијетка је, као и већина других радова овога писца, из морнарскога живота. Станъуковић је прилично познат и српској читалачкој публици са својих приповиједака преведених у *Делу*, *Зори* и другим листовима.

* Седма свеска сабраних дјела Антона Чехова садржи у себи његове комаде. На броју их је седам: Медвѣдъ, Предложеніе, Ивановъ, Лебединая пѣсня, Трагикъ поневолѣ, Чайка, Дядя Ваня. Колико нам је познато, све ове пијесе постигнуле су на позорници приличан успјех. Држимо, да ће и штампане дијепо забавити своје читаоце.

* Отголоски старины зове се зборник историјских приповиједака П. Н. Полевога. Једна је из времена Ивана Грознога, двије из Петровога, а двије из времена царице Јекатарине II. Приповијетке су написане живо и занимљиво, што најбоље јамчи, да ће имати много читалаца.

* Симпатични приповједач И. Потапенко штампао је у божићњем броју *Њиве* своју најновију приповијетку Почтмейстеръ и колбаса или битва подъ Полтавой из живота чиновника Малоруса, који су настањени у Петрограду. Приповијетка је написана тако, да се може убројати у најбоље краће ствари овога писца.

* Немировић-Данченко издао је збирку приповиједака *за дјецу*. Натпис јој је По волѣ Божьей. Треба знати да Данченко спада међу најдаровитије млађе приповиједаче руске, па ипак без зазора пише за дјецу. А наши приповједачи?....

* Толстојев син *Лав Л. Толстој*, умро је на измаку прошле године у Москви. И он се бавио књижевношћу и, што је доста значајно, разликовао се са својим назорима од оца. Као одговор очевој *Крајцаревој Сонати* написао је причу *Шопенов прелудиј*. (Пријевод ове приче изишао је 1898 године у 40—42 броју *Бранкова Кола*.)

* Већ 1898. године навршило се 25 година како се *Хенрик Шенкијевић* јавио, први пут, као књижевник. Али, по његовој жељи, одгодише прославу како би се јавна пажња, неокрњена, поклонила Мицкијевићевом јубилеуму, који је у исто доба пао. Тек 9/22 децембра, лањске, године одржала се Сјенкијевићева свечаност у читавој Пољској а нарочито у Варшави. По програму прво се указала част пјеснику и примао је честитке од Краковске Академије Знаности, чији је члан и сам пјесник, од оба пољска универзитета у Кракову и Лавову, од разних литерарних друштава, пољских колонија у иноземству, од домаћих и страних књижара и накладника и затим од разних редакција. Пјеснику су даване адресе и поклони, међу њима једно златно перо окићено бриљантима и, најпослије, документ којим му се поклања једно добро у руској Пољској, које му је народ купио од јавних

прилога на поклон. Увече је била свечана представа у Великом Позоришту, као и у свим пољским позориштима по другим мјестима, гдје је уз бирани програм давана једна драмска шала од самог Сјенкијевића *Zagloba swatem*. Овај комадић, написан без икаквих претензија, представља на груб а комичан начин једну епизоду из живота познатог јунака у његовој трилогији.

* Дознајемо да неуморни Шенкијевић, пише сада опет нови роман из епохе Наполеона I.

* *Непоправни*, натпис је најновијој приповијеци Елизе Оржешкове. Оржешкова је позната српској читалачкој публици по Рајковим пријеводима.

* Познати пољски критичар Петар Хмјелиовски, издао је, у три свеске, *Историју пољске књижевности*.

Страна

* *Bosnische Literatur*, натпис је чланку г. Косте Хермана, који је изишао у задњим свескама великога дјела *Österreichisch Ungarische Monarchie in Wort und Bild*. О њему је било говора у задњем броју *Бранкова Кола* за 1900 годину. Са том оцјеном ми се *потпуно* слажемо.

* *Михаил Крамер*, зове се нова драма Герхарда Хауптмана. Она је недавно довршена

* *The man that corrupted Hadleyburg*, натпис је новој књизи Марка Твена. У њој су сакупљене многе приповијетке, путописи, автобиографски подаци, дијалози и политички чланци. Кроз већину радова провијава ведри и неусиљени Твенов хумор.

* У француској је получио ванредан успјех роман Октава Мирбо-а *Le journal d' une femme de chambre*. Садржина овога дневника особито је интересна.

* Опоравивши се након тешке болести Хенрик Ибзен написао је нову драму. Драма је подијељена у 4 чина а носи чудан натпис: *Можебити, када било*.

* Кармен Силва (Краљица Румунска) издала је нову збирку својих пјесама, под натписом *Thau*.

Читуља

† Др. Светозар Милетић

И онај орао, што је кликтао са висине, са малаксалим крилима ето спустио се земљи тијелом а душом дигао се у небеске висине, за ким ће српско око дуго чезнути да га у својој истинској љубави узмогне жива замишљати. *Зора*, као књижеван лист, клања се јединственој сјенци књижевника толике моћне епохе у културном развоју српске прошлости да на скромном овом листићу пролијева сузу у потпуном схватању величине и дивовске снаге једног Милетића. Сузе су данас још влажне на образу свјесног Српства али су и горке за оним добом најјаче српске моћи и препорођаја. Епохални утјецај његов на пробуђену мисао српску дигао је понос наш. *Пјесма* снажног поклича и *књижеван рад* једног тако великог Србина оставили су осјетан траг у повјести блиске нам прошлости. За сада са пуним болом душе и тихом, потресном тугом Уредништво *Зоре* пушта црну груду на мртвачки сандук — који крије тако непрежаљени прах.

† **Веља Миљковић**, члан Српског Краљевског Народног Позоришта у Биограду — заклопио је своје очи за навијек. Није овој читуљи задаћа да забиљежи једно име обичног дневничара на српској позорници. Веља Миљковић је заостатак златног доба српског препорода на свима линијама тако цијењеног одсјека српске културе. Његов рад, његов напор, његов позив, уз озбиљност оцјене и похвале, стекли су и опће признање. Миљковићев таленат је имао одређен умјетнички култ, кога ми тако цијенимо. *Зора* биљежећи име незаборављеног раденика Српске Талије у своју читуљу, сјећа се овог интелигентног глумца и сарадника лијепе књиге у Срба. Како му је живот био пун идеалног схватања, тако му је и књижевни рад био продукт тога схватања. У пуном искуству шта је српски прави умјетник, са побраним лаворикама тако оскудног српског врта, у тузи и са дубоким болом, оплакујемо смрт српског умјетника.

† У јануару ове године умро је у Сомбору **Ђена Павловић**. Белетристични су листови прошлих неколико деценија са оправданим поносом доносили оне његове лијепе пјесме, које се одликоваху својом чистом поезијом и тако значајном свјежином. Један заборављени таленат легао је у гроб. Наше Уредништво, цијенећи даровитост покојникову, са болом у души биљежи ове редке у читуљу своју. Сматрајући покојника већ давно затрпаним лавом заборава за српску књижевност, сјећамо га се на вјечитом растанку са његовим животом и дужним поштовањем оплакујемо његову смрт.

САДРЖАЈ: Др. Љубомир Недић: *Српска Преводна Књижевност*. — **Пјесништво:** Јелена Јов. Димитријевића: *С Босфора*. — **Приповијетке:** Стеван Сремац: *Чича Јордан*. — **Чланци:** Др. Ђуро Ј. Димовић: *Преко Фурке*. — Павле Поповић: *О Горском Вијенцу* (наставак). — Светислав Стефановић: *Каквом мјером?* — T. Herzl: *Робинзон*, превео Ј. Максимовић. — Raffaello Barbiera: *Бузене Верди*, превео Љубо Нер. Влачић. — **Позориште:** Пера С. Талетов: *Биоградско позориште*. — Ђорђе Миловановић: *Берлинска позоришта*. — Милан Ђуковић: *Есхилова Орестија*. — *Позориш. биљешке*. — **Хроника:** *Српска. Словенска. Страна. Читуља*.

Претплату **Зоре** прима њена Администрација, затим Издавачка Књижарница Пахера и Кисића у Мостару, и сви њени повјереници. — Рукописи шаљу се Уредништву. — Појединa свеска стаје 80 хелера. — Прима трговачке и друге огласе, рачунајући од петит-редка у једном ступцу и то: за једно оглашавање по 12 хелера, за три оглашавања по 8 хелера, а за више од три пута, као и за огласе на читавој страни, знатно јефтиније. За сваки пут оглашавања урачунава се 60 хелера биљеговине.

ШТАМПА СЕ У ШТАМПАРСКО-УМЈЕТНИЧКОМ ЗАВОДУ ИЗДАВАЧКЕ КЊИЖАРНИЦЕ ПАХЕРА И КИСИЋА У МОСТАРУ. 1901.

Год. VI. Бр. II.

ЗОРА

ЛИСТ

ЗА ЗАБАВУ, ПОУКУ И КЊИЖЕВНОСТ.

Уређује

Атанасије Шола

Излази сваког мјесеца. Износи 4—5 табака а цијена јој је: на читаву годину 8 круна или 9 динара, за ђаке 6 круна или 7 дин.

У Мостару, фебруара 1901.

Један пропали приједлог

— Др. Миленко Веснић —

Августа 1898 држан је у Хагу први међународни конгрес за Дипломатску Историју. На њему је (у трећој општој сједници) потписати поднио образложен приједлог, да се установи једна свјетска књижница у којој ће се скупљати искључиво новине и часописи и записници представничких тијела с обичним додацима. Разумије се, да би уз то дошле и извјесне енциклопедијске збирке. Поред сврхе којој би ова установа имала да служи према приједлогу, она би могла да послужи још и као стожер за оснивање једне свјетске школе за новинаре, а за тим би се око ње могла поступно груписати још и разна корисна друштва.

Ма да је приједлог имао одличних присталица, он је овом приликом одбијен (с два гласа), и ако би јамачно био примљен, да конгрес није био већ на крају својих радова, заморен читањима и претресањима по одсјецима.

Љубазно позват од вриједног уредништва *Зоре* да овој принесем своју лепту, ја јој за сад, у оскудици времена за какав бољи и пригоднији рад, шиљем ову своју пропалу мисао, онакву, како је изнијета у *Annales Internationales d' Histoire* (Congrès de la Haye св. I. стр. LXXXIV — LXXXVIII). Шат буде занимала колико толико њене читаоце.

Госпође и Господо,

У наше дане Дипломатску Историју ствара један нови чинилац, који ни наши преци ни наши претходници у раду нијесу познавали, јер он у њихово вријеме није ни из далека играо ону значајну улогу, коју игра данас. Ја ово мислим на јавно мнијење, и на његов најовлашћенији орган, на штампу.

Да ли је потребно да скрећем Вашу просвијећену пажњу на велики значај ове „седме велесиле у Европи“,

и да се задржавам на утицају, који она врши на ток и најњежнијих и најскривенијих корака и преговора? Је ли нарочито потребно, да се истиче и доказује њена надмоћ над једним другим органом јавнога мнијења, над Народним Представништвом и јавним зборовима у опште, и то не само из тога разлога што у самој Европи имамо земаља у којима представничког система и нема, већ и због тога, што је штампа много слободнија у својим кретањима, пошто није везана да се обзире на много што шта, о чему народна представништва, као службени органи једног народа, па и сами јавни зборови, морају водити рачун? Треба ли к свему томе додати, да ова надмоћ штампе над народним представништвима долази и отуда, што су ови пошљеднји по своме личном саставу привремене и прелазне природе докле прва лебди и ради без престанка, мотрећи на сваки и најмањи покрет у тако сложеном и заплетеном развоју дипломатских послова, како би сваку њихову фазу забиљежила и претресла. Је ли потребно да се Ваша пажња скрене такође и на тај факат, да се народна представништва готово у свима земљама баве једино и искључиво важним и замашним питањима, докле штампа биљежи и пропраћа и догађаје који привидно изгледају незнатни, а који повлаче за собом врло често знатне пошљедице?

Учинимо још један корак на путу овога поређивања. Народно Представништво представља једино и искључиво јавно мнијење једне земље, па ни то не чини увијек у потпуности; то исто чини и штампа па можда, и готово несумњиво, и боље, — она међу тим има за се још ту превагу, што прибиљежава разна мишљења и то не само једне већ свих земаља заинтересованих у датоме питању, па чак и мишљење земаља које у њему и нијесу интересоване, и чији суд је тим од већега и претежнијега значаја. У једном или у другом облику она нам изражава скривине и прерушене тежње разних влада с обзиром на какав уговор који је на путу да се закључи, на какав посао који има да се уреди и сврши, на какву размирицу која треба да се расправи. Она у исто вријеме прибиљежава и мишљења, која за се немају потребну снагу да би и стварно могла продријети. А што је још важније, она нам даје, као у каквом психичком кинематографу, разне ступњеве у таласању приликом сређивања каквог питања, износећи пред нас многобројне струје које се међусобно боре и укрштају, па онда баца на кантар и свој тег, који није увијек баш најлакши.

Из свих ових разлога штампа је од великога значаја за историчара, нарочито за онога који проучава Дипломатску Историју, у којој, као што вели један од њених најбољих данашњих представника и вођа, Госп. *Сорел* у својима *Nouveaux essais d' histoire et de critique:* „ваља текст задахнути животом, пронаћи и распознати људе у њему, васпоставити њихов карактер и оживјети ток њихових мисли.“

Ви ћете ми можда приговорити, да ћемо до овог резултата моћи исто тако успјешно доћи и на основу упустава и извјештаја, а уз то и на основу записака (мемоара) дотичних јавних радника. Али су све ове исправе из разних узрока непотпуне, а често и непоуздане. У свима њима људи су мање или више уздржљиви, што је може бити и потребно за дати тренутак, али што историчара у будућности може довести у заблуду. Штампа је међутим по самој својој природи, и с тим што је израз

борбе и трвења између држава и народа, у велико разријешена од ових професионалних обзира. И поред закулисних сплетака, које често изобличава ма у какву се тајанственост завијале, она ипак представља истините тежње и мисли свих струја и праваца у савременом друштву: преко ње често велики државници огледају тако рећи земљиште, прије него што се одлуче на овај или онај корак; кроз њу се исто тако дају велики ударци, намијењени да изненаде противника, па по некад и цио свијет; њоме се обавјештава, али се њоме исто тако обмањује и заварава јавно мнијење. С тога је, по моме мишљењу, немогуће проучавати с гледишта историскога, нарочито с гледишта Дипломатске Историје, ма и једно од питања из друге половине нашега стољећа, а да се не потражи помоћи и обавјештења на овом великом и неисцрпном извору. С тога је за мене потпуно необјашњиво, како је могло бити да јој се до данас не посвети у овом погледу више пажње. Крајње је међутим вријеме да се то учини данас.

У Европи има јавних књижница које имају велику и богату збирку дневних листова и часописа, па ипак је и по њима број њихов ограничен; по најчешће наћи ћете ту листове једне земље, па и њих не баш у потпуности. То међутим није довољно за сврхе Дипломатске Историје. Међународна питања занимају све земље, или бар њихов велики, ако не увијек највећи број. Свако иоле важније питање претреса се и расправља на све четири стране свијета, и с разних гледишта: економског, друштвеног, политичког, вјерског, народног, војничког итд. У више махова једна струја је однијела побједу, а улога штампе није у тој борби била пошљедња. Ту улогу ваља познати. Историчару треба дати могућности да допуни проучавање правих дипломатских исправа као и главних политичких радника из датога времена познавањем слободног суда гласила јавнога мнијења. Зар је мало случајева било, у којима је штампа својим утицајем задржала или осујетила извијесне политичке тежње?

Хоћете ли, Господо, да имате тачну и вјерну историју ма кога међународног уговора из најближе прошлости? Ви до ње не можете доћи, ако не будете добро уочили улогу, коју је у њој играла штампа, бар она која је у њему била највећма заинтересована и најбоље обавијештена. То вам је велико одбојно огледало које из самога живота прима своју свјетлост и које ову враћа преиначену. Оно треба да буде стављено у службу Историје, а нарочито и безусловно њиме треба да се служи и користи Дипломатска Историја, ако се хоће и жели, да она успјешно одговори своме задатку.

С тога је мени част предложити овоме одабраном збору ову одлуку с молбом да је усвоји:

„Међународни Конгрес за Дипломатску Историју,

„Увиђајући огромни значај штампе у савременом животу народа и држава;

„Увиђајући у исто вријеме велике тешкоће за проучавање разних питања и разних тренутака јавнога живота с историскога гледишта, а без овога неопходно потребног помагача; изражава жељу:

1, *да његов Управни Одбор узме на се дужност, те да ово важно питање озбиљније проучи;*

2, *да предузме потребне кораке код влада, како би се дошло до стварања једне свјетске јавне књижнице, намијењене искључиво прибирању (бар најважнијих) дневних и повремених листова и записника народних представништава с њиховим додацима;*

3, *да буде добар извјештаваши о својим закључцима и корацима чланова конгреса, ако не прије, а оно на идућем састанку.*

Ја сам слободан надати се, Господо, да овај и овакав приједлог не би можда био нигдје већма на свом мјесту као што је баш на првом међународном конгресу за Дипломатску Историју, у постојбини Хуга Гроција и Бинкерсхека, у којој је онако силно дјелао Пјер Бејл, на домаку града у коме је духовна колијевка славноме нацрту Опата Де Сен-Пјера, а под окриљем једне краљице, која представља зору среће и благостања племенитог народа, који је увијек био суревњив на своје слободе, нарочито на слободу штампе, коју уз то није никад — колико је бар мени познато — злоупотребио.

Неки моји пријатељи и другови с хашког конгреса хтјели су покренути на ново ову мисао прошлог љета у Паризу. Али су, као што су ми писали, одустали од тога из пажње према положају, у коме сам се ја налазио. Међутим о њој се почело писати и с ове и с оне стране Атлантског Океана, те ће у будућности можда бити боље среће.

Биоград.

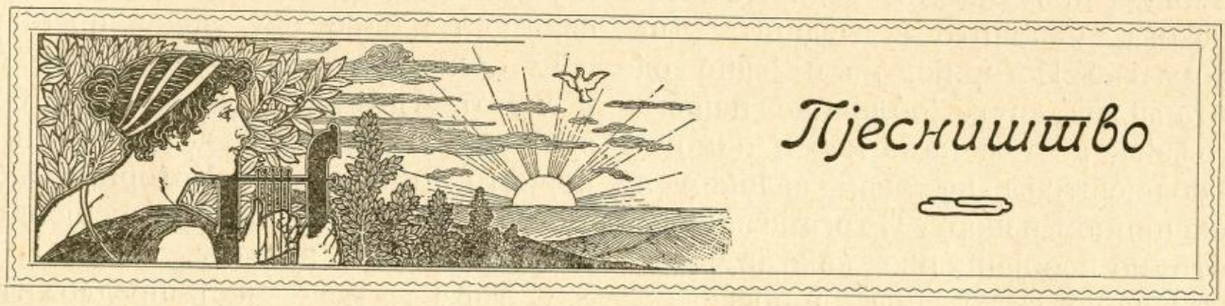

ИЗ ПОСМРЧАДИ

— Авде Хасанбегова Карабеговића —

* * *

Ја искапих и ту чашу,
— С Богом, моје среће дани! —
Дошао је црни вјесник
Своју жртву да сахрани.

Дошао је дан спокојства,
И вјечити часак мира,
Дошао је Анђ'о смрти
Крвне сузе да утира...

С Богом и ви, моји мили,
Што вас људи мени скрише,
Имали сте једног брата,
Ал' ни њега нема више!

ПЛАЧИ, МОЈА ДУШО, ПЛАЧИ!

Узеше ти људи и мир и спокојство
Над тобом је удес ув'јек био јачи;
Узеше ти људи све што узет' могу —
Плачи, моја душо, плачи!

Ах, па кроз све дане несрећног живота
Црне бриге твоје и немир те тлачи,
У сузама и сад утјешења нађи, —
Плачи, моја душо, плачи!

Покрадоше људи твоје снове златне,
Бестидна створења! Роб си била свачи'!
И крв ти просуше. Тек осташе сузе, —
Плачи, моја душо, плачи!

СРЦЕ МОЈЕ, ШТА МИ РАДИШ САД?

Лишће пада са увели' грана,
Душу моју тежак стиск'о јад,
Надо моја, вјеро закопана,
Срце моје, шта ми радиш сад?

Вјетар хуји са далеких страна,
Тужна јесен однесе му над,
Зоро моја, срећо неснивана,
Срце моје, шта ми радиш сад?

Срце дрхће а леди се душа,
Мени више неће процваст' цвјеће:
Лист са горе отрже се млад

И зацвили. Да л' га ко год слуша?
Слуша ли му ко год пјесму среће:
Душо моја, шта ми радиш сад?

Модрич.

Из „Оливере“*)

ТРЕЋА СЦЕНА ДРУГОГ ЧИНА

Предзорје на Видовдан. Румена светлост продрла у харемске одаје. Суморан Бајазит окренут је Истоку, крај њега Оливера.

Бајазит

— — — — — — — — — —

Грахорка Зора, гле, румени лик
стидљивом Дану спушта на груди,
а за њим сунце, као златан штит,
заштитило им топли загрљај
од црног мрака што једак посрну.
О благо теби, Данче сјајани,
невеста твоја грахорка Зорица
не љуби тебе љубећ' другог ког.

Оливера

Зорица љуби цео овај свет,
а преко света Данак сјајани.
Да је Зорици Данак само драг,
љубила би га у својој ложници,
а свет им не би видô загрљај,
нит би се земља са цвећем мирисним,
с травицом меком и шумом зеленом
на њином топлом пољубу грејала.

Бајазит

Онда је Данак бедни надничар.
Од јутра раног до мрака мрклога
посрћућ' носи на плећи светило,
облаци мрачни газе му грбину,
а лице пале муње ватрене, —
за тешки напор једна надница.

Оливера

Па ипак Дан — тај бедни надничар
весела лика милује невесту.
Како је младо то момче вечито,
стара се земља охладила већ,
а он са сунцем подиграва још;
љубав му не да остарети, знај,
свакога јутра грахорка Зорица
пољупцем брише са лица му прах,
крилима злобно што стресе Време на њ.
Па опет Данак није себе знао,
што Зора љуби преко њега свет,
већ свету носи њен милосни дар,
да њим разгони испред себе мрак.

Бајазит

Ал' ако Зора — та нева стидљива
не воли Данак него само свет,
а Дан сјајани, то момче невино
лукаве ћуди не види јој смер,
већ за ружичних уста пољубац
широког неба гази дуги пут
носећ на плећи бреме сјајано.
Ако је тако? Оливера, чуј,
Данак је бедни, јадни несрећник;
а ја га жалим. Рекô бих му сад,
какав му судба доделила дар.

Оливера

Ал' Данак зна, да Зора румена
кô сестра мила воли овај свет,
па брат му онда још милији њен.

*) Ова драма, из које нам је г. писац уступио овај фрагменат, примљена је прије извијесног времена за репертоар Краљ. Срп. Нар. Позоришта.

Да ли би срца имао бели Дан
забранит' Зори да брата милује;
да ли би душе имао бели Дан
гледат' јој брата у смртним мукама
како га злобно дави црни мрак.
О веруј, веруј, Бајазите мој,
издахнула би Зора часа тог,
спалила би јој љубав врелу крв,
а крв би мозак, мозак душу сву. *(Засузи).*

Бајазит

Из црног ока што кану сузица?
Не бој се душо милостив је Дан,
па ће још више волет' невесту.
Утари сузу твој те моли Дан,
утари сузу, Зорице моја ти,
руменија, топлија још од ње;
Данак је твој, истина, мало црн,
ал' срце му је много чедније,
милостивије но Дану беломе.
И ја са тобом волим брата твог,
а ти са братом волиш мене, је л'?

Оливера

У тој љубави онда не знам тек
милији ко је братац или ти?
Без једног од вас срце би препукло.
Гле како Зора руком ружичном
беломе Дану маше: „Срећан пут!",
па стидно скупља скуте танане,
на Запад хита у своју ложницу,
да стере Дану меку постељу.
А Данак кад јој сунце донесе,
причаће јој шта виде на земљи.
Да ли ће видет овај бели Дан
у црној тузи мој мили завичај;
да ли ће слушат' покајни парастос,
несрећан народ што својим борцима
за покој душе држи побожан.

Бајазит

А какво име носи овај Дан?

Оливера

Јутрос му Зора тепа Видов дан.

Бајазит

Како те мрзим Видовданче сад,
јер ти два оца виде мртва нам.

Оливера

Крај твога оца победа клицаше,
а крај Лазара слобода плакаше.

Бајазит

Крива је судба што тако досуди,
ал' страшна беше за цара обадва,
за мене веруј још страшнија, знај.
Не збори више о црном Дану том,
два царска гроба нек мирно векују.

Оливера

У једном гробу кад падне црни мрак,
посечен цар, тај свети мученик
ноктима гребе земљу над собом,
па кроз ноћ јури кô вечни прогнаник,
гласом рапавим тражећ' своју кћер.
И јутрос бедник пре ране Зорице
уморан паде пред моју постељу.

Бајазит

А шта ти рече? Да л' нас прокле он?

Оливера

На коленим' је, грлећи ми стас,
молио мене, да тебе преклињем,
да му олакшаш црну земљицу.

Бајазит

Олакшаћу му, одмах, часа тог.

Оливера

Небеској души прохтело се сад,
да тело чува задужбина му
Раваница од бела мрамора,
а црква да му поје над гробом,
слободан народ да целива крст
свог мртвог кнеза, свеца мученог.
Мртвацу жељу не крати последњу,
вечну и црну откуј тамницу
да му се смири душа паћена.

Бајазит

Отковаћу му црну тамницу
и вечног сужња пустит из гроба,
па нек борави тело вечни сан,
где му и душа над народом бди.
Косовском робљу на црној тамници
гвоздена врата отворићу сам,
па нека иду слободни, весели,
кô сјајна пратња кнезу, оцу твом.
Оливера! — О моја Зорице,
зар и твој Дан, и твој црни Дан
не воли с тобом и оца и брата твог?

Оливера

Бајазите, Бајазите мој,
како си сада велики, милостив,
кô бог и цин, и мио и свет.
Мржња се смрачи, утрну последњи плам,
а љубав расте кô зраци сунчани
који за тренут сав загрле свет.
Бајазите, Бајазите мој,
више си мој но што си божији,
са смрћу би се за тебе борила,
а љубав смрт би победила, знај.
(Прилази с Бајазитом икони)
О богородице, мајко божија,
сиђи са златне свете иконе,
да нас кô мајка благословиш сад.

— — — — — — — — — —

Биоград. *Д. Ј. Димитријевић.*

Чича-Јордан

Једна слика

— Стеван Сремац —

НАСТАВАК

Кад се већ више на улици нису могла видети ни деца, ни сламни шешир госп. Милисава, ни фес Пурка, општинског пандура, — извуче се полако и плашљиво из колибе Гиле М. Јовановић, кривац и јунак овога дана и запита чича Јордана:

— Одоше ли, море, чича-Јордане?

— Ајд, фаћај пут и ти, сви одоше!

— Молим те, чича-Јордане, имаш ли мало игле и конца, да се покрпим, моли га Гиле разгледајући своје панталоне које су имале неколико отвора на оним странама на којима је Гиле седео и клечао у школи и код куће.

— Немам, дете. Имам чувалдос, ама то је големо за чиновничко дете; сас чувалдос се пољаве и черге крпе, — немам!

— Познаће ме да сам био, па ћу опет ја моје да добијем!

— Немам, дете, а да имам, дао би ти, што да ти не дам! Немаш кога свога, па иди тамо!

— А знам, знам, чичо! Оћу да идем код тетке; она ће да ме искрпи до вечерас, а казаћу да су ме пси поцепали, па ће она и да посведочи да сам све код ње био.

— Како те Бог учи, дете, ради тако! вели му чича Јордан.

— Е, фала ти, чича-Јордане, вели Гиле и полази.

— Богу фала, дете! Него, чек, чек! зауставља га и даје Гилу јабука да не иде празних руку из посете. Ево ти, дете, да понесеш дома; рекни си татку, ако те запита, откуда ти јабуке, рекни си: то чуваше чича-Јордан за своју душу, ама кад ме оклеветаше другари, а њему би нешто жал за мене, па ми даде... Ако не верујеш, рекни, татко, а ти иди па питај чича-Јордана! То су сенабије јабуке. Немој да их поручаш.

— Нећу, чича-Јордане. Оћу да их чувам за спомен.

— Е, е, тако, тако! Да их чуваш. А знаш ли дете, како може дуго да се одрже, па како да су саг окинуте с грану. Ја да ти кажем. Залепи им петељку сас восак, па ће ти бидну у петров пос како да си ги тај дан узабрао. Блага, па мирише како мајкина душа! А кад ти дође мерак и ћеф да ги једеш, а ти си узни нож, па ољушти кору, оће да бидне мање ама послаће. Запамти: „Јабуку љуштити да је сто пара једна ока, а крушку нељушти да је сто ока за једну пару!“ А саг ајд' са здравље! ... Па немој више да се качиш на туђе воћке, да грабиш туђ мâл и муку — грехота је, душу си губиш, оца резилиш, а чича-Јордану век једеш — за ништо. Е, ај' са здравје!

— Нећу, чича-Јордане. Фала ти за јабуке и за све, к'о оцу. Нећу никад више! вели Гиле и излази као поштен човек и ако је ушао као неваљали деран. С њим се чудо десило, чудо равно само оном, кад неко

прође кроз искусне педагошке руке и мере. — Никад нећу! обећаваше Гиле. Али Гиле није ипак у свему одржао реч — бар што се тиче јабука. Јабуке је све појео до теткине куће, и појео и није их ољуштио; а што се тиче оног првог обећања, реч је одржао, није више крао у чича-Јордановој башти.

*

— Несретна деца, отпоче чича-Јордан свој монолог кад остаде сам. Лопови ниједни! Век ми изедоше!... Грехота, бре, брате! Ех, што си ја зборим! Деца су, деца, за тај грех не иска од њих Господ ни пол дан да посте; у рабош не реже, душу им не тражи!... Ама, теке, срамота; занатлијска, трговачка и чиновничка деца — па да краду! Резилак! Ех, какав резилак! Деца, су, деца, бре, брате!... Господ зар тако наредије у своју мудрос': да за чворци и за деца — резилак и срам и греј нема! — Што раде деца — што си виде од татка! Ете, тој си је ред у овај свет! А Гилов татко, зар беше побољи од Гила!? — Бâ — беше исти овај Гиле! А што муку имашем сас њег' кад беше у Гилове године, — леле, мајко! Па дође време, постаде човек господин, казначеј, море, стаде, да броји толке паре државске! Саг не краде воће!

Тако је чича-Јордан извињавао увек дечурлију која му је и после тога досађивала и крала га, а он је вијао оном ужасном и дугом мотком или каквом још дужом, и претио, страшно претио, да ће их на мртво име испребијати. Претио само, али никад ни једно дете није ударио. Тако су они све смелији и несташнији бивали.

Те зиме која настаде после ове јесени, чича-Јордан се решио да се остави пударлука и да потражи хлеба и зараде на другој страни. Али кад настаде пролеће, њега занесе дах пролетњи и бехар и он опет поче баштованџилук и погоди се за пудара на другом крају вароши, надајући се, да ће те године бити мирнији, јер је мислио, да је подвалио дечурлији и да се сакрио од њих, па да га неће моћи наћи.

Али деца к'о деца, — прокљувише и пронађоше га и ту. Каква радост настаде међу дечурлијом, кад им дође та радосна вест, да је жив њихов стари познаник чича-Јордан, и кад дознаше где и које баште он чува! Од тога дана друге су баште мирније биле, а чича-Јорданове врло често и врло добро похађане, јер где је чича-Јордан био, тамо су се и деца пресељавала за целу летњу и јесењу сезону.

Чим их првога дана виде, а њему се смрче. Одмах се зарече, да ће кол'ко сутра тражити да га исплате, па да „фаћа бели свет" како се сам често изражавао. Али није одмах учинио тако. Рек'о па порекао а, вала, није му то ни први а не би ни последњи пут било. И по томе би он ипак остао и свађао се и погађао с дечурлијом на дрвећу, пуштао их кућама, саветовао их и извињавао их пред родитељима, да се ускоро није десио један догађај, због којег се и многотрпељивом чича-Јордану учинило да је већ и сувише.

*

Једнога дана осетио се чича-Јордан нешто нелагодан, болестан, па лежао у башти под трешњом која је већ обрана била. Било то у половини јуна, таман стигле вишње. Спопала га ватруштина, онемогао па му се не устаје, него диже главу и погледа више себе унаоколо, неће л' опазити где свога Дила унуче своје, од свога сина Дојчина, које доведе ту скоро у Србију из Турске, „да не

служи погану пшешку веру!“ како се изражавао чича-Јордан.

— Диле, море, о Диле! викну чича-Јордан.

Поћута мало, и очекне не ће ли се ко одазвати, али се нико не одазва. Тад се чича-Јордан подиже мало боље и погледа боље око себе доле, али не виде никог и ако чу звиждукање; подиже очи горе, окле му се учини да чује шушањ и звиждукање и опази дете на дрвету.

— Диле, бре, чапкуне бре, а што се не озиваш кад те òкам!?

Опет никаква одговора ниоткуд, ни са земље ни из облака.

— Диле, ћопеку ниједанн, што ми једеш век, мајка те се зажелела; што не слазиш кад те видим кој си!?... Ела, поскокни там' до кладенац, те ми донеси воде, иска ми болна душа, ете, малко водице!

Опет и једнако тишина, Диле и не одговара а још мање да се слази с дрвета.

— Ела, ела, дете, послушај деду! Донеси водице, оћу да је пијем како аџијазму, свету водицу! А после може да се пâ качиш на дрво па да зобљеш вишње! Де, дете!

Почека још мало чича-Јордан а после погледа опет горе на оно дрво. Погледа боље и учини му се да на сваком дрвету има по један Диле. Поплаши се чича-Јордан кад то примети. Учини му се сумњиво, заврти главом, па рече за себе:

— Господе Боже, много сам зар болен! Што ми, гле, у мој болес' казују очи! На свако дрво се окачија по један Диле, како шебеци по шуму, а ја си сал једно унуче од покојнога ми Дојчина имам!... О, Господе, какав си је па саг овај мој болес'?! рече и прекрсти се... Чу ли, море, што ти зборим? Слезни доле, па ми водице донеси, Диле! О, Диле!

— Нисам ја Диле! чу се с једне вишње.

— Ми смо из друге куће! чу се и са осталих дрвета.

— А, Диле, нема га? пита болни чича-Јордан.

— Нема, нема, чича-Јордане, лези па спавај, вели један са вишње, кад дође, казаћемо му.

— Море, деца, жива ви мајка и татко ви жив, нек слезне један, да се осевапи, та да ми донесе малко водице макар на длан, колко за једног голуба! моли их чича-Јордан. Умре од жеђ и ватруштину!

— Море, чичо, сад ће и Диле да дође. Причекај мало, није ти за умирање!

— Хеееј! уздахну дубоко чича-Јордан па се обрну на другу страну и намакну гуњ па се покри!... „Стар курјак пшешка спрдњурија“, тој сам, ете, и ја саг станујa!... Деца, бре, да рекнете мојему Дилу кад се врне из чаршију, да ми донесе побрго водице... болан сам... па жеђ ме изгори!

— Оћемо, оћемо, а ти, чича, само уживај! одговори један мењајући грану и пењући се на једну пуниjу, где су и лепше вишње биле.

После неког времена ето и Дила. Деца га сретоше на путу башти, и рекоше му, душа ваља, поштено, да га је тражио чича-Јордан, и тако овај једва у неко доба би послужен.

Кад се напи воде уздахну чича-Јордан и зажали се озбиљно — можда први пут озбиљно — на своју злу судбину и тешку службу своју. Овај случај га је јако растужио и забринуо, и он се тврдо реши, да батали пударлук чим само прездрави.

Што се болан заречао, то је здрав и учинио. Примио је зараду, баталио пударлук и баштованџилук, и прихватио се друге зараде.

— Море, неје тој за мен'; Бог ми зар не рече тој да будем! мотивише чича-Јордан овај свој корак. Овден треба човек катил, звер треба... А ја што да чиним? Деца су; деца грејнемају. Да ги бијем, слаба су и жал ме; да ги кунем, деца грејнемају!... Идем у ашчије и меанџије; тамо су берем људи, тамо ми је ласно; бија сам ашчија, па знам њи, а и они мен' знају. Ех, меанџилук — колај работа! Па ако ми учине зарар, људи су, ја ги кунем: „харам да ти је", а Господ ме чује, и седи па си писује у тевтер и реже њини грејови у рабош!

НАСТАВИЋЕ СЕ.

О Горском Вијенцу

— Павле Поповић —

У каквој вези поједине појаве и епизоди Вијенца стоје са главним предметом његовим? Које су то појаве што не сликају истрагу потурица? На којим се местима Његош одвојио од предмета и дао слику из живота уместо слике из историје? Има ли таквих места уопште?

Пре свега, има појава које несумњиво сликају истрагу. Таква је, најпре, појава скупштине о госпођину дне (све почевши од првога кола до четвртога). Владика је, износи се ту као што сви знамо, сабрао Црногорце да већају о истрази. Црногорци се најпре окупљају и помало сами разговарају о истрази. После и владика изиђе између њих и прави разговор почиње. Ту они запитају владику што отеже устанак. Он се брани, казује своје бојазни, устеже се и даље (то је оно: „Слушај, Вуче и остала браћо" итд.), али они, нестрпљиви и љути, нападну га жестоко за то („Што се мрчи када коват нећеш?" итд.). После мале паузе, владика се приволи њиховој одлуци и каже им то отворено („Удри за крст, за образ јуначки" итд.); они скоче на ноге и дрекну из свег грла: „тако већ никако", и договор у мало се не докона. Али владика има још једну скрупулу. Он би да покуша најпре мирним путем и зато предложи да позову поглавице турске на заједнички договор. Црногорци пристану, Турци долазе и договор почне. Али какав договор! Умало није до туче дошло, једва мудрији раздвоје убојице, и скупштина се, врло бурно, на томе и сврши. Таква је, даље (прелазимо преко читавог низа разних непотребних сцена), појава игумнова. Ту се радња наставља. Тамо је био договор црногорски, овде смо већ у очи акције. Игуман долази да храбри ратнике пред полазак њихов у бој; да поджеже њихов „свети огањ на олтару, на олтару цркве и поштења", као што он каже. Значи да је бој решен, да су Црногорци спремни за рат и да је владика благословио ту одлуку њихову. Затим је таква појава у цркви. Главари се заклињу да ће сви слошке против потурица, да ни један неће изневерити, и онда оду у бој. После је таква појава она у којој је представљено бадње вече. Она, истина, нема шта да помиче истрагу унапред али представља једну слику из рата: док се на пољу бој бије, овде се на дому весело проводи бадње вече а само се владика издвојио, забринут и пун зебње. Тај контраст показан је у овој појави, и појава зато није индиферентна према главном предмету. Она тај предмет, истина, не представља непосредно, не слика један моменат праве акције, али улази ипак у артистичко сликање њено и писана је, сваки мора признати, само с обзиром на главни предмет. Даље у такве појаве долази и претпоследња појава: на Божић у јутру, после свршена боја. Најпре долази кратки разговор игумна и ђачета о боју, а одмах затим долазе сами гласници с бојна поља, Мартиновићи с друштвом, и јављају победу, и онда настаје весеље: коло поје и слави Мартиновиће, игуман чини парастос свима јунацима српским, (и то, овде, улази у весеље) итд. Најпосле, овде спада

и последња појава: на нову годину. Долази улак с Ријеке и јавља од стране сердара Јанка да су тамо сви Турци побијени или утекли и да је и сам град Обод разорен. Затим се чита и писмо кнеза Николе у коме се јавља да је такав исти успех и у Црмници: и тамо Турци побијени и тамо град њихов разорен.

Све ове појаве несумњиво сликају истрагу потурица, и њих и сам Г. Решетар признаје као такве. Код њих се на први поглед јасно види смисао, нити може бити каква неспоразума односно њихове везе са главним предметом.

Затим има других појава, које Г. Решетар сматра као одвојене од главног предмета и чија веза с предметом одиста није јасна на први поглед. То су (ми изостављамо епизоде) прва појава у којој је представљена скупштина у очи тројичина дне,[1] затим она кад долазе гласници везирови, она с Драшком после, она са сватовима и она друга с покајницама, и најпосле појава бабе. Али и те појаве имају везе с главним предметом и ми ћемо покушати да ту везу одмах и покажемо.

Учинимо то најпре за прву појаву. Веза ове појаве с главним предметом изгледа, до душе, већ на први поглед јасна и ми је не бисмо морали ни доказивати. Скупштина је сазвата да већа о истрази. Мићуновић изрично каже владици:

да ли ово светковање није
на кому си сабрâ Црногорце
да чистимо земљу од некрсти?,

и тиме јасно означава циљ и улогу ове скупштине. Али та веза ипак, с једне стране, изгледа сумњива, и зато је морамо дискутовати. Скупштина ова, наиме, нема никаква резултата. На њој се не већа ништа. Сем ових цитираних речи Мићуновића, немате ни једне више која би се на истрагу односила. Владика сам шета пољем а главари хватају јаребице или броје колико пута чија пушка одјекне. Скупштина је доиста остала само „светковање"; договор завереника изметнуо се у једну обичну преславу сеоску. Појава ова, дакле, изгледа излишна. Није излишна међутим. Она је за то ту (бар тако можемо тумачити) да покаже важност кнезова, важност која одговара Његошевој концепцији догађаја. Према оном што смо раније рекли, владика није смео да загази у рат док се добро не осигура са стране братстава. Он се морао бојати (и он то и каже, видели смо) од братстава у којима има потурчењака, морао се бојати освете њихове и страховати да се после покоља потурчењака, баш због тих потурчењака, не заметне покољ и међу хришћанима. Он је морао зепсти да се онај свети бој који је он мислио започети у име вере, народа, државе, не изокрене у један племенски и братствени покољ, крвав, безуман, који ће сахранити Црну Гору. Њега је мучило то што главари траже истрагу по што по то, наивно, као јунаци жељни боја, не разбирајући хоће ли бој бити на добро или зло. Ако су они јунаци, није ни владика кукавица, и, ако је за тим стало, он ће одмах почети устанак. Али само да има ко да га увери да братства неће светити потурчењаке! Како би било да пита кога? Али кога ће? Мићуновића (ми ређамо само оне који говоре на овој скупштини, који дакле суделују у овој појави), Мрваљевића, Раслапчевића? Шта му ти хајдуци могу рећи? Њих владика, ако му затреба, може послати да нападну Турке негде на граници, али се не може од њих извештавати о стању у земљи. То су слободни хајдуци а не мирни домаћини, згодни за четовање али не за управљање. Њима није ни поверена управа ни једног дела земље: они нису ни сердари, ни војводе, ни кнезови. Тако, да узгред кажемо, владика не може питати ни оног Обрада који се и на тој скупшгини однекуд нашао. Да пита сердаре и војводе: Јанка, Радоњу,

[1] Г. Решетар, додуше, не убраја и ову појаву међу оне које сматра да се могу истргнути без штете по радњу спева, него само приговара неким деловима њеним. Ми, међутим, имамо замерке које се на њу у целини односе и зато и њу у ову групу убрајамо.

Вукоту, Драшка? То, опет, нису главари који се непосредно могу обавестити о стању у земљи, они управљају (ако т. ј. ова четворица уопште и управљају) већим административним јединицама него што су племена а тек они који племенима управљају (а то су кнезови), могу тачно и непосредно знати како стоје братства.[1] Тако у нас, тек кметови могу знати породице свога села, а не срески и окружни начелници. Кнезови су, дакле, старешине племена, они познају своје људе, они ће знати колико у сваком братству има потурчењака, колико их њихова братства воле, шта би братства радила да који од њих погине. Кнезове, дакле, треба владика да пита. Али јесте ли приметили да на овој скупштини нема кнезова? Јесте ли видели да од оних лица која говоре (а ми смо их сва изређали) ни један није кнез? И видите ли, према томе, да владика на овој скупштини нема кога питати и да још не може растерати своје бојазни? Видите ли, да ова скупштина доиста не може имати резултата и да је њена неактивност њеним саставом показана?[2] Да је наше објашњење згодно, види се и по појави која за овом иде, оној где је насликана скупштина о госпођину дне (на почетак њен мислим, пре доласка потурица). На тој скупштини има кнезова и зато је на њој нешто и свршено. На њој сви говоре о истрази, најпре сви главари а после и сам владика. На њој, и то требе приметити, прва реч коју владика каже, на кнезове је управљена; први и једини одговор који владика добија, од кнезова га добија; једину бојазан коју владика има, кнезови му је отклоне. Јер оно: Слушај Вуче, итд., и оно: Што се мрчи, итд., и оно најпосле: Удри за крст, итд., и уопште целу ту појаву треба овако схватити. Не говори владика зато да целом скупу каже своју бојазан, него да запита кнезове шта они мисле о последицама устанка; не одговара му на питање макар ко, него један кнез, и то кнез Раде, његов брат рођени, онај дакле који му сме рећи најслободније; и најпосле, не одлучује се владика после примедбе Вукотине, него после одговора Радова. Владика ту просто пита кнезове колико се има бојати од братстава у којима су помешани хришћани с потурчењацима; кнез Раде је тако сигуран у њихову свест и пристанак да му, врло опоро и скоро презриво, пребаци и како на то сме и помишљати; и владика, после тога, хоће устанак као и сви главари. Друга скупштина, дакле, објашњава прву, и наше тумачење је тиме добило једну потврду више. Ако нам ко ипак приговори да је наше тумачење натегнуто и да је Његош, ако је тако замишљао ове две скупштине као што их ми тумачимо, могао јасније изложити ствар и уопште више прецизовати своју мисао, ми, пре свега, упућујемо читаоца на оно што смо раније рекли о јасности и прецизности Његошевој, а после и на још једну околност. Мени, наиме, све изгледа (и ово је, ако хоћете, друго тумачење појаве) да је прва појава у Вијенцу више увод у дело него почетак његов, више пролог пред њим него прва сцена у њему, као што ми, у осталом, крај Вијенца (Мандушић и владика) изгледа епилог. У тој првој појави Његош није хтео само да представи први моменат радње, него је хтео да јој дâ и шире значење, већу важност, опсежнији карактер и да је доведе до ступња једне синтетичне експозиције целога спева, ако се тако може рећи.

---

[1] У раду Г. М. Драговића о Василију Петровићу, митрополиту црногорском (Црногорка, 1884, бр. 15. стр. 125) цитирано је једно писмо Василијево у којем стоји: „Главари од нахија у Црној Гори зову се војводе... Над племенима владају кнежеви.“ Шта су сердари били, не знам; ако су уопште управљали чиме, немогућно је да су мањим јединицама него кнезови. Што се, понаособ, сердара Јанка тиче, сетимо се да његово сердарство није потврђено народном песмом.

[2] Рецимо чак да кнезова има, да су нема лица, па ипак, кад владика не разговара с њима, то је за наш случај готово као да их и нема. Ми ћемо, у објашњење овога, да допустимо чак и то да се владика није још сетио да их пита, или још не осећа праву потребу за то, још није извео на чисто своје идеје, још је само у емоцији и љутњи.

Дао јој је један посебан смисао, али је хтео да јој дâ и општији. Зато и није хтео да прецизује онај први, нити да наглашава и истиче оно што посебно карактерише појаву као такву, и што је нама, при овом тражењу, прва ствар на коју помишљамо. Свакако, и без те прецизности и без овог другог тумачења, прва појава има свог смисла и потребности у спеву, и њена улога одговара Његошевој концепцији владичине акције.

Узмимо, даље, у претрес појаву везирових гласника. Долазе десет гаваза турских с једним писмом новога везира, владика чита писмо, и одговара на њ: ето то је цела појава, и, као што изгледа, излишна, јер ни једне речи нема у њој о истрази. Али није излишна ипак. Најпре, долазак новога везира који обилази царство (мотив за то узет је, видели смо, из Дике црногорске, узет као историски факт из времена истраге) има смисла да буде означен једном засебном појавом, пошто је то околност која доцније утиче на радњу: требало је унапред представити везира кад ћемо видети доцније (појава бабе) његову акцију; потреба не прека додуше, али артистичка. После, долазак везиров значи једну нову околност под којом ће се истрага извршити, нов вид који ће истрага узети: везир је рђав, јамачно гори од старог, и потреба за устанак постаја јача и опасност већа. Најпосле, ова појава представља и један важан моменат у акцији црногорској, један прелом у владичином делању, најважнији акт његов можда. Кад смо напред причали шта је рађено на госпођинској скупштини, ми нисмо рекли да се владика, чак и после пропала договора с потурицама, одлучио на акцију, и по тој се појави доиста још не види да се одлучио. Тек овде видимо да он то чини. Тек у овој појави он отворено даје на знање везиру да никакве договоре с Турцима неће више. Ова појава, дакле, представља један од најглавнијих момената у истрази, јер показује владику ослобођеног свију скрупула које су га досад уздржавале у његовим плановима о устанку. Узмите још у рачун и то да је Његош, узевши мотив за ову појаву из Милутиновића, сâм створио показану везу између везирова доласка и истраге а није је нашао на извору. Његош је дакле тај мотив нарочито прекројио с обзиром на сликање истраге и само га тако прекројена унео. Он се, дакле, при стварању ове појаве јамачно није удалио од главног предмета, нити је уметао као непотребну.

Пређимо, сад, на ону појаву коју су сви критичари означили као доиста непотребну, на ону која се прва као таква цитира кад се поведе реч о јединству Вијенца. Њу су и Францески и Решетар осудили, и први и последњи критичар Његошева спева. Овај последњи још нарочито каже за њу: „то сигурно нема баш никаква посла с борбом с Турцима; то је уметак који се не би ни чим могао оправдати.“ Доиста изгледа да се, у тој појави нарочито, Његош удаљио од предмета, да се њом управо и почиње онај застој у радњи који смо раније истакли, да се у њој највише и види како је Његош ишао само за сликањем нарави и обичаја а не чега другог. Драшкова појава слика само једног Црногорца који се шета по Млецима, Црногорца у великој вароши, и ништа више. Никаква посла нема она са истрагом; баш никаква, што каже Г. Решетар. Али није баш тако. У тој појави која има близу три стотине стихова, има један стих; у том стиху, има једно „*и*“; и то „*и*“, као што смо напред наговестили, одиста много значи. Стих је тај: обећа ми и што му не исках, и каже га Драшко о дужду, и он казује да је дужд Драшку обећао и оно што овај није искао. То значи да је Драшко искао нешто. За кога је искао, за себе лично или за своје земљаке? За ове друге: „ево среће за све Црногорце“, каже он сам. А шта је искао? Цебане: „дајбуди ћу повест доста праха“, радује се он. У којој цељи? У цељи ратовања с Турцима: „да с имају

чим бити с Турцима", завршава он. За које је то ратовање? За најближе, наравно, за оно које је прво на реду, за истрагу потурица. Драшко је, дакле, ишао у Млетке не само да донесе плату попу Шћепану него да донесе и џебану Црногорцима. Он је посланик њихов код дужда. Он је опуномоћен да, у име њих свију, затражи муницију од Млечана.[1] Црногорци, дакле, пре но што су почели истрагу, обратили су се за помоћ Млечићима. Његош је хтео да представи како су се Црногорци овима обраћали али их ови преварили. Он је хтео да покаже како Црна Гора у то доба није имала ни једног пријатеља међу великим силама. Кад је то хтео, коју је од тих сила могао за ову цељ оцртати? Једине могуће савезнице црногорске против Турака, у почетку 18 века, могле су бити Млеци и Русија. Али Русија, као што знамо, у доба истраге још није имала никаква односа с Црном Гором; тек десетак година доцније настаје оно познато пријатељство међу њима. Његош је дакле, морао изабрати само Млетке за ову своју намеру, а ни коју другу државу. Зато је он и тражио прилику да Млетке нацрта. И кад је у народној песми нашао да је Драшко ишао у Млетке, он се одмах послужи тим податком из песме. Одбацио је мотивацију коју је песма дала Драшкову путовању (т. ј. да донесе дужду турске главе) и нашао ону која приличи истрази потурица (т. ј. да тражи помоћ од дужда). Узимајући податак из песме, Његош га је променио једино у цељи да представи истрагу. И он је, створивши целу једну појаву од тога, збиља у тој појави насликао истрагу. Он је ту показао један нов вид у којем се истрага јавља и тиме доиста учинио да му појава не буде независна од главног предмета.

Прегледајмо, даље, појаву сватова. Она, како изгледа, још мање има везе с главним предметом него ова којој смо сад хватали смисао; у њој нема ни једнога „*и*" да нам послужи као полазна тачка. Али сетимо се овде онога што смо раније рекли о поетској концепцији Његошевој. Његош је, видели смо, хтео да представи не само учешће владике и главара у овом великом догађају него и гледиште које је и народ, она проста маса народа имала на ствар. И он је то представио баш овде, баш у тој појави сватова, и то без устручавања, не зазирући што тиме неће изнети свој народ у лепој боји. Јер је Његош сматрао да му, за ову концепцију, треба и такву боју дати, и ружну а не само лепу. Појава сватова, дакле, хоће ово да каже. Меша се народ с потурицама, дружује с њима, пристаје уз њихове сватове, ни мало не помишља на бој с њима. Ништа га се не тиче што главари разбијају главу о истрази, главно му је да се наједе и напије: код Срба или код Турака, свеједно. Ето то је хтео Његош да наслика у овој појави. Он је раније показао како о истрази мисле владика и главари, сад је ред био да покаже и како народ мисли. И да је то хтео да учини у овој појави, види се по том што су му се у њој отели најачи прекори, најљуће речи, најтеже осуде на народ: „Бранковићи, лижисахани, потрпезне кучке, безобразне обрљане курве, повукуше што грде образ црногорски", то су изрази којима главари (а то је сам Његош) квалификују народ; сигуран знак да се Његош озбиљно наљутио на овакву индиферентност пука у онако одсудном часу. И, пазите добро, да је Његош одиста хтео у тој појави да представи онај народ који је „стока једна грдна", види се и по томе што је нарочито бирао и који ће део црногорског народа у тој боји представити. Сватови су с Обода, запамтите, и ако тако не изгледа пошто пролазе цетињским пољем. Јер ако сватови воде младу

[1] Ако ко запита зашто главари не знају такав циљ Драшкова пута него мисле да је он само по Шћепанову плату отишао (ст. 1384—1397) и како то може бити кад је он његов посланик, ми одговарамо, (ово је један од одговора само) да је Драшка опуномоћио можда сам владика и да је можда хтео то да крије од главара (о прикривању завере и др., в. доцније). Драшко је, дакле, ипак могао бити њихов посланик, и ако га нису они изабрали.

на цетињско поље, то је зато што је младожења (младожења је Мустафић: „оно су ти свати Мустафића“), као што знамо по народној песми,[1] са Иногора, дакле ту негде око цетињског поља;[2] али је млада са Обода, јер је „синовица с Обода кадије“, и сватови су, наравно Обођани. То се види и по томе што, ако сте с те тачке гледишта посматрали појаву сватова, видели сте да су Ријечани главари најбоље обавештени о сватовима: сви други само питају, али Ријечани објашњавају.[3] Дакле, сватови су са Обода, а Обођани су у то време имали јамачно најмање националне свести, јер је Обод (то има у свима историјама црногорским а и Г. Решетар је објаснио у коментару) био сав у рукама потурица; у њему је било средиште потурчењака, престоница њихова, право легло тога домаћег зла, и Његош је њих изабрао кад је хтео да представља бесвесност једне дивље масе. Његош је, дакле, доиста цртао народ у појави сватова и, како је то цртање улазило у његову концепцију догађаја, бар као артистичка потреба, не може се ни за ову појаву рећи да се он у њој удалио од главног предмета.

Имамо сад појаву покајница. И она је налик на пређашњу, по изгледу. У овој лепој појави, доиста, коју је, изгледа, Његош стварао само зато да покаже нарицање једне Црногорке и тиме да истакне један од оних обичаја који највише карактеришу наш народ и скоро искључиво њему припадају; коју је, чини се, уметнуо онако, ван предмета, што му је дошло срцу на вољу да тако учини, не обзирући се што се томе економија целога спева отворено противи — у тој појави, па се Његош ипак није удалио од главног предмета. Та је појава везана за пређашњу, по смислу а не само по уметничком контрасту. У пређашњој је насликан народ бесвестан, треба сад насликати народ који разуме ствари и има узвишених осећаја. Тамо народ и не мисли на истрагу; треба сад показати да он на њу мисли, да је хоће, и то нестрпљиво, да је управо љут што се она не почиње. Јер, најпре, сестра Батрићева није само обична покајница, и њена тужаљка не говори само о њеном брату.[1] Ако сте добро опазили, о истрази је реч у оном кад она завршава:

Просте твоје љуте ране, мој Батрићу,
ал' не прости грдни јади, куку роде:
е се земља сва истурчи, бог је клео!
главари се скаменили, кам им у дом!

Сестра Батрићева је, у том тренутку, јетка, раздражена, очајна; оно што говори, говори пред смрт, пред самоубиство, баш кад мисли да се прободе ножем, говори слободно, без увијања, не штедећи никога; и кад јој тада дође на памет оклевање главара у часу највећих зала турских, она ће да куне, и она куне одиста; а клетва је страшна ствар, и кад се дотле дође, можете мислити колико је ова девојка огорчена што се истрага не почиње. А после, не куне у том тренутку само једна уцвељена сестра: то и народ куне на њена уста. Народ је представљен у њој, јер је и народ Батрићевом смрћу претрпео један ужасан губитак, доживео једну велику не-

[1] в. први део расправе.

[2] Где је управо Иногор, не знам, нити могу да га нађем по Ровинсковој карти. Али како је по народној песми која описује покољ потурица по цетињском крају, покољ тај био на Иногору, Јабуци и Дубовику, то држим да је Иногор ту у том крају, близу Јабуке и Дубовика која су села северно од цетињског поља.

[3] У појави сватова (почетак њен) Чевљани и Озринићи, Драшко који је Чевљанин (в. напред) и Мићуновић који је Озринић (на скупштини госпођинској долази он као такав: „дођоше Озринићи“ вели се, и међу њима је овај велики јунак), питају за сватове који су и какви су; одговара им сердар Јанко који је Ријечанин, управо ријечки сердар (он изврши покољ у ријечкој нахији; в. последњу појаву), а остали који говоре, говоре индиферентне ствари у овом погледу.

[1] Г. Решетар, у свом коментару, каже за Батрића да га „Ђоровић на вјеру домами у Травник па га ту смакну.“ Није га овај смакнуо у Травнику него у Бањанима (в. народну песму о томе, Огледало, п. II), а Травник је, престоница босанског везира у којој је глава Батрићева однесена, као што се и с другима чинило.

срећу. Треба замислити важност догађаја, па схватити губитак који је народ с њиме претрпео. Батрић је важан човек и његова смрт важан догађај. Он је, најпре, од јаке породице, од првих у Цуцама, првих по старини и уважењу (то је породица кнеза Бајка, а Бајко је изродио Бајковиће, а то су праве Вељоцуце, а Цуце су све или Вељоцуце или Малоцуце)[1] и први по јачини и бројности мушких глава (само браће има седморо). А после, он је и лично велики јунак. Млад као капља (ја се за овај опис служим подацима које нам казују Роган, Мићуновић и Томановић, говорећи о Батрићу), тек почео носити оружје, па већ изишао међу прве, претекао их готово. Старци не памте да су таквог јунака икада виђали. Најбољи јунаци па га високо уздижу: „онаквога сивога сокола Црногорка још рађала није“, каже сам Мићуновић, а његова реч знате колико вреди. И не уздижу га само како је био јунак, него како је био и мудар, и мио, и ваљан, и све то у толикој мери да се не зна у чем је био најбољи. Батрић је, речју, идеалан јунак, један од оних који само у легендама живе, као Роланд, као Сигфрид, од те врсте. И кад такав јунак погине, и то од Турака, и још на превару, можете мислити колики ће удар то бити за народ, колико ће се огорчење против Турака тиме произвести. Цео народ тражиће освету Батрићеву, цела земља листом устати на Турке. Нека и има несрећника који ће и даље лизати сахане Турцима, велика већина народа дели осећаје сестре Батрићеве. Народ је скоро цео оличен у овој очајној покајници као што је један делић његов оличен у типовима сватовским. У оба ова призора, сватовском и покајничином, Његош је хтео да представи учешће и расположење масе у великом догађају. За призор покајнице још, додајемо и то да је Његош, налазећи за њ мотив у народној песми (да знамо мотив призору сватова, можда бисмо и за њега то исто могли рећи), тај мотив, као год и мотив о Драшку и мотив о новом везиру, преиначио само у намери да наслика истрагу. Ни мотив о Батрићевој смрти, као ни остали, није везан за догађај Бадњега вечера, на извору где га је Његош нашао. По народној песми, породица Батрићева, кад чује за његову смрт, ни једном речју не помиње потурчењаке црногорске; по Вијенцу, она у највећој жалости тражи да се ови истребе. И тамо тражи освету, али само освету над убицом, и тражи је само породица; а овде је траже над свима потурчењацима и тражи је цео народ. Његош је тиме показао да ни при стварању ове појаве, није престајао мислити на сликање истраге.

Завршимо, најпосле, ову анализу са појавом бабе. И та појава изгледа непотребна, и та се чини да је ушла у дело само да покаже једну страну народног живота, његово веровање у вештице наиме. Али сваки ко ју је пажљиво читао, могао је видети и њен дубљи значај, тим пре што је готово све у њој јасно представљено.[1] Није баба дошла само да прича како се вештице возе у кори од јајета са сребрним веслима. Није цело њено казивање само у оном што кнеза Јанка интересује. Како је Јанко пита, доиста можемо мислити да је Његош улучио прилику да представи веровања народна. Али после овога шаљивца, долази замишљени владика да каже своје примедбе, а кад владика дође, увек има, ако сте приметили, нешто важно за истрагу потурица. И збиља, на један његов миг, баба промени тон и прича страшне ствари. Она није вештица него агенат скадарског везира, она не проказује тајне вештицâ него тајне везирове. Њу је (то све она сама каже) послао везир, онај нови што је послао гавазе владици (зато смо ми, кад смо о томе говорили, наговештавали његову не-

[1] Г. Ј. Иванишевић, Из Цуца (Нова Зета, 1890, стр. 419).

[1] Г. Решетар је ову појаву као непотребну означио (увод, стр. 22), и ако ју је у пола разумео (увод, 18); разумео је, наиме, значај бабина казивања, али не и однос овога и одлуке владичине.

какву акцију која се обелодањује у појави бабе) и коме је владика онако опоро отписао; њу је он послао, подстакнут можда баш нарочито тим описивањем, да помути Црногорце, да их завади толико да се међу собом покољу и да на тај начин, забављеним својим унутрашњим злом, немају кад да мисле на истрагу потурица; и она је то, мало по мало, и учинила. Везир је, дакле, дознао за истрагу и почео већ своје махинације да је спречи. А што је везир дознао и почео, то није индиферетно по Црногорце. То мора имати утицај на радњу њихову. Кад вам непријатељ прозре планове, то је увек један од осудних момената за вашу акцију. Онда вам остаје само крајњу одлуку да узмете, да и рукама и ногаме уђете у посао. Шта владика чини у том случају? Чекајте да видимо шта је досад чинио да такав моменат спречи. Јесте ли приметили да се, до овога призора, цела акција црногорска држи у тајности? Погледајте само како су се скупштине држале, јавно или тајно. Ето, прва скупштина је сазвата на Тројице, на дан празника, на дан једног сабора народног, једне преславе црквене. Мићуновић изрично каже за тај дан: „и без тога (без нарочито сазване скупштине) ово нам је слава на коју се врсни момци купе.“ На тај дан ће се народ, и без владичина позива, скупити и владика је зато и изабрао такав дан да Турцима не падне у очи скупштина, да не приметe договарање, да скупљање народа припишу празнику а не чему другом. Тако су и у нас, у нашем устанку, први договори бивали увек на дан великих празника, и из истог разлога. Па онда и друга скупштина, госпођинска, показује исту бригу владичину да одржи ствар у тајности. Скупштина је сазвата, каже се изрично, „под видом да мири неке главе“. Потурице које на скупштину долазе, одиста тако и разумеју циљ њен. Аџи Али Медовић мисли да је дошао да мири завађене Велестовце и Ћеклиће, Бајице и Алиће. Скендер-ага се чуди што је питање о „превјери“ потурица и изишло на дневни ред.[1] Али да оставимо то што је владика крио заверу од Турака, он је крио понешто и од самих Црногораца. Видели смо раније како главари не знаду зашто Драшко иде у Млетке, и објаснили тим што је владика такве ствари и од њих крио. Још више је крио од оних који му за заверу нису били ни потребни, од игумна, на пример, и његова ђачета. Ено, игумна, на бадње вече, у тренутку кад се бој бије, ништа не зна о боју; он пита владику где су му она два Новака и Пима, телохранитељи његови, и што није дозвао својој кући Мартиновиће да га за ове празнике причувају од Турака, а не зна да су сви ови отишли да се бију, сви, како Мартиновићи тако и телохранитељи (в. последње коло); зато и јесте он онако весео, зато и пије, и наздравља, и поје уз гусле. Па ено, после, у идућој појави, на Божић кад му ђаче каже како је чуо пушке и како мисли да се „негђе бој крвави бије,“ игуман му не верује никако: какав бој, за бога! то пушке пуцају као и увек на Божић, па одјечу пуцњи о оно брдо које, каже, и није за што друго него само да одјекује, да понавља што чује, као папагај, „како једна прекоморска тица.“ Владика је, дакле, непрестано крио: крио од Турака, од главара, од осталих. Али су Турци ипак прокљували заверу. Најпре, поглавари њихови, враћајући се са договора с Црногорцима, морали су увидети да овима није стало само до помирења Велестоваца и Ћеклића. А после, Мустај кадије, који је у осталом био и на договору, морао је видети, кад је са сватима пролазио, да сакуп црногорски још једнако траје, и да ту одиста има нешто озбиљно. Турци су, дакле, прокљували ствар, и овамо онамо, ствар је до-

[1] Ја одиста само овако схватам говоре ова два потурчењака. Г. Решетар, међутим (увод, 13) објашњава Медовићев говор као да овај хоће да заведе разговор у страну („хоће да другијем чим забави главаре“) и налази код њега лукавство а код Скендер-аге охолост.

шла и до везира, и овај је већ предузео мере и показао своју шапу. Али да се вратимо постављеном питању, владика је морао нешто да чини кад је то видео. Морао је да се одлучи на непосредну акцију, да одмах почне устанак. Ми смо видели колико му је времена требало да то учини и колико је отезао ствар: најпре се бојао освете братства, после хтео договор с Турцима, видео најзад да то не иде, решио се да кида, слао за помоћ у Млетке, али, поред свега тога, не почиње још никако. Тек сад то чини, у овом призору. Ту је последња мена његова, коначно одлука. Сад му треба предухитрити Турке, спречити их да не угуше устанак у клици. Сад нема више оклевања: „ко разгађа, у нас не погађа". Ето то је Његош представио у призору бабе, то да се владика решава тек кад Турци дознаду за заверу, и да баш зато чини. И то је представио зато што је тако и историја утврдила: сећате ли се да смо раније, кад смо говорили о сличности Вијенца и историје, баш то као сличност истицали.[1] Његош је, дакле, на чисто пренео из историје у Вијенац један податак који слика можда најважнији моменат истраге. Он се, дакле, у појавама бабе несумњиво држао главног предмета.

И тако смо прешли све појаве за које се приговара да су удаљене од главног предмета, све које је Г. Решетар осудио. Видели смо, међутим, насупрот њему, да све оне имају везе са тим предметом. Кад им додамо још и оне код којих је ова веза несумњива и које смо раније прегледали, онда видимо да се Његош у свима појавама Вијенца држао главног предмета, свуда сликао истрагу. Али нам се може још приговорити за епизоде. Појаве су, рећиће нам се, можда потребне, али у њима има извесних епизода које су чисти умеци, потпуно независне слике.

Нису, међутим, ни епозоди такви. Ево и њих да прегледамо. У појави троичанске скупштине, на пример, онај други део њен, кад главари на Црквинама гађају пушком, изгледа одиста цео непотребан, а међутим и у њему има ствари које се односе на истрагу потурица. Оно, н. пр. кад Радоња примети како је облак притиснуо и море, и приморје, и Босну и Херцеговину, и Арбанију и велики део Црне Горе, а само Ловћен и околина бљешти обасјана сунцем; или кад Обрад примети како, у сред те таме и црних облака, две муње синуше и прекрстише се, једна од Кома Ловћену и друга од Скадра Острогу — то су алузије на будуће ослобођење Црне Горе, алегорична представљања догађаја, јасна кад се узме у вид земљиште над којим се ови феномени дешавају, правци муња, и др. Даље, у појави госпођинске скупштине, Г. Решетар осуђује она причања Озринића и Мартинића, онај епизод о Хамзи и Вуку, Брунчевићу и момчадији, и онај о Ружи Касановој.[1] А можда и ти епизоди имају своје алегориско значење. Оно причање Озринића ваљда указује на будућу борбу, или показује опште стање у земљи, свакако слика време истраге јер је за њ, видели смо, узет мотив из песме која то време слика; најзад, тај је епизод, одиста тешко објаснити, и ми, што се њега тиче, одустајемо од објашњења. Али са причањем Мартиновића стоји друкчије. Истина, што они причају, то није никакав моменат у радњи истраге, то неће помаћи устанак унапред, али има преносан значај. Мартиновићи нису убили два Турчина него два потурчењака,[2] и нису их убили из шале, зарад какве шишане, него зарад једне идеје. Они не даду Ружи Касановој да одбегне за Турчина, ма да је ова, сирота, пропиштала код свога невољног мужа и ма да мора бежати од њега. То значи да они не даду Србима мешати се с потурицама, ма каква их невоља на то гонила. Они смртно мрзе

[1] В. први део расправе.

[1] Увод, 22; Вијенац, ст. 311-498.

[2] Убили су два Алића („те убисмо обадва Алића", ст. 495) а Алићи су потурчењаци; то смо видели у првом делу расправе, код њихова имена.

потурице и хоће да очувају српско стадо од турских вукова. То је она иста идеја која доцније распаљује устанак. Мартиновићи овде имају ону исту улогу коју доцније у општем устанку. Како сад гоне Алиће, тако ће доцније гонити све цетињске потурчењаке. Ова њихова авантура јесте истрага потурица у малом. Овај епизод је пролог Горског Вијенца у којем би Мартиновићи били главни јунаци, као што је последње коло епилог њима посвећен. Његош га је ставио као алегорију којом је цео спев обухваћен. Он је знао да то не доприноси сликању саме радње, али је знао и да то увећава прославу, апотеозу Бадњег вечера. Затим, онај епизод, разговор Роганов и Скендер-аге кад гледају како се два петла бију[1], који такође изгледа излишан, може се опет алегоријом објаснити: Црногорац би волео да мањи петао надјача, потурица опет да надјача виши. Смисао алузије врло је провидан. Такав је, после и онај разговор Рогана и Јанка, кад леже обоје, који наскоро за овим иде, оно: „како смрде ове потурице“ итд.[2] И то је алузија јасна: овим кнезовима су потурице толико додијале да им чак смрде, не могу ни физички да их поднесу; то је последњи ступањ гнушања. Даље, и оно причање снова[3] има, на тај начин, фигуративно, везе са истрагом потурица, и још више него поменути епизод. Обрадов сан, најпре, предсказује врло јасно праву улогу Мартиновића у ослобођењу Црне Горе: они ће, зацело, у овој потурченој земљи, побости златан крст, ослободити хришћанство. Вук Мићуновић је, опет, сањао бој. Сердар Јанко је пак женио у сну Богдана[4], али с булом и то је важно: ми знамо да су се многе потурице, у догађају Бадњега вечера покрстиле, и овај сан на то циља. Сердар Вукота је, најпосле, сањао да га преци проклињу, њега и цело племе, зато што не зида цркву, што не ради на дизању хришћанства, на уништењу неверника. Приметимо још да су ти преци који куну сердара, они што су живили у доба кад није било џамија по Црној Гори, кад се хоџа није чуо у Ћеклићима, па ћемо јасно видети алегорију у овом сну: то је клетва прошлости, векова, историје. Њен је смисао онај исти који и у речима на крају првога кола: цела се историја буни што хоџа риче на равном Цетињу. Узмимо, најпосле, и онај епизод кад главари гатају у плећа,[1] па ћемо и ту видети алегоричан смисао. Погледајте само шта виде они и проричу гатајући. Сердар Јанко прориче неку чудну срећу Мартину Бајици (јер од Мартинова је брава оно плеће у које Јанко гледа) а овај је отац оних Мартиновића које Његош кроз цео спев стално прославља: очевидна алузија на њихову улогу при ослобођењу. Кнез Роган, опет, прориче оном чијег брава плеће држи, да ће му се кућа угасити и да ће му двадесет гробова бити у породици. А који је тај? Скендер-ага Медовић, један потурчењак дакле, један од поглавица њихових шта више, јер га знамо да је био на договору. Алузије су, и једна и друга, не може бити јасније; тако и она у епизоду кад војвода Батрић, дакле најстарији Мартиновић, прича како је видео Обилића у сну;[2] а тако, више мање, и све ове које смо поменули, и нико, надамо се, не може порицати везу ових поменутих епизода са главним предметом.

И тако смо и за епизоде као и за појаве нашли тражену везу. Остају, до душе, још неки међу овима, али они управо и нису епизоди него тако неки окрајци разговора (Мићуновић и рицал Осман, Иван и Вукота о Игуману, итд.[3] или су

[1] Вијенац, ст. 1198-1209.

[2] ib. ст. 1242-1252.

[3] ib. ст. 1308-1362.

[4] Г. Решетар, у коментару на овом месту, каже да ће Богдан бити Јанку син (Г. В. изд. 1890), или братучед (изд. 1892). Најпре брат, држим, јер једна народна песма (Вук, IV, песма VII) каже: „још два брата, два Ђурашковића“, јамачно на њих циљајући.

[1] Вијенац, ст. 1693-1715.

[2] Вијенац, ст. 2380-2386.

[3] ib. ст. 1175-1197; 2361-2379.

од оних које је, у осталом, сваком дозвољено у једној малој мери употребити, да развесели читаоце на пример епизод гробара у Хамлету, а да та мера ништа не оштети радњу, и то су: оно кад главари хватају јаребице, кад Мандушић казује своју љубав у сну или прича владици о боју код Радунове куће, епизод попа Мића најзад.[1] Ми у њима нећемо ни тражити везе. Доста нам је и ово па да закључимо да је Његош, како у појавама тако у епизодима, увек сликао истрагу, никад не сметао с ума велики догађај који је хтео прославити.

И, чекајте јер ми још нисмо свршили и још имамо доказа за овакав закључак, није Његош то само у појавама и епизодима чинио. На другим местима, на онима која по природи својој морају бити удаљена од главног предмета, у очевидним дигресијама и умецима дакле, па је Његош ипак, ма колико то изгледало чудно, прослављао догађај Бадњега вечера, мислио увек на истрагу. У колима, на пример; да прво њих поменемо. Кола су баш умеци, баш одвојени од предмета јер описују догађаје раније од истраге; па ипак. Погледајмо само шта су теме њихове и како су распоређене, па ћемо одмах увидети зашто су ушла. Прво коло пева о старој држави нашој и Косову, друго о Иванбегу, треће о Станку његову сину, четврто о инвазији Шенђеровој из 1623,[2] пето о опсади Новога и битке на Каменом пољу из 1687, шесто и последње, најзад, пева догађај Бадњега вечера и плете венце Мартиновићима. Теме су све из црногорске историје (овде убрајамо и ону из првог кола која припада историји свију Срба, дакле и црногорској), распоред је њихов хронолошки. Значи, цела црногорска историја је представљена у колима, сви главни моменти њени, од косовске прошлости до ослобођења црногорског, од 1389 до 1702. И сви ти моменти иду један за другим, нижу се лепо и поступно, док не дође до последњег којем је спев и посвећен, који је све и сва у њему, најважнији међу њима. Сви њему теже и у њега се сливају као што се планински потоци сливају у једну велику реку. Истрага је крајња тачка црногорске историје, она је величанствено завршује, она је круна њена. То је мисао која се у колима види, то је Његош хтео посредством њих да покаже. Нису кола залуду ушла у Вијенац. Није Његош хтео да прослави догађај само у радњи Вијенца, него и у оном што је ван радње његове; зато је кола унео. Он је нарочито пустио да ранији догађаји кроз кола теку док главни догађај кроз сцене протиче, и да се они доиста заврше њим, и баш у тренутку кад је овај и овамо крају приведен. Све је срачунато на апотеозу великог догађаја: сви остали догађаји имали су у њега да се слију, сви њему да даду рељефа, да му послуже као величанствена позаднина[1]. И није Његош само кола употребио да то покаже; и на дру-

[1] ib. ст. 188-197; 1253-1307; 2055-2092; 2737 па до краја. За епизод кад главари хватају јаребице, имам једно објашњење, али је врло слабо. За последњи епизод (Мандушић и владика) не знам шта да мислим. Је ли то епилог као што сам горе рекао? Или слика једног чаркања, четовања, гериле, која се још води по оној кршевитој Љешанској нахији, кад је прави бој престао у оним нахијама у којим се истрага одиста збила (катунска, ријечка, црмничка)? Је ли та герила реална слика или у њу треба фигуративно узети, као епилог схватити?

[2] Овај се догађај у ствари десио 1690. То данас знамо по испитивању Милаковића (Историја Црне Горе, стр. 87); пре њега се знало само за 1623 годину како је владика Петар I у својој историји забележио (Грлица, 1835). Пошто је, међутим, Милаковић објавио ово своје испитивање први пут у својој Историји која је изишла 1856, дакле после смрти Његошеве, то Његош није ни знао за њега него се држао владичина казивања. Како се нас тиче само Његошево знање и схватање, то смо и ми само ову годину узели у рачун.

[1] Г. Решетар (Увод, 53) такође тражи смисао у распореду кола, али га налази на другој страни и не чини то ради овог питања. Он, наиме, види да „свако коло, онијем што се у њему пјева, одговара ономе што у песми бива и ојачава печат што га чини на душу читаоца.“ То ми не изгледа врло тачно

гим местима која такође описују оно што је претходило истрази, то је чинио. Таква су места: први владичин монолог, писмо владичино везиру и појање Вука Љешевоступца (Чево равно, гнијездо јуначко, итд.,) и ми ћемо се и на њима зауставити. Први владичин монолог (ја га поредим с првим колом и истичем однос између њих,) садржава целу турску историју, представља оно лагано и поступно снажење Турака док је наша држава ишла распадању, показује припремање оне бујне силе која је нас на Косову немоћне затекла; он истиче турски моменат који је од битна утицаја на нашу историју, објашњава Турке да можемо Србе разумети, и тиме даје кључ разумевању првога кола које српску историју садржава: он је управо увод у ово и увод у сва кола. Писмо владичино, даље, истиче пропаст турску, онај одсудни тренутак кад је ова сила први пут уздрмана, оно кад одиста „обрнуше кола низа страну“, а то је, пазимо добро, било при опсади Беча, 1683, дакле после Шенђерове инвазије (1623) а пре опсаде Новога (1687), и због тога ово писмо стоји у Вијенцу између кола која ова два догађаја певају, између четвртог и петог. Појање Љешевоступца, најзад, које описује једну битку на Чеву из 1688[1] стоји, погледајмо и овде на распоред, логично и природно иза петога кола: битка је ова за годину дана доцнија од новске опсаде. Ова три места, дакле, не стоје независно од кола: једно је увод у њих, друга два су допуне, сва заједно чине једну целину с њима. Ова места допуњују кола, уплићу се у њих, везују за њих логично и хронолошки, улазе у један систем с њима, и одржавају једну беспрекорну поступност у оном низу историских момената који претходе истрази и припремају је. Оно, дакле, што смо за кола рекли, и на њих се односи. Сви ти моменти историски, они из кола као и ови други, изазвани су моментом истраге и увучени у спев поводом ње; свима њима истрага је циљ, мета, тежња, уток, крај. Цела слика прошле историје коју сва ова поменута места пред нашим очима развијају и разастиру, служи као грандиозна апотеоза великог догађаја који је Његош узео да прослави. Ајдемо још даље. Оставимо и владичине речи и Љешевоступчево појање, па пређимо на песме сватова и помен који игуман чини јунацима: и ту се славе дела диспаратна од истраге, и ту јунаци који у њој нису били. Али ни ту Његош није престајао мислити на истрагу, ни та места није залуду унео. Он је, досад смо видели, оцртао цео склоп историских догађаја који истрази претходе, да њу као тежиште њихово изнесе; он ће и друге догађаје узети да њу као средиште представи. Истрага је прво ослобођење српско, треба и сва друга војевања за слободу унети у спев који је овом посвећен. Треба унети све јунаке српске који су се за слободу борили. Не само Обилића којега је Његош на разним местима Вијенца прослављао, него и оне који су се, после, посред општег притиска турског час на једном час на другом крају, борили за слободу: и старину Новака, дакле и Комнена барјактара, и Баја Пивљанина, и Лима знатног харамбашу, и друге; зато је Његош дао сватовима да ове јунаке певају, зато унео песме у појаву сватова. Треба, даље, и још пре, унети оне који су још непосредније радили на ослобођењу српске земље, ма и најмањег крајичка њена: Стојана Јанковића, на пример, и Илију Смиљанића; зато је Његош дао игумну да и њих, са осталим јуна-

[1] За овај бој на Чеву, Г. Решетар казује у свом коментару: „не знам који је то бој био.“ Г. Лавров, стр. 315. каже: „Вук Љешевоступац пева битку на Чеву 1688 године.“ — Узгред буди речено, могао би се човек запитати колико је оправдања имао Његош кад је Љешевоступцу дао да каже:

Чево равно, гњијездо јуначко
а крваво људско разбојиште,
многе ли си војске запамтило.

На Чеву јесте било бојева али нарочито после 1702; је ли их, и пре те године, било толико да ове речи изгледају оправдане у устима једног Даниловог савременика? То нек реше историчари.

цима, при парастосу помене, зато онако и удесио тај призор игумнове радости. А кад, према природи ствари, није могао у Горском Вијенцу да опева и оне јунаке који су живели после владике Данила, али који су највећи део српске земље ослободили, данашњу Србију, Његош је ван оквира свога спева, у посвети наиме, нашао места за ослободиоце њене. Нису дакле, ти јунаци залуду поменути; нису места где се они славе, залуду ушла у Вијенац: и сватовске песме, и игумново читање, и посвета, најзад, одговарају спеву који слободу слави. Сви су ти јунаци требали овој епопеји српског ослобођења: и Обилић, и Новак, и Смиљанић, и Карађорђе. Цела повест војевања за слободу дошла је да послужи као оквир црногорском војевању. И да подсетимо на оно што смо поводом кола рекли, та повест има исту улогу у Вијенцу коју и она претходна која је у овима изведена; њих две, у осталом, једно су исто на крај крајева. Цео тај блок српске историје ушао је у Вијенац да истрагу окружи. Све то што је Његош узео из разних епоха историје и расуо овде онде по Вијенцу, и што одиста изгледа непомирљиво с истрагом, ипак је у вези с њом. Све се то групише око црногорског ослобођења, све га то китн, истиче, увеличава; све се то у тај догађај улива, ту стиче, њему тежи, у њему усредсређује; све је то само због њега. Ту му је карактеристика, рељеф, сенчење, илустрација, стафаж, позаднина његова. Његош је ту поступао као сликар који, радећи портрет некога лица, уноси у дно слике и један пејзаж који портрету одговара и видније износи карактер овога. И да, на крају ове анализе Вијенца, још само један детаљ поменемо, јесте ли запазили какав је декор давао Његош појединим сценама, какво је доба дана свакој од њих одређивао као време у којем се дешава? Прва је сцена у „глухо доба ноћи“; остале су ноћу, али је ноћ ведра или се тек хвата сумрак („ноћ мјесечна“ „смркло се, излази мјесец“) или данју, али, што ближе крају спева, све се чешће у зору сцена дешава („зора, је буде се и дижу“ „зора је, дижу се, припашују оружје“); а последње две су у зору, али у оно рано зимско јутро, у оно свечано божићње, или оно најмлађе којим почиње ново лето. Па зар и то, и ако је ситница и скоро неурачунљива, није знак по којем можемо познати намере песникове и тежњу његова спева? Зар и то не указује на догађај: најпре тама, несрећа, пропаст, стање замршено, без излаза, а после све више светлост, све бистрија ситуација, све повољније прилике, и најпосле, зора, нађен излаз, раскрчено место, чистина свуда, нов живот, слобода? Једном речју, све, и овакве ситнице, и очевидни умеци: и кола, наиме, и песме које се индиферентно поје уз гусле или онако, и парастос, и посвета, и декор; све се то слаже са осталим што је у Његошеву спеву и све даје једну тежњу песникову, коју смо већ видели.

И, да сведемо све, ми, ето, прегледасмо цео Вијенац, и појаве, и епизоде, и дигресије, и ситнице, и свуда нађосмо да је Његош сликао један предмет и одржао јединство његово а нигде не нађосмо да Г. Решетар има право.

Биоград.

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

Тургењев о Пушкину*

Поштована Господо! Подизање споменика Пушкину, у ком је учествовала, коме саосјећа сва образована Русија, и на чију се светковину скупило тако много наших најврснијих људи, представника владе, науке, књижевности и умјетности — то подизање изгледа нам као данак признања и љубави друштва према једном од најдостојнијих његових чланова. Потрудимо се неколиким цртама одредити смисао и значење те љубави.

* Ову је бесједу држао *И. С. Тургењев* при откривању споменика *Пушкину*, у Москви 1880.

Пушкин је био први руски пјесник-умјетник. Умјетност, узимајући ту ријеч у оном опширном смислу, који у њену област уноси и поезију — умјетност, као васпроизвођење, оваплоћење идеала, што леже у основима народнога живота и одређује његову духовну и наравствену физиономију, — јесте једно од корјенитих својстава човјекових. Већ предосјећана и указана у самој природи, умјетност — вјештина — јавља се, истина, и као подражавање, али већ одухотворено, у најранијој епохи народнога живота, као нешто одликујуће-човјечанско. Дивљак каменитога периода, чим је, на удешеном окрњку кости, крајем од кремена нацртао медвеђу или коњску главу, већ је престао бити дивљаком, животињом. Но тек тада, кад народ творачком снагом својих изабраника до свјесно-пуног, оригиналног изражења своје умјетности, своје појезије — он управо тим објављује своје коначно право на своје сопствено мјесто у историји; он добија духовно обличје и свој глас — он ступа у братство с другим народима, који га сада већ признају. Јер не зове се Грчка узалуд домовином Омировом, Германија — Гетеовом, Енглеска — Шекспировом. Ми не мислимо одрицати важности других појављења (манифестација) народнога живота — у сфери религиозној, државној и др.; но ону особеност, на коју смо малочас указивали — даје народу његова умјетност, његова појезија. И тому се није чудити: умјетност је једнога народа — његова жива, лична душа, његова мисао, његов језик у вишем значењу ријечи; дошавши до свог потпуног израза, она постаје својином свега човјечанства још у већој мјери и од науке, баш с тога, што је она — звучећа, човјечанска, мислећа душа и уз то душа неумирућа, јер је кадра преживјети физичко суштаствовање свога тијела, свога народа. Шта нам је остало од Грчке? Њена душа нам је остала! Религиозне форме, а за њима научне, такође преживљују народе, у којима су се појавиле, али их преживљују на основу онога, што је у њима вјечно, опште; поезија, умјетност — на основу онога, што је у њима лично, живо.

Пушкин је, понављамо, био наш први пјесник-умјетник. У пјеснику, као у пуном изразиоцу народне суштине, слијевају се два основна њена начела: начело *пријемчивости* и начело *самодјелатности*, женско и мушко начело, — усудили бисмо се ми додати. У нас Руса, који смо доцније од других ступили у круг европске породице, оба та начела добијају нарочиту боју; наша је пријемчивост двојака: и према сопственом животу, и према животу других западних народа са свим његовим богаствима — и који пут горким за нас плодовима: а самодјелатност наша добија такође некакву особену, неравномјерну, наглу, но за то који пут генијалну снагу: она мора да се бори и са туђом компликацијом, и са својим рођеним противурјечностима. Сјетимо се, поштована господо, Петра Великог, чија је природа некуд сродна природи самога Пушкина. Та није узалуд овај пошљедњи гајио према ономе нарочито чуство љубавнога благоговјења! Та двојака пријемчивост, о којој смо овога часа говорили, значајно је избила на видјело у животу нашега пјесника: на првоме мјесту, рођење у старо-племићкој кући, затим страначко васпитање у лицеју, утицај тадашњег друштва, проникнутога са стране донесеним принципима: Волтер, Бајрон и велика народна војна 12-те године; а затим — удаљење у дубљину Русије, понирање у народни живот, у народни говор, и знаменита старица-дадиља са њеним епским причама. — Што се тиче самодјелатности, она се код Пушкина рано пробудила, и, брзо изгубив свој тражећи, неодређени карактер, обратила се у слободно стварање. Њему није било ни осамнаест година, кад је Бањушков, прочитавши његову елегију: „Разређује се греда облака", кликнуо: „Злодјеј! Како је тај почео писати!" Бањушков је право рекао: *тако* још нико у Русији није писао. Може бити, узвикнувши: — „Злодјеј!"

Бањушков је, ако и нејасно, предосјећао, да ће се понеки његови (Бањушковљеви) стихови и поетски украси називати Пушкинскима, и ако су се јавили прије Пушкина. „Le génie prend son bien partout où il le trouve“,[1] вели француска пословица. Независан геније Пушкинов се брзо — ако изузмемо мале и незнатне случајеве — ослободио и од подражавања европским обрасцима, и од саблазни подвлачења под народни тон. Подвлачити се под народни тон, уопште под народност — тако је иста неумјесно и бесплодно, јалово, као и подчињавати се туђим ауторитетима; као најбољи доказ томе служе: с једне стране — скаске Пушкинове, с друге — Руслан и Људмила, најслабији, као што је познато, од свих његових производа. Да је подражавање туђим ауторитетима неумјесно, признаће, наравно, сви; но, може бити, примјетиће неки: ако пјесник у својим дјелима не буде увијек имао у виду свој рођени народ, ако му он не буде сврха, он нигда неће постати његовим пјесником: народ, прост народ неће га читати. Но, поштована Господо, којега великог пјесника читају они, које ми називамо простим народом? Њемачки прост народ не чита Гета, Француски — Молијера, па чак ни енглески не чита Шекспира. Њих чита — њихова нација. Свака је умјетност *узвођење* живота у идеал: они, који стоје на тлу обичног, свакидањег живота, остају испод тога нивоа. То је врхунац, којем се има тежити. Па ипак су Гете, Молијер и Шекспир народни пјесници у истинитом значењу ријечи, т. ј. национални. Дозволимо себи ово упоређење: Бетховен, на пр., или Моцарт, несумњиво су национални, њемачки композитори, и музика је њихова по превасходству њемачка музика; међу тим, ни у једном између њихових производа нећете наћи ни трага — не само позаимања од простонародне музике, но чак ни саме сличности са њом, и то навластито зато, што им је та народна, још елементарна музика прешла у тијело и крв, оживотворила их и потонула у њима исто онако, као и сама теорија њихове умјетности, — исто онако, као што на пр. ишчезавају граматичка правила у живом стварању пишчевом. У другима, још већма од тог свакидашњег земљишта удаљеним, још већма у себи затвореним гранама умјетности, на сам назив: „народни“ — ни помислити се не може. Има националних сликара: Рафаел, Рембрант; народних сликара нема. Узгред примјећујемо, да је — истављати лозинку народности у умјетности, поезији, литератури својствено само племенима слабим, још несазрелим или таковим, који се налазе у порабоћеном, угњеченом стању. Поезија њихова приморана је да служи другим, дакако, још важнијим сврхама — очувању самог живота. Хвала Богу, Русија се не налази у таким приликама; она није слаба и није порабоћена другом племену. Она нема ништа за себе страховати и суревњиво чувати своју самосталност; сазнавајући, осјећајући своју снагу, она чак љуби оне, који јој указују на њене недостатке.

Вратимо се к Пушкину. Питање: може ли се он назвати националним пјесником, у смислу Шекспира, Гета и др., оставићемо за сад као отворено, неријешено. Али нема сумње, да је он саздао наш поетички, наш књижевни језик, и да нама и нашим потомцима остаје само да идемо путем, који је прокрчио његов геније. Из горе реченога, ви сте се већ могли убиједити, да ми нијесмо у стању дијелити мнијење оних, иначе савјесних људи, који тврде, да правог руског књижевног језика управо и нема; да ће нам га дати само прост народ, скупа с другим спасоносним уређењима. Ми, на против, налазимо у језику, који је Пушкин створио, све услове животности: руска моћ стварања и руска пријемчивост дивно се слише у том великољепном језику, и Пушкин је и сам био великољепан руски умјетник.

Управо руски! Сама суштина, сва својства његове појезије поклапају се са свој-

[1] „Геније узима своје добро гдје год га нађе“. *Пр.*

ствима, са суштином нашега народа. Да не говоримо о мужанственој дивоти, снази и јасности његова језика — тâ отворена истина, одсуство лажи и фразе, простота, та искреност и часност осјећања — све те лијепе црте добрих руских људи поражавају у творевинама Пушкиновима не само нас, његове саотачаственике, но и оне између странаца, којима је он постао приступачан. Суд таких странаца постаје драгоцјен: њега не поткупљује патриотски занос. „Ваша поезија“, рече ми једном Меримѐ, познати француски писац и поклоник Пушкинов, кога он, без околишења, називаше највећим пјесником своје епохе, мал' те не у присуству самога Виктора Ига: „ваша поезија тражи прије свега истину, а љепота се послије јавља сама од себе; наши пјесници, напротив, иду сасвим противним путем: они се прије свега старају за ефекат, за досјетку, блијесак, па ако им се, уза све то, укаже могућност не вријеђати истину, они најзад и на то пристану, узму и то као приде....“ „Код Пушкина“, додаваша он, „поезија се, чудним начином, расцвјетава чисто сама од себе из најтрезвеније прозе“. Исти би Меримѐ увијек примијењивао на Пушкина ону познату изреку: „Proprie communia dicere“, признавајући ту вјештину — опште познате ствари (communia) самобитно, оригинално (proprie) изражавати — за саму сушност поезије, у којој се мире идеално и реално. Он упоређиваше Пушкина и са древним Грцима, по изједначености облика и садржаја, слике и предмета, по одсуству сваког тумачења и моралних закључака. Сјећам се, прочитавши једном Пушкинов *Анчар* (Отровно Дрво), он послије завршне строфе примјети: „Овдје се ниједан пјесник не би уздржао од коментара“. Меримѐ се такође усхићавао Пушкиновом способношћу ступати одмах in medias res, хватати „вола за рогове“, као што веле Французи, и указивао је на његова Дон Жуана, као примјер таке вјештине.

Да, Пушкин бјеше централан умјетник, човјек, који је блиско стојао самој средсриједи руског живота. Том његовом својству ваља приписати и ону моћну снагу самобитног усвајања туђих облика, коју нам признају и сами странци — премда под мало презривим именом способности за асимилацију. То му је својство дало могућност да створи, на пр., монолог *Тврдице Витеза*, под којим би се с поносом и сам Шекспир потписао. У пјесничком таленту Пушкинову поражава нас и она особена смјеса страсности и спокојства или, тачније говорећи, она објективност дара, у коме се његова субјективност исказује само унутрашњим жаром и огњем.

Све је то тако.... Но можемо ли ми с правом назвати Пушкина националним пјесником, у смислу свјетског (та се два израза често поклапају), као што називамо Шекспира, Гета, Омира?

Пушкин није могао све урадити. Не треба заборавити да је њему самом пало у дио извести два посла, који су у другим земљама раздијељени читавим столјећима и више, а наиме: посао установљења језика и стварања књижевности. Уз то, на њ се такође бјеше окомила она немилосрдна судбина, која с таком, скоро злурадом упорношћу гони наше изабранике. Њему не бјеше ни 37 година, кад га изгубисмо. Нама је данас немогућно без неког тајног, ако и беспредметног негодовања, прочитати ријечи, забиљежене његовом руком у једном писму, писаном неколико мјесеци прије смрти: „Моја се душа раширила: ја осјећам да могу стварати“. Стварати! А већ се лило оно глупо зрно, које је имало да учини крај његовом најбујнијем стварању! А можда се тада лило и оно друго зрно, које се намјењивало за убијство другог пјесника, Пушкинова нашљедника, који своје поприште започе познатим, негодујућим спјевом, за који га надахну погибија његова учитеља.... Но нећемо се задржавати на тим трагичким случајностима — тим трагичнијима, што су случајне. Из те таме вратимо се свјетлости; вратимо се поезији Пушкиновој!

Овдје није мјесто указивати на поједине његове производе: други ће то учинити боље од нас. Ограничимо се примједбом, да нам је Пушкин у својим дјелима оставио множину образаца, типова (још један несумњив знак генијалнога дара!), — типова онога, што се послије извело, свршило у нашој књижевности. Сјетите се ма само сцене крчме из *Бориса Годунова*, *Љетописа села Горохина* и т. д. А фигуре као Пимен, као главне фигуре из *Капетанове кћери* — зар оне не служе, као доказ, да је у њему и прошлост живјела онаким истим животом, као и садашњост, као у напријед знана му будућност?

А међу тим, ни Пушкин није избјегао судбине умјетника - пјесника, *започињача*. Он је имао прилике да осјети, како му сувремена публика бива хладнија; доцнија покољења још се већма удаљише од њега, он им нâједном престаде бити потребан, престадоше се васпитавати њим, и тек се у најскорије вријеме опажа враћање к његовој поезији. Пушкин је и сам предосјећао то хлађење публике. Као што је познато, пошљедњих година свога живота, у најбољем добу свога стварања, он већ ништа није дијелио са читаоцима, остављајући у портфељу тако крупне производе, као *Коњаник од мједи*. Он је унеколико морао осјећати потпуну равнодушност, немарност према публици, која се била навикла гледати у њему некаква слаткопјевца, славуја....[1] А и како да га кривимо, кад помислимо да чак тако уман и проничући човјек, као Баратински, позван са осталима да разгледа артије, што остадоше по смрти Пушкиновој — није двоумио да узвикне у једном писму, упућеном у то доба такође умном пријатељу: „Можеш мислити, шта ме највише изненађује у свим тим поемама? Обиље мисли! Пушкин — мислилац! Ко би се томе надао!“ Све је то Пушкин предосјећао. А доказ је том — познати сонет (*Пјеснику* — јула 1830 год.), за који молим дозволу, да га пред вама прочитам, премда га, наравно, свак од вас зна.... Но ја не могу одољети искушењу а да тим пјесничким златом не украсим моју оскудну, прозаичку бесједу:

Пјесниче, не прецјењуј народну љубав!
Усхићених похвалâ тренутна граја проћи ће,
И чућеш суд глупаков и смијех хладне гомиле;
Но ти остај непоколебив, спокојан и мргодан.

Ти си цар: живи сам за се. Путем слободним
Иди, камо те вуче слободни ум,
Усавршавајући плодове најмилијих мисли,
Не тражећи наградâ за подвиг благородни.

Оне су у самом теби. Ти си сам свој највиши суд,
Од свих строжије кадар си оцијенити свој рад.
Јеси ли ти њим задовољан, строги умјетниче?

Задовољан? Па пусти нека га хули свјетина,
И нек пљује на олтар, гдје твој огањ гори,
И нек се у дјетињској раскалашности колеба твој
[троножац.

Него Пушкин није ту сасвим у праву, нарочито с погледом на доцнија покољења. Ствар није била у „суду глупаковом“ нити у „смијеху хладне гомиле“; узроци онога охлађења лежали су дубље. Они су довољно познати. Мени остаје само да их изазовем пред ваше сјећање. Они су лежали у самој судбини, у историјском развићу друштва, у условима, при којима се заметао нови живот, који из литерарне епохе прелазаше у политичку. Поникоше неочекиване и, крај све неочекиваности, законите тежње, незнане и неотклоњиве потребе; јавише се питања, на која не бјеше могућно не дати одговора.... Свијету тада не бјеше ни до поезије, ни до умјетности. *Подједнако* се усхићавати *Мртвим Душама* и — *Коњаником од мједи* или *Египатским Ноћима* могли су само књижевници од заната, мимо које бјеху протрчали силни, ако и мутни таласи тог новог живота. Пушкинов поглед на свијет показа се као узан, његово ватрено саосјећање нашој који пут официјалној слави — као застарјело, — његово класичко чувство мјере и хармоније —

[1] Т. ј. Пушкину досадно бјеше помислити да публика, осим слатких, љубавних и чисто естетичких тонова, ништа друго не налази у његовој поезији, у коју је он у то доба уносио све више етичких, социјалних, нравствених елемената. — *Прев.*

као хладан анахронизам. Из бјеломраморнога храма, гдје се пјесник јављао као жртвени свештеник, гдје је, истина, горио огањ ... али на олтару — и сажизао ... само тамњан, — људи пођоше на шумна тржишта, гдје је управо нужна метла .... и метла се нађе. Пјесник-одјек, како га назва сам Пушкин, пјесник централан, који сам себи тежаше, позитиван, као оно живот у миру, — би смијењен пјесником-гласником, центробјежним, који тежаше ка другима, који одрицаше[1] — као оно живот у кретању. Најглавнији, првоначелни тумач Пушкинов, Бјељински, би смијењен другим судијама, који мало цијењаху поезију. Ја споменух име Бјељинскога — па премда се данас, поред похвале Пушкину, ничија друга похвала не смије разлијегати — но ви ћете ми зар дозволити да саосјећајном ријечи одам пошту спомену тога ванредног човјека, кад вам саопштим, да му је судба донијела да умре баш на дан 26 маја, на дан рођења пјесника, који за њ бјеше највећа манифестација рускога генија! — Враћам се развијању своје мисли. Одмах за брзо прекинутим гласом Љермонтовљевим, кад је већ Гоголь постао „владаоцем људских мисли", зазвуча глас пјесника „освете и печали"[2], а за овим дођоше други — и поведоше за собом прирашћујућа покољења. Умјетност, која извојева творевинама Пушкиновим право грађанства и несумњивост њихове битности; језик, који је он створио — стаде служити другим начелима, која друштвеном устројству бјеху исто тако неопходна. У том мијењању многи видјеше, а виде и данас — назадовање; но ја дозвољавам себи овдје примјетити да назадује само оно, што је мртво, неорганичко. Што је пак живо, оно се мијења — растењем. А Русија расте, не пада. А да је тако развијање — као и свако растење — неизбјежно скопчано са болијестима, мучним кризама, са најгорим, на први поглед безизлазним противусловљима — није, чини ми се, потребно доказивати; томе нас учи не само историја општа, но чак историја сваке одјелите личности. Сама нам наука говори о неопходним болијестима. Но збуњивати се тим, плакати за прећашњим, ипак само прелазним спокојством, трудити се да се повратимо к њему — и враћати к њему друге, па ма и насилно — могу само преживјели или кратковидни људи. У епохама народног живота, које носе назив прилелазних, — ствар је мислећег човјека, правог грађанина своје отаџбине, ићи напријед, не осврћући се на тешкоћу, а често и на кољавост пута, но ићи, ни на тренутак из вида не губећи оних основних идеала, на којима је постројен сав живот и животна садржина друштва, чији је он члан. И прије десет, прије петнаест година — празник, који нас је све амо привукао, био би поздрављен као акт справедљивости, као данак благодарности; но не би, може бити, било онога чуства једнодушности, које прониче све нас, без разлике сталежа, занимања и година. Ја сам већ упозорио на тај радостан факат, да се омладина враћа читању, изучавању Пушкина; но не смијемо заборавити, да је пред нашим очима прошло неколико покољења, за која је само име Пушкина било ништа друго, до само име, у броју других имена, намијењених забораву. Него немојмо сувише кривити та покољења: ми смо се трудили, да у кратко представимо зашто је тај заборав био неизбјежан. Али ми не можемо да се у исти мах и не радујемо томе враћању ка поезији. Радујемо се навлаш с тога, што јој се наши младићи враћају не као људи покајници, који, разочарани у својим надама, заморени сопственим погрјешкама, траже пристаништа и умирења у ономе, чему су једном окренули леђа. Ми у том враћању радије видимо симптом ма и дјелимичног њиховог задовољења — видимо доказ, да се макар и неке од оних сврха, због којих се сматрало не само као дозвољено, но и обвезно жртвовати све што

[1] Љермонтов. — *Прев.*

[2] Некрасов? — *Прев.*

не спада на ствар; скупљати сав живот у једну колотечину — да се неке од тих сврха признају за постигнуте, да будућност обећава постигнуће других — и да већ ништа неће сметати поезији, чији је главни представник Пушкин, да, поред осталих манифестација друштвенога живота, заузме своје законито мјесто. Било је вријеме, када је лијепа књижевност служила као скоро једини израз тога живота; затим дође вријеме, кад она сасвим сиђе с позорнице.... Пређашња област њена бјеше одвећ широка, друга се бјеше сузила до ништавила; но, кад једном нађе своје границе, поезија ће се учврстити, стаће на снагу за навијек. Под утјецањем старога, ал не застарелог учитеља — ми у то тврдо вјерујемо — закони умјетности, умјетнички начини доћи ће опет до свог права и — ко зна? — можда ће се јавити нови, још незнани изабраник, који ће и превазићи свога учитеља — и потпуно заслужити назив национално - свјетског пјесника, које се не рјешавамо дати Пушкину, премда и не дрзамо одузети му га.

Било како му драго, заслуге су Пушкинове за Русију велике и достојне народнога признања. Он је дао завршену обдјеланост нашем језику, који данас, по његовом богаству, снази, логици и љепоти облика̂, чак и страни филолози признају за први послије старо-грчког; он се типским обрасцима, бесмртним звуцима одазвао на сваки дах рускога живота. Он је, најзад, својом моћном руком први дубоко побо̂ заставу поезије у руску земљу, те ако је прашина битке, која се за њим подигла, затамнила за неко вријеме тај свијетли знамен — оно је сад, кад се та прашина почиње разилазити, поново у висини засијала од њега пободена побједоносна застава. Сијај дакле, као и он, благородна тучна слико, подигнута у самом срцу древне пријестонице, и јављај потоњим покољењима о нашем праву: називати се великим народом — с тога, што се посред тога народа родио, уз друге великане, и *таки* човјек! И као што је о Шекспиру било речено, да ће сваки, који се само научи писму, неизоставно постати његовим новим читаоцем — тако ћемо се и ми надати, да ће сваки наш потомак, заустављајући се с љубављу пред сликом Пушкиновом и поимајући ту љубав, тим самим доказати, да је, као и Пушкин, постао у већем степену Рус, образованији и слободнији човјек! Та пошљедња ријеч нека вас не зачуди, поштована господо! Снага поезије је ослобађајућа, јер она узвишује, јер је то снага наравствена. А надаћемо се, да ће у скором времену чак и синовима нашег простог народа, који сад не чита нашег пјесника, бити јасно, шта значи то име: Пушкин! — и да ће они већ свјесно поновити оно, што сам ја недавно чуо из несвјесно тепајућих уста: „То је споменик — учитељу!“

Крагујевац *Ј. Максимовић*

Максим Горки

— Ђорђе Полонски —

„Не бојте се, не вичите! Живот је ипак лијеп! Дошао сам оздо, са тала живота, оданле гдје ноћ и гроза влада, гдје је човјек још на пола животиња, гдје је живот само посао за свагдањи хљеб... Тамо живот тече у тамним струјама, али и тамо свијетли бисер великодушности, духа и херојизма, и тамо живи љепота и љубав; свагдје, гдје год је човјек, налази се и добро, у ситним комадићима, у незнатним клицама — али се оно ипак налази! И све ове клице не ће нигда проћи: оне расту и успијевају и тјерају плодове живота... Пра̂во, да у ово вјерујем, купио сам скупо, али га имам за читав живот. Тиме сам стекао још једно пра̂во, да наиме захтијевам, да и ви вјерујете у то као ја, јер ја сам прави глас живота, очајни крик оних који су тамо у даљини остали и мене вама послали, да објавим њихове јаде. И они желе горе, на више, к самосвијести, свјетлости, слободи...“

У овим ријечима, које Горки ставља у уста јунаку свога недавно прекинутог романа *Мужик*, огледа се живот самог пјесника. Додаћемо још само неколико жалосних појединости. Максим Горки родио се 14. марта 1868. као син сиромашна тапетара у Н. Новгороду. У својој десетој години изгуби родитеље, на што му дјед, да се не би скитао, нађе мјесто у једној ципеларској радњи. Али на скоро ступи у радионицу за сликање светаца. Затим буде помоћник кухаров на једној парној лађи. Ту под утјецајем свога кухара старјешине, који је био пријатељ књига, појави му се уживање у читању. Кад му је било петнаест година, обузе га врло велика жеља за науком, те оде у Казан, ма да је био без икаквих материјалних средстава. Тако би принуђен узети мјесто у једној посластичарници с мјесечном платом од три рубље, али тај тешки посао на скоро напусти и живљаше продавајући јабуке, цијепајући дрва, носећи туђу пртљагу и ствари и т. д. Године 1888. покуша Горки свој жалосни живот окончати самоубиством. Само му је случај живот спасао... Он оде у Царицин, да на обалама Волге још једном покуша срећу своју. Али невоља почиње изнова. Као жељезнички стажар, као раденик у гвожђарским радионицама, затим као писар код адвоката Ланина, коме је касније своја дјела посветио, пропутује читаве крајеве велике руске царевине, док не стиже на Кавказ, гдје као надничар чини прве покусе у пјесништву. С Кавказа се врати у своје мјесто рођења Н. Новгород, гдје се као сарадник разних покрајинских листића упозна с Короленком. Сад се тек промијени његово стање. Три су године од прилике прошле и Горки важи данас као један од најзнатнијих, најомиљенијих и најрадије читаних данашњих руских пјесника.

Тешко је одредити, чему би Горки требао да захвали свој угледни књижевни положај, који је једним ударцем освојио, да ли своме великом пјесничком дару или особитим одношајима самих прилика. Стално је, да руска књижевност нема другог примјера, у коме би се тако издашно остварише њезине дуго храњене жеље, које дјеломично једна другој противрјече.

Пророчанство, које је Достојевски изрекао на гробу Некрасова: да ће се идући, првацима руске поезије равни, пјесник појавити из самог народа, — силна тежња руског читаоца, који се одавна наситио епигона везаних социјалном реалистиком, за новим умјетничким ужитком и оно са запада донесено индивидуалистичко расположење, које се до сад узалуд борило за прави оригиналани изражај — све се то налази у пјесничком дјелању Максима Горког.

Далека руска степа, кроз коју вјетар звижди, и шумни таласи морски узбудише пјесникову прву неодређену чежњу. Он је видио борбу за животну оскудицу и чемерни рад милијона људи, који појединцу одузима његову засебност и ствара га дијелом огромне машине, коју је створило оштроумље појединаца; и у овом свијету опет оне паметне, жедне, живота жељне људе, протуве, тако зване „божјаке". Својом спољашношћу, особитим језиком, неограниченим чувством независности, својом способношћу и настојањем да се у сваком тренутку ослободе од свих могућих дужности, навика итд. — обраћају одмах на се свачију пажњу. На свом вјечном путовању одмарају се кратко вријеме у презирним крчмама великих градова у друштву с лупежима, лопужама и пијаницама, док не почну од жеље за промјеном, за новим утисцима осјећати мрску монотонију случајног начина живота и оставе своје дојакошње боравиште исто онако лако, као што су га нашли. Потпун немир духа, немогућност привикнути се на правилан начин живота и пркошљива чежња за неограниченом слободом, спојена са захтијевањем да се скину сви окови живота, јесу свагдашње обиљежје ових чудноватих људи.

Горки ступа у културну сферу с бла-

гом унутрашњих и спољашњих доживљаја, које је стекао међу оваквим људима. „Човјек се већ мора родити у културној сфери," вели пјесник, „па да не жели побјећи ма куд из сфере ове тешке конвенцијоналности, малених отровних лажи које је обичај санкционисао, из сфере болесног самољубља, у кратко, из сфере непоштења и варања, која квари осјећај и разум и у опће узевши неправо се културом назива". Као пјесник, приповједач и тумач враћа се Горки својој прошлости. Он приповиједа само своје доживљаје. То видимо по колориту, у коме су његове приповијетке написане, по неисцрпној множини конкретних лица и слика, по јаком осјећају који разгријева све што он пише. Али истинитост, која заноси познаваоца пјесникове домовине, с обзиром на цјелокупни резултат његова рада, није његова потпуна језгра. Међу слике и лица пуна живота мијешају се мисли и жеље самог пјесника, које дају свакој појединости као и цјелокупности његових умотвора неко врло субјективно, индивидуално обиљежје. Већ при првом читању дјела Горкога пада у очи — на врсти описиваног стања или описиване личности, на каснијем расположењу или на добивеном утиску, — нераздјељива јединствена сродност стварног објекта и моћне индивидуалности самог пјесника. Појединост се сплеће невидљивим концима с цјелокупношћу, према индивидуалном осјећању и индивидуалним жељама уздиже се трајна моћ елементарних снага, овој се опет насупрот ставља моћни нагон срца које тежи за новом вриједности. Све извире из пјесникове јасно изражене индивидуалности и све струји њој натраг. Из тога потиче његов реализам, који ипак није реализам у правоме смислу, из тога извиру његови вазда жедни, поносни, пркосни, слободни карактери, који вјечито презиру и мрзе и који уз пркос реалних црта што су на њима не чине увијек утисак живих лица. Хоћемо ли овај пјеснички рад, који, скроз индивидуалан, не стоји ни под којим туђим утјецајем, означити кратким изразом, можемо га назвати руском новом романтиком. Јунаци Горкога потјечу из најнижих друштвених слојева. На пола злочинци на пола пропали пролетарци, расијани су по свој Русији. Етнографски се не могу одредити. Они долазе из свих могућих елемената руског становништва. Већином су из разних узрока окренули леђа својој прошлости, да би бурним валовима живота своју лађицу повјерили. Противно од својих историјских претходника — „вољнице", дружина на пола хајдучки на пола војнички уређених, које су се подигле под притиском невољништва и у неку руку изгледају као самоуправна тијела у истој држави, показују јунаци Горкога чисто индивидуалистичне црте, ма да су стајали под истим социјално-психичним знаком. Од тога је зависна чудна душа ових јунака, и њезино тумачење била је главна ствар цјелокупног досадањег рада Горкога. Стварно изгледа његов скитница „божјак" као оличен немир. Жеља за потпуном слободом чини га јунаком. Све од себе одбацити, све презрети што веже човјека небројним везама — то је природа „божјакова". Горки ослушкује жељно и најтишу изјаву ових типова и оваплоћује их у живим лицима. У лијепо састављеној поворци ступају пред нас сви ови јуначки „челкаши", који насилнички угушују сваки покрет пријашњих мирних чувстава, који стварају себи свијет из опасних потхвата и страсно бурних осјећаја, који пију и лумпују, тврдоглаво поричу све силе ове земље и сматрају се неким вишим свијетом; меланхолични *Коновалови*, који не могући ријешити законетке свога бића сматрају сами себе као опасне елементе живота, захтијевају строге законе против себе, путују у туђину и умиру гдјегод у затвору или на цести или у каквој кужној крчми као скитнице и беспосличари; плахи и ватрени Орлови (у приповијеци: *Муж и жена Орлов*), који тужећи се на „јаме у животу" лете од једне намисли другој, по свијету тумарају без одмора,

чезнући за необичним дјелима. Овамо спадају и „бивши људи“ (у приповијеци истога имена), који своје вријеме проводе у незадовољеним тежњама и филозофским разматрањима, који гледају да истисну своје пријашње наслијеђене осјећаје и сањају о новим назорима и вриједностима; тако исто и један потомак трговачког сталежа на Волги, Тома Гордејев (у роману* истог имена), који згњечен под притиском своје околице подлијеже у борби за своје осјетљиво Ја. Покрај јунака стоји читав чопор гладних, жедних, пркошљивих пролетара, који у потпуноме блату свога бића ступају с истом жељом за изобиљем, с истим промјенљивим мушицама своје бурне душе. Уз мушкарце налазе се женске, које су пуне болних осјећаја, које радо сносне најтеже ударце својих мужева, па шта више саме дају повод тијем ударцима, јер их ударци озлојеђују, а зло покреће цијелом њиховом душом ... Типови узети из најпрљавијих скровишта губе своје конкретно обиљежје. Само још жалосни звуци слободне далеке степе подсјећају на безграничну чежњу, у којој живе ове људске душе. Оваке исте наде и жеље покреће само необуздана игра природе, која скупља на хоризонту облаке који непогоду доносе, која пријети да ће са жалосне и несрећне земље очистити сав јад и гад, и која пјева побједну пјесму неуморном покрету снаге. Ови су типови слични оним фантастичним лицима оријенталних легенада, која имају исте црте неуморног духа. И поврх свих ових свијетова лебди невидљиви дух пјесников, који се као и његови јунаци опире оковима живота и своју измучену душу искаљује у потресном бојном покличу против свих окова, који човјека чине комадићем од човјека.

Мостар *Милан Ћуковић*

ПОЗОРИШТЕ

Саул

Драма у пет чинова од Драгутина Ј. Илијћа.

Г. Драгутин Ј. Илијћ, и сâм од породице пјесника, објављивао је најприје своје пјесме, а за тим и многе друге књижевне послове, и то најразличнија облика и садржине. До прије двије три године он је то чинио у листовима и с ову и ону страну Саве, Дунава и Дрине, а од то доба његови литерарни радови, већина бар, штампани су само у *Бранкову Колу*, *Зори*, сарајевској *Нади*, и т. д. и њихов је предмет, махом, црпен из релегија. Кад се врати, послије вољнога изгнанства у Србију, он даде народноме позоришту *Саула* драму у пет чинова.

Вјерски мистицизам привлачио је себи многе писце од талента. Религија, једна од највећих, најсилнијих, најплеменитијих, најчистијих, а у исти мах и најужаснијих страсти, може послужити за предмет драми, као год и остали људски осјећаји. Ми смо одмах мислили да ће и *Саул* бити каква вјерска драма. Али, није тако. Предмет драме ове није религија, већ једна епизода из историје јеврејскога народа: борба између теократије и аутократије. Ова епизода драматисана је до сада више пута*, и увијек је за нас остала епизода коју смо још дјецом у *Староме Завјету* морали учити, коју смо данас заборавили а коју ћемо и сјутра заборавити без велике жалости.

Пророк Самуило, нека врста првосвјештеника и свјетовнога владара не да из руку (то је у тредицији јеврејских пророка) власт и управу над племеном изра-

* Излази сада у пријеводу у *Бранкову Колу*.

* Alfieri: *Саул;* K. Beck: *Саул* (1841); Rückert: *Саул и Давид* (1844); J. G. Fischer: *Саул* (1862); Gützkow: *Саул* (1839); Hölty: *Краљ Саул* (1865) и т. д. Ниједна од ових драма, колико је нама познато, не представља се више.

иљским. Саул, кога је он, Самуило, за вођа војсци изабрао (због учестаних ратова с околним племенима), хоће сву власт за себе, без диобе. Отуд кавга. Борбу подржава Давид, зет Саулов, човјек који жели то исто што и таст његов, само са више такта и препредености. То ће бити права, или бар највјероватнија, историја о Саулу и Давиду.

Пророци и друге књиге јеврејске, друкчије кажу. На јеврејска племена ударише непријатељи са четири стране. Пророк Самуило, по заповијести Господњој, помаза Саула за цара, који разби врага. Побједа је опасна ствар. У Јевреја сва земаљска блага, лијепих дјевојака, у Саула снага и љепота и велики апетит. Мало их је који би се томе опирали. Али, непријатељ понова навалио, Саул немоћан да га одбије. Давид, пастирче једно, постаје спаситељ и уздање изабранога народа, а и Саулу зет. Давид разгони тугу Саулову, од кога је Господ своје лице окренуо, свирком. Давид расте, а Саул све дубље пада у гријех Сарданапалов. Саул не трпи таква такмаца поред себе, те га, у два маха, хтједе убити. Давид је нерањив, али и неповјерљив, те бјежи непријатељу, са њим устаје противу Саула. Одсудну битку изгуби Саул и себи зададе смрт пошто му погибе син Јонатан.

Овако књиге о *Пророцима* и о *Царевима*, а без мало и г. Драгутин Ј. Илијћ тако. Он нам представља како је самоме израиљскоме народу додијала тиранија Саулова те се побунио, збацио га с пријестола и довео Давида.

Свакоме драмскоме писцу допуштено је денатурисати у неколико историске догађаје, само ако тим радом допринесе да нам неки факат, неку личност, из историје представи вјероватнијим, симпатичнијим, бољим, или да нам објасни неки догађај или попуни историју. Нарочито ако и сами историчари нису у сагласности. Дакле, и писцу *Саула* о коме ћемо да говоримо може се опростити што је учинио једну измјену у вјероватној историји Саула и Давида. Али, што се не може опростити то је што није написао добру драму, већ гломазну и тешку позоришну пијесу. Замислите на позорници једну од оних старих, тешких дрвених ратних справа, којима су рушени градски зидови прије него су пронађени топови; помислите дакле, да видите, једну стару, без облика, спору, глупу машину, која мили, стење, шкрипи читавих четири часа, и најзад приказивач излази и моли публику да извини што и послије великих напора, није могао да обори четири пет каменова са градскога платна. Ето таква је отприлике и ова драма.

Два дуга чина први и други, само се баве о Дувиду. Како ко изађе пред нас, а он једно те једно: Давид ради у договору са Самуилом против Саула. Како цар тако и његове слуге. Давида никако нема. Њега сви туже, али ми његова дјела не видимо, не чујемо његове одбране. Он треба да нам што каже, да уради. И један чин, па би било и сувише да видимо е ће бити битке између два властољупца, а камо ли два чина без радње без живота. За први чин је доста одмах нам представити све, а не вући експозицију кроз читава два чина. То замори, нарочито кад су у стиховима. Тек у трећем чину ево Давида на чијој страни треба да су пишчеве и наше симпатије. У прва два чина видјели смо Саула распуснога Цезара, бојажљива и неријешљива, несмјелицу и сладострасника. У трећем видимо Давида, млакоњу и плачка. Пред женом се разњежи, са Јонатаном плаче, кад му жену одузму једва ће што рећи, кад га зову против Саула он се снебива, — нешто бојажљивост, нешто сентименталност, а највише политика. Кад треба радити он нариче. Зло је ухватило корјена, за Давидом су народ и пророк и царев син, он има све шансе, зло треба брзо лијечити, јер непријатељ за вратом — Давид плаче, а Саул се не ријешава да се отргне од утјецаја сумњивих пророчанстава Самулових. „Два дедака обадва

једнака". Оба без воље, без снаге, без темперамента. Оба хоће власт, један не смије да је узме, други да је сву приграби. Па и кад их други гони на то, они се једва рјешавају; Саул се боји да не изгуби лијепу Ресфу и стотине њених друга, а Давиду смета неко сентиментално лукавство, сакривено у борби тобожњих захвалности и дужности. Докле се не заврши права борба ова два властољупца, докле се не дође до краја ми додирујемо пуно ствари (оргија с иночицама, појава сени Самуилове, костурница свећеника, згариште читава рада, убијство, самоубијство, и т. д.) А ово би и за Шекспира било много.

Шта је хтио г. Драгутин Ј. Илијћ са *Саулом* тешко је рећи. Остаје нама да нагађамо. Или борбу између свјетовне и духовне власти? Или борбу два човјека из онога доба када је песница вриједила више од мудрости и храбрости, борбу која и данас траје, и која ће увијек трајати, између старости и младости, између малаксалости у зачетку и нове, бујне снаге. Или покварена владара који због својега неваљалства мора да пропадне, да буде кажњен од онога народа, кога је кињио. Ова пошљедња хипотеза као да је највјероватнија јер у нас сада кипти од нарочитих тенденциозних позоришних комада.

Ако је то писац хтио, онда се то друкчије чини. Чим је његова намјера да представи једнога владара неваљалца, онда његова замисао треба сама да дјела, да ствара тога распусника. Да он такав буде, неваљалство треба да се свуда расипа, да зло дјело свуда заболи, свуда засијече, свуда повриједи. Сјећате ли се *Ричарда III?* Тај се није ничега устезао. Тај је ишао одмах и право својој мети, играо va banque. Кад се не би могло наћи из старога доба пуно рђавих људи, који би се могли узети за модел *Саулу*, ми мислимо да би дужност драмскога писца била да измисли зла и рђава дјела. Али и то није потребно писцу, доста је да се окрене и захвати, зла је тако много и око нас. Па, кад то учини, онда треба тај исти Саул да што дубље гази у зло, да грца у неваљалству. И то нагло са неком врстом френезије, која код таквих људи мора да је природна. Њега може и други на зло гонити, али тај мора само да подражава, да ојачава, увећава оно бјеснило неваљалства. Тако да можемо, када тај рђав човјек пропадне, мирно рећи: не треба га жалити, баш је био то неваљалац. Овакав, какав је представљен у *Саулу,* он персонифицира једну мекушну кукавицу, за коју свако нема чак ни презирања. Саул није смио бити такав још и за то што је он антитеза Давиду. Усвојивши горњу хипотезу, нама је требало изнијети борбу неваљала и поштена, борбу добра и зла. Што ће више Давид, односно народ, — јер је Давид његова персонификција, — страдати, то ће наше симпатије расти, све ћемо се више интересовати за његову ствар, а од Саула се одбијати. Што је Саул грђи то је Давид бољи, племенитији. — Али, ни Давид није боље представљен. Његова доброта и племенитост сумњиви су. Требало је јаче, пластичније представити те црте. Требало је на пр. да пророк Самуило нареди Давиду да уништи Саула, па да овај то не учини; да Давид воли Михалу, своју жену, више него себе и народ свој, па да је изгуби; требало је... требало би писати новога *Саула*, кад бисмо стали рећати све шта је ваљало чинити.

Ако је писац желио представити борбу пророка и царева о превласт у народу израиљскоме, онда Самуило и Саул немају једнак дио у борби. Саул, са својим доглавником Доиком Идумејцем, има све и свуда је на сцени, а пророка Самуила само помињу или он опомиње и проклиње. Његов утицај се осјећа тек послије смрти, када се појављује Саулу. (Како је то старо већ, ти духови!) Мјесто тога врло јевтиног средства, требало је изнијети ону кризу која је захватила сву земљу јеврејску. Народ хоће јединство, тежи империјализму како се то данас каже, а пророци, онај мудри конзервативни елеменат, хоће да одржи свој утјецај, подјелу на племена, јединство само у рату; хоће да

сачува земљу од освајачких намјера војничких поглавица, који су свакад водили распадању и пропасти; хоће постепени, лагани, природни напредак. Борба таква два елемента од највећега је интереса за нас, тим прије што је то борба од прије три хиљаде година. Показати нам психолошки како се води борба да се задржи пропаст којој фатално срља и изабрани народ израиљски, којој срља сваки народ по ономе леденоме, вјечитоме, непромјенљивоме природноме закону о стварању, напредовању и пропадању; показати то значи дати нам још нешто непронађено. Ми знамо гдје ћемо наћи како је пропала грчка, римска и све друге велике државе, и старе и нове, али не знамо сви све оне фазе и метаморфозе кроз које је пролазио јеврејски народ. Истина је да је свака држава, више мање, на исти начин пропадала и пропала, али је истина и то да је само јеврејски народ играо највећу улогу у Хришћанству, да је он дао пророке, цареве и Месију-Христа. Па онда, јеврејско је племе нарочите расе, која је са карактеристичним цртама остала и данас готово иста. Учврстити те црте, метнути их лијепо, рељефно, то би било и занимљиво и трајно.

Је ли намјера г. Драгутина Ј. Илијћа била представити нам у *Саулу* борбу између два атлета, старијег и млађег, која се мрзе, онда је требало бацити између њих какву лијепу Јелену, и изнијети нам њихово схватање о љубави и жени, и ту би било пуно лијепих и интересантних ствари.

Једном ријечи не требају нама Саул и Давид онакви какве ми знамо још из доба нашега првога школовања. Ми хоћемо два типа, два карактера, два темперамента. Мало говора, много рада. Рад да иде како то доликује њима. Сваки од њих да зна шта хоће, да је дошљедан себи и на ријечи и на дјелу, тако да можемо рећи: ето тако и никако друкчије морао је радити сваки од њих. Саул и Давид су два борца, два непријатеља, и њихова борба треба да нас држи у интересовању стално, без дисања, све до краја њихова мегдана. А ова епизода о Саулу и Давиду сасвим је драматична и могла би се створити, као што видјесмо, добра драма.

Што рекосмо за Саула и Давида, то се може рећи и за друге споредне личности у *Саулу*. Ево само једнога примјера. Јонатан, син Саулов, њежно и племенито срце, узданица и бранилац народни, чија се доброта раскошно расипа, кроз четири чина, у народ, наједанпут ступа у бој противу народа свога да брани очеву, неправедну ствар. У бою почини чудеса, побивши силу људи за чијим је несрећама у очи рата нарицао. Признајемо да је била дужност његова да буде уз свога оца, ма и тиранина, али та дужност му налаже да буде само крај њега и дигне мач ондје гдје очеву животу пријети опасност, а не да јуриша у редове свога народа и свуда смрт носи. Откуда болећиви Јонатан одједанпут бијесно звијере, жедно крви онога истога народа кога је дотле заклањао главом својом, ради кога је навукао на себе гњев и проклетство очево? Ако је тражио смрти, ено му властите руке, ено му непријатељских стријела и мачева. Ко укида сâм себи главу не тражи за њу у замјену стотину других. То је логично. Али ми нисмо у добу логичности.

Сем ових има и других мана, па због њих ће ова драма у заборав. Има сцена које су непотребне, јер се са тешком муком гледају, а не доприносе ништа драмској радњи, већ је само спутавају (на пр. Саулов сарданапалски пир с иночицама.) Има ствари које треба нагласити, оставити нама да погодимо. Иначе, мјесто позоришта и драме имамо кинематограф и његове живе слике. Има и непотребних личности које се провлаче кроз цијелу драму (на пр. Фалтил, Адрил), а својим дугим говорима успоравају ток драми. Сва лица у опште много, врло много говоре...

Историјска драма има ту злу судбину свуда да јој се нађе увијек стотину мана. За то се многи драмски писци труде да за њу напишу добре стихове. Због ових

гледа се кроз прсте за много што шта. Шта би вриједило г. Драгутину Ј. Илијћу да је умио дати Давиду, томе народноме адвокату, онај дах, ону ријеч, какву је напр. Alfieri давао својим јунацима у драми са намјером да људе научи слободи, племенитости и непоколебљивости у врлинама. Овај велики талијански пјесник заборављао је, може бити, да позориште није говорничка трибуна већ храм умјетности, али свако је одлазио са представе његових комада усколебан, потресен, егзалтиран, може бити и бољи. Овај наш пјесник није то умио ма да је имао готово све адуте у својим рукама. За овакве драме као што је *Саул* други су људи правили читаве студије, изучавали стари јеврејски језик, само да би боље прозрели појезију Св. Писма, историју израиљеву. Саула и Давида сјећају се сви Јевреји, растурени хришћанским милосрђем по цијеломе свијету, са највећим поносом, а тугом и надама за будућност. То доба славе јеврејске могло се метнути у лијепе стихове. *Саул* г. Илијћа је у стиховима са врло мало прозе. Стихови су без слика. Стил, језик?...

О стилу његову нећемо да говоримо нарочито, јер бисмо морали да читамо све његове радове. То нам није могућно, јер је све растурено које куда. За сада ћемо рећи ово: Изгледа нам да г. Драгутин Ј. Илијћ није учинио никакав напредак. Пред нама су његови: *Краљ Вукашин* (1882. год.) и *Саул* (1900. год.) Њих раздвајају без мало двадесет година. Ми ћемо доље исписати неке стихове из *Вукашина,* па онда из *Саула*. Упоредите их, па ћете видјети да је остало без утјецаја оно што се савјетује одавна свима нашим писцима: „није доста само природна дара, треба много труда и учења. Нема генија, рад је геније. Хоћете ли да вам је дјелу, поред унутарње вриједности, и спољни облик лијеп, радите непрестано, чините сваки час напор да оно што хоћете да кажете буде заиста лијепо, природно лијепо. Кад јунак говори нека грми стих као убојна труба, кад невољалац говори нека тече као ријека она медена, подла, страшива ријеч, кад љубав говори нека се чује гугутање заљубљене грлице, кад љубав тугује нека се чује сиња кукавица, и т. д.“ Тако се говорило и говори. Има се право. Сви они, који се данас узимају за модел стилиста, нису то постали без рада, без сталних напора. У архиви француске Народне Библиотеке налазе се оригинални рукописи Лафонтенових басана, из којих се види да је Лафонтен врло много брисао, изостављао, додавао. Он је по десет и дванаест пута писао једну и исту басну. И Лафонтена до данас нико није још достигео у природности стила. Овако се исто прича и за Лесинга, Паскала, и т. д. Радом се све постиже. Створити један, и то рђав шаблон, па по њему писати, као што се пишу судске забране, ријешења, саслушања, значи празност, немар, истрошеност, значи живјети од онога што се стекло. Тако радити значи ићи вољно немању, а данас ријетко ко даје на вјеру.

Ево стихова које смо на дохват узимали.

„Да мање мислим, не то не могу!
Кроз црне ноћи непровидан мрак
У срце ми се краду страхоте;
Сунашца свога очекујем зрак,
Тек тако ће ми страва минути“....

„Како је гадан овај глупи свет
Да л' појми мене? Неверујем!
Ми се више не познајемо —
Заборавио сам заборавио све!“...

„Ја речи немам да опишем сјај
лепоте, што јој небо дарива!“...

„Сунашце моје, да дивно ли сјаш!
На мутноме небу мога живота“...

„Ништа није грђе видети, него младу без венца, вино у зачепљеноме бурету, и веселье (без весеља)...“ *(Краљ Вукашин*, хисториска драма у пет чинова).

„Сахранио ме господ тога!
Из заљубљене коже од увек
Вири по један глупи магарац
Разобада се, рита се у ветар.
Сам не знаш за што ни крошто, тек
Удри га, милуј, вуци, једно све!“...

„И холуј може лако букнути,
Не скратимо ли за времена још
његова крила.“

„Тад душин стражар, неумитни ум
Заклапа окна, па к'о мртав спи,
А другар срца, похлепљива страст
Расклопи зјапом засовљену двар
У срца пушта сени безбожне
Нечисто семе да сеју"...

„Господ је, израиљево царство одадро,
Од тебе, данас"...

„А, срце ми се цепа на пола"...

„Метни ме као печат на срце
Ко печат свој на своју мишицу"...

„С усана твојих капље меден сат,
Срце ти млеко, љубав као сок
Енгадских лоза; мирис коса ти
Мирише слађе него нардов кад"...

(*Саул*, драма у пет чинова).

Биоград. *Ј. М. Јовановић.*

Позориш. биљешке

* Као што јавља лијепо уређивани словеначки мјесечник *Slovenka: Софија Седмакова*, родом из Новог Сада, недавно је довршила пјевачки течај на Бечком конзерваторијуму и положила испит са одличним успјехом. Музички свијет у Бечу са највећим похвалама говори о младој умјетници. Одмах је ангажована на руској опери у Риги са 600 рубаља мјесечне плате.

* Позната историјска сцена у 1 чину *Кнез од Семберије* од Бранислава Ђ. Нушића, што је прошле године са великим успјехом давана на Биоградској позорници и отштампана у *Малој Библиотеци*, изићи ће на словеначком језику у априлској свесци *Љубљанског Звона*.

* *Џидо* омиљени комад што су га написали Јанко Веселиновић и Драгомир Брзак, преводи се за чешку позорницу. Преводилац је др. Ховорка.

* Драма *Тако је морало бити* од Бранислава Ђ. Нушића, стављена је на репертоар хрватског позоришта у Загребу а *Трули дом* од младог хрватског књижевника Срђана Туцића стављен је опет у репертоар српског позоришта у Биограду.

* За чешку позорницу у Прагу спремају *Максима Црнојевића* од Лазе Костића и *Тако је морало бити* од Бранислава Ђ. Нушића.

* *Саул* драма Драгутина Ј. Илијића даваће се на руској позорници у Москви. Већ су и неколике пробе обављене.

* Госпођица *Вела Нигринова* позвата је да почетком априла гостује у загребачком позоришту. Играће у четири комада: у *Маријани*, у *Месалини* насловне улоге, у *Госпођи с камелијама* Маргариту Готје и у *Тако је морало бити* Јелу.

* *Балканска Царица*, драмски спјев кнеза Николе, изашао је у Берлину као књига удешена за позорницу у њемачком пријеводу. Цијена јој је 2 марке. О овом пријеводу донијели смо у прошлом броју опширнији извјештај од нашег извјештача.

* У Биограду су чињене велике припреме за дочек *Кнеза Сумбатова-Јужина*. У одбор грађана што је имао дочекати госта ушле су угледне особе из свију кругова биоградског грађанства. У самом позоришту допунила се и приновила гардероба и декорације. Сви чланови Кр. Срп. Народног Позоришта заједно са управом сликали су се понаособ и из тих ће се слика саставити нарочити албум, који ће се кнезу Сумбатову предати на дар, за сјећање када је са српским глумцима и на српској позорници играо. Одбор грађана ријешио је да између осталих почасти што ће указати уваженом госту приреде и један велики банкет, на коме могу учествовати сви грађани. И чланови Крал. Срп. Народног Позоришта изабрали су међу собом одбор, који је, као домаћин куће, уз грађански одбор, постарао се за што бољи дочек госта. *Позоришни Лист* излази сваке представе како за вријеме бављења Кнеза Сумбатова тако и на даље. До сада су пред нама 10 бројева овога лијепо уређеног листа и тако уређивање коси се са сумњом нашег извјештача у прошлом броју *Зоре* и показало је да лист одговара својој истакнутој задаћи.

* *Сара Бернарова* и старији *Коклен* гостују у Њу-Јорку у комедијама *L' Aiglon* и *Cyrano*. Њујоршки листови напомињу прве знаке опадања велике умјетнице нарочито поред Коклена.

* Наскоро ће се у Њемачкој представљати двије драме *Антона Чехова: Комичарева лабудова пјесма* и *Љетњи освјетник*, свака у једном чину.

* Роберт Брако постигао је у Лесинговом позоришту, у Берлину, ванредан успјех са својим позоришним комадом *Трагедија душе*.

Хроника

Српска

* Изишао је први број *Српског Књижевног Гласника*, под уредништвом Богдана Поповића, са садржином која потпуно одговара програму кога је уредништво, већ у позиву на претплату, ставило себи у задатак да изваја. Од оригиналних прича на првом је мјесту дивна једна слика са далматинских острва од Сима Матавуља: *Поварета*. Особиту пажњу заслужује уредников чланак: *Књижевни листови*, који се наставља у наредним бројевима. Др. В С. Вељковић расправља о хашкој *Конференцији мира*. Писац је заступао Краљевину Србију на тој конференцији. Чланак се наставља. Драг. М Павловић написао је поводом смрти енглеске краљице чланак: *Краљица Викторија*. *Књижевни преглед* написао је Љ. Јовановић, *Научни преглед* др. Св. Радовановић, а *Позоришни преглед* Драгомир М. Јанковић. Љ. Стојановић доноси оцјену на издање Бечке академије: *Die Serbokroatische Betonung Südwestlicher Mundarten*. Прва свеска завршује се са лијепим бројем биљежака.

* Дан. А. Живаљевић, познати уредник некадањег *Јавора* и *Кола*, покренуо је, без икакве претходне објаве, поново *Коло*, књижевни и научни лист. Већ прва свеска одабрана је својим радовима. Од приповједача заступљен је Стеван Сремац: *Погрешно адресовани аманет* и Л. Југовић: *Сан и јава*. Међу пјесмама има и једна из заосталих рукописа покојног Љубе П. Ненадовића: *Свет*. Андра Гавриловић написао је чланак: *Последње путовање Доситијево*, Др. С. Тројановић и М. Гајић етнографску студију: *Крв и мир* код Срба и Арнаута, а уредник доноси један листак из дубровачке књижевности *Скуп* комедија Марина Држића. Душан Јовановић излаже у чланку: *Злато у Србији*. Затим има лијепих пријевода а међу њима и путничку слику љубљанског професора Симона Рутара: *Цариград*. Ову је слику уступио писац *Колу* из својих нештампаних биљежака са свога путовања по *Балканском полуострву*. Ову свеску допуњују још *Писмо из Рима*, *Оцјене* и *Биљешке*. Лист излази двапут мјесечно по четири табака а цијена му је до краја године 12 Круна. Претплату ваља слати Администрацији *Кола* у Биоград. — Ми радосно поздрављамо *Коло* и препоручујемо га читалачкој публици.

* Примили смо прву свеску *Летописа* за 1901 годину као прво дјело реформе. Радови су од признатих писаца и занимљиви. Др. Љубомир Недић доноси студију о *М. Ђ. Милићевићу*. Буде Будисављевић Приједорски написао је цртицу из Лике: *Кобна заљена*. Св. Стефановић пјесме *Из мог света* а А. Ђукић приредио је за штампу *Успомене † Поп Јована Ковачевића*, пароха сентомашког, из народног покрета 1848. и 1849. год. Осим тога лијеп је број оцјена и приказа у овој свесци међу којима се разликују својом слабошћу прикази М. С-ћа.

* *Књижевни Одбор Матице Српске* имао је 15. (28.) фебруара о. г. редовни састанак под предсједништвом А. Хаџића, предсједника друштвеног: Прима се начин редиговања автобиографије дра Јована Суботића како га је поднио члан Тих. Остојић, с тим да први дио автобиографије уђе одмах у штампу и то као прва свеска књига Матице Српске. — Прима се за Летопис приповијетка Ива Ћипика *Јелка*. — Тако исто студија дра Драг. Павловића *Култура и ратови* и *Пожаревачки мир*. — Тако исто путописне црте Чеде Мијатовића *Цариградске имперсије*. — Дучићеви пријеводи Пушкинових епа *Анђело*, *Цигани* и *Камени гост* издају се на прегледу члану Тих. Остојићу. — Рукописи за књиге за народ *Разне домаће поуке* од Милеве Симићеве и *Кућни саветник* од Милана Поповића издају се редакционом пододбору.

* *Јаков Чишински*, Србин Лужичанин, издао је своје баладе у Будишину: *Крв и завичај*. 1900. Смолерова штампарија. — О овој књизи доноси Адолф Черни, познати познавач Лужичких Срба и њихове књижевности, у свом листу ову оцјену: „Са задовољством јављамо да је изишла књига балада одличног пјесника Лужичког Србина, коју смо још прије огласили. Опет догађај у литератури Лужичкој, која је тако сирота у самосталним књижевним појавама. Овај мах одјекнула је једна струна Чишинскове дјелатности, која је још раније у *Формама* по кадшто зазујала. У овој књизи обраћа се Чишински свом лужичком народу, од кога је он већим дијелом, како по форми тако и по садржају, у досадањем стварању, сасвим удаљен био, и ако не онако, како су то тврдили неки његови противници. Скоро је сав садржај миле књижице *Природа и Умјетност*, поред свог умјетничког савршенства, и простом српском народу приступачан. У овој збирци балада изгледа да се пјесник на свјестан начин приближио народу — и надамо се, да ће ова књига у ствари наћи у народу великог одзива. Теме ових балада узете из народног предања или прилагођене народном духу, згодне су да постану

популарне. Овима су додате баладе *Posledni wopor, Уништење Колина, Wineta,* које треба да подсјете народ на прошлост, на некадање полабске Славене. *Мртво дјевојче, Непоштена сапутница* и т. д. ванредно су спјеване у народном духу. Неке су баладе врло развучене, што је пјесник по свој прилици зато учинио, јер је хтио да их прилагоди духу народа. Али у књизи је ствари, које предишу правим баладским тоном, и које ће се међу најбољима бројати, што их је Чишински икад написао". *Slovansky Přehled* се нада да ће књига наћи одзива у славенским земљама, и обећава у наредном броју донијети неколико одјељака из књиге.

* Приче, које је Симо Матавуљ пошљедњих пет шест година штампао по разним листовима, издаје књижара Мите Стајића под насловом: *Десет приповедака из београдског живота.* Све су ове приче црпљење из српског престоничког живота.

* Познати млади српски приповједач *Радоје М. Домановић* дао је у штампу и своју трећу књигу прича. Књига ће изнијети десетак табака а цијена јој је 1 дин.

* У данашњем броју доносимо *Позив на претплату* на *Пјесме* Јована Дучића, које издаје уредништво *Зоре.* Упозорујемо читалачки свијет на тај Оглас.

* Ушле су у штампу и скоро ће изићи *Пјесме* Алексе Шантића. У ову збирку уврстио је Алекса Шантић оне пјесме које једино држи за прави плод свога досадањег рада. Претплату ваља слати писцу у Мостар. Цијена је књизи 2 круне.

* У истој спољашњој изради као и *Из новије Српске Лирике* изишла је и књига *Новији Српски Писци,* критичке студије д-ра Љубомира Недића. Прво коло. Биоград, штампано у штампарији Краљевине Србије. Поводом ове књиге Радивој Врховац у *Бранкову Колу* написао је чланак који се не слаже са излагањем доктора Недића.

* Из *Нове Искре* прештампан је роман Хермана Судермана: *Бригa.* Превео Хенрих Лилер. Биоград 1900. У књизи се налази и лик пишчев а цијена јој је 1.50 дин. Чланови Српске Књижевне Задруге добијају исту књигу за 1.20 дин.

* Уредништво *Градине* објавило је позив на претплату за *Пјесме* † Љубомира Симића. Пјесме ће изнијети до десетак штампаних табака. Цијена јој је 1 динар. Претплата се прима до краја фебруара.

* *Из привидног света* зову се три шаљиве игре од Милана Савића: *Добре воље, На леп начин и Цар проводадија.* Издање српске књижаре Браће М. Поповића у Новом Саду 1901.

* Изашла је 17 и 18 свеска Мале Библиотеке: *Цртице* Свет. Ћоровића. У наредном броју приказаћемо ову свеску. Цијена јој је 48 хелера.

* М. К. Димитријевић јавља да ће штампати са насловом *Дилетанти* неколико шаљивих позоришних комада: *Јадац,* шала из босанског живота у 1 чину, *Орбинове гусле,* алегорија у 1 чину, *У глуво доба* (пријевод) шала у 1 чину и *Пијаница и пас,* монолог израђен по Нушићевој једној причи. Цијена је 1 круна. Претплату ваља слати Српској Штампарији у Загребу.

* Књижара и штампарија С. Угреновића у Бањој Луци издаје путопис *С Дунава на Нишаву* кроз Србију од Стевана Бодија и позива на претплату. Књига ће изнијети 3 штампана табака а у претплати је цијена 1 круна.

* Приповиједтка Лазе Лазаревића *Ветар* изашла је у *Agramer Zeitung* на њемачком пријеводу Марије Хорват Пете са насловом *Sturm.*

* Приповиједтка Сима Матавуља *Стотинар* преведена је на руски језик.

* *Историја једног младића,* написала Марија Роберт-Халт а наградила Француска Академија, превео А. Станојевић, штампано о трошку фонда Дим. Николића Беље.

* Славянскій Вѣкъ доноси у свом 17 броју пријевод приче † Свет. Ранковића: *Прва туга.*

* Изишла је у Никшићу књига: *Неколико дана по српским земљама.* Мрвице из Лазове торбице. Чист приход намијењен фонду за подизање болнице умоболнијех. Никшић, акционарска штампарија 1900. — У овим фељтонским цртицама описани су лични утисци пишчеви на свом путу са Цетиња у Сријемске Карловце, Нови Сад, Сомбор, Фрушку Гору и повратак преко Босне и Херцеговине у Црну Гору. Цијена је књизи 70 потура. Штампарска је израда књиге испод сваке критике.

* Примили смо на приказ: *Косово-Таково и Обреновићи* написао Јово Костић. Пожаревац, штампано у штампарији Ђорђа Наумовића 1900. Цијена 20 п. д. — Ово је беспослена комбинација и удешавање цифара и писмена у неким именима владајућег дома Србије са историјским догађајима њеним. Беспослен човјек свашта измисли.

* Душан Николић, писар управе града Биограда, штампа *Моћ љубави,* роман у стиховима, и позива на претплату: „Роман је у сонетама, у шест пјесама, на финој сатинираној хартији, француске израде, има 9 табака, а цена је 1.50 дин." Претплату ваља слати до 20. марта на адресу писца (Македонска ул. 24).

* *Пијмо вино!* за мјешовити лик компоновао Алекса Шантић. Текст је лијепе пјесме Кнеза Николе I. а мелодија је врло успјела и потпуно одговара тексту. Препоручујемо је нарочито српским пјевачким друштвима. Цијена је К. 1.20. потура. Наруџбе прима аутор композиције.

* Примили смо на приказ: *Позоришне песме* сложио и за гласовир удесио Даворин Јенко. Свеска прва. У овој свесци су пјесме из *Сеоског Лоле.* Ноте су украшене сликом улоге Сеоског Лоле. Својина Издавачке Књижарнице А. Пајевића у Новом Саду. Цијена 3 Круне.

Лица

* *Др. Миленко Веснић*, хонорарни професор на Војној Академији, постављен је поново за професора међународнога права на Велику Школу.

* За нове академике у Биограду изабрани су *Др. Михаило Вујић* и *Стеван Тодоровић* сликар. За дописног члана изабран је професор петроградског универзитета *Кондаковић*.

* Познати српски фолклориста и професор на вишој дјевојачкој школи у Дубровнику *Вид Вулетић Вукасовић* прославио је крајем прошле године двадесетпетогодишњицу свог књижевног рада. Он је и члан многих светских фолклористичких друштава.

* Наш сарадник *Лаза Поповић* проглашен је прошлих дана у Бечу за доктора цјелокупне медицине.

Словежска

* Под уредништвом познатог словеначког пјесника Антона Ашкерца и с његовим предговором изашле су недавно *Pojezije Dragotina Kette-a*, који је млад као капља умро. Тек што је свршио гимназију, стрпају га у војску гдје набрзо и умре. Он је први у словеначкој лирици, као Ашкерц што је у епици. Већина његових пјесама је љубавна лирика а има и пјесничке филозофије, ма да млади пјесник још није дошао до сталног погледа на свијет. У љубавним пјесмама нема очајног бола а опћа је карактеристика његових пјесама енергија. Међу најљепше пјесме убрајају му *Skozi gord je šel* ... (Ишао је кроз шуму ...) гдје на фин, тајанствен начин приказује здружење човјека с природом. Пјесник је пантејиста. У његовим сонетима се познаје утјецај Метерлинкове мистике. Пјесме су издање књижаре L. Schwentnera у Љубљани.

* О стогодишњици Прешерновој изашла је и композиција његове *Pod oknom*, самопјев за баритон од дра Гојмира Крека. Ова је пјесма више пута компована од разних словеначких композитора (Mašek, Fleišman, Hajdrih, Nedved) који су компоновали само прву строфу, а остале се пјевају по њој. Др. Крек је, као прави ученик модерне музичке школе, дао свакој строфи посебан напјев и везао их интермецима клавира, и то тако успјело, да је једна од најљепших словеначких композиција.

* Словенкиње имају већ више година свој орган *Slovenka*, који уређује гђа. Марица Анжич-Клеменчич. Од почетка нове године лист је својом садржином знатно напредовао и уздигао се међу листове, у којем би и жене других културнијих и већих народа могле наћи обилне душевне хране. Сталном сарадницом листа је позната даровита *Зофка Кведер*, која је прије неколико мјесеци издала своју књигу *Misterij žene*. *Slovenka* се бави много о женском питању, али његује и белетристику. На напретку *Slovenke* има много заслуге нова уредница. *Slovenka* се много интересује за српске женскиње и с много љубави биљежи све, што је у овог похвално.

* Приповједач и сурадник *Љубљанског Звона*: *Јосип Костањевец* издао је своје досадашње приповијетке у збирци *Iz knjige življenja I. zvezek*. Једна од тих — List za listom — преведена је и у Српској књижевности, у *Бранкову Колу* и *Декамерону*. Приповједач је реалиста, познаје темељито људе које слика и има каткада дубоку психологију. Од свих је најљепша новелета *Brez službe*.

* Проф. *Fr. Лешић* написао је интересантну расправу *Prešeren in Slovanstvo*, која је требала ући и у Прешернов албум, али то није због своје величине. Ту писац безобзирно аналише Прешернов рад и одношај спрам Словенства и доказује, да Прешерн није ништа учинио за Словене ни за Словенце и да је важан једино по словеначку белетристику. Та је расправа у словеначким листовима побудила сензацију.

* А. Чертиков издао је Толстојеву расправу: Гдѣ выходъ? (Куда?) Ова је мала расправа писана са становишта радничког свијета и у њој се Толстој бави са прешним питањам о положају сељака надничара, и пита гдје је излазак из овог лавиринта разноврсних одношаја? Одговор му је: само један излазак има, средство против мудро измишљене машине за потиштавање раденичког свијета — а то је уздржавање од војничке службе. Ова је расправа ранијег датума (1898). Из те и једне раније: *Зар није тако потребно?* која ће скоро и опет изићи, саставио је Толстој познати спис: *Ропство нашег доба*.

* Труды Я. К. Грота зове се књига што ју је издао син умрлог академика. То су црте из руске књижевности од 1848—1893 године. Најопсежнија је расправа о Пушкину. Овамо су додати биографски и критички одјељци Гротове расправе о академији умјетности. Још је много одјељака из историје књижевности унешено. Тачан и опширан садржај налази се на крају књиге.

* Примили смо 3 свеску *Zemljopisa Hrvatske*, написали Др. Храниловић и Д. Хирц. Цијена је свесци 70 потура.

Страна

* Заклада Швеђанина *Алфреда Бернхарда Нобела* од 35,000.000 круна да се од интереса сваке године награде пет дјела из разних знанствених струка које дају највеће користи цјелокупном човјечанству. Од ових награда једна припада физици, једна кемији, једна медецини или физиологији, једна *лијепој књижевности* а једна раду у корист опћег разоружања и свјетског мира. Прва ће се награда подијелити ове године у Штокхолму мјесеца децембра. Право на награду имају сви аутори без разлике народности а дјела морају бити писана или штампана на: скандинавском, њемачком, француском, енглеском или латинском језику. За извјестиоца славенске књижевности именован је познати књижевник *Алфред Јензен* коме је повјерено и да комплетује славенску библиотеку за Нобелов институт.

* Оригинална је и значајна замисао што је већ и остварује даровити млади мађарски књижевник Александар Броди. *Бијела Књига* зове се мјесечни часопис коме не само да је он уредник него и искључиво он једини и сарадник. По својој снажној литерарној индивидуалности он поред свог дневног журналистичког рада код *Magyar Hírlap-a*, гдје је стално ангажован, даје свака мјесеца десет табака радова литерарног садржаја. Тако је септембарска и октобарска свеска п. г. пуна интересантних и снажних радова. Осим наставка, чисто његове врсте, романа: *Природопис једне рђаве жене*, доноси новелистичке скице из Будимпештанског живота које се особито одликују као мајсторске жанр слике, за тим серију *Лица из романа*, па естетске студије о Пол Бурже-у, Марији Башкирчевој и Герхарту Хауптману. Броди је, као белетриста, огромно популаран и ако до данас није написао ни једног позоришног дјела. Прије кратког времена повуче га жеља и на то поље и он се помијеша међу позоришне књижевнике и на основу једне своје старије, славне новеле, — изашла је у Рекламовој Библиотеци са натписом *Schneewittchen* — написао мелодраму која се са особитим интересовањем приказала прије кратког времена. Броди је и чувен позоришни критичар и љубимац особито женског свијета.

Читуља

† **Марко Миљанов**, војвода црногорски племена Куча, соко српског јунаштва испустио је своју витешку душу 2. фебруара о. г. у питомом Херцег-Новом, гдје је својој болји лијека потражио. Војвода је своје мемоаре оставио Српској Академији Наука. Један је палош српски скрхан и једна хумка више међу свијетлим гробовима наше прошлости.

† **Стеван Лазић** умировљени директор Велике Гимназије у Ср. Карловцима, преминуо је 2. фебруара о. г. у 71. години свога живота. Овај просвјетни раденик српски свим маром и снагом својом послужио је 42 године Српству као професор и директор гимназије. Позната је његова пјесма *На Врачару*. Превео је и *Хорацијеве Оде*, а велик дио интелигенције српске дуго ће се и са пуним пијететом сјећати свога учитеља и директора. Лака ти земља скромни и вриједни раденице српске просвјете!

† **Јулије Зајер**. * 26. Априла 1841. у Прагу, † 29. Јануара 1901. г. *Slovansky Přehled* доноси овај помен покојнику: „Један велики пјесник је умро! Вјесник чисте љепоте, борац за идејале, аристократа духа, презирући све што је ниско и обично, пошљедњи романичар, одијељен од садашњости ка прошлости, из које је он своја дјела црпио, а која будућности припадају. Епичар, који је имао лирских осјећаја и драмске силе. Свијет његове појезије били су заборављени кутићи свјетске повјести, времена мита, сумрак средњега вијека са својим витешким пустоловинама, са својим обожавањем жене, турнира, чудеса и цркава; екзотичне земље и људи, далеки исток, па често и најудаљенији крајеви — тајанствена мјеста мистике, спиритизма, неиспитани свијетови. Он је свом народу дао знаменита дјела, пуна неокаљане љепоте, чисте умјетничке обраде, било да их је у стиховима изразио, и то понајвише у оним драгим „versi olti“, било у прози, увијек би то чинио у необичној љепоти колорита и стила! Његова стваралачка снага огледала се у новели и роману, малим пјесмама и епосу, шаљивим играма и драми... У полету своје стваралачке маште, утонувши у класични, келтски, германски, литавски а нарочито у романски свијет (— Зајерове Кинескиње и Јапанке дишу чаробним дахом —) радо је и сретно захваћао грађу и из славенске прошлости. Најљепша дјела посвећена су чешком старом добу, епски циклус *Višehrad*, драме *Libušin hněv*, *Sárka*, *Neklan*, пјесма из преисторијског доба *Долазак Чеха*, — све творевине, полетне, смјеле али и органски из старих кроника и бајка дотјеране до висине нове поетске концепције. Многе сцене његових прича и романа догађају се и у Чешкој, и многа шала и пребацивање баш је приликама чешког народа намијењено. Из словачких крајева узео је Зајер дирљиву легенду *Samko Ptak* и знамениту драмску причу *Radúz a Mahalena*. Много дјело догађа се у Русији, одакле је он понио незаборавне утиске из доба његове учитељске дјелатности код грофа Валујева (1873) и ђенерала Попова (1880). Тако новела *Дарија*, роман *Андреј Чернишев*, а од свију знатни спјев *О освети Игоровој*, пјесма пуна снаге и пластике, много се разликују од пређашњих поетских балада... Човјек је умро али пјесник ће вјечито живити!“

† У својој 64. години умро је 7/20. фебруара ове године познати француски књижевник **Armand Silvestre.** Своју књижевну каријеру отпочео је збирком пјесама. Доцнији његов обилати рад на белетристици истакао му је име и ван отаџбине му. Француска Академија наградила је његов позоришни комад *Griseldis*. Многе омање његове приче излазиле су у пријеводу по српским листовима а нарочито по подлисцима политичких листова.

САДРЖАЈ: Др. Миленко Веснић: *Један пропали приједлог.* — **Пјеснишшво:** *Из посмрчади* Авде Хасанбегова Карабеговића: *** — *Плачи, моја душо, плачи.* — *Срце моје, шта ми радиш сад.* — Д. Ј. Димитријевић: *Из „Оливере“.* — **Приповијетке:** Стеван Сремац: *Чича Јордан* (наставак). — **Чланци:** Павле Поповић: *О Горском Вијенцу* (наставак). — *Тургењев о Пушкину*, превео Ј. Максимовић. — Ђорђе Полонски: *Максим Горки*, превео Милан Ђуковић. — **Позориште:** Ј. М. Јовановић: *Саул* од Драгутина Ј. Илијића. — *Позорит. биљешке.* — **Хроника:** *Српска. Словенска. Страна. Читуља.*

Претплату Зоре прима њена Администрација, затим Издавачка Књижарница Пахера и Кисића у Мостару, и сви њени повјереници. — Рукописи шаљу се Уредништву. — Појединa свеска стаје 80 хелера. — Прима трговачке и друге огласе, рачунајући од петит-редка у једном ступцу и то: за једно оглашавање по 12 хелера, за три оглашавања по 8 хелера, а за више од три пута, као и за огласе на читавој страни, знатно јефтиније. За сваки пут оглашавања урачунава се 60 хелера биљеговине.

ШТАМПА СЕ У ШТАМПАРСКО-УМЈЕТНИЧКОМ ЗАВОДУ ИЗДАВАЧКЕ КЊИЖАРНИЦЕ ПАХЕРА И КИСИЋА У МОСТАРУ. 1901.

Год. VI. Бр. III. и IV.

ЗОРА

лист

за забаву, поуку и књижевност.

Уређује

Атанасије Шола

Излази сваког мјесеца. Износи 4—5 табака а цијена јој је: на читаву годину 8 круна или 9 динара, за ђаке 6 круна или 7 дин.

У Мостару, априла 1901.

Наши политички листови

— Данило А. Живаљевић —

Од првог српског листа, који је излазио у Бечу, протекло је више од сто година, и према томе, наше новинарство могло је прије десет година славити своју стогодишњицу. Па ипак, право наше новинарство може се тек рачунати од оснивања *Сриских Новина*, прво у Крагујевцу, па у Биограду. И те *Сриске Новине* данас су у седамдесет и осмој години свога живота. Оне су наше најстарије новине; али су оне у исто вријеме и свједок свију мијена и фаза, кроз које је пролазило новинарство у опште, а политички листови посебно.

Те су мијене и фазе врло занимљиве, а у Србији особито, гдје су их изазивале политичке прилике, тако да је неких година било обилато политичких листова не само у Биограду, него и по многим другим мјестима, па се од једном све сведе на службене *Сриске Новине* и на полуслужбени лист. С тога се у Србији политичко новинарство врло тешко развијало, а с тога и нема старих политичких листова.

По другим српским крајевима, изузев Нови Сад, новинарство се врло споро развијало. Требало је савлађивати многе и многе препрјеке. Ко ли се не сјећа колико је напора, колико ли је мука видјело Српство у Далмацији, док је подигло свој *Сриски Лист?* А шта ли се све морало савлађивати, док је угледао свијета први број *Србобрана* у Загребу? Па са каквим ли су одушевљењем дочекана и примљена оба та листа?!

Данас већ тако није. Данас је много лакше покренути политички лист. И ми их данас широм Српства имамо свуда.

Али баш што их данас имамо свуда, што је број политичких српских листова обилат и што их је доста лако покретати, они нијесу онакви,

какви су били ранији, кад их је изазивала жива потреба народа, и када их је он тешко добијао.

Српски политички листови, немојте у њих рачунати два службена органа — *Сриске Новине* и *Глас Црногорца* — данас су у некој чудноватој декаденцији. Прелистајте старе српске политичке новине прије тридесет година и упоредите их са данашњима, па ћете видјети: како су се тада ти листови боље уређивали и како су они заиста правилно схватали своју дужност и своју службу народу. Узмите као примјер некадању и данашњу новосадску *Заставу*, па ће она најрјечитије проговорити о тој разлици. Она се данас смањила, и ако сада излази сваки дан; али оне једрине, оне обавјештености из свију српских крајева — данашња *Застава* више не пружа.

Узесмо као примјер *Заставу*, јер је она најстарији српски политички лист, послије *Сриских Новина*, а каква је данашња *Застава*, такви су сви други српски листови са *врло*, *врло* незнатним изузецима.

У старим нашим политичким листовима, читали сте дописе из свију српских крајева. Они су гајили духовно српско јединство. Упознавали су своје читаоце са културним напретком српскога народа; гајили су словенску узајамност; биљежили су напретке у књижевности српској, а упознавали су читаоце своје и са страним свијетом.

А данас? — Узмите готово ма који српски политички лист, па ћете видјети, да они сви на себи носе печат *локалности*. Новине политичке из Србије, тешко, да у двије три године донесу по један допис из других српских крајева. Политички листови ван Србије, ако се и упусте у говору о Србији или Црној Гори, они то само расправљају са неке високе политичке тачке. Али прави живот народни, његове културне тековине, његово економско развиће, то не можете дознати ни из једног српског политичког листа.

Узмите Биоград. Он данас има приличан број својих дневних листова, па из свих тих листова, читаоци не знају ни шта се дешава у Нишу, Крагујевцу, Шапцу, Зајечару итд. Свака од тих вароши развија се успјешно и нема године, када не добије по неку нову тековину привредну или културну, и о свему томе листови из Биограда ништа не јављају. Они не само да немају својих сталних извјештача на Цетињу, у Загребу, Сарајеву, Мостару, Новом Саду, Карловцима, Задру и по другим српским мјестима, него их немају ни у Нишу, Ужицу, Ваљеву, Крагујевцу итд.

Дописа је нестало из политичких листова у Биограду, а ако их има, јављају о каквим партијским политичким стварима или о убиствима. Да, наши политички листови у Биограду баве се таквим ситницама, о којима не би ни требало узимати ријеч. Изузетак свијетао чини *Трговински Гласник*, који збиља и одговара своме задатку; али и њему оскудијева обавјештеност из разних српских крајева.

Духовни српски живот, политички листови са свим су занемарили. Пречи су свјетски ситни догађаји; прече је српским листовима, да своје читаоце упознавају са догађајима у јужној Африци и Кини, него о српским приликама. Прочитајте редом наше политичке листове, па ћете видјети, да они на себи не носе српско обиљежје, да из њих не можете видјети праву слику српскога народа; да они не обавјештавају своје о своме и својима, а странци се баш ни у колико

нашим новинама не могу помоћи да нас познају. — С тога српски политички листови и немају готово претплатника ван политичке границе предјела, у коме излази. Немају их с тога, што из њих читаоци ништа друго и не могу наћи, ван политичких свјетских вијести, које су прочитали раније у своме листу. А колико то смета духовном јединству нашем, излишно је наглашавати.

Српски народ из године у годину напредује. Он данас има лијепих својих културних тековина. Такве тековине поштују се и у других већих народа, а наши политички листови о томе редовно ћуте. Новосадски листови биљеже рад Матице Српске, а листови из других српских крајева о њој ћуте. Српска Краљевска Академија све то успјешније ради, а о њеном раду нигдје ни помена у политичким листовима! У Србији има много и много научних друштава, чији рад доноси неоспорне користи српској науци, а за многа од тих друштва, тешко да се зна и да постоје.

Листови политички у Краљевини ријетко када да проговоре о новосадском Српском Народном Позоришту, а за политичке листове ван Србије, готово и не постоји Биоградско Народно Позориште!

А књижевност? — Већина наших политичких листова ријетко кад да забиљежи коју нову књигу, а да је препоруче или прикажу, за то немају мјеста. Има два три политичка листа, који заиста ревносно биљеже сваку новину у српској књижевности; али их је огромна већина, која у години дана прикаже једну или двије српске књиге. Мјесто књижевних, умјетничких и просвјетних биљежака, по српским политичким листовима редовно су заступљене рубрике: *Различно*, *ситнице*, *несреће у свијету* итд., у којима се биљеже пикантерије и свакојаке свјетске глупости.

А ко је позванији од политичких листова, да књижевности утире пут у народ. Они су најраспрострањенији, они се највише читају. Политички листови допиру и ондје, гдје српска књига ријетко дође, па зар српским политичким листовима не би света дужност била, да сваку књижевну новину прикажу и препоруче, ако је за препоруку. Тим би начином српска књига имала много више и купаца и читалаца. На тај начин политички листови стварали би и васпитавали српску читалачку публику, док, на против, многи и многи листови и оно мало укуса код српских читалаца убијају са глупим романима, које доносе у својим подлисцима.

И зашто је то све тако? ... Зашто наши политички листови не стоје на оној висини, на којој су такви листови у других народа? — Тешко је одговорити; али једно стоји, да томе није узрок слаб одзив читалаца, јер се биоградски политички листови штампају и растурају у 5, 6, па и до 7000 примјерака, а тај број није такав, да уредништву везује руке, и да му не дâ, да се озбиљно побрине да свој лист подигне и да српском народу пружи прави и у потпуном смислу ријечи добро уређени политички лист.

Па шта је онда? — О томе нека размисли Српско Новинарско Удружење у Биограду, коме и посвећујем ово неколико искрених редова у почетку XX вијека.

Биоград.

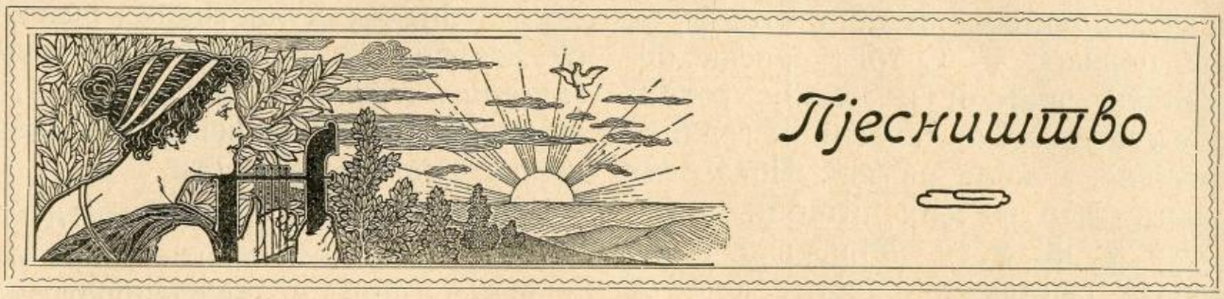

ДЂРВИША

Ја нагази' на зараслој стази,
у аз-башчи, кад се живот крено,
међ невеном и међ феслијеном,
на големо благо невиђено.
То сам мјесто облазио често;
не знам ни сам, шта видио нисам:
Тује видјех два алмаза красна,
кô два ока, онако су јасна;
два најљевша на св'јету мерџана,
попут женских румених усана;
и бисера до два низа скупа,
па лијепа, ко два реда зуба;
и филдиша, драгоцјеног врло,
ко бијело дјевојачко грло;
крај филдиша ибришим-шибета,
баш ко коса, што пада до пета;
кано руке, два кангала злата,
увијене свилом до лаката;
сва прилика десетак акика,
кô румени нокти окнивени...

Беч.

Ту је благо састављено много, —
кô би свега избројити мого!
— Све га виђам, и кад ми се не ће,
свако вече, кад заљева цв'јеће,
па јој пријем, кад се башчом шеће;
ускинем јој цвијет од невена,
да се њедра њим наките њена,
па је питам, хоће л' срцу моме
бит суђено: закитит се њоме?
Не вели ми, алчак, ни „јок", ни „да",
само лиске невенове кида.
Што остаје мање за кидање,
све то ређе склапа модре веће;
а чим с крýне листићи се скрýнê,
и чим веће задње пане „не ће",
намах су јој очи суза пуне,
у образу ко крв порумени,
па, дршћући, привије се мени.
— Сва мирише ћовда у Дѐрвише
ћабе-јàгом, освештаним благом.

Лазар Димитријевић

ПРЕД ЈЕДНОМ СЛИКОМ

Кажи ми, кажи, шта ти рука каже? —
Сањајућ будна кад драгом зажуди?
Полако, лако, као да се буди
Дигла се, стала, с другом загрлила
И ломећи се пала ти на груди —
Па са њих суне као стрела чила
Да стисне слику што пред тобом блуди
У загрљају страсном да је смрви —
Кажи ми, кажи, шта ти рука каже?

Кажи ми, кажи, шта ти око каже?
Кроз трепавке кад поглед драго тражи
Па на мах стане закован, занеми.
И суза што још дотле оку стреми
Под гр̏оце пала као камен сињи.
Да бескрај стопи у тај часак тињи?
Ил споменом бол растанка ублажи? —
Кажи ми, кажи, шта ти око каже?

Кажи ми, кажи, шта ти усна каже? —
Кроз полуотвор ни дах нема пута
Већ ко да пољуб чека да га пије
Грчевито се растегла; ил крије
Да ноћи сања несањане сласти;
Ил рекла би да није грчем крута:
Што не мож тело да се с телом слије
Ко душа што се с душом љубећ стапа?
Кажи ми, кажи, шта ти усна каже?

ОБЛАКУ

Кажи ми, тајно недомашног лета:
Јеси л' тек слика душиног ми света?
Дал' блисташ срећом, дал' те туга мрачи?
Дал' гром твој знаде освете, милости?
И дуга твоја лепши л' знамен значи?
Ил' тобом тек ми васиона пише:
„Зар твојим сном да вечност моја дише!?"

Беч. *Светислав Стефановић.*

НОВИ ВЕК

Горостасне стене љуте,
Снежним плаштом огрнуте,
Облачинам' надкриљене,
Нигда сунцем нежежене,
Ни растињем одевене,
Никад росом некропљене, —
Наге, мрке, сиње стене,
Вековечне посред мене,
Непроходне створу живу,
Свећ са небом у целиву,
У пољупцу магленоме, —
Ви ме болом продирете,
Гнев у мени ужижете!
На домаку мрачном вама
Џинска ли ме жеља слама:
Ај, орловски да узлетим,
На највиши врх долетим;
Песницама згрченијем,
Суре магле да разбијем,
Што вам ртње сакривају,
Гушећи вас покривају: —
Па над ваше над висине
Сунце рајски да просине,
Блиставошћу велелепном
У све кланце и пештере,
Где се тмушта пакла стере,
И суморне у урвине
Гордо, царски да засине!
Да зажаре врели зраци
Титанскога вашег склопа
Сваки камен, комац сваки,
И да пљусне светлост бајна,
Штедра, крепка, дуготрајна,
У све куте, у све краје,
Гдегод Србин дане траје!...

Ах, па онда да покликнем,
Громотношћу силног гласа
Мојој земљи да довикнем:
— Ој ти, земљо Србинова,
Ево пуца доба нова!
Успаване буди луге,
Прени поља, пуна туге,
Одгнај дремеж са рудина,
Са дубрава и долина!
Гле, на твоје на пропланке,
На пашњаке и осоје
Благотворне зраке своје
Једно ново сунце лева,
Једно друкче небо чисто,
На тобом се, гле, осмева,
И огледа небо мило
У водама твојих река
Своје љупко плаветнило!...
О, Србова земљо света,
Ти поприште искушења,
Позорницо јада многих
И ћудљиве игре века,
Што издише на гробови',
Које тобом свуд расеја, —
Муке ниси заслужила,
Ал' их ипак заборави —
Час пристиже избављења!...
Новом Веку, што сада седа
У триумфу божанскоме
Правичности на престоље,
Ти поклони наде своје!
Праведне су жеље твоје!
На признање, дане боље,
Деце твоје крв пролита
И матера твојих сузе

И гробови прадедова
И јуначке свете мошти
Силно ли ти дају права!...
Земљо слатка, ево сунца,
Поздравља те са висова
И к'о сјајем да ти вели:
„О радуј се, о весели,

Биоград.

Ето свиће ера нова,
Да са јадних твојих груди
И са душа синова ти
Свргне терет неправедни!...“
Нова ера мелем биће: —
Свиће, свиће... дивно свиће!...

Божа С. Николајевић

Берешева Маришка

— Бранковински —

Береш, или како наши кажу: бирош је у Угарској спахиски слуга за тежачке послове. Од сванућа до у ноћ он је у послу, лети и зими; па тек кад је средио и посао у штали и наместио коњима и воловима постељу од сламе, мекшу него што је он има, береш се прихвати пасуља или кромпира, а најчешће „куље“ од кукурузног брашна, те легне и мртвим сном проспава време до првих петлова. У свануће опет му је први посао у штали, онда одмах у поље, па кад је одрадио добро парче дана, приседне мало на одмор и доручкује кајиш сланине са великим осечком хлеба, који се један пут или највише два пута у недељи меси и пече и изгледа као трбушаст брег с водоточинама.

Береш се ни за шта друго не брине, него како ће што лакше по себе свршити посао спахији, а жена његова брине се за јело и одело. Деца њихова, која обично у већем броју голишава јуре по берешком дворишту, остављена су сама себи. И она ће бити береши или берешице, а за ту „струку“ није потребно никакво нарочито васпитање. Ако онако гола и боса у рâном детињству преживе неколико јаких зима и других непогода, очеличиће и биће здрава све док не доживе време кад ће ићи у службу од спахилука до спахилука, а онда шта им Бог да! — Колико пута сам их гледао како се зачикују с прасцима по брлогу; и кад се играју запреге, онај што је береш најнемилосрдније ошине бичем онога што је коњ „Вилмош“, баш као што и његов отац то чини! Вилмош се само савије, али не јаукне. Чује ли се да у селу, село је влашко, виче јеврејски агент: „Јо плаћеск о'либра пентру шаса оа, лóвац бањи — плаћам либру, десет крајцара, за шест јаја, узмите новац!“ сва се гомила берешке деце растури по марвеном ђубришту, одакле ваде раније украдена и сакривена јаја, да их ортачки продаду јеврејину буд' зашто, па да код другог јеврејина купе земичке и између себе поделе, при чему се увек потуку.

Береш има толику награду у новцу и храни, да је сваком спахији могуће уредно му је давати; а спахија плаћа за њега и порез, не одбијајући му га од зараде, те се сва берешева обавеза према држави састаји у служењу у војсци — ако га где ухвате, јер он често мења господаре, и ако га нађу у протоколу рођених, јер пре „мотрикуле“ ако није било у спахиском месту свештеника његове вере, береш је пријавио рођење детета и носио га на крштење кад му се за то дала прилика. Дете међу тим добије какво „привремено“ име, које често пута задржи до страшног суда. А ко ће врага ухватити рачуна берешкој деци, кад береши махом не-

венчано живе са женама, па и трампе жене као цигани коње, те једна деца оду на једну а друга на другу страну.

Али береш Михаљ воли своју Маришку, па се и венчао с њоме. Истина, доцније се кајао што је потрошио новац за венчање, јер га Бог није обдарио децом; али је Маришку волио и као нероткињу. Волио је берешки, без ласкања и многог миловања; а миловао је дланом као и други људи, само на разне начине, те се дешавало да је Маришка и плакала од тога миловања. Него лепо су живили. По некад би Михаљ био љубоморан, па и онда се деси да се сударлепо сврши.

— Ти си добра жена, говорио би он Маришки, само ми изгледа да по некад заборавиш да сам ти ја муж.

— Никад, Михаљ, никад ја то не заборављам. Како би могла то заборавити! Сећам те се још као „гефрајтера“ код канонира. Ти си мој Михаљ, а ја сам само твоја Маришка.

Тада би је Михаљ ухватио за нос и у виду миловања мало продрмао, а она после убрише нос кецељом и задовољно се осмејкује.

— А знаш да нам је оно прасе, што има црну пегу на леђима, као млеком заливено! Добри су и они други прасци, само једно, оно што је мало грбаво, нешто куња. Хоћеш, Михаљ, да их видиш? Данас је трећи дан како ме ништа и не питаш за њих!

— Видићу их кад стигну за продају, а до онда су твоја брига. Него треба ми купити нову кожу за опанке, а и лула ми напукла, па како би било да једно прасе сад продамо? пита Михаљ гледајући у подрте опанке и повуче дим из луле да покаже како одише.

— Немој, Михаљ, очију ти немој га још продавати, штета би била. А само господа и купују тако малу прасад, па би га морали чак у град на продају носити. Наш спахија, дао му Бог живот и здравље, има довољно својих. Имам доста изатканог платна па даће ти жид у размену за њега и кожу и лулу. Знам да ће узети више вего што треба; али не жалим, само ми остави прасе. Је л' да хоћеш? па му метне руку на раме, као милује га.

— А да ли их добро храниш? упита Михаљ тек да неби одмах дао свој пристанак, па издигне раме и савије мало главу, да јој рука очеше његов образ.

Маришки засузише очи што је Михаљ посумњао, да се она довољно брине за оно мало њихова иметка; а он онда: — Па добро, отиди код жида с платном и узми шта рекох.

Други пут дође Михаљ срдит с посла. Шарга пребио руду, а надзорник спахилука ставио је њему на рачун.

— Овог месеца, Маришка, примићемо мању плату. Шарга пребио руду, а знаш колико спахија одбија за толику штету. Прошлог месеца одбио је Ференцу 60 крајцара за изгубљени ланац с кола. Он и неби, али надзорнику не можеш умаћи само да се спахији удвори.

— Не брини, Михаљ, од сутра се расађује репа, па ћу ја однадничити штету, умири га Маришка и већ ставља пред њиме чинију с вареним кромпиром.

— Баш бих пио мало ракије. Како би било да одеш до жида и донесеш у оној чантрици што ми је остала још од солдачије?

Маришка се сети какав је момак био Михаљ као „гефрајтер“, па отрчи с чантрицом по ракију.

Она увек трчи, осим кад носи ведро воде на глави. Ако је да нацепа дрва, трчи са сикиром у руци дрвљанику, а кад их натовари на леђа, она потрчкава кући. Потуку се деца

на двориште, Маришка одмах истрчи из одаје, нађе међу њима пострадалог, дигне га као ивер у наручја и трчећи однесе матери. Видите је како маше некаквим платном у руци као да је развила заставу, ко је не зна рекао би да је полудила, и она трчи на њиву где је жито вршено било, да напуни сламњачу новом сламом. Тек само пролети поред вас, размахујући лактовима, отрчи до јеврејина да купи вунице за вез на новом напрснику. Береши су на послу неколико километара даље од куће, па им жене носе у подне ручак. Маришка пође са њима заједно и само што је изашла из дворишта, она се мало погури, удали руке од тела да лакше држи равнотежу, јер су јој обе руке пуне, у једној лонац с јелом а у другој још врела проја и мало ракије, па стане некако тромо потрчкавати да се не просипа јело из лонца. Уз брдо низ брдо, њој је све равно. Кад друге берешице стигну мужевима, а Михаљ већ у пола ручка!

Ето тако је била вредна Маришка. Лети надничи да заради, јер берешева жена није обвезана уз мужа спахији радити, а зими тка, везе, шије, да и на томе заради. Па како да је не воли њен Михаљ! — Али су је за то ненавидиле све остале берешице; а Илона, жена парадног кочијаша Пâла, ни име јој није хтела чути, јер јој је муж толико пута осетно пребацио што није вредна као Маришка.

Илона је више пута смишљала како да јој се за то освети. У томе циљу почела се и удварати Михаљу; али без успеха. Онда преко Версавије, жене береша Крочуна, стане му пунити уши да се Пâл удвара Маришки, помаже јој хранити прасце, неколико пута он јој нацепао дрва, а један пут му она пришила дугме на парадном капуту, и шта вам ту још није било!

Види Маришка да је Михаљ нешто заћутао, сневеселио се и по некад тешко уздише. Кад говори, ретко кад да не ружи Пâла и при томе је мрко погледа. Један пут му се и она пожали на Пâла, да је тако јако ногом ударио баш оно најбоље прасе, да га је пола сахата држала у крилу док је себи дошло. Кад га је за то наружила, Пâл јој је одговорио: да он није луди Михаљ, него уме да бије и туђе жене, па језик за зубе!

— Зар он теби тако казао? упита је неверице Михаљ.

— Мени, да, а до сад је увек био добар самном, одговори Маришка.

— Ама зар он теби оно казао?!

— А што и да ми не каже, као обрецну се она: Нисам му сестра ни милосница па да ме штеди. Нисам ни ја према њему била боља, наружила сам га да ће дуго памтити, јер за мало ми не препуче срце кад заковрну прасе.

Маришка је то казала са чистим лицем, тако природно, да јој је Михаљ морао веровати, па се на томе ствар и свршила. А знао је и да је Версавија смутљивица, јер се један пут већ показало да је за шумара и распуштеницу Иконију све слагала, па јој подвикну, кад му је опет солила памет за Маришку и Пâла: — Дуће драку, руптура румуњаска, њу минци ће ешче — до врага, оклепаницо влашка, не лажи којешта!

То је довољно било да и Версавија омрзне Маришку. До сад јој је мутила воду само да би учинила услугу Илони, а сад намисли да јој се лично освети. Али то није било потребно, јер је клица мржње према Пâлу остала у Михаљу, па и најмањи сукоб између њих двојице могао би проузрочити несрећу и за Маришку.

Тако је и било. Једног дана по подне удари киша изненада. Береши се пре времена врате с посла, а Михаљ сврати у своју одају пре него што је намирио коње и затече Маришку у плачу.

— Што плачеш? упита је изненађен.

— Ни за што.

— Како ни за што? Луди плачу ни за што.

— Пâл — — —

Ништа даље не хтеде Михаљ чути, него дохвати гвоздене виле, забрави врата од одаје за собом и оде у шталу.

Пâл је био у штали. Спрема сламу што је испод коња и певуши. Михаљ га оштро погледа, пљуцну преко луле, окрете два пута виле у руци као топовску чистилицу, па рече једном берешу: ко у туђе жене дира, зло пролази; а ко у моју жену дарне, још и горе! па заустави поглед на непријатељу. Пâл се протеже, протрља очи, па кад виде како га Михаљ злобно гледа, он му приђе с речима:

— Што ме тако гледаш?

— Зар не знаш? одговори Михаљ, па се мало измаче и стаде рукавом чистити зупце на гвозденим вилама.

— Не знам.

— Али знаш зашто Маришка плаче! викну Михаљ, па свом снагом потеже вилама на Пâла.

— Шта учини, да од Бога нађеш! привикнуше остали береши и притрчаше Пâлу, који је лежао онесвешћен на поду.

Избио му је Михаљ лево око. — Такав је береш!...

* * *

Пâла однеше у окружну болницу, Михаља одведоше жандари у затвор, а Маришку задржи спахија као надничарку до судбене расправе.

Од то доба Маришка је говорила само кад је морала што рећи. Ходила је замишљена, метнувши руке испод кецеље, а свако јутро и вече клечала је пред иконом Матере Божје и шапутала: Мајко наша, Маријо, молим ти се за Михаља!

Једног дана пријави се спахији. Пустише је. Уђе, па блене као да је полудила.

— Милостиви господине, молим вас, реците ми, хоће ли они у граду дозволити да се састанем с Михаљем?

— Хоће; даћу ти ја и писмо за истражника да ти дозволи састанак, одговори јој спахија.

— А хоће ли Михаља осудити? упита Маришка, па стаде дрхтати као прут.

— Осудиће га, јер је осакатио човека ни крива ни дужна.

Маришки се набра чело. Приђе руци и умоли спахију да је пусти у град.

* * *

На уласку у окружну болницу стајала је једна жена чудноватог изгледа. Лице јој беше бледо те поднадувено, чело набрано, по очима пуно крвавих кончића, вилице јој грчевито склопљене, а руке тако скрстила као да притискује некакав бол у грудима. Изгледаше и узнемирена, и често је завиривала у кључаоницу забрављених врата на уласку, па се тако на њих наслони као да би их хтела силом своје снаге отворити.

— Што стојите ту? упита је градски жандар који од некуд изађе.

— Хоћу у болницу, а врата су забрављена, па не могу да уђем, сухо одговори жена.

— Јесте ли болесни?

— Још како!

— Притисните оно дугме на зиду до врата, те ће вам отворити.

Жена притисну дугме, а жандар оде. На глас звона изиђе вратар.

— Шта хоћете? упита жену сурово.

— Имам брата болесног, ту је у болници, па хоћу да га видим, одговори жена улазећи и не чекајући шта ће даље рећи вратар.

— Хеј, стан'те мало, не иде то тако. Посете код болесника дозвољене су само по подне од 3—4 сахата.

Жена се осврте, погледа вратара блесаво и врати се на улицу.

То је била Маришка. — Ишла је по граду не знајући куда иде. Већ је други дан како ништа није јела; али је Михаља видила и то јој је било довољно. Казао јој је, да је од надзорника затвора чуо, да ће бити осуђен на три године затвора, па јој је саветовао да иде у болницу код Пâла и моли га да одустане од тужбе, да му опрости, јер би Пâл може бити и горе с њиме поступио да је он његову жену увредио!

— Ако те осуде и ја ћу с тобом, рече му Маришка при растанку.

На црквеном торњу избијало је три сахата кад је Маришка опет притиснула оно дугме на зиду до уласка у болницу. Онај исти вратар изиђе и рече јој да иде за њиме. Уведе је у једну собу у којој беху некакве за Марушку чудноватe столице, ниске и високе, округле и на дȗж, па некакви колути по њима а седишта им подупрта гвожђем као оно кров на спахиским каруцама; на столовима пуно којекаквих стакала, а ни једно не личи на боце или чаше, једно јој се учини као Михаљева лула; у стакленим орманима висе некакви шиљци и криве маказе, па штрцаљке као оно у спахијској кујни за „шприцкрофне“, а за оне друге ствари није ни могла наћи на шта личе.

Све је то тако грунуло Маришку при уласку, да се са страхом обзирала по соби пре него што је одговорила оном господину с наочарима, у белој кацељи, да је дошла обићи брата, Папаја Пâла, што лежи ту у болници. Око му је једно избијено, додаде Маришка па притисну груди руком и одахну, као да је хтеде нешто угушити. Господин погледа у једну књигу, притисну дугме на столу и рече улазећем болничару: Водите је у оделење три, соба пет, постеља девет!

Идући ходником Маришка је два пута застала да одахне. Једном руком притисне груди, а другом чело, па онда похита за болничаром као да ће јој он умаћи. И кад уђе у собу број 5, њој се развукоше уста осмејком, погледа у небо, прекрсти се и одлучно приђе Пâловој постељи.

На поздрав Пâл јој одговори: — Због тебе је Михаљ направио мене богаљем!

— Опрости му, Пâл, опрости, молим те! — чисто насртајући мољаше Маришка.

Они други болесници у соби стадоше дизати главе из својих постеља. Болничар оде да зовне лекарског помоћника, јер је приметио да је Пâл јако узнемирен, а и уплашио се од Маришкиног изгледа.

— Кад оздравим, па и ја њему избијем једно око, опростићу му, беше решење Пâлово.

— Али Михаља ће осудити на три године затвора, а то је за мене убиство! наваљиваше Маришка.

— Жалићу се вишем суду и тражићу још строжију казну, заврши Пâл и окрете главу од ње.

У томе се чуше кораци по ходнику. Маришка брзо пређе на другу страну постеље, тражећи лице Пâлово, и оштро му рече: Пâл, опрости му!

— Ни на оном свету!

Врата се од собе отворише: Држите је! викну ушавши лекарски помоћник болничару.

Али песница Маришкина беше своје већ учинили, баш по оном болесном Пâловом оку...

* * *

— Хоће ли ме заједно с мојим Михаљом судити? питала је једног дана Маришка надзорника затвора.

— Он је већ осуђен, одговори сухо надзорник и изиђе из њене ћелије забравивши врата за собом.

Маришка је с нестрпљењем очекивала дан свога суђења — да што пре буде заједно с Михаљом. Рекоше јој, да је осуђен на две године затвора, па је мислила да ће и њу на толико осудити, јер је Пâлу повредила оно исто око, а она и Михаљ венчани су муж и жена, неће суд учинити тај грех да их раставља. Она је зато и учинила зло, да и у затвору прати свога Михаља, да му поможе у тешком заточеничком раду, па да заједно једног дана и у слободу изиђу!

Тако је она мислила; али је суд са сличних разлога Маришку осудио само на три месеца затвора, а да га издржи у осуђеничком заводу за женскиње...

Љубав и цифре

— Јован Протић —

Први ју је пут спазио кроз умрљани, канцелариски прозор. На грудима је имала пупољак од руже а на левој усни младеж. Младеж, неки, као врхом шведске шибице уписан. Лака као лептир, одскакута поред прозорâ. Загледао се и ударао прстима у окно. Свиделе му се нешто оне њене потпетице.

Онда се сети како нема дувана, а пушио би. А то се ето тако често догађало да би пушио а нема дувана. Пиво се најпосле и не пије сваки дан, ал једну обичну цигарету дувана... Онај кочијаш, ено, по читав дан пуши, а само је један обичан кочијаш... И дим замишљене цигарете забашури оне потпетице.

Он је био писар. Она је била шваља. Он је имао тридесет форинти плате а скоро никад није имао дувана. Она је много мање заслуживала али је увек имала ружу да се закити. Он је грцао у прози, она је скакутала у појезији.

После неколико дана сретне је. Она је носила нешто. Он је звиждукао. Спази је и збуни се. Престане звиждукати а очима је халапљиво мерио. Она поцрвени, погледа у пупољак на прсима и као да поче ногама да заплеће. (У једном излогу несташни Амор од маше-папира развуче усне на смех.)

И то је прошло.

Буде дан, па буде ноћ. Па опет буде дан и опет буде ноћ.

Она је и даље црвенила и гледала у пупољак од руже на својим грудима. Он ју је и даље халапљиво очима мерио.

Једаред се и насмехнула. Две се рупице указаше на застиђеним образима. Њега прође нека топлота. Осврне се за њом. И она се осврне за њим. А ноге му нешто у том задрхташе. (У оном излогу зацело се Амор гласно насмејао!)

Тај дан је он начинио страхота погрешака у преписивању и смазао неколико чаша више.

Већ је почео да мисли о њој. Покрије се тако у постељи па мисли... Мисли и заспи. Она опет заспи па о њему мисли. То јест није да мисли, већ тако... сања...

Једном се нашли у позоришту. Она је седела а он — стајао. (Па ипак он скоро никад није имао дувана а она увек ружу на прсима.) Он је гледао у њу а она је гледала на позорницу. А баш као и да није гледала на позорницу. Само је гужвала плакат и црвенила.

На позорници као и да не мисле на њега и њу. И завеса напослетку — паде.

И би им неправо.

— Кад брже? — помисли она и ако јој је сусетка већ у велико зевала а комад био у пуних пет чинова.

Он је уздахнуо.

* * *

Признао јој је да је воли. Она је трептала очима и мењала боју у лицу. И она је њему признала да... Управо она није признала него је црвенила и младеж јој играо над усном... Само је узела цвет са прсију и дала му... У толико је признала... После су говорили о звездама, о јагодама у шећеру и о једном писару како је особито сретан у браку... А није он баш тако био врло сретан у браку... (Лукаво ли мора да се смешка онај Амор у излогу!)

Кад сунце почне да седа и јавни бележник да иде на пиво а госпођа началниковица на прозору да дочекује удварачке поздраве — њих двоје би полугласно шаптали. О свему би, само не о својој љубави шаптали, а зато ипак једино о својој љубави мислили.

Нису то разговори били. То је цвркутање. Као канарин у кавезу и канаринка цвркутали су. А то је тако слатко! То је угодно голицање осећаја, симпатије, љубави, шта ли је.... Тек је врло некако пријатно.

Купи на пример бонбона... Кусних, мирисавих бонбона, па је вара... Она зине... (Ала је имала зубе!)... Лепо, као тиче зине... А он — превари. Она се онда срди... А не срди се. Он се смешка па опет јој принесе... Она зине... И — његов прст закачи се у њеним зубићима. (Ох, како је то лепо кад се тако нечији прст закачи у женским зубићима!)

Ил бајаги он њу случајно сретне тако у шетњи. Па онда се шетају, шале, он прави лакрдије, а она се смеје.... И он се смеје. А није ништа смешно. Тако....

Једном у мало што не седоше у чамац на Дунаву. Она се сети да се то не би добро схватило. То јест она се сети да би се то сасвим добро схватило. А он се опет сети да не уме веслати.

— А да се ја удавим?

— Како удавиш? — пита она изненађено.

— Тако, каже, — изврнем се па се удавим...

— Немој, — прекиде га она нешто потреснијим гласом, — немој, не ваља се тако шалити.

А њему мило. Чисто би да скочи у воду па, — само тако да је поплаши, — да опет искочи.

— Хм, — учини он, — а ти би плакала?

Њена нежна ручица приклопи му уста. Њега жмарци прођоше.

— Е, баш ћу се женити, — помисли он, код куће, и учини му се као да му још она њена топла рука стоји на уснама.

* * *

Он би њој цртао монограме за рупце. Она би њему шила поше од свиле. Он би њој читао романе и записивао туђе стихове у *Споменицу*, а она би њему плела кесице за новце и кадшто цигарете му савијала. А како је он њој лепе романе читао! Пуне љубави и уздисаја! И како су њене цигарете дивне биле! Пуне сласти и мириса!

Долазио би јој свако вече. Стрина би у буџаку плела чарапе и зевала. Он би држао памук на рукама и смешкао се а она мотала клупче и певала.

Па би онда нешто шаптали. Па смејали се нечем. Па се очима гутали....

Са торња избило би десет.

— Ех, каже он, — лаку ноћ, душо!

Њој се зажаре образи, усне се слатко развуку а јагодице се укажу на образима.

— Лаку ноћ!

Па га испрати до врата. Па онда опет нешто шапућу. Дрхтавим гласом шапућу. Дуго, врло дуго и озбиљно.

— А шта она каже? — пита он.

Мислио је стрину.

— Каже: тежак је живот.

— Дабогме, — каже он, — тежак. Свакој је стрини живот тежак...

А као зашто је свакој стрини живот тежак, то ни он сам не зна.

— Знаш, — каже она, — стрина због себе...

— Удесићемо, — каже он, — све ћемо удесити...

Стиште јој руку. Срца им чудно бију.

— Лаку ноћ...

— Лаку ноћ...

Она је вирила из врата за њиме у мрак дубоко. Он се освртао.

* * *

Седели су при столу. Он је држао писаљку у руци. Она је отварала рупице на кошуљи. Стрина је натакла неке, неспретно уоквирене, наочари на нос и плела чарапе.

Прва пленарна скупштина за прорачун будућег брачног живота. Ваљало је са цифрама некако и љубав у склад довести.

— Дакле, млеко, — каже он држећи писаљку на устима, — колико за млеко?

— Ето, — каже стрина оставивши плетиво на страну и гледајући преко наочара, — литра на дан. Ал...

— Не, не, — упаде он стрини у реч, — ја не пијем; никад; ја вам, ето у опће рећи не пијем белу кафу...

— Знам, — каже она, — ал, мислим, не можете тек гладни...

— Како гладан? Нема ништа гладан. Попијем на пример црну кафу. Ето. Тек само ради пушења. Ја до подне никад...

А лагао је. Колико је пута, око првог, појео гулаша и чварака на пример. И пива је пио.

— А, ми имамо изврсну млекарицу, — отпоче стрина. — Пре, некако, узгрушало се... Чудим се... Није то наше млеко... Ни дај Боже... „Јелка“, рекох, „какво је то млеко?“

И сад стрина поче на дугачко и на широко да распреда о млеку у опће. О кајмаку је на по се говорила. О скорупу како се скида. Завршетак је био:

— Добро млеко не сме се прогрушати. Никад!

Стринама у опће нема смисла опонирати. А што се тиче и млека и кајмака, њему је, најпосле, свеједно. Грушало се не грушало се њему је главно пита с месом.

— Не, — уплете се Јелка, — не иде то тако. Све ми се чини, то се, у напред, неда никако израчунати...

— Тако је, — потврди и он оставивши писаљку на сто, — у напред се ништа не може.

— Најбоље је...

Па онда поцрвени као турчинак. Хтела је, по свој прилици, рећи: најбоље је венчати се...

— Да, — каже и он погледавши је збуњену, — најбоље је...

И он застаде и не рече шта је „најбоље“. А знао је шта је најбоље. Најбоље да се узму.

— Ех дјецо, — стрина је ову реч већином јужним дијалектом изговарала, — друго је љубав а друго цифре.

— Хм, — каже Јелка.

— Љубав је — љубав, — дода̂де он уобичајеним нагласком каква афоризма.

— Да, — дочека стрина и чудно погледа преко наочара, — цифре су — цифре.

(Баш као да је она измислила Пигорино правило!)

И разговор пређе на цифре. Стрина је била врло опширна. Напослеку се заврши и ова тема о цифрама, са једном врло озбиљном тврдњом, да у гурабије треба много меда па да буду — гурабије.

— Кад их ја умесим, знам да су гурабије.

— Ах што стрина уме гурабије, — поче и Јелка да хвали, — чудо!

Он се смешио. У напред је уживао. О Божићу, на пример, тако, па мота гурабије, залива их вином и љуби се са Јелком. Загризе мало гурабије, гуцне из чаше па се пољуби са Јелком. Па опет загризе гурабију, опет сркне, опет се пољуби. И све тако. После се окане гурабија, па само сркуће и љуби се.

— Хе хе хе хе!

О цифрама није више било речи. Он и она су шапутали. Задиркивали се. Тукли се по прстима.

Са торња би опет откуцали сати. Срца би закуцала. Руке се стисле.

— Лаку ноћ!

— Лаку ноћ!

Она је вирила из врата за њиме у мрак дубоко. Он се осврта̂о.

* * *

— Па зар ја морам пушити? — каже он држећи памук на рукама и пиљећи њој у очи, у уста, у младеж... Не морам ја пушити... Ни мој доктор не пуши... Има много света што не пуши... Само рекнем: Игњате, ти од сутра не пушиш, и — крај. Игњат од сутра не пуши.

А то није истина. Он је већ сто пута говорио: Игњате, ти од сутра не пушиш, и — Игњат је и опет пушио.

— Нећу, — каже она, мотајући клупче и одмршујући сваки час памук и дотичући се тако његових прстију, — нећу ја, — каже, — да због мене...

А њему онда мило.

— Само ако ја хоћу... Мени то часком... Па онда каже: „Марке... Ето на пример марке, ситница једна, а и то је рубрика.“

— Стрина опет сваку ситницу!...

— Ја̂, — каже он, — чудна ми чуда марке! И други свет лепи марке на писма па опет живи. Писма се и не шаљу без марке.

— И, напослетку, ми пишемо на карти. Знаш, опет, у полак је...

— Да, — наставља он, — једноставно пишемо само на карти. Неколико речи па ето!... И најпосле, — каже, — зар ја морам коме писати? Ја и овако слабо коме пишем. Просто, једном за свагда, закључим па ником ништа.

— Само ћу ја, знаш, Даници; обећала сам кад се удам, само ћу њој...

— Их, — каже, — чудна ли чуда! Дабогме да ћеш писати јој. И ја ћу јој писати.

— И онда, молим вас, не може се то никако у напред ништа...

Они су загазили већ, од прилике, у оне љубавне воде кад се у говору меша час „ви“ час „ти“.

— Дабогме да се не може.

А може се. Стрина је овде имала право.

— И ко се још тако женио и удавао на пример?

— Нико, — каже она, — нико.

Скоро нико. А требало би скоро свако.

— И ето ви скромно, лепо, обоје живите . . .

— Лепо, — каже она, — и ја ћу и после, и још више ћу заслуживати.

— И ја сваког првог тридесет форинти... А и заслужи се по петица узгред . . .

— Сасвим, — каже она, — дивота једна.

— Па онда не морамо ми јести кечиге и бифтеке ваљда . . .

Као да их је дотле бајаги јео.

— Наравна ствар! Ох, ја тако волим карасе! Особита риба! Пре, па шеснаест новчића кила . . .

— И пасуља ти, брате, мени, пасуља, па лепо са комадићем меса у њему . . . Ја̑ . . .

— Па кадгод и без меса.

— Па и без меса . . . Наравно и без меса . . .

Како се слажу у свему!

— Па на пример: ех, вечерас нећемо вечерати код куће . . .

— Да, — каже она.

— Испече се једно пиле . . . Понесе се боца вина па — у шумицу.

— Јест, — прихвати она весело, — па у шумицу. Сваке би недеље ишли у шумицу.

Боже, живота!

— Па лепо на траву . . . Па под дрво . . . Па на част, брате, и кечиге и бифтеци . . . Ја батак мој у шаке па кидај! Живот један!

И чисто му гракну срце на пилећи батак. А њој се светле очи од радости.

Само би стрина по кадшто сумњиво вртила главом. Пред њом би се пазило и на говор и много би се згодније удешавао. И да их је и ово чула, зацело би се са уздахом завршио диалог:

— Дјецо, цифре су — цифре.

* * *

Он је и опет држао писаљку у руци. Она је замесивала неке колаче. Стрина, — без наочари, — држала је мачку у крилу.

— Ето, — каже он, — мени се, ја не знам, све ми се чини ви не марите, да Јелка . . .

— Да, стрина, — уплете се и Јелка жалостиво некако, — и мени се све тако некако чини... Ви не дате мене за....

И не довршн реченице. Бризну као дете у плач.

— Немојте, дјецо, — упаде и стрина необичним и чудно потресеним гласом, — не д'о Бог никад! Знам ја младост. Знам ја срце ваше . . . Та ја, синко, — и ту се наже према њему, — и волим, што ти њу волиш и што она тебе воли . . . Ко би сретнији био него ја . . . Шиц, враг ти баби, — каже па отера мачку с крила.

— Па зашто онда, — прекиде је тихим и обазривим тоном он, — зашто тако . . .

Она је само јецала.

— Баш зато ето. Волим вас. Та за Бога, јесам ли икад што? Али цифре су чудне! Ја их познајем. Ја сам их искијала. Млади сте . . . Волите се . . . Па биће . . . И ти ћеш, синко, ваљда, и вишу плату . . . И овако се може . . . Ал' како?... Ви знате шта је љубав ал' ја боље знам шта су цифре . . . Ето, бар, бар да су тридесет и пет . . . Па онако . . . скромно, пристојно . . . Мушко си ти, рано . . . Па и винца ваља кадгод . . . Ево и овако . . .

Стрина се сасвим разњежила. Јелка тек по кадшто шмркне . . . Он одвугао као со на влази . . .

— Не би сиротовали . . . Али живот не сме ни тежак да је . . . Зна она, — и ту махну главом на Јелку, — зна како је пре било . . . Сад хвала Богу . . . Златни прсти њени . . .

И лепо се смирише. Истина, уздахне се по чешће. Ал ето. Тако је.

Кад изби са торња...

— Лаку ноћ!

— Лаку ноћ!

На вратима шапну она:

— Је л' да се не срдиш? Можда стрина има и право.

— Не срдим се, — каже, — паметна је.

— А како би...

Није изговорила.

— Знаш шта? Ето да причекамо.

Она је вирила из врата за њиме у мрак дубоко. Он се освртао.

* * *

Вече се лагано спуштало. Јесења пригревица попустила а свежи дах ноћи се примиче. И звезда већ жмирка по која од горе. Слепи миш завитла се из баце.

Она је вирила кроз прозор. Стрина се згурила у буџаку. А вече се све више спушта.

Он брзо промаче уз прозор. Кврцну у стакло прстом. Она се трже. Прилети му у сусрет.

Био је сав запурен. Уши су му пламтеле. Очи су му играле.

— Шта је?

Он развукао усне као псалтирац.

— Шта је? — опет она.

А он неспретно, збуњено, стисну је уза се и влажан пољубац опече је негде за вратом.

— Игњате!

— Хе хе, — каже, — Игњате. А Игњат солицитатор!

— Стрина, — викну она улетивши у собу, — стрина, — и паде јој око врата.

А он, као да је већ ожењен, лежерно некако, са рукама на леђима:

— Наравно, — каже, — солицитатор... „Игњате, од данас сте солицитатор...“

— Сретно синко, — каже стрина и поче да подрхтава гласом, — сретно дјецо!

— Четрдесет и пет... Ево... Бога ми ево...

И он, хвалисаво некако, изброја четир читаве десетице, три сребрњаче и неколико десетака...

— Знаш, частио сам. Одмах сам частио... — Још ћу частити.... Данас ћемо...

И он, угрејан онако, захвати је око паса, пригрли мушки к себи и поче је засипати пољупцима.

А њене топле усне негде око левог ока му оставише први жиг — званична брака.

Стрина је крај прозора плакала. Сузе радости, топле неке сузе, навираху пуном буjицом.

Њих двоје загрљени... Претопљени у срећу...

— Благослови!

— Дјецо...

А сузе је и даље гушиле...

* * *

Низали се дани. Низали се месеци.

Он је њу љубио у врат; она је њега љубила у око. Нису јели бифтеке ал зато се и њему и њој ђонови дерали.

Он би њу звао: мама. Она би се смешкала. Он би, истина писао само на картама, ал зато би и она и он по кадшто и на пиво отишли.

Стрина би им кућу водила. И она би их миловала. Они су знали да је љубав — љубав. Ал стрина је знала и да су цифре — цифре.

— Голубе, — каже Јелка Игњату, — ваљало би стрини један огртач.

Кад год се у љубав уплету цифре увек би се нашло речи као „голуб“ и „душо“.

— Ваљало би, — каже и он.

— А ниси, бога ти, платио пекару...

— Пекару?... Нисам...

— И млекарица од јутрос молила...

— Молила... — каже он и блене некако глупо у таваницу.

Она му нежно прислони главу на груди и напрћи уснице на пољубац. Он зажмири очима и уснa му задрхта на осмејак . . .

— Волиш ли ме? — пита га она.

— Волим, — каже он и пољуби је.

А тамо из буџака као да хладно лице стринино шапташе:

— Свеједно, ал цифре су — цифре.

Мостар

—■—

Писмо

— Свет. Ђоровић —

Милан Драганић, ученик „више школе“ доцкан се пробудио из дубокога сна. Лијено, и као бесвјесно, погледа око себе, а затим два три пута зијевну и протегну се.

— Лијеп дан, — рече, пошто кроз пенџер погледа на поље, — згодно да се прошетам и да разбијем мамурлук.

Подбухло лице и два модра прстена испод очију, одавали су, да је одиста махмуран, а непрестано зијевање и протезање, да се није довољно наспавао.

— Красно смо се провели, — рече, пребирајући у памети све ситнице са ноћашњега пировања у механи. — Био сам као у рају!... И вина и цура доста, па да и паметан помахнита!...

Па и опет зијевну и извали се на кревет.

— Попио сам два литра вина, а за *тринкелте* потрошио два форинта и данас сам без пâре... А лијеп дан...

Затим, не дижући се, лијено дохвати цигар, са омањега стола покрај кревета, и припали га.

— Видим, да ћу опет морати што шта заложити чифутину, — настави, одбијајући димове. — Кад сам заложио старе хаљине и неке школске књиге, нек оде и још што... А и не треба ми много књига!... школу ћу и тако оставити . . . Не учи ми се . . .

Куцање на врата прекиде му разговор.

— Напријед! — викну он и не макнувши се.

Врата се отворише. А у собу уђе прљаво и слинаво дериште, са избуљеним очима и разбарушеном косом.

— Дошло ти писмо, — рече као плачући.

— Оклен?

— Не знам . . .

И дериште остави писмо, па изађе.

Милан погледа натпис, намргоди се мало и незадовољно окрену главу.

— Их, од сестре!

Па га остави поред кревета.

— Читаћу кашње... Сад не могу...

Затим утрну цигар, поново склопи очи и као да заспа.

Кад се поново пренуо и устао, погледа на писмо.

— Дај да видим и њезину мудрост! — промумла. — Само ако не буде дуго шандрцала.

И отвори писмо. Али чим повуче и хтједе да чита, пред ноге му испаде петица. Он крикну и дохвати је. Крикну и по други пут, па поче поскакивати и љубити петицу.

— Е за толико вриједи да се писмо прочита! — кликну.

Па сједе и поче очима прелијетати преко оних крупних и искривуданих редака, писаних, свакако, невјештом руком.

Сестра је писала:

Драги брато!

И желим ти од Бога, да те ово моје писмо затече у здрављу и потпуном задовољству. И ако желиш чути за наше здравље ми смо добро . . . Мајка је само била слаба и мислили смо, да неће остати жива, ама нас је Бог обрадовао и поклонио јој здравље... И она је мислила,

да ће умријети, па је све плакала и говорила: „ништа не би желила, него да Милан сврши школу и да га видим к'о господина". И ми нијесмо имали ништа, ни паре једне, те ја четири ноћи нијесам спавала и шила сам туђе ствари да купим лијека... А мајка је једнако мислила на те. Вели: „има ли Милан пара? Он, јадник, можебит гладује а ја трошим на лијеке..." И није шћела пити лијеке, док јој нисам рекла, да ћу и за те зарадити... С тога сам радила још неколике ноћи и пуно сам назебла... И откинуло ми се нешто у прсима, па сам бљувала крв... Лежала сам четири дана, ама сам се опет подигла и свршила радњу... И сада ти шаљем ово... Бога ми немам више, а брже ћу ти опет послати... А мајка све вели, да је то мало. И вели, да ћеш ти бити велики господин и да ће те свак почитовати, па све плаче од драгости... И ја плачем и све молимо Бога да ти даде здравље и да научиш школу... Јављам ти, да се оженио Стојан Илић и узео Соку Гашанову. У Петра Брке умрло дијете, а у Николе Јованова родио се син. Мирко Јоканов изгубио теле, па отишао да га тражи, а амицин Саво купио чибук и лулу, јер сада смије пушити пред амицом. Сви те поздрављају, а мајка највише. Она ме све гледа кад ово пишем, а ти знаш да она не зна читати. Каже: „хоћу ја да гледам писмо, што ће га Милан узет у руке"... И пољубила је писмо макар пет пута и пољубила сам га и ја и шаљем ти хиљаду поздрава.

Твоја мила сестрица
Јела.

Милан остави писмо на сто, а петицу у џеп.

— Петица је у писму најпаметнија, — рече.

Мостар

Таленат без фрака

— Olga Wolbrück —

У неком париском булевару сједила су, одмах до прозора, за дугачким мраморним сточићем три господина, пушећи и разговарајући се. Један је од њих држао у руци новине *Жил Блас*, и прелијетао извјежбаним оком прву страну листа, поглавито ступце који бјеху посвећени модерном париском животу. Други је задовољно сркао апсент, и кроз своје златом опточене наочаре посматрао свијет, који је улицом врвио, добацујући час по своме сусједу, неком преживјелом младићу, по коју пикантну примједбу.

— Славе му! Баш је срећан! — повика наједанпут млади човјек, остави лист, и запали угашену цигару.

— Ко? — упита равнодушно господин који је сједио одмах до прозора, и пусти густ дим из цигаре.

Онај преживјели младић дохвати лист, па махнувши главом на фељтонске ступце, и почешавши се танким штапићем иза увета, додаде:

— Ко други до ви, драги Калмете!

— Мислите на мој роман! — одврати услужно господин са наочарима. — Хм, прилично се чекало на његово издање; али што не учинише мојих шест званичних похода уредништву листа, то учини моја козерија са госпођом шефа уредништва, с којом се упознах прије четрнаест дана у неком великом друштву. Дивна жена госпођа од П.....! Пала ми је одмах у очи њена природно плава коса — и ванредна тоалета!

— Каква тоалета? — упита љубопитно младић, и извади елегантну џепну књижицу из свог горњег капута.

— Не трудите се, Додолфе, — смијао се Калмет, — тоалету сам, како се само може замислити, већ описао и послао у *Фигаро* и *Голоа*.

— Изговор, — одговори жалосно Додолф, — ја сам предузео извјештаје о тоалетама и салонима.

— Знамо, — уплете се и Ривијер, — но кад описујући неку страну тоалету дижемо углед своме листу, ту онда престају колегијални обзири. Знате, како се каже: **chacun prend son bien où il le trouve!**

— Да, да, разумијем! — уздахну Адолф од Рабајака, кога зваху Додолфом што изгледаше још као дјечко.

— Да бих вас задовољио, драги Додолфе, одвешћу вас грофици К....., — продужи Калмет поправљајући писаљком погрјешку у свом фељтону: — грофица ће давати велику **vente de charité**, гдје ће бити цио Париз заступљен. Ви ћете за цијело ићи, Ривијеру?

— Разумије се. Наумио сам да саставим позивнице у старом француском стилу, па кад уз то купим мало цвијећа за неколико луједора, могу насигурно рачунати, да ће се, помоћу контесином и њених интимних пријатеља, мој позоришни комад у једном чину идуће сезоне престављати пред одабраном публиком и новинарима.

— Дакле, Додолфе, будите само издашни, па ће вам контеса К..... као и остале даме, којима ћемо вас преставити, заказати састанак код самих набављача својих тоалета, те ћете тако имати прилике да их у самом стоваришту видите!

— Сретни Адолфе, пусти замак од Рабајака отвара вам свуда кредит. Дакле, не треба ни најмање да вас плаши обична **vente de charité**! — узвикну патетично Калмет.

— За сада не, — прошапута једва чујно Додолф.

— Ни послије. Оженићете се богатом нашљедницом, која ће се срећном сматрати да се назове госпођом од Рабајака, нарочито ако за опште признање своје љепоте и тоалете буде захвална своме будућем супругу!

У том тренутку приђе столу неки млад човјек, и рекавши немарно „**Pardon, messieurs!**“ лати се новина, које лежаху једно на друго на крају стола.

— **Tiens**, Реми! Једва једном! — повиче изненађено Калмет, и стави своју његовану руку на извјештали рукав млада човјека, при чем овај инстиктивно устукну.

Као да му овај неочекивани сусрет не бјеше пријатан; лако руменило осу се по мршавим и упалим образима, и он брзим покретом руке увуче своје отрцане манжетне у рукаве. Послије неколико ријечи хтједе се извинити и удаљити из локала, али га зауставише Калмет и Ривијер.

— Вашим се присуством морамо користити, тако се ријетко виђате, — настави Ривијер, а Калмет зовнувши момка додаде:

— Вас је сасвим нестало послије пошљедњега успјеха? Ви извјесно ради сигурности закопавате ваш таленат? Шта желите: апсента, чашу мадере, или кафе?

— Не ништа, хвала лијепо, — рече Реми брзо, и опет му се осу пређашње руменило по лицу.

— **Allons donc**, чашу пива попићете ваљда: — **garçon, un bock!** — поручи Ривијер.

Реми се осјећаше врло неугодно у овом веселом, елегантном друштву. Није волио да га часте, када готово увијек, као и сада, не имађаше у џепу ни једнога суа. Док су га колеге обасипале најразноврснијим питањима, на која му је ваљало одговарати, страховао је он, као човјек који није спремљен ни на најмање непредвиђене издатке, да каквим год несмотреним покретом руке не превали чашу с пивом, или што је још горе, да је не разбије. Познавајући ситничарске опаске својих колега, бојао се сваке случајности, која би могла одати његову сиромаштину, с тога је одговарао на сва питања кратко.

— Хм, хм, ожењени сте? — понови Ривијер отежући, — **sans indiscretion**, с киме?

Реми се горко осмјехну, па рече:

— Разумије се никаквом лавицом салонском, већ дјевојком из простог грађанског круга, у кратко речено, из мога круга!

— Ваш је круг круг духовитих и образованих људи, — одврати Калмет и упита више љубопитљиво но са учешћем: — ви сте се оженили из љубави?

Ремиове усне задрхташе.

— Да, рецимо из љубави, — одврати колико је могао равнодушније.

— Срећни човјече! — викну Додолф и пређе руком преко свог, по најновијем крају сашивеног прслука.

— Вама се одиста може завидјети на независности! — рече Калмет.

— То је право великих духова! — заврши значајно Ривијер.

Сва три господина посматраху сентиментално плаве колутове дима који се извијаху из њихових цигарета.

— Зар се од тада не јависте више, срећни супруже, — отпоче Калмет. — Неће ли опет скоро шта од вас изаћи?

— Данас сам предао свој пошљедњи роман издавачу Дентију; он ће сјутра потписати издавачки уговор, — одговори Реми; и пошто угледа зачуђена лица у господе, додаде одмах: — чудите се, што моји радови неће више у новинама излазити? Нису примљени.

— Нису примљени, — упаде сумњиво Ривијер, — пошто су у *Жил Бласу* два ваша романа изашла, и оба са великим успјехом! Није могућно!

Реми слеже раменима.

— Покојни стари директор журнала био ми је наклоњен; његова шљедбеника не познајем. Он има извјесно своје љубимце.

— Није него још нешто! — прекиде га Калмет, и осмјехнувши се показа руком на свој фељтон: — прије четрнаест дана познавао сам директора толико исто колико и ви. У неком друштву случајно се упознам са његовом госпођом, и жртвовах то вече њој. На неколико дана добих позив на соаре, за тим на diner и — стара пјесма: при финој цигари и добром вину обећало ми се, да ће првом приликом моје дјело ући у штампу. И одиста нисам дуго чекао. — Чини ми се, mon cher, ви нијесте практични, не схватате прилике! Не знате, кад се треба истаћи, драги мој! Треба лармати, треба учинити да се о вама говори. Гдје станујете, ако смијем питати?

— У близини булевара Сен Жермена, — одговори Реми избјегавајући даљи разговор, јер не хтједе признати да станује у једном незнатном крају Латинског Кварта.

— Несрећниче, — повика Ривијер, — ви нијесте при свијести. Преселите се у саму унутрашњост булевара, задовољите се мансардом на шестом спрату, — али —

— Ожењен сам! — прекиде га Реми готово љутито.

— Хм, да, ожењени сте, — одиста то мијења ствар, — тврђаше Калмет, па продужи доброћудно: — Знате шта, Реми, дајте ми вашу адресу. Пошто ви са свим изван свијета живите, хоћу да вас колико толико извјештавам о ономе, што се у њему збива. Послушајте ме, немојте се одвајати! Видите, нијесмо знали ни да сте у опште у Паризу. Нарочито сада, када сте намјерни да издате ново дјело, потребно вам је друштво; морате бити виђени, не смијете се повући. Имајте на уму да ми, париски књижевници, имамо за наш глас и славу доста да благодаримо дамама и њиховим будоарима. Госпође најприје заинтересује наша личност, па онда наша дјела. Свака нам служи као модел сликару. Па као што се на каквој ново отвореној изложби слика искупи највише модела, који се пред овом или оном сликом диве својим мишицама и ногама, глави и раменима, тако исто грабе свјетске даме романе познатих им књижевника са тајном надом да ће наћи себе, ако не са свим, а оно бар у неколико, као јунакињу романа. Постанемо ли једном омиљени књижевници дама, а са њима и цијелога друштва, тек онда се можемо повући и у племенитој самоћи предати са свим своме дару, — ако нам само од њега још шта преостане, ако се дотле не отрца у свакидашњој борби за обичном славом и хвалом!

Озбиљно, готово проричући одјекнуше пошљедње ријечи. Наступи подужа почивка. Господа се залуд трућаху да отпочну разговор. Најзад се дигоше. Додолф поручи момку да му нађе кола, па окре-

нувши се Реми-у са блазираним осмијехом рече:

— Вријеме је необично лијепо, извешћемо се у шуму, хоћете ли с нама.

Реми махну главом одричући:

— Имам да читам, а и код куће ме очекују; хвала лијепо!

— Жао ми је, — рече Калмет сажаљевајући, па погладивши руком као огледало сјајан цилиндер, продужи:

— Вожња по Булоњској Шуми била би вам кориснија, но свакодневно сједење за писаћим столом, али присилити вас не можемо. С Богом! До виђења. Писаћу вам ових дана. — Ваша адреса?

— Адресујте на издавача, он ће ми послати! — одврати брзо Реми, па уздахнувши дубоко, као да му нешто одлакну спусти се на столицу. Господа му се лако поклонише и одоше.

— Јадник, — прогунђа Ривијер, пењући се у кола.

— Штета! Има талента, — додаде озбиљно Клемент.

Додолф учврсти боље свој монокл и рече:

— Овај јадник нема фрака нити пристојна одијела, на што му је онда таленат? Таленат без фрака! Ха, ха, ха, ха! — насмија се у глас и викну кочијашу:

— Au bois, à la cascade!

Реми остаде још неколико минута у кафани; ништа га не задржаваше у скоро празном, загушљивом простору. Како бјеше нерасположен изгуби сву вољу за прегледање листова, због чега бјеше и дошао. Изађе на булевар по коме су јурише шарене, елегантне гомиле људи. Наједанпут се осјети са свим усамљен у том вртлогу. Изгледао је сам себи као наказна црна сјенка ове веселе, сунцем обасјане, уличне слике.

„У Булоњску Шуму! У овом одијелу“, гунђаше он и посматраше своју јадно одијевену високу прилику у великом огледалу њеког елегантног стоваришта. За тим намаче широки шешир још већма на очи, завуче руке у џепове свога јесењег капута, па зави великим, брзим корацима у малу споредну улицу, остављајући за собом модерни Париз, и упути се мирнијем дијелу с оне стране Сене, гдје га очекиваху болешљива млада жена, и строга стара мајка.

„Срећан пут“, рекла му је млада жена, пружајући му брижљиво очишћени шешир. Хтјела је да јој муж бар уредан и чист ступи пред великог издавача, који ће данас изрећи свој суд на његов, још прије неколико недјеља, предат рукопис.

„Немој се забавити. Не заборави да имамо још о нечем да разговарамо“, додала је одмах за тим оштро мати, којој синовљево списатељство увијек бјеше трн у оку, и коју је сваки његов успјех у књижевности више љутио но радовао.

„Глупости!“ имала је обичај рећи када би јој млада жена са свијетлим очима прочитала какву рецензију из новина.

„Глупости! Шта ће му то? Нису му ни отац ни дјед писали. Хранили су своју жену и дјецу радећи својим рукама, и у његовим годинама бјеху свршени људи. А до чега је он дотјерао? Може ли ти што добро учинити? Уживаш ли код њега? Шта имаш од његовог генија? Имаш ли празнично одијело, изводи ли те празником у поље, као што је то мој покојни чинио? Вјерују, мала, била би много срећнија да са својим мужем у своме дућану муштерије послужујеш. Зар бих допустила да те узме, да се нисам надала да ћеш му ти и пошљедњу бубицу о том пискарању избити из главе. Но мјесто тога пошла си и сама тим трагом. Ваљда ти чини част да се назовеш женом књижевника. Хтјела бих знати, шта би од вас било да није мене!

„Он ће вам све вратити,“ — прекинула би је млада жена, бришући сузе.

„Но, но, не мораш плакати — умиривала би је одмах доброћудна старица; — у гроб нећу новац понијети, вама ћу га послије смрти оставити. Али бих волила да вам оставим округлу суму. Не разумијем за што да тај крваво зарађени

новац у новчиће ситним? Та није ваљда зато да ми син игра улогу отмјеног господина!“

Реми, коме су били ови мајчини назори добро познати, био је увјерен, да она највише смета његовом напретку. И ма да га материна помоћ одржавала, тако да се, и не мислећи на катастрофу, могао потпуно одати својим литерарним дјелима, ипак је при сваком слободнијем покрету осјећао материну тешку руку. Шта је могао одговорити на Калметов пријатељски позив? Ништа! Искусио је да се та усамљеност, тако противна правилима живота париских књижевника, ужасно свети, и смета сваком модерном напретку. Но шта је могао чинити? Морао је сједити и радити у свом усамљеном кутићу удаљен од сваке вреве и метежа. Свакога дана је узалуд тражио своје право. Што год му је претицало од прихода, пошто је најнужније потребе подмирио, узимала је мајка, чији је дужник био. Никада није могао слободно дахнути, нити свој с муком зарађени новац употријебити онако како је хтио. Његови најбољи успјеси не бјеху до сада ништа друго до ударац по води, јер никада није могао да улучи згодну прилику, да сам лично издјејствује оно што су му приправљале поједине умјесне рекламе издавача, и топле хвале озбиљних критичара. Час му је недостајало оно мало пара без којих му бјеше немогућан сваки састанак са колегама у гостионици булевара, или му је гардероба била у тако јадном стању, да није могао учинити потребне походе, и тиме доћи до нових друштвених веза, што све, као што се код својих колега увјерио, брже и сигурније циљу води но највећи труд. Готово га увек тиштао тешки заплет који се налазио између његових приватних околности, и оних које је захтијевао његов књижевни рад. Да, он бјеше у правом смислу „таленат без фрака“, као што га је Додолф у свом париском булеварском вицу назвао. У немоћноме гњеву гледао је како му пролазе дани, мјесеци и године, а његово новчано стање није се ни најмање поправило. Страховао је колико ће његов таленат још моћи издржати у овој борби за опстанак, која све сатире, и која му као вампир најбољу снагу из мозга сише.

Данас се ријешио да с мајком озбиљно разговара. Хтио је да јој разложи, да му је немогућно и даље овако живјети. Да би до нечег дошао мора свој досадањи начин живота промијенити. Да је моли да му продужи рок плаћању итд. итд... Но када стајаше пред старицом разлажући јој своје планове и наде, осјећао је како га прати њен продирући и неповјерљив поглед.

— Дакле, хоћеш да отпочнеш нов живот, да се елегантно намјестиш, и у колико је могуће да играш улогу капиталисте, у мјесто да гледаш како ћеш се дуга опростити.

Из овог разговора било је Ремиу јасно, да мајка сумња у његов приједлог, јер у њеном пребацивању није обраћао ни најмање пажње на ограничене погледе педантне трговкиње, па одврати гњевно.

— Сутра ћете добити новац који вам дугујем. Мислио сам да ћете имати више стрпљења, да ћете матерински поступати. За три недјеље изаћи ће моје дјело; потражићу све колеге, походићу све критичаре, и одазваћу се свим позивима. За све то потребна је пристојна спољашност, фијакер, и нешто новаца за непредвиђене издатке —

Старица му не даде да доврши.

— Дакле, хоћеш да вересијаш! То ли те је вукло књижевности. Не рад, нити пак сујета да угледаш у књижарском излогу недоношчад своје фантазије, што би се могло и опростити; тебе је просто занио сјајан и на дугу заснован булеварски живот твојих красних колега. Познајем по чувењу ту отмјену господу са лакованим ципелама, наглађеним брковима и празним желуцима. Да, празним желуцима, — понови старица громко. — Могу се кладити, да половина тих твојих красних другова закрађују себи сваког дана добар комад меса, само да би се у гостионици

могли разметати добром цигаром. Немој ме под старост учити. Познајем ја тај свијет добро! Прије шест година познавала сам некога Терија који је, чим се смркне, узимао у нашем дућану за шест суа кобасице или шунке. То му је била сва вечера, дијете моје; но сретнеш ли га на улици, на њему је било све тако елегантно и скупоцјено, као у највећег богаташа!

Реми бјеше јако узбуђен; примаче се прозору и поче нервозно добовати у окно.

— Терије, — па као што видиш његова привидна елеганција није му нашкодила. Сада је један од наших највиђенијих и најбоље плаћених журналиста и критичара; њега морам потражити да му своје дјело препоручим; Терије даје најсјајније забаве, код њега се скупљају највиђеније личности. — Но доста о томе, мајко! Ви ме не ћете никада разумјети. Покушаћу да сам зарадим и надокнадим оно што ми ви закраћујете. Разумије се, у томе ће ми пропасти најбоље године, утрошићу најбољу снагу, но махнимо се тога. Сутра ћу добити хонорар од књижара и исплатићу вам дуг. — Као што је Реми предвиђао онако се и збило. Пошто је најпотребније походе учинио, застао је као и обично. Да му је било могуће да обнови старе пријатељске односе, да задобије нове, и да се сјури у вртлог модерног париског живота, пошљедњи би му роман начинио сензацију. Овако пак достигао је само успјех у књижевности. Реми је морао чекати на друго издање дуже но што је мислио. Послије овога се све утишало. Да нису сваке године, готово узастопце, његова нова дјела красила књижарске излоге, не би се знало да у опште и постоји књижевник Реми.

Сам Реми као да је изгубио све частољубље; одрекао се свијета и радио је неуморно и дању и ноћу. Његова млада, бојажљива жена превукла би кадикад руком, тешко уздишући, његово усијано чело. За тим би се на прстима удалила у чисту малу трпезарију, па би својим читким рукописом преписивала тек састављене одјељке. Како се поносила, како је срећна била, што је могла помагати свом великом мужу. Осјећала се врло незнатна и ништавна према њему; а овако јој се чинила његова дјела ближа, и као да се својом малом помоћи уздигла до њега.

Реми није ништа осјећао. Био је задовољан што му је уштедила несносно преписивање, и у знак благодарности доносио би јој увијек по неку ситницу, кад год би примио хонорар од издавача. Иначе се слабо занимао својом младом женом, ма да је искрено љубио. Кад и кад би га изненадила по нека њена примједба, коју би плашљиво изразила, но из које је видио да им се мишљења слажу, и да она потпуно схвата његов рад. Видио је да га поштује и обожава. Али није видио све тамније колутове испод њених очију, све већу прозрачност њене коже; није чуо њено све краће дисање и њен све јачи кашаљ. Но она није никада ни говорила о себи и своме јаду. Наштo да га бадава плаши. Та само који дан па се неће моћи ни из постеље дићи, и онда ће већ све видјети.

Тај дан се приближавао необично брзо.

Смућено, неразумљиво гледао је Реми малаксалу блиједу жену на самртничкој постељи, која га је још непрестано тјешила и храбрила, милујући га својом мршавом руком.

— Мили мој, бољетица ме одавна обрвала, — али ти то нијеси могао знати, добро сам изгледала, но сада је већ свему крај!

И одиста! На брзо послије тога опрости се млада жена скромно и тихо са овим свијетом, као што је имала обичај да и за живота све тихо чини.

Тек када Реми осјети укочене хладне прсте у својој руци, и када опази стакласти поглед, који лијепе смеђе очи управише на њ, освијести се, и притисну на укочене усне врео пољубац, каквог млада жена за живота никада не доби. Када је мртву пред собом угледа, тек онда увидје шта је изгубио.

— Ти ми бјеше све! све! све! мрмљао је он, и вреле сузе потекоше му низ образе.

На неколико мјесеца послије женине смрти, умрије му и мати, и остави му мало имања.

Ништа га више није задржавало у вароши. Дотужао му чемеран и јадан варошки живот. Прода намјештај и покућанство па остави Париз, и у сеоској тишини ода се са свим озбиљном и великом задатку. Хтио је да по сопственом искуству напише велики социјални роман. Грађу је имао. Требао је само обрадити његов јадан и чемеран живот.

Када се послије подуљег времена опет указао на булевару, и пред својим колегама показао, нападоше га ови разноврсним питањима, али не могаху ништа дознати, сем да је изгубио жену и мајку, и да је пошљедње вријеме пробавио у путовању. Колеге посматраху његову сада тако елегантну појаву, и радосно му стискоше руку када им рече:

— Ваш сам и душом и тијелом et vogue la galère!

— Дакле ипак наш, ви таленат без фрака, како вас једном у шали крстио Додолф! — повика радосно Калмет и предложи да се у почаст Ремиевог преображаја заједнички руча у кавани Риш.

Друштво нових колега, као и кретање по отмјеним круговима, није остало без утицаја по Ремиа, ма да није ништа више написао, сем неколико мањих подлистака. Ово је било довољно, да публика, која само за именом писца трчи, потражи његове пређашње и не расјечене романе. Сам пак Реми као да је живјео сасвим безбрижно. Уживао је сва могућа уживања, и сви га сматраху за parfait gentilhomme. Био је врло радо виђен у умјетничким и финансијским круговима.

И одиста, нико не би познао љубазног и веселог кицоша Ремиа, у оном озбиљном човјеку, који је једне ноћи, сједећи за писаћим столом набрана чела, срачунљиво врсту по врсту низао, док најзад бацивши перо не промрмља кроз зубе: — Rien ne va plus — куцнуо је час!

Идућег дана могао се читати овај оглас у свима виђенијим новинама:

Радујемо се, што можемо нашим читаоцима јавити, да је наш одличан сарадник, г. Реми, довршио свој велики социјални роман. Ово врло интересантно дјело у коме писац износи свој живот и неколиких својих колега, носи наслов *Таленат без фрака*.

Наскоро послије објаве, којој сада бјеше посвећен већи чланак но што је прије износила критика на његова дјела, могли сте наћи овај роман у свачијој руци. За неколико дана разграбило се прво издање. Када је Реми пошље другог издања спустио у џеп сјајан хонорар, рече: — Il etait temps! — не бих могао дуже издржати.

Реми је своје имање ставио на коцку, и претворио у капитал, да у одсудном часу побједу одржи са најбољим дијелом свога талента. Пуне одушевљења, у виду реклама написане реценсије, читао је с мирном савјешћу. Што му пријатељи драговољно признаваху бјеше одиста изврсно. Да је своје дјело издао прије мјесец дана кад је и било готово, да није смишљено и срачунљиво побудио интересовање публике најприје за своју личност, па онда за свој таленат, не би никад постигао оволики успјех, то је морао и сам својом урођеном објективношћу признати. Од „познатог“ и „омиљеног“ романсијера постаде у скоро „славан књижевник“, коме старије колеге прорицаху академију, кога млади почетници обожаваху, и кога најљепше жене поштоваху. Чак и нека богата принцеза пољска, чији салон бјеше центар егзотичног друштва, покушала је да најфинијом кокетеријом уплете чувеногa писца у своју мрежу. И једном приликом признаде да би радо замијенила своје бескрајно аристократско име са његовим простим грађанским именом.

Прошло је од тога доба неколико година. У врло укусно, али нешто мало суморно, намјештеној соби по којој се разастире црвенкаста свјетлост с камина, и

блиједа свјетлост велике скупоцјене лампе, сједи већ просјед човјек, оштрих, маркираних црта. Озбиљно и замишљено преврће по тек гдје гдје расјеченој књизи што је пред њиме, на лијепом дрворезном сточићу. О дувару виси велика скупоцјена слика, чији се златан оквир јако одбија од угаситих тапета. На њему је још нумера са пошљедње изложбе. Слика представља неку госпу у природној величини, у скупоцјеној и јако изрезаној балској тоалети, са таласавом гавранастом косом, сјајним очима и поносним осмијехом. На писаћем столу наслоњена на црни наслон стоји мала изблиједјела сличица, која представља неку младу лијепо развијену госпу, одјевену по старом крају, како својим свијетлим очима бојажљиво посматра вриједног радника.

— Јесте ли при себи, Реми! Ако се не варам читате пјесме? — зачу се наједанпут нечији глас, и преко рамена Ремиевог заблиста се златан цвикер.

Реми се окрену. Преко усана му прелетје непримјетан, ироничан осмијех, и стиснувши руку пријатељу, рече:

— Да, да, сјећајући се преживјелих дана постаје човјек сентименталан.

Калмет, кога сте већ познали, спусти свој клак на сто, скиде горњи капут, и запали цигару.

— Као што видите, ја сам се раскомотио, јер ако се тек сада почнете облачити, имаћу доста да чекам. — Шта вам је те пјесме читате!

Реми притисну електрично дугме, и за час се појави слуга у прописаним кратким чакширама и црним свиленим чарапама; мирно сачека заповијест господара, удаљи се у другу собу за облачење, и отпочне спремати тоалету свога господара.

— La princesse va bien? — упита Калмет и протеже се немарно по канабету!

— Très bien, merci! — Садању госпођу Реми зваху као и прије принцезом, и Реми бјеше задовољан. Живио је са лијепом, нешто екстравагантном, Пољкињом у примјерном и модерном браку. Он је пажљив, коректан супруг, коме славно име отвара салоне; она пак богата принцеза чија је раскошна палата скупоцјен оквир таленту и личности њенога мужа. Обоје цијене узајамне услуге, и важе у тако званом отмјеном свијету за сретан пар.

— Какве су то пјесме? — отпоче послије подуже почивке Калмет.

— Прво цвијеће! — одговори Реми и пружи Калмету кратко, на обичној јефтиној хартији, написано писамце. — Овај је убоги ђаво врло даровит. Штета што је сиромах!

— Ça viendra, — мишљаше Калмет равнодушно, и не прочитавши писмо баци га на сто. — То се све може постићи, — рече. — Ви то бар најбоље знате, — продужи осмјехнувши се.

— Да, да, може шо некад, — тврђаше Реми, — али обично доцне, кад се снага укочи и дух изумре.

— Allons donc, или хоћете да ме увјерите да је ваш дух изумр̈о?

Реми поћута за тренутак па онда приђе пријатељу: — Искрено рећи, понио сам се успјехом који постигох својим романом *Таленат без фрака*. Да ли шго урадих од тога доба? Не! Видите, све што сам написао послије тога не може се упоредити ни са мојим првим покушајима, који можда имају мање рутине и мање рафинерије, али свакако више правог сопственог дара, више истине и топлих осјећаја.

Калмет га хтједе прекинути, али Реми журно настави: — Не, драги мој. Знам да не треба да будем тако скроман као они који за успјех имају да благодаре рекламама. Знам да сам ја више заслужио, али знам и то да је све што сад пишем од мање умјетности, и да за успјех имам да благодарим само многобројним понудама издавача, интересовању друштва за моју личност, и славољубљу принцезином. Тако сам осуђен да сваке године објавим по један роман à sensation, кога озбиљна критика не сматра за озбиљно дјело, но

коме су утрли пут сви париски булевари. Опомињете ли се још ријечи које ми довикнусте, када прије десет година скрхан, јадан стајах пред вама. Вашем сам савјету шљедовао чим ми се указала прилика. Ушао сам у свијет. Сад сам омиљен, рецимо и славан књижевник, но да се послужим вашим ријечима, таленат ми се отрцао у непрестаној борби за обичном славом и хвалом!

Реми ућута. У соби се ништа није чуло, сем пуцкарање ватре и шуштање фине кошуље, које произвођаше слуга, углављујући у углачене груди бриљантско дугме, величине грашкова зрна.

Калмет посматраше замишљено сјајно камење, и с муком савлађиваше осмијех.

— Који фрак? — упита слуга тихо и дискретно.

— Нумера два! — одврати Реми са свим равнодушно и окрену се Калмету.

— Мислим да ће поднијети ова нумера за соаре код издавача? Као што видите драги Калмете, волим ред. Пошто ме један фрак послужио на званичном ручку, или у старим племићским салонима, онда га деградујем за фрак нумера два, који се још много уважава на соареу код издавача, полумилионера и малих аристократа; а колеге, не узмите за зло, морају се задовољити и фраком нумера три. Само са нашим добрим Додолфом чиним изузетак, прво за то што је потомак племенитих Рабајака, а друго за то што њему имам да захвалим за натпис свога најбољег романа! — И обојица се слатко смијаху док им слуга придржаваше капуте и клакове.

— Као да је и ово неки таленат без фрака, — рече Реми, и показа књигу која на столу лежаше. — Како би било, да му спремимо једно пријатно вече!

— Кола чекају, — јави слуга.

— Добро, сад ћемо, — одврати Реми, и узевши перо дохвати табак хартије за писма. Калмет се примаче столу и поче пажљиво пратити што му пријатељ писаше.

— A la bonne heure, то вриједи, — узвикну најзад, и тапкаше Ремиа по рамену.

Писмо младоме пјеснику гласило је:

„Поштовани Господине,

Ваше повјерење чини ми част. Послато дјело врло ме је дирнуло, а писмо ми је казало и више но што сте хтјели. Примите и овај чек, који ће вам олакшати тешке почетке, и помоћи вам да се и ваша личност мало истакне и да више изађе на јавност. Махните се лажнога поноса, и примите овај дарак од колеге, који је и сам много страдао, само за то, што не бјеше ништа више до *таленат без фрака*".

Биоград. *Надежда Гавриловићева*

Цвјетно море

— G. Guillomot —

Небо бјеше ниско, мрачно, без облака. Могло би се рећи, да се неки тешки, сиви свод простираше у недоглед по мрачним таласима.

Под тим сводом морске магле, више мрких таласа, вијаше се острво Уесан са својим бијелим, стрменитим обалама и стијенама, које наличаху чипкама на каквом црном застору; на мртвачком застору!

Ја бијах дошао на Уесан, да присуствујем лану мртвих, који се овдје на нарочити начин прослављаше. На томе тужном острву, које наличи на мртву стражу, двадесет и два километра удаљену од земље Бретањске; на тој стијени која је видјела рођење толиких мрнара, и која броји толико удовица, — наивне традиције се налазе још у потпуној свјежини својој.

Уесан се налази на уласку у страшни канал Фурски, који раздваја контигенат од великог острва и острвчића која се за њим нижу, као зрна каквих гигантских бројаница. Ни један пролаз не улива толико страха мрнарима, као овај лавиринат; пун супротних струја и начичкан гребенима, а у коме су магле и јаки вјетрови исто тако чести, као и саме буре.

Једна пословица бретањска, — позната свима онима који плове, — каже о несрећном острву ово: „Ко види Уесан, види своју крв!“

На бретањским обалама, у Пенмарку, малом заливу Трепаском и у околним селима, имао сам прилике да присуствујем мјесним, занимљивим обичајима о дану Свих Светих. У другим причама говорио сам о гробљима бретањским, препуна гомилама, које клече, гологлаве на мекој трави и прелијевају млијеком гробове; о литијама с буктињама које иду по гробљу, и о чудним легендама, по којима те ноћи у свакој кући треба да сто остане преко ноћ постављен, застрт чаршавом, на коме се налази вечера, како би могле све душе, — којих је много више, но увелога лишћа по путу — доћи и свој дио узети.

Но бијаху ми казали да Уесан, који се за вријеме буре одликује од приморја Бретањског ужасним несрећама, исто се тако одликује и тога дана, једном традицијом потпуно наивном, потпуно поетском: цвјетним морем.

II.

Један ваљан рибар с Уесана, по имену Ив ле Гуарзелек, некадашњи државни мрнар, бјеше ме превезао на стијене пуне правих и као огледало глатких шиљака, на чијем се подножју помамни таласи разбијаху, и у страшну пјену претвараху.

Одговарајући на моја питања, објашњаваше ми:

— Зашто ми китимо море тога дана? Па то је са свим просто! Ваши мртви, вас који живите на земљи, спавају по вашим гробљима, гдје им је гроб обиљежен каквим лијепим бијелим каменом или крстом... А кад хоћете са њима да разговарате одете на њихов гроб, клекнете на њега и однесете им цвијећа...

„Али, наши мртви, гдје су нам? Ах! ви можете да одете на гробље уесанско, идите! На крстачама читаћете имена жена или дјечија... А људи су тамо!...

Својом испруженом руком, у којој држаше једну стару, кратку, црну лулу, показа на пучину.

— Они су тамо, сви наши јадници!... продужи он. Они спавају под таласима, љуљушкани валима... И жене долазе да им баце цвијеће, које заслужују. Оне долазе да оките њихов гроб, велики плави гроб. Оне ките море, страшну изјелицу; море које им је узело њихове људе; оне га ките, као што ви китите земљу, гдје се одмарају они, који су вам драги.

Ле Гуарзелек говораше полако, просто, без икакве извјештачености. И пред огромним мрачним морем, под тужним небом, стојећи на јаком вјетру, који дуваше с пучине, докле с ове стране, с Уесана звоно оглашаваше помен мртвима, стари мрнар имађаше, ни сам не знам шта, нечег доиста великога.

Ми ићасмо поред гребена стрмих обала. На једанпут заустави се, да ми покаже, својом лулом, са свим горе на стази покрај које ићасмо, силуету једне жене: она је клечала.

— Ко је та жена? запитах ја.

— Ох! та не пропушта никада да не дође! рече рибар. Она је ту сваке године...

— Ви је познајете?

— Ови са Уесана зову је лудом... Они не знају ко је она... Луда!... Она би одиста требала то да буде: једна жена, имала је толико мука!

— Али, шта је било на пошљетку?

— Ви хоћете њену историју? Казаћу вам је. Она није ни мало весела!

И својим говором простим и грубим поче:

— Знате ли ви шта је то поздрав дављеницима?... Не?... Ех добро! кад по рђавом времену један човјек падне у море, баца му се сноп прућа. Али, понајчешће, то је све што му се може учинити. Кад је море немирно, узалудно је и помислити, дати му чуниће: они би били разлупани, прије но што би и стигли. Брод је принуђен да бјежи због таласа. Треба напустити чо-

вјека на његовом снопу прућа, у широком мору... Ах! сиромах човјек!

„Тада дакле изиђу на кров, сви они који се налазе на лађи, испали се један топ, што служи као мртвачки помен, то му је пошљедње збогом!

„Свештеник с брода, попне се на мост крај капетана, чита гласно молитве за мртве и благосиља човјека који ће да умре.

„Ех господине, ја сам био свједок, једне такве сцене, то је било, кад бијах у државној служби, на броду *Побједилац*.

„Вријеме бјеше страшно. Вјетар и густа магла не престајаху! А таласи, високи као она стрма обала, коју видите, кад би падали на нас, запљускиваху све, тако да људи бише принуђени да се привежу, како не би били однесени као најмање сламчице. Требало је савладати све могуће муке; вјетар и море тјераху нас у правцу Уесана, од кога је требало бјежати, ако се не би хтјело ријешити да се скапље на стијенама при уласку у Фур.

„Од једном викнуше: човјек у мору!

„За тренут и поред буре и поред опасности, сви бјеху на крову.

„Бацише сноп прућа у правцу његовом, и пробаше да му спусте чамац.

„Све бјеше узалуд.

„Командант, сав модар, стојећи на мосту, бјеше се ослонио о дирекс, јер човјек који бјеше пао у море, бјеше његов рођени син, млад кадет који служаше на истом броду, на коме и отац.

„Ох! господине, мислите ли да има чега страшнијег од тога? Немоћан, присуствовати агонији једнога човјека, једнога дјетета? А не моћи ништа ни покушати за његов спас! Он јадник, млад човјек, бјеше се ухватио за сноп прућа, који му бјеху бацили. С времена на вријеме, указиваше се на површини таласа, затим ишчезаваше... Да живим сто година, никада не бих заборавио његово жалосно блиједо лице, лице очајно, очи као у лудака, његове скрштене руке, које се подизаху да измоле сажаљење. Јер он је знао шта ће се збити; знао је да ће га напустити; да је требало прије свега мислити на пошљедњи поздрав брода!

„А командант, гологлав, скрханог срца, узрујан, упропашћен, гледаше гдје грца његово дијете, месо његова меса... Напуштени не бјеше ништа више, до једна једва примјетна тачка по таласима.

„На његову заповијест, довукоше топ. Свештеник у епитрахиљу, пружаше своје руке к мору, сва послуга, гологлава, гледаше... Изгледаше ми да ми сви бијасмо кукавице, да не постоји правило, које би нас могло задржати, да смо требали сви остати, бацити се у чамце и трчати у помоћ ономе који умираше!

„Један пуцањ топовски разлијеже се по таласима, носећи напуштеном несрећнику у дубину пошљедње збогом брода, који је бјежао. Ми бијасмо сви дубоко тронути, изгледаше као да се кријемо једни од других, не смијевши се гледати, како не би узајамно читали свој кукавичлук у нашим очима. Ах! оставити једнога човјека да умре, тако, потпуно сам!.... Громе!... И још кад морам да признам, да сам био исто тако нечовјечан као и они, иста кукавица као и они.

„Кад се вратисмо у Брест, капетан даде истога дана оставку и оде у своју земљу: тамо је умро од муке, не хтјевши никад више видјети море.

„Ех, Господине, она коју видите тамо гори, гдје клечи на стази, то је његова жена. Вића се сваке године у Уесану, о овоме дану. Она долази као и жене наших мрнара, да донесе своје цвијеће, своме сиротану, који спава дубоко под таласима...

„Она кити море!“

Скопље. *Делфа И. Мусићева**

---

* Мило нам је што можемо да уврстимо међу наше сараднице и Госпођицу *Делфу И. Мусићеву*, наставницу српске женске гимназије у Скопљу а ћерку нашега чувенога земљака, Србина католика, пок. *Дум Ивана Мусића*. *Ур.*

О Горском Вијенцу

— Павле Поповић —

Али, доведимо ствар на праву меру, Г. Решетар, у пркос свему што смо досад рекли, ипак има право у нечем. Кад то кажем, ја не мислим на његово тврђење да у Вијенцу нема јединства ни главног предмета (јер с тим смо већ једанпут свршили), него на оно друго, наиме да се у овом спеву јасно види тежња песникова да слика нарави и обичаје црногорске. То јест, Г. Решетар није имао право кад је тврдио да је Његош, у Вијенцу, ишао само за тим да дâ слике из живота; али га (изоставимо реч само из ове реченице) може ипак имати ако каже да је Његош хтео да и те слике дâ, не само њих него *и* њих. Јер, најзад, Г. Решетар је те слике толико истицао да није могућно претпоставити да је то без основа чинио. Он их није могао на памет измислити, него их морао одиста видети. Једном критичару може се десити да, у делу које оцењује, не види оно чега у делу има, али је врло необазриво помислити да ће видети оно чега нема. А после, ни сам Његош, по свој прилици, није извео ствар сасвим јасно и чисто. Мора бити да је и он сам ма на који начин показао некакву тежњу да слика живот црногорски. Не може бити да нико није дао повода Г. Решетару да ствар онако тумачи. Кривица није само до Г. Решетара, има ту и кривице Његошеве. Иначе је немогућно објаснити оволику различност погледа између њега и нас, и то на овом питању. Наше питање, како према овом излази, није јамачно још свршено: ако га на овој тачки оставимо, може се и нама пребацити једностраност тумачења и криво разумевање. Остаје нам дакле да продужимо започети претрес, да на ствар и са ове друге стране погледамо и да на тај начин питање до краја исцрпимо.

Пре свега, ако је Његош, поред сликања истраге, сликао у Вијенцу и живот црногорски, ствар је сасвим природна. Сетимо се да је он, као што смо раније рекли, хтео да начини од овога свог спева један национални спев, и тај факт не упуштајмо из вида. Његош је, рекли смо још у првом делу расправе, начинио у Вијенцу једну синтезу народних песама из Данилова времена. Он је још, видели смо у току овог претреса, опевао у колима и неколико момената из раније историје црногорске. Неке од њих је и народна песма опевала[1]) и ми можемо према оном како смо раније закључивали, да кажемо, да се Његош и код тих кола сећао народних песама, да је дакле и догађаје раније од Данилова доба обухватио својом синтезом популарне поезије. Он је, даље, видели смо, опевао на разним местима и јуначке подвиге осталих Срба ван Црне Горе, хајдука и ослободилаца наших (Лимо, Комнен, Новак, Смиљанић, и др., и Карађорђе, ако хоћете) и тиме опоменуо на ускочке песме наше и „пјесме јуначке новијих времена“, које те исте јунаке певају. И за те песме можемо рећи да им је Његош нашао нешто места у својој опсежној синтези песама, и њих унео унутра, онако једним широким и сумарним потезом. Он је, најпосле, на два три места а нарочито у првом колу, прославио и Обилића, и друге косовске јунаке, и тиме указао на „пјесме јуначке најстарије“: и њих дакле придржао једном руком, обухватио заједно с осталима. Он је тиме учинио свој спев одсудно националним: овако обимна синтеза то потврђује очевидно.[2]) Али га није

[1]) Друго и треће коло певају о Ивану Црнојевићу и његовим синовима. У Огледалу српском има једна песма (п. I): Синови Иванбегови која те исте јунаке пева, и нарочито оно турчење Станишино и битку на Љешкопољу које ствари и чине управо садржину трећег кола. Ето и то је још једна сличност Вијенца и народних песама.

[2]) Ако ово објашњење не изгледа згодно, читалац га не мора примити. Он се може задовољити и оним другим, непосреднијим, наиме да у Његошеву слављењу оних јунака који нису из Данилова доба нити из Црне Горе, види просто слављење народних јунака који тако исто чини спев националним колико и синтеза народних песама.

само тиме начинио таквим: он је употребио и све друго да га што више националише. Он је (ми сад опомињемо на ствари врло познате) узео и метар народних песама, ритам и стих њихов, онај скроз национални трохејски десетерац, и њиме писао Вијенац. Он је, после, узео и говор народни, не језик само (којим је он, у осталом, увек и писао) него баш говор, прави народни говор, онај нарочити начин којим се људи из народа изражавају, ону честу употребу пословица, оне алузије на популарне басне и приповетке; речју, дао онај специфични народни колорит у дикцији. У Вијенцу има пуно пословица и народних изрека, то је свакоме познато, и ми, без даљег говора о томе, упућујемо читаоца да тога ради, загледа у књигу Лаврова:[1]) ту ће наћи једну малу збирку стихова из Вијенца које су само прекројене пословице. У Вијенцу тако исто има и пуно алузија на басне и приповетке народне, пуно реминисценција из њих, пуно места која су управо збијене приповетке из народа: о њима читалац може наћи у коментару Г. Решетара, који их је брижљиво бележио и објашњавао.[2]) Тих места која су прекројене пословице или збијене приповетке, има толико да би се, у духу онога што смо горе утврдили, могло рећи да је Његош правио не само синтезу песама него и синтезу пословица и приповедака народних. Његош је, дакле, и овим средствима дао спеву народно обележје. И грађа коју је узео, и стих и језик којима је писао, и говор којем је много места дао, све је то учинило спев националним.

Али да један спев буде одиста националан, да одиста представља народ, да буде оно што се каже огледало народне душе, јесу ли довољна ова средства која је Његош употребио? Није ли потребно још штогод па да сви услови буду испуњени које овакав спев тражи? Потребно је одиста још нешто, а то је сликање нарави и обичаја народних, а тако исто и једно нарочито подражавање неким народним песмама, које уз ово сликање често иде. (Да би се боље разумело ово о подражавању, навешћу један пример. Кад неки песник хоће да наслика покајнице црногорске, он мора изнети и нарицање њихово, дакле имитовати тужаљке народне, које су у ствари песма). А Његош је у Вијенцу био већ тако близу овом сликању и овом подражавању. Јер он је већ узео стих и ритам обичне народне песме; зашто дакле да не узме, у прилици, и ритам једне тужаљке? И већ је у неколико сликао народ уневши чист говор народни

[1]) Лавров, 329 и даље.

[2]) В. у његову коментару стихове 434, 814, 1157. У допуну списка навешћемо и ова места која Г. Решетар није забележио. Тако оно: „утекле су (јаребице) к вама да утеку а нијесу да их покољете“ (Вијенац, ст. 196, 7) опомиње на ону басну (Врчевић, Басне, 59: Ждралови и орлови) како су ждралови прелетали преко Херцеговине а гледали их благајски орлови, па млађи хтели да их побију али најстарији орао не даде: „не долијећу ждралови, каже, у нашу земљу свакога прољећа да их ми у нашој кући убијамо, него да се од смрти куртаришу.“ Стихови: „кад ме жена пита ће сам био, казаћу јој да сам сô сијао“ (Вијенац, ст. 811, 2), указују на ону приповетку (Врчевић, Подругачице, 94: Сијали ситну со да роди крупна) како некакви сељани узеше сејати ситну со да роди крупна, јер их, каже, приморци варају продајући им само ситну со, а кад им со није изникла, окривише опет приморце што су им дали старог семена. Стихови: „оградили негђе воденицу, ће нити је сплаке ни потока: кад приграде, спази се на воду“ (Вијенац, ст. 831,—3), очевидна су реминисценција на ону подругачицу (Врчевић, Подругачице, 107: Градиди воденицу а воде није) како се неки сељани договорили да сазграде воденицу, донели клака и камења, наручили жрвње, погодили мајстора, и свршили већ посао, и кнез сеоски већ донео своје жито да га самеље: „хајте, дјецо, у име божје, пуштајте јажу“, кад у јажи ни капи воде: „браћо, каже кнез, ја вам се ништа за воду спазивао нијесам.“ Стихови: „тијесна су врата уљанику, за међеда скована сјекира“ (Вијенац, ст. 1163,4) алузија су на басну (Врчевић, Басне, 49, Пчеле и медвед) како медвед, пред зиму, ушао у уљаник и стао завиривати у сваку кошницу, а чеље му рекле: „ми смо мале, али нас је мноштво; кад те свака пецне, нећеш знати врата уљанику а на вратима ће те чекат справна иза уши сјекира домаћинова“ (в. још ст. 768: „ал' сјекиру чекај међу уши“). Итд.

у дикцију; зашто да не продужи то сликање уносећи и обичаје народне? А после, Његош је, и иначе, и волео да подражава народним песмама, и осећао потребу да изнесе праву слику свога народа. Што се првога тиче, ми знамо да је Његош певао доста песама које су чисте и хотимичне имитације народних. Чак је прва његова песма таква била. Прича се[1]) да је Његош, још кад му је било ваљда петнаест година, певао некакву сатиричну песму о неким ћеклићким сватовима и певао је уз гусле кришом од стрица (стари владика Петар I), али га стриц слушао из своје ћелије и слатко се смејао несташности младог песника. Па толике друге: Кокот, Бој Руса с Турцима, Пјесма за Вида и Мирчету, Вук пријатељ овчи, Ударац на Мартиниће, Кула Ђуришића, Чардак Алексића;[2]) и још су ове две последње из његовог зрелијег доба а не из прве младости. Његош је, уопште, сваки важнији догађај који се десио за његова живота (а све је о таквим догађајима реч у израђеним песмама), опевао тако у народном духу, и пуштао после песму кроз народ. Јер је Његош, поред све своје високе образованости, ипак остао „човек из народа“ и имао жеље и тежње као и сваки други Црногорац. А што се тиче потребе за сликањем народа црногорског, Његош је ту потребу одиста осећао. Ко год познаје Његоша, знаће колико је он горео од жеље да свој народ представи, да га изнесе у пуној боји, да упозна свет са њим. Зато је и писао ону Историју црногорску на француском, о којој смо још у почетку говорили. Најпосле, није ни то све. Није Његош једини осећао потребу да се у песничким делима сликају обичаји народни и имитују песме. Цело је време његово, цела епоха ондашња тражила то. Са свих страна се хтело да се књижевност што више приближи народу, што више буде огледало његово: то је оно доба потпуног триумфа народних песама, доба Вукова царевања у књижевности. Колико се то онда хтело и волело, мислим да се најбоље може видети из оних речи којима је, у једној прилици, сам Вук узгред пропратио Горски Вијенац. Говорећи, на једном месту,[1]) о нарицању у нас, он наводи многе народне тужаљке и „јаукалице“ па између осталога и нарицање сестре Батрићеве из Вијенца, и пропраћа Његошеве стихове овако: „Ја нећу рећи да је ово сестра Батрићева или друга каква Црногорка све овако сложила или намјестила, али се за цијело може казати да овдје нема ни једне ријечи коју покајнице у Црној Гори нијесу говориле. Камо срећа да сви наши списатељи сва дјела своја, барем кад пишу о народнијем стварима, овако пишу народнијем духом и језиком! Онда би се и њихове умотворине по свијету хвалиле и славиле као народне што се хвале и славе.“ И, погледајте добро, овде Вук не хвали само језик песме него и дух њен: очевидно је да му се цела песма допала; све што је у њој годило му је; ишло му у вољу овакво Његошево сликање обичаја народних. А иза Вука који ово каже, стоје други који то исто осећају; цела публика стоји, којој је Вук, као што се зна, онда најречитији израз био. Његош, дакле, није једини овако гледао на сликање народа у књижевности, цела је епоха исте идеје имала, и није никакво чудо да се он за тим идејама поведе кад му је иначе тако згодно било да то у Вијенцу учини.

А после, Његош је не само волео него и збиља сликао народне обичаје и нарави

[1]) Лавров, 217, по Врчевићу.

[2]) Овде би можда требало додати и ону изгубљену о смрти Смаил-Аге Ченгића (позната је она полемика која се поводом ове песме изродила). Тако и Црмничане (штамп. у Певанији Милутиновића, 1833, песма 25.), ако је т. ј. ова песма одиста Његошева. Милутиновић испод наслова њена бележи: „од Рада Томова Његуша“ (то је име песниково) али се не зна је ли њу овај баш написао или само издавачу саопштио.

[1]) Живот и обичаји народа српскога, Беч, 1867, стр. 176.

у Вијенцу. То се одиста јасно види. Вијенац слика истрагу, то је истина; али слика и обичаје, и то је такође истина. Г. Решетар, дакле, има у томе право.

Пре свега (у доказ томе, ваља нам опет начинити једну кратку анализу неких сцена Вијенца, ма и по цену да будемо досадни читаоцу), Његош је неке сцене навлаш тако обрадио, такав им облик дао како би оне, поред сликања истраге, могле и народ сликати. Од свију могућих начина којима је Његош могао, код појединих сцена, изразити своју идеју о истрази и ову представити, он је узео баш онај којим ће моћи и обичаје изнети у исти мах. Као год што је многе мотиве које је узео, прекројио тако да му истрагу сликају, тако је многе сцене које су истрагу сликале, дотерао тако да му и обичаје представе. Драшкову појаву, на пример, тако је дотерао. Он ју је друкчије могао израдити да није на сликање Црногораца мислио. Могао је начинити један прост диалог између Драшка и владике, у којој би онај саопштио овоме резултат свога посланства у Млецима (јер то је, сећамо се, оно што је важно у сцени с Драшком). Али Његош улепша ту сцену и увећа је многим питањима и одговорима који немају никакве везе с Драшковом мисијом (зато и начини да Драшко прича главарима а не владици; главари су беспослени а наивни и радознали), унесе у причање све што је Драшко по Млецима видео, пребијајући се цео дан од тамница до позоришта, као Кањош Мацедоновић од тројице до четрдесетине. И све то само за то да наслика Црногорца у великој вароши, да покаже нарави и мишљења народна. Тако је исто радио и у појави (или епизоду, како хоћете) гатања. Оно алегорично предсказивање слободе црногорске и пропасти потурица које је у овој појави изнесено, могло се представити и причањем снова, како је то Његош већ и учинио на другим местима, али је овде песник хтео да покаже и празноверице народне, и зато појави онакав облик дао. Тако је радио и у епизоду Вука Љешевоступца. Ону песму Чево равно, коју Вук пева а коју је Његош, видели смо, уметнуо ради веће апотеозе Бадњег вечера, могло је и коло испевати, као што пева и све друге које су исте врсте и смисла и из истог узрока уметнуте: али је Његош хтео да му има ко у Вијенцу уз гусле појати јуначке песме (што игуман поје, није песма јуначка), да може у слици изнети овај специфично српски обичај („ће се гусле у кућу не чују, ту је мртва и кућа и људи"). Тако је Његош радио и у појави покајница која је врло леп пример за ово. Требало је изнети убиство Батрића (знамо зашто), али се то могло на сто начина учинити. Могао је на пр. један брат Батрићев изаћи да нам то убиство саопшти, да то јави главарима, просто, као вест: бар је Батрић имао браће (седморо још, видели смо) и Његош је могао извести Радула, или кога хоће другога, да нам то каже. Али је Његош хтео да узгред и један обичај покаже, хтео нарицање да имитује, и зато целу сцену у нарицању извео, у том облику саопштио све што је требало саопштити. И зато није хтео брата Батрићева да изведе него сестру његову; није пустио момка да иде на „покајање" јер момци то ређе чине, и горе, суровије,[1]) него узео жену, покајницу, и то сестру, јер овима то боље доликује и код њих то иде поетичније, лепше, нежније. И, приметимо још и то, Батрић нема сестре, по народној песми, него му је њу сам Његош дао и само у тој цељи. Његош је очевидно хтео да у овој сцени представи једну оригиналност црногорског живота, један чист црногорски обичај, и рачунао је с правом да му то треба учинити кад му се тако згодна прилика за то

[1]) Кад из другијех мјеста иду мушкарци на покајање, они се поређају један за другијем заметнувши пушке наопако, а једнога између себе изберу те нариче и јауче иза гласа; кад се прикуче близу гроба или куће покојникове, онда потрче сви без реда и зајаучу у глас сви како који може." Вук (Живот и обичаји), стр. 155.

дала. Исто као Мериме у Коломби, у причи чија се радња дешава на Корсици: кад је већ о тој земљи реч, дај да изиђе и једна voceratrice, да се откука и једна ballata корсиканска. Тако је исто Његош дотерао и појаву бабе. Баба је агенат новога везира, видели смо, и само зато излази да покаже тајне слутње овога. Његош је могао ма каквог обичног Црногорца да узме за ту улогу агента (ако му је, уопште, и требало агента изводити) али је он баш хтео бабу, вештицу или назови — вештицу; хтео да прикаже цело народно веровање у вештице, и зато на онај начин извео сцену. Све, наравно, врло лепо мотивисао, уз то. Тако је, најпосле, Његош обрадио и појаву на бадње вече. У њој је, то знамо, хтео да изведе онај контраст веселости на дому и покољ на пољу, баш на сам дан догађаја. Али како се на тај дан врше на дому многи народни обичаји, Његошу је било врло згодно да и те обичаје наслика и зато је до оне пуноће развио појаву. Његош је, дакле, многе сцене које су му биле потребне за излагање догађаја, удесио тако да и сликање обичаја обухвате.

Сем тога, а у приликама кад није могао сцену тако удесити, он је у њу уносио по који епизод, независан али мотивисан, који би насликао још који обичај, још коју црту из живота. Тако је, на пример, унео, у сцену тројичанске скупштине, оно кад главари гађају пушкама; осећао је потребу да наслика Црногорце кад гађају у нишан, да живо и у слици представи оно што Мићуновић само помене како се, увек о Тројицама, „врсни момци купе, стријељањем да се надмашују“. Тако је, даље, у појаву сватова унео ону песму: Не плач', мајко, дилбер Фатиму; кад је већ предузео да изнесе мухамеданце како певају, дај да начини и једну песму у њином духу (јер ово је очевидна имитација мухамеданских „женских“ песама), али је и то све лепо мотивисано зашто је као та песма унесена[1]. Тако је, најпосле, у појаву бабе унео класичну фигуру попа Мића. Требало је да неко доведе оних три четири стотине Цуца, и Његош је употребио баш Мићу зато, улучио прилику да једног попа црногорског представи. И тако, можда, даље.

Све ово, да сведемо целу дискусију о предмету Вијенца и завршимо овај сувише дуги део расправе, показује да је Његош имао две тежње у Вијенцу. Хтео је и да слика догађај, и да слика народ; и постигао је и једно и друго. Које му је од овога двога било главно; да ли је и једно и друго имао на уму пре но што је почео писати, или је једно имао одмах с почетка а друго му се јавило у току рада, то не знамо: али што знамо и што можемо поуздано рећи, и то као коначну реч по овом питању, то је да је Његош имао две концепције о садржини и циљу свога спева.

Али, кад смо већ у овој глави истицали колико је сликање народних обичаја учинило Његошев спев националним, ми не можемо да, поводом тога, не вежемо ову главу за прву у којој смо такође дотицали овај национални карактер спева. Тамо смо, ако се сећате, говорили о стварању једне народне епопеје и жељи коју је старија поетска генерација имала да њу изведе. Рекли смо још да су за ову епопеју два услова била потребна: први је да предмет буде великог националног значаја, и други да обрада његова почива на синтези народних песама; и рекли смо још да је Његош у Вијенцу оба услова испунио. Додајмо сад да је и трећи услов био потребан, или бар да је поменута генерација песничка много на потребу његову полагала, а тај је да у народној епопеји буду насликани сви народни обичаји. Сам Бранко који је био најбољи представник те генерације и који је о епопеји (он ју је звао епос) најчистији појам имао, говорио је: „српски епос треба да буде онаки као што је грчки, да у њему буду уплетени сви наши обичаји“.

[1] в. прозу после ст. 1854.

Е лепо, Његош је у Вијенцу и тај трећи услов испунио.

А композиција у Вијенцу? (Са питањем о јединству иде и питање о композицији; Г. Решетар их је, видели смо, уједно расправљао, и ми, кад смо у почетку изложили мишљене његово и о овој страни Вијенца, треба да одмах дамо и наше о истом питању). Каква је композиција у њему? Добра или рђава? Је ли онаква како ју је Г. Решетар оценио?

Пре свега, напоменимо да се композиција не мора гледати само у оном у чем ју је Г. Решетар видео. Он је испитивао предмет и циљ Вијенца, гледао је ли сликана истрага или су сликани обичаји, и само према томе судио о композицији. Он је пазио само на композицију у целини а не на композицију у детељима. Он је ту, у осталом, имао потпуно право, али неће бити право да и ми само по томе судимо Његошу. Потребно је каткад и у ситнице загледати ако се хоће потпун појам о вештини композиције једнога песника. Учинимо и ми то и загледајмо како је Његош неке сцене сложио. Погледајте само на оне контрасте које је он један уз други стављао и обилато их по књизи просуо. Појаву покајница је н. пр. одмах иза појаве сватова метнуо; сам Г. Решетар каже: „овај призор жив је контраст пређашњему: иза веселијех сватова ето тужнијех покајница.“ Или онај контраст у песмама сватовским, оно кад Турци певају своје јунаке а Срби своје али тако да јунаци једних одговарају јунацима других; тамо Гергелез, Илдерим, Алија и Тале, а овамо Марко, Милош, Комнен и Новак. Или онај што смо раније истицали у појави на бадње вече. И тако даље; има их пуно. Сетите се, после, како је Његош кола распоредио, јер и то је важно за наше питање, и ту се види композиција Његошева. У многим детаљима, дакле, композиција Његошева је добра и заслужује хвалу коју смо видели да јој је Г. Решетар одао.

Али композиција у целини, далеко је од тога. Његош ју је покварио уносећи сликање обичаја. Да је остао само на излагању догађаја, била би добра. Овако, са две концепције и две тежње, које су му обе биле драге и између којих је неодлучно оклевао и за обема се поводио, он је композицију упропастио. Сцене су (сетимо се само Драшкове) нарасле несразмерно, прошириле се уплетањем излишних епизода (поп Мићо, и др.) до недопуштених граница; дигресије су преплавиле дело споредности заклониле оно што је главно, екскурсије од предмета сакриле предмет који ни иначе није био увек бог зна како истакнут, и цела ствар испала тако да се оно што је најглавније у њој, готово никако и не види. Двострукост концепције (као и још неке ствари, како ћемо доцније видети) учинила је да композиција пропадне, и композиција одиста не ваља.

Ми рекосмо најтежу реч. Г. Решетар је, решивши питање о композицији у корист Његошеву, био радостан скоро (држим, врло искрено, да ми никакву сенку не бацамо на саветност његова испитивања кад ово за њега кажемо) што га је тако решио, и са једном мало нервозном и доста видљивом веселошћу похитао да нам то саопшти, не би ли и нама лакнуло кад чујемо да је наше најбоље књижевно дело и са ове стране беспрекорно. Кад је нама, на жалост, суђено било да ствар друкчије сагледамо, ми бисмо се, држим, и сувише огрешили о високи појам који о критици имамо, кад бисмо и за тренутак покушали да ствар на силу улепшамо. Треба увек искрено рећи, за великог као и за малог нашег песника: то је једини пут којим критика може показати да воли и поштује нашу књижевност. Сент-Бев је једанпут поредио критику с клиником, „којој, каже, ни здрави не могу свакад измаћи.“ А на клиници, то знате, нема милости; лекари се ни најмање не устручавају пред болесником, ма ко он био.

За утеху пак нама свима који волимо

Његоша, лодајмо још да су се и други велики песници грешили каткада о композицију. Класичан пример за то: Шекспир са Млетачким трговцем.

III.

Пређимо сад на радњу у Вијенцу. Кад смо у прошлој глави видели какав је предмет песник хтео да представи, погледајмо сад и какву је радњу, какву интригу унео у спев да то учини (ред је да у свакој глави по једну страну Вијенца испитамо, по један део грађевине прегледамо). Његово је било да представи истрагу потурица: је ли радња којом је он то представио, пуна, развијена, заплетена, интересантна, онаква као у драми или роману; или ту никакве радње и нема, него место ње само слике које некако само уопште догађај представљају?

То нам је у осталом лако видети. То смо ми, управо рећи, већ упола видели. Трагајући за предметом, ми смо скоро и радњу познали. С тога сад можемо ствар укратко прећи. Сетимо се анализе коју смо у прошлој глави дали, гледајмо у њој радњу а не предмет, и одговор на горње питање указаће нам се брзо.

Радња Вијенца има да представи начин којим је извршена истрага потурица. Истрага, међутим, (према оном како ју је Његош замислио) чека само на акцију владичину. Кад се владика реши на истрагу, истрага ће почети. Владика је најглавнији чинилац, и од његове одлуке зависи све. То значи, цела радња Вијенца своди се на владичину одлуку, и ова је одлука најглавнија ствар у делу. Кад је пак она најглавнија, онда је њу требало као такву и обрадити. То јест, узети само њу преда се и истаће је, а све остало њој потчинити или, ако то с њом нема везе, избацити. Требало је да цео спев владичину акцију износи, да свака појава црта по једну мену владичина одлучивања.

Тако, међутим, није у Вијенцу учињено. Пре свега, има појава које износе стање после владичине одлуке (појаве на бадње вече, божић и ново лето; и појава игумнова); после, има оних које само народ сликају (сватови, покајнице), дакле нешто што је сасвим независно од владичине акције;[1] најпосле, оних које алегорично представљају сам догађај; (снови, гатања) и тиме се потпуно издвајају из самог система радње; има још и епизода и сваковрсних дигресија (поп Мићо и др.) које с радом немају никакве везе, јер је немају чак ни с предметом: и све то, све те појаве и епизоди, излазе ван оквира праве радње. Те појаве, додајмо још, хватају пола спева од прилике, и још више; значи да је пола спева, или већи његов део, за радњу пропао. Само је, дакле, један мањи део за радњу употребљен; само у неким појавама, радња нашла места. Па и ту каква је? И ту, на шта се своди? Прегледајте у памети те појаве, угледајте њихову праву садржину према оном како смо је ми раније објаснили, истакните у свакој баш оно што владичину акцију слика, и саберите све: каква ће вам се радња указати? Ево каква. Владика, најпре, увиђа потребу устанка (тројичанска скупштина); затим, хоће, пре но што би устанак кренуо, да се обавести од кнезова о могућим последицама његовим (појава с кнезом Радом); даље, хоће да чује потурице и њихово мишљење, па тек онда да се реши (договор с потурицама); после, кад је већ видео да од договора нема ништа, он је готов да кида с Турцима, и он нам то и каже (појава везирових гласника); и онда, шаље посланика да тражи помоћ од Млетака (Драшкова појава); још те, како је цела његова одлука била само у начелу а извршењу није био означен рок, он се, поводом једног догађаја, одлучи да одмах почне устанак (појава бабе); нај-

[1] Истина, Његош је, изгледа, и народ убрајао у чиниоце истраге, али то само изгледа: народ у Вијенцу ни у колико не утиче на владичину одлуку, дакле не улази у радњу спева. Није ни потребно било да народ то чини. Народ се могао састајати из самих чанколиза (сватови), или из оних који ће да се убију из очајања што истрага не почиње (покајнице), владика би ипак кренуо истрагу.

после, заклиње главаре свечано да ће поћи у бој тако им Бог помогао (појава заклетве). Ето то је цела радња у тим појавама, верно изложена; и та радња, као што се одмах види, није пуна. У тим појавама нема интриге на какву смо се ми у роману и драми навикли; нема никакве јаче историје, љубавне или које друге, која би опомињала на садржину романа или драма; и владика не ради оно што би радио као главно лице у роману и драми. У оним пак појавама које смо најпре прешли, тога још мање има. Кад сведемо све, кад скупимо садржину и ових и оних појава, кад дакле саберемо целу садржину Вијенца јер ми смо је целу прегледали, онда можемо рећи да је радња Вијенца већим делом заустављена и одсутна, да је дакле скоро и нема, а после, у оном другом делу, у оном мањем остатку, да је слаба, оскудна, неразвијена, ситна, кржљава, нешто развучена, скоро празна, готово никаква[1].

Па онда, кад смо већ одговорили на постављено питање, хајдмо и даље; и кад смо већ карактерисали радњу у једном погледу, карактеришимо је и у другима; загледајмо, наиме, не колико је она пуна него и колико је добро састављена. И немојмо, при томе, Његошу ништа кроз прсте гледати; не устручавајмо се и даље задржати наше строже мерило; пооштримо, шта више, наше захтеве, и ако би их можда требало ублажити, пошто сад у детаља улазимо и почињемо ствари на ситно цепкати. Тако великим песницама као што је Његош, не треба ништа опраштати.

Запитајмо се, на пример, је ли и оно мало радње у Вијенцу увек добро замишљено? Је ли цела владичина акција лепо мотивисана и оправдана, и кад се у њу дубље загледа, и кад се немилостивије третира? Је ли све што владика ради, сасвим умесно и природно, или има у томе нечега мало чудног и донекле нелогичног? Владика н. пр., на госпођинској скупштини, пита кнезове о расположењу братства према намишљеном делу. Лепо. Нећу да питам како владика није могао бити о томе сâм тачно обавештен, али зар је морао ствар онако не знати како по појави изгледа, кад то сви главари знају и сами погађају? Зар није могао, и он као и остали, сâм да погледа, па да га кнез Раде не дочека онако сурово? Одиста тај његов поступак не чини се до краја разумљив. Тако ни онај други, оно кад зове потурице на договор; и још мање је овај разумљив. Јер, угледајмо добро овај поступак, знате ли шта владика њиме хоће, зашто зове потурице? Да их склони на покрштење, да их наговори да приме хришћанску веру; да обрлати на то њих који су, две стотине година, расли и рађали се у мухамеданској вери, и који ону другу, хришћанску веру, презиру, сматрају за нижу, за веру робова, раје! И то владика мисли да их обрлати; он се томе нада! И још му лепо каже сердар Јанко да ће то залуду чинити: „што се, каже, црним задоји ђаволом, обешта се њему до вијека.“ После, ни онај трећи поступак владичин, није баш јако оправдан, оно што се обраћа Млецима за помоћ. Владика је могао унапред знати да му Млеци (какви Млеци!) неће хтети ни у чему помоћи, и није имао разлога да на њихов одговор чека да би кренуо устанак. Ни по историји (бар колико се данас зна, а сумњам да ће се то потврдити и кад се више буде знало,) он на то није чекао, као што није ни с потурицама преговарао. Најпосле, ни оно није баш вешто измишљено што се владика одлучује на акцију тек кад се завера прокљуви (појава бабе). Какав је

[1] Ово што ми сад кажемо, рекла је и ранија критика. Рекла, у осталом, тако да се не зна је ли рекла. Она, наиме, није видела предмет, па наравно није могла опазити ни радњу; значи, о радњи није могла ни говорити. Али кад је нашла да чак ни предмета нема, онда је наравно било јасно да ни радње нема. Критика је управо своју мисао посредно изразила. Ми смо, међутим, сматрали за дужност да то чистије представимо: одвојили смо радњу од предмета и третирали свако посебице.

то завереник, можемо с нешто права да се запитамо, који, да би ушао у акцију, чека да му најпре непријатељ план његов сазна! Владичина акција, дакле, није до ситнице оправдана, није до краја логична. Што значи, да ни сама радња Вијенца није увек лепо замишљена и изведена...

Овим смо питањем (има ли радње у Вијенцуу или не) дошли врло близу другог једног питања о Вијенцу, близу једне старе теме на коју се увек падне чим се о овом спеву говори, наиме: је ли Горски Вијенац драма? боље рећи: је ли радња у њему драматична? И још, не само дошли до питања, него одмах и одговорили на њ. Јер кад је радња Вијенца овако празна и ништавна, она није ни драматична. Да не говоримо дуже Његош сам је то увиђао и рекао једанпут. Рекао узгред Г. М. Бану кад је овај 1849 по једној липломатској мисији кнеза од Србије на Цетиње долазио. Ово су те речи Његошеве: „мени се може пребацити да Горски Вијенац није права драма; да владика Данило, главно лице у делу, непрекидно умује а никако не дела, и да њиме замишљено дело успева пре благодаређи случају него његовом труду.“[1]

Питање ово о драматичности радње и пре нас је било решено, и то овако како и ми сад рекосмо, али није, као у осталом ни код нас сад, расправљано у довољној опширности. Вуловић је рекао: „нико неће рећи, ко зна шта је драма, да је Горски Вијенац драма“; и то је готово све што је о овој ствари рекао. Г. Решетар је говорио опширније, помињао независност појава, одсуство драмских јунака и др., али ни то није толико колико треба о овако деликатном питању, а после, њему је сметало и оно његово негирање предмета те није могао ствар задовољавајући да представи. Други су још мање рекли[1]. Међутим, није право да се једно, за Вијенац овако важно, питање пређе са неколико кратких и резервисаних реченица које ништа не кажу једном обичном читаоцу. Ја сам, у осталом, увек пријатељ подробнијих објашњења и радо бих се ако читаоци допусте на овом питању који тренутак зауставио. Тим пре што је ово питање у основи оно исто (само у другој форми) које смо, одмах у почетку, као предмет ове главе истакли а које нам је још потребно расправљати. Читалац је могао опазити, у осталом, да смо ми наш ранији говор прекинули.

Каква треба да је радња у једној драми? Пуна, наравно, јака, заплетена, непрекидна кроз цело дело; да се везује за сваку појаву и у свакој помиче у напред; да је усредсређена у драмском јунаку; да из деловања овога проистиче сваки њен део; да је све у њој овим деловањем снажно мотивисано, итд. Како је још стари Волтер рекао: „Све треба да је радња у једној трагедији. Свака појава треба да служи ла заплете или расплете интригу, сваки говор треба да је припрема или сметња.“ За историску драму, која уз то има и историске догађаје да изнесе, важи то исто. Зато се обично унесе у њу понека љубавна историја, каква приватна авантура која се удеси тако да баш она проузрокује и рађа историјски догађај. Кад је потребно драматисати какав народни устанак (узимам случај исти који је у Вијенцу), устанак се увек представи као резултат једног приватног доживљаја самога главнога јунака. „Од Корнеља и Расина, каже један француски критичар, свака историска драма своди се на једну обичну интригу из романа уплетену у причања историска.“ То што он каже, није правило само у земљи Корнеља и Расина него и у свакој другој где се историске драме пишу. Често је још та изми-

[1] Ово цитирам по Лаврову, 345, преводећи, а не по оригиналу Банову (Преодница, бр. 7. Подаци о П. П. Њ. од М. Б.) Какво је стање наших јавних и приватних библиотека, ја сам раније дуго тражио ову београдску „Преодницу“ али је нигде у Београду нисам могао наћи.

[1] Г. Цар је н. пр. само парафразовао Вуловића, на овом месту.

шљена интрига тако развијена да се историска причања губе запостављена и забачена, своде на улогу премалену, на једно ништа управо. „Шта је историја? говорио је Дима отац. То је клин о који вешам слике.“

Како је међутим, имао Вијенац да изгледа па да оваку радњу има? Скроз друкчији него што је. Требало је одиста да владика не умује онолико него да више дела, да се почето дело не развија случајем него његовим властитим трудом. Требало је још да се једна заплетенија интрига веже за владичину личност, и да се из те интриге и владичине акције развије историски догађај. Кад је већ Његош замислио ствар тако да владика неће устанак док га сви остали желе, он је могао пустити с друге стране да догађаји у спеву тако теку како би владику све у веће неприлике доводили што он даље остаје неодлучан, све више га тиме подстицали на акцију, док га најзад један јачи последњи удар не би одсудно преобратио и натерао да једном за свагда прекине с потурицама. У Пери Сегединцу (да наведем један познат пример од драма које народне устанке износе), Пера у први мах неће да устаје на ћесара док други хоће (исто као и наш владика), али се за то време развија читав један приватни роман, једна јача интрига (неки момак заволи његову кћер, и она њега, и мати пристаје, и има један интригант којем је то криво, и тај наведе онога да се опире Периним мирољубивим намерама која најпосле захвати и Перу и примора га да мачем нападне на свога несуђеног зета и да га убије) — и тек после тога, управо услед тога, и Пера се одлучи да војује против ћесара. Његош је могао, тако исто као Г. Л. Костић, измислити тако нешто за владику као онај за Перу, и створити један лични мотив за владичину одлуку, један лични интерес који ће изазвати потребни душевни прелом у њему. Можда чак није морао ни измислити него само употребити један готов мотив који му је пружала песма и историја. Знамо, наиме, да су Турци, кад је владика Данило једанпут (то је било непосредно пред истрагу потурица) ишао у Зету да освешта једну цркву, на веру ухватили владику, везали му руке наопако, одвели у Подгорицу и хтели на колац да га набију, па га једва после народ откупио и ослободио. Да је овај мотив експлоатисао, Његош је могао развити радњу налик на оно како је то Г. Костић учинио. Могао је н. пр. пустити, док владика с почетка наивно верује у помирљивост Турака, да се са турске стране развија једна завера противу владике а с црногорске да јача незадовољство противу њега; да овај, услед тога, и сам све више стане нагињати устанку; и да се најпосле, кад га Турци заробе, потпуно освести и види заблуду своју, и кад га пусте, да и сам тражи коначно истребљење потурица. По народној песми, тако и јесте било, и владичино ропство је тамо прави повод устанку. Његош је тако исто могао замислити; и да је то учинио, радња би била развијена, ситуације би представљале једну душевну борбу, владика би био драмски јунак, и цела би ствар испала одсудно драматична. После, Његош је и без тога могао извести ствар драматично. Није морао само на владику као на драмског јунака помишљати, могао је овога и у другом којем лицу наћи. И то би још боље било. Песници често узимају неважније историске личности за драмске јунаке. Његош их је могао наћи међу Мартиновићима, на пример. Ето, они имају ону авантуру са Ружом Касановом, која би се врло згодно дала употребити за драмску мотивацију догађаја, и ако би дала сасвим други карактер Вијенцу. Они, наиме, убијају онога Алића који је одвео Ружу; Алића, међутим, остало је још доста, и да је само један позвао на освету, све би им се потурице одмах придружиле, и устанак је могао да плане отуда. Истрага се, дакле, могла мотивисати овом авантуром. Сама авантура, пак, пружа много грађе за драму, и то за дра-

му интересантну, нову, оригиналну. Ја нећу да предпоставим да је један од Мартиновића заљубљен у Ружу (са том љубавном историјом, ствар би се, истина, могла добро драматисати, али би се, бојмо се, свела на једну обичну мелодраму, на један банални позоришни комад с Турцима и јаничарима), него баш да се држим само онога што је сам Његош дао као податак, и верујем да би се могла лепа драма створити и од тога. Представите себи једну жену младу, лепу, добру, сасвим на свом месту, једну Ружу која је права ружа, али удату за човека врло зла и опака, за Касана који је „брука неваљала.“ Та жена сирота види да не може с њим дуже да живи, дошло јој је да бега у свет, по што по то, ма и турцима у руке пала. Нађе се одједанпут један Алић, млад, леп, од добре породице, заљубљен у њу, и она онда, ма да је он Турчин, из невоље а можда и из љубави (јер ко зна? „ћуд је женска смијешна работа“), утекне с њим. И сад долазе Мартиновићи, којих се та ствар, лично, ни најмање не тиче, али који из принципа не даду, никако и нипошто не даду, да Српкиња иде у Турке, и потрче за њом, стигну је и убију. Убију је! а „у Црној Гори највећа је срамота и најгоре убиство убити жену;“[1] и још такву жену! Представите себи јасно ту целу историју, изведите је у памети до краја, развите сваки од ових мотива до пуне радње и јаке ситуације, замислите све осећаје и душевне борбе ових лица онакве какве би морале бити, уобразите све у форми и важности сцена и чинова, па ћете угледати једну крепку и свежу драму. Оно н. пр. замислите шта Ружа осећа у Касановој кући; оно, даље, кад се Турчин прикрада и кад „нешто међу собом главе;“ кад Мартиновићи све то гледају и договарају се; катастрофу после и освету Алића (оригинални мотиви крвне освете); свршетак, најзад, кад Мартиновићи иду оборене главе од срамоте што су убили жену а свет се уклања пред њима (као пред оним Станојлом у Кумовој клетви Г. Веселиновића), све док не покају грех ослобођавајући земљу од потурица. Камо срећа (ако смемо тако да кажемо) да је Његош тако некако замислио радњу свога спева; да је то од прилике узео за основ овоме, а владичину акцију пустио да само обавија и заокружује овакву драмску слику! Тиме би створио драму у којој „интрига из романа“ није само зато да случајно изазива историске догађаје, него и зато да их алегорично представи, да им као символ служи. Затим, да и Мартиновиће оставимо. Његош је и иначе могао наћи драмске мотивације устанку; у Батрићевој смрти, на пример. Кад Батрића убију, и сестра му се убије од жалости. Није је, међутим, требало пустити да то учини. Она је могла изазвати устанак и њу је Његош за то могао употребити као год, према оном како горе рекосмо, и Мартиновиће. Или кад се већ убила, могао је неки њен брат, или и сам њен „ђед“ Бајко који то све својим очима гледа, позвати народ на оружје и за час запалити устанак. Нек се владика размишља, буна је могла планути сама, овако, спонтано, неочекивано. У Шилерову Виљему Телу, док Тел још и не помишља на какву акцију, Мелхталов син, чим чује да су му ослепили оца, одмах хоће устанак, одмах склапа савез са Фирстом и Штауфахером и заказује онај састанак на Ритли који је у ствари сам устанак и једна од најважнијих ствари у драми. Његош је могао убиство Батрићево тако исто да експлоатише као Шилер слепило старог Мелхтала, и да пусти да радња тиме изазвана нарасти до исте важности до које је Шилер своју догонио; нити би тиме променио основни карактер свога дела, бар не много. Најпосле, да ни то није учинио; могао је још у једном од употребљених мотива наћи драму. У Мандушићевој љубави, мислим; с неким јачим изменама, у осталом. Претпоставимо да Мандушић није заљубљен у Милоњићеву снаху него у неку Мустафићеву девојку, у кћер којег потурчењака.

[1] Коментар Г. Решетара, код стиха 498.

Он би ипак пристао с владиком да убија потурчењаке. Нека н. пр. убије оца девојчина. То би био извор једној врло лепој драми, драми љубави и дужности, сценама Корнељева даха, онаквим као што су у Сиду. У свему овом што изнесмо, Његош је могао наћи грађе за драму, од свега тога могао развити пуну драмску радњу. Приметите још да смо се ми, дајући ове комбинације, држали само оних података које нам је сам Његош пружио, а колико би их се још могло наћи да их човек сам измишља! Свеједно. И ово је, држим, доста да се види какав би Вијенац имао од прилике да изгледа па да на драму личи, на драму у пуном смислу речи.

Међутим, Вијенац, у овом погледу, врло је далеко од тога да на драму личи. Његош, не само што није драмску радњу дао него и (намерно или не, зато што није хтео или што није умео) све отклонио што је њу могло произвести. Ове исте мотиве које смо ми себи допустили да развијемо до важности једне драмске интриге. Његош је оставио без икаквих последица по радњу дела. Ропство владичино, на пример, сасвим је избацио из сфере оних догађаја који на истрагу утичу, и претпоставио да је оно било на читаву годину дана раније од прве појаве у Вијенцу. „Час проклињем лањски по сто путах у који ме Турци не смакоше“, каже владика сам за то ропство.[1]) Аферу Мартиновића и Руже Касанове није чак ни призором представио него само у једно причање унео; и после, оставио и то без дејства по радњу. Ни један од Алића не чини тога ради никаква квара Мартиновићима, нити прстом макне да освети брата. И не сећа се тога, него оставља само Аци-Али-Медовићу кадији да се једанпут тога опомене.[2]) Мотив о смрти Батрићевој Његош је такође оставио бесплодним: нити се браћа свете, нити ђед Бајко речи о томе каже, као да Батрићу нико од ових није никакав род. Тако и мотив о Мандушићевој љубави. Све те мотиве одмах је упустио, и ако је био тако близу да их лепо разради. Његош изради ствар донекле, некад је дотера и до праве драмске ситуације (појава сестре Батрићеве), али пусти да пропадне без цељи и без утицаја. Дâ грађу за драму, али је одмах забаци. И није само то што забаци. Он и оне елементарније ствари без којих се не може извести једна радња, драматична или недраматична, он и њих остави неупотребљене. Ни оне основне моторе који крећу људску душу (љубав, крвно сродство, и др.) а на којима сваки песник заснива и гради интригу, он не пусти у акцију. Залуду су Алићи браћа ономе Мују; залуду кнез Бајко ђед покајници; залуду Касан муж Ружин; залуду Мандушић заљубљен у Милоњића снаху: нити се, код Његоша, брат залаже за брата, нити дед за унуку, нити муж за жену, нити момак за „злато своје.“ Све оно на чем ваља да почива интрига, Његош је изоставио просто. Целу ону машину, сложену, јаку, гломазну, којом песници крећу све пружине у својим драмама, Његош је гурнуо у један ћошак да стоји прашњава и зарђана. И онда се, наравно, десило то да Горски Вијенац остане без драмске радње и (ја сам рекао горе да се ми, овим говором о драми, нећемо удалити од предмета који смо, одмах у почетку, свој главни наменили) уопште без икакве праве радње.

Зато је у осталом (нек нам се допусти да још нешто додамо уз овај говор о драми) Његош у неколико и кажњен. Има више од педесет година како је Вијенац написан и ипак, ни на једној позорници, није био представљан. Кад год се на његово представљање помишљало, увек се одмах и одустајало чим су се људи сетили како му је радња недраматична. Критика се чак одсудно противи овом представљању. „По себи се разумије, вели Г. Решетар,

[1]) Вијенац, ст. 86 и 87.

[2]) „Него хајте, од земље главари,
„Међу собом да начин видимо
„И смиримо двије породице...
„Па Бајице и браство Алиће“ (ст. 723-724).
Бајице су Мартиновићи.

да се Горски Вијенац не би могао никако приказивати.“ Ја сам на другом једном месту имао прилике да о томе опширније говорим, и не мислим се враћати на оно што сам тамо рекао, али бих радо додао овде нешто. Потребно би, наиме, било да се Горски Вијенац представља, потребно ради његова разумевања и значаја. Сасвим би нам он друкчији изгледао да га на позорници гледамо. Пуно је ствари које нам се при читању омичу неопажене а које у ствари чине праву боју његову. При читању (ја мислим на обично читање а не на студију), ми видимо призоре у главном али не потпунце: њихов потпуни рељеф, живост оцртане ситуације, праве димензије сцена нису ствари које нам се јасно указују[1]. При читању, даље, ми пазимо само на лепоту стиха: који од јунака те стихове говори, нас се не тиче, а сасвим би нам друкчије карактери изгледали да и то видимо. При читању, најзад, ми не видимо ни декор сцена, а декор је овде, видели смо, често карактеристичан. И тако даље. У нашој читалачкој имагинацији, слика Вијенца једе се и крњи, рељеф се његов деколорише и бледи, контуре његове ишчезавају, физиономија губи сјај и израз, димензије се сужавају, величина његова смањује. Свега тога, међутим, не би било да се Вијенац представља (наравно, лепо представља). На представи, ситуације увек постају живље, декор је непрестано пред очима, карактере може публика сваки понаособ да прати. На представи би Вијенац повратио своју првобитну слику и синуо у пуној светлости. А ми смо дужни да прилику за то пружимо најлепшем делу наше књижевности.[1]

Београд.

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

[1] Ево н. пр. једне од димензија које при читању не видимо: колика је, наиме, маса народа у појединим призорима. На госпођинској скупштини има стотина Црногораца и Турака на сцени (в. ст. 719,720); на тројичанској још више ваљда, јер је сабор; кад поп Мићо доводи оне Цуце има их три до четири стотине (проза после ст. 2044), а кад Мартиновићи долазе као победници има пет шест стотина Црногораца с њима (проза после ст. 2582). Према овом треба замислити и остале појаве. У појави покајница н. пр. јамачно је све женскиње из породице (само „снахах“ седам) и много из околине (такав је обичај). У сцени сватова је цела Ријека ваљда (најугледнији Турчин с Обода удаје своју рођаку) и многи су и уз пут пристали.

Како је Толстој писао Васкресенције

— Боривој Поповић —

Међу савременим романсијерима мало који тако и толико занима свијет, као снажни геније Лава Николајевића Толстоја. Његови романи, богати резултати силног посматралачког дара, са непосредном опсервацијом средине, у дубокој студији душа и прилика; неисцрпни извори тема и подробног градива, са вјештачким и одмјереним склопом; отишли су широм бијела свијета, на свима модерним језицима, у све друштвене слојеве. Јака и опсежна интелигенција Толстојева, и велика и видна даровитост његова, прелазе са поља лијепе књижености, дубоко зала-

[1] Кад би се хтео представљати Вијенац, тешко би му се могло наћи довољно представљача. За једну стару француску мистерију помиње се, скоро као чудо, да је требало 485 представљача, и говорило се да се ту „половина једне вароши окупља да забавља другу.“ За Вијенац би их требало још више, и кад би се у Црној Гори играо, скоро би се могло рећи да би ту половина земље забављала другу. Тешко би, управо немогућно, било наћи позорницу и удесити потребно (и иначе има незгоде: владика нпр. у божићној појави, јаше коња у трку). Ми немамо онакве позорнице као Французи у Оранжу, на којој глумац изгледа „као какав лилипутанац у празној Кристалној Палати“, али би се могло (као што је у осталом, и у Оранжу) играти на пољу, на ледини, под ведрим небом. Какво би дивно дејство било, за ону сцену нпр. кад игуман долази, да прави и истинити месец изиђе („излази мјесец,“ каже се за ту сцену)! Од наших представљачких дружина, најмногобројније је мостарско друштво Гусле. Требало би да то друштво једанпут одигра Вијенац, сад нпр. о пројектованој педесетогодишњици. Оно бар не би било у оскудици са потребним костимима.

зећи у друштвене и филозофске рефлексије. У томе су правцу најинтересантнији његови погледи на религију, и они су њим, у пошљедње вријеме, тако јако овладали, да му се чак и белетристички радови бојадишу религиским колором или обрађују и примјењују тезу из ове филозофске области.

На основи Христових принципа и мисли узетих из Јеванђеља, у неколико измијењених у примјени разних вјерских секата, а препорођених у осјетљивој и примчивој души и веома необичном критичном расуђивању Толстојевом, јављају се и његови погледи на друштво, односе и организацију његову.

Ти погледи, корјенита и обилна грађа за друштвену реформу, и ако често настрани, налазе чврстог и поузданога ослонца у пространој маси руског свијета. Отуда се те Толстојеве мисли и налазе и у разноврсним вјерским сектама, а нарочито у вјери духобораца, за чију се је пропаганду Толстој и побринуо познатом обилатом потпором. Те су мисли, гледање „кроз темпераменат“ Лава Толстоја, као што би Зола рекао, добиле само одређеније обличје и у љепоти израза његова, у једром и јасном излагању њином, примамљивију драж. Тако истакнуте оне иду непосредно и присно се преносе у многу раздрагану или недоуку руску душу.

Међутим оне разно занимају књижевне мислеиике, и оне су она спорна страна, о коју се ломе бојна копља критичарска, у мишљењима често савршено противним. Докле на пр. *Крајцерову Сонату* једни кују у звијезде и препоручују погледе Позднишева, главног јунака у њој (или, тачније, погледе самог Толстоја) као нову вјеру, тражећи да се разради у црквене проповједи, дотле ћете наћи у оцјени једног њемачког критичара, љекара за душевне болести, како се *Крајцерова Соната* оглашује као „производ обољелог ума и дегенерисане душе“.

Тако су прошли: и *Јеванђеља, Спас је у вама самим, Наука и религија, Хришћански дух и патриотизам* и други његови радови који се занимају вјерским питањима. Јер његови погледи напуштају данашње поимање хришћанства и имају многих додира са Будизмом, за који се не вели узалуд да је најстарија и најновија филозофија, са Спинозом, код кога налазе праву хришћанску вјеру, и са другим неким вјерским сектама.

Али, мени није намјера да на широко говорим о Толстоју и његовом огромноме раду. Моја је жеља много скромнија: да изнесем, на овоме мјесту, један ситан, али занимљив податак поводом Толстојева романа *Васкресенија*. А он опет има сврху, да очигледно представи како Лав Толстој пише своје романе у опште, а овај посебице, и како му је грађа фактична, изворна, из друштва узета.

Тај занимљиви податак пружају нам *Пол Боаје* и *Шарл Саломон* у својој књизи *A propos de Résurrection,* у којој се налази писмо неког особењака Андреје Васиљевића Лаптева, преведено са оригиналних манускрипта и одговор на њега, од Лава Толстоја.

*

Познато је, да роман *Васкресеније* није тако скоро написан, ма да је тек прошле године угледао свијета. Дуго је и дуго лежао код писца првобитно написани роман. Писца су задржавали нарочити обзири и, што је претежније, властито незадовољство, због чега није ни мислио штампати га. Па када је Толстој већ покренут на то, онда је поновном прегледу његовом, првобитни роман претрпио знатне измјене и добио много веће пространство. Па и само штампање његово у познатом листу *Њиви* (због цензуре знатно друкчије од тако званог лондонског издања) морало је често бивати прекидано, због нове разраде пишчеве.

Узгред буди речено, тако несистематски и брзи рад, тако писање на кољену, свакојако је морало удити доброти дјела, те оно и нема оне вриједности, како је крупно оглашено и надалеко пронијето, и на коју смо већ навикнути код Толстоја.

Баш кад је Толстој довршавао трећи дио *Васкресенија* добије писмо од неког Андреје Васиљевића Лаптева. Тај Лаптев, непознати поштовалац Толстојев, овим својим писмом постаје нов сарадник у *Васкресенију*. Мисли су његове нашле скрупулозну примјену у роману, и као што ће се видити из паралеле, оне дају карактеристику оном чудноватом старцу, кога је Нехљудов нашао прво на дереглији, а за тим у прогнаничкој соби, кад је са оним енглеским путником обилазио затвор.

Хоћете ли да видите писмо:

„Баку, 6. октобра 1899.

Врло поштованом и врло умном Лаву Николајевићу поздрав са дубоким поштовањем, од Андреје Васиљевића Лаптева.

Лежи ми на срцу да вам се у неколико ријечи исповиједим.

Почео сам вјеровати 1869. г.

Христос је казао својим ученицима (*Еванђеље од Матеја*, XVI, 24; X, 38): „Онај који хоће да пође са мном, нека се одрекне самог себе, нека се натовари својим крстом и нека пође; а онај који не понесе свога крста и не пође за мном, није ме достојан; само онај који се одрекне невољалаца и прељубника, да би са мном ишао, налик је на мене".

Сваком је дакле од нас могућно да будемо налик на Христа.

Он је казао: „Ученик није нешто више него што је учитељ; и довољно је да ученик буде онакав као и његов учитељ", т. ј. да треба сваки од ученика да буде савршен човјек, као што је то био и Исус Христос.

Христос је рекао: „Будите савршени као што је савршен ваш Отац небески".

Ето због чега сам ја прекинуо са свијетом, са свима члановима вјере, са именом и презименом, и постао сам свој сопствен господар, и кажем: ја нисам од ваших; сâм сам и свој сам".

А за ова своја убјеђења позвали су ме пред суд, да одговарам.

Први испит.

— Скини капу.

— Пред ким?

— Пред влашћу.

— А која је највиша власт?

— Бог.

— Па, јеси ли ти, дакле, Бог?

— Не, нијесам Бог.

— Па кад нијеси Бог, што онда тражиш да скинем капу?

— Позивам вас да устанете.

— Пред ким?

— Пред законом.

— Пред законом? Ја га не познајем.

— Како ти је име и каквог си занимања?

— Занимање! Каквог сам занимања? Ти си ми дакле дао неко занимање?

— Ја нијесам.

— Па што ме онда питаш о занимању, кад ми га нијеси дао?

— Како се зовеш?

— Ја немам имена.

— Које си вјере?

— Које вјере хоћеш да будем? Кад ти кажем да нијесам од ваших, ја ти кажем истину, а ти вјеруј, ако хоћеш.

— Вјерујеш ли у Бога?

— Кога Бога?

— Како „у кога Бога?" Бог је само један!

— Па лијепо, кад ти познајеш тог твог Бога, покажи ми га, па да и ја у њега вјерујем.

— Он је на небу.

— Јеси ли ти ишао да га тамо видиш?

— Нијесам.

— Па, ко ти је онда рекао да је Бог на небу?

— Молим те само без објашњавања!

— Без објашњавања? Добро, онда неме ни испита.

— Колико имаш година?

— Имам лијепих година, а за ружна и не знам.

— Који су ти родитељи?

— А треба ли све оно што је створено

и дошло на свијет, све што постоји, да умре?

— Имаш ли оца и матер?

— Немам никога; ја сам сâм, ја сам свој.

— Одакле си?

— Ја немам свог мјеста.

— Али, ти признајеш цара?

— Кога цара?

— Александра II.

— Цар је цар, а ја сам ја; ја с њим немам ништа.

— Хоћеш ли платити порез на душе?

— Порез на душу? Зар си ми ти дао душу?

— Нијесам.

— Па кад ми је ти нијеси дао, зашто онда да ти платим?

— А хоћеш ли платити дуговања?

— Ја никоме ништа не дугујем; немам дугова.

— Али сваки мора да плати.

— Кад би сваки плаћао, онда не би било онога коме би се платило.

— Има цара.

— За мене нема. Цар је цар, а ја сам ја.

Други испит.

— Скини капу.

— Зашто?

— Зато што је овдје саслушање.

— То је ваше, мене се не тиче; ја немам никаквог саслушања; ја сам сâм, ја сам свој.

— Позивам вас да скинете капу!

— Пред ким?

— Пред судом.

— Суд? Ја га не познајем, и за то нећу да скинем капе.

Скидоше ми је силом; а ја онда сједох на земљу.

Предсједник:

— Оптужени, устаните!

— Ја нијесам оптужени.

— Устаните пред законом!

— Пред законом? За ме нема закона. Закон је створен за неваљалце, а не за поштене. Ја не мислим да сам кривац, јер ко се брани, сам себе оптужује. А ви, ви ми не можете бити судије, јер сте и ви сами, колико вас год има, под законом.

Писар прочита документа.

— Признајеш ли да си крив?

— Зашто?

— Па због онога што је писар прочитао.

— А признајеш ли ти да си крив?

— Због чега?

— А због чега ја?

— За то, што си у пуној слушаоници...

— Јест, у пуној слушаоници, као и ти!

— Зато што си у слушаоници остао под капом.

— Нијесам хтио скинути капе због тога, што полажем на своје здравље. Овдје се пуши, пљује на под; пљувачка се помијеша са прашином, сасуши се и разнесе по ваздуху, па кад човјек скине капу, онда падне на главу и оде у мозак, те тако човјек изгуби ум. Тако свима вама који сте гологлави, поремећен је разум. Зашто ме мучите? Никад никоме од вас нијесам ништа учинио; нијесам крао, нити убијао, а ево сте ме стрпали у затвор са злочинцима. Па зар вам дакле није ум поремећен?

Зазвони звонце.

Настаде претрес.

„Оптужени је ослобођен; али ће се упутити у казанску болницу, да се подвргне прегледу, ради одредбе његовог умног стања“.

Прво виђење са љекаром, у болници.

— Је ли, Лаптеве, гдје си скупио све те глупости?

— Ја не знам ни о каквим глупостима.

— Па суд ми пише да ти не вјерујеш у Бога?

— А вјерујеш ли ти у Бога?

— Ја вјерујем.

— Па гдје је онда Бог?

— Свуда и на сваком мјесту у свијету, који је његова својина.

— Не, не, прико, варате се, кад кажете да се Бог свуда налази. Он би онда био

и у онима који убијају и који муче. Није, него!

Љекар упита:

— Па гдје је онда?

А ја му одговорим:

— Он је у сваком здравом разуму, у свакој доброј савјести; здрав разум и чиста савјест не чине зла; нити су саучесници оних који убијају и гањају.

— Слушај, Лаптеве! Ја ти желим само добра, али суд налази да си ти опасан члан по друштво.

— Опасан по друштво! Па пошљите ме онда тамо, гдје ми је право мјесто.

— Па гдје ти је право мјесто?

— Тамо гдје нијесте ни ви, ни ваш закон.

— Мени је непознато такво мјесто на земљи, гдје нема ни закона ни власти.

— Зар сам ја крив што сте се ви начинили једнаким боговима, што сте завладали земљом и људима, да их послије сматрате као своје лично добро? Заначија ради што му је воља са производом руку својих; или прода, или разбије, а неће због тога бити одговоран пред законом. И ви тако исто радите са народом. Да богме, ви се не устежете ни мало.

— Извини, Лаптеве, али су то све старе приче. Сваки је данас свој господар.

— Да, да; али само на хартији, а у ствари је сасвим друкчије. Па кад је сваки свој господар, што ме онда мучите овдје? Господар не треба да мучи господара. Ви сте ме раставили од друга, с којим сам се везао за цио вијек; да, ви одузимате женама мужеве, и шаљете их једне у војску, а друге, далеко, на рад, да вас хране и поје, да вас одијевају и обувају. И живећи тако одвојено, и људи и жене падају у разврат. А по учењу јеванђељском, развратници немају права у нашљеђу царства Божјег. Ви их дакле гоните на такав живот, те их лишавате царства Божјег.

Апостол Павле казао је: „Муж нема права на своје тијело, а тако исто ни жена на своје. Не напуштајте једно друго, мањ ако се узајамно договорите за неко вријеме, не би ли се одали посту и молитви. Послије опет будите заједно, да вас не би ђаво кушао у вашој неуздржљивости“. Дакле муж може да се одвоји од жене само за неко вријеме, и то ради поста и молитве, а по каквом закону раздвајате ви мужа од жене, шаљући га у војску? Зар то није сатанско кушање, не би ли их само навели на неваљалство. То је наука оне змије, што је по сред Христових ученика бацала из уста као ријека млазеве воде, не би ли их завела својим лажним говором; Христови ученици пак не примише ништа од тога, и то кад је цијела земља, сем њих, примила. (Откриће Јованово XII, 15-16).

Што сте ме одвојили од моје жене? За што ме ту чувате, дајете ми да једем и пијем, као да гојите вепра. Ја нијесам вепар и нећу да једем туђ хљебац, не радећи ништа. Ја сам доста јак и могу да се бринем о себи, а не да просипам хришћанску крв, као што ви радите. Знам ја добро да сваки онај који не зарађује хљеб свој у зноју лица свога, укаљан је крвљу као и убица, и ја не ћу да непоштено једем туђ хљеб, крвав хљеб. Зашто ме чувате овдје? Што ме увлачите у тако велики гријех?

— Чуј, драги Лаптеве, немој ми говорити о тим бесмислицима.

— Нису то бесмислице, но здрав разум. Господ никога не натјерује на добро, нити га на зло наводи, а ви ме на сва рђава дјела гоните.

— Па нашта те гонимо?

— Да скинем капу и да паднем пред вама. Ви добро знате да се ђаволом звао онај, који је рекао Христу да га обожава. Ето због чега ја ни пред ким не падам на кољена. Како да човјек пада пред онима који сурово с њим поступају, кад је забрањено чак и пред анђелом падати ничице. Нико од слугу Божјих није тражио да се пред њим пада, него су шта више и забрањивали, Петар Корнелију и Анђео Јовану евангелисти (Откриће Јованово XIV, 10; XXII, 8; Дјела X, 26; XIV, 15). Треба

обожавати само Бога, оца нашег, али га обожавати у души, а не тијелом; јер је Бог дух, и они који га обожавају, треба духом да га обожавају. А човјек који пада ничице пред човјеком чини оскврњење. А мене су због тога бацили у затвор, што нисам падао на кољена пред људима; као што је казао Јован Евангелист (Откриће Јованово II, 10): „десиће се да некога од вас баци ђаво у затвор, да будете на искушењу.“ Па, тако је и било. Ко ме је метнуо у затвор, ако не сам сотона?

— Којешта, Лаптеве, затворила те је власт.

— Па која је највиша власт?

— Бог.

— Бог не тјера силом на добро, нити води злу: а ви, ви ме водите злу. Због тога сте ви сотоне, а ја нећу да подлегнем сотони. Јер онај који куша, сотона је (Еванђеље по Матеју XVI, 23); онај који силом гони, антихрист је, а онај који тражи да га обожавају, ђаво је.

Држали су ме у болници шест недјеља; по том су ме послали на стално становање у село Кованчу, у дистрикту арзамаском, у губернији Њижно-новгородској.

Други пут сам био у судници у Њижнем, пред судом од дванајесторице судија; они нису били у судиској униформи. Испитивали су ме до најмањих ситница, но ја нисам хтио усвојити ниједнога њиховога разлога. Али од тога доба, у осталом, нисам никоме ништа плаћао.

Дуго су се они савјетовали језиком, који јамачно није руски, јер ја ништа од тога разговора нисам разабрао.

Послије године дана, осудише ме на три мјесеца затвора.

1881-ве убијен је цар Александар II. Опет ме стрпају у затвор због његовог пошљедника Александра III. Нисам хтио да му се закунем на вјерност. Прокурор ме нађе и рече ми:

— Па, Лаптеве, ти опет хоћеш пред суд?

— Зашто?

— Зато што нећеш да се закунеш.

— Коме да се закунем?

— Па, новоме цару.

— Ја сам вам већ казао: цар је цар, а ја сам ја.

На томе се и прође.

После тога одем у Баку, гдје сам остао пет година; за тим се настаним у Јелисаветполу, а по том у Карсу. Провео сам укупно око десет година у Кавказу. За тим сам отпутовао у Владивосток, гдје сам остао три године. За вријеме пописа био сам у Благовеченску; нисам хтио да знам ни зашта, као и прије. Најзад, прошлог 28. септембра понова дођем у Баку на виђење с пријатељима: питали су ме, преко писама, да им објасним неке текстове.

Готов сам. Ово мало што сам казао, веома поштовани Лаве Николајевићу, садржи све оно што сам примио за вјеру своју. Ако у томе, може бити, недостаје чега, молим вас извијестите ме писмом.

Читао сам вашу књигу: *Идите по свјетлости, докле је имате*, па за то вам и пишем, јер у њој нисам ништа нашао, што се, тачку по тачку, не слаже са мојим мислима.

Андреја Васиљевић Лаптев,
који вас не познаје.

Ја сам сад у животу и здрављу, које и вама желим.

Андреја Лаптев
у педесетој својој години.

Ево, како му је одговорио гроф Лав Толстој:

Веома поштовани брате, Андреја Васиљевићу.

Примио сам Ваше писмо, и срећан сам што по њему могу познати Вас и Вашу вјеру.

Сама та гањања што сте претрпели, доказују да идете Христовим путем. А сваки који иде тим путевима, мора се у овом свијету сукобљавати са влашћу. Јер се свјетлост не заклања, но се тако јавља, да је сви виде. То свјетска власт не допушта, јер Христова свјетлост обасјава њихове неправде. Хоће само они да изводе дјело Божје и да му оснују царство на

земљи, а они пак, који откривају њихово лицемјерство, гоњени су због тога. И у томе, нека Вам је Бог у помоћи!

Потпуно се слажем с Вама у свему оном што сте у писму изложили, и то ме је писмо окријепило.

Ипак хоћу да Вам дам један савјет. Кад откривате лажи, не губите из вида љубав према Вашем залуталом брату, и боље би било да полазите од разума и милосрђа и да се њих радије држите, него ли ставова јеванђелских. Јеванђеље је дјело људско, оно није непогрјешно. Њега, а нарочито откриће Јованово, може сваки тумачити како хоће. А разум нам долази непосредно од Бога, за све подједнако, како за Татаре тако и за Кинезе, тако и за све народе. Ми не можемо а да не вјерујемо том учењу нашег разума; не вјерују само они који неће да познају истину.

Овом писму прилажем неколико чланчића о вјери, како је и ја разумијем. Два су моја: *Заповиједи Христове* и *Како треба читати Јеванђеље*; други нису моји, али се слажем потпуно с њима.

Ваш брат који Вас воли

Лав Толстој.

*

Из ових се писама, у главном, види да је суштина Толстојеве религије, његових погледа на свој личан и друштвени морал, на право и односе друштвене, у Јеванђељу. То су готово исти погледи који су и у Лаптева, а тако исто и у великој маси вјерских секташа и самоука.

Ево како су тачно и савјесно те мисли узете из писма Андреје Лаптева и унесене у *Васкрсење*.

Када је наступило оно тегобно смештање на дереглији, Нехљудову су се, у његовој узаврелој машти истицале двије интензивне слике: тужна слика како јетко умире Крильцов и нацрт новога правца којим је Кањуша пошла у љубави са Симонсоном; оба утиска и врло тешка и врло мучна. А баш тада забруја водом и потресе ваздух металан звук звона са цркве. Сви поскидаше капе и почеше се крстити, само неки старац нити скиде капе, нити се прекрсти. Зар у томе старцу није лако познати Андреју Лаптева.

„На њему бјеше гуњац са закрпама и сукнене чакшире; обувен је у изгажену и подерану обућу. На леђима је имао просјачку торбу, а на глави неку високу, са свим поабану кожну капу.

„— А ти, чича, ти се не молиш Богу? Упита га Нехљудовљев кочијаш, пошто се је покрио. Као да ниси крштен?

„— Молити се? Коме да се молим? рече чича одсудним, свађалачким гласом, ударајући на ријечи.

„— Какво је то питање? Па сваки зна да се треба молити Богу, рече кочијаш подругљиво.

„— Богу? Па дед' ми реци, гдје је он?

„— Гдје је? Којешта! Па, на небу.

„— А, јеси ли ти ишао тамо, да га видиш?

„— Ишао тамо да га видим? Нисам ишао али сваки зна да се треба молити Богу.

„Старац му на то одговори овим стихом Светога Јована:

„— Нико никада и нигдје није видио Бога. Само је син његов једини, који је у лону очеву, учинио да га људи познаду."

„И даље истим одлучним тоном:

„Што се тиче вјере, ја је немам; ја не вјерујем ни у кога, ни у кога до само у себе самога... Због тога и има толико вјера, што људи вјерују другима, а не себи самима. И ја сам тако исто другима вјеровао, па сам лутао као по густој шуми, и тако сам био залутао, да се нисам надао да ћу на прави пут наићи... Вјера има много, а само је дух један. Он је исти и у теби, и у мени, и у свима нама. А био би само један дух, кад би сваки човјек вјеровао у онај дух, што је у њему. Кад би сви људи били исти, био би само „један" човјек.

Кад га је Нехљудов питао о његовој прошлости, одговорио је:

— Ево ме гоне већ двадесет и три године. Као год што су гонили Христа, тако исто сад гоне и мене. Вуку ме пред су-

дије, свештенике, писаре, фарисеје; сместили су ме у лудницу. Али ми ништа не могу, јер сам ја слободан човјек. Питају ме: „Како ти је име?“ Уображавају да ја имам каквог имена. А ја нећу никаквог. Ја сам се свега одрекао: немам ни имена, ни стана, ни отаџбине; ничега немам. Имам само себе, ја сам свој. — „Како ти је име?“ — „Човјек.“ — „Колико ти је година?“ — „Ја то не знам, нити могу знати: увијек сам био и бићу увијек.“ — „Који су ти отац и мати?“ — „Ја немам ни оца ни матере; имам само Бога и земљу. Бог ми је отац, а земља ми је мати.“ — „А цар, признајеш ли цара?“ — „Зашто не, цар је цар, а ја сам ја.“ — „О — рекоше они тада — па с тобом се не може говорити!“ — „А ја им кажем: ја ти и не тражим да са мном говориш.“ — Ето, тако су ме они гонили.“

Истога дана у вече, послије ручка код генерала, гдје се Нехљудов упознао с неким путником Енглезом, као што се доцније видјило, неком врстом мисионара, Нехљудов оде с Енглезом, да посјете затвор. У прогнаничкој соби, он опет виде онога чуднога старца са дереглије. Чим ови уђоше, устали су сви осуђеници и стали су усправљено као војници. Само је остао старац; он се не диже, гледао је изазивачки, јаросно, намрштених обрва.

„— Устај!“ — викну му управник.

Старац се не миче и насмија се презриво.

„— Нека се твоје слуге дижу пред тобом, а ја ти нисам слуга. Ти имаш биљегу на челу, ето ту“....

А кад се и Нехљудов умијеша:

„— Ти си дакле дошао да видиш како ђаво мучи људе! Па лијепо, ето гледај! Ето скупио их је, и загворио у кавезу читаву војску. Људи би требали јести свој хљеб, у зноју лица свога, а он их држи као свиње затворене; хране их, а они ништа не раде, да постану животиње“...

„— А питај те га, рече Енглез, како он мисли да треба поступати с онима који преступе закон.“

„Нехљудов преведе питање.

„Старац поче да се церека чудноватим смијехом, показујући ред стиснутих зуба.

„— Закон, рече он, презриво ударајући гласом на ту ријеч, ђаволов закон! Ђаво је почео све да пљачка; одрао је кожу људима, све је себи приграбио, и земље и блага; скрхао је оне који су му на супрот стали, па је тада написао закон, по коме не треба ни красти ни убијати. А требао је прије свега написати свој закон!“

„А овако се опростио с Нехљудовим.

„— Гледај ти своја посла, а за други се не брини. Сваки своје! Божје је то, а не наше, кога ће казнити, коме ли опростити. Ако сваки буде сам себи господар, не би нам ни требали господари... Ајде, иди! Доста си се нагледао како ђаволје слуге пуштају да ваши једу људе. Иди, иди!“

*

Већ сâм овај дио из *Васкрсења* показује на који начин Толстој узима грађу за романе. Узима их непосредно са извора, који му је при руци. У овоме роману нарочито, све су личности из природе, и за сам се догађај држи да је фактичан, истинит. Таквих прекопираних сцена, па и многих личних доживљаја, има доста у Толстоја, а оригиналност многих мисли, очигледно су увијек указиване на аутора, као творца и привржeника њихових.

Књижица, по којој смо изнијели начин на који је обрађена једна глава у овом роману, може послужити документом онима, који се интересују питањем: како Толстој пише своје романе.

Врања.

ПОЗОРИШТЕ

Балканска Царица

— НА ЊЕМАЧКОМ ЈЕЗИКУ —

Балканска Царица Кнеза-аутора јавља се ево по други пут у њемачкој литератури. Као врло рђав, непотпун, без слика, и без склада и љепоте пријевод с талијанског језика пружила је она 1896. год. Нијемцима не тако повољну слику о пјесничкој слави и величини онога, кога ми толико цијенимо и уважавамо на пољу српске поезије.[1] Сад нам се Балканска Царица опет износи у њемачкој лијепој књижевности, али не као тачан и одличан пријевод, који би требао да поправи тај из 1896. године, него као изврстан пријепјев, дотјеран и обрађен за позорницу само како се замислити и пожелити може.[2]

Препјевач, млади, талентирани њемачки књижевник *Хуго Марк* (Др. Хуго Маркузе, адвокат у Берлину),[3] као што сам већ поменуо у своме писму у јануарској свесци *Зоре*, сасвим је слободно препјевао драму, дотјеравши је пуну ефекта на позорници. Он је из ње много што шта изоставио, преиначио и сам нешто додао, тако да нам се ова Балканска Царица на њемачком језику јавља мислима и језгром радње према оној на српском језику као сестра њезина. Ова на нашем лијепом, њежном, милом, звучном језику слатка је, заносна, полако опија поносом, лагано ствара срџбу, кад се чита; она на њемачком језику дражи, зажарава, усхићује, силно храбри и плахо ствара гњев, кад се посматра на позорници у затегнутој пажњи пред сваким тренутком. С мало ријечи, тражи ли човјек насладе у читању, уживаће у Балканској Царици на српском језику; хоће ли је оживотворену гледати на позорници, посматраће је с пуно интересовања, гдје нам она износи српске мисли језгровитим њемачким језиком. У колико је Кнез-пјесник постигао матерњим језиком за читаоце, успио му је и преводилац својим језиком за гледаоце: обје ове исте Балканске Царице двојако су изнесене, оне допуњују једна другу, имајући свака други циљ за публику, али су ипак зато једно, једна цјелина, јер износе једну и исту, српску мисао. Што Кнез-пјесник, Србин, износи с пуно китњастих ријечи да забави у читању, то нам даје препјевач, Нијемац, с мало лијепих, мисаоних ријечи појединих личности на позорници. Први је тежио за насладом читаоцу, други за ефектом гледаоцу. А да су обоје успјели у тим својим тежњама, за Кнеза у Балканској Царици на српском језику већ знамо; док за препјевача ево износимо.

Први чин.

Средњевјековна дворана у дворцу у Жабљаку. *Станко* сједи сам за столом замишљен. Кнез нам на српском језику износи његов монолог мало не на три странице; док нам препјевач говори на уста Станкова готово на једној:

O müss'ge Pein, o quälendes Entsagen,
Wann wird nach banger Nacht es endlich tagen?
Wann darf der Held des Ruhmes Palme pflücken?
Wie ein Gefang'ner schmacht' ich. Ohne Lücken
Ist, ach, das Netz, das Feige mir gesponnen.
„Seid klug, mein Prinz, bedächttig und besonnen!
Ihr seid zu ungestüm, und leicht auch überspannt,
Bedenkt die Grenzen, die Natur erfand!"
(Скочи на ноге)
O, schweigt; als feile Wächter mir gesetzt,
Habt ihr erbärmlich mich gemacht. Zuletzt

[1] *Die Kaiserin des Balkans.* Dramatische Dichtung in 3 Acten von *Nikolaus I. Fürst von Montenegro.* Deutsche Bearbeitung von *Heinrich Stümcke.* Mit dem Portrait des Fürsten Nicolaus und einer litterarhistorischen Einleitung. Berlin. Verlag von E. Ebering. 1896. Стр. XX, 129. 8°.

[2] *Die Balkankaiserin.* Historisches Drama in drei Aufzügen von *Nikolaus I., Fürsten von Montenegro, k. H.* Autorisierte *Deutsche* Ausgabe von *Hugo Mark.* Berlin. Hugo Steinitz Verlag. 1901. Стр. 109. 8°. Цијена 2 марке њ. вр.

[3] Под натписом *Liebesopfer* изашла су у засебној књизи три његова позоришна дјела у једном чину: *Takumi—Lotte—Cocodette.* Дјела се дају готово на свима њемачким позорницама с лијепим успјехом.

Müsst' eines Teufels Kraft sogar ermatten,
Gebannt in solchen Kerkers (гледајући око себе)
[düstre Schatten.
Doch zittert, wenn ich Eure Wacht besiege
Und auf des Ruhmes Rossen aufwärts fliege.
Mein Ruhm — —! O, Zeta, Vaterland, Dein Sohn
Möcht' zu den Wolken bauen seinen Thron.
(Хода тамо-амо)
Was wollt Ihr, Qualgedanken ferner Heldenschaft?
Du, öder Raum, du tötest meine Kraft.

За тим отвара прозор и поздравља лијепу, живу природу, која му се оку на догледу јавља, прихвата се снагом и надањем, радује се помишљу на Даницу; па се с поузданошћу лаћа оружја, и спрема се за полазак у лов.

У том ето и принца Ђорђа с трубама хартија под мишком. Разговор се поведе о савјету, који треба да се обави, за тим о државним стварима рад којих се он сазива: ту је уговор с Млецима, с Дубровником, ту молба Скендер-бегова за помоћ против Турака, ту писмо из Смедерева од деспота Ђурђа. Говор се води језгровито и с мало ријечи још и о Станковом и Ђорђевом положају као принчева Црне Горе и Зете, послије чега се окрене и на женидбу Ђорђеву с кћерју дуждевом. *Станко* вели:

Was musstest die *Lateinerin* du wählen?
Wie gerne sähe ich, Georg, vermählen
Dich einem Weib, das *uns're* Heimath liebt,
Die einst dem Throne einen *Helden* giebt!

А Ђорђе му пребацује, што он толико трчи у будућност, кад је још тако рано и помишљати шта ће бити на крају крајева с том његовом женидбом. Станко му ипак препоручује, да се махне те женидбе, да презире латинштину, и боље да изабере себи за жену кћер којег њиховог кнеза или властелина. Жељан да мало пецне брата у његовој љубави, вели му при одласку Ђорђе: Латинки прстен кад бих скратио,

Nur *Daniza,* nur *sie* dann liebte ich.

Што?... она моја? Ах пуцај, громе!
С темеља падај, Иванов доме!
Даница, рече! јест или није?
О жене, жене, отровне змије!
Можда с Балшине круне варнице
Срцем ти, умом, трепћу, Данице?
Ах мајко, мајко, ти си ми крива,
Када ме роди и даде жива,
Што ми вратићем тад не засука,
Но да се мучим овијех мука!
— — — — — — — — —
С прворођењем право га чека,
Давалац круна тако је река'! —

Јечи *Станко* у Балканској Царици на српском језику; док препјевач на њемачком језику овако то износи:

Was sprach er, Daniza? Er liebt — — und ich!?
Wankt nicht das Haus? Erschlägt kein Wetter mich?
Er weiss doch nichts — und doch —, jetzt werd'
[ich's inne,
Er liebt sie, liebt sie wirklich; seine Kron',
Das Diadem bethörte ihre Sinne,
Jedoch fast klang es, als er sprach, wie Hohn?
O, wie er's sprach! Wie kann ich lang' noch zweifeln?!
Sie lieben sich, und ich?... Fahr hin denn, Liebe,
Verraten bin ich, weh! bei allen Teufeln!
Warum kam *ich* nicht *vor ihm* auf die Welt?
Dass *ihm* die Krone, *ihm* die Liebe bliebe...

Као што се види, препјевач изврсно износи мисли и осећаје Станкове, што их је Кнез-пјесник пером у српском језику слио. Иста живост, иста бујина рађања мисли, иста снага осјећаја као и на српском језику. Ко добро влада њемачким, одиста ће се дивити овом племенитом њемачком језику Балканске Царице.

Но, ето *Данице* с послужитељком, која огртач и котарицу јестива доноси и оставља на сто. Станко је љут и мргодан, а Даница мила и љубазна све док јој он не довикне „снашице!“, не шчепа је за руке и не погледа јој у очи:

...Што у то око
Злочин невјерства кријеш дубоко!

...O, armes Wort,
Du kannst der Seele Gram nicht blutig malen,
Die Hölle borgt von Engeln das Gesicht.
Man schaut Euch an, verweht sind halb die Qualen,
Ihr seid so schlecht — und man verflucht Euch nicht.
Ihr blickt so treu — und falsch seid Ihr wie
[Schlangen.

Оставља је, а она га зачуђено пита:

Was soll Dein wirres Wort?

Он јој вели:

Sag, war's die Krone?
Hat er Dich mit der Eitelkeit gefangen?
Bot er sie dem Verrat zum Sündenlohne?

„Ко?“ — пита Даница, и красна игра ријечи развија затегнут призор све док му она поносно не рече:

Ich weiss allein, mein Herz gehört nur *Dir*.

С тим пада Станкова сумња у љубав Даничину. Он јој даље прича зашто је могао да повјерује Ђорђевим ријечима и како му је тешко живјети миран, усамљен, без славе и јунаштва. Послије, како намјерава да иде у Арбанију. „Узми и мене собом,“ вели му Даница. *Станко* јој одговара:

Nein, Du Tapfere, Liebe,
Für Männer tobt der Krieg. Die schwachen Frauen
Mag' ich im blut'gen Kampfe niemals schauen.
Ihr seiet Wächterinnen sanfter Triebe.

Даница одлучно:

Warum, mein Freund? Wenn einst die Türken [kommen
Zum blutig bittern letzten Freiheitskriege —
Eh' Zeta, unser Vaterland, erliege,
Wär' mir der Tod im Schlachtenfeld willkommen.

И за тим:

Eh' auch in Zeta Halbmonds-Banner wehen,
Eh' wollt' ich sterben.

Станко јој се диви, љуби је и пита је, какву му ријеч данас при растанку даје?

Du bist mein Leben, meines Daseins Licht.
Vergiss es nimmer, was mein Mund gesteht,
Denn wie der Tau zur Morgenblüte spricht,
Könnt' ich für dich vergeh'n wie ein Gebet, —

вели му Даница. А то је оно мјесто из Балканске Царице на српском језику, гдје Станко пита:

...Зету кад љубиш тако,
Љубиш ли мене, животе, како?

и гдје Даница одговара:

Као сунце, као очи,
Као живот, као биће,
Ка' јутарњи цвијет росу,
Што му пада на листиће!

Разговор Станков с кнезом Дејаном, што за овим призором иде, односи се на донесено ријешење у савјету, према којем ваља Станко с помоћном војском Иван-беговом што прије да оде Скендер-бегу, а које му кнез као лијеп глас доноси. Савјет Иван-бегов Станку, како овај да се влада у бољу и како да управља војском, речен је с мало лијепих ријечи, које су изнијеле све оно, што је Кнез-пјесник с пуно китњастих израза ставио на десетак страница. Јер препјевач није хтио да забави читаоца, него је тежио да што краће и што силније занесе гледаоца изношењем пуних, али језгровитих *мисли* пјесникових.

Mein Sohn, die Jugend stürmt in Dir, sei klug,
Sei Mensch mit Menschen, überheb' Dich nicht,
In heissem Feld, in finstrer Schluchten Zug,
Stets achte Menschenrechte, bleibe schlicht.
— — — — — — — — — — — —
Der erste in Gefahren, doch im Streit der Worte
Sei kurz und massvoll, lern' von jedem Tage,
Des Lebens Weisheit gipfelt nur in Thaten,
Wer dies befolgt, ist immer gut beraten.
Sei mild im Tadel, ernsthaft im Verzeih'n,
Dann bringst Du wahren Ruhm, und ich nicht zage:
Dann wirst Du siegreich unser würdig sein.

Ето то су савјети Иван-бегови, очеви, Станку, сину, кад прима заповјест и благослов при поласку у свети бој.

Него, једна од најживљих, најљепших и најинтересантнијих сцена за гледаоца, јест ова, што сад долази: познанство и разговор Станков с Ибрахим-агом. Колико може да успије препјевач, кад се уживи у мисли пјесникове, најбоље показује овај призор. И живост излагања мисли и љепота језика, на који се оне казују, стоје на врхунцу своје моћи. Већ при поздраву:

Ибрахим (претворно):

In Demut küss' ich Deines Kleides Saum,
Mein teuerer Prinz. Stets Glück und Ehr' beschieden
Sei Iwan Beg, des Helden, Sohn.

Станко (претворно):

O kaum
Verdien' ich dies. Dem *Sultan* Heil und Frieden!

Даље се разговор развија красним прилазима с једне мисли на другу мисао, с једног предмета на други. Присјећање и досјетљивост у говору обојице тако је лијепа и тако вјешта, да нам пружа готово слику једног смишљеног дипломатског **entrevue**. На примјер:

Mein Glaube lehrt mich: wer mit Blutvergiessen
Den Anfang macht, dem lächelt nie der Sieg.

Und die des Sultans *Gnade* von sich stiessen,
Wie Kroja's *Räuber*, — straft sie Not und Krieg,

говори *Ибрахим-ага*. А *Станко* му упада у ријеч:

Von Kroja's *Helden* sprichst Du, Aga—o,
Veracht' ihn nicht.

Ибрахим-ага (хладно и одсудно):

Ich nannt' ihn *warnend so!*

Ибрахимово описивање Стамбола кратко је, али лијепо, врло лијепо, исто као и изношење његове вјере. А кад прича о Султановој моћи и кад наговјештава Станку велику милост Падишахову, онда се човјек мора одиста дивити вјештини и умјешности препјевачевој.

Wohl scheint Euch mächtig Euer Vater, doch
Wie klein ist *seine* gegen *Sultans* Macht.
Wärst Du des *Sultans* Sohn, Du ständest *hoch*,
(готово са сажаљењем)
Als Sohn des Ivan Beg, sei wohl bedacht,
(Станко постаје очевидно узбуђенији)
Bist Du, — verzeih, — gering. Ich aber *mein*,
(с наглашењем)
Ich könnt' nur *Bettler oder König* sein.

Тако вели Ибрахим-ага; а те ријечи како тек утичу на бујну душу младог војводе зетског, пуну полета и јуначког одушевљења, препуну сујете и сниjевања о слави! Па још кад досјетљиви Турчин запази утјецај својих ријечи, и кад помену Црнојевићу, сањалици, како Султан зна за њега, онда се овај сасвим одаје замкама непријатељским: постаје *издајник рода, вјере и имена!* Он се пријатељски и усрдно пашта с агом, заказује му поновни састанак у Бериславцима, а у срцу му ври зажарена крв... До сад је живио само у сну, од сад у сну на јави: сваки откуцај његова срца налази одзива у знаменитим ријечима Ибрахим-беговим, које он као у засаници понавља:

Ich könnt' nur *Bettler oder König* sein!

Други чин.

Трећу појаву из Балканске Царице на српском језику препјевач је сасвим изоставио. То је оно лијепо, српско коло. Помажући препјевачу савјетом при обради, износио сам му своје мишљење, да не би требало изоставити ову сцену сасвим; него, кад се узела толика слобода, да се изнесе и коло, разумије се, обрађено за укус њемачке публике, а вјерно српском народном обичају. Он је то најприје врло радо прихватио; али је послије мучног покушаја морао тај предмет напустити. Јер се особита тешкоћа указивала у игрању кола и пјевању оне, не баш тако лијепе, народне пјесме. Послије сјајне обраде првог чина, ако би се пружила слаба прерада кола (као друга слика првога акта), тешко да се не би пореметио лијеп утисак код гледаоца. То је, у осталом, сасвим оправдано; јер ми имамо непрестано на уму циљ препјевачев, позориште.

Прва појава другога чина износи нам Иву и Угљешу, слуге Станкове, у близини Бериславаца. Чисте опрему коњску. Разговор се међу њима води о Станку, његовој плаховитости и његовом јунаштву. Кратко, језгровито и врло занимљиво прича Иво о ноћном састанку Станковом с Ибрахим-агом. Изношење тога догађаја од стране препјевачеве тако је лијепо, као оно Кнеза-пјесника на српском језику.

„Und sendet bald, mein Prinz, der Sultan harrt,
Die Briefe, da Ihr stets ihm teuer ward," —

завршује Иво причање тога догађаја тим ријечима Ибрахимовим, дошаптаним млађем Црнојевићу. Па узимајући од Угљеше вјеру за ћутање, прича даље што му на срцу лежи као тешко, жалосно искуство:

...jungst kam am Morgen
Prinz Stanko, gab mir Briefe, hiess besorgen
Zum Türkenfeldherrn Ibrahim sie schnell.
Doch weil er Schweigen mir gebot beim Scheiden,
Kam ich beim Ritt zum Feind nicht von der Stell'.
Zwar konnte ich den *Grund* nicht unterscheiden,
Doch trieb es mich zurück, wie inn'res Leiden,
Ich kehrte um...

и он не шаље Мату и Алексу староме Кнезу, као што то Кнез-пјесник износи, него писма сам носи *Кастриоти*, који се њима запрепашћава. Овај их шаље Иванбегу. На то причање Угљеша узвикује:

Weh' uns! Und darum sind wir heimgezogen,
So hat gen Zeta alles man gebracht,

So war's Verrat, so ward er selbst betrogen,
Und ahnungslos kehrt er zum Vater jetzt —
Zum Tod.

Станков сан о срни, „ка' снијег, којим се пои, Ка' мл'јеко б'јелој, којим се дои," описан је вјерно и лијепо, као и на српском језику што је. Угљеша му тумачи тај сан као што је и у оригиналу протумачен. А што је Златана, његова жена, о пронесеним гласовима о Станку њему причала, казује се само с неколико ријечи младом војводи.

Утиске Станкове при широком погледу на крајеве своје отаџбине; сећања његова на љубавне састанке с Даницом; слутње, које владају његовим срцем, при тим мислима; снијевања о пријестолу, слави и господовању над царевим крстом; — све је то препјевач лијепо, живо, психолошки и разумно изнио. Нпр.:

— — — — — — — — — — — — —
Hier glühte einst mein Herz in Liebesschwüren
Für Daniza, die meine Welt geblieben.
Nun will ich balde zum Triumph sie führen. — —
Solange ist's, dass wir uns nicht geschrieben,
Ob sie es ahnt, wie hoch mein Hoffen geht:
Für *sie* mein Träumen nach der Krone steht.
Zur *Kaiserin des Balkan* mach ich sie.
Ja, Ibrahim, was Deine Liste nie
Erreicht, die Liebe hat es bald verstanden,
Den Frieden bring' ich rettend diesen Landen.
Ein Christenkaiser, gnadenreich vereint
Mit dem Padischah soll er künftig thronen.
— — — — — — — — — — —

Дорат Станков не излази нам на позорници. Гуслар нам се са гуслима јавља, али нам не гуди:

Зла времена нема без снијега,
Ни у племе грђега биљега
Но брат брата кад свога издаје
И душману за благо продаје...
Тешко оним' који народ буне!
А још теже кога народ куне... —

већ прихвата кесу с новцима што му Станко хита.

Призор, гдје Станко Даници и Марти изненада прилази, жив је и дирљив: особито кад Даница у несвијест пада. Кратак је тај призор, али је у њему изнесено све, што и на српском језику.

Али врло лијепе и најсвечаније сцене у цијелом дјелу јесу ове, што сад долазе у другоме чину: долазак црногорске пратње, која треба да поздрави јунака Станка, и призор с Даницом, бјегство Станково Султану.

Ihr edlen, greisen Fürsten, seid willkommen,
Des Vaterlandes Ruhm verkörpert Ihr! —

поздравља Станко оне, што му доносе добродошлицу.

Der alte Lorbeerkranz ward abgenommen,
Das neue Siegeszeichen reicht man *Dir*.
Es grüsst Dich heut' durch uns das Vaterland.
Wie geht's den Unsern im Albanerland? —

одговара му и пита га кнез Деан. Па онда настају питања за живот и здравље витезова — јунака. Говор и разговор крећу се особитом лакоћом и хитрином, све док се не дође на предмет, ради којег се Станко враћа из војне, баш кад је она у највећем јеку. Црнојевић вели Деану, да не појима рашта се враћа дома. А овај му шапуће, да ћути и да не збори о томе, јер се за писма Станкова зна. Станко се запрепашћава на те ријечи; кнез Деан шапућући прича му о њима и завршује:

. . . . . nichts dann sollt ihr büssen,
Die Briefe zehrt das Feuer! Und die Welt
Wird die Verleumder mit Verachtung strafen.
Du bleibst ein Christ und darfst in Frieden schlafen.

Писма? Која писма? Не разум'јем
Што Ти уста помућена опомињућ зборе;
Него, к'о што видим, и Турци су бољи,
Но Латини ви — јер подмукли они ипак нису —

одговара му на то Станко претворно, а груди му се пуне срџбом. Деан се уздржава на те ријечи и хладно казује:

O Prinz, verbergt Euch nicht, betrachtet recht,
In Montenegro sitzt ein stark Geschlecht,
Kein Sultan wird uns Sklavenmacken beugen,
— — — — — — — — — — — — —
Nur *den* Feind lassen sie (Црногорци) lebendig ein,
Der *unter* ihnen will begraben sein.

Препирка сад узима све више маха, те прелази у свађу. Бујност, плахост и оштрина развија се све више и више у говору. Деан скида капу и вели Станку:

Wenn mein Haupt ich bittend hier entblösse,
O Prinz, schaut meine weissen Haare hier.

Mir ahnt Entsetzliches von Euch. O glaubt,
So manchen Krieg sah dieses müde Haupt.
Nicht von des Friedens feierlicher Stille,
Nicht von des Himmels Fügung sprech ich weich,
Denn *Montenegro,* das ist *Gottes Wille,*
Bleibt immerdar ein unabhängig Reich.
Ins Blut der Schlachten soll mein Wort sich tauchen,
Ich sah so manchen hingestreckt verhauchen
Sein junges Heldenleben, aber immer
Umglänzte sie im Tod wie Freudenschimmer
Der Name „Vaterland". O Prinz, lass ab,
Der Teufel gräbt mit solcher List Dein Grab

И те дивне, величанствене, патриотске ријечи не потресају груди издајице Црнојевића. Он тражи себи прави пут к слави, пут — Падиши!

Син господара Црне Горе и Зете, па *издајник!* Зар?!... Још неколико јаросних ријечи гуше се у грлу Деановом, мачеви се заблистају и старе, јуначке груди племенитог кнеза пробада гвожђе сујетом занесеног издајника Станка. И јунак умире, али његова љубав према династији Црнојевића не гине; готов је да опрости убици своме, само ако да ријеч да не иде Турцима, те му с пошљедњим уздахом вели:

Ich — sterbe — willst Du? — sprich! —

А Станко се трза, преза, одуговлачи, све док му онај зли, опаки дух кроз уста не продре:

Zum *Sultan will ich!*

Зачуђени, запрепашћени, скамењени стоје Црногорци. Перун прилијеже мртвоме Деану и склапа му очи:

Du edler Held, zieh hin. Vom Auge rollt
Im Tod ihm eine Thräne, die er weint,
Dass er, dess Herz so lauter war wie Gold,
Dich Prinz erblickt als Vaterlandes Feind!
Küsst, Freunde, alle, seine blut'ge Wunde
Und schwöret Rache ihm in ernster Stunde:
Auf Montenegros Feinde Fluch und Tod!

Узалуд варница кајања у Станковим грудима, у којима букти пламен сујетне, сањалачке славе. Кривом, стрменом, опасном стазом рјешава се он да и даље иде.

Призор, што за овим долази у Балканској Царици на српском језику, обрађен је тако, што најприје Марта, другарица Даничина, говори неколико ријечи са Станком, грозећи га се као убице.

Марта се уклања, бјежи испред очију издајникових, које Даница највећом радошћу поздравља. Ново вијење љубљених и заљубљених изнесено је ваљано, као и изношење неистинитог робовања Станкова. За овим се развија разговор, којим Станко наговара Даницу, да с њим бјежи Турцима. Она га с поносом одбија, јер она живи и мре за своју отаџбину. Он јој прича шта му Султан даје:

. . . . . Der Sultan selbst lädt
An seinen Thron, Dir lacht der höchste Glanz,
Zur *Kaiserin des Balkan* mach' ich Dich!

Не мами мене дијадема... Вијенац од цв'јећа
Радује ме само, и тиха срећа, —

одговара му она поносито и презриво.

Он покушава све јаче да је наговори, али она у својој сталности остаје права црногорска стијена. Кад јој се досади његово наговарање с круном, она му довикује:

Beschimpf' mich nicht! *Denn höher als die Throne*
Steht reiner Liebe ewig feste Treue
Und hehrer als der Balkan und sein Reich
Ist unsre Freiheit! Drum ich niemals weich!

„Је ли то Твоја пошљедња ријеч, и без кајања?" пита је Станко. „Махни, мили, бјежи од издаје!" одговара она. „Откуд код Тебе та ријеч?" јечи Станко. А она вели:

O Deine That —
Nun seh' ich's grauenvoll, die Binde sank
Vom Auge mir, Du bist ein andrer worden,
Seit deine Seele Islams Gifte trank,
Träumt sie von Kampf, von falschem Glanz und Morden.
Verflucht die Stunde, die uns je vereint,
Verflucht das Wort, die Treu, die ich dir gab,
Du bist nicht wert, dass ich um Dich geweint,
Ich sag' mich los von Dir, von Stunde ab.

Станко је ужаснут. Јечи ужасом, и кида колир на својим грудима:

Ево ово ношах као амајлију — види,
Како га рука моја у прах раскида;
Тако и тебе кидам од себе, из духа мога,
Нека Те мрзим од сад до вјека.

Али и она кида од себе све оне пољупце, које јој је он дао заклињући се у љубави својој, па јеца, јеца... јер Станко њезин, некада, издајник је постао.

У томе ето и слуге Угљеше. Јавља да се потјера Иван-бегова приближава. Тренуци постају за Станка све скупоцјенији. Даница се радује, јер освета иде. Оштре, опорне ријечи мијењају се између њих. И кад Станко види, да је Даница стална, довикује јој, да је он никад није љубио.

Дакле, преварена Црногорка у љубави! Хитро и пламенито прискаче она Иву, слузи, који тек што дође, отима му мач и јуриша њиме на свога невјерника, на отаџбине издајника:

Im Namen Gottes, der die Welt geweiht,
Bevor zum Feinde, zieh zur Ewigkeit!

Станко се брани и избије јој мач из руке, *а не обрани је.* Он хита да бјежи с пошљедњим ријечима на уснама:

Nicht rast' ich, bis dies Land mir Ketten trägt.
Als Sklavin sollst du mir den Prunk versüssen.
Auf Balkans Kaiserthron dies Herze schlägt
Der Rache nur, die Ihr, Ihr falschen Thoren,
Dem *tollen* Stanko *nicht umsonst* geschworen!

Даница у сузама пада на земљу. Перун долази с војницима и запрепасти се кад види њу.

„Откуд ти, Данице, овдје на издајниковом мјесту?“ пита је отац. Она му исприча кратким ријечима своју дојакошњу љубав према Станку, па притискујући своје љубављу рањене груди, вели:

Смрт злочинцу, што земљу издаје!

Трећи чин.

Препјевач, Госп. Марк, трећи чин је сасвим преобрадио. С пуно вјештине и умјешности он га је тако дотјерао за позорницу, да изазива не мањи ефекат од другог чина. Код Кнеза-пјесника трећи чин није за позорницу ни најмање вриједан, и ако је тако лијепо испјеван. Утисак, који први и други чин на гледаоце остављају, да не кажем да би се сасвим изгубио код оваквог свршетка, али тек веома много био би ослабљен. Препјевач је то прозро и измијенио га је: Станко убија Даницу, али и сам пада од црногорског мача. Оваквим крајем историја је сузбијена, али је драма постала узвишена, величанствена, црногорска, — српска!

Представља се поље, ратни табор, на подножју једне шуме. Страже на све стране. Иван-бег, Перун и кћи му Даница говоре у разговору о јунаштву, вјерности и преданости црногорског племена, па прелазе на ратне догађаје пошљедњих дана. Иван-бег јада, да му је син постао издајник отаџбине, народа и вјере; па док Перун одлази да скупи војводе на договор, бори се он:

Weh' Dir, mein Sohn, zum Unglück mir geboren!
Was that ich, Gott, das solches ich verdient?
Warum ward gerade ich, ach, auserkoren,
Der allzeit treu dem Land, dem Glauben dient?
Mein Gott, ich hadre nicht; nach Deinem Willen
Mag das Verderben seinen Lauf beenden,
Und macht mich Vaterliebe weich im Stillen,
Er hat's *gewagt*, ich kann sein Loos nicht wenden!
Was frommt's, der Haare Silberglanz erleben?
Der Tod allein kann jetzt (казујући на срце) mir
[Ruhe geben

У том ето нашљедника Ђорђа и многих војвода. „Оче“, вели он, „твоја заповијест сазва нас амо“. Иван-бег устаје, његово очинско срце под старост је сломљено, те тешко износи сакупљенима своју горку судбину, која га је постигла. Правичност његова не зна за очинску љубав, кад се тиче отаџбине, вјере и имена, те узвишеним гласом грми сину — издајици: „Освета!“ И „освета!“ одјекује с уста свих војвода. Него, да *отац* не би дизао руке на свога сина, Иван-бег изјављује, да иде дома, и да мјесто себе поставља војсци за заповједника сина Ђорђа. Предајући Ђорђу свој мач, вели му:

Dies Schwert, das einst der Held Baoscha trug,
Mit dem mein Vater manchen Feind erschlug,
Schwing Du es treu und werde nimmer matt,
Die Schmach zu rächen, die uns Stanko schuf,
Und „Rache! Rache!“ sei Dein einz'ger Ruf!

Ђорђе се захваљује оцу, а кнез Перун моли старог господара, да благослови њихове мачеве. Прихватајући врхове укрштених мачева, Иван благосиља:

Резом мачева ових правда нека гре:
Земљи побједа, душману пркос и зло!

Војводе се разилазе. Остаје Ђорђе и Иван-бег. Син пита оца, шта ће да ради, ако судбина дâ, да он жива ухвати брата. „Нека умре!...“ узвикује отац, али му се груди стежу при тој помисли, и изнемогао од бола, нијемо се опрашта и лагано одлази.

Ђорђе се бори, кад помисли да он *брат* убија *брата*... Не! издајника земље убија *владар, принц!*

Кнез Перун јавља Ђорђу, да је дошао у табор један гласник, бјегунац, стари слуга Станков. Ђорђе наређује, да му се он одмах приведе; нада се, да се Станко каје, и да ће бар у пошљеднјем тренутку одустати од својих паклених намјера. Бјегунац долази, одјевен у изцијепано турско одијело... Иво, слуга Станков! „Милост, Господару!“ прве су му ријечи, па по испитивању прича о Станку:

O Prinz, die Herrschbegierde
Quält Eu'ren – Bruder –. Seit er Pascha ist,
Und angethan mit höchsten Anseh'ns Würde
Und Moslem ward (Ђорђе указује свој ужас) — ja,
[er ist nicht mehr Christ —
Gilt nichts mehr, was ihm lieb und heilig einst.

Ђорђе и Перун су запрепашћени. Иво им, даље, прича план ратовања Станкова онако, отприлике, као што то Кнез-пјесник износи. Ђорђе му и вјерује и не вјерује, те га даје стражи да га причува.

За овим настаје кратак, хвалисав говор међу војводама, који врло радо дочекују старца, пророка, да им гледа у сабље истину будућу. Кад је старац свршио читање јуначких сабаља, Ђорђе му понуди столицу да сједне, те да сачека док дође кћи кнеза Перуна, да и њој штогод из прошлости и будућности каже. Данице ето. Старац умоли, да јој тајне њеног пађеничког срца на само искаже. С тога се Ђорђе и Перун склоне у близини.

И старац тумачи из једнога мача:

Nun merket auf:
In seinen Linien steht ein Lebenslauf.
Es ward bestimmt, im Kampfe zu entscheiden,
Den feindlich Bruder mit dem Bruder führt,
Doch kann ein Gott nicht dulden solches Leiden,
Drum hat er *mich* zu Euch den Weg geführt.

(Дохвати је за руку. Даница га гледа и постаје збуњена и страшива.)

Ein grimmer Held hat einst Euch Lieb' geschworen,
Und hohes Ziel für Euch sich kühn gesetzt.
Zur *Kaiserin des Balkan* auserkoren
Hat Euch zu machen, er gelobt zuletzt.
Er ist im Fluch und Hasse einst geschieden,
Und ihn umfängt nun fern die stolze Macht,
Euch aber liebt er immerdar hienieden,
Euch zu besitzen, sehnt er Tag und Nacht.

Даница (узбуђено):

Was soll das sein? Wer seid Ihr, so zu reden?

Старац:

Ich bin ein Mann, der in die Zukunft blickt...

Даница:

Ihr seid nicht, wer Ihr scheint, aus Euren Reden
Ist mir, als ob ein Feind Euch zu mir schickt.

Старац:

O glaubt es *nicht*, ein kühnes Unterfangen,
Ein listig Spiel ist's das mich hergebannt,
Ich bin ein Mann, des einziges Verlangen
(Тргне своју маску; то је Станко)
Für ewig, Daniza, bleibt *Deine Hand!*

Даница (дрекне, он хоће да јој затвори уста али се она отргне):

Ist's Fiebertraum? Mein armer Kopf ward irre —
Du wagst es? Elender!

Станко пада ничице, преклиње је, да му опрости и моли је, да бјежи с њим, јер он не може без ње да живи; али га она гордо и презриво одбија. Покаје ли се и врати ли се својој браћи, она му све прашта, и пружа му тек тада руку; иначе никад!

Он јој слика слике у маглини, обећава јој прије сто, али је она постојана, те дршћући одбија ријечима:

Kein falscher Glanz mein armes Herz bethöre, —
Der *Thron des Balkan sind die Schwarzen Berge,*
Und *Kaiserin* ist jedes freie Weib,
Das Vaterland ist unsre höchste Stärke,
Willst Du mich krönen, Stanko, Stanko, bleib'!!

И то Станка не може да потресе, и то издајицу у срце не тиче... Он у очајању

бјесни, пријети убиством. Даница клечи и моли, да се поврати роду, имену и вјери. Не помаже!... Он је дочепа за руке, она се брани и бори, виче за помоћ... И кад се стража указа, и кад Ђорђе с Перуном дотрча, би већ касно... Балканска Царица од ударца проклетничког, издајничког ножа, умире на рукама свог старог, племенитог оца, кнеза Перуна.

Ђорђе заповиједа стражи, да ухвате Станка. Овај баца лажну браду и косу, брани се бијесно мачем, убија двојицу војника, али и сам пада прободен...

Ђорђе клечи над њим:

„Јадни мој брате!... Покој Твојој души!
Да имаш утјехе при самрти,
У име оца твога, за земљу —
Просто да ти је...“

„Хвала... дај ми руку“, роцће издајник и испушта своју сањалачку душу... Горка судбина!...

То је садржина ове лијепе Кнежеве *Балканске Царице* на њемачком језику. Што је препјевач, Господин Марк, тежио, ја држим, да је постигао. Показао се достојан, одиста, високе пажње и велике милости Кнеза пјесника. Ја се радујем, рарадујем много, што је овај пријепјев покаказао Нијемцима како племенито Србин мисли, што може да успије и до чега може да доспије.

Преговори, ради приказа ове Балканске Царице, воде се сад у велико с *Краљевским Позориштем* у Берлину, и сумње нема, ми ћемо је скорим гледати у њезином свем сјају и величини на његовој позорници.

Завршујући приказ овог дјела, не могу, а да га као књигу, нашој публици најтоплије не препоручим. Љепота језика изврсна је; и од користи много би било ђацима, кад би је читали и преводили, пошто им је градиво драме на српском језику добро познато.

Берлин *Ђорђе Миловановић*

Изнад човјечије снаге,

ДРАМА У ДВА ДИЈЕЛА ОД БЈЕРНСТЈЕРНЕ БЈЕРНСОНА.

Када су се први пут појавила на париским позорницама Ибсенова, Вагнерова и Бјернсонова дјела она су изазвала низ доста оштрих дискусија. Париз се тада подијелио на два табора. У једноме су били они који су, без јаких разлога и дубљега испитивања, прихватили дошљаке и у њиховим дјелима, дакле у дјелима писаца германске расе, видјели ни више ни мање него нове геније, који ће бацити у засјенак све. По салонима површно обавијештенога парискога свијета клицало се само: величанствено! генијално! У другоме табору нешто из националне сујете, нешто из урођенога скептицизма, побијала се вриједност овим дјелима, која су им изгледала нејасна, тамна, магловита, као и поднебље њихових постојбина. Тако је било у обична свијета који се бави умјетношћу било из дуга времена, било из моде, било из сујете. Али и они, који су познати као „краљеви позоришне критике“, чија је ријеч суверена у питањима ове врсте, нису могли пресудити на чијој је страни правда. Њихова мишљења била су у први мах подијељена. Докле је један налазио у дјелима ових писаца не само нову школу и нове учитеље него и искре генија, дотле је други свечано изјављивао да он ништа, ама баш ништа не разумије у њима. Овако је ишло само у Француској, али не и у осталоме свијету. Глас Вагнера, Ибсена и Бјернсона полако је растао и сваким даном увећавао се у осталој Европи. Тиранији француске драме као да су почели откуцавати пошљедњи сати. Један по један драмски писац поче дизати главу, скидати окове француске, исправљати се и стајати на своје ноге. Нова врста драме, пуна ингениозности, овдје ондје генијалности, доста афектације изби нагло, брзо, бујна као прољетња трава. Цио је свијет само говорио о њима, и онај који разумије и онај који не разумије. Ова тројица нарочито

бјеху заузели готово цио свијет. Ријетко је које позорнице која није представљала какво дјело њихово. „Необјашњивоме чару сјеверних генија“, нису, најзад, могли одољети ни сами Французи. Када су се мало повратили од првога строгога, можда и инстинктивнога, непријатељскога држања према њима, Французи им се почеше приближавати, окретати их и обртати их са свих страна, тражити да разуму и виде шта је у ствари са тим дјелима. Неколика париска позоришта приредише представе нарочито Ибсенових и Вагнерових пијеса и то са неједнаким успјехом. Мишљења су свакога пута била подијељена, па тако је остало и до данас. Пошљедње представљање Бјернстјерна Бјернсонове драме: *Изнад човјечије снаге* доказ је томе.

Бјернстјерне Бјернсон је син једнога норвешкога протестанскога свештеника, који је сину оставио у нашљеђе јаку тјелесну конституцију, Бјернсону је сада седамдесет година. Дјетињство своје провео је посматрајући оне грубе и сурове љепоте скандинавских Алпа. Науке је свршио у Кристијанији на универзитету. У двадесетим годинама ступио је у борбу литературну. Разни књижевни листови тога времена били су преплављени његовим чланцина. Као ђак универзитета написао је историску драму *Валборг*, која није имала никаква успјеха на кристијанијској позорници.

С пером у руци Бјернстјерне Бјернсон се борио читавих педесет година и, како изгледа, није још малаксао. Добре приповијетке и новеле, лијепи стихови, занимљиви романи, симболистичке драме, нису сметале његову послу новинара, философа, политичара, моралисте... Он је од свакога отрова по мало сркнуо. Име његово прочуло се брже него Ибсеново. Лијепе слике и идиле из сељачкога живота одмах су се допале, а његова драмска дјела, представљана на свима сјеверним позорницама, стекоше му брзо лијеп глас на свима странама. Његове пјесме, лирске и епске, створиле су од њега „норвешкога Виктора Ига“, као и прво мјесто међу пјесницима са сјевера.

Послије краткога управљања бергенским позориштем, Бјернсон пође по свијету, пропутова прво Италију, Њемачку и Француску, па онда Шведску, Норвешку, Данску и Финску. Немирни политичар и вулгаризатор републиканских идеја, неће, по свој прилици остати на овоме. Још је пута по свијету за његове крјепке ноге.

Тридесет је година како он води политичку борбу и прву ријеч у литератури своје отаџбине. У политици непомирљиви републиканац више пута је скретао са правога пута, заборављајући врлине републиканске, отприлике онако исто као и Мирабо. Са краљем шведским имао је, у два маха, ријечи. Једном за то што је, сазнавши за рђав суд краљев о једноме његовоме позоришноме комаду, послао Оскару II. отворену карту поштанску, гдје краљев укус и памет нису најбоље прошли. Други пут због једнога предавања управљенога противу свога владаоца. Овога пута морао је без воље видјети Нови Свијет. У литератури је исто тако непомирљив и искључив, врло осјетљив нарочито на неповољну оцјену својих дјела.

Писац новела: *Синева Солбакен*, *Арне*, *Весели друг*, *Капетан Мансана;* писац романа: *Град и пристаниште окићени су заставама*; творац епске пјесме *Арилјот Гелин* (једна од пјесама из овога епа данас је народна химна норвешка); писац драма: *Хрома Хулда*, *Сигурд Слембе* (трилогија), *Младенци*, *Банкротство*, *Краљ*, *Леонарда*, *Нова влада*, *Рукавице*, *Куле у ваздуху* и других позоришних дјела. Затим, писац публицистичких ствари као што су: *Уставна борба у Норвешкој*, *Страх већине*, *Народни суверенитет*[1]. Писац многобројних политичких чланака, махом тенденциозних. Непококолебљив поборник савеза са Њемачком,

[1] *Revue des Deux Moudes* 15. марта 1870 године. — Неке приповијетке његове превођене су по разним политичким књижевним листовима и часописима и на српски језик.

а противу, Француске, Бјернсон врло радо живи, и усамљено, на своме добру у Норвешкој у равници Гаусданској. Са прозора његове угодне, по данашњем укусу намјештене куће, виде се у даљини мрачне и жалосне јелове горе с једне стране, а с друге опет мучно и брижљиво обрађена поља. Бурни живот политичкога неуморнога раденика замјењује овај први Германац често мирним данима сеоских племића. Вријеме своје он онда дијели на купање у ледененоме потоку, који пролази кроз његово имање, на надгледање имања, рад у соби, кореспонденцију, писање чланака, и т. д.

Још прије пет година представљан је у Паризу први дио Бјернсонове драме *Изнад човјечије снаге*, која има, као што поменусмо два дијела. Неки млађи писци француски, пресићени свим оним што је старо и лијепо, а жудни новога у најневјероватнијим облицима, тада су тврдили да нема драме равне овој драми норвешкога Међедовића, како себе врло радо сам писац зове. Корнељов *Полијект*, у коме је предмет сличан првоме дијелу ове скандинавске драме, би узет на нишан. Ови, млађи нараштаји, којима је свака новина добро дошла да старије убиједе како је у француској драми све, више мање, намјештено, конвенционално, уграбише ову прилику да свакоме довикну: пропаде *Полијект!* „тај тип егзалтиранога покрштењака, апостола и фанатика, који је у стању да жртвује за вјеру не само себе и своју част, него свакога без разлике.“ Старији су тада метнули *Полијекта* на исте теразије са Бјернсоновом драмом *Изнад човјечије снаге*, измјерили их обоје, претресли их до ситница и утврдили да се *Полијект* не може сравнити с овом новом драмом, да је он куд и камо изашао напријед. И, изгледа, да су се и млађи од тога доба мало расхладили. Бјернсоново позориште има поштовалаца, али њихов је број мали, незнатан.

Приликом скорашњега бављења Бјернстјерна Бјернсона у Паризу, представљана су оба дијела драме његове *Изнад човјечије снаге* у *Слободноме Позоришту* у размаку од недјељу дана. Писац овога комада, који је у стању да завири у најдубљи кут људске душе, хтио је да покаже како је изнад човјечије снаге учинити макакав преврат у природи, отклонити сталне неумитне природне законе, против којих се ништа не може, он наговјештава борбу вјере и науке од којих ниједна није у стању да разувјери човјечанство о задатку и сврси његовој. Оно још лута. Нити вјера, са њеним мистицизмом, нити наука са њеним позитивним фактима могу да отклоне оно вјечито сумњичење у људским душама, у оном највећем дијелу човјечанства, које је жудно вјере, праве искрене, предане, вјечите, „јединоспасавајуће“. Хришћанска је религија трајала седамнаест вјекова, а наука једва два, и свијет данас не вјерује ни у једну ни у другу. Застао је па се пита хоће ли натраг вјери или ће још ићи и лутати, без компаса, без сврхе . . .

У првоме дијелу ове драме Бјернсон је хтио да покаже, имајући пред собом *Лекције о нервном Систему* чувенога професора францускога Шарко-а и *Студије клиничке о хистероепилепсији или великој хистерији* др. Рише-а, немоћну борбу вјере противу сталности природних закона, да докаже е нема више чудотворних људи.

Драма почиње тамо далеко на сјеверу, у дну Норвешке у предјелу који писац овако сам црта: „Има нечега чудноватога у тој природи, нечега што у нама буди оно што имамо чудноватога у себи. Све је овдје без мјере. Ноћ нам траје цијеле зиме. Љето је ведро, а сунце је вјечито на небу. Јеси ли га видјела ноћу? Знаш ли ти да оно кроз маглу изгледа три пута, па и четири пута веће него што је у ствари? Па каквом бојом краси небо, море и брјегове! Од најјачега црвенога па до најњежније руже мијењају се ниансе разне. Па, да видиш само како се зими

титрају боје поларне свјетлости! Оне нису свијетле као љетње, али тим су им слике чудноватије! Изгледа ти неки немир међу њима! Свакога часа видиш нешто ново! Па, шта ти је ту и других чуда! Непрегледна јата тица, небројне гомиле риба... Видиш ли оно стијење што из воде вири? Оно није као остало камење. Цијело Атлантско море ту разбија своје вале. — Према тој околини и народна се уобразиља створила. И она не зна за границе. Гомила земаља, ледени брјегови, ето то су њихови мити, њихове легенде. Ти се смијеш. Зађи по народу, почуј његове приповијетке, разговори са њим, па ћеш видјети да је пастор Адолф Санг чедо тога народа. Његова вјера и њихова је". У једноме селу живи протестански свештеник, по имену Санг, за кога народ вели да је чудотворац. Многи болник отишао је од њега исцијељен, причајући по свијету чуда о моћи овога човјека, који лијечи својим молитвама и излијечи свакога, али своју жену не; жену, која годинама нема сна, која воли свога мужа, али је без вјере. Тако је и са овом дјецом; и њима изгледа мало чудновато да њихов отац друге исцјељује а мајку њихову не. Ни божјему слузи није лакше. Поред свега тога што вјерује свом снагом и свом душом, његове молитве не могу још да наведу сан на очи његове жене. Али ко вјерује тај не очајава. Учиниће још један покушај. Помолиће се Богу, па ако његова жена заспи, молитве су помогле, Бог је услишио своје... Забруја звоно са сеоске цркве, и измучена болесница заспа. Чудо је учињено. Али, то је само једно чудо, које може бити и случајност. Треба још бар једно, два чудатворна дјела. Знао је то писац, па је успут спремао гледаоца наговјештавајући му како се изнад саме сеоске цркве диже једно брдо, које свакога часа може затрпати и њу и њенога свештеника. И заиста, силан тресак проломи ваздух, као оно пуцњава громова, брдо, кога је вода поткопала, срушило се, али не на цркву, већ на другу страну, скренувши са природнога правца. У првоме чину првога дијела догодила су се оба чуда. У другоме чину слава скромнога и побожнога пастора, доводи масе поклоника овоме чудотворцу. Међу поклоницима има и четири свештеника, који су чули за његова дјела, па дошли да виде шта је у истини. Први слуга божји вјерује у Бога и његову безграничну моћ, али мудар и обазрив, дошао је да се лично увјери о томе како не би компромитовао себе и вјеру, крај њега је друг његов, сумњичало, невјерни Тома, који тражи и жуди да вјерује, да се увјери да је вјера свемоћна. Ту је попа, повучен у себе, исто тако невјерни, за кога је правило чекати догађаје и њихове резултате, па онда прећи на претежнију страну. Најзад, међу њима је и свештеник, каквих има највише у свима религијама, свештеник који врши црквене обреде махинално, вјенчава, крштава, сарањује као год што обућар гради обућу, а кројач одјећу; свештеник коме је, најзад, све то додијало, јер ко ће вјечито једнога истога дана и пјевати, и плакати и смијати се. Њихови састанци у кући чудотворнога свештеника и разговори тако су лијепо представљени, да ће, веле, остати у драмској умјетности као модел психологије, и начин извођења саме сцене.

Докле се ова четири мученика разговарају и дискутују, дотле се догоди и треће чудо. Жена чудотворнога свештеника, послије доброга сна, докле се он молио у црквици Богу, устаје са своје болесничке постеље и ходи. Сад више сумње нема, поклоници и свештеници вјерују. Пастор Санг излази из цркве па раширених руку прилази својој васкрслој жени. И она, радосна шири њему своје руке, али до њега и не дође, њу смрт снађе онога часа. Сиромах пастор приђе мртвој жени, наже се, па, згромљен овим неочекиваним догађајем, и он паде мртав крај ње, носећи собом увјерење да је стварање чуда изнад човјечије снаге.

Други дио ове драме, састављен од че-

тири чина, представља борбу двије класе, богатих и убогих, капиталиста и пролетаријата, борбу јачега и слабијега. Борбу, дакле, која, откада је друштва траје. У овоме другоме дијелу Бјернсон је хтио да покаже како је и та борба нешто природно, и како је опет изнад човјечије снаге преобразити данашње друштво насилним, неприродним путем. Он жигоше злочине који се, тако рећи, свакога дана догађају у име потпуно лажних теорија оних људи који су за то да најприје треба све срушити, уништити, па тек онда подићи нову зграду друштвену. Он жели да нас увјери да се ономе очигледноме злу, које постоји самим тим што су на једној страни, у мањини, сити, а на другој гладни, у већини, може стати на пут само милосрђем. Он даље наглашава да је вјера будућности, не друго ништа до наука. У напретку њеноме, у њеним изналасцима наћи ће се лијека ономе злу, које дави сада велике индустриске и трговачке државе, а пријети им пропашћу.

У првоме чину писац уводи своје гледаоце у једну биједну раденичку варош, основану у нездравој дољи, близу рударских окана. Сунце нема времена да се спусти у ову влажну насеобину, јер његову топлоту требају господари рудника, и њихови красни вртови, који се налазе гори, изнад рудника, на бријегу, а око величанствених кућа. Радници — страдалници морају да откажу рад, да се буне, јер не могу више да издрже онај јад и патње, који су их довели до очајања. Једна мати, раденица, убија себе и своје двоје дјеце из невоље, из сиротиње. Господари су глуви и немилостиви према несрећама раденика. Мирна побуна је у своме јеку. Два пастора, позната из првога дијела драме, ушла су међу раденике. Један чини милосрђе и проповиједа стрпљење, резигнацију. Други подржава раденике, храбри их да истрају у борби и помаже их новцем кога већ нестаје. Њихова пропаганда ријечима и новцем не отклања зло. Милосрђе хришћанско, у ова два облика, немоћно је у борби противу неправде и патња. Син пастора Санга, који се увјерио прво у кући свога оца, да је религија немоћна, па за тим да је и хришћанско милосрђе немоћно, свједок је свих јада. То га боли. У његовој глави зачиње се мисао да се овом злу може стати на пут на један други и једини начин. Он то изјављује, и ако магловито и заплетено, својем учитељу и својој сестри. Тај други начин јесте злочин.

Најприје смо видјели потлачене, ево сада у другоме чину господара, горда и немилостива, гвоздене воље и руке, човјека, који се не устеже да отворено исповиједа оваква начела: У свијету има слабих и јаких; ови пошљедњи владају и то је њихово право, први слушају и то је њихова дужност. Не хтједну ли, треба их силом нагнати. Холгер, душа господара рудника, прима раднике измучене глађу и свакојаким патњама, готове да положе оружје. Он диктира услове, који су гори него они под којима су до отказа рада били погођени. И раденици их примају, хоће неће. Њихове муке ублажује једна милостива дјевојка, кћи пастора Санга, чија је вјера од смрти очеве само у хришћанскоме милосрђу, чије је мишљење да се само тим путем лијече ране „неправде људске и човјечије патње“, како то социјалисте кажу. Она то излаже у ономе разговору са својим братом, који је постао анархиста, а у чијој се глави спрема нешто ужасно и грозно, нешто што још није узело облик потпуно одређенога и остварљивога, нешто што не смије још да призна ни пријатељу, ни сестри, па ни самоме себи.

Припрема за радњу је мало дуга у ова два чина, јер износи, и ако врло јасно, више мање цијеломе свијету познату препирку између капиталиста с једне и социјалиста с друге стране. Експозиција је завршена једном неосјетном, благом као повјетарац вечерњи, алузијом на идилу између милосрдне кћери Сангове и једнога од оних активних поборника — пастора,

који су бадрили раденике да истрају у борби са господарима рудника. Тек у трећем чину настаје права акција. Онај исти неумољиви теоретичар и практичар, кога видисмо да с цигаром у зубима диктира своје услове несрећним радницима, сазвао је у свој дворац на бријегу изнад мрачних рупа рударских, све околне господаре рудника на весеље, или боље на договор. Тога вечера одлучиће се да се састави један одбор који у будућности неће радницима никако и ни у чему попуштати. Докле се на томе збору један за другим ређају различни говорници, из чијих говора избија егоизам у свима његовим облицима, дотле иде, тамо амо, по дворцу син чудотворца Санга, преобучен у лакајско одијело, анархиста, који је у подруме намјестио динамит, да двор и његове госте баци у ваздух. У тренутку када је, по његову рачуну, фитиљ почео догорјевати, овај добро васпитани Равашол објављује веселоме друштву мучиоца оних биједних „подземних црнаца", да ће за мало сви одлетити у ваздух. Горди Холгер, у сред највеће забуне својих престрављених и полумртвих гостију, не губи своју хладнокрвност већ почиње спасавање убијством самога виновника злочинца. За друго је доцкан све. Фитиљ је сасвим догорио, спаса више нема; страховити тресак, сличан ономе у првоме дијелу ове драме, када се бријег одронио, зачуо се, а за тим одмах и „смрт је раширила своја црна и ледена крила над кућом изобиља".

Најзад, ево и згариште да заврши ову мало мелодраматичну ствар. Холгер, неумољиви и јаки човјек, и ако за навијек нагрђен, остао је жив и продужиће и надаље свој посао са раденицима, који пристају на све; само рада нека добију, а услови какви се хоће. Онај пастор што је проповиједао отпор и истрајност противу господара сада лута по згаришту помињући име Карла Маркса у реченицама без везе и смисла. Све је ово било доста да Бјернсон покаже излишност и нецјелисходност анархистичких идеја и у теорији и на дјелу. Толики људи изгибоше најужаснијом смрћу, а раденицима се не може. Мјесто дотадањега мучнога каквог таквога живота, добијају грђи и мучнији, жртвујући много и од свога поноса. Мјесто добра зло, мјесто поноса понижење и мрља. Али Бјернстјерне Бјернсон је хтио још да гледаоцима каже и своју исповијест, своје вјерују за будућност. За то им још пошљедњи пут доводи сестру злочинца анархисте, а кћер познатога пастора Санга и показује нам како она помаже и његује Холгера и ако јој је брата убио, како опрашта једноме препреденоме анархисти, саучеснику у злочину њезинога брата и незнаноме обожаваоцу њеноме. У милосрђу ће дакле сваки наћи правде и утјехе. А двоје дјеце, символ будућности, изјављују да ће се дати на науку. У њој ће она чинити свакојаке опите и такве проналаске, који ће у практичноме животу направити такву револуцију, да ће свакоме без разлике, а нарочито сироту, бити врло лако живјети, чак и задовољно.

Ни религија, дакле, ни анархија, која је такође религија своје врсте, не могу починити чуда. Све иде својим природним током. На силу се не може ништа поправити ни измијенити. Томе и таквоме послу није дорастао човјек. Милосрђе и наука то ће бити вјера будућности. Ето то је отприлике закључак или боље рећи само сан. Закључак је по свој прилици погрјешан, а сан његов, и ако чистим и човјечанским осјећајима дише, остаће само сан.

Своју тезу о немоћи чудотворних дјела, која су религијом изазвана, Бјернсон није, као што видисмо, ничим новим поткријепио. Све је то негдје раније речено и утврђено. Он је само, својим необичним талентом да добро види, изнио горње питање готово на најјаснији начин до сада, питање, које већ почиње ступати у акутну фазу. Друго питање, које је такође врло пространо, озбиљно и судбоносно по друштво: преобразити друштво насилним путем, — добро је постављено, али није и ријешено.

У другом дијелу своје драме, која, као што се могло видјети, није друго до низ лијепих и живих слика, Бјернсон лијепо износи и показује драмском акцијом немоћ анархистичких идеја. И, то није тешко, то би, више мање добро, могло доста њих учинити. Али, што је тешко, то је дати одговора, утврдити како ће и на који начин милосрђе и наука, када је писац већ оптирао за такво ријешење, — учинити да се олакша ономе дијелу људи, који данас страда и чије се патње очигледно увећавају. Наука може имати начина, које ми данас не видимо, које ће сјутра пронаћи, да умањи и на други начин подијели ону количину јада, која данас дави једну класу људи, сиротињу, али да ли ће она моћи измислити нешто што ће уклонити за навијек од ње неправду и зло им, то је врло тешко вјеровати. Вјера, на крају крајева, није дала оно што је обећала. Исцрпљена она је исцрпла и људско стрпљење и вјеровање. Данас је мало оних који вјерују. Ко може јемчити да неће бити тако исто и са науком. Према овоме како писац мисли и даје солуцију питању, науци треба генијалних изумјетака у свима гранама њеним, бар онаквих какве налазимо само у фантастичним приповиједткама Жила Верна. Данас су они немогућни, а слободно је, и то с правом, мислити да ће такви проналасци остати увијек само на њиховом фантастичном замишљању. Природа се обнавља, али не у оној мјери у којој би требало. Сиротиње је све више, а хљеба све мање. Наука је данас немоћна да помогне и увећа природину продукцију, да спасе оне који се боре за насушни хљеб. Ни сјутра неће бити боље. Вјера и наука, дакле, у томе су једнаке. Вјера има чак за себе нешто што наука нема, она не рачуна са цифрама и позитивним фактима . . .

Због овога, што се не може ослањати ни на каква позитивна факта него на своја умовања, која су увијек подложна дискусији; што је његова солуција великога друштвенога проблема, нешто неодређено, далеко, магловито; што се може догодити или не; због тога и овај други дио драме није драма него нешто што личи на предавање, на придику. Добра драма хоће позитивна факта а не снове и сањарије. Отуда је она мало штура и досадна. Отуда и наше увјерење да је ова драма изнад снаге Бјернсонове, дакле човјечије, да нас увјери да је религија будућности наука. Отуда дакле и овај проблем неријешен; отуда, најзад, вјероватан повраћај вјери, која се оснива на нечему неодређеноме, несхваћеноме. Изгледа да је урођено свакој људској души то осјећање за вјером. У њему, како ко, тражи било утјехе, било разонођења, било теме за научне расправе. Вјерни и невјерни имају њега. Како се чини оно ће трајати докле је и људи.

Биоград. *Јов. М. Јовановић*

Позориш. биљешке

* О гостовању кнеза *Сумбатова Јужина* у Биограду доносимо опширније по *Позоришном Листу*, што излази под редакцијом Г. Бранислава Ђ. Нушића, ове податке:

„*Јужин* је у сваком погледу интересантна појава. Од боље породице, но што је његова, нити са толико љубави према позоришној умјетности, није се још нико одважио да ступи на позорницу. Веома је лако појмити са колико се препрјека имао борити *Кнез*, док је пробио пута до жељене мете. Али кад је свршио и правни факултет на петроградском универзитету, он је сасвим скршио предрасуду и ступио на позоришне даске, на којима је отпочео радити, и данас успјешно ради, и као глумац и као пјесник.

Јужин је још у пуној мушкој снази; родио се 4. септембра 1857. године на имању своје матере, рођене Калогривове, у Одојевском округу Тулске губерније, и припада једној од најзнатнијих грузинских породица. Васпитавао се у тифлиској гимназији, гдје је свршио курс 1877. године. Четири године доцније сврши правни факултет на петроградском универзитету. У то се вријеме већ сматрао као један од познатих умјетника петроградских клубова и периодичних петроградских антрприза.

Његова тежња ка позоришту испољила се врло рано, скоро још од петог разреда гимназије. Још као дјечко он је стално учествовао у домаћим позориштима. По свршетку гимназије, већ је играо главније улоге на већим делетантским позориштима, разумије се, без икаква одређена правца.

У Петрограду је кнез Сумбатов још прве зиме почео узимати учешћа у клубовским позориштима. У љето, између првог и другог универзитетског курса, написао је већ драму *Громобран*. *Громобран* је био одобрен и од књижевно-умјетничког одбора али није даван на званичним позорницама. У Москви је тај комад приказиван у Умјетничком Клубу.

Од тада је кнез Сумбатов већ непрестано играо и писао за позоришта. Првог октобра 1881. године даван је у Москви у Малом Театру, један од првих његових комада: *Лишће шуми*, а 1884. — *Муж знаменитости*, 1886. — *Арказанови*, 1888. — *Окови* и најзад 26. децембра 1890. историјски комад *Цар Јован IV*. *Окови* су познати и нашој публици.

Још прије свршетка универзитета кнез Сумбатов је тврдо одлучио да ступи на позорницу. То му, ипак, није сметало да да сврши правни факултет. Морао се пробијати кроз много препрјека, но природа је кнезу Сумбатову додијелила и толико снажне воље, колико велике љубави према умјетности.

У почетку 1882. године био је ангажован у позоришту г-ђе Бренко за јуначке улоге. Но трупа је била веома велика. И све оне улоге, о којима тако радо сања сваки млад умјетник, пролазиле су мирно мимо Јужина. Али то није сметало, да он са сваком новом улогом обрати на се све више пажње.

У љето 1882. год. Јужин је ангажован у трупу Малога Театра. Први деби његов био је 30. августа 1882. год. у улози Чацкога. Публика се одазвала према почетнику, који је дао много огња и искрености, веома бурно. Затим је почео брзо задобијати и симпатије у штампе, и повјерење драматургâ, који су давали у Малом Театру његове комаде. Успјех његов растао је скоро с беспримјерном брзином.

Пошљедњих година он заузима једно од најзнаменитијих мјеста у славној трупи Малога Театра. Он је успио да одигра један низ улога, које могу служити као крајњи циљ сваког великог умјетника. Не пребројавајући их све редом, указаћемо само на његове најкрупније производе: Карла V, Мортимера, Нерона, Санча Ортиса, Чацкога, Јага, Егмонта и најзад Макбета. За овима стоји читава маса важних и крупних улога врло драмскога карактера, као што су Отело, Ричард III. и т. д.

1890. године предсједник француске републике подарио је кнезу Александру Ивановићу звање Officier d' Academie.

Савјесно вршење дужности, достојно дубоког уважења, и његов озбиљни, неуморени рад дају пуно право да вјерујемо, да ће се и даље још развијати његова снага и дар и да ће нам он дати нови низ крупних и умјетничких производа.

Улоге, у којима ће се продуцирати у нашем позоришту, јесу најтежи драмски производи; то су најомиљеније тачке у репертоарима највећих глумаца свјетских, са којима се они тако радо продуцирају, кад хоће да покажу колико вриједе.

Нећете наћи ни једног великог трагичара, ма које народности био, а да у списку његових омиљених улога не стоји на првом мјесту: *Отело*, *Ричард III.*, *Макбет*, *Кин*, *Руј Блаз.*"

Сумбатов је дочекан у Биограду сјајно. На станици су га дочекали: Управа Краљевског Српског Народног Позоришта и Одбор Грађана који је нарочито био образован за дочек кнежев. Са Сумбатовим допутовао је његов лични суфлер, гардеробер и фризер Позоришне карте распродале се уз велико интересовање публике и ако је цијена мјестима повишена била. Фотографије кнежеве изложене су биле по многобројним излозима градским. Репертоар је био овако удешен: *Руј Блаз*, *Отело*, *Ричард III.*, *Урије Акоста* и као опроштајно вече *Кин*. Да би се госту дала прилика да упозна колико толико српски репертоар, Управа је одредила да се у паузама његова гостовања прикажу: *Тодор од Сталаћа*, *Бидо* и *Тако је морало бити*. На представи *Биде* Јужина је врло интересовало шаренило одијела српског, затим народне мелодије и обичаји. Њему се врло свидјео комад и, уз добру забаву, давао је своме уживању израза у чешћем аплаудирању. Осим тога кнез је желио да види и свој познати комад *Окови*, у пријеводу Милована Ђ. Глишића, како изгледа на српској позорници и на српском језику. Управа се радо одазвала овој жељи а и публика је дупком напунила кућу и својим усклицима и изазивањем писца поздравила. Глумци су играли управо сјајно. Кнез је потпуно задовољан био, често апла-

ударао и између чинова често одлазио на позорницу и своје признање глумцима одавао. Јужинове су улоге, уз дупком напуњену кућу од најодабраније публике, испале у пуном умјетничком смислу одлично. Публика га је дочекала аплаузом и вијенцима између појединих чинова. На крају представе би увијек по неколико пута био изазван и бурно поздрављен. О његовој улози *Отела* каже *Позоришни Лист* ово: Била је милина гледати га. Свуда одмјерен, без икаква претјеривања, па ипак пун ефекта био је његов *Отело*. Не може се олако рећи, да ли је био већи у сценама, гдје се пун нежности и јужњачке страсти приближује својој младој жени, или у великим трагичним сценама, кад га разапиње бијес сумње и љубоморе. Његова је игра пуна топлине и осјећаја, а плач његов над мртвом Дездемоном није плач глумачки, то је вапај, који иде из срца и душе, то је туга, која и вама сузе мами, ма колико да је пети чин за *Отела* неблагодарна улога. — Тешко је и иначе, а на овако узаноме простору још теже описати ваљаност Јужинове игре... то је требало видјети. Ко *Ричард III.* знао је умјетник својом озбиљном и дубоком студијом, поред све одвратности ове улоге, да задобије публику и одушеви је до врхунца, тако да је пошље сваког чина морао да излази а пошље једног и двапут. Између осталих вијенаца примио је гост у току својих представа и од ових корпорација: Биоградског Пјевачког Друштва, Престоничке Општине, Великошколске Омладине, Биоградске Трговачке Омладине и поштовалаца Јужинових. Представама били су присутни и многи гости из Земуна, Панчева и околних мјеста. Осим тога је био и управитељ Српског Народног Позоришта у Новом Саду, г. Тона Хаџић, Димитрије Ружић и многи виђени чланови исте српске народне дружине. Дочек у српској пријестоници освојио је потпуно госта и управо га је тронуо.

Кнез је био примљен у аудијенцију код Краља Александра те доцније и одликован орденом Св. Саве III. степена. Осим тога посјетио је Јужин: Његово Високопреосвештенство Митрополита, Предсједника Министарског Савјета, Министра Просвјете, Руског Посланика у Биограду, осим тога многе српске књижевнике и друге личности. Сви су му посјете вратили и од неких је на објед позван. Осим многих почасти што су госту указане, споменућемо *Повељу*, Краљевског Српског Народног Позоришта израђену у бојама на пергаменту у врло укусном оквиру из умјетничких емблема. Са десне стране три музе глорификује бисту Јужинову а са лијеве је српски гуслар. Изабран је за почасног редитеља Краљевског Српског Народног Позоришта. Приређен му је гранд бенкет уз судјеловање српског најодличнијег грађанства. *Позоришни Лист* је доносио слике из главних улога кнежевих са нарочитим клишеом израђеним у почаст словенских гостију. А најљепша је почаст што му је указана: топли дочек и братски осјећај народа. Кнез је позван да гостује у Берлину али је због прије удешеног програма то одбио. Као најбољи доказ лијепог дочека од српске пријестонице и потпуног задовољства овога одушевљеног пријема је то што је Кнез обећао да ће идуће сезоне опет доћи Србији у госте. Он се уписао са знатном сумом за добротвора *Глумачког пензионог фонда*.

* Г. *Милан Савић* издао је у засебној књизи своје три шаљиве игре под натписом: *Из привидног света*. Све ове три шаљиве игре прешле су ватру позоришних дасака и стављене су у архиву. Већ сама ова чињеница довољна је као мјерило вриједности ових игара. И ма да су прве двије *Добре воље* и *На леп начин* већ и штампане биле, прва у *Летопису* 1889, године а друга у *Јавору* 1891., писац их поново издаје у засебној збирци заједно са *Царем приводацијом*, који је приказан лани на биоградској позорници. Изгледа да Г. Савић, у пошљедње вријеме, хоће што јаче да утврди мишљење о себи, које је критика и о ранијим му радовима изрекла. Неуспјеси његових есеја и путописа нису били довољни да увјере писца о његовој слабој умјетничкој снази, него издаје и шаљиве игре да га оне потпуно о томе убиједе. Господин Савић је већ по свом положају у књижевности српској особа која не би смјела своје име тако олако дискредитовати. Ако је нечим и умио у прошлим временима да стече себи гласа, што је пак више зависило од извјесних прилика у Новом Саду него ли од самог њега, то га је требао пажљиво да чува, нарочито у данашње вријеме кад критика неће да зна за границе и обзире и кад је он заузео мјесто које тако много репрезентује у књижевности. Још кад су комади приказивани критика их је прогласила за обичне натегнуте шаљиве игре,

без боје, слабо окарактерисане, монотоне а на неким мјестима чак и бесмислене. *Цар Проводадџија* могао је и бити можда лијепа ствар по замисли али по обради она је изгубила сваку драж. Карактеристично је код писца, да у све три ове шаљиве игре нема нигдје потребног хумора а о каквој духовитој можда конверзацији ни спомена. Критика је сложна у томе да се од Г. Савића немамо ничему јачем умјетничком надати. Он је као критичар по струци требао то да зна и није морао поново изазивати критику. И тако би *на леп начин* и он и публика остали *добре воље*.

* Загребачки *Vienac* доноси овај извјештај о игри и гостовању српске умјетнице, Госпођице Веле Негринове у Загребу: „Умјетница српскога народног позоришта у Биограду, рођена Словенка, у четири је вечери уживала повлађивање загребачкога опћинства. Први пут је ступила преда њ у улози Јеле у Нушићевој драми *Тако је морало бити*, па јој је добро успјело приказати жену, која се удаје за нељубљена мужа, мислећи, да је преварена од љубавника, она је несретна; тражећи другђе задовољство живи раскошно, па стога буде у благајни, којом њезин муж управља, мањак. Она позајми новац у оца, али му га треба до скоро вратити, јер је тај новац мираз друге му кћери. Новац ће да позајми у некадањега љубавника, којега мрзи, али мора да то учини, јер о тому овиси спас. Но и сама се над собом згража, исповједи мужу прељуб и убија се, кад он хоће да оде од ње, не хотећи је осудити, јер да је тако морало бити. — У улози Маргарите Готије, назване *Госпођа с камелијама* по други (и четврти) пут је ступила пред опћинство, које је многобројно сакупљено бурним одобравањем достојну почаст исказивало умјетници и с напетошћу пратило њену игру. Врло је вјешто приказала преокрет у души жене, која није никад љубила, а кад љуби и сама не вјерује, да љуби и не зна, смије ли се у опће надати правој љубави. Призор с Дивалом, оцем Арамановим, био је ганутљив, а потресни су били призори, гдје ни презрена од Армана не крши обећање оцу његову дано, и свршетак њене животне трагедије, који је вјештачки и природно приказала до танчина. Врло је велик успјех постигла као *Madame sans gêne*, а то је по умјетницу врло ласкаво већ и зато, што је загребачко опћинство познаје изврсну Madame sans gêne у г-ђи Љ. Шрамовој. Особито лијепи били су призори, гдје некадања праља, а сада госпођа маршала Лефебра, у племенитом афекту истичући своје одушевљење за народну ствар одбија нападаје Наполеонових сестара, онда гдје Наполеона подсјећа младих му дана, и призор, гдје се у простодушности и искрености своје наивне душе заузимље за грофа Најперга".

* Очекивања са којима се ишло на сусрет новој Чеховљевој драми *Три сестре* потпуно су и успјела. Ово је једно фактички од најсавршенијих творевина пјесникових. Он нам не даје ту каквих нових проблема, не слика ни нове типове, — то су увијек они исти сустали у животу, усамљени људи што нису у стању да на мјесто старих, који их не задовољавају, што ново створе; то је увијек она средина пусте свакидашњости оцртана грозном природном вјерношћу, која је у стању и најјаче да увуче у свој талог. То није драма у обичном смислу ријечи, јер јој недостаје сваке логичне радње и спољашњег закључка. Али то је читав низ жанр слика оцртаних умјетничком руком. Карактери главних особа тако нам јасно долазе пред очи, своју унутрашњост толико истичу, да нам је сасвим свеједно шта им се доцније може догодити у дотицају са спољашњим свијетом: ми их знамо потпуно и скроз. И у четири чина драме не доживе ове три сестре Прозорове много. Идеално поникле, богато обдарене природе, чезну оне да се извуку из ускости провинцијалног живота у свијет, гдје ваздух свјежије веје и сунце јасније сија. Али сни остају сни. Једна илузија за другом топи се, и нијема резигнација постаје пошљедњи закључак мудрости. Јесењи вјетар стреса увело лишће са дрвећа, три сестре стоје крај баштенске ограде и прислушкују музику регименте што одлази, која са собом одводи и њихове пошљедње, једине пријатеље. „Како весело звучи музика, како љупко! Ох, Боже! Године ће проћи, ми ћемо нестати са свијета, биће мо заборављени, ми, наши гласови, наша лица и што год нас је било. Али наше патње претвориће се у весеља за оне, који послије нас долазе. Срећа и мир владаће на земљи и са љубављу ће се сјећати оних, што су прије живјели. Ох, драге сестре! Наш живот још није протекао! Пустите нас и даље да живимо! Музика тако весело звучи.... изгледа скоро, као да ћемо доћи на то, зашто ми живимо, зашто па-

тимо. Кад би могли знати! Ох, кад би могли знати!

* Познати француски драмски пјесник *Едмонд Ростан* написао је нов комад *Théâtre*. Главна улога која приказује јунака у пуном сјају његовог глумачког дара, у кафани и иначе али само у позоришту гдје пропада, — намијењена је славном париском глумцу Коклену. Комад је пун смијешних фигура.

* Са великим успјехом давала се у Штутгарту нова драма *Праведност*, од Едварда Елерта вишег судије и управитеља апсане у Штутгарту.

Хроника

Српска

* Изашао је *Нацрт плана за издавање монографија из историје српске књижевности дра Јована Радоњића*, који је прихватио и штампао Књижевни Одбор Матице Српске. За сада је Књижевни Одбор раздијелио литерарну грађу на седамнаест монографија. Оне обухватају најглавније моменте наше литературе. За неке од ових монографија задобивени су наши знатнији књижевни радници, а имаће, како изгледа, за сараднике и знамените словенске научнике са стране. Број ових монографија моћи ће се повећати што ће зависити од броја сарадника, који и сами по својој вољи могу одабрати теме за обраду. Равнања ради наших књижевних радника назначићемо детаљно обим и садржину ових седамнаест монографија. 1.) Прије̄глед политичко - културне историје југо-источних српских земаља у вези са Византијом и Бугарском. 2.) Словенски апостоли Ћирило и Методије; поријекло црквено-словенског језика; питање о постанку и старини глагољског и ћириловског писма; наставак радње ученика словенских апостола у Маћедонији: Симеоново доба бугарске књижевности. 3.) Први почеци писмености у Срба до св. Саве. 4.) Житија и похвална слова у вези са византијском хагиографијом. 5.) Српска хронографија и аналистика као и други састави историјске садржине у вези са дотичном струком византијске литературе. 6.) Српска средњевјековна забавна књижевност; апокрифи и њихов евентуални утицај на народне умотворине. 7.) Прије̄глед политичко - културне историје сјеверо-западних српско-хрватских земаља у вези са Мљецима и Угарском; укрштај словенског са романским елементом. 8.) Дубровачко-далматинска књижевност (поједине монографије из ове литерарне периоде). 9.) Прије̄глед политичко-културне историје Срба у земљи хабзбуршке династије. 10.) Доситије Обрадовић и његово доба. 11.) Предвуковска периода српске литературе са показаним утицајем њемачке и осталих страних литература. 12.) Културно-политички прије̄глед историје Срба од ослобођења па до у наше доба. 13.) Народне умотворине. 14.) Доба романтике; словенски препороћај; Вук Караџић; илирски покрет. 15.) Омладински покрет и његови одјеци у српској литератури. 16.) Историја српске критике. 17.) Најновија српска књижевност. (Наши књижевници добро би учинили, да Матичином секретару или Редакционом Одбору пријаве, шта би били вољни за идућих 5—6 година издати за овај циклус издања Матичиних. Могу одабрати од горњих тема, а и осим њих; главно је да се обухвате сви главнији предмети наше историје књижевности. Треба обиљежити и рок, до кога се мисли посао свршити (година). Нужно је то претходно пријављивање, да више њих не раде исти приједмет и да се углави ред издавања. Кад која монографија буде готова, онда ће се штампати ма и по неколико годишње). — Монографије ове награђиваће Матица Српска уобичајеним хонораром за оригиналне саставке. Монографије ове не ће излазити овим редом како је грађа распоређена у овом нацрту, него како која доготовљена буде. Матица Српска стараће се свакако да преко године на свијет изда бар једну монографију из области српске литературе.

* Књижевно Одјељење *Матице Српске* држало је 22. марта своју сједницу, гдје је међу осталим приједметима закључено: да се прима у начелу приједлог секретарев, да се распише награда за *Прије̄гледни садржај свију књижевних листова српских у XIX вијеку*. У VII. броју *Зоре* од 1899. године донијело је наше уредништво *Semper-ов* чланак: *Српска Библиографија*, у коме се апеловало на једно од наших књижевних корпорација, да се лати посла око издања што потпуније Српске Библиографије. На овај чланак није се ни један лист осврнуо нити га регистровао са напоменом његове умјесности. (Као да се ти чланци пишу забаве ради!) Тек у пошљедњој сједници Књи-

жевног Одјелења Матице Српске видимо одјек на тај апел. У поменутом чланку између осталога каже се и ово: „Но како је наша и старија и новија књижевност развијала се већином не засебним издањима него највише по разним *часописима*, алманасима и у опће листовима, то би *Српска Библиографија* била тачна и одговорила потпуно свом задатку тек онда, кад би нам изнијела и то, шта се све штампало у тим алманасима, љетописима, часописима и у опће листовима". Један дио тога задатка ријешила се Српска Матица да изведе, да изда пријегледни садржај свију књижевних листова српских у XIX вијеку. Ово је почетак рада око сређивања Српске Библиографије, који служи на част Српској Матици.

* Др. *Мил. Р. Веснић* проф. Велике Школе издао је овај књижевни оглас: „Превео сам с француског и спремио за штампу дело др. Куниберта: *Српски устанак* и прва владавина Мнлоша Обреновића. Оно ће изнети преко *четрдесет* штампаних табака, а биће украшено најлепшом и највернијом сликом оснивача наше народне династије. Штампа се о трошку Књижевнога Фонда И. М. Коларца. Др. Куниберт био је кроз пуних двадесет година не само лични лекар Милоша Великог, већ и његов одани помоћник и сурадник на многим важним државним пословима у доба стварања наше данашње Отаџбине, па ми се чини излишним говорити Вам овдје опширније о важности тога његовог дела. Надам се, да ми нећете одрећи пријатељску услугу, да у својој средини будете за њ скупљач претплате. Молим Вас, да ми, на тај случај, пошљете списак својих претплатника закључно до 15. априла тек. године, како бих, бар приближно, знао: у колико примерака да штампам дело, и како бих могао штампати на крају књиге и имена претплатника. Делу је цена 7.50 динара (у тврдом повезу 9 динара), и претплату можете слати или непосредно мени или овдашњој фирми: Јевта М. Павловић и Компанија. За свој труд имаћете на првих десет примерака дело у лепом повезу; за остале 10% од скупљене претплате, што при шиљању новца изволите одмах задржати. Сем нарочито изражене друкчије жеље појединог претплатника све ће се књиге изаслати на Вашу адресу".

* *Годишњица Николе Чупића.* Издаје његова задужбина. Књига XX. у Биограду. Штампано у Државној Штампарији 1900. Стр. I—XI, 1—252. Цијена 2 динара. — Садржај: Записници Одбора Чупићеве задужбине од 31. јан. и 2. септ. 1900.; па онда: 1, *Трговачки центри и путови по српским земљама у Средњем Вијеку и у турско вријеме*, географско-историјска студија. Написао Петар Р. Косовић и Михаило Миладиновић, философи треће године. 2, *Свети Прохор Пчињски и његов манастир*, од Јована Хаџи-Васиљевића. 3, *Ђурађ Кастриотић-Скендербег*, историјска скица из XV вијека, од Мих. Ј. Ђорђевића, проф. 4, Спјев *Васкрс Мртца*, из Србијанке Симе Милутиновића, са коментаром † Драг. С. Милутиновића. 5, *Географско-привредни односи Црне Реке и Тимочке Крајине*, од Дра М. В. Смиљанића. 6, *Биографски прилози новијој историји српској*, од Андре Гавриловића. 7, *Scupi* (старо Скопље), од М. В. Веселиновића. 8, *Изморник* (жупа у гњиланској кази-вилајету), од М. В. Веселиновића, 9, *Из Фрушке Горе* (манастири Гргетег и Раковац), од М. Ђ. Милићевића. 11, *Прилошци* (1, о Чупи Капетану, 2, Продан Штета и Нови Град, 3, Големовић Ђура, 4, О богородичном манастиру у Радешину у XV вијеку) од архимандрита Илариона Руварца.

* Мјесто досадашњег часописа *Луче* покренут је на Цетињу *Књижевни Лист*, орган друштва *Горски Вијенац* и *Цетињске Читаонице*. Лист излази у мјесечним свескама попут некадашње *Нове Зете*. Главни задатак листу биће његовање књижевног националног програма и упознавање нарочито руске литературе. У своме програму уредништво се доста неделикатно осврнуло на неуспјех своје предходнице *Луче* тражећи узрока томе у невјештини уређивања њеног, што на оном мјесту није било оправдано доносити. Цијена је листу за Црну Гору 4 а за иностранство 6 круна.

* Изишла је издањем Г. Милорада Павловића књига: *Десет приповедака* Бранислава Ђ. Нушића. Књизи је цијена 1.50 динара. У овој збирци су ове приповијетке: Надгробно слово, Кикандонска посла, Одбор за пренос костију, Тринаести, Моје бистро дете, Једна ведра ноћ, Максим, Једна прича састављена маказама, Наше архиве и Дивина Комедија. — О овој хумористичкој збирци Бранислава Ђ. Нушића донијећемо у идућој свесци опширнији приказ.

* Примили смо на приказ IX. коло *Српске Књижевне Задруге*. Као што смо већ у прошлим бројевима *Зоре* јавили изишле су све раније напомануте књиге осим *Приповиједи Вука Дојчевића* од Стевана Митрова Љубише, што је много потребније било од онолико опсежног *Ајванхо-а* од Валтера Скота. О неким књигама овог кола донијеће *Зора* у наредном броју опширнији приказ.

* Српска Краљевска Академија: *Свечани помен просветном добротвору покојном Димитрију Стаменковићу*, трг. из Биограда, 8. септембра 1900. г. (Са сликом покојниковом). Биоград, 1901. 8°, стр. 53. — Књига има два дијела: у првом је записник свечанога скупа Академијина, а у другом пише Жив. Живановић, мин. у пенсији, о животу и раду покојникову.

* Српска Краљ. Академија: *Споменик XXXVIII.* (Други разред, 34). Биоград, 1900. 4°, л. 2. с. 147. Цијена 2 динара — Пријеглед садржаја: Српски уметници у италијанским писмима XVII. стољећа, приопћио В. Богишић; Антички споменици у Србији, од Н. Вулића и Ант. фон Премерштајна; Прилози расправи „Одношаји пећских патријараха с Русијом у XVII. вијеку" од Стев. Димитријевића; Лепавински цароставник, од епископа Н. Ружичића; Стари студенички

зборник, од Вида Вулетића Вукасовића; Повеља патријарха Мојсеја, дана рашком митрополиту Арсенију Јовановићу, саопштио Ил. Руварац; Један српски родослов нове редакције, од Ат. Пејатовића; Стари српски рукописи у књижници Југославенске Академије у Загребу, од епископа Н. Ружичића.

— — — — XXXV. (Први разред, 5). Биоград, 1901. 4⁰, л. 2, с. 160. Цијена 2 дин. — Пријеглед садржаја: Површине речних сливова и дужине река Краљевине Србије, израђено у Географском заводу велике школе; Прилог флори маховина у Србији, од Миливоја Симића; Прилог познавању маховина у Србији, од Жив. Ј. Јуришића; Фораминифери из друго-медитеранских слојева у Србији, палеонтолошка студија, од П. С. Павловића; Прилог флори гљива Краљевине Србије, од Николе Ранојевића; Хемијско испитивање минералних вода у Краљевини Србији, од др. Марка Лека.

* Изашла је петнаеста свеска *Забавника Српске Књижевне Задруге*, у којој је цијела трећа књига *Рата и мира* Л. Н. Толстоја, у пријеводу М. Глишића. Са овом свеском завршена је трећа година *Забавника*, која је читаоцима дала завршетак прве књиге Дикенсове *Давида Коперфилда* и завршетак прве а читаву другу и трећу књигу *Рата и мира*. У 1901. години завршиће се оба ова дјела. Осим тога доноси и одабрану збирку приповиједака Алфонза Додеа.

* *Раја Павловић*, стални члан Краљ. Срп. Народ. Позоришта издао је књижевни оглас: „Педесет народних песама из свију крајева Српства, ставио сам у ноте — за клавир — и спремио за штампу. Како ми није могуће да их сам о свом трошку штампам, то сам слободан замолити љубитеље српске песме, познанике и пријатеље, да се заузму око скупљања претплате; да би ми омогућили штампање II. кола народних песама. Поред осталих песама налазе се у овој збирци и две песме *Срба Буњеваца*, и један оригинал *Невестино коло — успомена на 23. јула 1900 год.*; рађено по мотивима народним. Књига ће бити отштампана крајем априла ове године. Цена је књизи 4 динара или 4 круне, за претплатника 3 динара или 3 круне. Преплату ваља слати на моју адресу".

* Спира Калик, професор у Биограду спремио је друго издање знаменитог талијанског дјела *Срце* од Де Амичиса, које је у оригиналу доживјело двије стотине издања. Књига ће бити украшена са 40 великих слика, а стаје 2 круне.

* Милан Петко Павловић у Вршцу намјерава покренути нов лист за везиље. Цијена би му била 8 круна годишње.

* *Милош Велики*, комад с пјесмом и свирком, у пет чинова и двадесет и пет слика. Написао Милош Цветић. Биоград. Штампано у Државној Штампарији Краљевине Србије, 1901. Цијена 2 дин. или круне. М. 8⁰, стр. 127.

* За *Летопис* примљен је чланак Милана Недељковића *Наша савремена лепа књижевност* и пријеписи Јована Дучића Пушкинових дјела: *Цигани*, *Камени гост* и *Анђело*.

* *Теорија Књижевности* (стилистика, реторика, поетика) за разреде виших средњих школа у Краљевини Србији. Израдио П. П. Ђорђевић. (Ново потпуно издање). Цијена 2 дин. Биоград, издање и и штампа државне штампарије.

* Добили смо *Правила* о унутрашњем уређењу и реду у Народној Библиотеци у Биограду. У овим Правилима је у 72 члана исцрпно и тачно означен ред и система уређења Народне Библиотеке.

* Као 19. свеска *Мале Библиотеке* изићи ће *Старе Приче* Милана Будисављевића и то: *Прича без натписа*, *Киријаш Калинић*, *у Жигину Кланцу и Гдје си, Господе?* Будисављевић је познат читалачкој публици о коме је критика посветила озбиљне пажње приликом његових *Биједних људи*. Осим тога доноси *Мала Библиотека* у доцнијим свескама неке радове Стевана Сремца, Јелене Димитријевић и других.

* Из *Школског Одјека* прештампане су двије расправе Г. *Љубомира Латића*: О уџбеницима за наше основне школе и Ко да предаје науку о вјери у српским основним школама? Цијена 40 новч.

* Српска Књижевна Задруга издаће књигу *Чика Јова српској младежи*, у којој ће бити штампане пјесме за одраслију младеж под редакцијом професора М. Шевића.

* Г. *Бранислав Ђ. Нушић*, српски књижевник и симпатични хумориста написао је *Општинско дете*, роман једног одојчета.

* *Нова Искра* почела је у свом другом броју да доноси врло занимљив чланак о *Дру Светозару Милетићу* из пера његова некадањег друга професора Г. Гиге Гершића. Ове успомене и рефлексије о раду и животу великог покојника пуне су интересантних података.

* *Иловински Законик за Црну Гору* од познатог српског научењака, дра Валтазара Богишића преведен је на руски од В. Д. Спасовића и М. П. Кускова а на талијански од Антуна Мартекиниа.

* Српско Академско Друштво *Зора* у Бечу приредило је у фебруару свечано сијело у част српском научењаку Г. *Стојану Новаковићу*. О животу и раду Новаковићевом говорио је Г. Милан Јевремовић, слушалац филозофије.

* У Нансију, у Француској, држао је Г. *Милутин Љ. Петровић*, медицинар, на дан проглашења Српске Краљевине, јавно предавање о Србији и Србима на популарном универзитету.

* Отмјеније госпођице српске пријестонице удружише се да се што прије подигне достојан споменик покојном пјеснику *Војиславу Илићу*. Без велике вике овај одбор ради вриједно и сав је изглед да ће своју мисао у што краћем року и остварити.

Словенска

* У 17. броју *Славјанског пјека* а уз приповијетке покојнога Свет. Ранковића, преводилац г. А. Иљински написао је неколико редака о досадашњој српској приповијеци. Он вели, да су наши приповједачи највише бјежали на село, сељака српскога окизали у звијезде и представљали га онаквога какав у истини није. У томе идеализирању, претјеривању, Иљински види узрок, што досадања српска литература није дала дјела свјетскога гласа (као руска и пољска). А Ранковићеву причу назива једном од „првих ласта“ која наговијештава као неки препорођај у српској приповијеци. — По свему овоме, што наведосмо, види се, да писац слабо познаје српску приповијетку. Јер ако ћемо назвати Ранковићеву сличицу *првом ластом* онда како да назовемо Лазаревићеве приповијетке, које су и истинитије и вјерније и много, много љепше. Па шта да кажемо за многе приповијетке Глишићеве, па Матавуљеве, па покојнога Ике Вукићевића? Једини Јанко што се искључиво бавио приповијетком са села, али није истина да је и он (осим неколико изузетака) претјеривао. Он је највјернији сликар сељака и у радости и у жалости и такођер далеко јачи и бољи од Ранковића. И пријекор г. Иљинскога једино би могао важити за многобројне Јанкове подражаваоце, али њих и ми не рачунамо у приповједаче. А што српски приповједачи нијесу много познати ван граница своје отаџбине није због њихове претјераности или неистинитости, него због нечега другога. Та ето и славни Шјенкијевић није се на страни прославио својим истинитим и непретјераним приповијеткама и романима из пољскога живота, него романом *Quo vadis*.

* Познати пријатељ Срба, а одлични књижевник руски П. А. Кулаковски пише сада велику студију о Његошу. Ово је трећи књижевник руски, који упознаје браћу Русе са нашим највећим пјесником. Прије њега издали су своје књиге Лавров и Ровински. Дјело Кулаковскога не ће ући у штампу још за неколико мјесеци.

* *Н. А. Љејкин*, издао је, у новије доба, неколико својих књига. Натписи су: Первае шаги, роман, Христова невѣста, роман, Въ ожиданій наслѣства, роман, Рожденственскіе раскази. — Ведри хумор, простота причања, занимљивост фабуле, то су главне одлике овога знаменитога рускога књижевника. Зато га и убрајају међу прве љубимце читалачке публике.

* Истом је изашло из штампе *седмо издање* дјела покојнога пјесника А. Н. Мајкова. У четири повеће свеске сабрано је све, што је Мајков написао, па и оно што није, за живота његова, посебно оштампано.

* А. П. Лопухин почео је издавати своје велико дјело Исторія христіанской церкви. Дјело је подијелио у два дијела: Исторія инославнога Запада, и Исторія православнаго Востока. До сад је изишао само први дио.

* *Ф. Ромер* написао је роман из сеоскога живота, у три дијела, под натписом: Подъ разнами флагами. — Роман је лијеп и занимљив.

* Из посмрчади знаменитога приповиједача Д. В. Григоровића, *Њива*, у 1. и 2. броју својих литерарних приложака, доноси путопис *Венеција*.

* И. Н. Потапенко штампа у *Њива* свој најновији роман На свой страхъ.

* *Narodnie Noviny* доносе у 41 свом броју приједод Ћипикове приче *Алилуја*. Ова је прича изишла у 10. свесци *Мале Библиотеке*.

* У Загребу је почео да излази нов часопис под уредништвом *Отона Крауса* а са натписом *Око*. Часопис ће излазити 24 пута у години у потребним размацима. Цијена је свесци 20 хелера а може се добити у свакој књижари. У својој уводној ријечи каже уредник на завршетку: „У кратко ћу изразити свој такозвани програм: борити се за праведност и против корупцији у свакој форми, избјегавати фразе али зато и отворено рећи своје, без обзира на то, да ли кога предобивам или вријеђам.“ У овом броју налази се доста примједаба колико о неким политичким листовима и личностима, толико о неким културним установама и књижевним појавама.

* *Хенрик Шјенкијевић* написао је нов роман, који се зове *Собијески*. За право пријевода тог романа на енглески језик добио је 400 хиљада динара. Дакле, ако је то истина, добиће за тај роман, рачунајући до сад добивени хонорар, више од 1 милијона динара.

Страна

* *Les Vagabonds*, зове се збирка прича *Максима Горког*, која је недавно изашла на француском језику у пријеводу Г. *Ивана Страника*. Преводилац је уз ове приче додао и опширну биграфију пишчеву у виду предговора, која је јако заинтересовала публику, јер је у њој на веома вјешт начин оцртан досадањи номадни живот аутора *Томе Гордјејева*.

* Академик и пјесник француски *André Theuriet* скупио је своје успомене из Бургоњске, Турене и Париза, а из доба кад још бјеше чиновником, под натписом *Jours d'été*. И ови радови носе печат нежности, љупкости и лакоће, због којих је Theuriet постао чувен и омиљен у француској публици.

* Диалози *Michel-a Provins-a*, од којих је већи дио излазио у *Journal-y*, угледали су свијета под опћим именом: *Les Passionnettes*, а у Олендорфовом издању. Ови дијалози, написани, по *Gyp*-овим начину, одликују се лијепим париским есприом, и ако доста слободним, тако да врло често прелази у праву пикантерију. Но ипак ова књига није само забавна лектира, јер се писац на много мјеста истакао као фин посматрач париских кругова.

* *Travail* (Рад), најновији роман *Емила Золе*, заузимље друго мјесто у тетралогији *Четири Еванђеља*, која ће се састојати из четири романа: *Fécondité* (Плодност), *Travail* (Рад), *Vérité* (Истина), *Justice* (Правда). Чим је *Рад* оглашен одмах се помислило са свих страна, да ће тај роман бити нека нова врста величанственога и онако силнога *Germinal-a*, али се свак у томе преварио, јер *Рад* је нешто са свим друго, а и циљ му је друга. *Germinal*, као што се знаде, скроз је негативан, деструктиван и песимистичан, са веома несигурним изгледањем боље и срећније будућности рудничких радника. *Рад* је, на против, позитиван, конструктиван и у највећој мјери оптимистичан. Само мјестимице можемо да се намјеримо на мало песимизма, који је неопходно потребан, да се истинитост не повриједи. Тај оптимизам није нов, у потоње доба, у Золе. Он се појавио већ у анархистичком роману *Paris*, који се свршио, по старом обичају, срећним ступањем у брак његових јунака, из кога ће четири сина: Матеј, Лука, Марко и Јован да буду, сваки за себе, јунацима у *Четири Еванђеља*. И ми смо видјели у *Плодности*, како је Матеј окружен са сто и педесет дјеце, унучади и праунучади. Лука је јунак *Рада*, он ступа у акцију у својој тридесетој години и у њој остаје до деведесете. Лука је оличени рад, и мисли да ријеши велико социјано питање кооперативним системом, али у томе наилази на запрјеке; буде два пута рањен, али на крају ипак успије и измири сељаке и раднике, и они почињу да заједно раде: радници праве пољодјелске справе а сељани за то с њима дијеле жетву. То је у главном тенденција *Рада*, који се због њеног силног оптимизма не може назвати романом, па с тога, ваљда, и сам писац вели, да је та књига само подлога за озбиљно размишљање.

* *Revue de Paris* донијела је у свесци од 1. марта чланак од Психарија *Литерарни рат у Грчкој*, гдје писац описује чудне одношаје, који су у Грчкој због тога настали, што је обичан говор сасвим различит од књижевнога језика. Грчки су наиме књижевници пали на чудну мисао, да народни језик презру као „прост“ и створе неки вјештачки језик, који је по мишљењу њихову језик њихових класичних предака. Они су заборавили да се данашњи новогрчки језик *развио* из старог класичног и да је много живахнији и за усавршавање способнији од њихова вјештачког. Основали су Σύλλογος, неку врсту академије, са задаћом да бдије над чистотом књижевног језика. Пошљедица овог покрета би, да између четири милијона становника, колико их од прилике у Грчкој има, можда 5000 знаду овај књижевни језик, од прилике 15000 на пола разумијевају, док су сви остали искључени од сваке лектире. Концем осамдесетих година почеше се поједини кругови бунити против овог несносног стања, које одржаваху мјеродавни образовани кругови. На чело ових „бунтовника“ стави се Психари, који штампа једну књигу у обичном народном језику, а наскоро дођоше гдјекоје друге за овом. Од тада се води борба врло жестоко. На Кипру излази већ лист *Истина* у народном језику и као радосну појаву спомиње писац, да је у кретском Σύλλογος-у недавно један владика држао говор у простом народном језику. Сад се марљиво купе и народне пјесме, а вјерне присташе овог покрета јесу даровити млади пјесници Соломос и Валаорти.

* 2. Априла састаје се конгрес чланова међународнога удружења Академијâ Наукâ: Амстердамске, Берлинске, Бечке, Бриселске, Будимпештанске, Вашингтонске, Гетингенске, Копенхашке, Кристијанијске, Лајпцишке, Лондонске, Минхенске, три Париске, Петроградске, Римске и Штокхолмске. Француска Академија и Академија Лијепих Вјештина као чисто националне установе не учествују у овим међународним конгресима Неки чланови овог међународног удружења били су позвати на свечану сједницу у којој је примљен у ред „бесмртника“ чувени критичар Емил Фаге, и тиме је показала своју симпатију овоме подузећу, које је отпочело свој рад у пуној тишини као што и доликује синовима Науке. — Ово удружење дијели се на два одсјека: књижевни и научни, а састајаће се сваке треће године а у једном од мјеста које конгрес изабере. У размаку те три године ово ће удружење представљати један нарочити одбор састављен од неколико чланова свих Академијâ Наукâ. Главни је задатак овог удружења, према његовим правилима, да припрема и подиже научне радове опште важности које буде предложила једна од именованих Академија Наукâ и да олакшава научне одношаје разних земаља.

* *La Revue de Droit International et de Legislation comparée*, орган института за Међународно Право, што излази у Брислу, донио је у јануарској свесци расправу *Жив. М. Перића*, професора Велике Школе, под натписом *De la condition juridique des Bosniaques et des Herzégoviniens en pays étrangers* расправу о правном положају Босанаца и Херцеговаца у туђим земљама. Ова расправа третира питање Босанско-Херцеговачко са гледишта међународног приватног права.

* *Agramer Zeitung* доноси пријевод Лазаревићеве приче *Све ће то народ позлатити* од Макса Бурковића. До сада је већ више прича Лазаревићевих преведено на њемачки а као да још нико не помишља на издање књиге тих пријевода.

* У подлиску белоцркванских новина *Ung. Weisskirchner Volksblatt-y* излази у пријеводу госпође *Милене дра Жарка Миладиновића*, Ненадовићеви *Црногорци*. Дјело ће бити и посебно одштампано.

* *Молимо наше читаоце да нас извине што у овом броју нисмо донијели наставак приче Чича-Јордан због болести нашег сарадника, господина Сремца.*

Читуља

† Јован Илијћ.

„Оно, што одликује Ј. Илијћа од других пјесника наших, то је чисто национални карактер његовог пјевања; и, ако је истина да књижевност свакога народа треба да носи на себи печат његова духа, онда је, међу свима новијим пјесницима нашим, не знам ни једнога који би достојније носио име српскога пјесника но Ј. Илијћ. У томе погледу он пристаје уз највеће пјеснике наше: уз Његоша, Бранка и Сарајлију“...

Овако говораше одлични критичар српски г. Недић о сиједоме пјеснику, о староме орлу нашем Јови Илијћу. И тај орао, изморен прелијетањем седморих небеса и гоњењем облака крилима, сустао је, клонуо, и прије неколико дана отишао на вјечни починак—у гроб хладни. Онај, који је само соколове рађао, себи на дику а Српству на славу, зажелио се своја два сокола, који му и одвише рано одлетише из очинског крила да му се никад не врате, зажелио се свога Војислава и Милутина и пошао, да их у бољем и љепшем свијету нађе, да их изгрли и ижљуби...

Њега нема више!

Без вијенца, без говора, без пјевачких дружина, праћен само својим поштоваоцима и пријатељима, овај велики Србин легао је у гроб. Његова је жеља била, да се сахрани без хуке и буке и да се о његовој болести и смрти, по обичају, не труби на све стране. *Јован Илијћ боловао је и умро* тако је казао својима да забиљеже у новине...

Јован Илијћ родио се 1823. год., о Великој Госпојини, у Биограду. Основну школу свршио је у Биограду а гимназију у Крагујевцу. Затим је у Биограду свршио прву и другу годину философског факултета, који је морао прекинути, полетивши 1848. год. браћи Србима из Угарске у помоћ. Кашње се опет врати у Биоград, гдје бијаше практикант Државног Савјета, па коректор *Српских Новина*, па најпошље професор неготинске гимназије. Године 1859. постаде касациони судија, у коме положају остаде све до 1869. год. када га прво намјесништво именова министром правде. Након двије године министровања даде оставку. Али 1878. опет би именован државним савјетником, те као такав остаде све до 1882. год. Те године затражи пензију у којој га је и смрт затекла.

Јова Илијћ пјевао је *шуних педесет година* и дао је Народу Српскоме неколика низа најљепших пјесама. Затим је дао и три своја сина, три пјесника: Милутина, Драгутина и незаборављеног Војислава. Он је један дао, што више њих не би могли, и за то његово име и неће умријети у Народу Српскоме. Он ће се још дуго спомињати.

Лака му земља!

САДРЖАЈ: Данило А. Живаљевић: *Наши политички листови.* — **Пјесништво:** Лазар Димитријевић: *Дèрвиша.* — Светислав Стефановић: *Пред једном сликом.* — *Облаку.* — Божа С. Николајевић: *Нови век.* — **Приповиједке:** Бранковински: *Берешева Маришка.* — Јован Протић: *Љубав и цифре.* — Свет. Ђоровић: *Писмо.* — Olga Wolbrück: *Таленат без фрака,* превела Надежда Гавриловићева. — G. Guillomot: *Цвјетно море,* превела Делфа И. Мусићева. — **Чланци:** Павле Поповић: *О Горском Вијенцу* (наставак). — Боривој Поповић: *Како је Толстој писао Васкресеније.* — **Позориште:** Ђорђе Миловановић: *Балканска Царица на њемачком језику.* — Јов. М. Јовановић: *Изнад човјечије снаге,* од Бјернстјерне Бјернсона. — *Позорит. биљешке.* — **Хроника:** *Српска. Словенска. Страна. Читуља.*

Претплату **Зоре** прима њена Администрација, затим Издавачка Књижарница Пахера и Кисића у Мостару, и сви њени повјереници. — Рукописи шаљу се Уредништву. — Појединa свеска стаје 80 хелера. — Прима трговачке и друге огласе, рачунајући од петит-редка у једном ступцу и то: за једно оглашавање по 12 хелера, за три оглашавања по 8 хелера, а за више од три пута, као и за огласе на читавој страни, знатно јефтиније. За сваки пут оглашавања урачунава се 60 хелера биљеговине.

ШТАМПА СЕ У ШТАМПАРСКО-УМЈЕТНИЧКОМ ЗАВОДУ ИЗДАВАЧКЕ КЊИЖАРНИЦЕ ПАХЕРА И КИСИЋА У МОСТАРУ. 1901.

Год. VI. Бр. V.

ЗОРА

ЛИСТ

ЗА ЗАБАВУ, ПОУКУ И КЊИЖЕВНОСТ.

Уређује

Атанасије Шола

Излази сваког мјесеца. Износи 4—5 табака а цијена јој је: на читаву годину 8 круна или 9 динара, за ђаке 6 круна или 7 дин.

У Мостару, маја 1901.

Како да прославимо 19. октобар?

(Писмо уреднику „Зоре“)

Драги Ато,

Ти од мене тражиш да и ја своју кажем о томе, како да достојно прославимо успомену Његошеву, о 50-годишњици Пјесникове смрти, дана 19. октобра ове године? И ти уједно питаш: шта ја велим о приједлозима изнесенијем у октобарској свесци лањске *Зоре?*

Одазваћу се твоме позиву врло радо, ал' и врло кратко. Мени се чини да су ваши приједлози изврсни, али да је час који преживљујемо прилично незгодан за такова подузећа. Своје великане могу вољно и достојно да прослављају само народи, који држе много до свога националног поноса, па су зато готови и на сваку жртву. А како ми, данас, у том погледу стојимо, биће боље не испитивати: код својих међусобних, понајчешће јалових спорова, Срби изгубише из вида и народну *срећу* и народни *понос*, те се данас руководе понајвише сићушним идејама страначким. Велики идејал народне величине слабо се данас његује; он се некако раздробио у стотину ситних идејалића предјелних, локалних и, што је најгоре, индивидуалних. У такијем приликама, како да сав народ загријемо за идеју, за коју се хоће свијести, одушевљења, заједничког полета?

Па док би се радило о парастосима, свечаним сијелима, конференцијама и дивот-издањима Пјесникових дјела, о томе може још бити разговора; за такове је ствари могуће наћи присталицâ и у разнијем сектама, које се отуђише од старе свеопште народне религије; али како ћемо, по Богу брате, са спомеником, за који треба сутјецаја, импулса, одушевљења цијелог народа?

Сви се добро сјећамо, како је о трагу неколико година покренута мисао и склопљен одбор за подизање споме-

ника Симу Милутиновићу. Али, кад прође занос првога часа, Срби, забављени својим класичним међусобицама, закуњаше над својом патриотском наканом, која се ни до данас није остварила. Тако је, кашње, било и са спомеником Војислављевим; тако би, ваљда, било и са Његошевим.

У осталом, треба признати и ово: ми смо Срби одвећ сиромашан народ, да бисмо већ сада, и овако растројени, могли подизати споменике нашим заслужним људима. Ми се мучимо, како ћемо покренути или одржати један лист, који нам је потребан, као крух насушни, да се бранимо од нашијех злотвора. Ми се натежемо и док подигнемо једну школицу, први увјет живота, да нам се дјеца без своје школе — а код толико туђијех — не одрађају.

Ја с тога не бих био за ваш приједлог о споменику, пошто слабо вјерујем у могућност његова подизања, а најмање на Цетињу, гдје се још купе прилози за јавну болницу. Ја сам тврдо увјерен да и кад Црногорци (ако је то могуће) не буду више ратници, него мирни „уставовјерци,“ који ће уживати сумњиве благодати каквог америчанског устава, ја сам увјерен да ће и тада у оном јуначком српском соју бити на гласу и на цијени *Горски Вијенац*. Владика Раде био је, доиста, пјесник који је стекао право на видљив споменик у својем народу; али се за тај споменик постарала сама природа, и он га је исти себи изабрао на самртној постељи, споменик каквог је само Бог могао створити, створивши Ловћен. Благодарно потомство, од Јадранског Мора до Балкана и Сент-Андрије, не треба дакле да — барем за сада — о томе главу разбија. Оно може да се пјеснику и на други начин одужи.

Што се мене тиче, кад већ хоћеш, драги Ато, да и моју о том питању чујеш, ево шта бих ја са своје стране предложио: *нек се оснује и 19. октобра о. г. на Цетињу свечано отвори, као државна установа, Народна Библијотека, којој би се темељ ударио бесплатним поклоном свих досадашњих публикација научних академија и књижевних друштава на Словенском Југу, а која би се даље богатила и развијала даровима појединих родољуба и сталном, ако и чедном, годишњом субвенцијом књ. црногорске владе.*

Ако су просвјетни заводи, у опште, биљег напретка и развијене културе, оснивање овакијех завода знак је уједно и унапријеђеног државног живота, јер су само оне државе достојне да се културнијем називу у којима се напоредо са касарнама подижу и библијотеке. Црногорска пријестоница са својом *Народном Библијотеком* била би достојно крунисање големог просвјетног рада Њ. В. књаза Николе I., који је, заиста, Црну Гору преобратио у модерну државу и својијем реформама највише допринио њеном *лајцизирању*.

Ето ти, мој Ато, како ја мислим да би требало прославити прво пола вијека од смрти Његошеве.

У Задру, априла 1901.

Марко Цар

Пјесништво

ДРАМА

Лежао је срушен на дугој арени,
Бездушно и н'јемо у зноју и пјени,
И док је звонио глас, тапштање људи,
Млаз је крви шиб'о из раздртих груди.

Шта је снив'о тада у потоњем часу?
Да ли златну младост што се у крв расу?
И веселу прошлост, дане тако драге,
И обале родне далеке Картаге?

Он се трже нагло... и из полујаве
Он отвори очи небеске и плаве,
Горд, -ко бог поражен под оштрицом ножа;
Полумртав поглед мину преко ложа —

Видио је опет: бл'једа, пуна чара,
Сједила је она крај гордог цезара,
Изнад дивље руље, као Аурора
Над валовима узбурканог мора.

И док дивљим цирком орио се плесак
Суза једна слетје у крвави п'јесак...
Нико не зна да је крила суза она
Св'јет, већи нег небо, него васиона...

Париз. *Јован Дучић*

ИЗ ПОСМРЧАДИ

— Авде Карабеговића Хасанбегова —

Ко пупољак...

Ко пупољак мали
Што је зимус снив'о
И у себи живот
И дах ружин скрив'о
Тако у мом срцу
Мирисава, мила
Пјесмица се крила.

Ал' чим прољет свану
И сунце ограну
Замириса цв'јет,
Мирис срце гану
Љубав-пјесма плану
И очара св'јет.

Ја те сањам...

Ја те сањам, у сну љубим
И на вреле стискам груди,
Па ти тепам љубав своју
Све док зора не заруди.

А кад мину слатки часи,
Рујна зора кад заплави,
С мога чела санак прхне —
Дигне застор црној јави.

Већ протјече...

Већ протјече жарко љето
Јесење се небо мути,
Хујн олуј, гране дрхћу,
А на њима лишће жути.

Око мене вјетар звижди
И мојом се косом титра,
Баш к'о што је играла се
Са мном моја младост хитра.

А ја стојим к'о споменик,
Мртви мрамор славних днева,
Срца немам, немам крви
Да ми хладно т'јело згр'јева.

Мутног ока поглед сврнем:
До хумке се хумка диже...
Шта ћу и ја овдје? Шта ћу? —
Идем мало гробљу ближе.

Кад јесењи вјетри...

Кад јесењи вјетри дуну
И гранчице сухе стресу,
А са грања густо лишће
Кад разаспу и однесу.
Хладни Бореј кад покида
Мирисава перца цв'јећу,

А кад пођу са висина
Пахуљице да пол'јећу.
Кроз поноћ ће хукнут' сова
И заграктат' вран злокобни, —
А мирно ће сн'јег засипат'
Нови један хумак гробни...

Пилипенда

Слика из горње Далмације

— Симо Матавуљ —

Пилип је спавао на огњишту, обучен, покривен хаљком, главом окренутом ка слабом пламену, који је лискао дно земљана лонца, објешена о веригама. Запаљено смрековo сирово коријење давало је више дима него пламена, дим је плавио мрачну и тјескобну кућицу, дизао се под сламени кров, покушавајући да изађе кроз једини отвор на крову. Вјетар је хукао, сузбијао дим и повијао га по јадној кућици, те би се лице Пилипово намрштило и промолили се крупни, жућкасти зуби под четкастим просиједим брковима. На махове вјетар утоли и онда дим ограби прилику да се извуче, те се може разабрати унутрашњост кућице. У једном углу бјеше обичан сељачки кревет, испуњен сламом, али сав расклиман; у другом бјеше стативо и на њему неколико хаљина; према вратима је кош и над њим нахерена полица са неколико комада земљана посуђа; око огњишта још два три лонца и толико троножних сточића. И то бјеше цијело покућанство Пилипа Бакљине!

У дворишту, ограђену сухомеђом, домаћица, Јела Пилипова, ситна жена, жута у лицу, тужна, вране и бујне косе, стојаше и посматраше на позитку два бременца смрекових пањева, помијешаних са неколико ситних грабових цјепаница, што су њих двоје са великом муком за два дана насјекли и прикупили по забрежју, над селом. Вјетар је ландарао њеним зубуном и бичевима косе, а она се нагињала и намјештала пањеве, како ће товар изгледати већи. У прегратку гризао је ситан, риђ, готово сијед магарац, танких ногу, сама кост и кожа. Зваше се Курјел. Над њим, на таванцу, бјеше сложен товар јечмене сламе, Курјелова крма за цијелу зиму, а пред њим, на земљи, бјеше руковијет те сламе, његов јутрењи шкрти оброк, који је он гри-

зао лагано, готово сламку по сламку. Паметни и благи поглед Курјелов био је управљен час на домаћицу и њену работу, час на пијевца и двије кокоши, што према њему чучаху, гледајући га жалостиво; очевидно он их је жалио, особито веселу и лијепу Пи̓ргу и радо би с њима дијелио своју сламу, кад би то за њих храна била. Само кад би вјетар сувише забијеснио, магарац би престао гристи и нањулио би уши...

Замислите још двадесетак таких кућа и дворишта, а у главном, и са једнаком садржином, па онда десетак повећих и пространијих те ћете имати пред очима село Кричке у Петрову Пољу у горњој Далмацији. Село се разасуло на једном рубу равнице, под брежуљцима. Мала, од старине потамњела православна црква, склонила се за најгушћом гомилом кућа, ближе средини. Али у зачељу села, одвојена, зидала се велика, господска зграда, очевидно богомоља, која би доликовала каквој варошици, а не најсиромашнијем селу Петрова Поља! Бјеше већ изидана до крова.

Јела уђе у кућу треснувши вратницама. У исти мах, као договорно, и вјетар хукну јаче и пламен букну и вода у лонцу узаври, те се Пилип трже, сједе и погледа мутним очима збуњено око себе, па устаде, да се протегне. Тада се тек видје, да је прави Пилипенда, како су га обично у селу звали, јер кад диже руке поврх главе, умало не дохвати шевар на крову! Бјеше кракат, дуга врата и обле главе. Беневреци на њему бјеху сама закрпа, а некада црвена капа, сада од плијесни црна, натакла му се до клепастих ушију. Кад зијехну чинило се да ће прождријети лонац, а кад онако дроњав, изглодан и црн, са утонулим очима, попостаја непомичан на огњишту, бјеше оличена глад, која је онда морила Петрово поље! Сједајући, Пилипенда хукну и рече:

— Дај, жено, ако хоћеш!

Јела извади из коша и стави преда њ земљану здјелу, у којој бјеху око двије прегршти кукурузова брашна, већма црна, него жута. Он се тренутно загледа, одмахну главом и захватив половину, сасу га у врелу воду, па мјешајом проврти кашу. Јела однесе остатак, а донесе неколико зрна соли и спусти их у отвор. Обоје стадоше гледати како кркља качамак, једући га очима. Најпослије Пилип скиде лонац, измијеша пуру и изручи је у дрвену здјелу. Па изађоше обоје пред кућу, да се умију. Курјел зањака угледавши господара.

Пошто обоје поново сједоше, прекрстише се и почеше полако, опрезно жватати, омјерајући несвјесно, брзо и кришом, једно другом залогаје. Кад већ бјеху при крају, Јела започе:

— Јадна ти сам, што ћу!? Како ћу сутра на причешће без повезаче?

Пилипенда слегну раменима, напи се воде па изађе из куће. Жена изиде за њим, те натоварише магарца. Јела бризну у плач:

— Нећеш узети за дрва ни пет бановаца, а четири ти требају за брашно. А, јадна ти сам, како ћу сутра? Гријех је!

Пилип се мало замисли, па уђе у магарећи преградак и изнесе најбољу кокош.

Јела, ужаснута, викну:

— Ма зар Пи̓ргу? Хоћеш да продаш Пиргу!?

Пилипенда само рече: „Е, ја!“ па дохвати дугачки штап и пође за магарцем. Пут је водио мимо нову цркву. Пилип чу гдје га њеко озго са цркве зовну, али се не хтједе осврнути, ни одговарати, него пљуну пут радника, па похита даље. Пут је ишао

преко њива и изводио на цесту. Кад стигоше на цесту Пилипенда се осврте на планину Динару, која се бијељаше од снијега; тужним погледом прелети цијело Петрово Поље, које се црњаше у сухомразици; погледа жалостиво на сеоца што се нижу по рубовима и у машти му се приказа глад, та страховита утвара, која, ето већ четири мјесеца влада по тој пустоши, те већ многи подлегоше пасјој погибији.

То је било почетком године 1843. Због необично слабе љетине, још минуле јесени, завлада невоља по горњој Далмацији. Пред Божић мало је која кућа имала њешто жита, а због слабог саобраћаја у оно вријеме, жито је споро долазило с мора у градове, а бездушни трговци ударише превелике цијене и просу, а некмоли јечму и ражи. Шумовити и сточни крајеви помагаху се којекако продајући дрва, хранећи се бијелим смоком, кољући стоку, продајући је у бесцијење, али голо Петрово Поље, нити има стоке ни шума! Кад се већ десило њеколико смртних случајева од глади, онда опћина дрнишка, којој припада Петрово Поље, стаде оправљати и градити путове, плаћајући раднике кукурузом. Снажан и вриједан радник, као што бјеше Пилип, могаше зарадити пола оке кукуруза на дан, а толико бјеше доста за њих двоје, јер већ с јесени отидоше им оба сина у Приморје у најам. Али та благодат не потраја дуже од три недјеље; замијени је друга. Опћина прекиде радове, а среска власт набави доста жита и поче га дијелити народу на два начина: католицима на почек, бива, да отплаћују на оброке у новцу, након нове љетине; православнима пак среска власт поче поклањати кукуруз, никако друкчије, али под погодбом, да сваки кућни старјешина који буде примао исхрану, мора прије ћи у унијатску вјеру. Народ се смути. Агитација највише поче у сиромашним Кричкама, гдје не бјеше друге вјере, сјем православне. Стари, изнемогли поп настојаше да оразуми своју паству, али баш међу њеким знатнијима страх од глади надјача, те се поунијатише капитан, ађунто, чауш, (сеоски кнез, замјеник му и разносач службених писама) и још седам осам домаћина. Онда их власт поче хранити и поче им зидати нову, велику богомољу...

Пилип је ишао пут града за својим старим Курјелом, који је набадао танким ножицама, споро одмичући. Али га Пилип ни једном не ошину, нити га је икада тукао, јер му жао бјеше свога старога и оданог помагача у ратовању за опстатак. Пак пожали и јадну Пӣргу, која једном зараколи и залепета крилима, покушавајући ваљда да се отме. Он јој рече: „Ej, моја Пӣрго, жао ми те, али ми је жалије себе! Оплакаће те Јела! Хоће, ље!“

Дабоме да је Пилипенда на свој начин и помало размишљао о злом удесу, који снађе њега и остале и везивао на то њека своја кратка разлагања. То му се највише врзло по мозгу кад би тако за својим магарцем ишао у град, а све се натуривало у облику питања. Питао се:

— Бого мој, зашто ли ти шаљеш глад на људе, кад је мени, јадном тежаку, жао и стоке која гладује? И зашто баш на нас тежаке, који те више славимо, него лацмани који су сити и обијесни? Али, опет, вала ти, кад смо ми најсиромашнији, најтврђи у вјери! Ено, капитана...

У томе чу иза себе тутањ корака и упореди се с њим Јован Кљако, кричански чауш. Бјеше то омален, живолазан старчић, који је прије двадесет и пет година учествовао у ши-

беничкој буни против владике Крањевића, кад оно хтједе да поунијати православне Далматинце. Кљако под старост ипак превјери. Назва Бога и додаде:

— А, јадан, Пилипенда, смрзе ли се?

— Валај да хоћу да се укочањим овђе на сред пута, не бих зажалио?

— А, јадан, а што ти,... а што се ти не би уписао?

Пилипенда викну:

— Валај, нећу, па сад цркао од глади! А поцркаћете скоро и ви сви, па да вам је цар поклонио цијело Петрово Поље!

Кљаку не бјеше до смијеха, јер њему и друговима Пилип бјеше живи, оличени пријекор; ипак удари у смијех и поче извијати:

— Ама, Пилипенда болан, не учинисмо ни ми то од бијеса, нити мислимо остати у поганији, него, знаш, докле изимимо и да спасемо нејач и чељад па онда ћемо лако!

Пилип пљуну.

— Ја не знам хоћете ли лако и како ћете, али знам да вам образ не опра нико ни до вијека!

И опет пљуну.

Кљако се намршти, те ће опоро:

— Блејиш, Пилипенда, али ћеш и ти бити унијат прије Ускрса!

Пилип стаде и одговори јачим гласом:

— Ја се уздам у мога српског Рйста! Ако ће ми помоћи, вала му, ако неће и онда му вала, јер ми је све дао, па ми све може и узети, и душу! А ти...

Кљако га прекиде:

— Мучи, Пилипенда! Ја сам царске вјере!

— А пасји сине, викну Пилип измахнувши штапином... Чекај да ти притврдим ту вјеру!

Али Кљако даде маха ногама.

Онда Пилип, изван себе од гњева свом снагом удари по сапима Курјела. Овај стаде и окрете главу и тужни поглед на господара, а Пилипенда постидје се, па га обузе жалост, те сједе на перваз од цесте и заплака се.

Биоград.

На путу у јутро

— Милан Прибићевић —

Прозорје.

Свиће и снијег пада.

Лијепо је кад снијег пада, лијепо — бијело је све, и пут је бијел а бијело је и онуда гдје пута нема — све бијело.... Уковани, слеђени поток са старим млином, сиједим старцем, што с накривљеном капом и испалим згрбљеним леђима на леду чучи. Жућкасто и црно врбље и грмље на обалама, брјегови наоколо са пространим пољима и голом, ријетком шумом. Оне мале кућице подераних кровова испод вијенаца, што нагнуте једна према другој климају санане уморно главама, завршујући шапатом тужна причања дуге прошле ноћи, причања о старим временима и догађајима, кад је оно живот онако тежак био. — Само је ноћу звонило у Светом Духу, хрпе народа бјежале шумама, преко вода прелазили Турци, у пољима није било станова и нијесу још сијани били кланци..., св. Петка није стајала доље на путу а није било ни школе, лисице и вуци трчали су у чопорима преко пустих поља....

...Да, да — да, драга моја... тако је онда било . . . . . .

. . . . . .

— Не, не видиш ти то све. Не видиш — не, са пута се не види тако далеко а и снијег пада... Не видиш ти, али знаш, да је то све око тебе и зато, баш зато је тако лијепо.

На путу кроз поља измиче гомилица дјеце. Иду у школу.

Снијег пада — сипа, сипа . . .

Читава мора малених пахуљица, њежних и лаганих као перје пливају зраком, лепршају једнако непрекидно, без одмора и престанка. Напријед, тамо гдје се пут у јутру бијели — пахуљице, десно и лијево дуж широкога поља и широм високог неба — опет пахуљице, а озада, све тамо над путем до оне црне шумице — сâмо њежно, бијело, снијежно перје. — Снијег сипа, сипа и жбуње крај пута пружа дрхћући своје влажне гранчице, читава јата малених бијелих снијежних птичица слијећу на њих, и гранчице се затресу страсно . . .

Лијепо је све, лијепо и бијело.

И торбачићи и шеширићи, хаљинице и опанци дјеце бијели . . .

Није то све на њима једнако, није не. Мићун има широке закрпљене материне опанке, Ђуро нема онако искићена торбака као Адамов Јован, он има само замазану платнену торбицу, коју брат љетом за овцам носи. Дмитров Лазо нема ни хаљине, него иде у сејином великом зубуну, који му неспретан, широк и отегнут до кољена допире. И лица им нијесу једнака. Једнима су црвена лица а очи сјајне и бистре, другима опет образи жути и упали а очи мрачне . . . Ал' то је све свеједно. Истина и дјеца се разумију у то, и ако не баш тако као што стари, али сад, кад је све овако бијело, не упада та разлика у очи па они и не маре, а онда — снијег, снијег — снијегу је свеједно, сасвим свеједно . . . Пахуљице лепршају милују једнако сва лица, падају једнако на Јованов окићен торбачић, Ђурину замазану торбицу и Лазин велики, неспретни зубун и мекани снијег на путу шкрипи и пршће једнако под Мићуновим старим опанцима као и под Симиним новим сјајним цокулама . . . Да, снијег, снијег — снијегу је свеједно, сасвим свеједно и зато је снијег лијеп . . .

Не, нијесу дјеца једнака, не нијесу они као што су стари — како би они били; све је у реду, ал' једно је чудно. Чудно је, како иду сва једнако згурена — и Лазо у танком зубуну и Симо у дебелој топлој хаљини . . . И не трче. Не хватају рукама снијег и не набацивају се њиме. И не смију се . . . — ћуте . . . Говоре ријетко и ако — то је баш оно најчудније — говоре као стари, а и корачају онако тромо и тешко као што стари . . . — — Да, да . . . далеко је иза њих шумица, већ се скоро не види кроз снијежни прах, који се је око ње узвитлао, а куће су им истом тамо, далеко иза шумице, тамо у јарку, међу брдима. И до школе има још много, све тамо напријед, увијек једнако напријед кроз бијело снијежно море. Па онда морају и крај Брежана, а ту је пуно паса — могли би баш и вука гдјегод срести... Да, нема давно, читао је „господин" у некаквој књизи, како су вуци изјели два солдата. Баш ето Адамов Јован Мићуну каже — јер овај не ће да вјерује — да је он добро запамтио, — да, појели их, само су остале чизме иза њих у снијегу . . .

— Да, мали, знам ја . . . Изјели их све, и пушке, баш све . . . само чизама нијесу . . .

Мићун знаде добро, запамтио је он најбоље од свију, шта је господин читао, ал' он је плашљив. Највећи је ал' свеједно најплашљивији. Имаде он и велики штап у руци, ал' се опет боји, боји јако, обазире се иза сваког грма, зато и не ће да вјерује.

— Лажеш, мали, лажеш . . . Пита' сам ја мају . . . Какви вуци, враже, каже маја, гдје би вуци изјели пушке . . . А ћаћа вели . . . Ето видиш

врага — какви је то учитељ... што то учи дјецу...

Онда опет шуте.

Мићун премишља о том, како је могуће, да вук може појести солдата, кад овај има пушку, и патрону и све, чуди се и чуди и брани да вјерује, ал' онда напокон ипак вјерује, вјерује, јер мисли да ће кроз то вјеровање ублажити вука, па ако је ту гдјегод за грмом неће изаћи преда њега.

Лазо се је згрбио колико може јаче, затурио руке под пазуха, те му тврди крух у кожнатом, излизаном торбаку удара о лијеви бок, да га већ боли... Он не мисли баш много, њему се само чини, да Мићунов отац има право кад каже, да господин не ваља, јер се сјећа још увијек шиба, које је недавно добио... Попов га Јоцо уштинуо, па он вриснуо... Морао је јаукнути, не би он, ал' је морао, кад га је онако јако уштинуо... А господин... Сјећа се он још добро, како су га тукли... Онај крањчев Перо и тутуров Стево држали га, а господин шибом озго... Зацрни му се пред очима, сваки пут му се зацрни и дође му мучно и тешко, кад се тога свега сјети... Зато и сада дигну очи и погледа наоколо да се разблажи, ал' видив како је још увијек далек пут пред њима, згури се опет и дође му опет жао и тешко... Казивао је он, ал' ћаћа био нешто љут, па га и он истукао... Ал' сад свеједно... Гадно је то! Да, — није лијепо, ал' има ипак нешто, и то га тјеши: није баш јаукао, није...

— Јаучи, сад можеш, каже господин, сад јаучи... па он није, ето баш није...

И Симо у дебелој вуненој хаљини иде погнут... Њему се чини да спава. Само каткад пане му на ум и буде му угодно, кад се сјети, како оно звоно на школском гањку лијепо на распуст туче... И онда — —. Да, могао би господин управо данас не доћи..., данас је тако лијепо и слатко за спавање, а он зна... и господин воли спавати...

Адамов Јован је највеселији. Он не носи руке под пазухом него просто изван хаљине. Он запада најдубље у снијег, па гледа, на часе, и наоколо... Он говори. Не воли он ићи тако као они, он воли говорити, зато и сада приповиједа, како је Павао јуче тукао Јоку...

— Она јауче и јауче а он туче... Јој, како је тука'... Маја вели, умлати Пава Јоку... Она све око куће а он вилама по њој... Јој мени — стрга' јој и печу с главе...

Ђуро иде крај Јована. Он попипава непрестано своју замазану торбицу, дали је још све у њој. Он слуша, слушају и они други, ал' не разумију, нико од њих не разумије, шта Јован каже... Они чују ријечи ал' не знаду мисао... Како — шта би они, сваки је забављен својим мислима, а онда... Знаду они и сами то све, шта Јован може приповиједати... Знаде и Ђуро. Знаде он и то, да је тамо у школи топло и лијепо, особито лијепо зато, јер он сједи у задњој клупи, на коју господин и иначе не пази и не види добро, а камо л' ће данас, кад је овако снијежно и мрачно...

И опет шуте.

Ал' Јовану је тешко ћутати. Гледа наоколо, ал' шта је ту... Лијеп је снијег да, ал' није ипак ништа. Хуче он и у руке, смлати по коју грањчицу, ал' то све није ништа, кад нема уз то разговора. Сад гледа свој нови торбачић и не може се уздржати, него опет говори, хвали се, како му је ћаћа обећао и опанке купити.

— .. да, мали, ћаћа рекâ, добићу и опанке... да, и опанке...

Они други ћуте. И Јован престаје. Шта би им он, кад су таки, па њему је свеједно нек ћуте, он ће добити опанке, да добиће их... ћаћа ће купити...

Снијег сипа.

Непрекидно лијепо лепршају бијели снијежни лептирићи око дјеце, хватају се за њихова малена, жалосно згрбљена рамешца, слијећу непрестано на дрхћуће гранчице, сипају и сипају једнако без престанка бијели и лијепи...

Дјеца корачају тужно и уморно, згурени подавијених руку. Ћуте, не гледају наоколо и не смију се. — Истина да, пред њима се протеже, губи још увијек пут у снијежној магли, десно и лијево исто пространо бијело море, залило им се је већ и за леђа, сакрило и утопило ону тамну шумицу... То је све истина и у реду, пут је далек, да, господин није баш добар... и код куће није... ал' ипак... Није тако хладно, да морају ићи онако згурени, не, снијег је топао и мекан као вуна... Није тако ружно, да не би могли наоколо гледати — не, лијепи су и красни бијели лептирићи, њежне и чисте као голубје перје лагане пахуљице... И лијепо је и красно како шумећи лепршају озго с неба, титрају и узвијају око дјеце, завлаче се мекани и њежни у њихове хаљинице, зубуне и косу, прилијепљују се слатки као шећер за уста и око очију... Милују им образе, љубе их, храбре их, говоре им да се не боје, да дигну главе, приповиједају им како су безкрајна поља са којих оне долазе, поља иза поља... Како оне падају свуда, све тамо преко брда и вода, како је велик и силан живот тога свијета тамо у даљинама... Да... оне знаду све, све... Све оне знаду, све како не би. Знаду оне да су и стари ишли увијек тако згурени, скучених руку, оборене главе и с очима прилијепљеним на земљу... Како то није добро, не... Знаду оне и разумију све. Појимају оне, да је дјеци тешко, да, ал' ипак... не смију она бити така, зар они бити као стари, они са њиховим младим душама и младим срцима...

И опет им шапућу и приповиједају, моле их, грле и љубе, храбре их и соколе, казују им како би другојачије било љепше, како би прије дошли и не би им изгледало тешко ићи, кад би их послушали, уздигнули главе, замахнули рукама, покушали зграбити меканог снијега и потрчати, заиграти се грудајући оним путем што тамо напријед у јутро води...

Грац.

Скормон

— Joan Slavici —

I.

Колико држи дужина плота, од вратница до угла улице, Саида га је премјерила, ни сама не зна колико пута, концем у руци. Доли, поред вратница, стоји чекрк са предивом. Саида узима конац за врх, обвије га око главе првога коца огради, за тим пође напријед пуштајући конац кроз прсте, обилазећи њиме врх сваког коца, док не дође до пошљедњег прошца за који обвије опет конац и врати се за тим натраг истим начином. Чекрк се лијено окреће, растегљиво шкрипи и пушта конац да се одвија. Кад по кад шкрип умукне и конац запне. Саида отрчи тада чекрку размрси жице и опет заређа проштаце. Тако се снује платно. А плот је најзгоднији за снованье платна: кочеви побијени у земљу у одмјереном размаку везани тврдо плетом од прућа за шест педља висине од земље. Поред плота мје-

сто набијено; с оне стране је плота врт пун поврћа и цвијећа. Тиква се пружа високо, пење се, хвата се плота и увија се око врхова проштаца, да конац Саидин тоне у зеленило лишћа, или узнемирује пчеле у жутим цвјетићима. Овако згодан сновач није онај са дугим крацима као паук. Он је за невољу само зими. Додајте, овоме до сад, још и то: да је дада Марта отишла с дјецом на бачију, бата-Стан отјерао једна кола дасака — Саида је остала сама самцата. Свиди јој се јако на пољу, на улици. Није да кажете због пролазника, него на пољу пјесма иде боље. Топло је. Али је навикла цура и на студен и на топлоту. Голих груди, прикачених скутова под пас на куковима, с пешкиром на глави, она и не осјећа ово огњевито вријеме: пјева, носи конац, размрсује мотку и тоне у своју младост.

Оздо иде, једва вукући се, једно рундаво куче средином улице. На стотину корака од угла стаде и посматраше Саиду, диже главу, нањули уши и поче лагано да скичи. Саида се врати с концем и опет застаде на угао. Псето задрхти, оживје, уприје очи у Саиду и скочи у вис.

За дјевојку која снује платно дуж плота, једно рундаво куче, нарочито кад не ходи, него скаче у вис, увијек је некаква прилика више него непријатна. Врисну Саида, скамени се од страха, блиједа лица као крпа, упрта погледа на псето.

Као гуштер, пружених шапа, машући репом и цичећи догура се куче до близу ње. Ту прилеже на земљу, гледајући уплашену дјевојку, цичи страшљиво и маше репом непрекидно.

Саида се поврати. Учини јој се као да је некад видјела ово куче, али гдје и како, не може да се сјети.

На један пут јој се лице разведри.

— Скормон! узвикну она радосно као да је срела каквог старог пријатеља.

Кад чу псето овај узвик, скочи јој одмах на ноге, попе се шапама уз њу, обухвати је сасма око ногу, одскочи од ње весело, поче лајати, скичати, и опет да јој лиже руке.

— Скормоне! драги Скормоне! прозбори она, саже се кучету и миловаше га. — Како је мршав, јадан! — А, гдје је Паско?

Кад чу ово име пас поче тихо да скичи, па јаче, све јаче, док не издиже главу гори и поче арлукати.

Саида га гледаше неко вријеме узнемирено.

— Јадно куче, како арлуче! рече она са саучешћем. — Скормоне, немој арлукати! и тада осјети да јој сузе влаже образе. — Ко зна, можда је и умр̈о у војсци! Биједно куче! па поче брисати очи и сједе на камен поред врата.

— Ко зна, можда је и умр̈о! мисли она. — Три ће године бити на јесен од кад су га одвели у војску. А многи умиру у војсци. Кажу да их бију и хране их рђавом храном: јад и чемер! Ништа се о њему не чује. За друге опет чујеш по који глас. А он нема никога до овога кучета које скапава од глади.

При овој помисли Саида погледа око себе. Скормон бјеше легао код њених ногу. Она га поче миловати.

— Скормоне, ти немаш господара!

Скормон скочи и стави јој шапе на кољена гледајући је у лице.

Саида се замисли. За ове три године од како је Паско отишао, она једва ако се једном сјетила њега. Макар само да је помислила на њ. И онако нико други на овом свијету на њ и не мисли. Али онда кад га узеше у војску Саида бјеше млада, са свим млада и неразумна. А он је увијек био добар према њој. Кад би пошао на бачије с њом, кад би зимских ноћи комишали кукуруз, и у прољеће кад се овце јагње увијек би јој он доносио понајљепше од свих јагањаца. Ко зна, можда он... Да, за њену љубав бјеше он кадар да учини ма што!... Баш би желила да зна гдје је, шта ради, како је и шта мисли, желила је да га види и — само да га види.

Скормон се усправи и метну јој шапе на рамена.

— Скормоне! узвикну она тужно, а за тим га ухвати за њушку и пољуби, обзирући се бојажљиво око себе, да је ко год није спазио. Пошље скочи брзо, уђе у двориште, па у кућу, одакле изађе с комадом проје.

— Скормоне, на, једи! рече она и пружи му комад.

Псето поче да гута пројy.

— Једи, Скормоне, једи! Јадник како је мршав: само је остала длака на њему! Једи, Скормоне!

Скормон дохвати халапљиво комад, стави га између шапа, а дјевојка сједе поред њега посматрајући задовољно како псето са све већом и већом слашћу једе.

— Гдје је Паско, Скормоне?

Пас остави комад и опет поче скичати.

— Умрӧо, знам да је умрӧо! Куче осјећа боље од човјека!

Дада Марта устави се на вратницама узбезекнута: Саида сједи на земљи и милује некакво куче.

— Шта радиш ти, дјевојко?

— Умрӧо је, мајка, увјерена сам да је умрӧо: урлало је куче!

— Ко умрӧо?

— Паско! Јесте, ово је његов пас!

— Који Паско?

— Па, Паско пастир.

— Аха, сјећам се, овчар! одговори дада-Марта. — А од куда ти знаш?

— Урла псето, мама. Да видиш: Скормоне, гдје је Паско? Кад је била наишла дада-Марта пас се био одмакао од њих. Сад се устави и диже главу у вис.

— Гдје је Паско? понови Саида.

Псето поче опет урлати.

Мати и кћи гледаху са саучешћем псето, које на свому језику оплакиваше себе сиротана.

— Да, није на добро! прихвати дада-Марта мало послије. — Бог нека му души 'прости, бјеше добар младић! Неће скоро нико сирити онака сира као он! Биједно куче, како урла!

Сад, кад и дада-Марта изусти да је Паско умрӧо, Саида пожели, да јој је некако могућно да чује да он није умрӧо. Пас може урлати и од жеље да види свога господара. Али гледајући матер како брише сузе, пође за њом у кућу и не може ријечи проловити.

Мало доцније, Саида је опет одмјеравала дужину плота концем у руци, као да се ништа није ни десило. Скормон је лежао крај чекрка пратећи погледом сваки цурин покрет, коју бјеше сад изабрао себи за господара. А она опет, увијек, кад би дошла до чекрка, сагла би се и помиловала би псето на што би се он мазно ваљао пред њом.

— Јадно куче, како се радује!

Тек сјутра дан опази се пошљедица јучерањег дана.

— Шта је теби, дјевојко? упита је мати брижно.

— Ништа, мама.

— Пожутјела си лист!

— Не знам, одговори Саида и оде да дâ псу проје.

И с дана у дан Саида је све мршавија, жутјела је све више и више и тонула у мисли. Волила је да изађе у вече на поље само са Скормоном, који је после неколико дана престао био да урла кад би га упитали за Паска и само би скичао и звијерао око себе, као да га очекује.

— Ко зна, можда није ни умрӧо, мислила ја Саида. Као да је љуљушкаше неки тајни глас да он још живи; па, ипак, плашила би се тога гласа.

И колико би год пута погледала у Скормона, глас би тај одјекнуо у њеној души а из тога је одјека излазио страх.

Послије неколико недјеља дада-Марта изађе с комадом проје:

— Скормон!

Ништа.

— Скормон!

Ништа.

— Дјевојко, ходидер, те ти зовни то куче!

Зва цура, зва мати, зваше сви, али узалуд. Данас, сјутра и прекосјутра: отишао је Скормон. Ко зна гдје?

— Грехота за то куче! Бјеше добро за кућу! рече дада-Марта.

Саида као да се спасла нечега нестанком пса; али јој се опет чинило да јој село пусто без њега.

II.

Три долине и три горе: кратак пут за младост, кад се с вољом путује, а и да се не напијеш воде са успутних извора, па си већ у Мљевишту.

Долином ромори поток; на више, по подини, раштркано, пружа се село проткано вртовима и садовима. Горе, на брду, пасе стадо зелену и густу траву. Бачија је намјештена чак поред крста, одакле око види обје долине. Један стари и лиснат орах даје пастиру хлад.

Овнови већ отежали; овце гојне, јањци несташни: па ипак је пастир снужден. Узалудан узме фрулу у руке, али пјесма нема онога прећашњег миља.

— Скормоне, држи!

Скормон скочи па се устријеми међу овнове који се туку у рогове, раздвоји на једну и другу страну, па онда стане уздигнуте главе да прозре хоће ли се још тући. А кад се увјери да сви пасу, лане још једно два три пута, као знак да он мотри, па се онда полако врати своме господару. Ту се пружи, метне главу на предње шапе и очима прати сваки покрет свога господара Паска. С времена на вријеме ућули ушима, стресе се, подигне главу, или само зарежи као да је осјетио нешто необично.

Паска то и не опажа. Он се осјећа потпуно усамљен, и ако је за све вријеме док је у војсци био само на њ мислио. Планина, стадо и Скормон то су били његови нераздвојни пријатељи још од ране младости. Сад, пак, од како се вратио кући, требало би да живи старим животом, као што и село му живи. Али, ево већ четири недјеље како пасе своје стадо а још није крстио онога овна што носи највеће звоно. Можда ће временом, данима, ствари да се измијене и доведу у ред као што је и прије било...

Скормон диже, главу, скочи, погледа, нањулив уши, доли, па као из пушке прелетје јендеке и џбунове на ниже.

— Куда одјури тако? Скормон, Скормон!

Нема кад Скормон да чује.

Паско устаде и погледа за њим.

Одоздо вијуга бијела и чиста узана стаза. Доли чак, гдје се она губи за густи трњак, Паско спази једну женску, која журно граби на више. Скормон иде право њој, заигра пред њом, поче се ваљати, лајати, скакати на њу, па онда појури натраг Паску.

— Шта је Скормон? Ко је то?

Он би казао да зна говорити, него само скичи, скичи, лаје па опет појури Саиди, врати се опет Паску, па опет Саиди, размак све краћи, и он најзад одскочи у страну да се они саставе.

Саида стаде, зажарених образа, пред Паском.

Ох, да није пошла, да није дошла, да није овдје!

Паско је гледа и сјети је се. Да, то је Саида ујка Станова. Као да је онака иста као и прије три године, па, ипак, не баш сасвим, онака. Као да је — Бог зна како! Хтио би да јој каже коју ријеч, али не може наћи ни једне баш.

— Казала ми Флора Бутукова да си дошао кући!... прозбори Саида загушено.

Паско као да једва чује.

— Да, дошао сам! И Флора је дошла својој кући, одговори он тражећи ријечи. — Имам лијепо стадо... Четрдесет и шест овнова, сто шездесет и двије овце и осамдесет и три јагњета...

— Лијепо стадо!...

— И трава је врло добра, да је просто штета да је овце пасу. Да, онај ован мој је: плата моја. Да ти га покажем. — Он пође стаду и Саида за њим, а Скормон, прикупљајући стадо, пред њима.

— Гојно стадо.

— Добро је исхрањено. Овако стадо још не имадох. — Видиш овцу ону и ону, и овна онога и онога — настави он, показујући растурене овце. — Од сваке десете имам једну.

Саида иде за њим, гледа га крадом, а кад он застаде и окрете се од једном к њој, обоје се нађоше у истом положају као и мало час кад се састаше.

— Идем кући! рече Саида дрхтавим гласом.

— Идеш кући!

— Да, идем! одговори она полазећи.

Паско пође за њом.

Од једном Саида стаде.

— А гдје си била пошла? Запита је Паско.

— Пошла сам тек онако!

— А, што то носиш у марами?

Саида погледа у мараму, па у Паска. Очи јој се као замаглише. Скормон видје како једна суза склизи преко њена образа доли и поче скичати, мислећи да ово није добро.

— Донијела сам ти неко грожђе!... промуца она не убрисав сузу. — Овај је јадник дошао код нас... показујући на Скормона. Више није могла говорити.

Не знам како и не знам шта... Паско осјети, да не зна више за себе... Не могаде објаснити себи никако како је то могло бити, тек кад дође себи — виде Саиду у свому загрљају.

Скормон мирно гледаше у њих.

* * *

Друге јесени преко оних трију гора и трију доља у хладу лиснате липе стоји колијевка. Скормон лежи поред ње и гледа ћутећи како се дијете игра својим ручицама, гунђајући неки немушти разговор.

Ник. Сп. Матијевић

О Горском Вијенцу

— Павле Поповић —

Ми угледасмо, у радњи Вијенца доста ствари а не дадосмо пуну оцену о њима. Нађосмо и оскудицу радње, и нелогичност њену донекле, и недраматичност, а ни на једној се од ових особина не задржасмо, нити одмерисмо праву вредност Вијенца, каква према њима излази. Читалац би већ могао помислити да ми хоћемо да прикријемо ствар. Време је застати на том, и ући у праву критику спева. Њоме ћемо у исто доба завршити питање којим се од почетка главе бавимо.

Ја назвах, мало час, Вијенац најлепшим делом наше књижевности. Али имам ли право да то учиним после овога што сам довде изложио? Можемо ли ми, искрено говорећи, назвати ово дело не најлепшим него уопште лепим кад смо у њему угледали ствари које су не за похвалу него за покуду, које су управо чиста и проста несавршенства? Јер то је одиста несавршенство кад је радња овако слаба и празна; и велико још, пошто је радња, немојмо се варати, један од главних елемената једног оваквог дела. У делима ове врсте, ма у којем облику она била, у облику драме, или романа и др., (а зашто не бисмо од Вијенца тражили оно што од драма и романа тражимо?) радња је врло важна ствар. Критика н. пр., увек сматра као озбиљнуману једног песника кад у његовим делима нађе радњу слабу. „Радња често слаби код Г. Балзака," каже Сент-Бев кад говори о манама овога писца. „Ох, како ми је било досадно" рекао је и непрекидно понављао Емил Фаге кад је о првој представи Ростанова Орлића говорио (у том комаду је једна минимална радња развучена у шест чинова). За Лахарпа се, да и старије поменемо, зна да је увек „на прво место стављао интерес радње" и према њој ценио дела. Али да оставимо критичаре, ми и без њих знамо

шта значи радња у једном делу. Кад је, у некој драми или роману, радња жива, природна, драматична, добро састављена, онда је тим и драма лепша, односно роман лепши. Кад је радња јака, и дело је јако. Ствар је јасна и не треба је нарочито доказивати. Радња је, дакле, врло важан моменат у једном делу, и један од оних које ми, ревносни поштоваоци данашњих романа и драма, нарочито волимо. И данас се на њу нарочито пази. Обрада њена дошла је до великог савршенства. Наша пресићена радозналост тражи већу интенсивност радње, а наше зрелије схватање већу природност и логичност, у сваком делу. А у Вијенцу, међутим, радња није ни интенсивна, ни увек природна. Па зар то није за осуду? Зар то не одузима једну од главних лепота Вијенцу? Зар то не доказује неспособност Његошеву? Ми оцртасмо напред неколико комбинација радње и показасмо како би од прилика радили Корнељ и Шилер; кад Његош није радио као и они, зар није тиме показао да не уме као они радити? Имамо ли право ми њега онако високо ценити као Французи Корнеља и Немци Шилера? И смемо ли ми уопште назвати Вијенац најлепшим делом а Његоша највећим песником нашим, кад је тај песник, у томе делу, учинио погрешке неопростиве, погрешке које за навек компромитују, погрешке једнога ђака скоро?

У одговор на оваку тешку оптужбу, ми ћемо најпре рећи да радња није увек тако важан моменат у делу (у драми н. пр.) како је ми истакосмо. Ма колико да је она данас важна, ма колико савршенство данас било постигнуто у обради њеној, ма колико се данас пазило на њену интенсивност и логичност, ипак једно дело може имати праве лепоте и ако му радња недостаје. Има пуно истинито лепих дела којима је радња несавршена. Данас се на радњу пази, а не од увек. Било је времена кад се на њу мало полагало, а у тим су се временима стварала такође лепа дела. У времена старих Грка, на пример. Позната је ствар да често у старој грчкој драми нема развијене радње. „Оно што највише изненађује Француза (каже један француски писац)[1] који добро познаје своје народно позориште, кад чита једну грчку трагедију, то је оскудица радње.“ А и сваки од нас зна колика је разлика; по интенсивности радње, између старе Антигоне и модерне Денизе. И ни једноме од нас неће зато пасти на памет да због тога осуди ону прву. Никад критика неће доћи до тако јеретичне мисли да одрекне лепоте грчкој трагедији. Ми смо, истина, мало пре показали колико критичари на радњу пазе, и колико су склони да цело дело осуде ако ове нема, али, као што се могло приметити, тамо су била, у питању само модерна дела. Никад, међутим, ни Лахарп, ни Сент-Бев, ни Фаге не би по томе осудили стару грчку трагедију. Напротив. Овај последњи (да само њега за пример узмемо), који је, видели смо, био онако немилосрдан (и неправичан, у осталом) према једном од најлепших дела данашње књижевности само зато што ово није имало радње, сам брани грчку трагедију, којој та радња тако исто недостаје. „Грчка трагедија, каже он изрично, није трагедија француска, она има свој нарочити род лепоте који није род ове, и њу не треба мерити истим мерилом“. И одиста је тако (овде, наравно, за однос према грчкој драми, није у питању само француска драма него и цела модерна). Има одиста два рода лепоте, антички и модерни, и за сваки треба нарочито мерило. Вијенац, да се њему вратимо, припада оном првом. Његош није модеран писац, и замерке које смо му са модерног гледишта чинили, нису биле умесне. Он је од оних великих античких песника, и Вијенац од великих античких дела. Што смо ми на оскудицу радње у њему прстом указивали, нисмо чинили зато да му покажемо недостатке, него да

[1] *E. Faguet*, Drame ancien, drame moderne. Paris (Colin) 1898. стр. 93.

му рад обележимо. Оскудица радње, једном речју, није никаква мана.

А после, на исту оптужбу, можемо још нешто одговорити. Његоша, наиме, не морамо ми само тако бранити како смо досад чинили. Не морамо га, обране ради, објашњавати само примерима старих грчких трагичара, ни заштићивати га њиховим великим ауторитетом. Он је још мање крив у овом погледу него и они. Он управо није ни хтео радњу. Он је чак хтео да му дело буде без оне радње коју ми данас тражимо, без праве драмске радње, онакве какву смо ми показали да је могла бити[1]. Не морамо схватити да он радњу није умео израдити, него да није хтео. Радња, ако је важна ствар, није бар тешка. Да се у једном делу она створи, није потребно да то дело пишу Корнељ или Шилер. Читаоци се сећају да смо ми, показујући каква би радња имала да буде у Вијенцу, указивали поред ова два велика песника, још и на Г. Л. Костића. А Његош је бар то могао да учини што је учинио Г. Костић. Његош, додуше, није био врло инвентиван (види се по томе што није измишљао предмете својим делима), али би било врло неправедно одрицати му способност да какву такву пристојну радњу измисли. Много је тачније помислити да он није ни хтео да је измишља, да радњу уопште није хтео. И та мисао не само да је тачнија од оне прве, него је и једина тачна за овај случај. Ми смо раније видели како је он, овде онде, расуо грађе за драму и скицирао почетке њене, али их одмах забацио. Једино објашњење које се за ово може дати, то је да је он то навалице чинио. Он је н. пр. навалице забацио и аферу Мартиновића и Руже Касанове, и епизод са сестром Батрићевом, и мотив о Мандушићевој љубави; навалице оставио неексплонтисана она „крвна сродства“ међу лицима. Очевидно, он није хтео радњу.

И није само по томе ствар очевидна. Цео Вијенац доказ је томе. Да прегледамо још једанпут све појаве Вијенца, јасно бисмо видели шта је Његош хтео с њима. Он је, наиме, хтео да дâ само слике које догађај представљају, независно од какве драмске интриге, без ње шта више. Горски Вијенац запамтимо, није спев с интригом него низ слика о истрази потурица.

Јер ево шта је у ствари Горски Вијенац, шта одиста значе појаве у њему (ми ћемо сад, овом новом анализом, узгред дати и последњи одговор на питање каква је радња, имали ли је или не). Ми нађосмо, још раније, да има појава које не сликају радњу, и оне је доиста не сликају; то су само слике о истрази. Појава игумнова н. пр. и она на бадње вече, то су слике из логора, из рата. Појаве, после, на Божић и ново лето, такође су слике из рата: гласници долазе и јављају како је било[1]. Најпосле, појаве сватова и по-

[1] Ако је веровати Г. Бану, Његош се кајао што у делу није унео праву драмску радњу а желео је то учинити у другом издању. „Ја сâм, уверава Г. Бан да је Његош рекао (управо додао речима које смо раније навели), примећујем те недостатке (оскудицу радње) и, ма да нерадо исправљам оно што сам једаред написао, намеран сам ипак у другом издању те погрешке исправити“. (Лавров, 345). Овај исказ Његошев изгледа да је у опреци са нашим горњим тврђењем. Међутим, није. Јер, најпре, ми говоримо о Вијенцу онаквом какав је, какав је у ствари, а не какав је имао доцније бити. Његош је могао имати какве било жеље и намере о преради Вијенца, нас се Вијенац ипак тиче само у оном облику какав му је Његош дао а не какав је после хтео дати. А после, та жеља Његошева није непомирљива са нашом идејом о Вијенцу (прочитати ову дискусију до краја). Ни по горњим речима Његошевим не излази да је он хтео из основа да мења Вијенац, да унесе у дело једну од оних радња какве ми данас као драмске схватамо. Његош је, види се, само хтео да дâ владици више утицаја на радње у призорима. Он јамачно није имао намере да призоре Вијенца измени, да их замени другима, него само да их прекроји, да их доведе у везу са владичином акцијом. Призори би, и у другом издању, остали у главном исти; радња би се састојала из истих момената, само би било јаче везе међу призорима.

[1] У овим двема појавама насликане су још и ондашње нахије црногорске. Катунска је насликана у извјештају Мартиновића; ријечка, у извјештају

кајница јесу слике народа, како смо већ утврдили. Све те појаве дакле које не представљају радњу (ја овде не уносим појаве снова и гатања које такође ни у ком случају не могу радњу представљати), јесу слике које представљају или поједине моменте саме ратне акције, или уопште моменте у истрази, однос појединих група према догађају.

Ни остале појаве не представљају радњу. И оне које смо, у почетку ове главе, узели као да радњу представљају, само су слике које, тако исто као појаве сватова и покајница, представљају засебне моменте у истрази, нарочите односе њене према овој или оној групи, према једном или другом важном чиниоцу. Ми их протумачисмо с почека као појаве које бележе једну по једну етапу у владичиној акцији, али је то тумачење било нешто натегнуто. Од свих тумачења која смо још у прошлој глави дали, ми смо узимали баш она која представљају те појаве као поједине ступње у владичиној акцији. Вратимо се још једаред на то, па ћемо видети како је та акција мање важна у тим појавама него једно нарочито сликање догађаја које се у њима крије.

За тројичанску скупштину н. пр. ми рекосмо да показује како владика увиђа потребу устанка, да слика дакле први моменат у његовој акцији. Она је, међутим, много више увод у дело, илустрација стања пре истраге, прва слика о догађају. Појаву с кнезом Радом, даље, ми објаснисмо као појаву у којој хоће владика да се обавести од кнезова, пре но што би у посао загазио. Међутим, није та појава ушла да владичину акцију слика. Требало је нама показати какве су бојазни биле пре но што се послу приступило. Ако владика пита кнезове о братствима, то је за то да ми видимо шта се од братства може очекивати, да се уопште покаже како братства мисле, не како владика мисли о њима. Не представља, дакле, та појава један моменат у владичиној акцији него један од најважнијих момената у самој истрази. Ми не можемо да разумемо шта је значила истрага, ако не видимо како би се братства у том послу понашала. Појава с кнезом Радом је, дакле, једна слика о истрази, једна нарочита слика, као она са сватовима, која показује однос братства према истрази као тамо однос народа. После, и појава с потурицама (договор с њима) има сличан смисао. Изгледа, додуше, на први поглед да је тај договор потребан владици, да владика не може да се одлучи на праву акцију док то не покуша. Али то је само привидан разлог појави, а прави разлог због којег је она ушла, сасвим је други. Требало је н. пр. показати и шта потурице мисле. Кад се слика цела Црна Гора у односу на истрагу, треба и потурице насликати у истом односу. Кад смо видели шта мисле Црногорци од првог до последњег, треба да видимо и како су потурице расположене, како они гледају на потребу једне вере у земљи. Тога ради ушла је ова појава. Она има да нам покаже однос догађаја према потурицама; да тај однос није показан, слика догађаја била би непотпуна, њој би недостајала једна врло важна ствар. И та појава, дакле, слика догађај, не владичину акцију, него однос према једној групи. То исто чини, затим, и појава везирових гласника. Она није дошла да ми видимо како се владика решио на рат, него да угледамо какви су прави Турци, не ови домаћи него они с поља, шта мисли званична Турска и како се Црна Гора према овој понаша. Потребно је било, ради илустрације саме истраге, показати и тај однос, указати једном руком на Скадар и Цариград, наговестити шта се иза брда ва̂ља и може ваљати,

гласника сердар-Јанкова; црмничка, у писму кнеза Николе; љешанска (јер је једина љешанска изостала од општег покрета, а свега те четири нахије онда биле), у причању Мандушића (Штитари, Прогоновићи, Кокоти, Љешкопоље, сва места дакле кроз која је Мандушић прошао, јесу у љешанској нахији). Мандушићева појава, додајмо, за то је ваљда и ушла у дело да наслика и стање у овој нахији која иначе није имала удела у истрази.

само мало дигнути завесу над односима Турске и Црне Горе. Не може се правилан појам имати о догађају, ако се, ма и мало, не покаже она мучна зависност Црногораца од Турака. Ова појава, дакле, даје догађају нов вид, износи га у потребној светлости; она је слика догађаја а не део владичине радње. Појава Драшкова тако исто. И она слика догађај, ни њој није циљ да слика владичину акцију. Она није дошла да представи потребу ради које је владика тражио помоћ од другог народа, него да оцрта како је тај други народ, или управо како су сви туђи народи (јер Млеци овде представљају Јевропу) били потпуно индиферентни према Црној Гори, како ова земља онда није имала ни једног савезника него је била упућена искључиво на себе саму. А то је важно било оцртати ако се хтело да видимо сву величину догађаја. Како нам се сад указује напор црногорски о истрази кад знамо како је цео тај напор био самосâм, непомогнут и незаштићен ни с које стране! Његош је морао ту слику унети у дело ако је хтео да илуструје догађај правим бојама, да га изнесе у пуној светлости. Појава бабе, затим, такође улази у илустрацију догађаја; и то је слика истраге. Није она ушла у спев да би се показало коначно решење владичино, већ пре за то да се насликају потајна ровења турска, да се покаже како је и којим средствима Турска одговарала на примећене покрете црногорске. У појави везирових гласника видели смо само охолост и обест везирову, силуету његову у даљини и ван граница црногорских, званично и дипломатско понашање Турске; у појави бабе, видимо и право понашање њено, стварну политику њену, оно чиме она реагира у случајевима хришћанских буна, борбу коју она тога ради на црногорском земљишту почиње. Појава заклетве, најпосле, је једна обична слика из рата, пред рат, како хоћете. Све ове појаве, дакле, које привидно владичину акцију цртају, у ствари су само слике догађаја.

Ето, ми прегледасмо све појаве у Вијенцу, и оне које рекосмо да личе на неку радњу и оне које су одсудно ван ње, и, пошто видесмо прави значај њихов, можемо рећи да су и једне и друге само једна потпуна илустрација догађаја, а не што друго. Његош је и једне и друге унео за то да изнесе најпре, ток истраге а после, што је главно, цело стање црногорско у времену њеном. Он је хтео да покаже не само шта је владика сам чинио и како је за време боја изгледало, него и како је према истрази стајао народ, како су стајали главари, како нахије, како братства, како домаћи Турци, како држава турска, како Млеци и савезници најпосле (уз то је и величао догађај алегоријама). Њему је било главно да наслика догађај, да га оцрта потпуно, да га осветли са сваке стране, да га покаже у сваком виду и односу. Сваки призор имао је томе да тежи, не чему другом; сваки да засебно и у новом облику слика догађај. Ако је који и везан с другим мало тешње, та је веза споредна, без значаја. Она ни у којем случају, не представља интригу. Интригу Његош није хтео, она би му сама покварила илустрацију догађаја. Да је он израдио Вијенац, онако како смо ми то раније оцртали, догађај би се изгубио несумњиво. Да је извео онај мотив о Мартиновићима, или онај о Батрићевој сестри, или онај о Мандушићу онако како ми комбиновасмо; да је, уопште, развио праву интригу, створио драмске јунаке, и оцртао душевне борбе међу њима, цела би важност дела отишла на другу страну, сва би се пажња усредсредила на интригу, и догађај би пао у засенак, био би потпуно заклоњен. Што год би интрига била интересантнија, догађај би се мање видео. А догађај је, међутим, имао бити видан, истакнут, пуно и лепо осветљен, попет горе, дигнут високо, тако високо да га ништа не може заклонити. То је имало да се изведе у Вијенцу, и Његош је тако и учинио. Он је остао веран својој

концепцији. Он је и при обради догађаја показао како високо цени догађај.

Ми одбранисмо Вијенац од замерака за оскудицу радње (решисмо узгред и главно питање, видесмо да Вијенац није спев с интригом него низ слика). Остају нам још замерке за нелогичност њену. Јер ми смо, ако се сећате, нашли да има нешто неприродно у неким деловима владичине акције (појава с кнезом Радом, договор с потурицама, Драшкова појава, појава бабе). И има доиста. Ми то нећемо порицати, нити ћемо бранити. То су Његошеве погрешке просто. Оне су, у осталом, мале и ситне. Оне нам уз то, после свега овога, још ситније изгледају. И после, тешко их је било избећи. Најпосле, Његошу није било ни стало да их избегне. Његошу је н. пр. требало, видели смо, да се саслушају кнезови, да се дозову потурице, да се пошиље Драшко, и најзгодније му је било насликати да сам владика све то чини. То нама изгледа мало неприродно, али Његош се на то није ни освртао. Он је мислио само на то да пред нас изведе и кнезове, и потурице, и онога Драшка: како ће се то њихово извођење мотивисати, то му је била најмања ствар. Нек су само ту слике, ма каквим концем везане, ма каквим оквиром обухваћене. Нама, после, изгледа невешто што се владика одлучује тек кад се завера прокљуви: Његош, међутим, у овоме није хтео да се удаљава од историје. У осталом, то скоро и није погрешка. Као што се види, ове погрешке Његошеве нису од веће важности, и замерке наше нису тешке.

Али шта ми, говорећи о радњи Вијенца, говоримо непрестано о погрешкама Његошевим, шта ваздан замерке чинимо! Ствар је, напротив, пре за похвалу него за покуду. Његош је, баш за то што је овако у Вијенцу чинио, могао доћи до лепота ванредних и необичних. Баш зато што је радњу укинуо, он је могао да развије једну грандиозну концепцију спева која је за највећу похвалу. Замислите, да бисте лакше схватили ствар, да је некакав слабији песник узео да опева истрагу потурица: каква би његова концепција била, какав би полет он дао спеву? У каквом би обиму он замислио онај малешни поколь о истрази, над оном шаком обријане Турадије, на оном кратком и узаном пољу цетињском које се, како је једанпут Милутиновић за њега рекао, „испружило кâ језик говеђи," не више? Не у великом обиму, зацело. Он би тај поколь схватио јамачно као један обичан бој, и ништа више, и описао би га као и сваки други бој, ограничио на сасвим обичне размере. А погледајте како га је Његош дигао. Није хтео да дâ само слике из рата. Није хтео много да се бави самим бојем, дао је само две три слике за то.[1] Све остало употребио је да представи важност догађаја, да га дâ у пуној величини. Најпре га величао алегоријама. А после му дизао важност другим призорима, износио разне околности које му дају већи значај, указивао на однос који га увеличавају. Показао прстом на народ, како је бесвестан, како не разуме важност истраге, и тиме, одједном и врло рељефно, представио како је велика мисао владике Данила, како одскаче од средине његове. Указао, затим, на братства, и представио како је тешко било, међу самим црногорцима, извести ову мисао, какав је огроман прелом имала она да изврши у овом народу, како је важан догађај. Пружио руку на потурице, показао како су били обесни и тврдоглави, и тиме предочио како је тешко било Црногорцима од њих, како је нужна била истрага. Подсетио нас да тамо у даљини, ван земље црногорске, има Турака и изнео шта они раде са сиротим хришћанима, и тиме представио како је тешко било овима с таквим непријатељем,

[1] Карактеристично је да ни те слике нису праве слике из боја. Његош нигда није представљао сам бој, у слици, у којем призору, него дао само извештаје о њему, унео ствар у причање. Тако у народним косовским песмама извјештавају о боју Владета војвода, слуга Голубан, слуга Милутин.

како је мучно било повести устанак против њих, и још мучније не повести га. Догађај тиме изгледа важнији, посао тежи. Изнео, најзад, једну малу силуету дужда, и дао пуну слику како Црна Гора није имала ни на кога да рачуна, ни у коме да нађе пријатеља: још тежи посао. Све што год је изнео у своме Вијенцу, све је то употребио само да оцрта прави рељеф догађају, да му дâ пуну величину. Све за то, да увелича догађај, да га прослави, да га покаже како је велики био. И сетимо се онога што смо раније, још у прошлој глави, помињали кад смо кола и посвету објашњавали, па ћемо видети да се Његош није ни само на овом величању зауставио. Његош је још даље отишао. Сликама које смо досад видели, он је показао само однос догађаја према времену и средини у којој се десио, представио само како га је тешко било извести, и како је велико дело које се у тако мучним околностима изведе. Он још досад није одредио важност догађаја у историји, место његово које према осталим догађајима заузима. Али је то у колима и другим одвојенијим местима учинио. Развио је цео табло црногорске историје, и показао истрагу као завршни резултат њен, као успех свих дотадашњих напора, као круну њену. Развио и цео табло целокупног српског ослобођења, и показао истрагу као први успех овога, као зору његову. Ни на том се није зауставио. И то му је мало изгледале да ода достојну пошту догађају. И онда је по многим местима Вијенца расуо једну масу слика, црта, компарација, идеја, које све јасније обележавају значај истраге, све му више величине прилажу. У прво коло унео је целу ранију историју српску, указао тиме на немоћ нашег народа после толике славе његове, на покорност његову према Турцима, и представио на тај начин како је истрага први светао моменат у целој периоди српској под Турцима, како је, готово рећи, језгро и срце целокупне наше историје. Унео, даље (први владичин монолог), и целу турску историју, сву историју српско-турских односа и, како је истрага највиднији моменат у тој историји, он ју је показао као најзначајнију, као средишну тачку у историји ова два народа, у борби ове две расе. Расуо, затим, овде онде, у овом или оном стиху, силне жалости и успомене на Јанка, на Владислава, Скендербега[1], Собијевског, војводу Савојског[2]; показао, дакле, да ова борба српско-турска није локална, није мале важности, него једна борба огромна, светска, борба Јевропе против Турака, и тиме истакао истрагу још јаче, представио је као средиште једне светске, не само балканске борбе. Расуо још, и по другим стиховима, друге још веће слике. Представио борбу против Турака не само као један два похода које су два три европска народа на ове чинила, него као целу ону велику борбу хришћанства и мухамеданства[3] која почиње од крсташке војне па и данас траје, борбу два племена, две расе, две вере, два континента светска, Јевропе и Азије, и тиме дао пун светско-историски значај истрази, изнео је као средиште овога горостасног и непомирљивог рата. Није ни на том застао. Није догађај, код правог песника, ни онда достојно оцртан кад му се цела историја као стафаж стави. Његош је држао да још дугује догађају, да му је још нешто од његова заслужена значаја укратио. Он је још два три потеза пера учинио да му прави значај обележи. Он је, у два три речита стиха[4], представио ову огромну историску борбу као огледало још веће борбе, борбе човечности са варварством, борбе добра са злом, борбе два највећа начела моралнога света, и дао је истрази да она и ту борбу оличава, да буде и њен најсветији израз. Његош, најпосле, није ни ту прекинуо своју тежњу. У његовој поетској имагинацији, истрага је била још нешто

[1] ст. 29—31.

[2] ст. 1145.

[3] „Луна и крст, два страшна символа“ и др.

[4] ст. 616—620. и др.

више. Код њега се она није ограничила само на то да буде израз праведне ствари људске: она, најпре, излази ван сфере људских радња, а после, њен значај нема граница. По њему, она је одозго послана, она је огледало целе васионе. И Његош јој је и тај значај обележио у своме делу. Он је, у два три класична места, у два три бесмртна пасажа[1], оцртао ону гигантску борбу у васиони, борбу она два бескрајна непријатељска табора силе и одбране, физичке снаге и разума, ону вечиту борбу свих стихија и створова у природи, и, како је тај табло поводом говора о истрази развио, показао да истрагу сматра као израз и те борбе. Ето, шта је Његош од истраге учинио, како ју представио, до којег ступња дигао! Ето какву је грандиозну, величанствену, концепцију дао спеву! Ето какав му је дах улио, какав му полет дао, какав му основ положио, колике димензије одмерио! Цео је спев претворио у једну горостасну химну, глорификацију, апотеозу. Та концепција је оно што је можда најбоље у Вијенцу. Она опомиње на Милтона, на Данта, на старе библиске пророке; она једначи Вијенац са најбољим што су они произвели...

Прекинимо говор. Ми смо, раније, у прошлој глави, стали бројати епске особине у Вијенцу: ево, у овој концепцији, још једне, четврте по реду.

Остаје нам, после целе ове дискусије, ипак једна ствар нерешена. Ми рекосмо да је радња Вијенца недраматична, али рекосмо ли, у исто доба, да Вијенац није драма? Не, и с разлогом. То је нарочито питање, и ми ћемо се сад не њега осврнути[2].

По мом мишљењу, Горски Вијенац је драма. Он може имати епских особина, може садржавати пуно лирских места, ипак зато он остаје драма јер је (то је најглавнија ствар) у драмском облику. Једино што нас може уздржавати при овом тврђењу, то је што је Вијенцу радња недраматична. Али ми већ једаред наговестисмо како радња није била, у свима епохама драмске историје, оваква како је данас схватамо, и наведосмо за пример томе стару трагедију грчку. И ми, одиста, на ову врсту драме и мислимо кад Вијенац називамо драмом. У грчкој драми нема интриге, а има међутим, пуно дигресија, махом лирских; све, дакле, сасвим супротно данашњој драми, а све слично Вијенцу. Сетите се само, тога ради, Есхилових драма, његових Персијанаца на пример, или Данаида. „Грчка драма има облик драме али, врло често, само облик и ништа више од ње. То никако и није драма у смислу у којем је ми замишљамо, то је само епски епизод бачен на сцену.“[1] Ето таква је, од прилике, драма Горски Вијенац. Зовите га, дакле лирском драмом, епском драмом, каквом хоћете драмом (а има их од сваке руке), али га зовите драмом. Горски Вијенац је пре епска драма него, како га је неко назвао[2], драматисан еп.

Његош је, држим, и сам сматрао Вијенац за драму. То се може донекле видети и по ономе што је казао Г. Бану. А то се још боље види (и ово је нов доказ да је Вијенац драма) по Његошевој тежњи да, што строже, изведе јединство места у Вијенцу. Ко на јединство места пази, тај на драму мисли. Тај моменат јединства је специфично драмски моменат и, ако га је Његош у Вијенац унео, он је тиме показао да је Вијенац

---

[1] в. два монолога игумана Стефана: „ја имадем осамдесет љетах...“ и „ја сам прошâ сито и решето...“

[2] Критика је, делом, ово питање огласила за нерешљиво („Г. В. се уопште не даје свести у доктринарски какав терак,“ каже се у једном предговору Г. В.), а дȇлом остављала на страну нерешавано, подсмевајући се по мало онима који се њим баве („апостоли теорије којих не фали ни у којем крају, још ће непрестано ломити главу како да најподесније карактеришу ову златну књигу, док на против ми...;“ Г. Цар, Симпатије). Ми, међутим, држимо да се оно и даје решити, и да је вредно пажње као и свако друго.

[1] Faguet, 93, 105.

[2] Поменуто код Вуловића.

као драму сматрао. А Његош га је унео, и строго пазио да га одржи (истина је и то, у осталом, да га је на свој начин схватио[1]). Призори у Вијенцу не дешавају се по разним крајевима Црне Горе или бела света, и ако је то њиховој садржини могло одговарати, него само на једном крају, на Цетињу и околини. Сва је радња пренесена на овај крај; и она чак која се ту није десила представљена је призором који се на Цетињу дешава. Долази н. пр. нов везир у Подгорицу; Његош не наслика везира у Подгорици, него доведе кавазе његове на Цетиње. Драшко иде у Млетке: Његош не да слику Млетака и Драшка у њему, него врати Драшка на Цетиње да тамо прича шта је на путу видео. Удаје ријечки кадија своју синовицу на Ободу: Његош не стави Обод као место сцени, него доведе, под згодним изговором, свате на Цетиње. Убију Турци Батрића у Бањанима: Његош не представи да се сцена у том селу дешава, него доведе, и то чак из Цуца, Батрићеву сестру на Цетиње да туна ову смрт одплаче. Позавади она баба три племена која далеко од Цетиња живе: не начини Његош призор у којем од оних места где та племена живе, него доведе и бабу и сва три племена на Цетиње, да ту буде суд. Бије се Мандушић по целој љешанској нахији све до Љешкопоља: не узме Његош ни једно место из те нахије као позорницу овога боја, него врати Мандушића (опет са згодном мотивацијом) на Цетиње, а чак са Мораче. Сва је радња доведена на Цетиње и ако је на неколико разних места природно могла бити. Његош је, у том смислу, одиста извео јединство места у Вијенцу[1]. То сведочи да је он своје дело као драму рачунао. То у исто доба потврђује да је Вијенац драма.

То још, додајмо узгред, приближује Вијенац грчкој драми, јер је у овој нарочито пажено на јединство времена. Са грчком драмом има, у осталом, Вијенац још сличности. Најпре у колима. Кола, истина, нису чиста копија хорова у грчким трагедијама, али је Његош ипак на ове могао мислити кад је кола писао. Кола су самосталнија обрада хорова, и Његош је можда мислио да хорове треба у нечем изменити, али је сигурно држао и то да њих треба у драму унети. Тако су и француски драматичари 16. века држали, и уносили хорове одиста. После, Вијенац, има сличности с грчким трагедијама и у томе што није подељен у чинове: ни ове, то је познато, немају те поделе. Уз то, и оно што Његош не представи бој него доводи гласника да дâ извештај, и то је једна позната особина из грчке трагедије. И тако даље.

[1] Није Његош сматрао да је, за јединство места, потребно да се радња дешава само на једном малом, строго ограниченом простору, у једној соби на пример. Он је мало слободније то замислио: довољно је и кад се све на једном крају дешава. Он је узео као место цетињско поље, а и околину: Ловћен и Црквине (тројичанска скупштина) и манастир цетињски (заклетва, у капели манастирској; бадње вече и ново лето, у одајама манастирским).

[1] Француски је, видели смо, констатовао у Вијенцу јединство места. Он је тврдио још (и то смо такође видели) да је и јединство времена одржано. Ту је, међутим, очевидно погрешио: радња Вијенца збива се у времену од Тројица до нове године (моменти: Тројице, Госпођина, бадње вече, божић, нова година). — Француски, у осталом, каже да се сцена на Црквинама (тројичанска скупштина) дешава на Божић! Он је и иначе некритичан: попа Мићу зове стално поп Мујо, итд.

Poeta laureatus

— W. F. Brand —

Званични дворски пјесник британске државе опет је тако силно у свој рог дунуо у славу британскога оружја, да нам је слободно мало се дуже с њиме забавити. Не можда, што би његово сликовање или личност његова сама по себи могла кога на то потаћи, али он је већ стекао „ловорику“, те би дакле требао

да буде најбољи енглески пјесник. Свакако је положај који он заузима од особита интереса. Обратимо дакле пажњу томе положају и размотримо, како је даданашњи његов посједник дошао на пјеснички пријесто и како се на њему влада.

Обичај славне пјеснике ловориком овјенчати налази се већ у класично доба грчког народа. Године 393. укинуо га је цар Теодосије као остатак незнабоштва и чини се да се истом на ново увео, кад су грађани града Рима овјенчали на овај начин Петрарку године 1341. Из Италије се тај обичај раширио у Шпанију, а био је познат и у Њемачкој. Тако се спомиње, да је цар Максимилијан године 1517. учинио витезом у Аугсбургу Улриха Хутена и том приликом метнуо му на главу ловоров вијенац. У Енглеској су већ нормански краљеви имали по једног званичног „versificator-a," ком је била 1251. одређена плата од 100 шилинга. Ипак се обичај даривања вијенца раширио с универзитета, нарочито онога у Оксфорду, гдје би најбоље кандидате реторике и појетике окрунили вијенцем. Мало по мало, па би се кадгод признао вијенац и гдјекојим дворским стихотворцима. Краљица Јелисавета имађаше различите дворске пјеснике: најприје Ричарда Едвардса, затим Едмунда Спензера.

Но као први прави званични poeta laureatus треба да се сматра Ben Jonson, кога је нашљедник Јелисаветин Јаков I. год. 1619 подигао до те службе и части с годишњом платом од 100 фуната штерлинга и буретом канарског вина. Послије Џонсона бијаше у тој служби Sir William Davenant, незаконити син Шекспиров — он се бар издаваше за таквог, — а иза њега дође познати John Dryden. Нашљедници његови нијесу били достојни ловорике, те истом године 1813, када поставише Roberta Southey-a, дође заиста чувен пјесник до заслужене части. Мало прије су ту част понудили Валтеру Скоту, но он је одби, јер је био мишљења, да плата скопчана с тим мјестом, која је тада износила 200 фуната штерлинга, припада лицима, која су упућена само на заслугу пера свога. Послије смрти Southey-a постаде laureatus стари Wordsworth, коме је било већ 72 године и који је ту част примио тек на велико наваљивање краљичино. И заиста избор не би ни био погодио заслужнијега човјека. Послије њега дође као лауреат год. 1850. Алфред Tennyson, човјек врло великих способности, којег се смрћу 1892. године ово мјесто опет упразни. И не само у књижевним него у свима круговима образованог енглеског друштва ишчекивало се с великим интересом ријешење питања, коме ће се сада дати ловорика, осим ако се та служба сасвим укине. Многи су пошљедње жељели. Јер је свакако врло тугаљив посао: једнога пјесника између свију других одликовати на тако сјајан начин. Такав је чин давао повод многим омразама и често могао бити заиста неправедан, ако су се осим пјесничке вриједности узимали у обзир и други разлози, па ако су уз то били од велике важности обзири на политичке прилике и странке. Но други су хтјели да се сачува ова историјска служба: с једне стране, јер све старинско, ради ли се само о спољашности и форми, вазда има у Енглеској врло необичне дражи, с друге стране, јер се даривање тога звања сматра службеним признањем пјесничког дјеловања с највишег мјеста, чашћу подијељеном од државне стране књижевности у опће. С тога је у своје доба један лист наумио да то питање рашчисти, па је људима који су на књижевном пољу важили разаслао допис, у коме их је молио да му одговоре на ова два питања: 1. Би ли требало да се ово звање укине или и на даље да остане? 2. У пошљедњем случају кога сматрате најспособнијим нашљедником покојног лорда Тенисна?

Одговори овог одабраног свијета бијаху исто тако различити као мишљења публике у опће о овом питању. Само су ови људи своје назоре још опрезније изражавали, барем у погледу личности за ово

мјесто. Ни један се не усуди споменути такво лице. Споменућу само најзанимљивије изјаве. Историчар **Froude** писао је просто: „Живот ме је научио да добровољно никад не изречем мишљење о стварима које ме се не тичу". Проф. **Huxley** рече чак: „Кад бих ја и био позват да Вам одговорим на Ваше друго питање, мислите ли, да би се могло од мене очекивати да вам изјавим своје мишљење о овој тачки, без претходног увјерења о полицајној заштити?" Проф. **Blackie** писао је овако: „Служба лауреатова требала би да и на даље остане за знак, да највише лице у држави обраћа пажњу једној од највиших функција људске душе". У овоме је смислу писао и познати политичар и човјекољубац **Sir John Lubbock**: „Ја сам за одржање ове службе, али — хвала творцу што ја не морам бирати". Напротив мишљаше проф. **Dowden**: „Тврдо сам увјерен да би ту службу требало укинути". Проф. **Max Müller** писао је: „Попут многих других установа, које су изврсне ако саме из себе постају, али своју одлику изгубе чим постану ствар формалности и предања, чини ми се да је звање пјесника лауреата данас изгубило свој прави смисао и своју праву вриједност. Чим дође доба, када народ у својој маси почне цијенити једног живог пјесника, не ће бити тешко да се ловоров вијенац опет уведе или да се пјесник као у старо доба одведе на Капитол уз клицање народа".

Ово се многима из срца говорило. Да ли је било у Енглеској пјесника, који је толико друге наткриљивао, да је народ у својој маси њему ловорику признавао? Проматрајући га као пјесника: свакако овај је човјек **Algernon Swinburne**. Тако је и Гледстон у чланку о британском пјесништву деветнаестога вијека штампаном 1890. истакао, да уз Тенисона треба споминути у првом реду **Browning**-а и **Swinburne**-а. **Browning** је међутим био умро, а пошто се од тога доба ваљда ни један пјесник није особито истакао, то се не би могло схватити, како би могао избор министра предсједника пасти на кога другог а не на **Swinburne**-а. Али он је републиканац. Зар су могли њега учинити дворским пјесником? Зар је могио писац „Пјесама о сунчеву заласку," у којима се слави пантејизам и републиканизам, и примити такав позив? Јамачно он не би био то учинио.

Покрај **Swinburne**-а био је најугледнији **William Morris**. Али је овај био сасвим прешао у табор социјално-демократски, те се и није могао озбиљно узети у обзир при давању ове части, па да и није сматрао потребним изјавити, да он те части не ће примити.

Као врло угледне пјеснике, којима се и с обзиром на њихово политичко држање није могло ништа приговорити — већ им је влада племство даровала — остало би нам да споменемо **Sir Edwin Arnold**-а, једнога од уредника листа „**Daily Telegraph**" и **Sir Lawis Morris**-а. И млађе снаге: **William Watson** и **Rudyard Kipling** могли су се у обзир узети.

Постављање за лауреата врши се у име краљево, али зависи сасвим од министра-предсједника. Гледстон и његов наслједник Розебери, ма да су обојица као врло угледни књижевници могли ваљано ту ствар ријешити, оставише то мјесто празно. Али чим год. 1895. дође Лорд Солсбери на владу, не пропусти прилике, да се окористи правом овог именовања. Солсбери може бити искусан политичар. Нека је и ваљан физичар. Али у књижевним питањима тешко да се сигурним осјећа. Он бјеше нашао једног рјечитог писца уводних чланака свога органа „**Standard**"-а. **Alfred Austin** зове се тај срећни човјек, који може и стихове правити. И овога учини Лорд Солсбери на Нову Годину 1896. дворским пјесником покојне краљице. Опћа срџба, коју је овај чин проузроковао немилостива критика, очито запостављање које су **Austin** и његова пјесничка дјела имала од тог времена да претрпе, мора да му је загорчало високо одликовање, које му се исказало. Можда се он и каје, што је то одликовање при-

мио; али ловорику већ носијаше, морао је дакле и — пјевати. Његов први спјев као лауреата бијаше прослављање Џемзонова нападаја на Трансвал, који се догодио неколико дана прије његова одликовања. Он је славио ово срамотно дјело најсјајнијим бојама, које је могао сакупити. У Јоханисбургу — прича нам безазлено — бијаху жене и дјеца љуто притијешњени. Ове да ослободи, навалила је храбра Џемзонова чета.

Ова је пјесма била одмах предмет многих интерпелација у енглеском парламенту. „Из којег фонда прима дворски пјесник плату?“ запита један посланик првог лорда државне благајнице Balfour-a. „Је ли икоји министар одговоран за његова дјела?“ питаше даље исти посланик, „и ако није, не би ли с обзиром на минуле догађаје било згодно, да се политичке изјаве пјесникове донесу којем министру на прочитање прије њихова штампања?“ Други посланик пође даље и уз опћи смијех предложи, да се не само политичке изјаве лауреатове него у опће сва дјела његова подастру једној области, прије него се публика њима усрећи. Трећи зададе пјеснику јак ударац упитавши, да ли можда нијесу његове изјаве у толико привилеговане, што је његова служба заведена на мјесто старог привилегованог положаја дворског будале. Balfour одговори кратко, да се плата узима из цивилне листе, а да не може никоји владин одсјек препоручити за вршење цензуре над пјесничким производима.

То је било познато не само онима који су та питања ставили, него, и свакоме у Енглеској. Али питања су се на министра ставила само зато, да би се у овоме облику подијелио укор човјеку, над којим као пјесником — уз пркос његову службеном положају — нема власти ни парламенат ни друга која област. Ова су се питања ставила дијелом и тога ради, да би се чудновати положај овог дворског пјесника у правој свјетлости показао иностранству, гдје би се врло лако могао о њему створити крив појам као што се и створио.

Мостар *Милан Ћуковић*

Књижевне успомене

— Д. В. Григоровичъ —

Достојевски.

Једне недјеље ступи у нашу школу плав младић, око својих седамнаест година, средњега раста, јака састава и болешљивоблиједа лица. Тај младић бјеше Теодор Михајиловић Достојевски. Наше пријатељство почело је одмах чим је ступио у наш завод. Има од тада пола вијека, али се врло добро сјећам да ни једнога друга нијесам тако брзо и срдачно заволио, као Достојевскога. Изгледаше да је и он мене волио, не гледајући на прирођену му сухоћу карактера, на одсуство младићкога заноса и одушевљења. И онда је већ био недружеван, повучен, никад није учествовао у опћим играма, за вријеме одмора вазда би сједио у своме омиљеноме углу, четврте школске собе, код прозора, задубљен у какву књигу.

Ја, од природе врућа, плаха, а уз то мекана и поводљива карактера, не само да сам заволио Достојевскога, него сам потпуно пао под његов уплив. То ми је онда много користило. Достојевски је био много напреднији у своме развијању од мене, његова начитаност задивила ме. Често би ми говорио о разним писцима, за чија имена никада нијесам чуо — и то је за мене било откриће. Прије њега ми смо у школи били врло равнодушни према литератури. Од тада почесмо много читати. То читање и разне нове мисли још ме више охладише према школским предметима. Ни Достојевски није Бог зна како учио, припремао се за лекције само толико, да се провуче из разреда у разред. Једне године не испаде му то за руком, пропаде на испиту, па мораде разред понављати; од муке се био разболио и лежао је у болници неколико дана. Те године сам ја добровољно иступио из школе.

*

Једанпут случајно сретох на улици Достојевскога, који бјеше тада довршио учење. С радосним ускликом бацих му се у загрљај. И он се мени обрадовао, само ме предусрео уздржљивије него ја њега. Вазда је био велик непријатељ њежности и „срдачних излијева.“ Ја му одмах испричовиједах о својим књижевним почецима и о познанству с књижевницима, и позвах га кући да му прочитам свој рад. Он радо пристаде. Читао сам му своје *Верглаше.* Изгледаше, да му се мој рад свидио, и ако се није топио у хвалама и ласкању. Знам, кад му прочитах оно мјесто: „вергл престаје свирати, чиновник са прозора баца новчић, који пада верглашу пред ноге,“ Достојевски скочи и нервозно поче викати: „Не, не, није тако, сасвим није тако! Излази некако сухо, неприродно: новчић пада верглашу пред ноге . . . Требало би рећи: новчић пада звекћући и поскакивајући на земљу . . .“ Ова примједба за ме почетника бјеше цијело откриће, моје ухо вазда је волјело финије, живље и вјештије изразе. Од тада сам се често виђао с Достојевским. Свршило се тим да почесмо заједно живјети. Мени је мајка слала педесет рубаља мјесечно, а толико од прилике добијао је и Достојевски од родбине из Москве. Толико новца било би доста, да лијепо живимо, али новац се није могао код нас ни окренути, већ за прве двије недјеље нестало би га, па смо често морали да живимо о суху хљебу и јечменој кави.

Првих дана нашега заједничког живљења Достојевски таман бјеше довршио пријевод Балзакова романа: *Евгенија Гранде.* Балзак је био наш омиљени писац, обадвојица смо га страсно читали, држећи га за најбољег међу француским писцима. Не знам да ли је Достојевски касније промијенио мишљење, али ја сам остао при томе увјерењу вазда, и често прегледам нека Балзакова дјела. Не знам како и преко кога пријевод *Евгеније Гранде* дође у лист: *Библиотека за читање*, само знам то да је Достојевски био врло ожалошћен, кад је добио споменути лист у руке, а имао је и зашто: његов пријевод бјеше грозно скраћен и искасапљен. Такав је био обичај у уредника тога листа.

Тај занос за Балзаком био је узрок, да је Бјелински, коме ме је одвео пјесник Њекрасов, учинио на ме сасвим други утисак, него што сам очекивао. Кад сам прелазио праг Бјелинскога био сам узбуђен и збуњен, смишљао сам у себи изразе, како да му искажем своју љубав према знаменитом француском писцу. Али чим споменух да је преведена *Евгенија Гранде*, Бјелински осу такву псовку на нашега идола, назва га простим писцем, говорећи, да би он на свакој страни, *Евгеније Гранде* доказао ништавило тога дјела — да сам ја изишао од њега поражен, збуњен, опарен, пун негодовања не толико на Бјелинскога колико на самога себе. Сигурно сам био учинио смијешан утисак на великог руског критичара, изгледао сам право дериште, које није у стању три ријечи проговорити у одбрану свога мишљења.

Достојевски је међутим сједио по цијеле дане и дијелове ноћи за писаћим столом. Мени ништа није говорио, и на моја запиткивања о чему пише, одговарао је преко воље и кратко, тако да га престадох питати. Само сам видио много листова исписаних оним рукописом, којим се одликовао Достојевски: слова су му се испод пера просипала као бисер, као нацртана. Такав исти рукопис видјео сам касније само у Диме — оца. Чим би Достојевски престајао писати, у рукама би му била књига. Неко вријеме био се занио за дјелима Ф. Сулијеа, особито су га били занијели *Демонови записници.* Напорни рад и непрестано сједење код куће рђаво су дјеловали на здравље Достојевскога, повећала му се његова болест, која се појављивала неколико пута у младости за вријеме боравка у школи. На нашим ријетким шетњама неколика пута дошла би му падавица. Једанпут на Тројицкој улици сусретосмо погреб. Достојевски се брзо окрену и хтједе се вратити натраг, али

му наједанпут дође тако јака падавица, да сам га с туђом помоћу морао унијети у оближњи дућан, и једва дође к себи. Иза тога наступио би вазда код Достојевскога душевни умор, који би трајао по неколико дана.

Једно јутро зовне ме Достојевски у своју собу. Ја га нађох на дивану, који му је служио мјесто постеље, а пред њим на сточићу подебела тека ситно исписана.

— Сједи, Григоровићу, тек јуче сам ево преписао, хоћу да ти прочитам; сједи и не прекидај ме, — рече он необично живо.

То што ми он одједанпут и не прекидајући прочита, изашло је брзо из штампе под насловом: *Биједни људи.*

Ја сам био вазда висока мишљења о Достојевскоме; његова начитаност, познавање литература, мудрост и озбиљност карактера силно на ме дјеловаше; ја сам се често питао, како то, да сам ја већ нешто написао, и да је то нешто већ изашло из штампе, па сам се бројао у неку врсту књижевника, а Достојевски још није ништа створио? Одмах на првим странама *Биједних људи* разумједох, колико је ова ствар Достојевскога љепша од онога свега мога што написах, а што читаше даље, све се више увјеравах у томе. Усхићен до крајности хтједох се више пута бацити Достојевскоме око врата, али то не учиних знајући да он не трпи такве нежности. Ипак не могох мирно сједити на мјесту, него сам сваки час скакао и прекидао читање усхићеним усклицима.

Резултат овога читања познат је више или мање читалачкој публици. Сам Достојевски описао је у своме дневнику како сам ја готово силом узео рукопис *Биједних људи* и однио га Њекрасову. Али из скромности прећутао је како је текло само читање. Читао сам ја. На пошљедњој страни, кад се старац Ђевушкин опрашта са Варењком, ја не могох више да се савладам, него почех јецати; крадимице погледах на Њекрасова, низ његово лице текле су такођер сузе. Ја га стадох ватрено увјеравати, да са лијепим стварима не треба отезати, него да одмах одемо Достојевскоме, и ако је било касно (око четири сата у јутру), да му саопштимо о успјеху и да уговоримо о штампању романа.

Њекрасов прилично узбуђен одмах пристаде, брзо се обуче и ми пођосмо.

Морам признати, да сам радио врло непромишљено. Познавајући добро карактер свога друга, његову повученост од свијета и болесну осјетљивост, требао сам му сутра дан пажљиво испричати како је било код Њекрасова, а не будити га ноћу, узнемиривати ненадном радошћу, па уз то доводити му ноћу непозната човјека; али ја сам био врло узбуђен; у таквим приликама размишљају уздржљивији, мирнији људи.

На нашу лупу на вратима отвори нам Достојевски, а кад угледа са мном непознато лице, он поблиједи, збуни се и за дуго није могао ријечи одговорити на оно што му говораше Њекрасов. Кад он оде очекивао сам да ће ме Достојевски нагрдити за неумјерену усрдност и сувишно заузимање, али тога не бјеше, он се затвори у своју собу, и дуго послије тога чуо сам ја његове кораке, који су говорили о узбуђеном стању његове душе.

Послије познанства са Њекрасовим и преко њега са Бјелинским, који је прочитао у рукопису *Биједне људе*, са Достојевским наступи знатна промјена. Док су се штампали *Биједни људи* он је био у врло нервозном узбуђењу. Ћутљивица од природе, никад ми није приповиједао какав је имао сношај са Њекрасовим и шта је даље међу њима било. Са стране сам слушао различите гласове о томе, како је он захтијевао, да му се *Биједни људи* штампају некаквим особитим словима, да окруже оквиром сваку страну, ја овоме нијесам био присутан, па не знам, да ли је истина или није; ако је што и било, сигурно је свијет, по обичају, увеличао.

Сјајан успјех *Биједних људи* и усхићене хвале Бјелинскога рђаво су дјеловале на карактер Достојевскога, који је до тада

живио врло повучено и није опћио са књижевним лицима. Је ли било могуће да такав човјек, и ако паметан, остане и даље душевно нормалан кад му се на првом кораку књижевнога рада онакав ауторитет као Бјелински поклонио и гласно објавио да се појавило ново свјетлило у руској литератури? Иза *Биједних људи* Достојевски је написао причу *Господин Прохарчин*. Читала се она код Њекрасова, и ја сам био позват. Бјелински је сједио према писцу, гутао је сваку његову ријеч, и често није могао да прикрије своје усхићење, понављајући да је само Достојевски могао пронаћи такве психолошке потанкоће.

Овај занос Бјелинскога не би толико покварио Достојевскога колико онај брзи преокрет на његов рачун у очима Бјелинскога и дружине му. Ево шта је тада писао Бјелински Ањенкову: „Да ли сам Вам писао, како је Достојевски саставио причу: *Домаћица* — страшна глупост! Писао је још којешта, али сваки његов нови производ, нови је пад за њега. У провинцији га не трпе, у пријестоници непријатељски се одзивљу и о *Биједним људима,* тако да ја стрепим при помисли, да их опет прочитам. Дивно ли смо се осрамили нас двојица, друже, хвалећи Достојевскога — ђенија!“ Ово је писао Бјелински, најпоштенији од свих људи, али човјек врло склон заносима, писао је, као вазда, врло искрено, из увјерења. Бјелински се није уздржао да гласно искаже своје мишљење о Достојевскоме, за њим су то исто понављале његове присталице. Такав ненадан пријелаз од уздизања писца *Биједних људи* скоро на степен ђенија, па затим коначно му одрицање литерарнога дара, поразила би човјека и мање осјетљива и самољубива него што је био Достојевски. Он стаде избјегавати лица из круга Бјелинскога, повуче се у самога себе више него прије, и постаде раздражљив до крајности. Једанпут при сусрету са Тургењевим, такођер лицем из круга Бјелинсковог, Достојевски, на жалост, не може да одржи, него изли своје прикупљено негодовање на њега, говорећи да се он њих ни једнога не боји, да ће доћи вријеме па ће их он све оборити у блато. Мислим да је био говор између њих о Гогољу. Ја ради овога кривим Достојевскога, јер му Тургењев није могао дати повода свађи: Тургењев је био врло миран, добар, шта више и попустљив. Послије овога случаја прекиде се свака свеза између дружине Бјелинскога и Достојевскога, и он више није тамо одилазио. На њега се осуше шале, заједљиви епиграми, исмијавали су његово нечувено самољубље, завист Гогољу, коме би он требао да ноге љуби, јер на свакој страни толико хваљених *Биједних људи* осјећа се уплив Гогољев.

Ово пошљедње је истинито, кад би се то могло сматрати као кривица, јер је Достојевски био тада тек почетник. Особа старца Ђевушкина из *Биједних људи* заиста много напомиње на чиновника Попришчина из *Људиних записника* Гогољевих; она сцена, како директорова кћерка губи рубац, па Попришчин трчи да га дигне, плаза се по паркету и у мало не разбија нос, одмах те подсјећа на сцену кад у Ђевушкина пред директором отпадне дугме с капута и он збуњен стара се да га подигне. Та и у крају читавих реченица огледа се Гоголь. Али то се не може убројати у кривицу, јер цијели књижевни млађи нараштај старао се да имитира Гогоља, сви су били онда у заносу за Гогољем.

Зато у каснијим производима Достојевскога нема ни сјенке подражавања, он постаје сасвијем самосталан, и заузима прва мјеста међу знаменитим руским писцима.

Не сјећам се ради чега се изроди између нас препирка, резултат тога бјеше да не живимо даље заједно. Растадосмо се, али мирно, без свађе, и касније код Бекетових сусретали смо се вазда као стари, добри другови.

Мостар. *Вукосава Иванишевићева*

Оцјене и прикази

Милан Наранџић, *роман Јакова Игњатовића, с предговором г. проф. Молчила Иванића. Издање Српске Књижевне Задруге.*

Ово је један роман с два јунака, и ево како та два јунака карактерише г. проф. Иванић у свом интересантном предговору:

„Милан Наранџић је тип у главноме обичног човјека, који је од сиромашка постао богаташ, „спахија“, и то „чрез женидбу“, а коме је главно начело живота и рада — да лијепо живи. Он није дубок и пространум, али није ни без разума и окретности да се нађе у свијету и лови — уживања. Он није морално непотпун човјек (неваљалац, лопов, убица, па ни лажов по занату, ма да хоће кадгод и да омахне, ни обична варалица), — него човјек, који с одређеним циљем, да буде богат и да ужива у животу, промеће се свакојако кроз-а свијет, па кад, тога ради, дође и у тјеснац, он врдне у страну и својом обичном, осредњом памећу — извуче се... Он није ни филистар, ћифта, а није ни занесењак, сањало... он је просјечан, и ако у неколико уљепшан, човјек савременог друштва... није идеал, али далеко је од тога, да буде обична „калаштура“... није анђео, али није ни ђаво: он је човјек, несавршено биће... Јасно је да у савременом друштву само такви, као што је он, „свијет уживају“.

„Други јунак, Бранко, према свем је контраст Наранџићу. Бранко је и рођењем и васпитањем и образовањем па и талентом другог, ређег, племенитијег соја човјек. Он је карактер, образован мало настрано, под строгим туторством, нарочито многим читањем, и то озбиљних књига. Слика и прилика самога писца! Бранко је идеалист, лаковијеран, не познаје добро свијет и свјетске мутљавине, а Наранџић препреден, човјек од живота и за живот. Њих двојица нису непријатељи, не боре се један с другим, него обојица — са свијетом и животом; само што Наранџић у тој борби успијева, а Бранко непрестано насједа, страда због својих идеала...“

Овако како г. Иванић описује Наранџића и Бранка, тако их је одиста Игњатовић био замислио. То се види по оним мјестима у роману гдје та два јунака говоре сама о себи. То се види и по оном тону којим писац о њима говори. О Бранку говори он с оном љубављу, с оним дивљењем, које једном несрећном идеалисти не можемо одрећи; а о Наранџићу говори без мржње, без презирања, па шта више и без ругања, управо, говори о њему са симпатијом која је тек најблажим потсмијевањем зачињена, говори од прилике онако како говоримо обично о једном човјеку кога не уважавамо, али га опет маримо; за кога увиђамо да је прилично објешењак, али кога опет за то не сматрамо ни за неваљала, ни за непоштена. По замисли Игњатовићевој, Бранко је одиста имао да буде један идеалиста који из борбе за живот излази побијеђен, а Наранџић један практичан човјек који у тој борби побјеђује. Али, да ли је Игњатовић начинио та своја два јунака сасвим онако како их је био замислио? Да ли су они и у ствари такви каквима је он хтио да они буду? О овоме нека нам буде слободно сумњати.

Јер, ево факата.

Још од своје ране младости, Милан Наранџић био је схватио значај новца. Испрва само, није био на чисто с тим како ће најлакше доћи до новца. Циљ му је био јасан пред очима, али у избору средстава није био одмах довољно вјешт. Поменућемо неколико његових првих покушаја, у којима се тек плашљиво помаља будући мајстор. „Моја сека“, прича Наранџић, „била је на гласу девојка. Поред пенџера пролазили су многи гавалери. Ја сам морао много пути на страни бити, да њој јавим ко иде из другог ил трећег сокака, па кад јој добар глас донесем грошић не фали. Кад год ме је опет терала, да код куће не лармам, па опет грошић“... Ово само по себи може се и не учинити некоме тако страшно; али што је страшно, то је што се овакав један факт не налази

усамљен у Наранџићевом животу, већ се на њ надовезују небројени факти исте моралне вриједности. „Мој пријатељ Татомир," прича Наранџић на другом мјесту, „имао је много свилени буба или црви. Ја сам те црви чистио. При чишћењу се цркнути сваки дан налазило, а ја поред цркнути метнем на страну по којег живог на мој рачун, па их назначим пред Татимиром у лист усопших. После сам их продавао, по крајцару по две, по неки господски син дао је за шареног грошић. Ето новаца . . ." Ово, истина, није подкрадање, али је у најмању руку крадуцање. За крадуцањем је дошло и коцкање. Кад је тим начином стекао извјестан капитал, Наранџић се бацио на нешто што нама изгледа зеленашење у маломе. „Било је", каже он, „ђака, моји саученика, и то од добри кућа, који су своје ситне ствари продавали ил залагали. Знали су, да већ имам коју крајцару, па одма к мени. Један ми доноси дугмета, други прслук, трећи панталоне, четврти перорезник, и то хоћу ли у залогу или у продају". Ово му је дало касније мисао, да отвори читаву радњу, купујући опет од својих другова њихове старе хаљине, које је послије препродавао телалима. Интересантно је да је он имао и „кондиције", али да је тај начин зараде постепено сасвим напустио, јер је више волио зајмодавство и трговање са старим хаљинама. Ну, Наранџић је свој прави пут нашао тек онда кад је стао на снагу, и осјетио се мушко. Њему је онда пукло пред очима, како ништа није тако подесан артикл за трговање као љубав. Почео је са куварицама, наравно са постаријима, код којих је могао своје љубазности скупље зацијенити. Ево његова властита свједочанства о томе. „Ми смо имали једну постарију куварицу. Имала је по доста заслужени новаца . . Она се разгоре страшћу према мени... Ја о женидби ни да знам. Моли ме да се с њом у недељу шетам . . . Погађамо се. Она се обвеже, да кад куд с њом пођем све трошкове она плати и, осим тога, што може на моју страну да зашпорује". У једној прилици, Наранџић се, као неки куварички Дон Жуан, нашао између двије таке обожавателке. И онда „Рекнем," вели он, „Бабики, да идем кући да извадим крштено писмо, па да се вратим и њу узмем. Она се на то склони. То исто кажем и Рези, и она се на то склони. Свака ми је дала на пут по сто форинти," — и разумије се, он је преварио обје. Послије ових привремених веза, стао је тражити једну сталну, брачну везу, којом би се за цио живот обезбиједио. „Ја сам држао: треба се само богато оженити, па ма каква била . . . Ако је млада, лепа и богата, о толико боље. — Ако је стара, треба јој по вољи чинити, па гледати да се добро тестамента начини". С оваком философијом љубави, он се приближује једној богатој удовици, већ у годинама, код које му је, тако да кажемо, претходио његов пријатељ Бранко. Он је код ње прво нешто од прилике као покућар, па онда „добар пријатељ." најзад би хтио да јој буде и муж. Она га, увријеђена, одбија, али јој он доскаче овим џентлменским начином. Једног дана, кад је била сама код куће, нападне је неки лопов. Наранџић, који у том наиђе, притече јој у помоћ, хватајући се с лоповом у коштац. Послије овог његовог витешког дјела, његова „милостива," како он у свом келнерском стилу зове ту госпођу, даје му најзад своју руку. Интересантно је, међутим, да тај лопов с којим се Наранчић тако храбро борио, није био прави лопов. То је био један његов пријатељ прерушен у лопова, с којим је он био удесио цијелу ствар. Свакојако, циљ је постигнут, и Наранџић налази своју срећу у једном браку у ком он има да буде пола муж, а пола слуга.

Такав је практични Наранџић. Идеалиста Бранко само је мало друкчији. Прије свега, он је присни пријатељ Наранџићев. У цијелом роману нема ниједног мјеста из кога бисмо могли извести, да је он осуђивао Наранџића за његов начин живљења. Њему је изгледало сасвим природно то што је његов пријатељ радио. Шта више, неки пут, он је био у стању понашати се исто тако као и Наранџић. Са Наранџићевом „милостивом", он је имао прије везе него Наранџић, и те су везе биле колико љубавне, толико и новчане, јер Игњатовић ставља ван сваке сумње да је „милостива" издржавала Бранка. Кад је касније требало да се Наранџић ожени њом, то се извршило са знањем, и у мал те не и с благословом Бранковим. Он је сматрао да се показао не знам како племенит према свом пријатељу, што му је ишао на руку да се ожени женом коју је он прије њега имао. Сасвим као Наранџић, он једнако мисли о женидби. Разлика је између та два пријатеља само у томе, што се Наранџић није заљубљивао, докле се

Бранко заљубљивао (ма да се ни он, благодареħи неком срећном случају, није никада заљубио у дјевојку без новаца). Док је Наранџић добио за жену једну бабу, дотле се Бранко преварио, па узео једну компромитовану дјевојку, чију је лијепу прошлост знао у осталом цио свијет, сем њега, — и управо због те неједнаке брачне среће, Наранџић треба да буде практичан човјек који успијева, а Бранко идеалиста који пропада.

Пошто смо изложили ове факте, ми ћемо куражно рећи наше мишљење. Ми се не можемо никада сложити с писцем да је Наранџић практичан човјек, човјек управо просјечан, ни анђео, ни ђаво. То је непоштен човјек. Он није истина убица ни лопов у обичном смислу, али је неоспорно варалица. Како друго име треба дати једном човјеку који је на онакав начин измамио по 100 форината од оне двије куварице, — или који је на онакав начин склонио „милостиву“ да за њега пође? Он није управо човјек рђава срца, али је толико лишен моралног достојанства, да већ постаје ненормалан. Ми вјерујемо да би се практичан човјек могао вјенчати с једном старијом госпођом због њеног новца, али то је све што би практичан човјек могао учинити. Он се не би ниже спуштао. Он се не би могао вјенчати с једном женом за коју зна да је прије тога живјела с његовим пријатељем. Он не би могао удесити ону комедију с лажним лоповом. Практичан човјек иде за својим интересом, то је истина; али ићи за својим интересом, то још не значи бацити образ под ноге. Наранџић је, пак, образ бацио под ноге, и зато, понављамо, он није практичан човјек, већ човјек непоштен.

Што се тиче Бранка, ми се питамо, по чему је он Наранџићев контраст? Нама се чини да та два човјека који живе као браћа, и личе један на другог као браћа. Обојица представљају један и исти тип, — онај тип који је Александар Дима обесмртио у својој комедији *Господин Алфонс*. Обојица су готовани који лове кроз живот имућне жене. Наранџић уноси у тај недостојни посао мало више цинизма, а Бранко нешто мало више сентименталности, али, за име Бога, то још није никакав разлог да се овај други назове идеалистом! Највише би му се та љубав могла учинити, да се каже за њега да је мало сметењак, и да с тога није тако крив као Наранџић.

Ми, дакле, одсудно споримо да је Игњатовић представио у Наранџићу практичног човјека, а у Бранку идеалисту. Али ми не држимо да је то дошло од туда, што Игњатовић није имао довољно вјештине да оствари оне типове које је био замислио. Ми се бојимо да је то дошло од туда, што он у ствари није био у стању ни да замисли с једне стране практичног човјека, а с друге једног идеалисту. Он као да није био на чисто с тим гдје престаје практичност, а гдје настаје непоштење. Морално осјећање као да није било код њега особито развијено. Треба прочитати пажљиво предговор г. Иванића: ту се налазе извјесне напомене о карактеру и приватном животу Јакова Игњатовића, које би ишле у прилог овој нашој тврдњи. Ако се не претпостави да је он, бар у некој мјери, патио од моралног шљепила, онда је сасвим нејасно, како се он могао толико преварити у моралном оцјењивању својих личности, и како је могао с толико симпатије, да не кажемо уживања, причати мање више нитковска посла Милана Наранџића и његова пријатеља Бранка.

Биоград *Слободан Јовановић*

Гласник земаљског музеја у Босни и Херцеговини. *Уредник Коста Херман. Година XIII. Свеска 1.*

Пред нама је горе истакнута свеска овог добро уређеног зборника, како по својој садржини, тако и по спољашњој изради. У овој свесци има пет чланака, и нешто из народног вјеровања под натписом *Различито*.

На првоме је мјесту чланак од г. Др. Ћире Трухелке, са 9 табла и 46 слика у тексту. Натпис је чланку: *Резултати прехисторичког истраживања у Босни и Херцеговини течајем године 1901.* Чланак је написан стручњачки, а поједини предмети су предочени лијепијем сликама. Ту су описани: I. Прехисточки наласци извађени из једне гомиле у Плани, котар билећки у Херцеговини; II. Рано-латенски налази из Вруħице у котару тешањском у Босни; III. Преисторичка гробишта у Доњем Ламинцу (кот. Бос. Градишка.) У овом одјелку упадају нам у очи предочене слике од једних пафта са појаса, на којима нас уреси подсјећају на српски грб са четири оцила али без крста.[1])

[1]) Види таблу I. и II. у поменутом чланку.

За овијем чланком долази лијепи чланак: *Из старих Србуља* од г. професора Миленка М. Вукићевића из Биограда. У овоме чланку наћи ће историчар и филолог лијепа градива; тај чланак није довршен.

На трећем је мјесту чланак од г. Др. Ћире Трухелке *Државно и судбено устројство Босне у доба прије Турака*. Овоме чланку, треба ли би наши правници-историчари да поклоне више пажње. Ми ћемо се задржати на једној ријечи, која нам је, читајући тај чланак, упала у очи. Та ријеч је *катунар*. Г. писац тумачи ову ријеч овако: „Ријеч катунар није словјенског већ албанешког поријекла, и примљена је од сусједних арнаутских племена. Долази од катунд, катун, а корјен је свакако идентичан са романским *cantone*, те значи село. По томе је катунар ознака за сеоског старјешину, а дужност му је била да надзире становнике села.“

Данашњи значај у Херцеговини, под именом *катун*, не означује село, него скуп станара који изгоне хајван на планину. „Гдје ћеш ове године на *на катун?*“ питају се сељаци, а под тијем се разумије, гдје ћеш са хајваном на планину.

Вук у своме ријечнику имаде исто значење, а преваћа га са *Sennerei*. Још навађа примјере из народних пјесама:

„Разапеше Пипери *катуне*.“
„На *катуне* Турци ударише.“

У народу се још вели за циганске черге: *Цигански катун*.

Према данашњем свађању није *катун* исто значење што и село, те се због тога не може ни корјен *катуну* изводити из ријечи село.

Да и у старом српском законодавству и устројству није био *катун* идентичан са селом, видимо из Душанова законика; јер чланак 22. поменутог законика вели: „И људије властници, који седе по црквених селах и по *катунах* и т. д.“

У чланку 94. истог законика вели се опет: „Ако убије властелин себрâ у граду, или жупе или *катуну* и т. д.“

Најпослије у чланку 146. „Такожде кнезове, и преимућије, и владици и предстојници и челници који се обретају сели и *катуни* и т. д.“

И по овоме видимо да је било и у старо доба село и *катун* једно од другог одвојено, јер иначе закон Душанов, не би спомињао поред села још и *катун* када би *катун* значио исто што и село.

Госп. Др. Трухелка у поменутом чланку помиње чиновнике који нијесу били племићи, а то су само „цариници, глобари и *катунари*.“

За прва два назива можемо се лако досјетити да су имали посла са новцем, и то цариници су наплаћивали царину — ђумрук, а глобари глобе, па би смо могли рећи да су и трећи *катунари* такав некакав позив имали. Ја мислим да су катунари били званичници, који су од катуњана — планинштака — извјесне таксе за пашу наплаћивали.

Овакове су се таксе наплаћивале за турског доба од планинштака под именом *траварина*, па се и данас у некојим планинама у Босни и Херцеговини наплаћују.

Стари турски закони на Балканском Полуострву забиљежили су да се давало од стада ован, овца или јање. Стадо се је бројило 300 брава. По томе закону било је забрањено орати старинска пасишта, а земљишта тијех испаша, нијесу била сељачка него су припадала господару (властелину).[1])

У новије доба за отоманске владе плаћало се је од *катуна* ован, а од сваке колибе у *катуну* још нешто сира и масла. Данас се то наплаћује новцем, по главама хајвана, како у којој планини.

И данас имаде испаша приватних поред државних. Колико је мени познато, испаше су приватне на планини Сјекири, Тикви и Луци у котару фојничком у Босни.

А да се и у старо доба узимала траварина, видимо опет из Душанова законика чланак 197. по коме се је давало од 100 кобила једна кобила, од 100 оваца 1 овца и т. д.

Госп. Новаковић тумачећи тај чланак вели да се у старијим хрисовуљама находи међу државнијем службеницима онога времена један, који се назива *травничар*.[2])

Ја мислим да је *травничар* и *катунар* једно исто, и да су имали дужност наплаћивати траварину од *катуна* — планинштака.

Као што смо видјели госп. Др. Трухелка мисли да су *катунари* надзирали села, а ја мислим, да *катунари* нијесу надзирали не само села, него чак ни *катуне*, него да су то били државни званичници

[1]) Hammer, Der Osmanischen Reichs Staatsverfasung. Wien 1815. I, 405—406.

[2]) *Законик Стефана Душана*, израдио Стојан Новаковић. Београд 1888. страна 265.

који су од *катуна* побирали траварину као што сам то већ горе споменуо.

На ту мисао ме наводи још и та околност, што у старом законодавству находимо управитеље и надзиратеље *катуна*, под именом *челник*.[1]) Ни овај чланак није довршен.

За овијем долази чланак из природописа од професера А. Пихлера из Мостара. *Три наметнице: Viscum album L., Loranthus europaeus L. и Arceuthobium Oxycedri M. B. у Херцеговини и неким дијеловима Босне.*

Овај је чланчић као допуна лијепом чланку од г. Др. Ђ. Ђокића. (Види *Гласник земаљ. музеја у Босни и Херцеговини 1889.*, страна 125.)

За тијем долази опис старина из Албаније од Теодора Ипена, а за овијем: *Кратки прегледъ балканских дуодец-државица* од XIII. до XV. вијека од Др. Ф. М.

Најпослије, у рубрици *Различито*, налази се и биљешка г. Јосипа Ц. Трешњића: *Седлина*, а рубрику *Народно вјеровање у Босни и Херцеговини* испунио је овај пут г. Фрањо Мортинчевић.

И тиме смо завршили овај летимични прегледъ.

Мостар *Л. Грђић-Бјелокосић.*

Баналачки (раднички, дунђерски) језик. *Приопћио Лука Грђић-Бјелокосић. Сарајево, земаљска штампарија 1900. Стр. 5. — Прештампано из „Гласника земаљског музеја у Б. и Х.“, XII. 1900. 3. и 4. (Стр. 587—591).*

Ваљани познавалац народа и његових обичаја и вриједни скупљач народнога блага Г. Лука Грђић приопћио је на неколико страна *Гласника зем. музеја* најважније податке о некакву *баналачком* језику, на који се намјерио у сребрничком котару. То је језик којим се служе дунђери из тога краја, да их не би ко други разумио. Колијевка је томе језику Осат, један крај у сребрничком котару. О поријеклу његову нијесу Грђићу знали ништа друго одговорити него да су га научили од својих отаца, ови од дједова, и да им је остао од св. Томе (дунђерски пир.)

Језик је врло сиромашан. Има само имена и глаголе. Замјенице и партикуле су српске. И наставци су српски, н. пр. Циганин: аћам, Циганка: аћамка, Циганче: аћамче. Глаголи су на — ти: анити (јести), банити (радити), дочкати (донијети). За сваки појам немају ријечи, него спајају по двије или више ријечи; н. пр. автуга = сијено, буке = жито, автуга од букета = слама; букурлија = црква, зотски = турски, зотска букурлија = џамија; чкојалица = нога, миша = месо, миша на чкојалици = бут; тирита = одијело, тирита на чкојалици = обућа; фантара = глава, тирита на фантари = капа. Многе су ријечи ономатопоетске, н. пр. букоња (во), букуља (крава), грмчар (млин) од грмити, крека (кокош) од кречати итд.

Грђић мисли да у овом *баналачком* језику имаде највише ријечи по корјену арбанашког језика, а пошто није могао никако дознати да су се кад они дунђери из Осата с Арбанасима мијешали, нагађа, не би ли ово био остатак Илира. (?)

Особито је за похвалу, што је додао на крају мален рјечник (у свему 163 ријечи) и неколике реченице овога језика.

Мостар. *Милан Ђуковић*

ПОЗОРИШТЕ

* Некадашњи члан Српског Народног Позоришта у Биограду и сада дугогодишњи члан и редитељ Загребачког Позоришта *Никола Милан* славио је двоструки свој јубилеј: четрдесетогодишњицу свог умјетничког рада и двадесетпетогодишњицу чланства загребачке позорнице. Из Биограда добио је брзојавне честитке од бившег министра просвјете, Г. Павла Маринковића, од Управе Народног Позоришта, Академског Пјевачког Друштва *Обилић*, Драмске Школе Народног Позоришта и чланова Биоградског Позоришта у име чије је умјетнику и вијенац предан. Г. Милан је не само умјетник него и књижевник. Написао је више позоришних комада, као: *Ветеранац*, *Аманда*, *Без бркова*, *Два Леополдовца*, *Тврдоглавац*, *Мати*, који су се приказивали на загребачкој позорници. На јубиларној представи давана су три комада, сваки од једног чина: *Партија пикета*, *Мати* и *Једна ријеч министру*. У

[1]) *Село*, Глас Српске Крал. Академије XXIV. 50. 108.

старом, посјетиоцима позоришта добро познатом комаду *Партија пикета*, г. Милан је играо Шваље-а де Рошферја, старог француског племића, правог представника пререволуцијонарног племства, коме је револуција оставила само његов племићки понос и тактичност! Г. Милан је веома симпатично извео своју улогу, нарочито сцену у којој се при партији пикета развија свађа између њега и његова доброђудног али напраситог партнера. — У другом комаду *Мати*, слављеник није учествовао игром. У овом комаду покушао је г. Милан, као писац, да нам изнесе слику из умјетничког живота. Познато је да у широј маси влада скроз погрјешно мишљење да је сродничка веза међу умјетницима лабава и често пута само спољашња т. ј. привидна: да љубав између родитеља умјетника и њихове дјеце није онако чврста и искрена као код осталога грађанства; да умјетнице матере имају неке особите, са гледишта данашњег морала настране, појмове и о дужностима матере као и о појмовима морала итд. Г. Милан је овим својим комадом покушао да то побије и изнио нам је двије умјетнице: матер која се жртвује за будућност своје кћери, и кћер која се у свему повинује својој матери љубећи је и поштујући више свега. У трећем комаду, који је г. Милан превео са њемачког, а који се те вечери први пут играо, *Једна ријеч министру*, играо је слављеник чувеног бечког Јевреjина у доба Марије Терезије, Саломона Опенхајмера, који моли кнеза Кауница за равноправност Јевреја. Г. Милан је веома вјерно представио старог Опенхајмера, који се подухватио да Јевреjима, не само силним новцем којим располаже но и својим личним заузимањем помогне.

* Као мила гошћа Српског Народног Позоришта бавила се крајем априла мјесеца у Биограду славна чешка умјетница госпођа Марија Хорицова-Лаудова. Она је играла у главним улогама: *Завичаја Мадам Сан-Жен*, *Федори и Приповиједткама краљице Наварске*. Игра је госпође Лаудове изазвала највеће симпатије српске пријестоничке публике. *Позоришни Лист* доноси у свом чланку животопис славенске умјетнице са њеном сликом. Она је члан *Народног Позоришта* у Прагу гдје је већ првом својом улогом задобила сва срца и данас својом умјетничком игром, својом љепотом, образовањем и јунонским стасом доводи публику до највећег дивљења. Она се сматра као једна од најбољих интерпреткиња знаменитих Сардуових улога, као што су *Федора* и *Теодора*, а ненадмашна је као *Мадам Сан-Жен*. Главна струка г-ђе Хорицове-Лаудове јесу улоге салонских дама; али је у последње вријеме играла и *Анисју* у Толстојевој драми *Царство мрака* и главну ролу у новој Бријевој драми *Црвена одећа*, у којим је улогама показала сав свој ватрени темпераменат и ванредно интелигентно схватање. Госпођа Лаудова је гостовала у Загребу двапут — 1899. и 1900. — а осим тога са великим успјехом и на пољским позорницама у Лавову, Варшави и Кракову. Пољаци су њеном игром били толико одушевљени, да је пољска критика упоређује са Модрејевском и — Саром Бернаровом.

* „Док се очекује представа *Балканске Царице* у Берлину по издању г. Маркуса, о ком смо у прошлом броју донијели онако опширан реферат од нашег сарадника, берлински *Deutsch-oesterreichische Theater-Zeitung*, како читамо у *Гласу Црногорца*, доноси: „Гласовита драма високо даровитог Кнежевског Пјесника, која је изашла у нашем позоришном књижарству, представљана је у великовојводском дворском позоришту у Најстрелицу први пут у Њемачкој, и постигла је велики успјех, оставивши знаменити, дубоки утисак. У изврсном, не само буквалном него и у духу дјела продирућем пријеводу и преради дра Х. Штимке-а, *Балканска Царица* је високо интересантно обогаћење репортоара њемачке позорнице. Већ по намјери Кнежевског Ауктора, који, свјестан својих владалачких дужности, лаћа се, да својим пјесничким и драматичким дјелима облагороди душу и нарав свога народа, *Балканска Царица* заслужује пажњу највиших кругова, тим више, што се тиче дјела високо знамените литерарне вриједности, као што ће се видјети како из реферата мјесних, тако и из оцјене највећих њемачких листова, које ми овдје доносимо. Тако пишу: *Neustrelitzer Zeitung*: у присуству Њ. Крал. В. Великог Војводе, чланова Великовојводске Куће и Њ. В. Војводе Адолфа Фридриха, у пуној кући, први пут се представљала *Балканска Царица* од Николе I., Кнеза Црне Горе, у изврсном њемачком пријеводу Х. Штимке-а. У овом дјелу високо даровитог Кнежевског Пјесника, које је постало под утиском славодобитног рата против Турака год. 1878,

сливени су историјски факти и стара легендарна предања у једну цјелину. Језик је добар, искрен и топал, пун драматичног живота, и светим одушевљењем и страсном љубави према отаџбини загријан; стихови су заносни и течни. Цијела драма је као узвишена пјесма црногорске љубави према отаџбини и вјере Црногорке, која је прекрасно изражена заносним ријечима, које Пјесник Даници ставља на уста. Црногоркама је Кнез Никола посветио драму у дивној пјесми, као у предговору свога дјела; и хвала особита припада управи позоришној што нас је обрадовала, прије него је комад отпочео, декламацијом ових заносних стихова познате умјетнице гђице Шефер. У идеалној слици Данице, у историјској личности Станка и у старом Кнезу Деану, који је својој отаџбини и владалачкој кући вјеран до смрти црта нам Пјесник високо интересантне карактере. Што се тиче представљања драме, била је изврсно изведена. Особито одобравање је добила гђица Бонцах у Даничиној улози. Тешку улогу Принца Станка, у чијој души слава и жеђа за владањем побјеђује љубав према вјереници и према отаџбини, изврсно је одиграо г. Винтер. Представници осталих улога уложили су очигледан труд, и допринијели су успјеху цјелине. Бурни аплаус при свршетку драме засвједочио је дубоки утисак, што је на слушаоце учинила, и ми се надамо, да ће се иста у најближе вријеме чешће представљати. — *Meklenburg Strelitz'sch Landeszeitung.* Комад је од велике драматичне снаге, пун пламтећег одушевљења и топле љубави према отаџбини. Језик је смион и изванредно сликовит (bilderreich). Карактери су оштро нацртани. Представа је била изврсна. — *Hamburger Nachrichten:* Изгледа да је њена позорничка вриједност сасвим вјеројатна. У драми има пјесничког полета и много животне топлине. — *Die Post:* Пријатељима иностраног пјесништва дјело пружа обилност драгоцјених порива. — *Leipziger Tageblatt:* Драма има пјеснички лијепих мјеста, над којима се шири животворни дах, а и душевна слика јунака Станка гањива и има у главним призорима драматичних потеза. — *Deutsche Vereins und Familienwelt:* Ток радње је интересантан, вазда дошљедан, и изазивље помњу (spannend), тако да би комад морао и на позорници добар успјех имати. — Ови пошљедњи листови оцјењују дјело по читању, и сви хвале прераду г. Штимке-а".

* Српско Краљевско Народно Позориште у овој сезони имало је за госта и љубимца Српског Народног Позоришта у Новом Саду, познатог комичара Перу Добриновића. Он је играо у три комада: у *Мамзел Нитуш* од Мелака и Миљоа, у улози Целестина; у *Кир Јањи* од Стерије Поповића у насловној улози а као пошљедњу представу одиграо је у *Новом Комаду* улогу Јорика. Гостовање ово је лијеп знак колегијалности два најбоља српска умјетничка друшва и подржавање тих веза има свог значаја по напредак и опћу солидарност тако раскомаданог Српства. Г. Драгомир Јанковић у свом реферату *Српског Књижевног Гласника* упоређује игру у *Кир Јањи* Добриновићеву и Станојевићеву: „Ове две Кир Јање не личе један на другога као ни два листа на грани. Београдски је одиста сјајан, гестови су му пространи и обилни, окретан је, жив и симпатичан, јер долази од богато обдареног комичара, коме је игра необично живописна, рељефна, све у спољним ефектима. Добриновићев Кир Јања је ружан, одвратан Цинцарин, ни мало смешан; да нема оне мешавине цинцарско-српског језика, не бисмо се готово ни једанпут насмејали. То потиче из замисли коју Добриновић очевидно има о овој улози и коју, представљајући, хоће да изведе. Несреће које задешавају Кир Јању по њега су, ван сваке сумње, врло страшне и озбиљне. Према томе глумац је у праву да да нам дâ осетити, на начин на који му допуштају средства, и тај бол и ту жалост, што већма може. Добриновић има ту намеру и, укупно узевши, успева у томе; местимице само, овде онде, чини ми се да му извођење изостаје иза жеље због нагласка који не испадне свакад за руком. Међутим у накнаду за то, једном скоро трагичном способношћу, потресао нас је у призору кад му Чивути украду новце, и кад га нотарош Мишић хоће с пандурима да води у магистрат због лажних банака. Разлика у његовој замисли и у оној Илије Станојевића најјасније се види у једном детаљу. Кир Јања нађе у орману према своме рачуну и сувише мален комадић хлеба који је остао по ручку. Добриновић истиче то место веома јако, од прилике колико Илија Станојевић оне друге много замашније несреће. Ово исто важи и за оно бесомучно дрмусање Јуце,

кад уобрази да прислушкује како броји новце. Шта би тек било, да је заиста ухвати на делу? У овој размери расту и остали ефекти у Добриновића, док не достигну, као што рекох, до трагедије у призору с Мишићем на крају. Мени ће остати као један од јаких утисака, које сам добио у позоришту, та сцена где се старац, с киме се тера провидна спрдња а нама намигује, ваља очајно пред ногама оног који га вара. У том утиску има нешто од оне ретке смесе сузе и смеха, што је од особитог укуса. Ово жаљење Кир-Јање преовлађује чак и кад вади паре за Кир Диму. Добриновић ми је ту дао осећај као да је Кир Јању морао облити мртав зној при тој операцији. Нешто што ме је увек бунило у овом комаду, она лаковерност с којом Кир Јања прима све луцкасте предлоге Мишићеве, на пр. од коњске масти начинити балон; у Добриновићевој игри изгледало ми је могућније, т. ј. у оваког Кир Јање они не могу наћи вероватнији пријем. Ове две Кир Јање могу савршено опстати један поред другога на српској позорници. Београдски је творевина Илије Станојевића и остаје док је њега. Добриновићев се може имитовати, његову замисао може ко други још извести, боље или горе. Узгред једну примедбу само. Не знам што Добриновић, уметник толиког заслуженог гласа, допушта себи неке уметке у текст. Текст Стеријин ваља да буде неприкосновен српским глумцима. Ја се веома радујем овој разлици између двају одличних глумаца у тумачењу једне улоге из репертоара народног. То значи да вољан и паметан глумац може наћи и у нашим комадима довољно материјала за студију и широко поље да се покаже".

* У Српском Народном Позоришту у Биограду даван је 12. априла о. г. *Трули дом* од познатог хрватског књижевника Срђана пл. Туцића. Комад је двапут представљан и сам писац био је присутан. *Позоришни Лист* напомиње да је тај озбиљни комад српска публика примила са особитом пажњом. У комаду се расправља интересантна и значајна тема из живота, коју је писац извео доста конзеквентно и ако, можда, сувише строго. Глумци су играли ванредно добро, чиме је и сам писац био особито задовољан. Оцјена *Српског Књижевног Гласника* на ову премјеру није повољна док међутим *Коло* доноси реферат из кога вадимо овај одјељак: „*Трули дом* је у главном успео на нашој позорници, он ће се на њој задржати и даље, али га никада нећемо задовољно гледати, јер нагота, у какој нам овде излази живот, као и истина — често пута непријатно дирају. Још нешто. Многог ће у први мах изненадити, што је Туцић пренео догађај на земљиште руске паланке, а није изабрао ближи живот, који би му познатији био. Изабрао античку Атину или модерну руску паланку, људи су у осећањима сродни и исти. Измењени обичаји, друга ношња, језик и доба модификују човека, али његова унутрашњост остаје једна. Страсти се могу префинити и ублажити, но никада уништити. Међу тим што је Туцић узео руску паланку, појмљиво је. Он познаје из књига боље тај живот но хрватски, а још мање српски".

* *Балканска Царица* Кнеза Николе преведена је на мађарски језик. Превео је и уједно и за позорницу удесио *Љубен Г. Грујић* а прегледао професор славистике на будимпештанском универзитету др. Едвард Маргалић. Дјело је већ у штампи. Чује се да исту драму преваћа и мађарски журналиста, а Србин родом, Јосиф Ивановић.

* У својој мајској свесци доноси *Љубљански Звон* Нушићевог *Кнеза од Семберије* у пријеводу Гортанова и Роколског.

* У Прашким Народним Листовима стоји да је *Балканска Царица* Кнеза Николе I. преведена и на чешки. Превео је изврсни зналац српске литературе и дјела црногорског господара пјесника Николе I., Josef Kouble, тајник Академије Умјетности у Прагу. Као што дознајемо, Kouble је рад свој предао већ у штампу. — Тиме, што је чешки пријевод у оригиналном везаном стиху, одваја се од старијих пријевода, јер ни руски од М. Жераића (Петроград, Суворин, 1994.), ни њемачки од H. Stümcke-a (Берлин, F. Ebering, 1896.) нису везани, него доста слободно и у другом метру израђени, док чешки пријевод Kouble-ов одговара, кажу, потпуно облику оригинала, задржавајући и првобитни његов метрум.

* У Нирнбергу је отворено ново позориште под именом *Интимно Позориште*. Директор му је познати њемачки глумац *Емил Несталер*, који је већ пре неколико година имао у Минхену засновано своје позориште за модерне драмске продукте и звало се *Модерно позориште* т. ј. позориште модерних писаца. И ово

садашње *Интимно позориште*, смјештено у лијепу, китњасту зграду, бавиће се у првом реду његовањем модерних драмских дјела, која готово сва имају неку врсту интимног утицаја, суптилнога, ситнога живописа и финог душевног расположења. Прва је представа, са којом је ово позориште и отворено, била *Содомин свршетак* од Хермана Судермана, драма која је са свима својим добрим странама и недостатцима веома карактеристична за свога писца, била је за овај мах значајна и с те стране, што је разноликошћу својих улога дала прилике, да се упозна већи дио новог представљачког особља, које изгледа да је вјештом руком пробрано и склопљено.

Српска

* Одбор за Дучићеву задужбину, издао је овај *стјечај* за награду из његовог књижевног фонда за год. 1901. „Према завјештању оснивачеву да се из прихода његова књижевног фонда сваке године награђују „расправе или монографије или цијела дјела из *српске историје*, политичке, војничке и црквене, или из *српске филологије*, *географије* и *етнографије* у опште (садржина списа не може бити политичке природе)“, а на основу правила о овој задужбини, Одбор који њоме рукује расписује овим стјечај за награду најбољега списа: 1. Ове године наградиће се најбољи спис из области наука обухваћених првом групом, т. ј. из српске историје, политичке или војничке или црквене; 2. Величина је награде за ову годину 1000 (хиљаду) динара у сребру; 3. Спис треба да изнесе најмање 6 (шест) штампаних табака средње осмине; 4. Награђени спис је својина пишчева, али се мора штампати у оном облику, у ком га Одбор за награду буде одобрио, и у оноликом броју примјерака колики најмање одбор буде одредио. Писцу ће се награда издати кад поднесе Академији 50 наштампаних примјерака награђеног списа; 5. На натписном листу награђеног списа стајаће *Наградила задужбина арх. Нићифора Дучића*, а испод тога слика завјештаочева; 6. Непримљени рукописи не враћају се писцима; 7. Писци који желе да им списи буду награђени из овога фонда треба да их пошаљу Срп. Краљ. Академији најдаље до краја мјесеца децембра 1901. године; 8. Списи се могу слати и под пишчевим именом и без тога; у овом другом случају писац је дужан ставити знак на спису и исти такав на завоју затвореног писма у коме ће бити име његово; 9. Штампани списи не могу се подносити за награду.

* Главни одбор Друштва Св. Саве смјера да ове године штампа IX. књигу својега органа, *Братства*. Прилози, који су до сад стигли уредништву, и ако по количини нису малобројни, по каквоћи нема их толико, колико би требало да испуне ову књигу. С тога уредништво, поред објаве, коју је обзнанило послије изласка VIII. књиге, позива родољубиве писце српске, особито старије и на перу огледане, да се својим радовима одазову *Братству*, најдаље до краја јуна ове године, а у смислу овога програма: У свима књижевним прилозима треба имати на уму онај велики патриотиски задатак, који је Друштво Св. Саве узело на се и који је у главном у овом: да шири просвјету и његује национално осјећање и врлине у српском народу. А поименце у *Братство* се примају ови прилози: 1. Чланци, у којима се описују српске покрајине или поједина мјеста, чим било знаменита за српски народ; 2. Чланци о повјесничким догађајима српскога народа, старим, новим и најновијим; биографије знаменитих Срба, ратника, књижевника, наставника, духовника, и других заслужних родољуба; 3. Популарне расправе о језику, обичајима и свима особинама српскога народа; 4. Патриотске, моралне и научне умјетничке пјесме, приче и расправе; 5. Чланци из других наука, писани за народ, с намјером: или да уклоне какав недостатак и заблуду или да помогну радиност и умни развитак српског народа. Чланци не треба да буду сувише дугачки, да њина дужина не би била на штету разноврсности ове књиге. Примљеним за *Братство* прилозима даје се награда према утврђеним *Правилима за уређивање Братства*. Прилоге треба слати тајнику друштвеном Момчилу Иванићу, уреднику *Братства*, ул. Св. Саве бр. 17.

* Матица Српска у Новом Саду отпочела је серију својих књига *Животом Дра Јов. Суботића*. Први дио: *Идила*. Ова автобиографија Суботићева испуњава дио његовог дјетињства и ђачког живота; животопис је писан у виду писама лаким маниром, дотичући се свега што је Суботића забављало као

дијете. Име овог славног човјека заслужно је по историју српског народа у Војводини, тако, да сви податци који се тичу било њега, било оних прилика у којима је он живио и радио, ваља да буду прибиљежени и тако да послуже временом као грађа и слика онога снажног доба нашег препорода у оним крајевима. Да ли је та автобиографија прикладна лектира за шири круг Матичиних читалаца тешко би било рећи. Цијена је 1 круна 50 потура. Редакција ове автобиографије повјерена је професору Г. Тихомиру Остојићу.

* Књижевни Одбор Матице Српске држао је свој састанак 19. прош. мјесеца, на коме су посвршавани ови важнији послови: упућује се редакционом одбору *Књига за народ*: Петра М. Мојића прерада *Христова црква* од Павла Никољског. — Ријешено је, да се позове Др. Ј. Цвијић да према својој напомени изложи писмено свој распоред за географско-етнографску карту и студију о земљама под круном св. Стевана у колико се тиче Срба. — Чланак Др. Ј. Радонића: *О кнезу Павлу Раденковићу* издаје се на оцјену члану Милану А. Јовановићу. — Примљен је за *Летопис*: чланак Др. Ј. Радонића: *Писмо А. И. Тургењева Митрополиту Стевану Стратимировићу и одговор митрополитов с прилогом његове расправице о Власима*, и расправа проф. Јована Томића: *Цртице из историје сењских ускока*. — Студија Дра. Бран. Петронијевића: *Фридрих Ниче, живот и философија* издата је на оцјену. — Члан Р. Врховац реферише о рукопису Лазе Костића: *О Јовану Јовановићу Змају и његову певању*. Према реферату, ријешено је, да се позове писац, да усвоји све напомене, које је учинио референат и да из свога дјела изостави све што је за изостављање, јер се дјело онакво, какво га је Костић поднио не би могло никако примити. Рукопис Костићев износи 233 ситно исписане стране.

* Штампан је *XXXV Споменик* Српске Краљ. Академије (првог разреда V), с овим садржајем: Површине речних сливова и дужине река Краљевине Србије, израђено у Географском Заводу Вел. Школе. — Прилог флори маховина у Србији, од Миливоја Симића. — Прилог познавању маховина у Србији, од Жив. Ј. Јуришића. — Фораминифери из друго-медитеранских слојева у Србији, палеонтолошка студија од П. С. Павловића. — Прилог флори гљива Краљевине Србије, од Николе Ранојевића. — Хемијско испитивање минералних вода у Краљевини Србији, од Д-ра Марка Лека.

* *Српски Књижевни Гласник* доноси ову биљешку: Прије краткога времена довршен је у штампарији *Каталог рукописа и старих штампаних књига*, које је по одлуци Српске Краљевске Академије, саставио проф. Љуб. Стојановић. У овоме су каталогу описани сви рукописи и штампарске првине, којих има у збирци Српске Краљевске Академије; прво је детаљни опис рукописа словенских, па рукописа на туђим језицима, па онда опис фотографских и других снимака, и напошљетку опис старих штампаних књига. Састављач је овоме послу додао и потребне пријегледе: прво су бројеви инвентара и бројеви под којима су рукописи у овоме каталогу, па пријеглед рукописа по садржини, по језицима, по времену, па су побиљежени писци рукописа, и на крају је регистар. Овај је каталог штампан у издању Академијину. Књига је у 8-ни и има 267 страна.

* Примили смо на приказ *Српско Цвеће* са сликама, за омладину спремио Л. Зрнић. Издање Српске Краљевске Двор. Књижарнице Мите Стајића у Београду. 1901. Уређивач је пробрао неколико одличних аутора српске књижевности, донијевши укратко животопис и значај њихов уз лијепо израђене ликове. Заступљени су: Вук Стефановић-Караџић, Бранко Радичевић, Љубомир Ненадовић, Лаза Лазаревић, Ђура Јакшић, Јован Јовановић-Змај и Коста Трифковић. Књига износи 224 стране велике осмине, на финој артији а стаје само 2 динара. Ова је књига намијењена омладини средњих завода у нижим разредима.

* Уредништво *Кола* расписује награду од сто динара у злату за једну приповијетку, која би се штампала у *Колу* а одатле прештампала у 100 примјерака. Писцима се оставља слободан избор предмета и неће се обзирати на величину. Рок је 1. јула о. г. Награду ће додијелити нарочити за то одбор. Прва по вриједности, послије награђене приче, добиће 40 динара у сребру. Ненаграђене приповијетке вратиће се писцима натраг, ако то желе.

* У 17. броју *Бранкова Кола* изашао је од П. Аршинова чланак: *Константин Данијел Сликар*, као прилог историји српског сликарства. На завршетку апелује уредништво на српско родољубље и отвара лист за скупљање прилога на подизање скромног споменика овом врсном сину српског народа, коме се данас једва знаде за гроб. На ову цијељ довољно је ако се скупи 200—300 круна. Скупљања се примила Администрација Бранкова Кола. Прилози нека не буду ни мањи ни виши од 1 круне.

* *Иван Васин Поповић* уредник *Сарајевског Листа* издао је овај позив на претплату: „*Neera:* Књига мојега сина (Il libro di mio figlio) са дозволом списатељице превео Иван Васин Поповић. Ову красну књигу, какве не вјерујемо да има равне у свјетској књижевности, написала је знаменита италијанска романсјерка *Neera*, написала је мајка својему сину, тако свестрано, језгровито, са таком мудрошћу и са тако топлим осјећајем, како само високоумна жена, како само врује срце мајке може да испише и намијени својем идеалу, својем рођеном чеду. Ја сам ову књижицу од 7 шт. табака мале 8-не превео са наслађом, вјерно и помно и намијенио ју *нашој зрелијој омладини*, да јој буде *путевођа у животу*, на путу својега *моралног усавршења*. Књига ће за кратко вријеме изићи из штампе, те *молим пријатеље* лијепе књиге и нашега подмлатка, *да ме сабирањем претплате подупру у овом издању. Цијена је књизи само*

1 круна. Ко ми скупи 10 претплатника, даћу му *једну књигу или једну круну на дар.* Коме је воља, може ми сабрану претплату послати у напријед и у том случају ја ћу платити поштарину за одаслане књиге, а коме је наручније, нека ми само јави колико је предбројника сабрао, па ћу му жељени број књига послати са *платом у наточ* (Per Nachnahme). Књига се особито препоручује за *школске награде зрелијој младежи средњих школа*, на што свраћам пажњу наставникâ."

* На врло финој артији, у елегантном формату и опреми изишле су *Пјесме* Алексе Шантића. Књига износи 190 страна а цијена јој је 2 круне а за ђаке 1 круна 50 хелера. Препоручујући за сада најтоплије ову поетску збирку читаоцима надамо се ускоро опширнији реферат о њима донијети. Спољашна опрема је врло лијепа. Наклада је пишчева.

* *Племенита крв* од Ернеста Вилденбруха, прича за омладину превели са 30. њемачког издања Ђ. и М. Миловановић. Цијена 40 хелера. Ова је приповијетка у Њемачкој стекла великих симпатија нарочито у омладинским круговима тако да је доживила у најкраћем времену 30 издање. Ова се књижица у својој домовини даје за успомену једно другом као лектира јаке моралне и здраве тенденције. Ми је нарочито препоручујемо за испитне дарове нашим школама. Издање је изишло врло укусно у штампарији Пахера и Кисића у Мостару.

* У Биограду је изишла нова књига Лазе Комарчића *Преци и потомци.* То су историјске слике постања данашње Србије, у двадесет одјељака међу којима је и опис Биограда из доба Сулејман паше. Уз књигу је и лик краља Александра и краљице Драге. Издање је укусно а цијена је 2 динара.

* Штампана је и друга књига *Принципи Историје* од Боже Кнежевића са посебним насловом *Пропорција у Историји.* Ово је дјело штампано трошком фонда Димитрија Николића-Беље, у Државној Штампарији. Дјело износи 384 стране велике осмине.

* Из *Кола* прештампана је етнографска расправа Дра С. Тројановића и М. Гајића *Крвни мир код Срба и Арнаута.*

* Др. Драг. М. Павловић штампао је своју студију *Аустриска владавина у северној Србији* од 1716 до 1739. Студија је написана на основу грађе бечких архива. Расправа је ова одштампана из LXII и LXIV *Гласа Краљевске Академије.*

* Примили смо на приказ *Је ли забрањено празновати Ускрс са Јеврејском Пасхом?* од Максима Трпковића одштампано из богословског часописа *Гласника Православне Цркве.*

* Штампарија Ж. Радовановића издала је прву свеску *Жељезничких причица* од Милована Костића. Књиге нисмо примили.

* Др. филозофије и свршен богослов Бошко Петровић одштампао је из *Српског Сиона* своју докторску дисертацију *Студије и критике на психофизички монизам.* Штампа Српске Манастирске Штампарије у Срем. Карловцима 1901. Цијена 1 круна 30 пара дин.

* *Сунцокрет* ће се звати нова илустрована збирка пјесама, приповиједака и разне поуке за дјецу. Уредник је Мих. Јовић уз сарадњу учитеља и учитељица основних школа. Чист приход је намијењен за екскурзију српских учитеља било у стране културне државе било у које српске земље. Цијена је један динар или круна.

* *Са српског приморја* је брошира коју је написао Дионисије Миковић, игуман, а штампана у Биограду, у Државној Штампарији 1901. Говори се о једном познатом насртају у Паштровићима у почетку 18-ог вијека.

* Српска Књижевна Задруга наставља и ове године засебна издања, те ће за кратко вријеме дати другу књигу Змајевих пјесама под натписом *Чика Јова српској омладини.*

* Одбор за издавање Вукових дјела дао је у штампу трећу свеску треће књиге Вукових *граматичких и полемичких списа*

* Г. Радован Кошутић штампа, као читанку уз раније израђену граматику, *Огледе књижевног језика пољског.*

* У десето коло Српске Књижевне Задруге ући ће поред осталог: Његошев *Шћепан мали*, Љубишина *Причања Вука Дојчевића* и збирка приповједака Ива Ћипика.

* *Пјесме* Јована Дучића биће са свим готове до свршетка јуна о. г. Да би се ово дјело што више растурило наше Уредништво ријешило је да му цијену у претплати *обали* на 1 круну и 50 потура, за Србију 2 динара у сребру. Скупљачи добијају десету књигу на дар или вриједност књиге у новцу, а ђаци скупљачи добијају сваку шесту књигу на дар или њену вриједност у новцу. Књигу ћемо слати о своме трошку и *само уз доплату.* (Per Nachnahme). — Рок претплате је продужен до 25 јуна. Ван претплате остаје књизи цијена 2 круне или 2 динара и 50 пара.

* У трећој свесци *Летописа* штампана је шеста глава *Биљежака једног писца* од С. Матавуља.

* Раније објављени *Стари српски записи и натписи* (I. књ.) што их је прикупила Српска Академија Наука, већ су у штампи и за кратко вријеме биће у рукама читалаца.

* Књижевно Одјељење Матице Српске држало је 30. априла свечану сједницу на којој је њен секретар др. Милан Савић држао говор о покојном Дру Илији Огњановићу, књижевном члану Матице. Сједница је била лијепо посјећена а нарочито је био заступљен лијеп број интелигенције.

* Издавачка књижарница Пахера и Кисића у Мостару издала је згодну џепну књижицу у минијатурном формату: *Слава Крсног имена у Мостару*, гдје се налази попис српско православних породица у Мостару и њихово крсно име. Ова књижица украшена је сликом Кнежеве Вечере, а тексту је додат кратак предговор о значају крсног имена и тропари светитеља. Цијена је 40 хелера. — Ово је врло практична књига приликом честитања крсног имена у Мостару.

* Чешка Академија Наука и Умјетности изабрала је српског књижевника и државника *Стојана Новаковића*, сада посланика на Петроградском двору, за свога иностраног члана.

* За редовног професора међународног приватног права и грађанског поступка на Великој Школи у Биограду постављен је указом *Живојин Перић*, а за редовног професора зоологије др. *Живојин Ђорђевић*.

* За ванредног професора ботанике на Великој Школи у Биограду постављен је др. *Луџо Адамовић*, а за ванредног професора грчког језика и литературе др. *Војислав Ђерић*.

* Наш сарадник познати приповједач *Милан Будисављевић* положио је у Загребу професорски испит из класичне филологије.

* Академски савет Велике Школе у Биограду изабрао је дра *Драгољуба Павловића* за редовног професора опште историје новога вијека.

* *Јован Жујовић* враћен је за професора геологије на Великој Школи у Биограду. Жујовић је и у страном свијету признат као одличан научењак.

Словенска

* Воспоминанія, статьи и писмъа изъза Граници, зове се књига познатога сликара руског Рјепина. Ту је скупљено све, што је умјетник написао и, треба признати, има врло интересантних ствари.

* *Лебедеев и Афанасјев*, два млада пјесника, издали су по збирку својих пјесама. Говорећи о њима, критичар Сементковски и за друге млађе пјеснике вели: ...„Сувремени пјесници сами добро не знају, о чему ће управо пјевати, шта жеље и чему теже. Хоће им се да пјева — то је несумњиво и пјевају кад и када прилично, кад дођу до тема, које су у стању опјевати. Но те су теме у великој већини обичне или сачињавају само пријепјев онога, што је опјевано другима далеко боље; заједно с тим пјесници осјећају и незадовољство. Сравњујући своје пјесме са пјесмама бољих пјесника, они виде, да стварају слабо и осјећају, да им и читалац може ставити питање: зашто они управо пјевају, коме су они потребни? И тај осјећај незадовољства, сазнање немоћи и нагони их да за нечим жуде, нешто траже, теже небу од земље“...

* Будишчев, млад приповједач руски, издао је збирку од двадесет приповиједака, под натписом Распря. Приповијетке су написане мајсторски и одају писца као добра психолога и добра познаваоца околице, из које пише.

* П. П. Гнѣдичъ написао је роман Купальные огни. Роман је написан из живота виших чиновника а такође и из живота књижевничкога.

* И. Игњатов издао је књигу Галерея русских писателей. У књизи се налазе портрети (са кратим биографијама) руских писаца, почевши од Кантемира и свршавајући са Горким. Издавачу замјерају, да је заборавио неке видније књижевнике, док је опет у књигу унио неке, који би слободно могли изостати.

* Стањуковић је издао збирку прича Изъ жизни моряковъ.

* У 8. свесци *Slovenský Přehled* изашао је опширна биографска црта о умрлом Марку Миљанову. У чланку се говори и о књижевном раду покојниковом.

* У словачким Народним Новинама изишао је у подлистку пријевод *Историја једног шпицла* од Милана Недељковића.

* *И овом приликом молимо наше читаоце да нас извине што ни у овом броју нисмо донијели наставак приче Чича-Јордан због болести нашег сарадника, господина Сремца.*

С А Д Р Ж А Ј: Марко Цар: *Како да прославимо 19. октобар.* — **Пјесништво:** Јован Дучић: *Драма.* — *Из посмрчади* Авде Хасанбегова Карабеговића: *Ко пупољак, Ја те сањам, Већ протјече, Кад јесењи вјетри...* — **Приповијетке:** Симо Матавуљ: *Пилипенда.* — Милан Прибићевић: *На путу у јутро.* — Joan Slavici: *Скорпион,* превео Ник. Сп. Матијевић. — — **Чланци:** Павле Поповић: *О Горском Вијенцу* (наставак). — W. F. Brand: *Poeta Laureatus,* превео Милан Ђуковић. — Д. В. Григоровичъ: *Књижевне успомене,* превела Вукосава Иванишевићева. — **Оцјене и прикази:** *Милан Наранџић,* приказује Слободан Јовановић. — *Гласник земаљског музеја у Босни и Херцеговини,* приказује *Л. Грђић-Бјелокосић.* — *Баналачки (раднички дунђерски) језик,* приказује Милан Ђуковић. — **Позориште.** — **Хроника:** *Српска. Словенска.*

Претплату **Зоре** прима њена Администрација, затим Издавачка Књижарница Пахера и Кисића у Мостару, и сви њени повјереници. — Рукописи шаљу се Уредништву. — Појединa свеска стаје 80 хелера. — Прима трговачке и друге огласе, рачунајући од петит-редка у једном ступцу и то: за једно оглашавање по 12 хелера, за три оглашавања по 8 хелера, а за више од три пута, као и за огласе на читавој страни, знатно јефтиније. За сваки пут оглашавања урачунава се 60 хелера биљеговине.

ШТАМПА СЕ У ШТАМПАРСКО-УМЈЕТНИЧКОМ ЗАВОДУ ИЗДАВАЧКЕ КЊИЖАРНИЦЕ ПАХЕРА И КИСИЋА У МОСТАРУ. 1901.

Год. VI. Бр. VI.

ЗОРА

ЛИСТ

ЗА ЗАБАВУ, ПОУКУ И КЊИЖЕВНОСТ.

Уређује

Атанасије Шола

Излази сваког мјесеца. Износи 4—5 табака а цијена јој је: на читаву годину 8 круна или 9 динара, за ђаке 6 круна или 7 дин.

У Мостару, јуна 1901.

Знаменити Срби XIX-ог вијека.

„И Српски је Народ предао вјечности свој деветнаести вијек... Обично се узима, да је минуло стољеће дошло наглашено страшним бурама; да му је на освитку судбина намијенила задаћу обухватити крупна и необична дјела народâ и појединаца на свима пољима, гдје се снага рода људскога имала објавити. У суморном завршетку минулога стољећа многи су о њему изрекли суд који, у кратко сведен, гласи: деветнаести је вијек оставив највећу задаћу своју, највидније обиљежје бића свога — питање о народности — неодлучено! И Српски Народ може потписати тај суд. Па ипак — минуло стољеће не прође за Народ Српски тихо ни на празно. Ако Народ Српски и биљежи у њему многе преварене наде и многе отклоњене успјехе, ипак је радом својим, борбом на свима пољима часнога дјелања, не само казао свијету да је жив, већ је дао толике доказе свога узвишенога и племенитога бића, да је извојевао себи права и признања у колу просвећених народа европских, да је задобио за се љубав и одушевљење највећих умова и најбољих представника првих народа. А како Српски Народ стајаше у деветнаестом вијеку међу својом словенском браћом? Мјесто одговора довољно је сјетити се колико интереса за њ, колико љубави према њему, показиваху словенски бесмртници: Копитар, Добровски, Шафарик, Востоков и онај сјајни поменик њихових другова из свих племена словенских.

Па шта бијаше то што у томе стољећу изазва толику пажњу просвећенога свијета према васцијелом Народу Српском? Многе су одлике тога доба: праска пушака, која у лијепој Шумадији објави да је настало ново доба; звекет ханџарâ, који у кршној Црној Гори нигда и не бијаху стављани у корице; њима слична борба готово у свима другим покрајинама српским а у различитим периодима минулога стољећа; пробуђен дух на-

родни, који се у свој величини својој јави у класичним народним пјесмама српским. Ту бијаху, посебице, први синови рода нашега: умни Доситије, ђенијални Вук, учени Даничић, неуморни Панчић, заслужни Мушицки и Милутиновић, бесмртни Његош и Бранко, учени Томазео и Пуцић, благи Бороjевић и мудри Љубиша, изрази душе народне: Вишњић и слијепи Ђуро, велики добротвори: Зелић и Текелија, Гавриловић и Игуманов. А шта тек да речемо за владику Светога Петра, за Вожда Карађорђа, за првога Кнеза Милоша Великога, за див-јунаке: Бирчанина, Ненадовића, Синђелића, Хајдук-Вељка? А колики је, опет, списак свих оних великана из свих покрајина српских, који достојно могу стати поред наведених великих имена!... Ко их гледа блијеште му се очи!

И сад — хоћемо ли та, и таква, имена предати само историји, да се њиховим дјелима диве тек позни нараштаји, да се тек нека покољења на њима уче како треба за народ живјети, радити и мријети? Или ћемо — за срећу своју, за славу рода свога — заћи са сјајним помеником имена̂ њихових по свему Српству, од дома до дома, од школе до школе, из цркве у цркву, са славе на саборе, и показати своме Народу шта је дао дух његов у минуломе стољећу, те га храбрити новом снагом и изазивати на нова, Богом благословена, дјела? На таква се питања одговор са̂м собом јавио: не плашећи се труда ни жртава, брига̂ и несаница̂; не бојећи се да нас Народ неће разумјети; не очекујући да нас неће потпомоћи; а у увјерењу да тиме вршимо своју српску дужност —

Српска Штампарија у Загребу прегла је да Народу Српском да̂ дјело, у коме ће се — сликом и ријечју — огледати велики дух његов у најбољим му синовима из свих земаља у којима Србин живи, те још једном изазвати признање ученога туђега свијета према богатом духу рода нашега. То се дјело зове: *Знаменити Срби деветнаестога вијека.**)

---

*) Дјело ће изаћи у 36 свезака, свакога мјесеца тачно по једна свеска, почињући мјесеца 1. (14.) јула 1901. год.

Свака ће свеска имати по шест ликова, који ће бити израђени на невезаним посебним картонима. Послије сваких шест ликова долазе кратки животописи тих личности. Они ће се штампати на најфинијој хартији исте величине, и тај ће дио имати своју засебну пагинацију, која ће се продуљивати из свеске у свеску тако, да ће се на завршетку моћи тај књижевни дио — који ће тада добити свој посебни натписни лист с потребним предговором, прегледом садржине и регистром — издвојити и засебно повезати као књига што објашњава ликове, који се могу по вољи и личном нахођењу различито разређивати. Нарочита је пажња обраћена на савршеност умјетничке израде, која је повјерена најбољим таквим заводима у Јевропи. Управа Српске Штампарије је увјерена да неће бити постидна ни пред својима ни пред туђинима.

Велики је, хвала Богу, избор који даје једновијековни живот васцијелога Народа Српскога. Да би, пак, у одабирању грађе било и реда и поступности, узет је у главном за основу ред хронолошки. Али ће се од њега и одступати у неколико — управо само у толико колико је потребно да свака свеска приказује, по могућности, пријеглед већег броја српских покрајина, и да, по занимању и карактеру лица, буде што разноврснија и интереснија. Имајући све то на уму, прве три свеске доносе ове ликове с кратким животописима:

I. Доситије Обрадовић, владика Петар I, Карађорђе Петровић, Кнез Милош Велики, Сава Текелија, Филип Вишњић.

II. Никола Луњевица, митрополит Стефан Стратимировић, Вук Ст. Караџић, Јован Гавриловић, Кнез Иво Семберац, Сима Игуманов.

III. Јеврем Обреновић, Алекса Ненадовић, Илија Бирчанин, Сима Ненадовић, Димитрије Давидовић, Никола Томазео.

Сви су културни народи већ добили овакве прегледе својих знаменитих људи у XIX. вијеку. Сад га, у име Божје, добија и Српски Народ, до кога стоји да и овом приликом потврди свој положај на Словенском Југу, да покаже и докаже осталој браћи нашој Словенима, па и туђину, да је српски народ крај небројених патња и залâ знао себе одржати и одњеговати синове, којих се васцијело Српство с поносом сјећа и којима се подичити може. Ми предајемо српском двадесетом вијеку као аманет ово српско дјело, нека га чува и поштује, нека се на њега угледа, јер сумњамо, да ће и једно будуће стољеће бити у стању, да у таким групама одњегује синове као што је то учинио XIX. вијек. То бјеше буран вијек за васцијело Српство, јер се у њему пружаху такве прилике: да се могао одликовати владар, војсковођ, јунак, пјесник, књижевник, композитор и добротвор. Да ли ће те прилике пружити и двадесети вијек, то је питање, *па баш за то прегнимо сви да узмогнемо ово огромно дјело крају привести,* јер оно ће нам бити за вјечита времена од велике користи, а служиће нам на дику и понос.“

*

Оваким патриотским ријечима обратила се Српска Штампарија из Загреба на васколико Српство и позвала га, да учини своју дужност и да ово спомен-дјело искрено потпомогне, е би оно без великих препона могло да допре и у најсиромашнији дом српски. О великој користи и узвишеној цијељи овога поменика свак се могао увјерити из прогласа Српске Штампарије, па с тога и ми, схватајући правилно и потпуно његов значај, на *овом мјесту* позивамо, са своје стране, све своје пријатеље, да без оклијевања похитају у сусрет овоме знаменитом предузећу, које ће раскомаданом Српству пружити дјело, „у коме ће се — сликом и ријечју — огледати велики дух његов у најбољим му синовима из свих земаља у којима Србин живи.“

Прије но што се приступило извршењу овога предузећа, управа се споразумила с највиђенијим књижевницима српским и у стању је објавити да су сви, на које се обратила обећали своју помоћ да замисао буде што боље изведена. Та ће господа бити на руци Г. Андри Гавриловићу, професору, у Биограду, који је главни уредник овога дјела.

Управа се споразумила и са нашим српским умјетницима сликарства, који на овоме дјелу већ у велико и раде. Наш врли и признати умјетник Г. Урош Предић израдио је натписни лист, који је на проспекту оштампан.

Прве три свеске већ су готове. Нарочито се сачекало, да се ове три свеске сустигну, само да би се поштованој публици показало и доказало, да се овај посао најозбиљније предузео, те да нема никакве бојазни, да би се започето дјело могло прекинути. Прва свеска разашиље се 1. (14.) јула 1901. год.

Управа је у ово највеће и најзнаменитије књижевно издање српско уложила огромна средства материјална, што ће лако појмити свак, који је и мањи сличан посао кушао. Али да би издање ово, коме је циљ и да оплемени и да поучи, што више продрло у Народ, одредила се најнижа цијена која се могла учинити, а то је:

свака свеска стаје 3 круне или 4 динара.

Ко жели да се претплати на ово цјелокупно монументално дјело, нека пошље поштанском упутницом 3 круне (или 4 динара) и тачно своју адресу, на *Управу Српске Штампарије у Загребу,* а будуће свеске слаће се тачно свакога првога у мјесецу.

За ове крајеве претплату прима и наша Администрација и Издавачка Књижарница Пахера и Кисића.

Пјесништво

БОЖЈА ПОРУКА

из Прозаида Змајовиних.

Погодио се Бог са ђаволом да поделе време: дани да остану Божји, а ноћи да добије ђаво.

Ђаво се томе радовао, ал људи, кад то чуше, јако се уплашише и узнемирише. Послаше Богу једног голуба, да га пита, шта сад да раде, да им ђаво не науди..... Голуб се брзо врати са овом поруком од Бога: *„Ко хоће да се сачува од ђавола, нека ноћу спава!“*

Загреб.

О, ПУТНИЧЕ...

О, путниче из даљине,
Ако твоје срце гине
За љепотом, коју ниђе
Нити позна, нити виђе,
За љепотом коју само
Рај у себи скрива тамо,
А ти ходи
И походи
Мој лијепи родни крај!

Гле, што до сад гледô ниси:
Плава брда, сјајни виси,
Подупиру небо наше
А под њима равне паше
И лијепа мирна села
Поздрављају бистра врела,
А кô лаки, драги снови,
Б'јела јата — голубови
У златни се губе сјај.

Овдје цв'јеће гледи на те,
Тамо слатки звук се њија,
А на руже и гранате,
Кô прамење сњежно, благо,
Лептирова јато драго
Своја лака крила свија —
А до плавих водâ они',
Куд пастирка стадо гони,
Позлаћени шуми гај.

Свуда живот! Свуда здравље!
У тополи пјева славље,
Вјетрић струји и на крилу
Златним зраком носи свилу,
А далеко р'јека чиста
У широком пољу блиста
И кô поздрав драг и мио
Њезин слатки шумор тио
У мили те зове крај.

О, лијепа, земљо драга,
У теби су сва ми блага!
У теби је срећа моја!
У теби ми дух пропоја!
Па до гроба, тебе, мајко,
Твој ће синак љубит' жарко,
И у срећи, болу твоме,
Ти ћеш бити срцу моме,
Свети олтар, златни рај!

Мостар.

Алекса Шантић.

Чича-Јордан

Једна слика

— Стеван Сремац —

НАСТАВАК*)

II.

Сад је чича-Јордан опет ашчија, а не треба ни да кажем, да му ашчиница добро ради; ради, вала, и лети и зими, као што је до сад радила и свака она башта у којој је чича-Јордан пударисао.

Ашчиница је била на угледном месту, на ударцу. Имала је и своју фирму; на грдном гвозденом плеху стоји накићено руком вечито пијаног молер-Мише: »*Ашчиница Јордана Симјановића код севапа*«, а готово би боље било да је послушао неке који су му саветовали да метне »Код Алајбегове сламе« или »Код Болечке механе«. Јер је, доиста, ова ашчиница силно опоминьала на стару Болечку механу, која је већ и пословицу прешла, и за коју се говорило због доброте и расејаности старога механџије: »Бог да прости на Болеч мејану; једосмо, писмо, не платисмо, — и *кусур* добисмо!« — Испод написаногa има и слика а испод слике написан дијалог, све руком споменутога Мише молера. Његова је, кажу, и идеја а и израда идеје. Насликата су, наиме, два човека, један ужасно дебео а један опет ужасно мршав, и пита дебељко мршавога: »За име божије, где се ви храните?« А мршави му одговара: »Ја се храним тамо код Јохана Швабе!« — »Зато сте тако мршави!« — »А ви, где се ви раните?« пита мршави дебелога. — »Ја се храним — вели дебељко и левом се руком глади по трбуху а десном, која је неспретна као и лева, поносито показује доле на чича-Јорданова врата — ево овде код православног Србина, гостољубивог чича-Јордана!« — Је ли то молер-Мишина баш оригинална идеја, или је само позајмљена, то писац не може тврдити, — али, да је чича-Јорданова ашчиница, и иначе добро посећена, због те фирме била још боље посећивана — то је као свето!

Била је на згодном месту, па привлачила и спољашношћу и унутрашношћу својом. Споља угледна а изнутра и лепо намештена, и пространа као мало која ашчиница. На једном дувару насликан тврди Качàник, и скоро у природној величини — неизоставни у млекаџиницама и ашчиницама — Краљевић Марко на шарцу и Муса Кесеџија, али све то у оном моменту, кад Марко има две главе, једну своју на раменима и другу, Мусину, у рукама, а Муса Кесеџија ни једну, него му из подуже шије шикља крв као из закланог пилета. На другом је зиду еснафско писмо чича-Јорданово а више њега светац чича-Јорданов, слава његова. То је икона Св. Ђурђа пред којом се палило кандило уочи сваке Недеље и сваког празника. Њом је чича-Јордан клео рђаве платише, плашио атеисте препаранде, а оне халаве муштерије уподобљавао насликаној неситој аждаји коју пробада св. Ђурђе, али која је тако невешто насликана да пре изгледа да се од голицања копљем кида од смеха, него да издише и испушта своју погану душу (ако је, то јест, уопште и имала). Испод еснафског писма било је прилепљено неколико прокламација, престоних беседа и адрêса већине и мањине скупштинске. За тим неколико умесних полицијских наредаба односно вођења паса на узици метар дугачкој, наредба којом се забрањује пљување по тротоару у интересу драгоценог здравља мештана. На трећем зиду била

*) Види 2. број *Зоре* од ове године.

је слика Скендербега, кнеза Милоша и Михаила по укусу чича-Јордана; даље Бихнер и Спенсер, Либкнехт и Писарев по укусу препаранада; и, на послетку, ту су и неке слике исечене из илустрованог часописа »Ueber Land und Meer-a«: нека принцеза Липе-Детмолдска и неки мали принц Саксен-кобур-Готски у плундрама и још неке Швабе и Швабице у цивилу и у униформи, Бог ће га знати по чијем укусу! — Све је то полепљено по дувару као и слике једне вршаће машине, силне корице од цигар-папира и илустрован ценовник неке фабрике мебла.

Али »мебл« своје радње, »механски једек« названи, изгледа да чича-Јордан није купио из трговине коју, рекао бих, препоручиваше оним ценовником на зиду. Јер и клупе, и столице, и дугачки столови, били су од просте, мрко обојене чамовине, све рукотвор Гаје Тишлера који имађаше златне руке, али проклета она његова гуша, што добије то попије, и с тога је увек у ходу заплетао ногама а у говору језиком.

За тим столовима било је увек света а највише их је, наравно, било у подне и у вече. Већ само име »ашчиница« казује и каква је публика долазила да се поткрепи ту јелом и пићем. Пићем, велим, јер чича-Јордан је имао и механско право, право да точи и крчми пиће. А точио је чисто природно вино, јер није држао келнере са јако исеченим прслуцима, и у фраковима цал-келнере, па за то и није имао нужде да квари вино, које је он, у осталом, сматрао као светињу, јер се њиме православни хришћански свет причешћује.

Сем доброга вина — због кога су свраћали ту и угледнији пензионари, па чак и дјејствителни, онако мало виши, чиновници — имао је и добре ракије, шљивовице и комовице, и још многе друге, од разних трава начињене и у редове поређане, тако да му је једна страна ашчинице изгледала формално као апотека, у толико више и потпуније, што су му све флаше биле са етикетом, натписом; формално као у апотеци. На једној је флаши писало: »Рађија кад има човек муку на срце«, на другој »Рађија, од лек, кад заболи пупак«, на трећој »Рађија проти дерт кад га човек има«; на другима опет тако нешто. Чича-Јордан је искрено веровао у исцелителну моћ тих ракија; клео се свим на свету, и наводио примере, људе којима је помогла кад су већ и сами лекари дигли руке од пађеника. А Молер-Миша би, кад би се ту случајно десио, потврђивао и додавао, да он само с тога и долази и пије ракију, прво што му помаже, а друго што лекарима не верује па није луд да их помаже, и свакога саветује, да се на-њ угледа.

А иза вина и ракије није по квалитету изостало ни јело. Кујна чича-Јорданова била је на гласу. Многа сиротиња а тако исто и многи гурмани, знали су за њу. Колико се њих маторих бећара зарекло, кад се у хотелу нађуте на јело, и рекло: »Оће Бога ми да ме натерају, да учиним неку глупост — да се оженим!« Зарекло па порекло, чим се дохватило чича-Јорданове кујне. Сиротиња је ишла Јордану што је ту кујна јефтина, а гурмани, што је добра. Али и ако је кујна била добра, управо изврсна, ипак, држећи се оне изреке, да све »што се хвали, то се квари«, нису је ником хвалили ни препоручивали, него су је, као прави себичњаци, сами ревносно похађали и поштено плаћали.

Но и ако је била јефтина кујна, није јефтин био новац, и за то је било и вересије; сигурне вересије и пропале вересије. Чича-Јордан је,

истина, купио и приковао на зид оно срце од плеха, које се вија по многим кафаницама, и на коме стоји наштампано: »на вересију не дајем, новац не позајмљујем, мјенице не потписујем!« Али је од ова три завета само овај последњи одржао, јер шта друго и казује она дугачка мушема са силним именима и цифрама, него да је чича-Јордан ипак остао онај стари чича-Јордан. Па као што се као пудар зарицао, да ће да пребије и убије лопова, па то није никад учинио, — тако и сада као ашчија, поред свег зарицања да ће да тужи, није ниједног рђавог платишу тужио суду. Него он пише а други крадом брише неплаћену вересију. А бивало је да и сам чича-Јордан побрише вересију, како плаћену тако често и неплаћену вересију, кад тако понекад (управо: почешће) искрсне какав неспоразум и обавештавање, — а, вала, какви су му многи гости били, — таквог неспоразума било је почешће.

Тек ће тако неки отпочети пошто се неко време ранио, па дошло до плаћања:

— Ама, ти му нешто много ту наређа и написа!

— Како, џанум, много?!

— Ама, па много!... Како, како то...

— Хехе, смеје се чича-Јордан, саг питаш: »Како то?« Е, не бива, дете! Кад ручаш: »*Охохо!*«, — кад плаћаш: »*Како то?!*«

— Ама, џапа се онај, шта ти ја знам, шта си ти ту надрљао!...

— Па ти си писмен, белким! Ти убаво знаш што си поручаја, а знаш још поубаво и писмо!

— Море, отреса се овај, кој ће да ти зна те твоје јероглифе! Шта је то, какве су то цифре!?

Чича-Јордан је имао свој особити систем бројева који није био ни римски ни арапски.

— Је л' не знаш писмо и јазију? пита га увређени чича-Јордан.

— Незнам! Вели овај, то нису ни аритметички ни алгебарски знаци.

— И неси ручаја код мен' и леб и сас леб!? пита га категорички чича-Јордан.

— Ама јесам... ал' се не сећам, да је толико много... Не памтим...

— А, не пантиш! Тако ли ће му бидне! Је л' то збориш?! пита га љутито чича-Јордан.

— Не памтим, јâ!

— Е, лепо, кузум! И ја не треба да пантим! вели чича-Јордан и брише рачун! Ај', фаћај си пут! Не си ми дужан ништо!... Кад моја леђа видим, — таг и теб' те да видим! — Тол'ко!

— Ама... ја... ка' велим...

— Јок, јок! Тол'ко се збори! Што поруча и попи, за то ич ти не тражим ни бешлак!... То си поручаја и попија за душицу покојнога ми татка Симјана. А саг фаћај пут!... »Алиш-вериш« више с теб' веће немам!...

И са тим је свршено било. Чича-Јордан нит' га је тужио, нит' га је клео, него је само пребрисао неплаћен рачун и више није примао »Помоз-Бог« од таквог муштерије.

*

Па и ако је често тако радио, ипак му је, некако, рад фајде доносио!

— Бреее! узвикнуо би скоро свако вече чича-Јордан, кад би ради пребрајања пазара извукао чекмеџе пуно пунцато бакра — бре, бре, бре!!! Пази, море! Што је пазар! па се зацени од смеха. Све краде, бре, брате, — и пâ даде Господ пуно чекмеџе!

И доиста, тако је и било. Није баш свака пара од пазара доспела у чекмеџе. Јер чича-Јордан је имао

још два помагача; помагаче у свему, у кувању, послуживању и наплаћивању пазара, а то су Апостол и Ванђел којима света њихова имена нису могла очувати да не подлегну неким и неким земаљским слабостима. Њих тројица, дакле, чича-Јордан, Апостол и Ванђел, служе и наплаћују и спуштају у једно чекмеџе све дотле, док се оно не напуни дупком; док се не напуни тако, да не може више ни шаранова љуска да стане. А кад извири први марјаш, онда чича-Јордан почне метати за силав пазар, а угледајући се на њега, тако раде и Апостол и Ванђел, с том само разликом, што чича-Јордан своје после дода при пребрајању пазара, а Апостол и Ванђел опет сваки своје закопавају; јер сваки је имао своје, само њему знано, сокровиште у земљи.

И то је слутио чича-Јордан. Али пошто му је то само смешно било, то није много ни трагао; а и тешио се и тиме, што је, хвала Господу, у стању, да њега краду а не он друге. А гледао им је кроз прсте још и с тога, што су туману заглађивали другим јаким хришћанским врлинама, а наиме: што су се старали, да увек има дугме и зејтина у кандилу; што су се спремали за свештенички чин кад оду на вилајет у Турску, па ради тога знали и певали све црквене песме из ђачких књижица, и, најзад, што су ревносно постили сваку Среду и Петак у години.

А чича-Јордан је држао на ово последње много. У осталом, нису ни смели друкчије, кад је чича-Јордан тражио пост и од самих муштерија својих, па било да су били добре било рђаве платише. Средом и Петком нико није могао добити мрсна јела у његовој ашчиници ни за које паре. Сам је строго набљудавао дужности доброг Хришћанина, па је то тражио и од свакога другог. Спремао се на хаџилук, и за то што је текао, текао је више за душу него за грешно тело своје. Идеал му је био, да што више места ухвати грешној души својој даровима црквама. И он је тај свој идеал истина полако, али постојано и остваривао. До сад је даровао већ неколико епитрахиља и застирача за налоње, један ваздух и дáрке за свето причешће, два престона чирака, па чак и једно јеванђеље сребром оковано поклонио је светом оцу Прохору Пчињском. А још му је остала на срцу жеља, да купи једно звоно, али то кад му се ослободи његово село Топановце, па да зазвони он први, као што је звонио кад су први пут дигнута звона у Врању.

Тога се добро сећа, јер то је био најсрећнији дан у животу његовом. Радо га се и често сећао и још чешће причао, тако да су сви његови гости скоро на памет знали ту његову често причану причу, и за то се већина обично и дизала и одлазила, чим би је почео причати.

— Рече, дође си краљ Милан — у Стару Србију га признаваше за краља још попре него у Шумадију — дође си, рече, Краљ Милан у Врање, па чека. Чека да си иде у цркву на летурђију, па си чека звонење. — »Је ли је звонило, питује краљ, за летурђију?« — »Чукало је, ваша светлос'!« зборе му ађутанти. — »Како чукало?« пита си краљ. — »Чукало у клепало, у д'ску!« — »Па је л' је овој Србија ели је Турћија, ћопеци ниједни!« питује си краљ а мустаћи му се тресев оди голему љутину. — »Србија!« рекоше и темена напрајише ађутанти. — »Па што си не звоне!? питује ги краљ, а тресну сас сабљу, а ађутанти фаћа зорт. Зар тол'ки свет, бре, изгибе

под Крстиловицу и Плачевицу!... За што изгибе тол'ка војска, — веће за сербез живење и звонење! Што не звоне!?« — »Звона си немају, па како ће звоне!« зборе си па они. Краљ се таг нађути па се врну у Ниш. — »Дор не дигнете звона, да знате да ви нећу дођем! Тој, рече, да се поздравите на Врањанлије!« рече краљ и нађути се. А, истин', требаше да се нађути! Посрамише се, много се посрамише грађани, па рекоше: »Истин', убаво си збори краљ!« па брго заредише кроз чаршију и маале, и скупише, жёне, големе паре и купише звона.«

Хехе! смеје се раздрагани чича-Јордан и наставља даље. »Када окачише звона у Врање, па када зачуше оно најмалецно »тим-тим«, па оно друго, па треће, па четврто, па пето како топ »бим-бам, бим-бам!« Једна лепотиња! Три дана гладан да ги слушаш; па ручак да заб'равиш! А Турци, (што су пшешка вера!) скуташе се у подруми, па покрише главу сас јаст'ци, јоргани и черге, а у уши восак набуташе, сал да не чују... Они си бегају оди звонење како ђавол од петлово појење! И петал је кристијански; за то се и не коље, нити па руча! Када у старо време, свети Петар уфати зорт па се одрече Криста; — три пута га петал утера у лаж!! За тој се и петал вика кристијански, и за то му дају чес'! А чуја сам из књиге, да има, ете, једна вера — пâ је кристијанска — што си на кубе — куде је код нас крс' — тура петла, демек, да распуђује нечисте силе. — Ех, оно звонење! И ја си звòнӣ! Уфати за јуже па кад запоја ону гњиланску:

»Паде облак на Србију
Појави се, џанум, сјајна звезда!«

Тако је не само причао него и радио чича-Јордан. Јер сем поклона учињених и спреманих да их учини, он је већ помало и хаџија био. Ишао је у Свете Дечане, ишао у Свету Гору и сад је само желио да иде на Свети Гроб, да се поклони. Да пошље оданде саборној цркви ону велику јерусалимску икону, што ју обично хаџије доносе и на којој су, као на каквом табеларном прегледу насликани и изнети сви догађаји мили и свети сваком добром хришћанину, — то да пошље, а он сам да остане тамо; тамо да умре па да га сахране у светој долини Јорданској!

(СВРШИЋЕ СЕ)

Биоград.

Троје

(Из мојих успомена)

— Милош П. Јирковић —

Било ми је чудновато друштво, само по себи типично и суморно као мутан октобарски дан. Састављао га је неки осниски старчић са својим малим мршавим коњићем и старим олупаним двоколицама што су сваког јутра дуго лупала кроз нашу улицу.

Митко, господар, био је омален жив старчић са шиљатом главом ураслом у издигнута рамена и једним полустопалом, које је негде морао изгубити, те је при оду по мало нарамљивао. И лети и зими носио је сукнени похабани гуњ а опасивао се старим црвеним појасом, иза кога му је вирила лепо ишарана глава његове пречанске луле, коју је купио негде у Банату на вашару. Био је родом из Вишњице имао је тамо нешто земљице и две три кравице, од којих су и он и цела му породица живели. Свакога јутра долазио је на својим старим двоколицама, носио судове с млеком и уз пут пребројавао новац што би га од дужника добио. Лети је ишао већином сам а зими га је

пратио овећи дечак од својих 13—14 година, лица по готову са свим старачка и за чудо озбиљна. Све беше ружно на том мршавом и бледуњавом дечку, само су му плаве очи гледале некако чудновато благо, те умекшавале ону озбиљност његова бледа лица. Косу је имао велику, русу и увек неочешљану, чије су га неуређене витице чиниле још ружнијим и чуднијим. То је био синчић Митков, Столе.

Мали мршави коњић, Мишко, како су му и отац и син тепали, познавао је по готову сваку кућу у нашој улици, где је Митко млеко носио. Није било потребно заустављати га, он је сам стајао пред вратима, чекао док се млеко горе не однесе и потом са свим мирно стајао исто тако и пред друга врата и све тако дуж целе улице. На дирања дечија нањулио би уши, а затим би мирно махнуо репом као да ништа није ни било, а главу високо издизао и гледао на врата на која му је господар ушао. Пред нашим вратима стајао би донекле мирно гледајући право у мој прозор, а потом би почео да удара о земљу предњом ногом све дотле, док не би добио парче хлеба, на шта се био редовно навикао.

— То је тако паметна животиња! рекао би онда Митко потпуно задовољан и тапкајући га по врату. — Разум му као у човека а памти за причу. Јуче прешао сам крај улици и мислим да сам потпуно готов, те се дао у моје рачуне, кад Мишко од једном стаде. Потерам га, неће. Погледам га боље а он стоји пред кућом г. Марка, окренем се за собом а оно стоји још суд с млеком. Да, да, паметна је то животиња! Само што не проговори, — и онда га поново потапша по врату и нежно му шапне: — Ајд' Мишко, ајд' рано, далеко је нама путовати! — и двоколице се крену даље по неравној калдрми.

— .....Знате ли, — рече ми старац једнога јутра, пошто је Мишко као и обично добио своје парче хлеба, — то је за њега фина храна, ђаконија к'о за децу колачи. Мало сламе и нешто кукуруза, то је довољно за њега, је л' да, мој стари војниче? А он се за то не љути. Поједе све тако лепо и кошар очисти, да се Столе не мучи изјутра и у вече.

Из споредне улице указа се разбарушена глава сељачког дечка у излизаним старим чакширама и с ниским фесом на глави, носећи у руци неку велику кутију.

— А ту је и он, мој Столе, — рече старац скрећући разговор на мршавог дечка, — ви га познајете, је л' да? Красан је то мали, само не чује добро. Шта ћеш му, Господ му тако удели. Но шта се бојиш, — рече му кад Столе мало даље застаде, — прићи ближе; господин те добро познаје. Ето видите тако, — окрете поново мени, — много је срамежљив а добра душа; Мишко га воли боље од све остале ми деце. Треба да их видите само у чаиру, кад Мишко пасе. Трчи заједно са Столетом, ухвати за рукав и вуче га к себи, па онда од једном потрчи у галоп и сакрије се иза дрвета, да га Столе тражи. Као права деца, ни узми ни остави! А и школу је учио он, мој Столе. Води ми рачуне код куће и записује све у књигу. Учитељ ми вели да га и даље оставим у школи овде негде, е али где је то за нас? То је само за варошку децу, а ми смо сељаци били, сељаци остајемо. Плуг и мотика, да оремо и копамо, па с тим и да умремо.

Столе метну кутију у двоколице, па онда прође Мишку и поче га мазно миловати, а старац извади иза паса лулу, запали је и метну у

уста. Стаде грискати давно поцрнели камиш и онако кроза зубе настави:

— Знате ли, ја — Богу хвала — имам код куће још четворо. Тешко истина, деца ситна и нејака, али зар смо ми криви за то. Добар је Господ, који и птице небеске храни. Осам сам имао. Најстарија ћерка ми утекла је пре два месеца тамо негде у Ресник. Ви знате, то код нас бива, у господе је срамота. Добра кућа, кажу, али сиротињица. Кроз две недеље биће и сватови и Столе јој купио дарове. Ја нећу да идем; љуто ме је наљутила, душа моја, што је тако сама отишла. Бар да је и речи рекла, но крадом у предвечерје. Зар Митко није могао да је удоми, истина сиротињски, али бар поштено, — и њему се указа суза у оку. — Али шта ћеш: младост — лудост; ври му снага, а крв неће да мирује.

Он приђе поново коњу, поново га потапка, загледа нешто око узде, и спремаше се да пође.

— Код »Топа!« — рече Столету, а затим се поново окрете мени и додаде:

— Да, да, тако је то! Како ми је она отишла, отишло ми је све. Али куда ћеш, и њему треба своја кућа. — Овде као да се сети нечега и узвикну: — Ej, ej, Митко, ти причаш још од Косова а сунце већ високо. Ајд', Мишко, ајд', стари друже; ми ћемо и са овог света заједно. Тако смо навикли, шта ли? — и двоколице се изгубише у другој споредној улици.

Бијаше већ зазимило. Јесен се лагано спуштала и вране су чешће прелетале гачући и предсказујући тиме скору зиму. Небо се често навлачило суром оловном бојом; из облака је кадшто падала преко целога дана лака магличаста кишица и хватала се као танке иглице по лицу и хаљинама. Студен је постајала све јаче; из суседних кућа подизали су се густи колути плавога дима; живост на улицама губила се свакога дана и живот се сводио на досадни собни затвор.

Митко је носио сад неку стару дугачку кабаницу, што се на грудима закопчавала црним гајтанима, а главу је крио у топлу вунену капуљачу. И коња није оставио незаштићена, ушио му је неки стари покровац и метнуо на њ одмах испод амова.

— Тако, мој стари 'ранитељу; — рекао би му чешће гледајући да ли му је покривач увек као што треба, — сад и ми можемо зими пркосити. А бој се, и њему нешто не достаје. Почео је да куња, а сено и да додирне. Гледам га ових дана, а њему отекла предња нога. Хе, мој друже, зар тако? — кажем и одмах превијем сирће и луковину, кад сутра дан а оно као однесено. Ја се у томе разумем по мало, знате. Код господе траже одмах доктора, а ми то чинимо и без њих, па није нам рђаво. Како се ко свикне. А лека свему има, ако му је Бог досудио још живота. Сад је почео и да кашље. Не знам шта ћу му; остарео је већ, бој се скоро ће ме оставита. Од Крстова-дна зашао је у двадесету. Могао би још послужити, е ал' ко зна. Ум за морем, смрт за вратом; па и њему мора дочи суђеник. А то би била штета, велика штета. Без њега би ми било много теже, ја то лепо знам.

И он му поново приђе и загледа дебели покривач и тапка га руком по врату, а Мишко као да зна да је реч о њему, савије главу и мене му је на раме. У шали покуша да га уједе, ухвати зубима рукав од кабанице и вуче је све више к себи.

— Зар тако, Мишко, свог госу? Стиди се, зар те није срамота од господина? — кара га старац нежно.

— Тако је то паметна животиња; игра се као мало дете, а не уме ни да се наљути, то јест, како ћу да вам кажем, оно понекад и он изгуби стрпљење, знате и у животиње је срце, али тек он уме да претрпи. Много смо нас двоје проживели, е али ми смо већ давно заједно. Шта је он све заслужио, не би се могло цео дан испричати; пола живота прошло ми је с њим. Стуб куће моје, није да претерујем. Помогао нам је и у добру и у злу, и зими и лети. Буде тако у зиму, снег падне да се једва ноге извлаче, а ја пођем с Мишком и ни бриге ми није, да ћемо где заостати. Ко би то смео рећи? Зар Мишко, мој 'ранитељ, да изневери! Тешко, каљаво, ноге клизају, Мишко пође и застане, а ја само што рекнем: „Ајд', Мишко, ајд', рано, скоро ћемо на чистину, па ће бити и зоби и сена!" и он полегне и испружи се колико дуг а бедра се напну и он повуче из све снаге. Топове би тада кренуо, кажем вам.

— А ја никад ни бичем да швићнем. То би била од Бога грехота. Зар ја Мишка, мог старог пријатеља, да ошинем! Ко би још то чуо! Неда се тај син материн ударити; није он као свака марва, већ се разуме као прави човек. Кажи му лепу реч, помилуј га и по врату потапши, па онда иди и певај. Можеш мирно у колима и заспати, он ће право пред кућу. Шта велиш, мој војниче, чича Митко има право и има га за цело! — И опет тапкање и загледање, јесу ли све потковице здраве.

— Тако лепо, мој синчићу; и леву покажи. Чича Митко хоће све да види, ти се не умеш пожалити. Видиш, ова се већ излизала а и клинац јој испао. Заменићемо је новом. А бос коњ, горе убиство не треба; ниси кадар стићи ни утећи. Најури човека боса у снег и коња непотковања на насип, једно исто.

— А и род му је био славан, — наставља чича Митко све даље весело и не осећа у радости, како му време све даље пролази. — Мајка му је служила у тобџијама. Славна, крупна, црна кобила са малом шиљатом главицом, у све четири ноге бела. Права видра, кажем вам! Кад је празником окупам (ја сам, знате, у тобџијама служио) и ишчеткам, а она се сва црни као гавран и на сунцу одсјајкује њена црна длака, па се стакли само. А мени мило, Боже, па је гледам као мајка дете и по цело после подне не изиђем из коњушнице. Седнем тако на јасла, кад нисмо на учењу и свирам (а што је Митко свирао, то је било за причу) и гледам у њу, како редом сено чупа. Може бити да је и смешно то што вам велим, али је сва права истина и истина ће и остати. А после јој се нога некако узе и она није могла ни да корача људски. Ту се нађе и мој стари и ми је куписмо за педесет динара; у гарнизону није и иначе била за употребу. Лечисмо је по нашки, док не поче одати. Потпуно не оздрави никако, али тек слушала нас је добро. И ето од ње нам остаде мој стари војник, мој Мишко, — и старац погледа поново на свог старог друга и доброћудно се насмеши. — Ајд', Мишко, ајд' напред! — рече седајући у двоколице. — Доста смо причали. Ајде мој добри младићу, ми још даље морамо!

Прошло је доста дуго времена од последњег виђења. Снег беше већ у велико пао; по улицама белели су се згрнути сметови, од којих су деца правила разне карикатуре. Време не беше ни мало југовно; сунце се помаљало тек око подне, али и тада као оно право зимско сунце, при чијој светлости руке дршћу и

зуб удара о зуб. Преко ноћи учесташе јаки мразеви а из јутра се осећала она несносна хладноћа, од које у носу буде тако љуто и она сва као да продире у саму срж.

Митка сам ређе виђао. Долазио је нашем стану увек доцније, није застајао као обично, но је дувајући у хладне руке да их загреје, прихватао журно узде и ишао даље. Једнога јутра срете ме у ходнику. Руке умотао у велике вунене рукавице, а главу и уши увио неким старим шалом, тако да му се видео само горњи део лица.

— Паклена зима! — рече ми после поздрава и спуштајући празан суд поред себе; — сече као ножем, није друге. А у пољу тамо напео се онај проклетник, Мађарац, па не мо'ш ока отворити. Диже читаву прашину од снега и пуни ти и очи и цело лице. Сахрани Господе! Ако подржи дуже, зло. Дрва већ давно отишла а и слама на измаку; ни прста да огрејеш. А стазе засуте, па ни корака да крочиш. Ај, ај, никако не ваља! — и он се накашља, обрисе лице рукавом, поћута неколико тренутака као мислећи се, да ли да остане још који тренутак, и онда настави:

— Још једном, сећам се као данас, била је проклетница тако опасна, нашег последњег рата. Тада сам је упамтио као злу пару. Куд ће се и такве ствари заборавити? И ово што ме тако љуто у леђима боцка од ње је. Лети престани, а зими се поново наврати и како који дан све горе; мучи ме целе божје ноћи, ни ока да склопим.

Било је онда баш пред Сливницом. Ноћ мрачна, снег мете вејавицом, ветар брише свом жестином преко пустог празног поља; права мећава! Погледаш око себе, а оно све пусто и мрачно и само се види снег где се бели и покрио наше војнике и тешке топове. Те ноћи бејасмо на опрезу; на спавање нико и не мисли. Господе Боже, таку муку нисмо од мајчина млека запамтили. Дигла се пуста вејавица, па пуни и лице и рукаве а ноге већ давно засуте. Залуд се мучиш да дођеш к себи, кад се све кочи, мрзне, а крв као да је престала. Хоћеш ногу да издигнеш, а она утрнула и не миче се с места као прикована. Ватре нигде у околу, јер смо пред непријатељем. — Сутра дан ступисмо у борбу. Време исто, само магла још већа, те се ни десет корака не види у напред. Наста лом; тане некако чудно пишти и пролеће као плева. Непријатељ већ пред нама тако близо, да су нас пушком гађали. Мучисмо се, ал' бадава; труба засвира оступање и направи се још већи неред. Једва склонисмо топове. У тој журби и не осетих како ми тане удари у предњи део стопала. После су ми отсекли три последња прста, те сад нарамљујем.

»Ал' назеб, још црње и горе. Њему лека нема, а кашаљ се све више удваја. Па ето и сад ми мира не да пакосница! — настави даље и жалосно погледа у своју рањену ногу. — Штипа ме и боде као да на иглама лежим. И парио сам се, и пио све траве, и ишао у Раковицу, те ми читали, па све бадава. Тек ако земља залечи. Ну није ми за мене. Једном се већ мора, а пре а после. Него ето, да, Мишку све горе. Бој се, приближава му се суђеник. Кашаљ га стегао, те једва дува. Ни 'рану људски да узме; погледам из јутра, а сено растурено и тек овлаш додирнуто. Не годи му; ако поједе нешто сланих трица, иначе ништа више.

С поља се зачу тешко Мишково кашљање. Митко ме погледа и жалостиво махну главом као да хтеде

рећи: »Видите, зло!« подиже празан суд и пружајући ми руку у дебелој вуненој рукавици рече:

— Морам да пожурим; он кашље све јаче а и Столету биће већ зима тако дуго чекајући, — и он се изгуби у дугом ходнику.

Било је једне недеље на измаку марта. Време већ благнуло и сунце сија некако топлије; снег се одјужио и стрехе почеле нагло капати; из суседне, непопођене улице навукло се силно блато, те помешано са мокрином отопљеног снега претворило се у житку, ретку масу, да ни корака не мо'ш маћи; деца се чешће купе у гомиле и граја постаје све јаче; по баштама отпочело прекопавање и сађење.

Пред кућом се зауставише познате двоколице. Погледах кроз прозор. Мишко оборио главу и зубима се уједа за предњу ногу. Са седишта скочи сељачки дечко у свом старом излизаном оделу, само што је место прећашњег прљавог феса метнуо неку стару, олињалу шубару. Старачко му се лице још више набрало, а благе очи постале мутне и повукле се као да се крију од некога.

— Шта ти ради отац? — упитах га, јер чича Митко беше ту скоро лако оболео.

— У четвртак смо га сахранили! — рече дечко тупим гласом и поглед обори у земљу.

Мало после двоколице се изгубише у другој улици и само се слабо чуло Мишково тешко кашљање.

Тарант.

Мртви неће.

— Ivan Cankar —

Полако су отишли сви, један за другим, и оставили су ме сама усред небројних успомена, које су ме окружавале као ћутљиви духови, куд год сам ишао, — стајали над мојом постељом и стрмили у мене, кад сам ишао на починак, — узнемиривали ме у сновима и истезали бијеле руке према мени.

Наш дом рушио се полако; отпадао је камен за каменом, основа се ломила, ступови се изјели и трунули. И постало је хладно и тихо. Сви су побјегли, као да се боје, да не падне на њих ниски строп, да им не пропадне под ногама разривено тло. Постало је досадно и мртвачки; сад је одјурио један тихо и опрезно, као да се стиди свог дјела; за њим се покупио други; опростио се ћутке и с обореним очима... А мени је постајало тијесно и тешко; чинило ми се, да је сваки што је отишао вргао са себе хиљаду веза и омотао их око мојег тијела.

Сав живот узели су за себе, а мени нису оставили ни најмутније зрâке. А ослободити се нијесам могао. Кад сам корачио преко прага, да за тренутак удахнем слободнијег ваздуха, затегле су се невидљиве свезе на мојим рукама и ногама, — као што се копрца мува у паучини и овија танке нити сваким покретом тјешње око својих удова... Чинило ми се, да су ме одстранили од свијета, — да стојим далеко, далеко од сваког живота, — да чујем само нејасан његов опојни шум, као да пада негдје у даљини извор-вода по степеницама. Жудио сам за њим, закопан при живом тијелу, али моје руке нијесу имале довољно снаге, да дигну покров...

У десет сати у вече одвезао сам се из Поријечја. Ноћ је била хладна и красна. Као ледени кристали свијетлиле су се звијезде на небу а мјесец се уздизао, велик и црвен, као да је устајао из крвавог мора.

На путу су биле високе тополе у неједнаким размацима; десет корака од цесте текла је упоредо тамна вода; по гдјегдје се засјало у таласима, као да је звијезда пала у њих. Далеко у наоколо није се могло чути ни гласка, осим топота коњских копита по камењу. За час је завик-

нуо неко у даљини, болесно и затегнуто, да је кочијаш скинуо шешир и прекрстио се, — а затим није било ништа више.

Завио сам се у капут и намакао шешир дубоко на чело до обрва.

И тако сам бјежао по ноћи као лопов, — и везе су се тргале и остајале за мном, влажне од крви из мог срца...

Постало ми је топло и пријатно; топла и мека одјећа прилегла је на моје удове; пред очима ми се маглило и трепавице су ми се заклапале...

Тада су стигли за мном. Стигли су за мном и сјели су до мене; гледали ми у лице с пријекорним очима пунима молбе; коштане руке су се склапале и усне су дрхтале. И ја сам осјећао своју велику кривицу и да сам без срца. И кољена су ми се тресла а руке су ми омлитавиле.

»Крстови ће се распасти и иструнути на нашим гробовима и гураће их на страну и пометати за зид.«

»Ружа ће усахнути и неће бити никога више, да их залије; и коровом ће обрасти наши гробови.«

»Раскопаваће наше гробове и будиће из задњег покоја наше остатке, а ти идеш одавде...«

Како су се дубоко зарезале пўти у моје месо! Стезале су их коштане руке покојничке. И те смрзле, бескрвне руке држале су снажно и неуморно, да се нису могле маћи ни моје силе, ни моје мисли...

Пробудио сам се из тешких снова и у глави ми је било пусто и тијесно. Неизмјерна жалост ми је легла на срце, а очи су остале суве и тупе.

Окрвављени мјесец стајао је ниско над стрмим брежуљцима кад сам се враћао распалом дому. Ћутке су се дизале високе тополе у ваздух, притајено су шумили таласи поред цесте, — а невидљиве везе засијецале су ми се дубоко у месо...

Трст. *Милош Живковић.*

Манић

— Антон Чеховъ. —

Љетње јутро. У ваздуху тишина; само што на бријегу цврчи зрикавац, и што негдје орлић бојажљиво кликће. На небу стоје непомично перјасти облаци, налик на разбацани снијег... А око купаонице, што се гради, под зеленим гранама врбовим, копрца се у води дунђерин Герасим, висок, мршав мужик црвене, кудраве главе и лица обрасла власима... Он се засопљује, одувљива се и, трепћући јако очима, упиње се да ухвати нешто испод врбовог коријења. Лице му облио зној. На један хват од Герасима, до грла у води, стоји дунђерин Љубим, млад грбав мужик троугласта лица и уских, кинеских очију. Као Герасим, тако и Љубим — оба у кошуљама и у гаћама. Оба су помодрила од хладноће, јер већ више од по сата како су у води...

— Та куд све руком тураш? кричи грбави Љубим, дршћући као у грозници. — Главо купусна! Држи га, држ', јер ће измаћи, анатемо! Држи, кажем ти!

— Не ће измаћи... Куда да измакне? Завукао се под коријење... вели Герасим промуклим, глувим басом, што му иђаше не из грла већ из дубине живота. — Клизав је, ђаво, па га немаш за што ухватити.

— За шкрге хватај, за шкрге!

— Да је видити шкрге... Стој, ухватио сам за нешто... За уста ухватио... Уједа се, објешењак!

— Не хватај за уста, не хватај — испустићеш! За шкрге га хватај, за шкрге! Опет тураш руком! Да глупа ли мужика, опрости царице небесна! Ватај га!

— »Ватај...« руга се Герасим. — Направио се командиром... Иди па га ухвати сам, грбави ђаволе!... Што стојиш?

— Ухватио бих ја, кад бих могао... Као да је и могуће мени овако ниском стојати под бајиром!? Тамо је дубоко!

— Ништа, што је дубоко... Ти пливај...

Грбоња размахну рукама, доплива до Герасима и хвата се за гранчице. При првом покушају да стане на ноге, упаде више главе те над њим на води почеше искакати мјехури.

— Кажем, да је дубоко! вели он, срдито сијевајући буљским очима. — На врат да ти седнем, шта ли?

— А ти стани на жиле... Жила је много, као лествице...

Грбоња напипа петом жиле и ухвативши се чврсто уједанпут за неколико гранчица, стаде на њих... Удесивши равнотежу и учврстивши се у новој позицији, он се истегну и, пазећи да му вода не уђе у уста, стаде десном руком цуњати међу жилама... Заплећући се у водорасли, клизећи по маховини, што је покривала жиле, рука му наиђе на оштре рачје кљеште.

— Само ти још фалиш, ђаволе! говори Љубим и са злобом избаци рака на обалу.

Напошљетку му рука напипа руку Герасимову, и спуштајући се уз њу, дође до нечег клизавог, хладног.

— Ту је!... смијеши се Љубим. — Лијеп, објешењак!... Отисни га прстом, ја ћу га одмах... за шкрге... Стој, не гурај се лактом... одмах ћу га... одмах, само да га дохватим. Далеко се, враг, под жиле завукао, па га немаш зашто ухватити... Не мож' му се главе дочепати... Једино му се трбух осјећа... Убиј ми комарца на врату — пече! Одмах ћу га... под шкрге... Зађи са стране, гурај га, гурај! Боди га прстом!

Грбоња, надувавши образе, притајивши дисање, бу̑љи очи и, како изгледа, већ завлачи прсте »под шкрге«, но наједан мах се гранчице, за које се држи лијевом руком, откидоше и он, изгубивши равнотежу — буђ у воду! Од бријега се отискују и бјеже, чисто поплашени, таласасти кругови, а на мјесту па̑да искачу мјехури. Грбоња исплива и, фрчући, хвата се за грање.

— Још ћеш се удавити, ђаволе, па да одговарам за тебе!... хрипље Герасим.

— Излази, до ђавола отишао! Ја ћу га сам извадити!

Почиње псовање.... А сунце пече и пече. Сјенке бивају све краће и увлаче зе у себе као рогови у пужа... Висока трава, пригријана сунцем, почиње испуштати из себе тежак, одвратно-сладак задах... Већ је скоро подне, а Герасим и Љубим се још увијек натежу у води. Промукли бас и озебли, плачни тенор неуморно нарушавају тишину љетњег дана.

— За шкрге га хватај, за шкрге! Стој, стој, сад ћу га изгурати! Куд си нагао песницом? Прстом га, а не песницом — њушко! Заиђи са стране! С лијева заиђи, с лијева, јер је десно јамурина! Отићи ћеш ђаволу на ручак! Вуци за уста!

Чује се пуцање бича... По стрмој обали се лијено вуче на појиште стадо, што га гони чобан Ефим. Чобанин, слаб старчић с једним оком и накривљеним устима, иде оборивши главу, и гледа себи пред ноге. Прво прилазе води овце, за њима коњи, за коњима краве.

— Гурни га од доле! чује он глас Љубимов. — Пружи прст! Јеси ли ти глув, ђаволе, шта ли? Ћфу!

— Шта ви то, браћо! довикује Ефим.

— Манића! Никако да извучемо! Завукао се под жиле! Заиђи, са стране — заиђи, заиђи!

Ефим за један минут жмири на риболовце, затим скида ли̑кове опанке, збацује с плећа торбу и свлачи кошуљу. Да скине и гаће нема стрпљења, и он, прекрстивши се, балансирајући мршавим, мрким рукама, улази у гаћама у воду... Једно педесет корачаји гази по блатњавом дну, затим заплива.

— Чекајте, дјечурлијо! кричи. — Чекајте! Не истискујте га напоље, упустићете. Треба то умјети!...

Ефим се придружи дунђерима, и сва три, гурајући се лактовима и кољенима, засопљујући се и свађајући се, бакћу се на једном мјесту... Грбави Љубим се загрцњује и у ваздуху се оглашује оштар испрекидан кашаљ.

— Гдје је чобан? чује се вика с бајира. — Ефиме! Чобане! Гдје си? Стадо отишло у башту! Гони, гони га из баште! Гони! Та гдје је само, матори разбојник!

Чују се мушки гласови, затим и женски... Иза ограде господарске баште указује се господар Андреј Андрејић у халату од персијског шала и с новинама у руци... Он гледа упитно према крицима, што одјекују с воде, и по том брзо наже купаоници...

— Шта је ту? Ко се дере? упита строго, угледавши кроз врбовину три мокре главе риболоваца — Шта се ви ту цавељате?

— 'ва... ватамо рибу... муца Ефим не дижући главе.

— Даћу ја теби рибу. Стадо уљегло у сад, а он рибу!... Кад ће купаоница бити готова, ђаволи? Два дана како радите, па гдје вам је рад?

— Би... биће готова... грокће Герасим. — Дуго је љето, имаћете каде, високородије, да се накупате... Пфррр... Никако да свршимо овдје са манићем... Завукао се под жиле па као у рупи: ни тамо ни амо...

— Манић? пита господар, а очи му заиграше. — Само га брже хватајте!

— Већ ћете дати порубљу... Ако вам га... Красан манић, порубљу... за труд... Не мисли, Љубиме, не мисли, већ се помучи! Подупири оздо. Отискуј ти жилу горе, добри човјече... како ти? Горе, а не доље, ђаволе? Не шеверите ногама!

Прође пет минута, десет... Господар је већ нестрпељив.

— Василије! виче, окренув се башти. — Васка! Пошљите ми Василија!

Дотрчи кочијаш Василиј. Он нешто жваће и тешко дише.

— Улази у воду, заповиједа му господар, — помози им да ухвате манића... Не могу да га изваде!

Василиј се брзо свлачи и улази у воду.

— Одмах ћу га — бобоњи он. — Гдје је манић? Одмах ћу га... Овај час! А и ти си ушао, Ефиме! Није то за тебе, стара човјека, посао! Гдје је ту манић? Ја ћу га сад... Ево га! Бјеж'те руке!

— А што бјеж'те руке! Знамо ми и сами: б'јежте руке! него га извуци ти!

— Тако ћеш га зар извући? За главу треба!

— А глава под жилама? знамо ми како стоји ствар, магарче!

— Но, не лај, јер ће утећи. Поганијо!

— Пред господином, па таке ријечи... муца Ефим. — Не извукосте га, браћо! Чудо се згодно намјестио ту!

— Чекајте, сад ћу ја... вели господин и почне се хитро свлачити. — Четири вас магарца, па не можете да извучете манића!

Свукавши се, Андреј Андрејић се разлади и уђе у воду. Но ни он није ништа израдио.

— Треба подсјећи жиле! ријеши напошљетку Љубим. — Герасиме, отиди по сјекиру! Дајте сјекиру!

— Пазите, да прсте не поодсијецате! вели господин, кад се зачуше подводни ударци сјекире по жилама. — Ефиме, излази напоље отуд! Стојте, ја ћу манића извући... Ви не тако...

Жиле су подсјечене. Полако их сломију, и Андреј Андрејић, на велико задовољство своје, осјећа, како му прсти залазе манићу под шкрге.

— Хватам га, браћо! Не стичите се... стојте... хватам га!

На површини се указује велика глава манићева и за њом црно, од аршина тијело. Манић горопадно праћака репом и хоће да се отме.

— Шалиш се... Како не би! Долијао си? Аха!

На свима лицима се разлива сладак осмјејак. Читав минут прође у мучаљивом посматрању.

— Диван манић! муца Ефим, чешући се под котлацем. — Биће чаја, десет фуната...

— Нда... саглашује се господин.

Манић наједанпут, неочекивано жестоко, заошину репом горе и риболовци зачуше јак пљесак... Сви испружише руке, но већ касно: манића — било па нема.

Нови Сад *Вељa Миросављевић*

О Горском Вијенцу

— Павле Поповић —

IV.

Једна од најважнијих страна каквог дела (драме н. пр.) јесте цртање карактера. Да дело буде лепо, један од првих услова је да карактери буду лепо оцртани. То се нарочито данас као такав услов сматра. Природно је, дакле, да се ми и на ову страну Вијенца осврнемо. Гледајмо, наиме, у овој глави, како су оцртани карактери у њему.

Само, има ли, управо рећи, карактера у Вијенцу? Ми смо се навикли да карактере обично замишљамо пуне, развијене, у којима видимо јака осећања, страсти, целу душу човечију; онакве као што су у Шекспира, рецимо. Да, међутим, таквих карактера буде у једном делу, нужно је да у њему буде и радње. Код Шекспира су онакви карактери могућни баш за то што је радња пуна и јака па допушта личностима да онако открију своју душу како то чине. Кад, напротив, у Вијенцу нема такве радње, може ли бити речи о карактерима у њему?

Може ипак. У Вијенцу, најпре, има местимице праве радње. У појави покајница н. пр. радња се уздиже чак до драматичности; ту се може, дакле, оцртати страст и цела душа; налик је на њу и појава бабе. А после, у Вијенцу има увек довољно радње за ову циљ. Ма како да је радња слаба, личности су ту: оне говоре, чине нешто, налазе се у овој или оној околности, а то је све довољно да се оне како тако окарактеришу, да открију бар своју нарав, ћуд, мишљење. Ако ту карактери не могу бити пуни као у драмама, они су, ако тако смем рећи, ситни као у скицама. У Вијенцу, право рећи, нема правих карактера: ту су само типови, фигуре, силуете. Ми их зато ипак можемо гледати, посматрати, проучавати. Покушајмо, дакле. Прегледајмо сваки карактер, колико је који добро оцртан.

Али да то учинимо, нужно је да почнемо нову полемику са Г. Решетаром, који је и ову страну дела огледао и истакао ту питање о индивидуалности карактера. Вратимо се, дакле, опет њему (последњи пут у осталом) и претресимо заједно с њим то питање, које је прво у оном о цртању карактера уопште.

Г. Решетар овако мисли. Карактери у Вијенцу немају, у главном, индивидуалности. Личности у њему (сем два изузетка: владика и игуман), немају свака за себе јасно оцртан карактер. Оне су тако слабо израђене, да се чак и не разликују међу собом. Што једна говори и чини, могла би и свака друга говорити и чинити. Можете мењати улоге Мићуновићу и Батрићу, ништа се неће осетити на Вијенцу. Батрић ће рећи Мићуновића речи и Мићуновић Батрићеве, са толико исто умесности и природности као и да своје говоре. То вреди и за све остале личности. Свакој ће доликовати измењена улога као што јој доликује и њена властита. Премногa су места на којима је таква измена улога могућна. То просто значи да личности у Вијенцу немају индивидуалисане карактере. То, даље, значи, завршава Г. Решетар, да Његош није ни хтео да њихове карактере индивидуалише, него да у свима укупно „прикаже душу цијелога црногорскога народа.“[1])

То мишљење, међутим, није тачно. У њему, најпре, има неких претераности. Да докаже индивидуалност карактера, Г. Ре-

---

[1]) Мишљење Г. Решетара усвојио је и Г. Цар. „Главна особа, каже он, кнез (?) Данило, а ни остала споредна лица, не представљају по себи маркантну индивидуалност...“ Тако и Г. Љ. Стојановић. Реферишући о издању Г. Решетарова Г. Вијенца од 1890. (Просв. Гласник, 1881., стр. 65), Г. Стојановић наводи горње мишљење Г. Решетара и додаје: „И ја се потпуно слажем с писцем.“ Најпосле, и Француски је истога мишљења. Он каже о карактеру владике Данила: „прекрасно описан и једини може бити који је сасвим развијен.“ Вуловић и Лавров не дају своје мишљење о овом, нити истичу питање.

шетар одриче сувише. Одричући разлику личности по нарави, карактеру, душевним својствима, он одриче, како изгледа, сваку разлику између њих. Он допушта разне измене улога и претпоставља њихову могућност, а не сећа се да није само индивидуалност карактера непомирљива са њима, не види да карактери могу бити неиндивидуалисани па да је ипак онако коренита измена улога немогућна. Премноге су разлике међу лицима које такву измену никако не допуштају. Нека то и нису разлике у карактеру, друге су. Г. Решетар их и сам зна, и ако ни једном речју није наговестио да претпоставља њихову могућност. Он је и сам готов увидети да његова тврдња потребује извесне корекције и ограничења, и ми му нећемо чинити неправду да буквално разумемо ту тврдњу његову. Ми дакле нећемо истицати разлику између Турака и Црногораца у Вијенцу, али ћемо ипак, ради обавештења читаоца, указати на једну финију разлику међу личностима. Мислим на разлику по родном месту. Личности у Вијенцу наиме, нису све из једног истог места или краја, него из целе Црне Горе; та се разлика њихова такође противи онако коренитим изменама улога како их је Г. Решетар схватио. Сердар Радоња н. пр. каже „на Ловћен сам вазда љетовао“ зато што је с Његушâ; сердар Јанко већ то не би рекао зато што је са Ријеке. Кнез Јанко, опет, каже како неће „више слушат оце у Ћеклиће“ зато што је из Ћеклића; кнез Бајко то не би рекао зато што је из Заљути, из Кућишта управо.[1]) И тако даље. Али да оставимо поједине речи, ни цели диалози или призори, често пута, не смеју се ни најмање дирати због ове „географске“ разлике међу лицима. Видели смо, већ раније, да је то случај са појавом сватова, управо са оним почетним призором њеним.[2]) Покажимо то исто и на појави покајница. У тој појави онај диалог кад се главари после самоубиства сестре Батрићеве разговарају о том догађају, сав је условљен овом разликом међу личностима. Никаква измена улога није ту допуштена. Речи које се ту кажу, доликују свака само оној личности која их одиста каже. Ево да видите. Погинуо Батрић и главари га жале. Који главари? Вук Томановић, јер је Цуца као и Батрић и лично га познаје; кнез Роган после, који је такође Цуца; Мићуновић, најпосле, али не као суплеменик него као стари знанац његов из четовања („шест путах сам с њим на муку био“). Има, међутим, главара којима је Батрићева смрт непозната и који распитују за њу: откуда, како, зашто да погине, и ко је, каква му је породица. А који су то? Војвода Батрић, сердар Јанко, кнез Јанко, од којих ни један није Цуца: први је Бајица, други Ријечанин, трећи Озринић (ни иначе ови нису могли имати познанства с Батрићем). Као што се види, има овде две врсте главара, различних по месту рођења, и отуда по смислу улога: може ли се сад распоред њихових улога изменити а да се логичност појаве тиме ни у колико не оштети? Још нешто ваља приметити. Они први главари који су познавали Батрића, жале њега лично, а ови други жале његову сестру; и то је врло природно јер је ове последње њена смрт коју су својим очима гледали, морала више потрести него његова за коју само чују, а оне прве потресла је његова смрт. То такође зависи од оне географске разлике, и по том такође распоред улога не може бити друкчији. Према свему овом, може ли бити речи о могућности разних, произвољних измена улога у Вијенцу? Свакако не, него је овакво мишљење Г. Решетара претерано.

Сем тога, ово мишљење има и других мана. Г. Решетар, чини нам се, уско и погрешно сматра индивидуалност карактера. Он, изгледа, налази да је карактер једне личности индивидуалисан онда кад се та личност не може заменити другом. То није тачно. Јер, прво, може се десити

[1]) Нова Зета, 1890. Стр. 419—425. Чланак Из Цуца Ј. Ф. Иванишевића.

[2]) В. другу главу ове расправе.

да се једна личност не може заменити другом, а да ипак ни једна ни друга немају индивидуалисан карактер. Претпоставите да у једној драми има две личности незнатне, неокарактерисане, с врло малом улогом, али да се иначе ма по чем битно разликују (по народности, старости, занимању, полу и др.). Оне се, сигурно, не могу заменити једна другом, а ипак њихови карактери нису индивидуалисани, пошто нису ни оцртани. Очевидно је да незаменљивост није што и неиндивидуалност, и да је за ову последњу потребно и неко пуније цртање карактера. Друго, може се десити да се једна личност даје заменити другом, али да је она ипак зато довољно индивидуалисана. Нека је н. пр. у једној драми оцртан тврдица али тако да може представљати све тврдице уопште: ако, у истој драми, има поред њега још један или два тврдице као споредне личности, они би на његову месту тако исто говорили и чинили као и он, и могли би га потпуно заменити, па ипак нико од нас не би смео рећи да је карактер оног главног тврдице услед тога неиндивидуалисан. Та главна личност индивидуалисана је као тип, и ако није као посебан карактер. Она има све типске особине а ни једну своју личну. Тако се у Вијенцу може десити да која личност буде оцртана као Црногорац уопште, у извесној прилици, а не као личност специално, да је дакле може заменити и друга која, кад би се у истој прилици нашла: ми ипак зато можемо рећи да је она довољно индивидуалисана. Г. Решетаров појам о индивидуалности, према овоме, није тачан. Индивидуалност карактера треба друкчије схватити. Једна личност има индивидуалисан карактер онда кад је овај опширније израђен, и јасан и оделит од других било својим специалним особинама, било општим које га до типа уздижу.

Да оставимо специалне мане Г. Решетарова разлагања, и иначе је тешко примити мишљење да Његош није хтео да индивидуалише карактере у свом делу. Пре свега, има ту призора у којима се само једна личност истиче, који су само њој посвећени, и који ничем другом не служе него само да ту личност карактеришу. Неправедно би било претпоставити да су ти призори сасвим промашили свој циљ, и да главна личност у њима није окарактерисана. После, све те личности у Вијенцу познате су личности; њих није Његош измишљао него их нашао већином у народним песмама а народне песме по правилу дају јасну фигуру својим омиљеним јунацима: сад, зар би их Његош, уносећи их у свој спев, оставио без карактерних особина које им је песма дала; зар им не би пре задржао те особине и фигуру, само ако би прилике за то имао? Најпосле, има, поред ових, и извесних историских личности у Вијенцу (не мислим само на владику): зар се не може претпоставити да је Његош имао ма и малу намерицу да тим личностима оцрта онај карактер који највише доликује њиховој историској улози? Све то лако може бити. Сасвим је вероватно да је Његош могао из буди којих разлога пожелети да оцрта јасније фигуре својим личностима. Можда је одиста и оцртао.

Само, ако хоћете да то видимо, треба нам пажљиво да проучимо те личности. Најпре, да у оним појавама у којима је довољно места дато карактерисању једне личности, тачно разгледамо колико је личност карактерисана. После, код оних личности којима није посвећена цела појава, још пажљивије да гледамо. Често пута, оне могу бити окарактерисане узгред, у једном детаљу, али јасно и доследно. Ако Драшков карактер проучавамо, природно је да ћемо тога ради анализати ону појаву кад он долази из Млетака. Али то не значи да у тој појави само Драшка можемо проучавати. Можда су ту и остале личности окарактерисане. Те личности постављају, истина, само кратка питања и ништа друго, али су можда баш та питања карактеристична, можда баш она јасно цртају личност. Као

Драшкова појава, тако можда и појава с потурицама може послужити за проучавање многих личности. Оне ситне примедбе, она заједљива задиркивања којима главари часте Турке, као и све друго у тој појави, можда може бацити мало светлости и на карактере појединих личности. Тако, опет, и друге појаве. Треба, једном речју, пажљиво проучавати сваку личност у свакој њеној речи. Тако ће се проучити карактери у Вијенцу, и видети њихова индивидуалност, колика је.

Покушајмо ми тако. (Не заборавимо никако, међутим, да у Вијенцу нећемо наићи на потпуно развијене карактере него само на фигуре кратким потезима обележене.) Има ли у Вијенцу личности чији је карактер индивидуалисан? Које су то личности?

Пре свега, има личности чија је индивидуалност карактера несумњива и којима је и сам Г. Решетар признаје. То су владика Данило и игуман Стефан.

Владика Данило (ми ћемо и ове две личности описати) зацело је довољно индивидуалисан. Колосална је његова фигура! Не само најзнатнија и највиднија у целом Вијенцу него и иначе видна и јасна. Она величина његова; она надмоћност и по интелигенцији и по патриотизму, и по бризи и старању које у посао уноси; уз то, суморност његова, она меланколија величине, боно осећање једне усамљене надмоћности: како га то све издваја од осталих личности у делу, како то један-пут за свагда бележи његову слику у нашој машти! Али, хајдмо редом. Владика је млад још, тек ушао у најбоље године („ти си млад још и невјешт, владико“ каже му игуман), па већ суморан, жалостан, притиснут бригама, невољама, тугом. Народ га поштује, уважава, слуша, гледа у њему спасиоца, али је он забринут, замишљен, види да је стање у земљи тешко и скоро без излаза. На тројичанској скупштини, сви спавају, ноћ у велико, само се он издвојио па мисли, сâм, самосâм. Пун бриге о томе шта ће да чини с потурицама, он премишља целу судбу свога народа, види јасно откуда је зло дошло, не зна, како ће да га се ослободи, па је једак, гневан, очајан. Немојте мислити да је он ту филозоф, миран, мислилац: он три пут куне у том монологу! Ту је представљен човек који бесни од бола, дрхти од љутине, крши руке, увија се, не зна шта ће од очајања. Сам тај призор довољан је да му индивидуалише фигуру. Самим тим приказан је он као тип патриота владаоца. А у другим призорима! Кад потурице дођу на састанак, гледајте га какав је; још замишљенији, још брижнији. Сви су дошли, стотина њих, и сви Црногорци који треба да већају, и сви Турци који су међу најглавнијим одабрани; владика је глава овога збора, он је сазивач и творац његов, његова се реч очекује на збору, прва и одсудна, он би имао да почне и води цео договор: али он није хитри и лукави шеф једнога неуког народа, који ће својом вештином испословати ствар у корист овога, него је (Његош га је тако насликао) сањало, занет и апсорбован патриота, који у вештини и лукавству не види лека невољи што га тишти. Он пушта да други почну договор, и да га наставе, и да га криво воде, а сâм, за цело време док траје та бурна скупштина која ће се тучом и битком завршити, изговори само онај говор који је у ствари монолог: „Боже драги, који све управљаш...“, и то у екстази, обраћајући се Богу, далеко од свију присутних. Такав је владика, такав као што се у том монологу оцртао. Он највише осећа невољу од потурица, он највише жели да се они истребе. Он казује ту како ће му бити кад се то сврши. Доиста, на Божић, кад је ствар већ свршена, владика, чим чује како грме пушке низ поље, појаши коња и у трку излети пред прве гласнике, Мартиновиће. Радостан је онда, јако радостан, али му је тиха, дискретна радост, као у врло озбиљна човека. А кад и други гласници дођу, и стану ређати губитке које их је победа стала, заплаче се владика, али се

ту и жалост и веселост меша као код девојке која се удаје. Жалости има али му је душа у основи мирна, задовољна, блажена. Нека ма ко дође сад, ма у каквој невољи, владика не може његову невољу осећати: тако је сав, унутрашње, радостан. Ето Мандушића н. пр. где долази и плаче као киша; њега баш воли владика, и жалио би га у свакој другој прилици и узимао учешћа у његовој наивној жалости, али сад га само теши и соколи, насмејан и пун наде: „здраво твоја глава на рамена...“,[1]) и т. д. Али није владика само као патриота приказан, и друге његове стране осветљене су у Вијенцу. Он је и човек чију величину не схвата његова средина довољно. Ми рекосмо мало пре како га народ поштује, уважава, цени, али се то више односи на његову ученост него на државничко понашање његово. Народ није задовољан његовим понашањем према домаћим Турцима. Он тражи већу енергију у послу него што је владика показује. Владика је, у ствари, енергичан кад треба (в. одговор везиру; овде не би паметно било помислити да је енергичан постао услед наваљивања црногорскога), али шта ћете кад плиткоумни Црногорци не виде да оклевање не мора бити само знак слабости? Владика зато мора често пута да претрпи јаке увреде од њихове стране, и ако он има право а не они. На госпоћинској скупштини, на пример. Владика ту казује своје бојазни кад га запитају што не удара на Турке, он ту открива погледе које једва ако је ко кадар да схвати, саопштава мисли које су доста високо изнад разумевања масе; и сад, уместо да добије леп пријем и мирно саслушање од свакога, он одједанпут чује од брата онако небратске речи каквима се зацело није надао. Јер знате ли шта му каже тада кнез Раде: „прије си им (Турцима) с коца утекао; да Бог да им скапа' на ченгеле!?“ Суровијег одговоовора зацело није могло бити, нарочито за владику који је онако нежан, очински нежан према онима који су у сличној невољи.[1]) Владика на то ништа не одговори, ћути, повуче се, врати се у своју осаму из које види да му није требало ни излазити... Како он ту изгледа виши од осталих; како подсећа на видовита међу бесвеснима, на цивилизована човека међу варварима! Тај га призор друкчије карактерише, и попуњава слику његову коју по осталима себи стварамо. Фигура владичина, према свему овоме, јасна је, крепка, значајна и потпуно одвојена од осталих.

Игуман Стефан такође је јасна и особена фигура. Као и владика, и он се издваја од осталих својом памећу и искуством. Обоје су тако умни људи као никоја друга личност Вијенца. А он се и од владике разликује, битно. Они су два сасвим супротна типа. Докле је владика суморан, дотле је игуман весео; докле владика с болом и горчином гледа на свет, дотле игуман гледа с ведром резигнацијом једном као човек који је издржао кризу па тражи утехе у веселости.[2]) Владика је песимиста, игуман оптимиста. Није случајно стављено да, у једној истој појави поводом једних истих вести, „владика Данило плаче а игуман се Стефан смије.“[3]) У тим самим речима, Његош је означио сву разлику њихову. Игуман је срећан човек, весео, ведар, увек насмејан; и владика даје пун портрет његов кад каже, обраћајући се њему:

[1]) Приметити у вези са раније реченим, како се владичино расположење слаже, ступањ по ступањ, са развијањем догађаја. У колико је ситуација чистија, у толико је владика расположенији. Какав је у првој појави тројичанске скупштине а какав у оној последњој с Мандушићем!

[1]) У појави заклетве, кад види да и кнез Никола којем је најтеже пристати на заверу, такође пристаје, владика му каже нежно, скоро као да би га хтео одвратити од тога: „и ти руку пружајеш на клетву!“ (ст. 2388.)

[2]) В. оне речи игуманове:

„Ја сам прошâ сито и решето,
„овај грдни свијет испитао,
„отрови му чашу искапио,
„познао се с гркијем животом...“ итд.

[3]) Проза после ст. 2724.

„Љепше ствари нема на свијету
„него лице пуно веселости,
„особено ка што је код тебе,
„са сребрном брадом до појаса,
„са сребрном косом до појаса,
„а лице ти глатко и весело:
„то је управ благослов вишњега.“

Али немојмо схватати игумана сувише „романтично.“ Немојмо га увек замишљати као мудра старца и пустињака, као романтичну фигуру. Јесте игуман мудар, јесте и стар, и лепо говори као филозоф, и главари га „љубе у руку из уваженија рашта лијепо и мудро збори,“ и слеп је, што му још више подиже цену и ауторитет (оно је врло жалосно што он слеп пева: „нема дана без очнога вида“): али је он ипак у основи нешто различно од оне фигуре коју би према овим особинама ваљало замислити. Какав је у ствари игуман, види се у оном што владика о њему мисли, и ми треба и даље за владиком да пођемо ако хоћемо да познамо праву фигуру игуманову. Треба приметити да владика не цени игумана толико колико би овај желео да буде цењен. Кад владика саслуша ону подужу беседу његову („ја сам прошâ сито и решето“) у којој ми обично и с правом налазимо неку дубоку филозофију, знате ли шта примети? Ево:

„Добра ватра, а још боље вино;
„мало си се, ђедо, угријао
„па пречишћаш свијет на решето.“

Има подсмевања у тим речима његовим. Владика се помало шали са игуманом и не узима га озбиљно. Доиста га и не треба сувише озбиљно узимати. Игуман није увек оличена мудрост и достојанство. Он је живе природе и мало кочоперан старац. Он хоће и да се препире, да се шали, весели. Он је од оне веселе братије калуђерске, право српске. Он воли српски Божић више него Божић ма којег православног народа; изгледа му веселији и ако простији. Зато он на бадње вече изгледа сасвим друкчији него кад оно храбри војнике у логору. Он се ту развеселио, пије вино, чисти брке, наздравља, поје уз гусле, још мало па ће заиграти. Он, од веселости, и подетињи каткад; чини ствари неозбиљне, смешне. У оној радости због победе, на пример (крај божићне појаве). Кад се народ, као на сабору, развеселио, распасао и разиграо, игуман наједаред улази међу људе, натерује их да скину капу и једу неко на двоје на троје справљено кољиво, и, преко сваког обичаја, држи помен јунацима који су врло давно умрли. „Народ се,“ наравно, „чуди његову послу; свак скида капу и смије се,“[1]) баш као што му се владика пре смејао. Такав је игуман, на дну душе: не мудар и достојанствен пустињак романтични, него здрав и весео калуђер црногорски. Јер, што се мудрости његове тиче, немојмо се варати, знате ли откуда му је она? Има код једног путника који је почетком прошлог века пролазио Црну Гору, записано ово: „И ако су духовници ове земље, уопште узевши, незналице, ипак они који путују по пословима свога манастира или прошње ради, и који тим поводом прођу и најудаљеније хришћанске земље, знају много јер су много видели и чули.“[2]) Наш игуман је један од таквих. Он није слеп мудрац из ћелије него путник који је видео бела света. Он је, то сам каже, био у Витлејему и Јерусалиму, у Светој Гори, у Русији:[3]) како је могао те путове чинити ако не као калуђер који проси? На тим путовима стекао је ону своју добру мудрост и искуство. Те су му особине, дакле, доцније стечене, а он је у основи прост црногорски калуђер, од исте расе и фамилије од које и поп Мићо.[4]) Фигура игумана Стефана, према свему овоме, јасна је и индивидуалисана.

Владику и игумана, видели смо, и сам Г. Решетар сматра као индивидуалисане

[1]) Проза иза ст. 2647. и 2652.

[2]) Vialla de Sommières, Voyage historique et politique au Monténégro. 1820. I, 319.

[3]) В. ст. 2259—2273, 2454—2456.

[4]) Карактеристично је што Његош игумана зове Стефаном а оног попа који је погодио Шенђерову лубарду (в. ст. 1386—1394), Шћепаном.

карактере. Али је чудно што само њих издваја. Има још пет личности код којих се, тако исто, на први поглед може видети да су развијене и особене фигуре. То су војвода Драшко, поп Мићо, Мустај-кадија ако хоћете, сестра Батрићева и баба.

Војвода Драшко н. пр. довољно је развијена фигура да се може увести у један ред са игуманом. У појави кад он долази из Млетака, он се живо оцртао својим причањем. У том причању не треба се загледати само у слике с пута које он пред нашим очима развија, него видети и његов карактер који се при томе испољава. Не гледајте како он описује тесне улице и мрачне тамнице млетачке; људе што носе жене на носилима, и трбушату господу млетачку, обријану и напудровану; свет заплашен и терорисан, опкољен жбирима и шпијунима: него гледајте како се сам Драшко понаша. Драшко је прост, безазлен, наиван Црногорац који се одједанпут нашао у једном чудном и непознатом свету, у којем изгледа комичан. Он је као Кањош Мацедоновић, од исте фамилије. Кад га радозналa светина, заинтересована његовом страном ношњом и чудном фигуром, опколи као Парижани Монтескијева Рику, и кад се он брани од тога, он изгледа комичан. Кад је у позоришту, он је већ класично комичан. Кад разговара с дуждем (слика дуждева је ванредна, једним потезом обележена, али јако: у њој је тип странца који нема појма о Црној Гори; алузија је јасна, али пуна горчине и сарказма), и искрено се чуди и љути на питања његова, како је наиван и простодушан! Кад, гледајући оне чувене јаме под дуждевом палачом где су политички кривци без милосрђа бацани и мучени, протестује против мучења њихова, како се ту опет показује безазлен али и Црногорац, јуначан, праведан, човечан! Фигура Драшкова је јасна, одређена, крепко обележена и тако оригинална да се не да заборавити кад се једном позна, и ја не видим што јој Г. Решетар није признао индивидуалност исто као и игумановој. Могла га је, колико видим, само та помисао уздржавати што би се и друга која личност из Вијенца тако исто могла понашати у Млецима као и Драшко. Али ми смо горе видели колико је ова помисао умесна. Драшко овде, то је истина, представља сваког Црногорца који би се у тој прилици нашао; он садржи типске особине једног црногорског путника у страном свету; он је тип а не специалан карактер, али, као што смо напред рекли, и тип може бити индивидуалисан исто као и индивидуа. Сваком читаоцу Горског Вијенца Драшкова фигура остаје јасно у памети, и никоме и не пада на ум да се пита даје ли се она заменити.

Фигура попа Мића тако је исто индивидуалисана, ако не и више. Она је, у осталом, и незаменљива: ниједна личност из Вијенца не може чинити и говорити оно што говори и чини поп Мићо. А јасно је оцртана. Истина, није пуним бојама сликана него само писаљком обележена (како се, у осталом, једино и смело с њоме чинити, јер је узгредна, случајно ушла у дело, излишна), али је јасна. Поп један из старог времена, сиромах, бедан, оскудан, који једва живи од поклоњене груде сира или шаке жита, подивљао у оним кршевима, зарастао у браду и косу, приморан да се сваки дан вере уз стрме литице док дође до своје малешне и опале црквице у којој једва ако, од свих књига, има неко старинско јеванђеље; поп неписмен тако да му се и кнез Јанко и сви остали ругају, који никад није имао прилике да учи азбуку, којем није књига од потребе јер не зна шта ће с њом него је, бедник, научио на памет све што попу треба па само испоје кад затреба, „ка пјесну на уста“, било то тачно или погрешно; поп један који од попа ништа нема, који (ја ћу да наведем речи самога Г. Решетара) „боље умије да ханџаром турске главе сијече него ли да пером по папиру слова брчка“, који носи кубурлије и јатагане за силавом као и сваки други Црногорац, и чак ни мантије нема (онда,

и још много доцније, црногорски попови су носили обично народно одело), а искрен, сиромах, и доброћудан тако да се сам себи руга и подсмева: ето такав је поп Мићо. Фигура је јасна, класична, запамћена, неизгладљива. Самом Г. Решетару је, по свему се види, јасна, и ја се чудим како он одмах није признао њену очевидну индивидуалност.

Ја бих смео то да признам чак и фигури Мустај-кадије. Није тако јасна и оригинална као она горња, али ипак. Пре свега, од свију Турака у Вијенцу, Мустај-кадија изгледа најугледнији, највише истакнут, по рангу и иначе. Он је кадија на Ободу,[1]) у главном месту потурица; после, живео дуго у Цариграду, одрастао у њему,[2]) а ви знате колики је, међу провинцијалцима, углед оних који из престонице долазе;[3]) најпосле, најречитији говорник турски, јамачно вођ црногорских мухамеданаца. Њега н. пр. Срби као највећег крвника сматрају и, чим на Обод нападну, њега траже да убију и убију доиста;[4]) после, његов говор реши питање ради којега се скупштина окупила, најважнији је на састанку. Ето, тај човек, у том свом говору („што зборите, јесте ли при себи?...“), испољи јаче једну своју црту, једну значајну страну свога и општег турског карактера, наиме фанатизам. Он је тип турског фанатика, заслепљеног мухамеданца.[5]) А то ипак није тако мало да се преко тога пређе. То даје једно јаче обележје Мустај-кадији и видније оцртава његову фигуру. И ако та фигура не пада јако у очи, она је ипак обележена, јасна, и готово можемо рећи, индивидуалисана.

Али да оставимо Мустај-кадију око којега може бити спора, сестра Батрићева зацело представља индивидуалисан карактер. Најпре је незаменљива, а после и израђена фигура. У онако драматичној сцени као што је њена, и карактер њен се морао потпуно оцртати. Карактер је одиста оцртан. Не треба гледати у тој сцени само на интересантну форму народне тужаљке која јој је дата, него на саму јунакињу, на карактер ове, на драмске ефекте њене. Треба поћи од тога да се она убија на крају тужаљке, па ће се онда разумети емоција у нарицању изражена и карактер јунакиње. Одиста, нарицање сестре Батрићеве не показује девојку убијену од жалости, која тужи скрушено и меланколично, него очајницу која се загонила по цетињском пољу па плаче, јеца, јауче, грца, вришти, криши руке и чупа косу од муке. Њено нарицање је очајно, лудо, манито. Све што она каже, испрекидано је и растројено као код онога који муца од бола и немира. Њене реченице нису довршене, ни везане једна за другу; свакој се крај губи у плачу и јауку; цео монолог је испресецан, раскомадан, распарчан. Ту је све краткога даха, све дрхти од жестоке страсти, и навиру мисли једна на другу док се све не скрхају у једну страшну клетву и у једно девојачко самоубиство. Сестра Батрићева представља пун драматични карактер. Ја сам нарочито то хтео да истакнем; све остало што њену фигуру чини особеном, јасно је само по себи. Фигура њена ван сваке сумње је индивидуалисана, особена, оригинална, јасна, класична.

Иста је таква и фигура бабе. Ни ту се јасноћа, особеност, незаменљивост и индивидуалност не могу спорити. Баба је из Бара, са мора, али иде тако по целој околини и даље, долази чак до Цуца; гради се видарица, бере траве, лечи људе и даје

[1]) Он је тај кадија чију синовицу сватови доводе на Цетиње (в. појаву сватова).

[2]) Мустај-кадијине су речи:

„О Стамболе...
„сто пута сам у мојој младости
„из миндера у зору хитао
„на твој поток бистри и чудесни...“

[3]) Аџи-Али-Медовић кадија такође је учио у Цариграду (в. ст. 738).

[4]) За њега каже Богдан Ђурашковић:

„Крвника га ришћанскога нема,
„Заклала га пушка црногорска.“ (ст. 1911, 12).

Он је, у осталом, једина личност Вијенца што је погинула у покољу Бадњег вечера (ст. 2700).

[5]) Каже се још за Мустај-кадију да је „пунан губе и лукавства“ (ст. 1910).

записе од смрти. Познају је људи већ неколико година, и верују у њене видарске способности. Али се она одједном промени. На претњу и заповест везирову, она се реши да овога послужи једном издајничком службом. Гадна ствар доиста, та њена служба. Она узме на се маску пророчице и вештице, пође по цуцким и осталим селима, распитује које је дете умрло или које је момче погинуло, па одмах баци кривицу на ову или ону главу у селу што је, као бајаги, дете опчинила и душу му узела, и тако означи двадесет жена као вештице, омрази на тај начин породице умрлих и погинулих са другима, и цео народ доведе до крви и ножа. Кад је ухвате, она је толико лукава и претворна да се и даље гради вештица, да плаче бајаги, итд. А кад владика попрети и цео народ се усколеба, она се препадне, задрхти и призна све. Не могу да кажем да је бабин карактер израђен потпуно, довољно, психолошки (нарочито је цртеж слаб, скраћен, прекинут, после онога кад јој народ попрети да ће је под камење ставити; ту је у место цртежа дошло једно просто причање, ради разумевања појаве и обавештења читаоца), али сигурно могу рећи да је њена фигура индивидуалисана.

Довде је, може нам се рећи, наша анализа још добро ишла. Ово неколико личности што смо прешли, имају још којекако своју посебну физиономију. Али остале? Кад се из Вијенца изузму главне личности и женска лица, све остале личности, бојмо се, личе једна на другу, изгледају једне исте, чине све скупа једну једноставну масу, једну гомилу обичних Црногораца из које се ни једна фигура не да засебно распознати.

Није тако, међутим. У тој гомили има такође неких физиономија које више падају у очи. Има их доста оригиналних. Неке су чак толико оригиналне да ми је чудо како су досад могле пролазити неопажене.

Такви су нарочито кнезови Јанко и Роган. Њих двоје (ја их заједно узимам, као један тип, и држим да то ништа не смета индивидуалности њихових фигура: оне су индивидуалисане према другима а не једна према другој) потпуно су различни од осталих Црногораца. Сви Црногорци у Вијенцу јесу, више или мање, јунаци, хероји, витези, срчани и убојити људи, ратничке и марцијалне фигуре, крвавих очију и мрачна изгледа, готови да на једну реч полете у бој исуканих јатагана и т. д. (сви већ знате какви су конвенционални Црногорци): е лепо, сасвим су друкчија ова двојица. Они нису озбиљни типови него комични, смешни, луди. То су два шаљивца, два комедијаша, „два дедака обадва једнака“ који се кроз цео комад шале, терају спрдње, чине свакојаке враголије с Турцима и Црногорцима. У оној мучној и крвавој атмосфери какву је Његош у Вијенцу оцртао, где Турци једнако буше и рију против Црногораца; где, како ко дође на сцену, јавља о некој погибији црногорској; где се сваки час дижу мртвачка носила; где Турци косе и искорењују најаче породице и читава племена; где сестре за братом косу скубу и убијају се ножем иза појаса; где ваздух дрхти од ужаса а земља провире крвљу — у тој атмосфери, њих двојица иду по логору црногорском, хватају једног по једног па га заједају и пецкају, дирну час Мандушића, час попа Мића, час игумана, а, већ што се Турака тиче, њих чим стигну, одмах учине сехир с њима и отворе један јеглен који се нимало не одликује симпатијом и поштовањем према овима. Такви су, у главном, кнезови Јанко и Роган (не треба никако сметати с ума да су они ипак чисти црногорски типови). Али хајдмо редом. Они су, пре свега, стари људи: Рогану има осамдесет година[1]) а Јанку толико исто ваљда пошто му је парњак у свему. После, они су другови,

[1]) В. ст. 1968. Ја држим да су сви кнезови у Вијенцу стари људи, како и одговара њихову положају. Како ова двојица, тако ваљда и кнез Бајко који је деда покајници, кнез Раде који је ваљда старији брат владичин, и кнез Никола.

пријатељи, помало комшије, скоро побратими: чим дођу на сцену први пут, нађу се, здруже се и остану здружени до краја[1]) Најпосле, нису никакви ратници, никакви завереници, никакве бојне снаге: док сви остали имају некакав задатак у устанку, њих двоје немају; док не почне бој, нико не може рећи да добије од њих, а чим почне, њих и нема на сцени. То су вам два мирна и разговорна чиче, који нимало не личе на старину Новака или Југ-Богдана. Они су за шалу а не за бој; једном од њих (Јанку) то чак и кажу Црногорци: „ти све, кнеже, на шалу окрећеш“[2]) Сад, њих двојица дочекују, као и остали, Турке, сватове, покајнице, жене, бабе, вештице и све друге долазнике и давуџије; присуствују разним сценама које се одигравају на цетињском пољу, и ево како се понашају. У сцени са заљубљеним Мандушићем, на пример. Свршила се скупштина, отишли и везирови гласници, надошла ноћ; оно што је Турака и Црногораца на скупштини било, то легло на ледину да отконачи под ведрим небом; „мртво доба ноћи све спава“: само кнез Јанко и Роган чули да неко говори кроза сан, па брже боље онамо од куд се чује глас, радознали да виде и чују шта је. Кад тамо, а то Мандушић, спава као заклан, али ипак говори нешто у сну. Зачуђен Роган хтеде да га пробуди и озбиљно запита шта му је, али не даде Јанко: њему је до смеја, види да је моменат згодан за шалу, па би да наставе запиткивање али да не бу̑де човека, јер је овај такав да ће и у спавања одговарати на постављена питања. Онда га узеше запиткивати, радознало, кроз смех, обешењачки, па кад се сити насмејаше а Мандушић већ почео сувише „ћетињити“, рећиће Роган Јанку: „не питај га, аманати, за такве ствари док се није што изблеја̑.“ Сутрадан, кад се сви беху пробудили, и узели редом причати шта је ко сањао, њих двојица окупише Мандушића који ништа не прича: „Мандушићу, што си невесео; што не причаш што си ноћас снио?“; ни тада нису ради оставити јадна човека на миру. Како поступају с Мандушићем, још горе чине с попом Мићом. Долази сиромах поп, доводи масу људи на даву владици; ма колико да је комичан, дошао је по озбиљну послу и није сад за дирање: али наша два кнеза видели да поп носи неко писмо у руци (обичај је, ваљда, да сваки који се жали, носи и писмену жалбу собом) па чули да су се жалиоци попу обратили да им он писмо напише, а знају да је поп неписмен, и онда почну (ово све Јанко) своја пецкања и задиркивања. Владика узима писмо, гледа га, и не говори ништа; а Јанко одмах: „што је било? што пише, владико?“ Владика мирно и озбиљно одговори како се писмо не може прочитати, и хтеде да га врати попу, али Јанко пружи руку и узе писмо, па га стаде разгледати и дивити се бајаги:

„Дивна писма, јади га убили!
„Красно ли је на карту сложено,
„Као да су кокошке чепале.“

А кад заврши то и изазва смех целе гомиле, он поврати писмо попу и замоли га да он са̑м прочита, кад владика не уме:

„Попе Мићо, држ' ти ово писмо
„те прочита̑, да знамо што пише.“

И тако даље; сви знамо како се он даље, кроз целу сцену, руга попу што не уме читати. Јанко чак ни доцније не оставља попа на миру. У појави бабе он такође нађе начина да га дирне. У оном страшном моменту кад раздражени Црногорци, сви листом, скоче да бабу заспу камењем; кад баба види блиску смрт пред очима па, сирота, моли само да јој даду попа да је исповеди, кнез Јанко јој примети:

„Нема, бабо овде духовника,
„нако ћемо послат попа Мића,
„а он књиге уза себе нема,“

Та је примедба одиста обешењачка, и лепо карактерише Јанка. Јанко чак и игу-

[1]) Кад Јанко први пут дође са Озринићима (госпођинска скупштина), Роган га одмах ослови, а овај га отпоздрави пријатељски, као старога знанца.

[2]) В. ст. 2240.

мана дира. Ноћ је у очи поласка у бој, скупштина се претворила у логор, дошао игуман да храбри борце, и чека само да га позову да почне беседити, само кнез Јанко ништа паметније не нађе да му каже него, како се загледао у бројанице игуманове, запита га: „а бројиш ли све тако, игумне?“, и почне се шалити с њим. Колико су Јанко и Роган различни од осталих Црногораца по нарави и карактеру, јасно се види у појави Драшковој. Кад Драшко дође, сви главари питају га озбиљно о путу његову, само ова двојица све којешта запиткују. Док један пита какви су јунаци Млечићи; други, како поје уз гусле; трећи, какви су им судови; четврти, какав изгледа дужд — дотле Јанко пита: „а бјеше ли море у Млеткама?“, а Роган: „а како те рањаху, војвода?“ (Узгред буди речено, Роган је гурман, он сваки час говори о јелу: „навртите те пет шест овновах да ручамо, да дома идемо“, или: „хиљаду сам плећах оглодао...“, итд.) Они, у осталом, и иначе, у другој прилици, питају и говоре неозбиљно, детињасто. Да није њих двојице, појава бабе била би сва трагична; услед њихових питања, већи њен део испао је доста комичан. Јер, треба приметити, Јанко је тај што се распитује о вештицама; он је оно заинтачио питањима, радознало, наивно, комично:

„Кажуј, бабо, јеси ли вјештица? —
„А како се градите вјештице? —
„Па послијед што се од вас ради? —
„Слушај, бабо, све ти вјерујемо...“

а једини Роган пристаје за њим, одобрава, прави и сâм примедбе, не би да мења разговор. Ето такви су они, тако разговарају са свима личностима црногорским у Вијенцу. А с Турцима? Њих не могу да виде очима, толико их мрзе. Оно, истина, и остали главари мрзе Турке, али то чине племенито, отмено, витешки, а ова су двојица и ту смешни. Они најпре држе да Турци нису људи као други, нису крштен народ; после, кажу, немају венчања него живе „кâ остала стока“; најзад, Турци смрде, удара из њих нека „тешка воња од некрсти“, Јанко не може да спава од тога, а сиромах Роган, кад седи случајно близу њих, мора да држи нос непрестано у рукама, иначе би га, каже, мука препала.[1]) Сад можете замислити колико ће љубазности њих двојица да укажу Турцима кад с њима разговарају запушена носа. Замислите какви ће бити кад им Турци дођу на договор. Њима ће бити за цело време, криво, мука, и сигурно им неће ићи никако у главу шта би владици те Турке дозва на састанак. Они ће се зацело ругати Турцима, и то заједљиво, жучно, безобзирце, без сажаљења, безочно, неправедно чак, ако смем тако да се изразим. Да само два примера наведем, ено како Роган дочекује првог говорника турског (Медовића), и како Јанко најбољег (Мустај-кадију). Медовић, истина, не погоди о чем треба да говори, али говори паметно, лепо, помирљиво; предлаже умир неких породица и братстава; толико је чак попустљив и снисходљив да хоће сâм да поднесе све трошкове и сву срамоту око тога; нуди н. пр. да он сâм дâ накнаду за убијене а то је преко сто дуката на главу, и да пође пред кумама као покајник а то је страшно, итд. (читајте Љубишу који је то лепо описао у причи Поп Андровић нови Обилић) — али Роган одмах њему („Ефендија, ти не угонета“) како је глуп, како му се „још хоће памети“, итд. Тако и Јанко с Мустај-кадијом. Овај, у најважнијем тренутку договора, изговори, ватрено, одушевљено, фанатично, ону познату, сладострасну, јаку, силну, речиту похвалницу мухамеданству, и таман мисли да је произвео најбољи утисак, а кнез Јанко устане, дође до њега, унесе му се у очи,[2]) скине капу па поругљиво, увредљиво, изазивајући:

[1]) Све ово кажу кнез Јанко и Роган (в. ст. 1766—68, 1242—1252). У издању Г. Решетара од 1890, случајно стоји на једном месту погрешно забележено „сердар Јанко“ место „кнез Јанко“; то тамо где они леже па се разговарају о „воњи“ код Турака (над ст. 1242).

[2]) У Вијенцу не пише да Јанко овде устаје, него само да скида капу. Ја ипак држим да ствар

„Ефендија, овако ти хвала!
„лијепу ни исчита предику:
„што тражили оно смо и нашли.“

Такви су кнез Јанко и Роган према Турцима; видели смо какви су према својим сународницима. Па и иначе, кроз цео Вијенац (ми их нисмо описивали како у свакој прилици изгледају), има још доста црта и знакова које их у истом смислу карактеришу. Они су по свему друкчији него остале личности у Вијенцу и њихове су фигуре довољно, сигурно, магистрално индивидуалисане и оцртане.

Биоград.

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

Прилог карактеристици српске критике

— Светислав Стефановић —

У 16. броју *Бранкова Кола* 1901. изашла је моја биљешка *Двије крупне ситнице*, у којој сам замјерио српским превођиоцима, поводом најновијег Шантићева пријевода Биргерове *Леноре*, што се не обзиру на ритам и размјер пјесме коју преводе; и додирнуо сам питање о мелодичности стиха, поводом истакнутог, критиком госп. Врховца на дра Недића, питања: да ли су стихови Милете Јакшића, које је г. Недић у *Зори* »додирнуо« — доиста беспријекорни, као што г. Врховац мисли.

На ту моју биљешку изашла су у 18. броју истога листа два одговора и, да не дуљим лакрдију, прећи ћу одмах in medias res, пошто сам у интересу самог спорног питања одлучио одговорити мојим критичарима.

Г. Живојновићу имам ово да примјетим: Нијесам мислио да ми је задаћа писати о стиху Биргерове *Леноре* и не испитујући колико је истине у његову излагању и разлагању о том стиху, не могу да увидим ни послије његових примједаба да ми је *дужност одговарати за оно што нијесам ни рекао*. Све његово цитирање *Nibelungenlied*-а и *Леноре* мене се ни најмање не тиче.

Али г. Живојновић је хтио да докаже како ја не знам ни оно што кажем — и то ме се врло тиче. Други од тих његових доказа је већ примједбом уредниковом изгубио вриједност. Али и без те примједбе, без исправке не може се, ако се *силом не ће*, видјети у мом цитату из Гетеа као да сам хтио рећи да је Гете »онако« мијешао ритам и размјер својих стихова. То могу видјети они који превиде, да сам цитиране стихове поређао под 1, 2, 3, и да ти стихови поређани тако под 1, 2, 3, *немају никаквог смисла*, те дакле и не могу долазити један за другим:

1. Und frische Nahrung neues Blut
2. Aug' mein Aug' was sinkst du nieder.
3. Auf der Welle blinken...

Ко год зна њемачки знаће да између ових стихова мора бити и других, јер овако не може бити — а ко не зна њемачки тога се не тиче ни то мјесто моје биљешке, а још мање одговор г. Живојновића. »И то је, мислим, јасно.«

Прва замјерка г. Ж. требала је да покаже, како ја не знам шта су стиховске стопе, јер сам рекао да се Хајне у својој

смем овако замишљати. Мени се у опште чини да је ова скупштина много бурнија него што на први поглед изгледа, да ту има више кретања и живости, да ту не остану сви до краја како су први пут сели, него устају, скачу на ноге, леже изваљени итд. Мандушић н. пр. зове Бајка да му „пухне у око“, Бајко јамачно устане тога ради јер ено му Мрваљевић одмах иза тога каже: „не прелаз' ми преко пушке, Бајко.“ Кад, на крају скупштине, хоће да се побију, ја не држим да је то због речи Мандушића и Мухадиновића, нити да баш ова двојица насрну један на другог, као што то мисли Г. Решетар (Увод, 15) него да то чине неке сасвим друге личности, оне понајпре што су неме. Јер, (не заборавимо никако да има народа стотина на скупштини) ту сваки са својим комшијом засебно говори, доказује, гестикулише па ће и да се побије. Тако је т. ј. пред крај. Сердар Иван н. пр. и Ферат Зачир на једној су страни а далеко на другој Мандушић и Мухадиновић. Свака се група издвојила, и не слуша другу, нити је чује.

пјесми *Loreley* није држао броја стопа, као српски преводилац његов и опет је њемачки оригинал куд и камо мелодичнији. Није овдје мјесто расправљати о карактеру Хајнеова стиха, али сам г. Ж. истиче у првом стиху *Loreley*-а *четири* наглашена слога, а у другом *три* наглашена слога:

Ich weiss nicht was soll es bedeuten
Dass ich so traurig bin.

И ко ће да броји стих по стих — нијесам ни мислио буквално! — размјер, број стопа те Хајнеове пјесме; ко погледа само први и други стих, видјеће да број »тактова«, или боље рећи број стопа — јер такт се равна по стопама (чуће г. Ж. мало доцније) у та два стиха није исти, а тако ни у другим стиховима. Није довољно само тражити длаку у јајету, него је ваља и наћи. »И ово је, мислим, јасно«.

С много већом хуком осврнуо се на ону моју биљешку г. Врховац и тражио је у њој оно чега у њој није ни било, неку нову теорију метрике (можда је то у осталом за г. Врх. и било ново, јер изгледа да он не зна баш ни стару, класичну метрику), тражио је декадентизам и открио још једног литерарног анархисту и човјека који се усудио читати Шопенхауера. Макар се и не слагало с начелом анархије он је пронашао да имам увијек више мишљење од онога кога тумачим и — направио дијагнозу: покварен стомак. Али кад је г. Врх. тако добар дијагностичар знаће ваљда и то да је нарочито један симптом карактеристичан за покварен стомак — а то је повраћање. Па како цијела његова биљешка показује тај патогностички симптом, како због тога и лучи анормалну количину жучи — то је неопходно потребно да се остави и Шопенхауера и Јодла и Маларме-а и нека се строго држи дијете, само млијека, т. ј. српске и ст. словенске граматике. Кад се тако мало излијечи увидјеће да, ако ја имам увијек[1] више мишљење од онога кога тумачим, ја се трудим да оборим нижа мишљења и поступам по свом правилу: да се величина нечија дознаје не само упоређењем с мањима, него и још боље упоређењем с већима (види *Зору* I. св. 1901). Ако г. Врх. хоће да обори моје више мишљење мораће од мојих аргумената одбранити, међу осталима, и своје ниже мишљење. А то ће најбоље бити и да не покушава, јер већ овај први оглед да ме утуче показује све знаке срдите немоћи и болесног стомака.

Да видимо те знаке. Прво је господин професор хтио да каже да ја нијесам на чисто с основним појмом о стиху — и казао је то тако да мислим, да он није на чисто ни с основним појмом о том, да није све оно основни појам што случајно падне г. Врх-у на памет. Рекао сам да би ваљало пазити поред ритма и на мелодију стиха, на музику ријечи, споменуо сам полиритмичне стихове и цитирао Гетеове *Auf dem See* и т. д. показујући, на примјеру, да прави стих и кад се чита као проза има своју мелодију. Одрицао сам Милетиним стиховима ту мелодичност.[1] Г. Врх. и не брани Милетине стихове од моје замјерке, него хоће да докаже, како је у стиху ритам све и сва, мелодија је нешто имагинарно, стих не мора имати никакве мелодије ако га испишете и читате у прози.

A propos. Исписујући Милетине стихове у прози, писао сам ријечи до ивице хартије, а што се слагач *Бр. Кола* слијепо држао мога слога и није ређао ријечи до ивице — не могу ја одговарати. Не знам шта бих доказао да сам »намјерно« оне стихове исписивао »онако« у прози, како г. Врх. мисли. А да ни они стихови које сам ја изоставио, нијесу беспријекорни, као што се г. Врх. тјеши, најбоље свједочи:

На прозорима | окна; врапци грају.

Ко тај стих чита с дијерезом, ко се »одмара« *испред* ријечи окна, тај нека не

[1] Читаоцима *Зоре* познато је, да ја, на пр. о Бранку, имам ниже мишљење и од г. Врх-а!

[1] Legouvé каже: Le grand art de lire les vers même au théâtre, consiste a faire accroire aux spectateurs que c' est de la *prose!* Оваких цитата лако је наћи читаву рпу — баш у метрикама!

доказује да у споменутим стиховима Милетиним нема ничег против граматике, синтаксе итд. Природно је и по правилима граматике итд. да се застане, одмори *иза* ријечи окна — а неприродно и против правила граматике да се застане, одмори испред те ријечи, макар оно иза дијерезе немало никаквог смисла. Ја и нисам доказивао да у Милетиним стиховима, кад се испишу у прози има нечег против граматике итд. *него кад се читају као стихови*, јер кад се читају по правилима граматике — то нијесу стихови. Али, наравно, кад је ријеч о граматици, о струци г. Врх-а он одма све стихове на свијету види у прози.

Већ то доста би било да покаже, како г. Врх. није ни разумио оно што је читао у мојој биљешци, а некамо ли је умио наћи погрјешку какву.

Да се вратимо сад основном појму о стиху. Г. Врх. истиче као аксијом, да је стих »ритмична јединица у којој се *одређен број слогова* правилно измјењује по тактовима и везан је, у српском, за акценат«. На другој страни г. Живојновић каже како су у Нибелуншком стиху главно тактови, јамбски ритам с четири Hebung-a, четири јако наглашена слога, поред којих ненаглашених може бити више или мање, јер *нијесу »бројно одређени«*. Без обзира на то што моји критичари тако лијепо један другог поричу, ово већ показује да дефиниција стиха није тако лака ни проста ствар, као што се г. Врх-у чини.

Прије свега ваља знати да »основни појам« значи основ, полазну тачку. Стих, у којем је ритам све и сва може бити полазна тачка у каквом уџбенику метрике, основ за друга испитивања и посматрања врло комплициране науке о стиху — али, ваљда не ће г. Врх. доказивати, као што показује својом биљешком, да је довољно знати само основно правило, па одмах моћи судити стиховима свих пјета! Математички је аксијом два пут два четири; али нико неће тим аксијомом негирати интеграле, ма да су се ови толико удаљили од основног појма, од полазне тачке математичког знања, да им је тај аксијом qualité négligeable. Тако и ритам може бити полазна тачка науци о стиху, не спријечавајући је да дође до таких закључака и погледа о стиху, који ритму једва ако дају — мјесто потчињене вриједности.

Али добро би било да су моји критичари обиљежили своје тумачење неких термина, јер овако су направили велику збрку од ријечи ритам, такт, ритмична јединица, тако да се не зна јесу ли ово синоними или нијесу. По г. Живојновићу може бити јамбског ритма и, ако је у »такту« поред *наглашеног* слога, више или мање ненаглашених! Ово је самовољно и ничим неоправдано извртање значења јамбске стопе. Јамб може бити само двосложан. Али кад г. Ж. хоће да изједначи стих Хајнеова *Loreley-a* са Нибелуншким стихом — он онда не зазире ни од тога да направи јамб тросложним и т. д.! По г. Врховцу је и једносложна ријеч ритмична, чим прави стих! а у прози не може бити ритма. То је Вавилонска кула. С таким појмовима може се свашта доказати — само ништа не расвијетлити, не разјаснити.

Прије свега ваља знати да је биће ритма у том да се јединица нека у одређеним, временским размацима понавља, опет враћа. У музици је та јединица такт, временска количина. У метрици је та јединица одношај слогова, стопа. Ст. класична метрика познаје у том одношају слогова само једну — димензију, дужину, трајање у времену и за то та јединица ритма ст. класичне поезије одговара јединици музичког ритма — такту. Стопа, тј. одношај слогова — а за одношај треба најмање два слога, дакле у једносложним стиховима се и не може говорити о »ритму« и »такту« итд.! — у модерних, живих језика, има осим временске количине, такта, осим одношаја дужине, трајања — још и свој *квалитет*, своју висину и низину, свој Hebung, акценат не само ријечи него и реченице. У неких језика је квалитет претежан — ту ритам тактова пати, јер

одношај слогова по дужини има само узгредну вриједност — на пр. у француском, гдје је правило да се слогови *броје*, а не *мјере*; гдје је број слогова с квалитетом »све и сва« а квантитет, трајање слогова по готову без значаја.[1] Ту ритма може бити само с обзиром на квалитет, глас по нагласку се ритмично диже и спушта итд. Српски језик богат је и квантитетом и квалитетом својих слогова — за то у њему има стихова ритмичних по такту и ритмичних по акценту, по квалитету, посепце или заједно. У стиху на пр.:

Пошетала царица Милица

или:

Још зорица не забијелила

претеже ритам квалитета, акцента, висине и низине; у другој половини првога су и тактови ритмични, слогови по дужини ритмично се понављају: царица, Милица. С обзиром на квантитет јединица је стиховском ритму — такт, стопа; с обзиром на квалитет — мелодија, музика ријечи. Према том је ритам у одношају тих ритмичних јединица, сваке за себе или скупа ако иду заједно, јер јасно је да то не мора бити. Тако је, дакле, скроз погрјешно, кад г. Врх. ритам тражи у одношају ријечи и кад стих назива ритмичном јединицом. Кад би стих био ритмична јединица, онда би ритма било само ондје гдје су стихови потпуно у свему једнаки — а то није толика бесмислица, колико је смртна пресуда цијелој поезији. Да ријеч по себи није никаква јединица, и да одношај двије ријечи још не чини ритам — и то је више него јасно. Ритам је, наиме, правилно у времену понављање одређеног *одношаја слогова* и то одношаја по такту (дужини) или квалитету (мелодији).

С потпуно збрканим преставама о ритму г. Врх. насумце говори о некој везаности ритма за акценат у српском. Да су и ово празне ријечи, знаће свако који је у »учењим« српским поетикама, штампаним и писаним, учио као примјер ритмичног, трохејског десетерца стих:

Пошетала царица Милица — —
Цар Лазаре сједе за вечеру — —

Да се од ових ријечи може направити »трохеј«, одношај два слога по дужини, само без икаквог обзира на акценат, само произвољним продуживањем и скраћивањем појединих слогова — јасно је за сваког, који је икад видјео те стихове написане руком каквог гимн. професора и учитеља поетике:

Цар Лазаре сједе за вечеру —

Да је у тим ријечима ритам доиста весан за акценат, тај стих не би никад био трохејски — него би био полиритмичан, тј. стих у којем би се јединице квантитативно и квалитативно са свим разликовале једна од друге.

Колико је истине у основним појмовима г. Врх-а, види се већ и по овоме. А што он ипак јуначки протурује своје мишљење као аксијом, не изненађује нас, јер знамо *какво је знање најнесмјерније и најбогатије аксијомима*. Што човјек више зна, све ће мање аксијома сипати као из рукава.

Не само да по дефиницији стиха у г. Врх. половина Хајнеових и Гетеових итд. стихова нијесу стихови с обзиром на број слогова, него с обзиром на ритам — »по такту« — у опште ни један стих не би био стих, ако се не би скандирао, а скандирати се могу мање више сви стихови. Бранково *Коло* било би »у стиху« само док га пишете:

Кōлō кōлō нāōкōлō
Вилōвитō плāхōвитō.

Наравно да би врло смијешно изгледало *прочитати* те ријечи по такту обиљежених трохеја! као што је управо ирониja хтјети читати француске стихове по такту. — Према акценту други би стих прије још морао бити јамб, него трохеј. Али треба само начинити насиље акценту и природној музици ријечи, па можете направити — још какве ритмичне стихове!

[1] Vapereau: Dictionnaire universel des Littératures: »Tout le système prosodique de la poésie française repose sur le *nombre* des syllabes. Le vers français les *compte*, il ne les *mesure* pas.«

И ко у стиху тражи само ритам, тражи правилно измјењивање слогова по тактовима, дакле по дужини, тај може исто тако уживати *у ритмичном клопарању по такту прстима по столу*, као што ће уживати у читању т. ј. скандирању стихова.

Српски језик с јединственим богаством свога акцента, а овај већ по себи не обиљежава само дужину него и мелодију (на пр. свијет [свѐт] — вијенац [вѐнац]), с јединственом музиком већ свога прозног говора може само, на силу Бога, давати грађу стиховима, који се по такту могу скандирати.

И кад г. Врх. резонује да је мелодија нешто имагинарно, а ритам »по тактовима« све и сва — онда је послије овог јасно, да тај ритам сам по себи не чини мелодију већ и за то што не инволвира у себи ритам по квалитету, и што, »по правилима« неке вајне српске метрике више угушује акценат зарад такта, него што такт везује за акценат. У старих класика је стиху наравно основ такт, одношај слогова по дужини и тактови могу бити потпуно равни међу собом, јамби су сви потпуно једнаки, дактили исто тако и т. д. јер се и скалупљују само за једну димензију. На пр.

Ārmă vĕ|rūmquĕ că|nō — —
Quādrŭpĕ|dāntĕ pŭt|rēm — —

У српском, да не отежавамо разумијевање другим језицима, мален је број јамбова који су у читању потпуно исти; то је у опште готово и немогуће тражити кад се зна колико је обиље акцента, колико шаренило висине и низине итд. кад се уопште зна да српски стих не може имати само једну димензију, свој квантитет, него има и свој квалитет. Два стиха у српском могу имати са свим различну мелодију, ма да су истог размјера и истог ритма по такту.

Г. Врх. се, наравно, мора позивати на стару класичну метрику и поезију — али он ваља прво да докаже да се правила те метрике могу без зазора примијенити на српски стих, јер како се досад српски стих силом потчињавао правилима класичне метрике — то у његовом милостивом сјећању и »српског акцента« видим празне ријечи, као и у његовим дефиницијама стиха. По госп. Врх. наравно, да бисмо морали учити нашу дјецу скандирати да би могла читати продукте наших пјесника. У потврду том госп. Врх. цитира један дистих Шилеров, и чисто расте што је показао — потребу скандирања. Али... да, али ако су Шилер и Гете пјевали *свијесно* и *намјерно* у хексаметру и дистиху, они су имали и *својих* и *литерарних* разлога и нијесу без реда и закона оживљавали класични метрум. Ни једна лирска пјесма Гетеова не показује оне слободе (неправилности у реду ријечи итд.) које је он као и стари класици употребљавао ондје, гдје се служио хексаметром итд. (на пр. *Herrmann und Dorothea).* А да чак ни ту није имао на уму *само ритам* хексаметров — као на пр. Омир, Виргил — знаће и г. Врх. кад прочита овај стих макар »и у прози«:

Hab' ich den Markt und die Strassen doch nie so
[einsam geseh'n!

И Гетеов хексаметар може се читати у прози, па да не изгуби мелодију, јер је мелодија у самом избору ријечи — не у калупу! Прочитајте Виргилов стих у прози и видићете сву разлику између класичног, ритмичног по такту хексаметра и модерног, *мелодичног* стиха.

Али ко тако као г. Врх. без скрупула мијеша правила класичне метрике с правилима новије — том је узаман доказивати да чак и онај дистих Шилеров, којим он себе брани, има више мелодије него што ухо г. Врх., навикнуто само на скандирање и лупкарање прстима по столу, може и сањати. Тако на пр. тај дистих показује да је мелодичан нарочито онај стих, у ком саме ријечи одношајем својих слогова по дужини и по квалитету унапријед одре-

ћују, предсказују ритам, тј. чине ритмичне јединице.

— wo es nicht liebt hat schon gerichtet das Weib —

То и да није у дистиху има мелодију стиха. У том лежи чар многих, већине Гетеових стихова, врло многих стихова Лазе Костића и т. д. Тако је у цитираној *Auf dem See:*

Ūnd frī|schĕ Nāh|rūng nēu|ĕs Blūt —

ритам већ у самом низу ријечи и није их потребно — скандирати. У том стиху као и у читавом безброју стихова њемачких, српских итд. мелодичност је у толико већа што *нијесу ријечи одсјечене једна од друге,* као стопе (тактови), него неосјетно прелазе једна у другу, музика једне наставља се, непосредно се развија у музику друге. И то је једно од битних правила новије метрике — и ако га г. Врх. не зна, нисам му ја крив. Познато је у осталом сваком интелигентном човјеку да се и у музици ритам, тј. такт покорава мелодији и само слијепцима духовним није јасно да се жив језик људски у свом најбожанственијем царству не смије ограничити на пуку монотонију скандирања. Г. Врх. је, пак, толико несмјеран, да музику ријечи мјеће на исту »низину« с мирисом у стиху — показујући или да не зна да је музика основни, битни значај говора људског и да се никако не може, ни у иронији! — упоређивати с мирисом стиха, с једним са свим хетерогеном, небитном особином — можда нечијих уста, али не говора, језика. Та несмјерност знања прелази у наивност кад госп. Врх. каже да пјесник има од садржине, исказане у пјесми (да прецизне ли стилизације!) да бира оно што према »такту« може да одабере. Ако су стари имали тему свога хексаметра и имали само да бирају, удешавају, премјештају и скраћују ријечи за тај калуп, за тактове — модерни пјесник има да пази на многе друге ствари куд и камо већма него на такт, и за љубав такта он не смије самовољно мијењати акценат, дужину слогова, висину — једном ријечи природну музику ријечи. Смијешно би било мислити да је Гете имао, слично Виргилу, Овиду, Алкеју итд. пред собом »тактове« свога *Erlkönig-a* па бирао ријечи које у њих »пасују«. На против, он је оставио метричарима да мелодију тога његова стиха разлажу, разглабају у јамбе, дактиле и друге ритмичне јединице. За то и опет кажем, да Милетини стихови нијесу мелодични, просто за то, што је сам избор ријечи таки, да таман ако чини љепшу, мелодичнију прозу од обичне, свакидашње. Та немелодичност пак не може се одбранити никаквим »ритмичним« једанаестерцем, јер скандирати се могу и скроз немелодични стихови. У његовим тим стиховима има додуше 11 слогова, и они се могу, уз уобичајену употребу насиља акценту, подијелити тачно по тактовима — али та ритмика не стоји много изнад ритмике клопарања прстију, или ударања у бубањ. Можда је за г. Врх. то највише музичко уживање — за мене није и ја сам покушао оправдати за што није.

И сад смо дошли до једне тачке, коју г. Врх. à priori назива апсурдном, показујући и опет несмјерност знања. По госп. Врх. је мелодија без ритма, (не смијемо заборавити да ритам г. Врх. значи само »измјењивање слогова по тактовима« а о »измјењивању слогова по квалитету« — он канда и не сања!) — апсурдна. Претпостављам да г. Врх. не ће хтјети одрицати овим стиховима Његошевим јединствену љепоту и звучност и волио бих знати, како он својим »основним појмом« о стиху тумачи ове:

Не смије дуго ова мрачна ноћ
У нашим душама паклено царствоват!
Вулкани, који страшно кувају
У нашим грудма букнути морају
И задушит' онога, који лагом
Јуначко српско окаља име.
Родна земља наша гдје почивају
Кости наших славних прадједовах
Нек нам буде тржаственом гробницом
Или пантеон узвишених душах и т. д.

Или:

Пламен божанствени у ништавом храму
Каква је судба у њему зажегла?...
Тајинствени закон какав вас сједини?...
(вид. *Пустињак цетињски*).

Волио бих знати колико се Гете држао »такта« у свом *Прометеју Ганимеду* и т. д. Волио бих знати колико се Лаза Костић држао »ритма« у својим пјесмама *За сестром, Опрости ми, Побри Ј. Ј.* и т. д. Или би г. Врховац довикнуо: Окајте се стихова! То је тешко погодити. Али што да се устручава довикнути то једном полетарцу, који је саставио оваке стихове:

Благо летње предвечерје
На западу још сунце сја
И крупне капље млаке кише
Полако росе пут и мила поља та!

Без уобичајеног насиља акценту, први се од ових стихова може претворити у чист (чистији од оног: Виловито, плаховито!) трохејски осмерац; други у јамбски осмерац; трећи у јамбски деветерац; четврти у јамбски дванаестерац. Дакле сваки стих за себе ритмичан је и у ужем смислу ритма по квантитету и у ширем смислу ритма по квалитету. Ни у једном стиху нијесу измијешане, као на пр. у цитираним Његошевим, разне ритмичне јединице. Е, али размјер им међусобни није исти — и г. Врх. побркавши *размјер* т. ј. број слогова у стиху, или правилније *број* стопа са самом стопом, *с бројем и односајем слогова у стопи, такту* — на пошљетку већ не зна ни сам шта хоће да докаже. Јер да сви стихови исте пјесме морају имати исти број слогова то није смио отворено и јасно казати — него је завио у ону своју кусаву дефиницију стиха, а можда се у пошљедњем моменту сјетио и тога да је и наш трохејски десетерац врло прошаран јамбом, дактилом, спондејем и т.д. Него уздајући се да ће му се на празну ријеч вјеровати — загрмио је: Окај се стихова! А ја сам толико анархиста да ништа не вјерујем док ми се не докаже и нарочито не вјерујем у оно што, мислим имам снаге и спреме, могу оборити. Да су цитирани ауктoритети, који ме закриљују, као и Пушкин, Петефи, Хајне, Арањ и longus est ordo, знали куд и камо прије мене и куд и камо боље од мене за стихове с разним размјером, за полиритмичан стих, стих неправилног ритма, зна у образованом свијету сваки гимназиста, као и то да је полиритмика и различан размјер, по правилу једини наговјештај, једина, кржљава одмјена мелодије у ст. класика, на пр. у хексаметру, а поглавито у строфама лирске поезије — Сафиној, Алкејевој итд. И само г. Врх. као српски критичар може у свом »основном појму« о стиху — видјети уједно и све појмове о стиху!

Наравно, да и у овом правцу ослобођење стиха од метрике има екстрема, има заблуда. Али, опет, зар није штета а уједно и знак наше пјесничке комоције — која може једном да буде фатална — кад нпр. Митровић од својих седамнаест балада пише седам у трохејском осмерцу, нашем колском стиху, који је, по моме мишљењу, неприличан за баладе. У овој прилици и нехотице ми се натура она разноврсност и богато шаренило ритма и размјера, којом кипте већ првих неколико стихова Његошева *Поздрав Штиту Србобрана!*

In der Beschränkung seigt sich der Meister — казао је још Гете.

Па и г. Врх. боље би учинио био да се умјерио, да је погледао мало око себе, у своју најближу околину. Његовој се учености само још мање могу поклонити што је показао да се умије »швоћкати« са Шопенхауером и да без повода и зазора назове Малармеову поезију бунцањем у стиху. Нијесам читао Малармеа — али сам читао како га необично хвали и један Врхлицки. А за Врхлицкога се ваљда тек не може рећи да нагиње декадентима. Спомињем то само за то да се види како је г. Врх. брз и свагда спреман да преломи над неким мач. Ништа се у нас не доказује ако се грди Маларме, као што је сувише проблематична и тежња г. Врх. да се дјетињасто љути на Шопенхауера, пред којим и један Толстој капу скида. Нико није крив г. Врх. ако он не види у

Шопенхауеру ништа друго, до пакости непризнатог генија. Он показује тиме само да га сувише мјери према себи самом.

А колико се г. Врх. сам себи свиђа у тој својој улози најбоље показује његово безразложно разбацивање са звучним ријечима декаденти, лит. анархисте. Прије него што бисмо и почели о том говорити, добро би било да г. Врх. каже шта *он* види у тој тако страшној декаденци. Јер шта се све не трпа у ту ријеч. У једном ученом друштву у Бечу, на скупу самих доктора филозофије говорио је један од њих о декаденци. Послије се двије дуге сједнице препирало, диспутовало. На пошљетку ће запитати др. Höfler, професор и доценат за психологију и логику на овд. универзи, главног поборника против декаденце: би ли хтио бити тако добар да обиљежи, дефинише свој појам о декаденци! И сви јунаци ником поникоше, а главни поборник — замуца и заплете се као пиле у кучине.

Изгледа ми слично и да г. Врх. назива декаденцом све што му се не свиђа, denn eben wo Begriffe fehlen da stellt ein Wort zur rechten Zeit sich ein. Кад га човјек слуша како праска мислио би Бог зна шта се догодило у нашој књижевности; мислио би опет какав анархиста стао проповиједати — хришћанство! Јер досад су анархисте негирале ауторитете — г. Врх. је открио нову врсту анархиста, оне који о ауторитетима имају више мишљење него неки професори српског језика у гимназији! Чудан свијет. Нико не смије порицати оне, који се тако по ком професору допадају. Нико не смије имати ни више мишљење о ком било, него што га има таки један професор. Ама што г. Врх. не каже то своје мишљење? Што он увијек само чека да *други* каже своје мишљење па да га он онда поцијепа, са своје стране — увијек једнострано? Још Лесинг је рекао да је она критика најгора *која ни рушећи не ствара*.

У нашој критици није ни додирнуто, а камо ли ријешено ни једно од битних питања књижевних; ни један ауторитет још није добио своје мјесто; о културним задаћама књижевности нигдје се и не говори. Ја мислим да је у оваком добу добро дошло свачије мишљење, критичко мишљење — ако има двије неопходне потребне карактерне црте — *озбиљност и савјесност* или искреност убјеђења. У свом досадашњем раду мислим да се нијесам огријешио о те двије црте.

Али г. Врх. је у свом, за ме нерастумаченом, нападају на мене толико неозбиљан и толико несавјестан да заборавља са свим докле допире право критике, а гдје настаје ординарна, лична пакост — и у екстази онога осјећања, које сам толико напада код Шопенхауера, на крају своје биљешке чак ми и пријети. Кад се већ осјећао позван да ме туче — милије би ми било да ми је, у мјесто пријетње, казао и показао у чему ја гријѐшим. Јер кад ја кажем све што знам и што имам да кажем онда ми г. Врховац више не може помоћи, ни извести ме из заблуда. А то, ваљда, хоће права критика. Али, пардон. Г. Врховац је српски критичар и као српски критичар, не смије имати у виду прво и прво писца него публику, пред којом ваља показати како писац ништа не зна (у том послу нарочито помажу Schlagworten као декадент, литерарна анархија и т. д.) и уједно је ту публику, замотано, али доста провидно увјерити (нарочито размахујући се основним појмовима и т. д.): како је сву мудрост овога свијета поцрпио баш дотични господин критичар.

Беч.

Оцјене и прикази

Додатак Поменику од 1888.

Знаменити људи у српскога народа, који су преминули до краја 1900. г. Написао М. Ђ. Милићевић. У Биограду, у Српској Краљевској Штампарији 1901. Цена 2 дин.

Поменик знаменитих људи у српскога народа свакако је једно од знаменитијих дјела у српској литератури. У њему су сачувана имена многих бораца за слободу српску и многих српских књижевника и добротвора, који би се друкчије давно заборавили. Ради тога морамо бити захвални г. Милићевићу, на истрајности у послу око прикупљања имена и биографија њихових. Но ипак не можемо, а да му не замјеримо, што је, како изгледа, одвише олако узео тај посао и заборавио у *Поменик* унијети имена неких људи, који су одиста и знаменити и велики, далеко већи, него толики други, што их је он споменуо. Некако се десило, да су ти људи већином баш из Босне и Херцеговине и Црне Горе, па би се могло мислити, да су нарочито запостављени, кад се не би знало да је г. Милићевић непристрасан и да је томе криво само његово хитање и немарност при раду. Ми ћемо споменути имена тих заборављених великана, па да се види, да они нису слављени и познати само у својој ужој домовини него и много даље ван граница њезиних. Ево нам првога *Луке Вукаловића*, чувенога војводе херцеговачкога, ево *Грчића-Миленка* познатога пјесника, кога су чак назвали »фрушкогорским славујем«, ево *Данила Петровића-Његоша првога Књаза Црногорскога* и *његова брата великога војводе Мирка* побједитеља Турака на Грахову. Ево и три славна херцеговачка хајдука: *Сердара Шћепана, Војводе Илије* и *Ђоке Бањевића*, које исти Војвода Мирко у своме »Јуначком Споменику« често, врло често спомиње. Па гдје је *Војвода Максим Бањевић* и гдје су босански јунаци *Поп Каран Карановић* и *Петар Пеција Поповић?* Све их је Милићевић заборавио, као да су најнезнатнији и најобичнији људи.

Но ми смо држали, да ће он што је заборавио у једноме, надокнадити у другоме *Поменику* и са радошћу смо дочекали овај његов *Додатак*. На жалост, брзо смо се увјерили, да не само што није старе великане наново споменуо, него је многе друге заборавио. Заборавио је *Ику Бесаровића*, првога приповједача босанскога, *Мићу Љубибратића*, познатога друга Вукаловићева, *Јолу Пилетића*, *Новака Милошева*, *Станка Радоњића*, чувене јунаке црногорске, *Новицу Церовића* убојицу Смаил-агина, кога и хрватски пјесник опијева, *Саву Бјелановића* одличног публицисту српског, *Мишу Димитријевића*, *Јована Павловића*, *Миту Поповића*, пјесника и још неке. Ако је ово одиста поменик знаменитих људи *српскога* народа, онда се ови људи нијесу смјели заборавити и Милићевић не може ничим оправдати своју немарност према њима...

Али и осим ове и најглавније мане, овај је *Додатак* препун других мана. Изгледа, да га је писац писао још брже него први, као у жељезничком купеју. Он н. пр. каже неколико ријечи о пок. Ики Вукићевићу, па, при крају, вели: »опширније у *Мостарској Зори* од 1. априла 1899. бр. IV. стр. 151.« Лијепо! Онда је могао о свакоме овако. Није се требао мучити, па ни кратке биографије писати, него да је само споменуо име, па казао: »опширније у том и у том календару или листу« и онда нека се читаоци муче и траже тај календар или лист.

Хитање и лакомисленост његова огледа се и у овоме, кад н. пр. на стр. 10 пише о пок. Јовану Анђелковићу:

»Године 1860, августа 19. постао је ђенералштабни потпоручник;
Године 1862, јула 30, поручник;
Године 1866, јануара 1, капетан II. кл.;
Године 1870, јануара 1, капетан I. кл.;
Године 1873, јануара 1, постао је мајор;
Године 1876, марта 10, потпуковник;
Године 1879, августа 10, пуковник;
Године 1885, августа 10, ђенерал.«

Исто овако пише о Димитрији Ђурићу, ђенералу, на стр. 39.

»Основну школу и гимназију учио је у Биограду.

У артилериску школу ступио је 29. октобра 1855.

Каплар је постао 22. дек. 1856;
Поднаредник 16. нов. 1857;
Наредник 5. нов. 1857;
Потпоручник 9. авг. 1860;
Поручник 30. јула 1862;
Иступио из војске 5. фебр. 1863;
Наново примљен као поручник 5. дек. 1867. За тим је постао:
Капетан II. класе 2. јан. 1872;
Капетан I. класе 27. априка 1873;
Мајор у год. 1876;
Потпуковник 1876;
Пуковник 1881, а
Ђенерал је постао у очи саме смрти своје 1893...«

Па није ни ово све.

Има врло заслужних људи, са којима г. Милићевић у кратко сврши, док их има, чије тестаменте и писма дословце штампа, само да биографија изгледа дужа. Ми не знамо шта ће у *Додатку* оно дугачко писмо пок. Васе Живковића, осим да се види, да је он писао Милићевићу: »Ви сте до сада толико урадили, да вам се и најбољи наши родољуби до земље поклонити морају; ви сте у своме изврсноме делу *Кнежевини Србији* сковали дијадем, а у делу *Краљевини Србији*, крунисали сте Српство, али тим и себе...« Покојни пјесник није знао, да ће му се писмо штампати, с тога је оволико претјерао, као што обично претјерују књижевници у писмима један другоме, али је г. Милићевић могао наћи згодније мјесто, гдје ће га штампати...

Ако би смо хтјели пребирати све мане Милићевићеве у овоме дјелу, нашли би смо их још, али мислимо, да то није потребно. Читаоци ће и по овоме видјети, да *Додатак Поменику* не вриједи много.

Пјесме Љуб. Н. Симића,

издање уредништва »Градине«. Ниш. Штампарија Ђорђа Мунца. 1901.

Љубомир Симић, сада већ покојни, млад је пјесник. Тек прије двије или три године почео се јављати у српским листовима: *Звезди*, *Градини*, *Босанској Вили* и већ је успио био, да привуче на се пажњу неколико љубитеља српске поезије. То је за једнога младића од двадесет година било доста! Но како га је неумитна смрт прерано отргнула од свијета и сахранила у гроб, то је уредништво *Градине*, да му сачува спомен и да чује суд српских критичара о њему, издало његове пјесме. Лијепа мисао, па макар се њоме и не користила много књижевност српска! Лијепо је то због родитеља и другова Љубиних. Њих ће ова књига чешће потсјетити на покојника и чешће им измамити сузу на очи за њим. Читалачку публику пак не ће одвише задовољити и ако ће јој показати колико је покојник имао дара и колико је обећавао. И нико не ће зажалити ону скромну свотицу, коју је за књигу дао, јер је чист приход намијењен за подизање споменика покојнику. А толико је и задужио српску публику.

Хроника

Српска

* *Каранић*, лист што излази у Алексинцу, под уредништвом Тих. Р. Ђорђевића, донио је у свесци за мај о. г. народну причицу, под натписом *Зашто Турци не једу свињско месо*, која необично вријеђа вјерске осјећаје наше браће Мухамедове вјере. Ми најстрожије осуђујемо уредништво *Каранића* што је ту, тако луду и огавну ствар пустило у лист. Та, за Бога, није *све* ни што се од народа чује лијепо. То је најбоље знао неумрли Вук, који је пробирао па чак гдје гдје и поправљао оно што ће у својим књигама штампати. Желимо и то с разлогом, да се оваке ствари у будуће не понављају, јер се од њих има више штете него ли користи.

* Српске Краљевске Академије изашао је *Споменик* XXXVIII. Први разред 34. Садржај: *Српски умјетници у италијанским мислима XVII. стољећа*, приопћује В. Богишић; 2. *Антички споменици у Србији*, од Н. Вулића и Ант. фон Премерштајна; 3.

Прилози расправи »Одношаји Пећских патријарха с Русијом у XVII. вијеку« у Гласу LVIII и LX, од Стевана Димитријевића; 4. *Лепавински цароставник*, приказао Никанор Ружичић; 5. *Стари Студенички зборник*, описао га Вид Вулетић Вукасовић; 6. *Повеља патријарха Мојсеја, дана рашком митрополиту Арсенију Јовановићу*, саопштио Иларион Руварац; 7. *Један српски родослов нове редакције*, саопштио Ат. Пејановић; 8. *Стари српски рукописи у књижницима Југословенске Академије у Загребу*, приказао их епископ Никанор Ружичић. — Биоград. Државна Штампарија Краљевине Србије, 1900. — 4⁰, стр. 147. Цијена 2 динара.

* За XI. и доцнија кола Српске Књижевне Задруге спремају се ова дјела: пријевод *Оландије* Е. де Амичиса, *Мртвих душа* Н. В. Гоголља и *Набоба* А. Додета, *Антологија српске лирике од И. Ђорђића до Бранка Радичевића* под уредништвом проф. Тихомира Остојића, *Пјесме Војислава Илића, Епске пјесме, драмати и приповијетке Ђуре Јакшића, Приповијетке С. Матавуља, Приповијетке Светолика Ранковића, Свијетле слике* Драгутина Ј. Илијића, *Збирка чланака Св. Вуловића из историје српске књижевности, Рјечник необичних ријечи у писаца »Славено српскога« времена* и *Историја српскога народа* од Љ. Ковачевића и Љ. Јовановића.

* *Српска Књижевна Задруга* у Биограду откупила је од Паје Марковића Адамова, уредника *Бранкова Кола* досадање његове приче, које ће се штампати у једном од првих на реду колâ.

* *Православна Далмација*, историјски преглед. Написао *Е. Н. М*(илаш). Нови Сад, 1901. Штампарија Ђорђа Ивковића. Издање издавачке књижарнице А. Пајевића. Стр. I—VI. и 1—604. (8⁰) Цијена 6 К. — У овоме знаменитом дјелу наш чувени радник на пољу српске православне књижевности, Др. Никодим Милаш, епископ задарски, излаже на темељу необоривих података историју православне цркве у Далмацији и почевши од 55. год. па до 1849. и јасно износи у седам перијода све доживљаје Православља у Далмацији. Први перијод почиње од 55. до 313., други од 313—732., трећи од 732—1075., четврти од 1075—1420., пети од 1420—1699., шести од 1699—1729., седми од 1729—1849. О важности овога дјела најбоље нам јамчи име поштованог писца, (који нам такођер обећаје скоро и преглед црквених догађаја у Боци Которској и у Дубровнику), те држимо да га можемо препоручити најтоплије не само нашим свештеницима него и сваком интелигентнијем Србину.

* Симо Поповић, физик у Сомбору, повјерио је уреднику *Бранкова Кола*, Г. Паји Марковићу Адамову да среди у једну збирку све књижевне радове покојног Ђене Павловића, свога брата.

* *Спољашњи одношаји Србије новијега времена.* Написао *Јован Ристић*. Трећа књига, 1768—1872. год. Знаменити овај државник српски оставио је у аманет својим синовима да ово дјело након његове смрти изда̂ду, што они, ево, и чине. У овој књизи пок. Ристић црта рад кнежевих намјесника послије смрти кнеза Михаила па до пунољетства кнеза а доцније краља Милана. Књига ће ова без сумње добро доћи нашим политичарима, јер је она поред специјалних и индивидуалних погледа чувеног српског дипломате на ондашње догађаје и разлагања о њима, проткана важним документима, који овој књизи дају и историјске вриједности.

* Г. *Милан Андрић* јавља: »Дао сам у штампу књигу под натписом: *Слике из мога албума*. Те су слике излазиле у *Јавору, Стражилову, Застави, Бранковој Колу, Браничку* и у другим српским листовима, а сад ће их читалачка публика добити сакупљене у једној књизи, која ће изаћи из штампе до Преображења ове године. Књига ће изнијети петнаест штампаних табака, а цијена јој је двије круне. Штампарски ћу трошак морати подмирити претплатом, па стога молим све пријатеље моје и пријатеље српске књиге, да ме у томе са скупљањем претплатника потпомогну, а скупљачима дајем сваку десету књигу за труд њихов. — Претплату ваља слати писцу у Темишвар (Temesvár, Serb. Bischofs-Palais) до гореозначеног дана.

* *О хумским епископима и херцеговачким митрополитима*, до год. 1766. Написао Иларион Руварац. У Мостару 1901. Издавачка Књижарница и штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића. — Ова књижица из пера познатога историчара српскога оштампана је посебно из књиге: *Српска православна херцеговачко-захумска митрополија при крају 1901. г.*

* *Мостар некад и сад*, пише Лука Грђић-Бјелокосић. Прештампано из *Звезде*. Београд. Штампарија Бојовића и Мићића. — И ако кратко и доста површно написана, ова ће књижица добро доћи свакоме, који хоће да поближе упозна главни град кршне нам Херцеговине.

* *Вој. Ј. Илић: Туђински бисер*. Пријепеви Пушкина, Љермонтова, Шилера, Уланда, Хајне-а, Ламартина и других. Београд, Штампарија Драг. Миросављевића, 1901. 8⁰, стр. 30. Цијена 40 п. дин. О овој ћемо књижици проговорити, кад је будемо добили на приказ.

* У 207. свесци *Летописа Матице Српске* наш сарадник Марко Цар опширно оцјењује књигу другога нашега сарадника Дра Љубомира Недића *Новији српски писци*. У тој оцјени на једноме мјесту вели: *Ја поздрављам у Недићу најбољег мајстора на пољу наше естетичке критике* а завршује овако: *Као дјело умна и укусна списатеља она је* (Недићева књига) *свакојако знаменита појава у нашој литератури; али као резултат скроз субјективних погледа писчевих, она ће се различито цијенити и различито тумачити. А што се год буде износило против или у прилог Недићеве критике, неће опет бити пресудно, као што није пресудно ни његово лично мишљење за познију оцјену данашњих српских писаца . . .*

* Српска Краљевска Академија примила је за своја издања ове научне радове: *Анализе минералних вода у Србији*, од Др. М. Николића и Др. А. Зеге; *Прилог за историју српског устанка*, од академика Ч. Мијатовића; *Прилошци историје словенских језика*, од Ал. Белића.

* Из *Просветнога Гласника* засебно је оштампано: *Естетичко васпитање*, расправа Др. Душана Рајичића, и *Pîро Srano*, прилог српској историји од Ст. Станојевића.

* Српска Дубровачка Штампарија почела је издавати у појединим свескама *Anekdote* пок. Дум-Ивана Стојановића. Прва свеска већ је готова и продаје се по 30 потура (поштом 40). Препоручујемо топло ово дјело публици српској.

* *Ко је Ђемо Брђанин*. Прилог испитивању историјских трагова у народним пјесмама, од *Јов. Н. Томића*. Оштампано из *Карацића*. Београд, Штампарија Мате Јовановића, 1901. — 8⁰, стр. 21. Цена?

* *Њ. С. Књаз Мирко*, син Њ. Кр. В. српскога Књаза-пјесника Николе I. компановао је марш *Ricordo di Roma* (успомена на Рим), који је свирао орхестар у римском народном позоришту. Марш се особито допао Талијанима, те се је *три* пута морао понављати, а симпатични композитор, који се ту задесио, бурно је поздрављен.

* Neera, *Књига мојега сина*, са дозволом списатељице превео Иван Васин Поповић. Сарајево. Штампарија Тира и Фоглера. 1901. — Малена књига, али препуна најљепших савјета, што их мати сину дати може. Њу можемо препоручити свакоме, а нарочито српској омладини.

* Друштво *Рад* одржало је у Новом Саду 27. пр. м. своју редовну главну скупштину, у којој је констатовано, да друштво напредује, а 1900. године имало је сувишак од 567 круна и 90 потура. Друштво *Рад* издаваће још и недјељни лист за српске породице, а у септембру узеће у своје руке и дјечији лист *Невен*, који је до сад издавала Српска Штампарија у Загребу. Ово је скупштина ријешила на понуду д-ра Јована Јовановићи-Змаја.

* *Ј. Ђ. Авакумовић* издао је овај претплатни позив: „По жељи пријатеља, одлучио сам се да печатам моје одбране у судовима и Скупштини. У нас, код судова, нема стенографа који би бележили све говоре; а сама природа послова искључује писање одбрана унапред. За то не могу печатати све одбране, већ само оне које су прибележили стенографи. А од говора у Скупштини који су сви стенографисани, одабрао сам веће и важније. Све прикупљене одбране и говори изнеће више књига у формату осмине, свака књига 10—15 табака. Да бих знао, колико ћу егземплара печатати, отварам упис на прву књигу и молим познанике и пријатеље да се заузму за претплату. Цена је једној књизи, за претплатнике: у Србији 1 динар и 50 пара; за Бугарску 2 лева; за Аустро-Угарску, Босну и Херцеговину 2 круне, са поштарином. Новац се из Србије шаље мени, са списком претплатника; а са стране на адресу: Геца Кона, књижару у Београду, Кнез Михајлова улица.

* *Фромон и Рислер*, роман из париског живота, написао Алфонз Доде, превео Мита Ђорић. Издање књижаре Д. М. Ђорића. Београд 1901. Цијена је књизи 3·60 дин. Ово је дјело наградила Француска Академија. Износи у пријеводу 347 страница велике осмине.

* *Женидба краља од Србије, мир и радост Србадији, Србији.* Легенда сватовска — Србијнска, 1900. Песма нестиховна *Александра Сандића*. У Н. Саду, издање Браће Поповића, 1900. — Већ по натпису може се познати, да је и ово једна од оних пјесама »нестиховних«, којим нас доброћудни старац Сандић с времена на вријеме дарива. Да би овој књижици подигли цијену и важност, Браћа Поповићи, »не жалећи материјалних жртава« украсише је »илустрацијама« из неког свог календара. Хвала им од сад па до вијека!

* *Одломак из написане пре 1891 расправе о главним моментима у животу св. Саве, првог српског архиепископа*, написао Иларион Руварац, прештампано из *Летописа* Матице Српске.

* *Рај без Адама*, приповијест из америкаиског живота. Написао Иван Васин Поповић. (Прештампано из илустрованога листа *Наде*, год. 1901.) Сарајево, 1901. Земаљска штампарија. Цијена по Круне. — О овој свакако интересној књижици донијећемо што скорије свој суд.

* *Васкрсеније Краљевића Марка*, под тим је натписом дао у штампу овећи сатирични спјев Г. Стеван Бешевић-Петров, те позива српску публику да се претплати. Књига ће изнијети 10 штамп. табака на финој хартији, а цијана јој је само 1 круна. Претплата се шаље до 31. јула писцу у Загреб.

Лица

* Наши сарадници *Јован Скерлић, Божо Черовић* и *Божа Николајевић* положили су недавно докторат филозофије, први у Лозани, други у Бечу а трећи у Хајделбергу. Најсрдачније честитамо!

Словежска

* *Zemljopis Hrvatske* napisali Dr. Hranilović, D. Hirc, vlastitom nakladom pisaca, u Zagrebu 1891. Tisak Antuna Scholza. Svezak 4.

* Иван Цанкар написао је недавно комедију *За народов благор* (За добро народа) у којој исмијава странке и њихову фразу »за добро народа«. Цанкар је већ једанпут посједочио свој драмски таленат у драми *Јаков Руда*, а овдје је осим свога талента показао и своје увјерење. Осим тога је међу издањима *Матице Словенске* изашла и његова новелета *Путовање Николе Никића*, која је најбољи новелистички рад и његов и новије словеначке литературе. Ту приказује разне типове словеначког народа, који скоро сви пропадају јер су гране дрвета које је осуђено на смрт. Новела је пуна тихе меланхолије, карактери су сви нови за слов. литературу, а из сваког ретка осјећамо душу пишчеву и оригиналност. На читаоца утиче неком елементарном снагом и осим дубоких осјећаја побуђује и на размишљање. У овим двјема радњама упознајемо Цанкара с једне стране као сатирика и циника, с друге стране као великог меланхолика, какав је он измијешан у свима својим радњама. Свакако је он »једини писац у Словенији који мисли«, као што неко рече.

Страна

* *L'opinion publique en France d'après la poésie politique et sociale de 1830 à 1848.* Dissertation de doctorat présentée a la Faculté des Lettres de l'Université de Lausanne par *Jean Skerlitch*, licencié ès-lettres. Дисертација нашега драгог пријатеља, којој је задаћа да изнесе, као што се већ и по самом натпису види, слику јавног мнијења у Француској по политичкој и социјалној појезији од 1830. до 1848. написана веома брижљиво, те ћемо о њој у наредном броју проговорити опширније.

САДРЖАЈ: *Знаменити Срби XIX-ог вијека* (Проспекат Српске Штампарије у Загребу). — **Пјесништво:** *Из прозаида* Змајовиних: *Божја порука*. — Алекса Шантић: *О, путниче...* — **Приповиједке:** Стеван Сремац: *Чича Јордан* (наставак). — Милош П. Ћирковић: *Троје*. — Ivan Cankar: *Мртви неће*, превео Милош Ивковић. — Антон Чехов: *Маније*, превео Вељa Миросављевић. — **Чланци:** Павле Поповић: *О Горском Вијенцу* (наставак). — Светислав Стефановић: *Прилог карактеристици српске критике*. — **Оцјене и прикази:** *Додатак Поменику од 1888*, написао М. Ђ. Милићевић. — *Пјесме Љуб. Н. Симића*. — **Хроника:** *Српска. Словенска. Страна.*

Претплату Зоре прима њена Администрација, затим Издавачка Књижарница Пахера и Кисића у Мостару, и сви њени повјереници. — Рукописи шаљу се Уредништву. — Појединa свеска стаје 80 хелера. — Прима трговачке и друге огласе, рачунајући од петит-редка у једном ступцу и то: за једно оглашавање по 12 хелера, за три оглашавања по 8 хелера, а за више од три пута, као и за огласе на читавој страни, знатно јефтиније. За сваки пут оглашавања урачунава се 60 хелера биљеговине.

ШТАМПА СЕ У ШТАМПАРСКО-УМЈЕТНИЧКОМ ЗАВОДУ ИЗДАВАЧКЕ КЊИЖАРНИЦЕ ПАХЕРА И КИСИЋА У МОСТАРУ. 1901.

Исправак: на стр. 229. у првом ступцу а у 16. реду оздо погрјешно стоји: ...vě|rūmquě... мјесто: ...vī|rūmquě...

Год. VI. Бр. VII.

ЗОРА

ЛИСТ

ЗА ЗАБАВУ, ПОУКУ И КЊИЖЕВНОСТ.

Уређује

Атанасије Шола

Излази сваког мјесеца. Износи 4—5 табака а цијена јој је: на читаву годину 8 круна или 9 динара, за ђаке 6 круна или 7 дин.

У Мостару, јула 1901.

Чича-Јордан

Једна слика

— Стеван Сремац —

СВРШЕТАК

За то је, ето, чича-Јордан постио и тражио и од других да посте, бар, кад већ не ће ићи на хаџилук, и љут био, кад би се тако ко пред њим продуцирао и називао и сматрао предрасудама све то што је чича-Јордану и старим нашим светиња била... Али за то му јесте Средом и Петком обично много мање гостију било; јер, прво, не би гост нашао што тражи, а, друго, извукао би жестоку лекцију и предику од чича-Јордана.

— Има ли, чича-Јордане, бурека? бива да га запита какав ђак, који је бар за два столећа измакао напред испред својих савременика.

— Имат, имат бурек! одговорио би му чича-Јордан.

— Деде одсеци, вели ђак, за један грош!

— Да сечем, вели овај и узима бичкију, којом се сече бурек, и почиње да сече.

— Е, е, стој, стој! задржава га ђак. А какав ти је то бурек? Шта! Са спанаћем!? Посан!! А зар немаш *с месом* бурека?

— Немат с месо! одговара хладно чича-Јордан.

— А што да нема? пита га ђак. Зар је то бурек!? Немаш други?... мрсан!...

— Немат! Немат други!... вели му љутито чича-Јордан. Ово си је *православенски* бурек... кристијански бурек... ако смо, дѐмек, још'те кристијани... и ако је денеска ваздандан Петак...

— Та шта ме се тиче!

— Па ће да те се тиче!

— Ама, то је тероризам!

— Е, тој ти је!

— Ааа... имаш ли ти што друго?

Чича-Јордан му изређа неких седам, све посних, јела.

— Ама, та то су све посна јела...

— И Петак је посан, вели му чича-Јордан.

— Немаш нешто, ама, онако, мрсно...

— Јутре ће бидне све мрсно, вели му чича-Јордан.

— Ама, па зар данас да останем гладан! узвикну ђак. Деде, деде нешто, мрсно, деде, вере ти!

— Бре, и *ти веру* спомињеш!

— Ама зар да гладујем!

— Да гладујеш; што мислиш! Какав си грешник, с пос' ће мало да фајдиш души; него да једноудиш...

— Ама, па зар *ништа* да не једем целога дана!? уздахну ђакеља, који је већ свуда изгубио кредит, па га само доброта чича-Јорданова кредитирала још.

— Е, тој ти је! Кад нећеш посно, — а ти гладуј! Чини што знаш! А, бре, *прота светогорски* да дође, — па ич ману да нађе неће на данашњу мàнцу...

— Ама — почиње опет ђак чешући се и разгледајући по чабрицама сира, по свињски пршути и редовима повешаних кобасица. — А шта ти је оно?

— Суџуци, што ће друго да бидну? Сас тој ђавол вуче у пакал...

— Па дај ми од њих!

— Ба, сал тој не бива!

— Ама, џапа се ђак, ама па то је интолеранција најгадније врсте... То је, фактички, шпанска инквизиција! То ме инволтира!...

— Тој си је твоје знање!

— Дакле баш не даш!

— Јок, море! вели му одлучно чича-Јордан. Па ја ћу, бре, да баталим ели запалим овај дућан — а у моју радњу тој неће да дочекаш, да бла́жиш ели се омрсиш у Петак, — чу ли, бре! Виде ли ти ово! вели му Јордан и показа му крст на челу и на рукама... Виде ли?!

— То је дивљачко тетовирање! Још један доказ више, да имађах право, кад рекох, да је то интолеранција, и то она најгаднија и најстрашнија интолеранција . . . верска интолеранција, која је Италију упропастила а Шпанију довела до руба и ивице пропасти!... рече ђак па се стаде шетати и гледати како нестаје јела на ватри и како се разноси по гостима, који су сви били врло при апетиту као већ сви те врсти гости што су, који долазе у гостионице у којима нема наштампаног на два језика јеловника, него се усмено саопштава гладним гостима. Час гледаше на кобасице и сланину, час на огњиште, а час на чанке по столовима испред гостију.

— Земај си, море, будало, док се неје поарчило! нуди га чича-Јордан.

— Не! рече после краће почивке и унутрашње борбе одлучно ђак. И у том тренутку изгледаше као славни Галилео кад је тресну ногом и својим мучитељима рекао оно значајно E pur si muove! — Кад нема мрсно, — баш да му га ја не постим!

— Бре, бре! Види га, што збори никаква вера! Неје те ни срам од слунце божије! За кога греје, бре, оно!

— Шта ти ту: греје сунце!... Греје, што је то васионски закон!...

— »Закон!« Закон! И ти га почитујеш! И ти си имаш закон! кара га чича-Јордан. Хе! уздахну за тим и затресе главом. Тако си зборише и стари наши у старовремско време оно, па си душу изгубише а по-за душу и царство си! Цркву баталише, јутрење преспаваше, на литургију не идоше, кума не поштоваше, постови и Среде и Петке не постише, сас Латинке се женише, сас атови у цркву улазише и сас миздраци

нафору узимаше и на сито гу срце поручаше; а Господ се нањути па рече таг: Да пуштим потоп, да потопим све, — не бива. Даја сам реч и обећање; дуга остаде преко облак како големо писмено за верување на људи, да вода и потоп неће веће да бидне, веће рече: Не треба на несрећници царство; па ги узе Господ царство, та предаде на другу веру. И заступи друга вера и друга судија настаде! Е, тој ће и ви саг да напрајите!

— И ти чуо... чуо и видео Бога. Чуо га баш где он тако збори... И видео га, и знаш позитивно да га има! вели му јетко гладна ђакеља. Баш позитивно тврдиш његову егзистенцију...

— Ех, несрећо ниједна! Има мајстори за *сашт*, а неће да га има за *свет*; за небо, за слунце, месец, за звезде! Како збориш то! Их, штета и јазук за тол'ко учење! И ти ме питујеш!!....

— Па да питам те: шта си видео, кога си видео?... Ама баш њега... Бога?... пита га гладни ђак.

— Несам Бога видео, ама му угодници виде' и целива'. Свеци сам видео толики... Светог Прохора, Светог Арсенија, Светог краља, па Светог Владимира Елбасанског... А Бога кој може да види! У слунце, бре, па може ли гледаш, а ем неје Господ! Па може ли да гледаш у слунце, е, збори дё!?

— И ти баш знаш да је тај Прохор, како ли се ваби, светац?!

— Како неје светац!... Како, бре! Руке му жуте како смиљ, па све са сребро оковане...

— Па ваљада је био што крив, па га оковали!... вели овај заједљиво.

— Оковали! Свеца оковали! Несрећо! А кад неје светац, — што не труне за тол'ко стотин' године, веће се жути како смиљ и мирише како босиљак!

— Ама то су само марифетлуци мантијашки, како умесно вели Дрепер. То је у науци још од ваикада познато!... Још стари Мисирци познавали су вештину балзамовања!... Ено Рамзеса II., из осамнаесте династије.

— Иха! Много знаш, много ће патиш!

— Море, батали то, него дај да ручам...

— Ете ти па ручај посно, вели му чича-Јордан.

— Јок ја, вала! рече ђак па пође. Ја одох!

— Иди си! Кој те држи! Неси врзан! одговара му љутито чича-Јордан.

И ђак доиста изиђе нагло и пође љутито, али на једаред застаде напољу и стаде размишљавати. Сећа се лепо да је и код Сиљана и код Биљана, и код Дамјана и код Ташана, остао дужан, није платио... Куд зна! Зна да му ни један не ће дати; а како су му се зарицали, Бог зна, шта још све може добити, ако им се на очи појави, а потреви их рђаве воље!... Размисли се па се полако ушуња опет код чича-Јордана и стаде на врата. Гледаше свет како пролази; слушкиње проносе порције а он звиждукаше полако, више за се, неку песмицу. Гости почеше већ излазити, и то га опомену и трже из размишљавања, он уђе скоро нечујно у ашчиницу, седе и ослови:

— Сад, шта му је, ту му је!... Дад', Бога ти, што има! рече и стаде притезати опанке.

— Е, што ти зборим ја!

— Ајде брже, погибо' од глади! вели онај.

— Што је било нестало, а што остало, ово ти је! рече чича-Јордан и метну преда-њ четврт хљеба и три

струка прâси-лука дугачка као ишчупане палме.

Хукну ђак, дуну на нос и промрмља нешто, па стаде гледати донесено. Дуго гледаше, па ће најзад рећи:

— Зар баш тако!... Ја нећу то! рече и одгурну од себе. То је атак на моју слободну вољу... То је терор, инквизиција, и то у деветнаестом веку!...

— Ја те убаво кани и кани, докле беше у лонци и тенџере манје, — а ти тврдиш пазар! А беше манастирска трпеза! Беше посна сарма, јанија од прâси-лук сас заитин шарлаган, па чорба од рибу, пилав од јагуљу, ђувеч од рибу, па гргечи на зеитин, риба на роштиљ! Ех, дедавладика, море, да седне, па прсте да лиже од голем слас', — а ти, ем, фукара, ем манишеш!

Кад чу ђак списак несталих јела, у њега уђе неки немир и он се диже, па стаде ходати по механи, грицкајући нервозно савијену брадицу своју. За тим приђе огњишту и стаде дизати капке и загледати по лонцима, тенџерама и шерпењама, али ода свуд је зијала страховита празнина на њ!

— Е, саг једи си прâси-лук! вели му чича-Јордан гледајући га како се тужно наднео над празним судовима. Апостоле, бре, донеси још неки струк прâси-лук за господина Радислава филозофа и анатематика! Има ли још?

— Нема, одговара Ванђел, последње, што беше, дадо'...

Кад чу господин Радислав, филозоф, да нема више а он брзо седе за сто па се наклопи на лук и хлеб. Живо је протествовао а још живље јео. Уздисао је једнако и говорио да смо много изостали иза срећних културних народа; и да ће још дуго и дуго проћи, док се еманципујемо од тих постова и свих других наслеђа и заоставштина из опскурних средњих векова.

А чича-Јордан, задовољан што је сломио и победио упорног атеисту, седа за исти сто да руча. Износи последњу порцију посне сарме и јаније од прâси-лука, пилав од јегуље и дели с ђаком; нуди га а овај не чека да га дваред понуде. Ђак прима и једе· једе само да му буде жалост још већа што је пропустио тако славна јела. А чича-Јордан зна дејство што га је произвело код ђака ово пола порције и смеје се задовољно, тако задовољно као да се никад и неможе наљутити.

*

Па ипак се чича-Јордан умео и наљутити, ако не због јела, а оно због пића. Нарочито је мрзео на пијанице, а морао се с њима носити и бочити, јер његово чисто, натурално, вино било је надалеко разглашено, и природно је, да му је у радњи било увек по неколико таквих који не долазе у механу због друштва и новина, него због лића, јер су, тако рећи, сами себи друштво. И ако су му леп новац остављали, јер су одмах донесено и плаћали, извињавајући се једнако да је то последња чаша — ипак их чича-Јордан није марио и с тешком их је муком трпео.

Међу њима је највише мрзео неког Мату молера, баш најредовнијег и најчешћег госта. Кад је Мата сам долазио, још и које како га је трпео, али кад је с њим видео и Венцла Нохавицу, такође молера, са ужасно црвеним носом, тако да му је то црвенило захватило и оба образа по пола, — е, онда се чича-Јордану лепо смркне! А још кад би пан-Венцл Нохавица запевао, тада би плануо чича-Јордан и грдио би их, како је

то срамота у сред бела дана пити па још и певати! *Дању* да пије човек!

— Пијемо ми и ноћу! Е, па дѐ, погрешили смо! извињава се Мата молер. Погрешили смо, чича-Јордане. А ми знамо, да је ноћ управо за пиће! Е, ал' како сад у лето да му дочека жив човек ноћ, — кад су дани тако дугачки!... Има то све свој један ред, вели Мата штуцајући, и један, рећи, поредак, и регулу, то јест!... Апостоле, море, деде један прокимен глас пети... Једно чокањче мученице...

А чича-Јордан се само устумарао по механи па брише и намешта, тек да се нађе у послу.

— Зашто, кад почнем дању, наставља молер Мата, мучећи се једнако да завије цигару, опијем се а и не дочекам ту ноћ; а кад, опет, ноћу почнем, а она кратка, па за час, а оно забели зора... Па једна мука и невоља је то, газда-Јордане, лети; а зима је већ нешто друго, е, зима је таман онако...

— Ама, не ваља, Мато дете, не ваља!... Има вера што пије, а има па што не пије. Ти да не гледаш на Венцла што чини; њему вера допуста да пије! Шваба је, а Шваба знаш како је — дор се не сплете од пића, па он ништо и не хесапи да пије. Ели си видеја кадгод Швабу, да си трезан промине кроз сокак?!... Јок! Неси видеја и не ће га ласно видиш. Кад иде, оно мора поза њег пцета да лају и деца да му се смеју... Ама теб' ти вера не дава изун; резилак је за теб'! Ми си пијемо за кеф, а они си пију за резилак!

— Море, газда-Јордане, вели му Мата молер, нема тога Бога, ко ће ме уверити и убедити да не мора да се пије!...

— Е, што да мора?

— Мо̀ра̑! вели одсечно Мата молер, То сам занат захтева. Јеси ли ти, Бога ти, видео трезна молера, сад ја *тебе* да питам?

— Истин', да ти право речем... много, истин', пијете...

— Е, то је! То је! рече лупајући у знак одобравања шаком по столу, а за тим додаде. Ej, Ванђеле, колико се оно чита, Бога ти, 'ванђелија на велики четвртак, а? Дванајест, је ли? Е, па пази и бележи; и ја ћу дванаест чокањчића данас! Дај још једно чокањче, а ево ти одмах и паре. Ово је треће чокањче... Е, је л' плаћено? Тако! Само часно и поштено! Ја сам ти чича-Јордане такав човек! *Своје недам,* а *туђе нећу*, и не д'о ми Бог!...

Хукну чича-Јордан кад Ванђел донесе и треће чокањче Мати молеру.

— А што се тиче, односно мо̀ле̑ра̑, што пију, то ти и опет кажем, да они апсолутно нису криви за то него занат... Занат му је такав! Јер сваки занат... Ej, Апостоле, дај друге машине, имаш ли сумпорњаче, ове се гасе, гасе, брате, вели мучећи се да упали цигару... Јер сваки занат има једне своје, рећи, теготе и невоље! Ето на пример тишлери добију дугачке руке ка' орангутани и криве ноге ка' слово »хјер«; шнајдери пак ођораве пре времена и прилепи им се трбух за леђа; ковачи. опет, добијају од тешка рада тетешку руку, па кад се, на прилику, потуку ка' људи с другим којим еснафом, — увек зло ударе, па плаћају ја л' кесом ја л' апсом; бакали краду на кантару; кломфери се пењу високо на кров, а ми молери падамо под астал, за што ми морамо хтели не хтели да пијемо, а све заради оних несретних цугова̑ што те бију са свију страна. Дакле то није, да кажеш, да ми оћемо да пијемо, него морамо, занат то изискује, а треба живети, треба леба, брате слатки... Па једна брука и невоља, мој чича-

Јордане! Ej, Ванђеле, дад' још два чокањчета, за мене и побратима Венцла, а ево ти одмах и паре. Ето ти, побратиме, па пиј!

— Але и дувана... вели Венцл. Ја сам ти искал, — а ти си ми не дал!

— Е, дувана нема! Немам га ни ја!

Али Венцл није ни тражио више; изгледа да је већ заборавио. Него натеже чокањ и до пола испије, па запева неку његову омиљену песму, неку, тако да кажем, српско-чешким језиком спевану, коју је по калупу бачванских песама по свој прилици сам и саставио:

»Але молем Бога и светего Јована,
Да ми купе за фајку дувана.«

Чим би чуо ову песму, чича-Јордан би се чисто згрануо. Прво, што није трпео да се светац профанише, а после није волео да се из његове кафане чује песма, па да пролазници завирују а деца да се купе испред врата и блену унутра. Тада би бегао из кафане ако је то у дан било, а ако је у вече по вечери, он би одмах наредио Апостолу и Ванђелу, да узму метле и да чисте, без икаква обзира на госте, а сам би се појавио и стао на сред кафане са фењером, што би био знак, да је крајње време кућама да се иде, и да чича-Јордан не остаје нипошто.

— Ај' дом да си идете! вели им чича-Јордан показујући на кокошке у авлији на дрвету, које ћућоре и гуркају се око центра свога петла. Зар ве неје срам, бре, од живину ову!... Кад су, бре, полегале! Ајд' да си спијете!

— Море, батали, вели му Мата молер, какво спавање. Спаваћемо милион година кад умремо!

— Ајде, бре, несте једне Швабе! а кад би чича-Јордан некога назвао »Швабом«, то је значило да га ни у шта не цени. Јер само Швабе, причаше он, не лежу рано, него банче ноћу, базају и лутају по сокацима, разговарају се и свађају ако не с другим а оно са самим собом, и скидају понизно шешир сваком дирeку поред којега прођу и о кога се лупе. — Ајде, море, чу ли што зборим! Вакат је за легање и спијење, вели палећи фењер, што је значило да је то ултиматум чича-Јорданов, и да погодбе нема; нема останка, па да би на сваком литру вина камилу зарадио! Што је скупио пазара скупио, оно остало није тражио. Ако му ко плати добро, ако не плати платиће Бог.

*

Па тако је у више случајева и било. Нису му дуговале само таке пијанице као што је молер Мата и молер Венцл. Имао је он дужника, још међу каквим људима, и то старих дужника, од више година, јер чича-Јордан је, као што је раније споменуто, неколико пута већ био ашчија. А ти су дужници били они што су као практиканти правили, а као виши чиновници заборављали и одрицали дугове. Додуше, имао је чича-Јордан и поштених дужника, што су се сећали и њега и дуговања њему и плаћали му поштено. И онда је чича-Јордан био сав блажен; хвалио је тада људско поштење, чинио прилог цркви и понова отварао кредит новим дужницима. Али ти таки, што плаћају старе дугове били су ретки; били су тако рећи беле вране, велика већина их се чинила и невешта. Каква господа, што су се као, ђаци, дијурнисте и практиканти још некад задужили, а после добро оженили, још боље напредовали и у власти, богаству и части, — па прођу крај чича-Јордана, па га и не познају!! А он их још извињава

силним бригама и државним пословима.

— Хе-хе! смеје се чича-Јордан. Гледа ме на окаљке а не познава ме... не сећа ме се!

— Море, неће да те позна, вели му један ђак, неће чича-Јордане, у томе је сва ствар. А да видиш, да му нешто опет затребаш, како би те лепо познао! Него сад постао велика зверка, па си ти сад за њега просто једна мања него микроскопска животињица, једна инфузорија!...

— А и ти си луд, што трпиш то! Не био ја на твом месту! вели му господин Милија буџаклија (адвокат) ...Ти си ка' назарен... само велиш: »види Бог!« Кад му требаш, зна те, а кад му не требаш, не зна те и не познаје... То је оно што се у песми пева о Краљевићу Марку. — Ја му, вала, не би пропустио, па да сам богат ка' онај Крсмановић... А колко их имаш таквих?

— Хехе, »кол'ко« питаш. Један ли је, па да га знаш. И ја па што збориш! И ја њи заборави, — та они мене да не забораве!

— Е, ја би, видиш, газда Јордане, вели госп. Милија буџаклија, ја би овако то урадио. — Почем су те они већ заборавили — а и ти њих почињеш, како сам велиш, заборављати, — најбоље би било, да се пожуриш, док ниси са свим излапио, па да им се јавнеш... да им кажеш: људи смо, ласно се заборављамо; а ја сам тај и тај, а чекања вала било баш доста —, па кад Бог вама, а ви мени... Па, ако те понеки и тад не позна, онда се мени обрати; и онда ће то бити *моја* ствар! Е што сам ти ја човек душманин за таква рђавства и пангалозлуке, то више нема! За добра човека сам ти, газда-Јордане, мек ка' овај љеб, ама за рђава, за пангалоза, — горе му куге и несреће, вала, не треба од мене!... Шта вели, не познаје те! Ово је с тобом, ка' он што мало час заусти да рекнем за Краљевића Марка, вели: »Кад је *међан дијелити:* Богом брате, Краљевићу Марко! А када је *шићар дијелити:* Оклен бјеше, незнана делијо?!«

*

И доиста послуша га чича-Јордан, па стаде прилазити старим дужницима и опомињати их за дугове од пре десет, петнаест и више година. Код понекога се и офајдио; добио све, пола, или део, и био задовољан, а код понекога — ништа!

Један га је чак грдно увредио. То је био неки госп. Петроније, чиновник вишега положаја, с великом платом.

Као практикант ранио се код чича Јордана пре петнаест и више година кад је овај држао опет ашчиницу, само се онде звала »*Ашчиница код Скендербега*«. Тада је садашњи велики чиновник био пука сирота, кубурио као ђаво а јео као хала. Плата му била мала и за храну а камо ли за одело. Памти га чича-Јордан кад је сам себи пришивао дугмад »јемствеником«. А био је кицош. Као ђак најрадије је послуживао код маторих бећара који су се лепо носили. И он се још као ђак научио на последњу моду добијајући одело од господина кога је послуживао. За то му је и тешко било кад је постао практикант и морао сам себи куповати одело, јер је волео да се лепо носи. Идеал му је био да стече леп сат, перорез са осамнаест делова и свилен фини кишобран, који је у футроли носио само кад је било ведро, јер за кишовито време имао је други простији, вунени. Лако је оном за кога вреди оно народно »Мало једе а лепо се носи« али је мука била за Петронија који је и много

јео а хтео и да се лепо носи, и за то је натезао к'о Шваба с гаћама. — Кад би се више вересије накупило, он би замолио чича-Јордана, да га засад причека. Мало-мало, па га тек замоли да га остави за сад, треба му, вели, цилиндер; други пут прстен, игла за машлију и тако даље. Мало по мало па се у последње време накупила толика сума да га је чича-Јордан и без молбе остављао на миру не смејући ни помишљати на наплату, кад је Петроније добио указ а задржала му се прва плата. Тада му је још сам чича-Јордан извадио осам цванцика и дао му да почасти друштво, а за плаћање вели: колај је работа. Кад узима послаће поштом; јер је Петроније био унапређен с премештајем. Како тад оде, као да пропаде човек. Чича-Јордан га више не виде и не чу за њега, све до скора, дакле за неких петнаест година.

За то време је госп. Петроније начинио каријеру. Носио се лепо, понашао лепо, стекао много познанства, и спољашношћу својом умео придобити све, све без разлике пôла и година старости. Разапео је мреже на све стране. Баш као вешт и искусан риболовац кад баца сертме па извуче богат лов у сертмету, па стане да бира. Ситне кесегице претури преко руке па их баца опет од себе, а крупније задржава, док се напослетку не намери на какву голему штуку; ту задржи, и она му обилно исплати сав труд. Тако је и он бацао мрежу и одабирао, док се на послетку није намерио и уловио оно што је тражио.

Својим сомотским прслуком, прстењем, свиленим кишобраном од три дуката, својим федермесером са неких осамнаест комада разних справа у корицама (као великим и малим ножевима, кашиком и вуљушком, маказицама и турпијом којом је често у женском друштву турпијао своје нокте) а нарочито својим умешним понашањем, он је просто заносио госпоја Полексију, једну богату удовицу, старију од њега за неких једанаест година. Допао јој се једном приликом у неком друштву, и она му одмах поклони своје срце које је пре тога било законита својина најпре ћир-Аидона бакалина а после газда-Ранисава магазације, али се још неко време ипак устезаше да му поклони и руку своју. Па најзад се реши да и то учини помоливши се најпре на гробу свога другога супруга, покојног газда-Ранисава магазације и потражив од њега опроштај и дозволу. Оде на гроб мужевљев, где му је подигла и споменик с натписом, који се свршаваше: »а овај спомен подиже му његова довека уцвељена и до гроба неутешна супруга Полексија. Ту се тихо помолила Богу. Кад је устала, осетила се, кажу лакше. Још се помало колебала идући с гробља, али је друге жене салетиле тешењем и храбрењем, а за једну од њих, веле, да је казала како је чула неке гласе из гроба; као покојник да је рекао: »Море, ћорава посла! Шта се млатиш, Бога ти, Полексија! Мртвима покој, а живима уживација!...« Онда се и друга једна осмели па рече, да она само није хтела прва да каже, јер неби јој веровали; али кад је већ једна чула, онда нема смисла ни она да прећути што је чула. Она каже да је чула где је покојник рекао још и то: »Кад није било ништа оном ћир-Андону, кад си за мене пошла; — неће, веле, ни мени бити криво, кад пођеш, за господина Петронија!«

Утешена тако духовно, удовица чим се вратила с гробља, пратила је бабу по господина Петронија. Преписала половину свега имања на њега

(другу половину је задржала ако буде порода) и наскоро се и удала за њега.

И господин Петроније постаде богат човек. У служби је напредовао; привређивао и он и жена. Пара се на пару гомилала. Он доноси плату а она даје новац под интерес; и имање је расло брзо као лавина што расте кад се опучи низа страну од брега. Био је у сваком изобиљу, и није никакво чудо што је заборавио на беду и невољу; заборавио да је некада живео неки вечито гладни Петроније који се хранио у ашчиници код неког чича-Јордана и грдно фалатао хлеб који је наслаган био у грдној количини, до које је Петроније најрадије седео; прво за то јер се могао и сам послужити, а друго, што је још боље, могао је појести пет комада а платити само један комад.

*

Њему се, дакле, обрати једнога дана чича-Јордан с намером, да га опомене на старо дуговање. Али грдно наседе. Јер господин Петроније га само погледа од главе до пете, па пође даље.

— Господин-Петроније! Што, не познајеш ме зар?

Тада Петроније протрља чело и опет стаде одмеравати чича-Јордана од главе до пете, и најзад рече, да се њега сећа, али се дуговања никаквог не сећа; све му се чини, да је он то давно и давно исплатио.

— Неси исплатија, господине, неси! Имаш многе државске бриге, па си заборавија зар, а ја си пантим убаво! вели чича-Јордан.

— Море, шта ти мени ту звоцаш! набрецну се госп. Петроније. Још ћу и таквим рекалијама дуговати! Па му спомену неке параграфе по којима и да није наплатио дуг, нема сада права да га потражује. Чича-Јордан се стаде снебивати и узмицати што госп. Петронија још више охрабри.

— Марш, цукело Турска!... Још ћу и таким гуланферима дуговати! Није ово Турска, ни Арнаутлук! заврши госп. Петроније и чистећи четкицом своје обојене бркове баци један презриви поглед на запрепашћеног и постиђеног чича-Јордана, који остаде као укопан у месту.

*

— »Турчин« ми рече! пцето ниникакво! јадаше се чича-Јордан кад се нађе међу својима. Е, што да ми рекне да сам Турчин?... Овој ли је Турчин!? узвикну и загрну рукав показујући гостима својим тетовиран крст на рукама. Е ли Турчин тура на себ' овај свети белег?! вели идући од једног до другог госта и показујући знак крста. Несрећа ниједна!... Никога, бре, не тужи на суд ова бела глава за шесе' и девет године, — а њег ме стаде ћеф да тужим, ете, сад!

— Па, вала, баш би и требало да га тужиш! вели му госп. Милија буџаклија. Па како сам ти докон, а одавно сам га узео на зуб, — таман згода да се ја и он искусуримо! Да га ја потхватим, ама онако како ја знам и умем, онако мојски!... Ето, колико сутра...

— Е да га тужиш... вели госп. Милија.

— ...а ти ћеш ми — пошто ми се није придесило пара данас — дати нешто ашлука...

— Да дам, да дам! вели чича-Јордан и маша се за чекмеџе и даде му колко за први мах!

Госп. Милија одмах оде, састави тужбу, и оде у суд у име свога властодавца чича-Јордана, предаде тужбу и дочека дан суђења. Али се покуњен врати из суда.

Госп. Петроније се вешто бранио. На суду је казао да се не сећа ду-

говања, и према томе више је него извесно, да је платио. За тим спомену, да је баш и тако, како тужитељ вели, по §. 928. тачка *а* »Грађанског и трговачког законика«, вели: »Тужба механџије и угоститеља за пребивалиште и храну застарева за *шест месеци*«, а ово, тако звано, његово дуговање је од пре неких петнаест и више година! Сем тога на основу чл. 12. »Механске Уредбе«, ко тужи за више од дванаест гроша механског дуга а нема признанице — одбија се од тражења. — И по томе не плаћа он. Даље, вели, да је његово имовно стање добро познато свакоме; да он *даје* новац на зајам, и према томе нема нужде да *узима* на зајам . . .

Ово чича-Јордана ужасно дирне и потресе. Није могао својим очима и ушима веровати, да ће се човек заклети (криво заклети!) за једну тако малу суму! И он се закуне, да неће више да буде механџија. Чим пролеће пукне, иде опет у пударе. Гадно му међу људима, лепше му изгледа међу децом. Лакше је с безазленом децом се кавџити него с покваренима људима парничити.

— Море, неје, вели чича-Јордан, механџилук за мен'! — Ех, пударлук, — колај работа! Ту с децу имам посла; а с децу ласно! Викнем: а̑, бре, деца, а они се разбегну како чворци!

*

Сад је опет пудар. Опет га хвале као вредна и поуздана, само му замерају и коре га, што је и сувише добар, па ће на јесен опет красти деца. Али он обећава да ће одсад бити други човек, а позива се на пушку, коју је купио, као на доказ, да није више он онај стари чича-Јордан. Неће више мотком, него пушком; па да убије ка' врапца, свакога оног кога нађе у башти!....

А ко хоће да види, како је чича-Јордан одржао реч, и какав је био одсад као пудар, тај нека се врати опет на Прву Главу ове приповетке и нека је прочита.

Биоград.

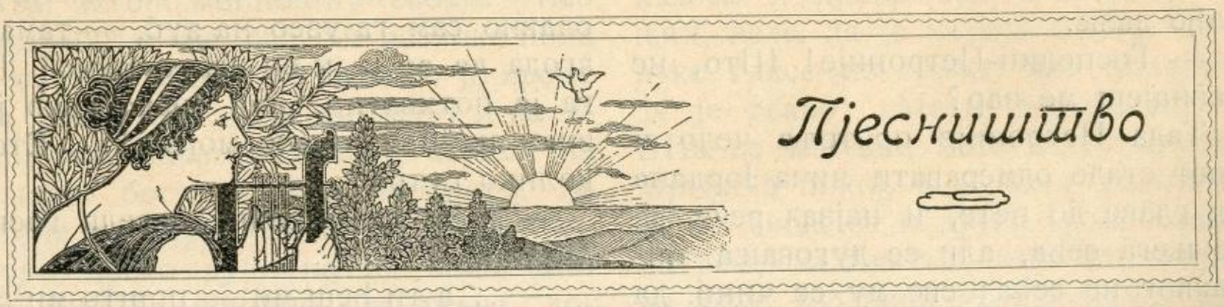

У ДОМОВИНИ

Емшерији и ахбабу: Алекси Шантићу

Опет ме ево, на твојијех груди,
Рођена грудо, — мајко моја мила,
Животом срце опет ми се буди,
И пјесма ево пораћа се чила.

Гле, сунце твоје опет грије мене,
О, како њежно злаћане му зраке
Згривају моје груди залеђене,
И дух ми дижу небу под облаке.

С висине сиње — сунцу испод крила —
Гледам те, гледам, мој премили доме:
Високе горе — станке б'јелих вила —
И родна поља, дубраве питоме.

Ту сиједа Вележ, што високо гори
Диже се к небу и сунчаном сјају,
Сваког јутра оклен јасна зора зори,
И златног сунца зраке заблистају.

Ту Хум и Столац охоло се пењу,
К'о мртва стража, што вјекове броји;
На суром кршу, на хладном камењу,
Ја видим прошлост прадједова моји'.

О, кол'ко само, колико ли пута
Јуначка крвца потекла је током,
Куд сада пастир вере се и лута
За својим стадом — за овчицом кротком!

Јест. Суре ове и врлетне хриди
Нијема наша историја то је,
На којој око вељу славу види,
Негдашњу славу миле груде моје!

Ту, доље хучна Неретва се пјени
Кроз цв'јетну башчу, што се Мостар зове,
И б'јесним хуком к'о да прича мени
Свијетле приче славе Србинове.

Ту Бишће-поље. О, колико туде
Дивнијех српских витезова паше,
Слободу бранећ' своје родне груде
Колико њиха млађан живот даше!

Гле, тамо доље, гдје из црних тмина
Сребрна Буна тихо се искрада,
И к'о да бјежи од паклених џина,
Кроз цв'јетне башче нагло јури тада...

Високо гори, у облак се дижу
Врлетне хриде кршевите, голе,
Гдје само лаки вихорови стижу,
И оро-тице гнијезде се холе.

На хридам тијем, гдје сад пустош влада,
Бујани живот некада се лио,
У густим сјенкам дебелога хлада
Голи се овај камен негда крио.

А краснеките витезова чили'
Јуначке туд су игре заметали,
Зидове оне, што с' бршљани скрили,
Негда су двором владалачким звали.

Ах, бјеше негда, ал' то бјеше давно,
Кад Стјепан Вукчић владао је туна!
Ах, бјеше негда — ал' то вр'јеме славно
Још само знаде н'јема причат' Буна!

О, свете слике, што вас око гледа,
Пуне л' сте сјаја, пуне л' веље славе!
О, да л' смо ваша ми достојна чеда?!
— — — — — — — — —
Не, нисмо! Стидно сви погнимо главе!

Буна *Осман А. Ђикић*

ФЕРИДА

Џа̑л, Ферида, да те више не видим!
Дости ми је било јада до сада.
Њешто си ми учинила, безбели,
те брез тебе нисам могô ни часа.
Да си почем пошла ти у чочуке,
ја бих свирô у саз или у зурну!
— Сви су моји мене с тебе корили
и овако о теби су зборили:
»Шта ће, болан, она теби, шта ће?
Није *шукар*, и *наште да лаће!*«
Ал' ја теби бијадох под руком:
могла си ме начињет' бауком,
ил' ме превест' преко воде жедна —
Фираунко једна!

Кад у мени распали се јангија,
још силнија, још врелија, страснија,
кад сам био плахо мерак на тебе,
кад сам свезô севдах колик до неба,
— твоја ватра на пречац се стишала.
Али, шуђур, дерт ме још не прекиде,
све ћу ја то пребољети, иншала',
што је ђаво већ понио, нек иде!
....Бир се скарим за земаном старим,
и там, и там, по мах'ли се скитам,
па се питам, да ме скрлет прође:
шта л' ти оно од једанпут дође,
те си намах нако била ледна,
Фираунко једна?!

— Кô њекада гиздава си и сада:
аршламама китиш кике гараве,
све је ачик и шарено на теби,
све ти мрко а бијеле дандишке . . .
И сад ми је жао оне вечери:
Ох, ал' су ти сјајне биле аћишке,
кô алмази сјајни, што су смјештени
гор', у шиљак, над мунаром, свештени!
Ох, ал' су ти врела била њедра,
кô петровско сунце с неба ведра!
Ох, ал' су ме руке стисле, леле,
кô кад су ме удавити шћеле!
Ох, ал' су ти уста била медна —
Фираунко једна!

Беч.

Аџà, аџà, да те опет милујем!
Пехнућу ти једну, двије, спужике
и халисат' аршламе ти из кике
и ујест' те за подвољак, дилберу,
пољупцима помешћу ти дисање,
да у моме загрљају пресвиснеш!
Аџà, аџà, да ми се не жалује,
кад те и сад срце моје милује,
кад га и сад таре севдах стари
и све оне око срца ствари;
и сад чезне и за тобом пуче,
и сада га кô тилисум вуче
гаравих ти аћишака снага,
Фираунко — драга!

Лазар Димитријевић

Мртви Христос

— Matilde Serao —

Црквица је хладна, мразовита. Тле од мрамора, зидови од мрамора, мраморне гробнице, а од мрамора и кипови. Али то је мрамор тамне, мрке, угасите боје, некако болешљив и влажан због дубоке старости и вјечито без сунчаних зракова изложен само блиједој свјетлости стаклених прозора. Нема ту златних уреса, нема чирака, свјетилника, полијелеја, завјетних кандила, ни мирисавога цвијећа. Мјесто накитâ, орнаментâ, мозајикâ, натписâ, палмâ, волутâ, капитељâ од бијелог, црног или сивог камена — ништа друго до само голо, голо — камење. Све је студено, тихо, свугдје мртва гробна тишина. Другдје је живот: глас свештеника, који моли, слаби и танани пламичак свијећâ, звек звонцета, шкрипа столице, благи дим од тамјана; овдје, нити когод моли, нити горе свијеће, нити има столицâ, ни звонâ, нити се пали мирисни тамјан. Овдје се не живи да се моли, него се умире у докончању молитве која се зауставља и престаје на леденим уснама. Није ово црква него гробница.

— Желите ли видјети Христа мртва? упита вођа, отежући ријечима.

Људски, обични, познати глас трже ме и потресе. А још ми говори о смрти!

— Хајде да прегледамо најприје капелу, одговорих.

Они, који овдје вјечни санак бораве, мирни, непомични, с прекрштеним рукама на срцу које више не куца, припадају најблагороднијим фамилијама: великаши шпањолски првог реда, по два пута кнезови, по два пута војводе, по три пута властела, по пет или шест пута маркизи. На улазним је вратима гробница најстаријег њиховог претка, који је учествовао у крсташким ратовима; рањен и онесвијешћен у битци, бијаху га сматрали као мртва, те га пренијели да га погребу; али од једанпут пробуђен, освијешћен искочио бијаше из мртвачких носила још храбрији, те потукао гомилу непријатеља. На све стране гробнице. Величанствени натписи латински, у којима осјећај и достојанствени значајни натписи ишчезавају, гину у монотоној конвенционалности славопјева. Сами бројеви имају сјетно значење: вијек није дуготрајан у племићкој овој фамилији. Одвећ брзо умиру дјевојке и младићи. На свакој је гробници велика статуа личности, која је туде сахрањена, или бар медаљон, на којем се цртају или изводе неки особито угодни профили, неке јасне, поносите, величанствене црте, нека

мраморна таласања са расплетеним власима. У фамилији је — како приповиједају — традиционална истинска љепота, више у изразу, него ли у пластици. Свака гробница имаде своју статуу и свој медаљон.

— Желите ли видјети Христа мртва? навађује чувар.

— Но да прегледамо до краја капелу, понављам ја, јер ми бијаше превеђ досадила чуварева упорност и наваљивање.

Између једне и друге гробнице находе се статуе и алегоричке групе увијек у унутрашњем леденом мрамору. Представљен је Стид са лицем покривеним велом, ту је Храброст, Умјетност, Слава, Васпитање, Синовља Љубав, празне алегорије без икаквих идеја. Најзадње, баш пјеснички најзадње, стајало је Разочарање, човјек, што пошљедним снажним напором тежи да се ослободи из густе мреже у коју је сав заплетен. Чудновати свршетак живота, особити крај сваке величине, свијех страсти, љубави и свијех жеља. Разочарање — и још више.

— Зашто ова гробница нема медаљона? запитах чувара.

Он ме не бијаше чуо, нити разумио, јер поново стаде говорити:

— Христа мртва . . .

— Али да видимо главни олтар — рекох му не попуштајући.

Да, пошљедња гробница десно нема медаљона. Оскудијева слика благородне кнегињице која је ту погребена и која је такођер умрла врло млада. Медаљон је гладак, празан, бијел, као да су га турпијом истрли и избрисали лик. И тужан је као у дуждевом двору у Мљецима слика Фалијерова, покривена црним велом. Главни је олтар гô, строг. Тамо у дну, о зиду, повисоко стоји у оквиру изблијеђела слика Мајке Божје жалоснице, која држи на кољенима модрушкасто тијело Исусово.

Боје су на слици покварене, мрачне, потамњеле. Малко ниже, управо из главног олтара, види се велика група у мрамору, која представља полагање крста. Увијек један и исти предмет, увијек смрт.

— А ево, побједоносно ускликну чувар, удаљујући се од великог олтара — мртвог Христа.

У дну је главног олтара, с лијеве стране. На широкоме постољу прострт је душек од мрамора; поврх овог смрзлог, мртвачког кревета лежи Христос мртав. Велик је као обични човјек, снажан и крјепак, у најљепшем добу живота. Лежи колико је дуг и широк, спуштен, изнемогао, мртав: ноге држи усправне, укочене, састављене, кољена лагано надигнута, бокови му упали, прса надувена, врат увенуо, глава на јастуцима уздигнута, али десно погнута, руке одријешене. На глави има рашчупане власи, које је зној смртних мукâ наквасио. Очи су притворене, а на њиховим капцима још се блистају и трепте оне пошљедне, најтеже, најосјетљивије сузе. При дну на душеку умјетничком вјештином разбацана су знамења Христових страсти: трнов вијенац, чавли, сунђер напојен жучи и чекић. Испод јастука натпис је овај: *Joseph Sammartino, Neap., fecit*, 1753. И више ништа. Али не: на мртвога Христа, на оно лијепо али злостављено, нагрђено тијело смиловала се је нека побожна и њежна рука, па га је обложила чаршавом са меканим и прогледним прегибима, која чаршав покрива, али не сакрива, која не заклања ране, него их ублажује, не притајива грчеве и болове, него их расхлађује, умекшава. Поврх тијела од мрамора, што нам изгледа као да је од природнога меса, бачена је плахта од мрамора, коју би рука насилно хтјела скинути. Ништа, дакле, не оскудијева у фином овом умјетничком дјелу: ту је осјећај, од којег и камен трепти и дрхће, узнемирујући нашу душу, а ту је и срчаност генија, што руши свако правило, а ту је и магистерij биране, чисте, њежне форме. Оно мртво тијело мало прије бијаше живо, савијало се у мукама ужасне борбе са смрћу, младо и чило отимало се злу и смрти. Још не бијаше наступио крај, престанак борбе, мртвило: жиле не могаху мријети, тијело жељаше живјети. Али испод

набора плâхте глава одаје чудновато диван израз: на глаткоме челу огледа се широка, пространа мисао; очи плачу, истина, јер су велики тјелесни болови, али на отвореним уснама траг је од осмијеха, што означује безграничну наду. У истину бôл и туга прешли су из тијела у душу; заиста душа је ожалошћена, уцвијељена; али то није очајање, али то није уништење. Душа је, као што су и уста, напојена жучи, али је у њој била и једна кап утјехе. Сав је онај Христос најстрашнији бôл, али и највиша нада А тајанствено значење божанствене оне главе толико је велико и узвишено, дивљење прекрасном умјетном оном дјелу толико је бескрајно, а сажаљење према прекрасном покојнику толико те обузима: да се онај, што о овоме размишља, сав потресе и не обуставља у памети дубока испитивања; умјетник у усхићењу и чуђењу поклања се духу његовоме; а вјерни не може а да се плачем не спусти пред ноге умрлога Христа, обасипљући их сузама и пољупцима.

Јединствена и чудновата умјетничка душа морала је бити тога вајара — генија, који је поклонио умјетности овог мртвог Христа. У ремек-дјелу његовом сав је дух његов. Дух, из којег су се породиле једнаке, неизмјерне двије љубави: према женској и друга према умјетности. Несретна и жалосна била је прва. Једино онај, који је упознао и искусио ужасна страдања, кадар је да пренесе сву поезију својих патњâ у овај беживотни студени мрамор; само онај, који је живио у сузама, у биједама, у егзалтацијама заљубљене, ојађене, пустињачке душе, способан је, у стању је урезати у мртви мрамор осамљени и дубоки бол овога Христа. Вајар је знао, он је осјећао. Знао је, осјећао је: какве су патње у мукама и боловима, у дуготрајној тузи, гдје је све досадно и мрско; у очајању широком и пространом, у спором и тихом, попут потока, плачу и нарицању; у очајању бучном попут потока који све носи. Ко је истесао кип овога Христа, чезнуо је, гинуо је, уздисао је од љубави; љубио је и плакао; љубио је и смртоносни уздисај пореметио му је жиле; љубио је, али један грч савио бијаше и утрнуо његово биће, његов живот; љубио је без наде, без радости, без сласти, спаливши себе, живот свој у невољној наслади болôва. Само човјек, који љуби, кадар је створити оног мртвог Христа; само онај, који са свом душом својом пати, који подноси страдања и муке може саставити, пренијети и сјединити у једну статуу сву узвишену, величанствену епопеју, пуну страсти, болова, уздисаја и издисаја. Сваки удар длијета, којим би одломио, помиловао, савио, ублажио, умекшао мртви ледени мрамор, бијаше: ријеч, уздисај, јаук, вапај, бијесни одјек ове љубави. Страдања живог човјека створила су страдања мртвога Христа. У томе се је показала душа умјетника, који је своје осјећаје пренио и улио у умјетничко своје дјело.

. . . . . .

— Зашто она гробница, што смо је видјели нема слике? по други пут запитах, излазећи из црквице, чувара, који је звекетао са кључима.

— Вајар није имао времена да је доврши...

— Који вајар?

— Sammartino.

— Ах!...

— ...Преминуо је прије него је довршио. Нашли су га на мрачном неком друму обноћ с ножем у прсима.

— Јесу ли га убили или је сам себе убио?

— Мисли се да се сам убио.

. . . . . .

. . . . . .

Но колико је у непознатој борби са душом при смртном рвању, напаћена глава покојнога вајара морала личити на ову главу мртвога Христа.

Метковићи *Љуб. Жев. Влачић*

О Горском Вијенцу

— Павле Поповић —

Сем кнеза Јанка и Рогана, има још физиономија које су, у оној гомили Црногораца, такође особене и оригиналне. Има н. пр. три личности које јаче представљају националне хероје и јунаке спева него остали, и све три имају ипак свака засебну физиономију. То су Вук Мићуновић, Вук Мандушић и војвода Батрић.

Вук Мићуновић је, наиме, прави национални јунак. Он је очевидно највећи јунак свога времена. Само се за њега каже она огромна похвала која тим више добија вредности што је не изговори једна личност него „мнозина", пуно њих из гласа:

„Мићуновић и збори и твори:
„Српкиња га још рађала није
„Од Косова, а ни пријед њега".

Другим речима, то је најбољи српски јунак; ништа мање. Тако га је Његош насликао. Све што год чини и говори Мићуновић, слаже се са идејом о њему која је у горњим речима изражена. Он је, доследно кроз цео спев, прави херој, потпуни витез српски, пун части и поноса, свестан свога позива, опијен славом и јунаштвом, бранилац народног права и имена, патриота пун вере у јачину свога народа (овај оптимизам такође му лепо доликује); речју, чист, прави, оличени тип националног јунака. Погледајте по целој улози какав је, прикупите све податке који га карактеришу, ако хоћете да саставите тачну слику о њему. Његове су многе од оних речи које се обично из Вијенца наводе. Његово је н. пр. оно: „благо томе ко довијек живи, имао се ражта и родити". Кад он то каже, он мисли на славу која се на бојном пољу тече: видите ли, дакле, какав појам има о јунаштву? Оно друго: „јунаштво је цар зла свакојега а и пиће најслађе душевно", што га у истом смислу карактерише, такође је његово. Колико он само на славу и јунаштво мисли, види се и по овоме. Кад сердар Вукота, при крају договора с потурицама, проклиње рат и жали младе момке што у рату гину, Мићуновић каже:

„Што су они? жертве благородне
„да прелазе с бојнијех пољанах
„у весело царство поезије. ."

На сваком кораку видите да је он изабрани представник јунаштва. Кад Томаш Мартиновић (почетак госпођинске скупштине) помене како су им Турци жену уграбили, Мићуновић каже:

„Какву жену, ругаш ли се збиља?"

Њему је дато да изрази тај осећај Црногорца који се тиме лично осећа осрамоћен. На састанку с потурицама он дуго ћути, али кад, после говора Мустај-кадијина, види каква је ситуација, он грмне:

„Крст и топуз нека се ударе;
„коме прсне чело куку њему!"

Страшна реч! Она обухвата целу ситуацију и најаче изражава расположење црногорско. Мићуновић, после, пита Драшка за гусле: само њему приличи да за то народно обележје пита, ником другом; само онај који представља Српство, сме да пита за оно чиме је Српство представљено. Али он не остаје само на томе. Колики је он у ствари представник народне части, види се и по томе што увек он брани ту част чим на њу Турци налете. Кад Хамза, никшићки капетан, увреди Србе, називајући их Власима и истичући се бољи од њих, Мићуновић једини протестује:

„Какво Влаше, крмска потурице!
„ће издајник бољи од витеза?..."

Тако исто и кад га рицал Осман увреди. Увек су му, још, ти протести енергични, поносити. Мићуновић има и највише националног осећања, патриотизма. Он се највише разједи на свате Црногорце што пристају уз Турке. Он теши владику кад овај падне у очајање, и то оним дивним, финим, топлим говором (тројичанска скуп-

штина). Такав је Мићуновић. Он, додуше, није оригинална појава; он има само оне познате, конвенционалне особине црногорске које због тога мање упадају у очи, али их има све у најачој мери, на највиши ступањ дигнуте, типски здружене и чисто изражене; он је идеалан, благородан тип свега што је најбоље у црногорском карактеру, и он, према томе, представља индивидуалисану фигуру тако исто као и раније поменуте личности.

Вук Мандушић сасвим је друкчији, ни налик на Мићуновића. Он нимало не опомиње на Милоша Обилића, Бошка Југовића, Кајицу војводу, на оне отмене и поносите јунаке и газије којима је Мићуновић сличан и сродан. Он пре личи на Краљевића Марка, Милоша Војиновића, Јована Курсулу. Он је од оне фамилије јунака који бој воле само ради боја, који се туку чим им се прилика укаже, живе за свој рачун, раде на своју руку, самовољно, независно, недисциплиновано. Он је делија, делипала, јуначина, чудњак, особењак, зграновъ, будалина, задрта будалина, ако се тако може рећи. Фигура је његова оригинална и комична понешто, услед тога. Његош је ту фигуру нашао у народној песми, и пренео је у свој спев, задржао јој све основне особине које су јој тамо дате. У народној песми, Мандушић има пуно двобоја и мејдана, и увек се оригинално понаша. (Често су му и противници тако исто оригинални, будалине као и он: све будалина Тале, Зука од Клобука и слични). Кад Турци ограбе сестру Стојана Јанковића а Стојан да хабер јунацима и скупи потеру, да видите шта ради Мандушић. Сад, сваки јунак поведе у потеру пуно момака, ко пет стотина, ко хиљаду; и сваки хвата бусију да му је лакше напасти на Турке отмичаре, само Мандушић долази сâм и не хвата бусије, него сео на сред друма, прекрстио ноге па чека да се појаве Турци.[1] Такав је Мандушић по песми.

[1] Вук, Пјесме, III; 35:

На онога Мандушића Вука
Који нема ни једнога друга,
На сред пута ноге прекрстио.

У Вијенцу он тако исто ради ван осталога друштва. Сви завереници у Вијенцу сложно раде; устанак на Турке има да буде организован: најпре ће ударити они на Цетињу, па онда они други по осталим крајевима где има потурица. Потврде ради, упућујем на оно што улаци из Ријеке и Црмнице јављају владици:

„Како чусмо за бој на Цетињу —
„Како чусмо што би на Цетињу —“

где изреком кажу како су чекали на сигнал с Цетиња, да би почели бој. Само се Мандушић издвојио и ради на своју руку, само он не чека на сигнал одозго. Он се, најпре, не бије тамо где има потурица него залута негде у љешанску нахију где њих, изгледа, нема него су тамо само прави Турци; а после, њему не поручује владичин гласник као другима него му нека жена дође па јави: „ево Турака,“ „ево харачлија“, и он на тај глас пође да се бије.[1] У Вијенцу је Мандушић и иначе оригиналан и комичан. Он је једини заљубљен, на пример. То му, међутим, не личи и зато му се она два кнеза смеју; он, у осталом, и поп Мићо, једини су којима се смеју њихови другови и пријатељи у Вијенцу. После, видите га како спава тешко и тврдо: целу ноћ живо сањао а у јутру, кад га питају, он и не зна да је сањао. Сам каже:

„Ни што снио, ни причат умијем,
„но сам сву ноћ као заклан спава“.

Какав је одиста, и колико се слаже са овим нашим описом, најбоље се може видети у последњој појави, у којој је он главна личност. Пре свега не улази у собу као други људи него лупа хоће вра-

[1] Да ли и Мандушић учествује у устанку, на потурице, не види се јасно (њега нема на сцени од појаве сватова до последње). Може бити, јер он иде у љешанску нахију тек после покоља на Цетињу („на Шћепан дан“). Али може и не бити, јер док се он у љешанској нахији туче, устанак траје у Ријеци и Црмници (гласник долази на Цетиње тек на нову годину), и вероватно да је цело учешће Мандушићево у устанку, само оно у бој код Прогоновића, како сам ја узео.

та да развали, тако да игуман и сви остали мисле да је луд. А кад му отворе врата, он упадне у собу прљав и поцепан, сав намрачен и крвав, са пребијеним џевердаром и изломљеним токама, а бркова палих по токама, црних и дугих; седне а „никоме ни помоз' бог". Најпосле, почне причати, с почетка добро али после невезано и испрекидано, са застојима и скоковима који више долазе од тешке неписмености његове него од веће муке у јунака, и онда се расплаче над пребијеним џевердаром. Кад шта је узрок његову ненадну доласку у владике, он потегао чак из Прогоновића, препешачио пола Црне Горе, само да дође владици да му овај нађе мајстора који ће оправити пушку. Колико наивности која на длаку одговара целој његовој фигури! Мандушић је, нема сумње, једна сасвим јасна и оделита фигура.

Војвода Батрић, најпосле, више личи на Мићуновића, али опет има нека разлика у њиховом карактеру. Мићуновић је јунак уопште, Батрић је само јунак црногорског ослобођења. Он је чист представник саме идеје ослобођења, главне идеје спева. Њега је Његош изабрао да му ту идеју представља. Њему та улога приличи; он је и по историји јунак догађаја, и он ту улогу кроз цело дело доследно носи. Што год каже, каже као човек који једнако мисли на истрагу потурица; који ништа друго неће него само да раскрсти с овима, једанпут за свагда. Други траже истрагу зато што воле рат у опште: он зато што не трпи да потурице, под коју било цену, остану у земљи. Он не да, видели смо, ни женама да одбегну за потурице, ни кад морају. Он неће никакву мешавину с Турцима, ни овакву као што Ружа чини, ни какву било другу. Он се чуди и Батрићу и љути на њ („Бог га јаки и мртва убио") како је могао на веру ићи Турцима. Он одиста тражи чисто стање пред собом, чисту ситуацију и односе с Турцима; не дâ никаква затишкавања и кријења. Он каже владици, кад га моли да овај прочита везирово писмо: „већ нећемо да се крије ништа". Он једини разуме владику, он је најпреданији човек његов, најближи њему по идејама. Кад кнез Раде увреди владику, само га Батрић брани и штити, а други „сви муче, нико ни у нос". Али се цео његов карактер најбоље види на састанку с потурицама. Кад види како је цео договор криво почео; како је владика пропустио да каже главно; како после толиких говора право питање још није изнесено на дневни ред; како Турци не знају или неће да знају о чем је у ствари реч а Црногорци ударили у шалу и пецкања; како је цела скупштина у опасности да испадне на празно сазвана — он, који једини међу свима главарима узима ову скупштину озбиљно, устаје на ноге, висок, леп, млад, скоро најмлађи од свију, па одважно, лојално, поносито, витешки прокламује праве захтеве црногорске:

„Турци браћо, у кам ударило,
„што ћемо ви крити у кучине?..."

Још он то прокламује потпуно, изрично, најчистије, без сенке увијања, тако да ни једном Турчину не остане ни трага од сумње, тако да сваки зна шта га чека ако се положени захтеви не задовоље. Све, уз то, потврди јуначком заклетвом свечано:

„Не шћесте ли послушат' Батрића,
„кунем ви се вјером Обилића...

Врло чиста и симпатична слика носиоца идеје, јунака спева. Она сасвим одговара ономе који се кроз цео спев стално глорификује (сцене снова, гатања и др.).

Ова три јунака, дакле, издвајају се од осталих Црногораца, као и један од другог, својим јасним и индивидуалисаним фигурама.

Немају ни само ова тројица своје посебне фигуре. Могло би се још таквих личности наћи, кад би се пажљивије гледало. Фигуре ових можда нису тако јасно оцртане ни тако развијене као што је то случај с досадашњима, али ипак можда и

у њима има црта преко којих не би требало прећи, које их бар мало издвајају од осталих личности.

Међу такве ушао би можда кнез Раде. Његова улога није велика, ограничена је само на један епизод, и она га не карактерише потпуно. Али ће сваком читаоцу Вијенца бити јасно да онако смеле речи које су упућене владици (више пута поминьано: „Што се мрчи када коват нећеш?“), нико други не би смео да му каже него његов брат (можда старији). У ове би се могао убројати и сердар Вукота. Карактер његов није изражен, наравно; нити му је фигура лично особенија, али се види да је угледан, вишега ранга од осталих, један од првака народних. При свој оскудици боје и рељефа, осећа се да га је Његош сликао према идеји коју историја даје оним угледним Вукотићима које овај представља. Он у Вијенцу предводи своје братственике Озринићe; он говори у њино име (почетак госпоћинске скупштине); његов сан представља тежње целога братства (в. сцену снова); он ословљава долазнике и не дâ да се удара у шалу кад се има озбиљна посла (сцена с поп Мићом); он заклиње главаре у цркви (сцена заклетве); он је, чак ако хоћете, близак владици по рангу као што му и историја допушта, у томе н. пр. што сме да му примети по штогод („Бог са нама и анђели божји“; ваља видети да не разговара сваки с владиком, него само најугледнији) итд. Још је више од Вукоте у овом погледу, истакнут сердар Радоња. Ни он, наравно, нема правога рељефа, али има нешто од слике коју би му историја дала. Ми рекосмо пре ко су Радоњићи по историји, и како охолу породицу представља Радоња.[1] Његош је имао да обележи ту охолост, да покаже како су се они као гувернадури земаљски машали и за владалачко достојанство, и сматрали се као највећа господа у земљи. Његош је то и учинио, и то само једним потезом, једном цртом, једном једином речју. Кад Драшко дође из Млетака, сви га главари питају, видели смо, за оно чиме се највише интересују, или што коме најбоље приличи; али сваки пита за ситне, обичне ствари, само сердар Радоња, важан и достојанствен, са претенсијама да је највећи господин у земљи, налази да његову рангу приличи да само за једно пита, за највећег господина у Млецима, за дужда. („А гледа ли принципа, војвода?“) Ја мислим да је ово врло добро нађено. Најпосле, сем ових, још једна личност као да има своју физиономију: сердар Јанко. Изгледа да је Његош имао извесну идеју о њој, и ако није стигао да јој праву и живу форму дâ; и ту идеју поцрпао је из народне песме. Народна песма[1] обележила је сердара Јанка као човека вешта, згодна, добра познаваоца Турака, најбољег да у опасним тренуцима уходи турску војску. Доиста, он као да је најбољи познавалац Турака у Вијенцу. Кад владика предложи договор с овима, сердар Јанко примети једини да је то залудан труд; кад осети да ће везирови гласници можда дуже чекати на владичин одговор, он би да се они брже отправе „да им паша штогод не двоуми“; кад је реч о женидби и обичајима Турака, он једини тачно познаје ствар, итд. Очевидно је да и ове четири личности имају извесне особене црте које их разликују од других.

Све ове личности које смо од почетка главе досад поменули, могу се сматрати (ове последње са мање права) као индивидуалисане фигуре.[2] А остале? Остале су споредне личности, по улози и по значају; фигуранти од којих се никад и не траже

[1] в. први део расправе.

[1] Огледало, песма V.

[2] Могле би се убројати у горњи ред можда и ове личности: Обрад, ђаче. — Додајемо да у улози Богдана Ђурашковића има неких не баш неважних доследности. Богдан куне Мустај-кадију: „заклала га пушка црногорска“ (ст. 1912), па га он и убија: „само Богдан што је похитао те убио ријечког кадију“ (ст. 2699, 2700). Тако и у улози Бајка. Он је сањао (сц. снова) страшан сан и слути: „без зла ми се обићи не може, и без неке братске погибије“ (ст. 1369, 1370) и одиста његов унук (Батрић) и унука (сестра Батрићева) погину мало доцније.

да имају своју особену фигуру. Њихова је важност од прилике као важност оних личности у драмама које се на списку означују неодређеним називима: први, други, трећи грађанин; први, други, трећи војник, итд. Овде би се могло рећи: први, други, трећи главар.[1] Што те личности, дакле, не представљају никакве нарочите фигуре, то не смета ништа. Личности Вијенца могу се сматрати као индивидуалисане фигуре, и ако нису све такве.

Да сведемо све, питање о индивидуалности карактера у Вијенцу не може се решити онако како га је решио Г. Решетар. Та индивидуалност постоји, несумњиво.

После овога, можда би који читалац помислио да смо ми завршили питање о карактерима. Кад су карактери индивидуалисани, они су и добро оцртани, рекло би се.

Али тако није. Питање о индивидуалности није једино у питању о карактерима. Ако су ови индивидуалисани, они тим још нису у сваком погледу добро оцртани. Индивидуалност њихова, наравно, сведочи о добром цртежу њиховом, али треба још особинâ па да цртеж буде сасвим добар. Треба да су карактери доследно и природно изведени; да су оцртани верно, живо, истинито, с природе; да је, у њихову цртежу осведочен известан посматралачки дар, једна јача студија типова и нарави, па тек онда да се може рећи да су добро оцртани. Јесу ли, пак, такви у Вијенцу?

Да на ово питање одговоримо, треба нам опет учинити једну кратку анализу карактера у Његошеву спеву. Досада смо је чинили у циљи да видимо колико је цртеж добар. Сад нам је анализа, у осталом, лакша јер смо у пређашњој већ дали грађе и за ову. Погледајмо, дакле, како су поједине важније фигуре рађене.

Узмимо, најпре, најважније и најугледније. То су рецимо, владика, војвода Батрић, Мићуновић и Мустај-кадија. Те су фигуре нешто идеалисане, замишљене; у њима је песник хтео да оличи извесне своје идеје, што му је било потребно према карактеру самога спева. У спеву који прославља ослобођење црногорско, потребан је био један карактер који ће оличавати тежњу за тим ослобођењем, бити носилац идеје, јунак спева (Батрић), и други опет који ће оличавати супротну идеју, противничку тежњу, и представљати тип тадашњег непомирљивог потурице (Мустај-кадије); у спеву, даље, који, сем овога, има и шири значај једне националне епопеје, потребан је био и карактер једног правог, типичног националног јунака који би цело Српство представљао (Мићуновић), као и нарочити карактер поглавара који би великом значају догађаја одговарао, карактер великога патриоте, савршена владаоца (владика). Ипак зато, те су четири фигуре живе и природне, лепо и доследно изведене. Батрић, на пример, ништа није изгубио од природности тиме што је носилац идеје ослобођења. Он је само с те стране показан, само с тим хероичним својствима представљен, али је он и доследан самом себи кроз цео спев, и Црногорац од главе до пете. Нема ни једне речи његове коју не би могао Црногорац рећи, ни једне радње коју овај не би могао учинити. Он не само што није у правом смислу идеалан, што нема никаквих виших својстава него други, него је чак наиван, безазлен, прост, нижи од обичних људи, ако се тако може рећи. Његова национална свест, ако нам је допуштено и то мерити, није довољно висока. Њему је цело Српство, не у православљу, што би за њега било још добро, него само у неком спољном вршењу неких народно-црквених обичаја. Кад он тражи

[1] Да се разумемо. Ја знам, и ми смо заједно видели, да ни Распопчевић, ни Томановић, ни Мрваљевић нису, у ствари т. ј. у предању и песми, ситне и неважне личности, али јесу такве у Вијенцу. Њима Његош није имао прилике дати онакав значај какав имају у песми, и зато им није ни оцртао особенију фигуру.

од Турака да буду један народ и једна вера са Србима, он тражи од њих само ово: да налажу бадњаке, да шарају јаја ускршња, да посте два часна поста, ништа више; још изрично каже: „за остало како вам је драго“. Такву безазлено упрошћену идеју о Српству чак не би смео да има јунак спева (владика је н. пр. нема), али она сасвим одговара простом Црногорцу какав је Батрић. Као Батрић, тако је исто жива и природна фигура и Мићуновић. Мићуновић је идеалан јунак, али та његова идеалност не претпоставља никаква нарочита својства, виша но што би их он могао одиста имати. Његош је (и то му је врло лепа одлика) тај идеал у њему изразио врло простим средствима, ситним, ништавим цртама, са један два потеза. Као год што је, видели смо раније, цео Радоњин карактер одједанпут оцртао једним стихом, једним питањем које му је у уста ставио, изразио је Мићуновићев карактер с тако исто малим средствима: једно питање, два говора, три примедбе, довољне су биле за то. Ако се читалац сећа, Мићуновић је оцртан као идеални представник српског јунаштва само тим што пита Драшка за гусле, говори у одбрану Српства, слави и хвали јунаштво итд. Цела његова слика, дакле, ипак је састављена само из црта које и обична Црногорца могу карактерисати. А после, Мићуновић није, као Батрић, само са идеалне стране показан. Има епизода у којима је он обичан, као и други, са истим манама које и други имају; и ти епизоди дају још више вероватности и природности његову карактеру. У једнима (епизод кад Мићуновић „лежи заједно са сердаром Јанком“), он има н. пр. врло живу фигуру, има шале, подсмеха, веселости; у другима, опет (епизод гатања), показује се чак примитиван, сујеверан, гата у плећа као и други, и више него други (видите речи које му Вукота Мрваљевић каже) итд. Мустај-кадија, даље такође је жива, природна, лепо израђена фигура. Што својим фанатизмом, обешћу и гордошћу оличава оне консервативне потурице ондашње, то му ништа не смета да остане ипак прави и истинити Турчин, да се његов карактер састоји само из црта које Турцима доликују. Све што чини и говори, просто је, обично, природно, истинито. Чак он, тиме што је главна одлика његова фанатизам, представља финији тип Турчина, не вулгаран и конвенционалан; али о Турцима мало доцније. Владика, најпосле, тако је исто жива и природна фигура. Ни код њега у главном нема ничег што би изгледало неприродно, невероватно, извештачено.[1] Слика је идеалисана, ван сваке сумње; владика Данило није био такав, али, кад се већ узме то да је Његош овде жртвовао историску верност карактера једној тежњи да изради тип доброга и најбољега владаоца, онда је слика добра, потпуно успела. По концепцији коју је Његош имао о владици, фигура овога жива је, коректно израђена, и ако је необична и велика. А велика јесте, одиста, колосална. Владика није обичан човек, није један од оних које, како се често у критици каже, сваки дан сретамо на улици, него је некакав виши створ, скоро надчовечански, надземаљски. Он међу оним Црногорцима изгледа као Мојсије међу Јеврејима како га је Алфред де Вињи описао; онај Мојсије који је тако велики духом да себи равнога нема, који својом величином постаје страшан другима а мучан самом себи, и који моли Господа да му подари вечни сан, не би ли га тиме ослободио тешке и заморне величине. Његош је у владици начинио једну од оних грандиозних фигура какве само код врло великих песника налазимо насликане. Њу као да је стварао Шекспир, Данте, Есхило, песник Библије. — Све те главне личности Вијенца, дакле, лепо су и добро рађене.

Погледајмо сад на мање важне личности, на женске фигуре у Вијенцу. У

[1] Нешто ипак има. Неприродно је мало оно што владика озбиљно држи да ће превести потурице у хришћанство, и др. То смо пак ми једанпут већ рачунали као погрешку (III. глава), па сад пролазимо мимо.

њима је, као што смо раније наговестили, Његош имао прилике да пуније оцрта карактере: не само да обележи једну малу силуету, него да у свој пуноћи развије прави карактер, да наслика страсти и осећаје у јачем напону, да оцрта целу душу. Сестра Батрићева и баба налазе се, по изузетку од осталих личности, у врло очајним, трагичним ситуацијама; њихове сцене су драмске сцене. Како су њихови карактери оцртани, колико се Његош показао вешт у драмском сликању карактера? Карактер сестре Батрићеве добро је израђен, то смо довољно видели у ранијој анализи и није потреба да изнова доказујемо; он сведочи потпуно о Његошевој способности и за ову врсту сликања карактера. Али карактер бабе није исте израде. Ми смо већ раније указали на оскудицу цртежа његова, нарочито у последњем моменту, кад народ попрети баби да ће је каменовати. Одиста је ту цртеж оскудан, недовољан, слаб. Баба би, према свом карактеру и ситуацији у којој је, на ту претњу имала да се трза, отима, брани, измиче, увија; да ипак, и ако се исповеда, прикрива ствар, извија, измишља, вара, лаже; да при томе обазриво мотри какав утисак њена одбрана чини и да прозире по лицима колико јој се верује; да се што је могуће више, опрезније, финије, вештије, лукавије брани; а, у исто доба, да моли, преклиње, куми, богоради да јој опросте живот; да уопште боље гледа да сачува себе и своју тајну од својих гонилаца (јер ови треба да је одиста гоне, немилосрдно, неумољиво: што она више крије, они све више да истражују, да је збуњују, утерују у лаж); једном речју, да изгледа као звер коју хрти нападну а она се у најжешћем очајању брани од њих, и цела сцена ваљала би да буде жива, жестока, немирна, плаха, усплахирена, испресецана питањима и одговорима[1]: међутим, баба се код Његоша одмах, на прву претњу, исповеди потпуно, мирно, савесно, правилно, скоро доброћудно, без трзања, без плача чак, и цела сцена спадне на једно најобичније, скроз недраматично причање. Карактер бабин, дакле, није до краја доследно изведен; карактер сестре Батрићеве јесте.

Пређимо сад на још неважније личности; мислим, по радњи спева неважније, не по улози. То су Мандушић, игуман Стефан, поп Мићо, Драшко, Јанко и Роган. Те карактере Његош није цртао само као ове досад, него још боље. Карактери које смо досада прешли (са изузетком бабе), лепо су и доследно цртани, живи су и у свему природни, коректно и логично замишљени и изведени, састављени из црта и особина могућних, вероватних, стварних; живе и крећу се као реалне индивидуе; представљају људе од меса и костију, од пути и крви, — али ови на које сада прелазимо, имају још више живота, природности, стварности. Они први имају у главном нечега замишљеног; осећа се да им је песник кројио карактер према потребама свога спева, стварао их према идејама које су му имали изразити; ови други су без тога, они су чисте фотографије с природе, верно ухваћени локални типови, реалне слике црногорскога живља. Мандушић још и није такав. Он је рађен више по народној песми него с природе; он је више слика старих делија, некадашњих, давнашњих него тип реалан, посведневан, данашњи: али је та слика, и ако првобитно замишљена, ипак врло живо изведена, обилата цртама из живота, преведена на црногорску сасвим, као прекопирана по неком стварном моделу.[1] Али

[1] Да је Његош овако извео сцену, а и иначе, он је могао учинити од ње потпуну драмску сцену и (ја сад допуњујем оно што сам у трећој глави изнесио, казујем још једну комбинацију за драмску радњу) дати јој важност драмске радње. Замислите, наиме, да главари до те сцене нису хтели дизати устанак, и одједном у њој открију везирове смутње и планове. Они би онога часа викнули: „Издаја, издаја“ (као обично у позоришним комадима) и дигли би буну.

[1] У обради Мандушићеве фигуре ипак има једно што не ваља, што изгледа апсурдно: то је оно што он одговара на питања и ако спава.

игуман Стефан преставља стварну фигуру из црногорског живота. То је прост, здрав калуђер црногорски. Мудар је јер је стар и много је видео, али је природа црногорска ту, ухваћена, насликана, јасна. Сетите се његових разговара с владиком, његова понашања о победи, и нарочито онога разговора с ђачетом, па ћете видети колико природнога и локалнога има његова фигура. Свуда је жив, природан, истинит; свуда представља примитивну и сирову нарав правога Црногорца; у свему је тип стваран, позитиван, снимљен с природе. Па поп Мићо! Одмах се види да је то слика реална, из живота. Таквих попова данас ваљда већ нема у Црној Гори; тип је старински, старовремски. У Његошево време још, тај је тип, држим, био на измаку. Његош је могао познавати два три таква попа, не више; а свет их је још онда морао сматрати као несавремене, преживеле створове. Његош сâм, као што се зна из његове биографије, подизао је писменост и просвету у својој земљи: сâм нарочито гледао да поповима створи прилике за веће и достојније изображење; сâм, дакле, радио на томе да несавремени типови њихови нестану и замене се новим, ученијим појасом: и то баш и јесте лепо што је баш он, и баш тада, оцртао једну такву силуету, очувао њихову слику у књижевности, спасао тиме од заборава један крајичак давнашње, незапамћене Црне Горе. Његош је попа Мића унео у Вијенац не што му је то требало него што му се допало: видео такве попове лично, па хтео да им узгред обележи портрет. Слика је, дакле, ван сваке сумње, снимљена из стварности, фотографисана. Тако је и с Драшком. Драшкова фигура такође је жива, истинита, позитивна; она је такође копија, фотографија; у њој је тачно погођен тип Црногорца путника у туђини. Под именом оног гласовитог јунака какав је био Драшко Поповић, оцртан је један безазлени Црногорац у Млецима, један тип стваран. Како је то цртање захватило доста простора, развило се на штету економије спева, то изгледа да је Његош тај тип нарочито волео да оцрта. Видео га у ствари, или га живо замислио, па отуд. А можда га је радио баш кад је био у Млецима, јер он је, у то доба некако, тамо одиста био. Он се, дакле, шетао по Млецима, разгледао знаменитости, био чак у позоришту једанпут, гледао тамо неку оперу (то се све зна, и ван сумње је), видео ваљда и циркусе некакве, па му можда пало на памет како би ту изгледао неки његов Црногорац и то онај из Данилова доба, и насликао то у Драшковој личности. Тако је, можда, оцртао Драшка. А можда га је цртао и пре но што је био у Млецима, мислећи на тај пут ипак. Како било, тек је Драшкова слика очигледна копија с природе. Најпосле, и слике Јанка и Рогана, такође су такве копије. Можда читаоцу ове две личности, према оном како смо их ми представили, не изгледају довољно црногорске; можда смо их ми, хотећи да истакнемо разлику њихову од осталих личности, сувише обележили као лакрдијаше и комичне особе, и удаљили их тиме од типа црногорског. Не треба, међутим, њих тако сматрати. Јанко и Роган у свему су прави Црногорци: они мрзе Турке као и сви остали, имају патриотизма као и други, мисле о Млечанима подједнако са својима, сујеверни су као цео народ; речју, ничим се не удаљују од средине у којој су. Само имају неке своје личне особине, и нарочити темпераменат: обешењаци су, врагови, исмевачи, шаљивци, а смешни су и сами са својом јачом наивношћу. У њима је Његош, више него игде можда, оцртао старе црногорске типове, старинске, примитивне, патриархалне, локалне, оригиналне. Јанко и Роган дакле, као и Драшко, поп Мићо и игуман Стефан, јесу стварне, позитивне слике црногорскога живља, копиране из природе, из стварности, из живота; типови верно ухваћени и снимљени међу локалним и карактеристичним типовима из Црне Горе. Његош је те типове студовао на извору; хватао

им црту по црту, пажљиво, потанко, посматрачки, и онда их тек сликао. Он је, одиста, показао прави посматрачки дар у сликању ових личности, и брижљиву студију црногорских типова.

А остале личности, оне ситне, мале, најмање, једва приметне? Да ли и оне сведоче о том дару и студији? Те личности, у главном, не можемо проучавати засебно него уједно. Оне немају толико индивидуалности колико ове пређашње, или је немају никако: како је, међутим, јасно да је свака природна и себи доследна, то остаје гледати само из каквих су црта њихове слике састављене; јесу ли те црте црногорске, тачне као копија. Наравно да јесу, и ја тиме не казујем ништа ново. Сви они Томановићи, Мрваљевићи, Раслапчевићи, као и сви сердари, кнезови, војводе, прави су Црногорци. Код свију је једно исто јунаштво, част, понос, поглед на свет итд., и Вуловић се једанпут забављао да према особинама њиховим састави пуну слику српских народних особина. Код свију је још она иста патријархалност, примитивност, наивност коју смо код раније пређених личности уочили. Свака личност носи на себи печат локалних особина, одговара својој средини. Погледајте на њихове рефлексије о Турцима, о Млечићима, о женама, о животу, па ћете видети колико је цео народ тиме погођен, верно изражен. Погледајте бар само на то како је народ оцртан као сујеверан, празноверан; и то је доста да се уверите о верности, тачности слике. Народ је (ја ћу се задржати мало на томе) доиста сујеверан. Он верује у снове: кнез Бајко је н. пр. сањао „све оружје своје у комате“ и зна да ће му за то бити несреће, погибије. Верује, даље, да извесне ситнице могу предсказивати срећу или несрећу: кад н. пр. улети мува у нос, биће несреће (Обрад); кад лево уво запоји, биће добра (Роган); кад се пређе преко пушке, не ваља се (Мрваљевић), итд. Верује, после (што је много карактеристичније), да су кукавице кћери цара Лазара (Раслапчевић); да се може прорећи судбина из плећа овнујских (Јанко и Роган, Мрваљевић и Мићуновић). Тај народ верује чак у ђавола, сугреб, мађије, вештице, рогоше, мору, вједогоње, духове, вампире и свакојаке друге сабласти и немани, и то врло озбиљно. Сердар Јанко н. пр. носи увек против море све што му треба: рен, трнову драчу и др., и чува то брижљиво у „оптоку“, у порубу својих хаљина. Вук Мандушић, сиромах, водио је неколико дана своју снаху по манастирима, држао јој све могуће молитве од масла до бдења, и потуцао се свакојако само да је излечи од неког сугреба, мађије, врага ли што је у њу ушао. Гомиле Црногораца хоће да се искрве због једне старице коју сматрају вештицом, и воде је владици да јој суди; чак их ту предводи поп један, представник интелегенције! Па, да оставимо Црногорце, какви су тек Турци у Вијенцу! Одмах се види да их је сликао добар познавалац, јак посматрач; и ту се види посматрање, студија. У нашим патриотским мелодрамама, Турци су сурови, дивљаци, убице, звери, крволоци, сулуде и маните фигуре које само кољу и убијају, без реда, без разлога, не зна се зашто; у Бранка су чак помало такви, у Мажуранића тако исто. Код Његоша, пазите, прво што упада у очи у карактеру његових Турака, то је не њихово дивљаштво него перфидност њихова, неверност, лукавство, притворност, губа. Погледајте само како су карактерисани Турци у Вијенцу. „Да л' невјерне не зна Турке!“ каже сестра Батрићева. „Видите ли онога кадије?“ каже Богдан Ђурашковић за Мустај-кадију, он је, вели, „пунан губе и лукавства“. „Нико крупно кâ Турчин не лаже“, каже кнез Јанко. Погледајте, даље, и шта чине Турци, не само како их Срби карактеришу. Ено Ћоровић позвао себи Батрића, дао му веру, братску још, и побратимство, и ипак, чим је овај стигао, одмах га на муке ставио и убио; „на муке му живот извадио“ како каже песма. Ено везир шта ради да омете

договор црногорски; оно средство његово да преко бабе-вештице то изврши, права је паклена махинација, изум један ђаволски, који је само једна бистра глава и зликовачко срце могло изумети: и да учини штету, и да се нико не сети да су ту његови прсти умешани. Ено, најпосле, шта су и с владиком мислили учинити: и њега зову себи, на веру као и Ђоровић Батрића, само је владика који са већ „спуштавао“ на њихово уже, постао њихов „виши пријатељ“, разумнији и обазривији, па им не да прилике да своју мисао и остваре. Такви су Турци у Његоша, и кад се та слика упореди са оном горњом, његова отскаче над туђом; боља је, дубља, више познавалачка. Турци у Бранка, Мажуранића и нарочито наших драматичара, конвенционалне су фигуре, нелогичне, скоро апсурдне; Турци у Његоша су реални, истински, онакви какви јесу у ствари. Његош је боље познавао Турке него Бранко, Мажуранић и остали. Он је о њима имао идеју коју стече сваки што с њима има посла, и он је на том послу њу и стекао, и по њој их и сликао. Та је слика основана на чистом посматрању, познавању, студији. Његош је доиста и ту показао свој дар и студију.

Његош је, уопште, у целом сликању карактера у Вијенцу, показао посматрачки дар и студију. Ми смо прегледали све фигуре спева, главне и ситније, мушке и женске, турске и црногорске, и можемо рећи да су, сем неких (владика, баба и Мандушић) који имају гдегде недоследности или неприродности, све живо и природно изведене, да се у свима види посматрање и студија. Главне личности које су, према самом карактеру спева, морале бити нешто идеалисане, изражавати чистији и племенитији карактер, представљати коју потребну врлину и идеју; као и личности споредне, од којих се то није изискавало — све су карактерисане цртама верним, типским, локалним, ухваћеним на извору, пренетим из живота, копираним с природе; све одају студију и посматрање. То, ето, даје нарочите лепоте Вијенцу, то чини особиту заслугу Његошу. Ми данас тражимо да у једном роману, приповеци, скици, која описује једну земљу, покрајину, народ, буде верно ухваћених типова те земље и народа; ми то тражимо као прво, признајемо као најбоље, ценимо као скоро најважније у послу: е лепо, то прво, најбоље, најважније, има код Његоша. Његош у томе потпуно одговара нашем модерном укусу, и та му страна заслужује можда још више цене него која друга. Ми рекосмо у трећој глави да Његош није модеран писац, али ево овде, у овом погледу, он се показао модеран, ушао у ред данашњих артиста, који највише на студију и посматрање полажу а које ми толико ценимо. Та му је заслуга сјајна. Он постаје њоме као претеча реализма у нашој књижевности, основалац оне уметности коју наша данашња приповетка негује, родоначелник наших данашњих приповедача. Јер, схватимо добро ствар, Његош са својим сликањем типова црногорских, ништа друго није него први у реду оних који су у приповеци преузели студију локалних типова из ове или оне покрајине српске. Он је претходник Љубише, Л. К. Лазаревића, Г. Г. Веселиновића, Матавуља, Сремца, Ђоровића, Ћипика, све до Станковића ако хоћете. Заслуга Његошева још сјајнија постаје, кад се погледа на време у којем је живео. У његово време, нико од наших књижевника није ни помислио да дође до оваквог сликања, до брижљиве студије локалних типова и нарави. Бранко је једва умео да створи каткад живе фигуре у својим епским песмама. Онај Богобој Атанацковић у којем се обично гледа претходник наше реалистичне приповетке, није знао ни шта је реализам; није могао да исплива из једног вулгарног сентиментализма, романтике, конвенционалности; нема ничег модерног сем ортографије. Једва Стерија осведочи каткад извесни посматрачки дар, али се ни он не пушта у

студију локалних типова: писац Женидбе и удадбе успева много више својим јаким искуством, добрим познавањем живота у опште, и једном горчином, песимизмом и смелошћу у сликању. Његош се, дакле, издваја од својих другова у књижевности. Он је први почео студију локалних типова, и то у делу још, у којем је сликање карактера њему свакако било само споредан циљ, нешто узгредно, случајно, а његовим друговима у драми и приповеци најглавнија ствар. Приметите уз то да Његош то сликање никад пре Вијенца није показао; тек у Вијенцу први пут открио посматрачки дар, обелоданио још једну страну свога јакога талента; тек ту дошао до тако високог ступња у свом развићу.

Није само посматрачки дар Његош показао, него и један нарочити дар за комику, шалу, хумор. Не дар за комику ситуацијâ која је главна особина писаца комедија, него за ону у сликању типова која је прва одлика хумористâ. Као код Г. Сремца којем је Његош двоструки претходник, код Његоша избија из самог сликања карактера један леп, прост, здрав, природан, ведар хумор. Да у Вијенцу има типова смешних и у Његоша хумора, то је одавна примећено. Драшко, поп Мићо, и још који, одавна су цитирани као пример томе; Јанко и Роган којих се наш читалац добро сећа, могу се узети као још јача потврда за то. Нарочито су ове две последње фигуре финим хумором пропраћене, артистички изведене у том погледу. Код Његоша, хумор прелази каткада и у карикатуру, али је ова здрава, и не вређа ничим. Што Драшко н. пр. иде у позориште и сутрадан пошто је оно изгорело а он сам својим очима гледао пожар, то је очевидно карикатура, али то, према оном опису Драшкову у позоришту какав је Његош дао, изгледа скоро природно и оправдано. Што поп Мићо који не уме читати ни писати, ипак пише писмо и покушава да га пред оноликим светом чита, то је такође карикатура, јер ко не зна читати неће ни почињати, али то ипак изгледа да скоро одговара и доликује и карактеру његову и ситуацији у којој је; ипак се чини здраво цртање. Његош је, дакле, да не доказујемо више, и свој комични дар показао у Вијенцу. Ми Његоша често једнострано схватамо, само као патриотског песника, филозофа и песимисту: не би требало, међутим, ни његов хумор заборављати. Он је и овде јак колико и тамо; и овај његов таленат је такође осведочен и неоспоран, а јак, жив, изворан, бујан, обилат. Он је, као још неки велики песници, имао, у исто доба и подједнако, таленте разне врсте. За њега се може рећи што се рекло за Данта: „он није само песник гнева него и песник осмеха“.

Најпосле, Његош је овде још једну лепу особину показао, и ако не, као што ћемо мало после видети, у пуној мери. То је извесна смелост у сликању. Није лако било једном владаоцу приказати свету свој народ онако примитивним и некултурним, како смо видели да је Његош учинио. Чак је и оно смелост, и ако друге врсте, што је Његош извесне народне јунаке, скоро идеале његове, представио комичнима, унизио их тиме ако се тако сме рећи. Ко је до Његоша смео учинити Мићуновића празноверним, Драшка одвести у позориште и помало исмејати? Али и без тога, Његош је, у сликању народа, показао извесну смелост коју треба забележити . . . .

Ми одосмо далеко. Наше питање је било јесу ли карактери добро оцртани, и ми смо му већ и без овога нашли потврдна одговора. Карактери у Вијенцу добро су оцртани, и Његош је, у том цртању, велику вештину показао.

Ова наша тврдња потребује корекције. Није све онако како смо досад рекли. Има и мана у Његошеву сликању карактера, и извесних недостатака у његовој вештини. Треба се и на њих осврнути, ако се хоће искрен суд и тачна оцена.

Прва је мана ово. Личности у Вијенцу (истина, само неке и само некад) не говоре увек природно, како треба, како би им доликовало. Њихов говор постаје каткад сувише леп, поетски, филозофски, књижеван; што код онаквих природа какве им је Његош оцртао, не би могло бити. Њихове идеје уздижу се каткад до филозофских апстракција до којих им је, према свему судећи, немогућно било доћи. Мићуновић н. пр. каже оно познато:

„Благо томе ко довијек живи,
„Имао се ращта и родити:
„Вјечна зубља вјечне помрчине", итд.

Или оно што сам и раније делимично цитирао, кад хоће да каже како млади момци и јесу за то да гину за отаџбину:

„Што су момци...?
„Што су они? Жертве благородне
„да прелазе с бојнијех пољанах
„у весело царство поезије
„како росне свијетле капљице
„уз веселе зраке на небеса".

Овај стил очевидно не одговара ономе који онако страсно воли гатати у плећа, и који је пола века у томе провео. Сердар Вукота, опет, кад хоће да карактерише Црну Гору, овако каже:

„Истина је, ово није друго
„до гомиле костих и мрамора
„на којима младеж самовољна
„показује торжество ужаса:
„О Косово, грдно судилиште,
„насред тебе Содом запушио!"

Као да овај сердар, и ако је један од највиђенијих главара земаљских, зна (да само то приметим) шта је торжество и шта је Содом! Самом игуману, најпосле, који је имао представљати тип мудраца, не доликује стил којим покаткад говори. Он може бити колико хоће мудар, ипак му не личе оне рефлексије, компарације и висина тона које има у оном познатом дугом монологу. Он је могао походити сва света места, али ипак није могао о њима говорити онако књижевно:

„Пења' сам се на свештену гору
„са које је страшно претсказање
„своје судбе Јерусалим чуо...
„гледао сам гетсиманску башту,
„оцрњену страшћу и издајом", итд.

Цео тај монолог („ја имадем осамдесет љетах") могао би се исписати као пример овоме. Па народ тек, како тај говори кад коло води; како узвишен стил он има; какве учене рефлексије и реминисценције он изводи из своје главе! Он (сетите се, да не исписујем, онога: „О Милоше, ко ти не завиди", итд. у првом колу) познавалачки цени римску и јелинску историју, с највећом лакошћу и сигурношћу помиње Сцеволу и Леониду, изговара њихова имена као да их је у детињству научио и све школе прошао: док војводе, међутим, које су нешто више од истога народа, не могу да запамте пуно име дуждево; док чак ни попови као најученији људи, не умеју ни читати и писати! И тако даље. Очевидно је да овај стил који је Његош каткада позајмљивао својим личностима, ни у колико не одговара њима; очевидно је још да се Његош тиме знатно огрешио о верно сликање карактера, према оном како ми то сликање данас сматрамо. Огрешио доиста, и ми то нећемо порицати. Ми ћемо се, напротив, придружити, поводом овога, једној старијој критици која је то такође осудила. Кад то кажем, ја не мислим на критику коју смо досад узимали у обзир, ову од Вуловића на овамо, него на другу једну, ранију, која у осталом није оставила трага у књижевности. Зна се да је, пре четрдесет година од прилике, постојала међу нашим ученим људима једна латентна струја против Његоша, једно мишљење које је јако осуђивало Његошеву поезију, и усмена традиција означава Ђ. Малетића као представника те струје. Малетић је, уверавају, јако осуђивао Горски Вијенац, и баш због овога што му и ми сад замеримо (и због драмског облика а недрамског карактера, у осталом). Одиста, он је ту имао право, и ако, наравно, не у оној мери како је замишљао.

Друга је мана (хајд сад кад смо почели,

потерајмо и даље, исцрпимо све замерке, не само ове крупније него и много ситније, незнатније, чак несигурније) што је слика Црногораца у Вијенцу, по свој прилици, мало ублажена, оплемењена, улепшана. Ми смо раније рекли да је Његош имао смелости у том сликању, није зазирао од слике која не би била ласкава по његов народ; додајмо сад да и та смелост његова има граница. Његош је смео шалити се са угледним и омиљеним народним јунацима, смео открити примитивну и некултивисану природу својих поданика, смео показати (сцена сватова) једну групу ових као пук бесвестан и индиферентан према народној ствари: али, ако нам је допуштено с резервом рећи, до оне праве смелости, до оне истините слободе, до праве артистичке искрености која слика реалност и онда кад је ова нешто грубља и незгоднија, као да није могао доћи. Изгледа, наиме, да Његош није сликао Црногорце онаквим какви су они у ствари били, у оној боји коју су они заслуживали. Судећи по народним песмама, Црногорци Данилова времена били су каткад разбојници, хајдуци, убице, отимачи (према Турцима, наравно): Његош им је, у главном, дао нешто благородији лик, племенитији изглед, питомију фигуру. У целом Вијенцу, само Пецирeп и Балета практикују хајдучки занат, дочекују и пљачкају турске трговце на друму; остали јунаци не чине Турцима никакве штете, него изгледају мирни, добри, лојални грађани. Јунаци које народна песма означава као опасне хајдуке, код Његоша су се претворили у добричине старце, или се потпуно изгубили. Кнез Роган н. пр. којега смо видели како је Његош оцртао, по народној песми је (ако је т. ј. он та личност, в. прву главу расправе) јак злотвор турски (сигурно не само из националних обзира): Турци горе од жеље да запале кулу његову, страшну, крваву,

„на коју се турске главе суше
„и у коју турско робље воде“ [1]

[1] Огледало, п. IX.

Вукота Мрваљевић, после, као и брат његов Драшко, који су се у Вијенцу сасвим изгубили (овај последњи једва поменут у једном стиху, па чак ни то није сигурно), страшни су по народној песми; сам везир скадарски наређује потеру за њима и тражи главе њихове: „то су, каже (ово се тиче и Мићуновића), турске вазда крвопије, од њих плачу све турске крајине“. (Огл. п. VI.) Вук Томановић, опет, који је код Његоша прост фигурант, у песми је прави хајдук (песма га, у осталом, само тако и титулише: „у хајдука у Томановића“, „вели хајдук Томановић Вуче“); он не може да се начуди како смеју Турци слободно пролазити друмовима и безопасно терати робу трговачку а „за нас (т. ј. за хајдуке), вели, нико ни хабера нема“; његова је глава високо уцењена, што значи да је много дојадио Турцима својим хајдуковањем. (Огл., п. XIV). Сви ти јунаци имају лепшу, питомију фигуру у Вијенцу него у песми. Зашто? Зато, држим, што је Његош хтео, из буди каквих разлога, да изнесе у Вијенцу мало улепшану слику Црногораца. Ево и других потврда томе. Све личности у Вијенцу и у другом погледу честите су, поштене, племените, витешке, родољубиве; нико н. пр. није издајица. Сватн ободски једини чине неки изузетак, и баба. Али сватн ипак нису издајице, а баба, ако и јесте, приморана је да то буде. Бабу је везир натерао на издајство, попретио јој и потврдио заклетвом да ће јој, у противном случају, свих десет унучади и сва три сина њена заједно са женама њиховим, у живом огњу изгорети. Бабино издајство је, дакле, оправдано; Његош, и кад је хтео коју личност да представи у ружној боји, одмах је дао и извињење за то. Изгледа, одиста, да је Његош по правилу хтео само добре, ваљане душе да слика; да само таквим сликама представи свој народ. Изгледа то и по овоме још. У народним песмама има доста гласовитих јунака Данилова доба и сем оних које је Његош унео у спев, али су они махом издајице,

турски агенти: њих, ето, Његош није хтео узети. Петар Бошковић н. пр. велики је јунак, добар друг војводе Драшка; не једанпут је „задобио славу и поштење“ својим јунаштвом; песма га слави, велича, назива „соколом“ (Огл. п. X): али он ипак измећари Турцима, хоће каткад за паре да иде против Срба, полази на Мандушића зато што је овом глава уцењена, па би он хтео ту уцену да зграби („да Вукову главу изгубимо, дари би нам дошли од везира“, вели он, Огл. п. VII.) и Његош га не унесе у спев поред осталих његових другова. Има, после, неки Иван Бабић, такође добар јунак, бије се и брани врло храбро („но се брани Бабићу Иване“, каже песма с неким дивљењем), али је такође издајица, измећар, агент турски, напада с Турцима заједно на Вука Марковића и друге Црногорце: ни њега не узе Његош у спев. И тако даље. Међутим, и Петар Бошковић, и Иван Бабић свакако су гласовитији јунаци него Вук Љешевоступац којега народна песма само једаред и то узгред помиње, или војвода Станко кога чак и не помиње никад. Све то, дакле, цела та разлика између карактера Данилових јунака по народној песми и Вијенцу, као и још понешто, упућује на закључак да је Његош имао намере улепшати слику Црногораца у свом спеву, и да ју је и улепшао одиста.

Из овога би се дала извести и трећа мана, наиме једна мала неверност у историски тачном цртању карактера. Кад народна песма слика Црногорце Данилова доба као разбојнике и каткад издајице; и кад су они, знамо по историји, доиста често били такви, онда Његош који их тако није представио, не само што је грешио тиме што их је уопште улепшавао, него и тиме што је карактере у исто доба историски неверно цртао....

Ми побројасмо мане. Само, јесу ли ово збиља мане? Јесам ли ја, при овом набрајању, одиста на стварне недостатке указивао? Јесам ли у истини чинио замерке? Не много, у ствари. Ја сам више разговарао, причао, тумачио него критиковао.

Од свих ових мана, само је прва вредна. Друге су две много слабије. Оне се, у осталом, на једно исто своде, и ми ћемо их уједно и бранити (на историску верност у сликању вратићемо се и мало доцније). Улепшавање карактера, наиме, једва се сме и замерити Његошу. Јер, прво, оно често бива, и има много лепих дела у којима су карактери сви из реда лепи, добри, племенити. А после, најмање се од Његоша могло тражити да то не учини. Како би било да он, владалац црногорски, у времену кад је цео образовани свет сматрао Црногорце као потпуне дивљаке и кад је то мишљење јако шкодило томе народу, нацрта сâм своје сопствене поданике црним бојама, оправда тиме то мишљење против којега се морао целог века борити?

Прва мана, одиста, једина је коју треба рачунати. Гледајмо, дакле, колико треба Његошу уписати у погрешку то што је, каткад, неким личностима позајмљивао идеје и стил виши но што им доликује.

Ми рекосмо, мало час, да се Његош тиме огрешио о верно сликање карактера. Лепо. Али чиме? Тиме што је своје идеје позајмљивао. Идеје су, међутим, лепе, велике, високе, узвишене, поетске. Сва места која смо мало пре наводили доказујући овуману песникову, такве идеје изражавају, таквим су стилом писана. Она су, у осталом, највише цењена, и чине, одиста, готово највеће лепоте спева: Замислите н. пр. какав би Вијенац изгледао да нема оне дуге игумнове беседе која би, међутим, према овом, била за најачу осуду? Његош, дакле, ако се грешио о верност карактера, дао је обилату накнаду за то. А после, то његово грешење најмање је од свију оних које се могу о верност сликања учинити. Да га је Његош учинио у корист сентиментализма; да је т. ј. неверно представио своје личности да би их учинио сентименталнима, ствар би била друкчија: међутим, код Његоша нигде сентименталности, нигде лажна укуса. Његош, и ако је грешио, ипак се одр-

жао у области праве лепоте. Ствар треба овако разумети. Верност и природност, то је лепо; сентиментално и извештачено, то је ружно, али лепе идеје, стил и поезија, то је такође лепо: је ли, сад, за велику осуду то што је Његош место једне лепоте дао другу? Не зацело. Његош се ту огрешио о верност која је модерни појам, али је ипак створио лепоту праву, класичну, античку; што нам, у исто доба, показује још и род његове поезије. Он нам се, узгред буди речено, још једанпут показује са својом античком уметношћу. Најпосле, то што је Његош своје идеје и свој стил позајмљивао личностима код којих то не изгледа складно, јесте погрешка коју су и други велики песници чинили. Расин је н. пр. тако радио каткада. Сент-Бев каже за њега: „Расин је позајмљивао величанствене или китњасте речи својим најнижим личностима као и правим херојима. Код њега су дворкиње исто што и краљице; Аркад се изражава исто тако достојанствено као и Агамемнон . . .“[1] То ипак не смета ништа Расиновој величини, и ако је то за њега, као за правог драматичара, већи грех него за Његоша. Али, да оставимо старије, и модерни, и најуваженији међу модернима, исту су грешку чинили: Анатол Франс, на пример. Говорећи о његову роману Црвени крин, Жил Леметар примећује да главне личности у роману говоре често сувише високим стилом. „Писац говори, готово увек, место њих. Њихови говори изгледају као пренети од њега на њих. Писац нам даје њихове мисли онакве како се оне преображавају у његову духу, из којега излазе чистије и једрије у исто доба. Он им тиме, снажно и грациозно, изражава филозофски смисао“.[2] Кад то, дакле, учини Анатол Франс у једном од својих најбољих романа, а у времену кад се врло строго пази на тачно и верно цртање карактера; и кад му критика готово и не замери за то, зар ћемо ми замерити Његошу који, по свој прилици, није то ни сматрао за погрешку него, напротив, баш то што се нама погрешка чини, ценио као праву лепоту?

Мане, дакле, које смо нашли у Његошеву сликању карактера, далеко су од тога да том сликању умање вредност. Оне само показују да Његош, каткада, није до крајњих консеквенција изводио модерни принцип о верности и тачности у сликању, али, ни у којем случају, не могу да пореку ваљаност сликања његова. Његош, при свем том, остаје у том погледу добар модерни артист, са талентима и заслугама које смо му раније признали.

Ми завршисмо питање о карактерима. Само, пошто смо у прошлој глави указивали на то, како је Његош хтео што више да истакне и увелича важност догађаја Бадњега вечера, приметимо овде како је он то и самим сликањем карактера учинио. Јер кад је овако примитиван и оскудан народ како га је Његош насликао, успео да створи онако велики догађај како смо раније видели, зар није тиме догађај био још тежи по извршењу, још виши по важности? А народ је примитиван, то смо видели; после, оскудан, сиромашан, бедан: питајте попа Мића о томе, нека вам он прича о даваоцима црногорским. То је народ горштака, планинаца, који једва животари, мучно и трудно, у оним кршевима; који се збио у оно неколико села са по две три камене кућице под каквом стеном или кршем преко којега дува зими помаман студен ветар. Ето, тај народ чини онако епохална дела, најсиромашнији крај српски први извојује слободу у целом Српству!

Уз ову главу, додајмо још нешто. Кад смо свршили с карактерима, осврнимо се на локалну и историску боју у Вијенцу. Оценимо, наиме, колико је Његош, обрађујући једну тему из Црне Горе и из времена Данилова, унео у ту обраду и оцртао оно што ближе карактерише ту земљу и то време; колико је дао локал-

[1] Sainte-Beuve, Portraits littéraires, t. I, (Racine).

[2] J. Lemaître, Contemporains, t. VI. (A. France).

ног карактера Црне Горе и историског карактера епохе; речју, колико има локалне и историске боје у Вијенцу.

Локалне боје има, пуно, много; и то ван сваке сумње. Све што је у њему, јасно и несумњиво одаје и карактерише Црну Гору. Карактери су такви, сцене и епизоди такви, језик и говор такви. Сетимо се само онога како су сви црногорски обичаји у Вијенцу представљени[1]; само то рећиће нам како је спев чисто црногорски. То је јасно на први поглед, свакоме који први пут узме Вијенац у руке, и ту немамо шта говорити.

Али историска боја? Има ли ње у Вијенцу? Је ли стање земље које је осликано у њему, од прилике такво како је онда могло бити?

Има нешто од тога. Његош је н. пр. пазио да му сви Црногорци у Вијенцу буду из нахија које су онда у главном састављале Црну Гору. Ту имате Катуњане, Ријечане, Црмничане, нешто Љешане: нигде Морачана, Бјелопавлића, нити кога из стране нахије (сем што се прича о крајишницима, Никшићима); ништа што би у том погледу вређало историску верност и природност. Пазио је, после и на то да чинови и титуле Црногораца одговарају оном времену: један је владика, остали су сердари, војводе, кнезови; има још калуђера, попова, ђака, и др. Код потурица, пазио је на исто. Ту имате, (као што и треба јер су мухамеданци били једна колонија), само аге, кадије, кавазбаше, хоџе, међу домаћим Турцима; и већ од правих Турака,[2] званичних, имате тамо далеко, ван граница земље, везира и његове рицале и кавазе.[3] Ето, то је што у Вијенцу верније одговара времену и епоси историској. Али то је све обична историска верност, а не прави карактер епохе онако како га добри артисти увек оцртају.

Претпоставите за један тренутак да је један модерни артист имао да ради Горски Вијенац. да наслика Црногорце и њихов живот у Данилову времену; један од оних који нарочито пази на историску боју; какав Мериме, Виктор Иго, Флобер; писац Кронике владе Карла IX, Богородичине цркве у Паризу, Саламба (нека ми се не замери за ову претпоставку, ја је чиним ради лакшег објашњења). Тај би артист, кад би добро простудовао ствар и проучио народне црногорске песме о том времену, друкчије одабрао сцене него што је Његош учинио; тражио би оно што је оригинално и карактеристично за ону хајдучку и мухамеданску епоху црногорске историје, па то гледао да представи и истакне. Он би, најпре, (обележимо ствар укратко примерима) у једној сцени насликао хоџу, у џамији, на мунару (код Његоша ни један хоџа не излази на позорницу; само се прича о Брунчевићу, и коло поје: „оџа риче на равном Цетињу"); или бар једну сцену посветио самим потурицама и насликао њихов домаћи договор; и, наравно, представио би град Обод, то легло потурчењака: нити би изгледало неживописно као декор силуета тога града ноћу, на месечини, горе, а доле Турци како се договарају против Црногораца (код Његоша, међутим, ништа од свега тога; знамо већ). Насликао би, даље, харачлије турске како купе харач по народу и извео би том сликом можда једну лепу сцену да представи расположења црногорска према Турцима (код Његоша само се помене једанпут: „...ево харачлије, у Штитаре да купе хараче"); или би у једној сцени представио оне „десечаре, аге, изјелице", за које је знао Његош и којих је Црмница пуна била, како глобе народ, краду, отимају. Показао би свима

[1] Жалити је што Његош у којој сцени није представио умир, тај тако специфично црногорски обичај, него оставио да га иза њега наслика Љубиша. Умир је само поменут у Вијенцу (ст. 721—733).

[2] Вредно би било видети јесу ли сви Турци у Вијенцу само потурице, или баш прави Турци, Османлије. Природно изгледа да је и ових последњих морало бити.

[3] Приметити да у Дики црногорској, где је такође представљена истрага, ни један потурчењак не излази на сцену.

тим сценама Турке у живој боји; изнео би у слици, развијеној и пуној, карактеристичне моменте у српско-турским ондашњим односима. А нарочито не би изоставио четовање, као један од најкарактеристичнијих таквих момената, него би га, у једној или више слика, што живље представио. Онда вам је, (ја ово излажем по народним песмама[1] на границама црногорским, међу чобанима који су овце чували, био један оригиналан и поетичан живот, који у осталом ништа не опомиње на пастирске идиле из Мармонтела и Флориана. На Рудинама, у Сађевцу, на Ластви Озриниħкој, на Грахову, на Изворима и другим, ваљда жупнијим, местима катунске и других нахија, држали су овце Вукота Мрваљевић, Вук Мандушић, Вук Марковић, Вук Томановић и други јунаци Вијенца. Целе долине или висоравни прекривале су овце, све торина до торине, струга до струге, на овцама чактари и меденице, код оваца гарови и други чобански пси; мало даље, под каквом буквом, деца чобанчићи, леже потрбушке на ледини, држе пушке на око и гађају нишан, а горе, по главицама, пужа се по један старији, с пушком у руци, гледа неће ли гдегод видети какву ватру и Турке крај ње, да се брани од њих или да их нападне. У таквим живописним моментима, било је највише бојева и четовања између Турака и Црногораца, било да Турци на ове нападну, било ови на њих, а све ради отимања и преотимања оваца. Ту су се овце на збојеве терале и отимале. Тога ради, читаве експедиције полазиле су од стране Турака на Црногорце: спушки капетан, никшићки поглавари и други дизали су велике чете да отимају овце црногорске, а Црногорци су се, опет, окупљали многи, састављали дружине од неколико племена за обрану н. пр. од Цуца, Бјелица, Чевљана одједанпут. Тога ради, још, а и из других узрока, била је и нарочита уредба и полиција установљена: по целој граници и осталим опасним местима и пролазима, сграђене су биле куле а на кулама су били пандури који су чували друм од Црногораца[1]. Таквих кула било је доста: на Крстац паланци, на Бањанима итд.; само на Рудинама биле су две. Сем тога, било је бојева и четовања и у вишем стилу него што је ово око оваца; било је н. пр. право хајдучко дочекивање и нападање каравана трговачких, турских. Око Никшића друмови и богази били су затворени, Црногорци су стајали често ту у заседи па би дочекивали скадарске или босанске Турке „ће ћерају робу свакојаку“, нападали их, убијали, секли, пљачкали, грабили благо на гомиле, на сносове, и носили га горе уз Будош или коју било другу планину. Тако је било, од прилике, у Црној Гори у оно време; народне песме то кажу, а и по свему осталом тако некако изгледа. Кад је тако било, онда је тако требало представити и у спеву који то време слика. Један артист (као што је био Мериме н. пр.) који би нарочито волео овакве четничке призоре, овакве слике чудне, оригиналне, дивље, које ипак имају своју поезију, не би зацело пропустио да изради две три сцене што би то представљале; насликао би и заседе, и отимања оваца и каравана, и бојеве око кула и др. Његош, међутим, ни једну такву сцену не да. Он само једанпут, и то узгред, у једном причању, дорирне то хајдуковање и бојеве око каравана (Пецирепа и Балета); једанпут, у једном стиху, помене четовање („да сам ћегоћ у чету кренуо“, каже Мићуновић; сцена снова); тако исто помене Рудине и овце („шћаше ли им, каже се тамо за Турке Никшиће, мила вјера бити да издижу мирно у Рудине“?; Озринићи на госпоћинској скупштини); једанпут опише, у причању Мандушићеву, бојеве око кула

[1] Овај чобански живот и четовање описан је у неким песмама Огледала српског (песме под бр. VI. VII, XII, XIV, XVII).

[1] „Устадоше Турци на оружје,
„а забити погадили куле,
„а на куле вргоше пандуре:
„друм чувају од Црногораца“. (Огл. п. XIV).

(Радун и Љубица) — и то је све: два стиха, два причања, али ни једна сцена. Код Његоша ни једна пуна слика четовања, ни један рељефни моменат из тога романтичнога живота, ни један живљи цртеж из тога живописнога пејзажа. Код њега је све договор, разговор, седељка, дочекивање и испраћање, монотонија и бледа боја. Ни налик на оне артистичке процедуре Меримеа; на страст овога за живописним, локалним, оригиналним, необичним, непознатим. Нећу овим да кажем да је Његош покварио историску верност, него да није дао рељефну историску боју своме делу.

Треба ли за ово осудити Његоша? Како вам је воља. Само, ма како пресудили ствар, треба ово да имате на уму. Прво, да је Његош хтео овако да ради како ми сад пожелисмо, он би морао да поквари јединство места, што пак није хтео. Друго, он би такође морао да представи Црногорце како четују, а он, међутим (то знамо из његове биографије), није никако волео да се о Црногорцима и даље мисли како је то народ који на граници једнако смета Турцима својим четовањем: он је увек гледао да одбрани своје од тога чим би се какав спор такав појавио, и сам најстроже забрањивао четовање. Треће (ја казујем ове одбране како која дође) Његош је био од класичне школе а овај моменат историске боје тек су после класика романтичари пронашли. Четврто, има још ваљаних песника, и чак међу самим романтичарима (А. де Вињи, у Сен Марсу) који нису овај обзир задовољавали, и ако су се и трудили да то учине. И тако даље. Најпосле, ми Срби не смемо много замерати за ово, јер, колико ја знам, ми до данас нисмо имали ни једнога песника ма које врсте, који је умео дати праву историску боју свом делу, кад је требало.

Биоград.

(свршиће се)

Оцјене и прикази

Рјечник хрватскога језика и два писма Ђура Даничића.

Прије неколико мјесеци изашао је из штампе *Rječnik hrvatskoga jezika*, skupili i obradili *Dr. F. Iveković* i *Dr. Ivan Broz.* (Svezak I. A—O.) Започео га је пок. Броз, а послије смрти његове наставио Др. Ивековић. Овај је и предговор написао. У томе предговору читамо, да је овај рјечник хрв. језика удешен нарочито за књижевнике и људе од пера и да му је темељ ово: осим Вукових књижевних радова и збирки нар. умотворина, Рјечник Вуков и књижевна дјела Ђ. Даничића, хрв. народне пјесме издане од Мат. Хрв., нека дјела М. Ђ. Милићевића и Његошев Лажни Цар; на даље је употријебљено из Академ. Рјечника што је готово (т. ј. од А—Коњокрадица), збирка Ј. Богдановића, Стулијево Рјечосложје и из народног говора што се писцима свидјело.

О вриједности овог рјечника, који има пред собом Вуков и Академијски рјечник, а основан је на тако широкој подлози, не може бити сумње. Ако би се шта приговарало, то би било једино у погледу књижевних радова, на основу којих су писци свој рјечник састављали и допуњавали. Што су се машили Вука и Даничића, сасвим је природно. Србима то шта више ласка, јер су састављачи овог рјечника — Хрвати — признали надмоћ српских писаца у погледу језичном. Само нам се намеће питање: с каквим се правом може овај Рјечник назвати Рјечником *хр-*

ватскога језика, кад су му подлога Вук и Даничић, Милићевић и Његош? Ако се није могао назвати Рјечник *српскога или хрватскога* језика, мислимо да би писци били у много већем праву, да су га с обзиром на подлогу његову назвали Рјечник *српскога* језика. Што су за овај Рјечник употријебљене нар. пјесме које је издала Матица Хрватска и Рјечник што га издаје Југославенска Академија, не може бити разлог да му се даде искључиво назив хрватски. Јер колико су оне пјесме »хрватске«, знаде ваљда сваки озбиљнији Хрват, док Академијски Рјечник носи званични наслов »Хрв. или српскога језика«.

Др. Ивековић разлаже у предговору, зашто је Рјечнику надјенуо ово име. Једини му је разлог, што су Рјечник *саставили* Хрвати. Онда истим правом могу Срби сматрати Академ. Рјечник рјечником српскога језика, јер га је написао и пише Србин. У осталом да је и сами Даничић, који је од свих Срба учинио Хрватима највећу концесију назвавши језик српским или хрватским и коме би Хрвати морали бити вјечито благодарни, био увјерен, да он саставља Академ. Рјечник као *Србин*, дознајемо из двају писама његових штампаних у Летопису Мат. Српске. У 202. и 203. књизи Летописа (свеска II. и III. за год. 1900.) штампана су *Писма Ђ. Даничића Ј. Бошковићу*, приредио Ђ. Магарашевић.

На стр. 88, у писму од 18. марта 1880. читамо ово:

»...И ја врло желим доћи мало у Београд. Надам се да ћу моћи на лето, кад буде наштампан први свезак. Стрпите се дотле, па онда судите би ли било грехота прекидати. Што велиш да сам »их упутио, па сад нека раде«, о томе не може бити ни говора. А и кад би могло тако бити, ја мислим да би требало грабити да *ми* урадимо. Што се мене тиче, ја знам да би ми у свему било боље у Београду. Али како сам већ уплетен у народни живот (премда не баш на моје добро), ја не бих смео својом вољом оставити овај посао. Јер би се кад год тражио томе узрок и могао бих ја бити окривљен...«

На стр. 99, у писму од 19. новемб. 1881:

»...Јуче рече ми нетко: »Ви се ту мучите, а послије ће рећи Хрвати да је то њихово што радите«. Ја, који бјежим од таких разговора живећи у увјерењу да ће све што радим бити корисно Србима више него икоме, и то не по каквој мојој заслузи него по животној сили српскога народа, одговорих само: »па шта ће им то помоћи?« — и прекидох разговор. Послије ми оне ријечи не дадоше мира (ето зашто бјежим од таких ријечи), него дуже размишљах и најпослије се утјеших мишљу да Срби не треба да даду да им тко отме што, и да доиста не ће дати, него да ће се за цијело наћи тко ће (ако затреба) осветити и мене и српски труд *(а ово је српски труд и ничији више)*...«

Да ли би Даничић, видећи да се рјечник, основан на српским нар. умотворинама, српским књижевним дјелима и српским трудом, назива хрватским, и сада *рекао* само: »па шта ће им то помоћи?«, или би дао јаснији знак свога негодовања?! На ово је тешко одговорити, јер је гријех писаца овог Рјечника тако велик, да нема начина како би се против овог протестовало, осим можда снебивајући се слегнути раменима и чудити се заслијепљености некојих макар и учених људи.

Џепни француско-српски речник

(Dictionaire de poche Français-Serbe), садржи све речи из обичног говора. Саставио Ј. Н. Стевовић. Београд, издање књижарнице Е. Ајхштета 1901. 16⁰, 406 стр.

Овијем радом г. Стевовића добили смо књигу, коју је многи и многи српски читалац одавно очекивао. Чекање је истина било дуго, али смо најзад добили добру књигу, јер рјечник г. Стевовића може у свему упоредо стати са радовима ове врсте код осталијех културнијех народа. Г. Стевовић, коме је још раније с мјеродавне стране, призната умјешност за радове ове врсте, уложио је и овдје своју велику спрему и још већи трûд, а издавачка књижарница Е. Ајхштета није ни у овој прилици жалила трошка, те су нам дали дјелце, којијем се с правом може подичити наша иначе сиромашна лексикографија. Ми смо захвални и једноме и другоме, а до читалаца стоји да им труд и трошак што прије накнаде, у што ми не сумњамо.

У рјечнику су све ријечи, које се могу чути у обичном говору, а има их на броју преко 26.000. Упоређен са Köhler-овим франц.-њемачкијем рјечником, Стевовићев је рјечник богатији и потпунији. Штампан је на финој сатинираној хартији, француски текст са уочљивијем, крупнијем словима, а српски текст, богат синонимнијем

изразима, са ситнијим словима. Уз поједине ријечи долазе објашњења која понегдје захватају половину стране (види препозицију *à* и *sur*). Именицама је обиљежен род; а уз придјеве мушког рода означен је и женски, ако има у чему разлике од мушког рода. Код глагола је обиљежена прије лазност радње. Српски текст, што одговара француском е, писан је чистијем и лијепијем језиком.

У похвалу издавача треба још рећи и то, да је рјечник изишао у врло фином енглеском повезу, тако, да се око човјеку и нехотице на њему заустављ а.

Кад се има на уму да је прво издање рјечника Настаса Петровића распродано, а остали да су застарјели, нема сумње да ће рјечник Стевовићев попунити осјетну празнину и добро доћи не само школској омладини већ и сваком пријатељу просвјете. Са своје практичности овај се рјечник нарочито препоручује ученицима гимназија и реалака, као и ученицама Виших дјевојачких школа.

Према изради и издању цијена је умјерена: за Србију 4.50 дин., а за остале српске земље 4.50 круне.

Од своје стране ми га најтоплије препоручујемо.

Биоград *Михајло Ј. Ђорђевић*

ПОЗОРИШТЕ

* *Краљевско Српско Народно Позориште* у Биограду отпочело је, послије шест недјеља одмора, своју нову сезону 2. Августа као на дан рођења Краљевог са двије представе, *Хајдук Вељком* у Биограду а *Ђурђем Бранковићем* у Смедереву гдје се и сам краљ налази. *Позоришни Лист*, ушавши у други годину свог изласка под уредништвом Бранислава Ђ. Нушића и главним сарадништвом Јевте Угричића, у свом другом броју доноси преглед лањске позоришне године. Свега се давало 239 представа, од којих су 184 биле вечерње а 55 дневне. Нових је комада било свега 25, од тих 19 српских. Свега је било 80 српских и 168 страних комада. Од принова за 1901 и 1902 годину спремила је управа од непрестављаних дјела *Светислава и Милеву* од Јована Стерије Поповића; *Трнову Круну*, од Милорада Шапчанина; нову драму из друштвеног живота од Бранислава Ђ. Нушића *Једну трагедију* и од непознатог писца драму у стиховима *Краљевића Марка*. Осим тога припрема се за позорницу један од најстаријих српских комада *Смрт Уроша петога* од Стевана Стефановића. Управа је дошла и до рукописа једне драме умрлог пјесника *Ђуре Јанковића*, за коју се не зна је ли оригинал или пријевод. Ако буде оригинал то ће бити нов прилог српској позорници. Сремац и Брзак узели су у прераду *Ивкову славу* да је среде за сталну репертоарску потребу. Од пријевода припремљена су ова дјела: 1. *Словенска литература:* а.) Руска: *Плодови просвећености* од Лава Толстоја, *Замка смрти* од Н. А. Поћехина. *Злочин и казна*, прерада знаменитог романа Достојевсковог, *Сергије Сатилов*, једна од најбољих драма кнеза Александра Ивановића Зумбатова, и *Мајорица* од Шпажинскога; б.) Пољска: *За срећом* од Пшибишевског; в.) Чешка: *Грех*, једна од најмодернијих њихових драма; г.) Словеначка; *Јаков Руда* од Ивана Цанкара. Драма је преведена са словеначког и најбоље је словеначко дјело те врсте. Успјеха је имала и на љубљанској и на загребачкој позорници, па се надамо, да ће и код биоградске публике успјети ова драма, која осим свог красног ансамбла има неописано лијепих лиричких мјеста. Нашу ће критику свакако морати заинтересовати занимљиви карактери, који су јединствени у словеначкој литератури. 2. *Њемачка литература:* Лесингова *Мина од Барнхелма,* Хауптманов *Кирицијa Хеншел*, Судерманова *Пропаст Содома* и Лудвиков *Шумар од старина*. 3. *Француска литература:* Молијеров *Пучанин као властелин*, Рењарев *Коцкар,* Балзаков *Меркаде*, Сардуова *Теодора,* Димин, *Господин Алфонс* и *Идеје госпође Д' Обреј* и Додеова *Арлезијанка*. Осим ових француских комада играће се ускоро и прерада Иговог романа *Деведесет трећа*. 4. *Енглеска литература:* Ако буде могуће изнијеће се *Антоније и Клеопатра* од В. Шекспира; међутим Шекспиров репертоар у нас биће ове године обогаћен и његовом комедијом *Сан летње ноћи*. Такође, и то ускоро, приказаће се и Шериданова *Опадачка*

школа. 5. *Талијанска литература: Мирандолина* од Голдонија и *Госпођа од Шалана* од Ђузепе Ђакоза. 6. *Шпанска литература: У долини* од Дон Анхела од Гимера (писано је каталонски, али је на шпански превео чувени шпански драмски писац Дон Хозе Ечегарај). 7. *Скандинавска литература: Авети и Габриел Баркман* од Ибзена. 8. *Грчка литература: Пастири* од Карамиле. — Сви ови пријеводи припремљени су и управа мисли, да их по могућности износи на позорницу, али то не значи, да ће она искључити и друге ваљане ствари, које би се у току сезоне појавиле. Од музичких ствари управа припрема ове године да изнесе Бизеову оперу *Кармен*, а од оперета *Лутку*.

* Крајем прошле сезоне приказивала се *Једанаеста заповест*, чешка шаљива игра у три чина од Фр. Шамберка на биоградској позорници и толико је успјела, да је била и први комад садање сезоне. Шамберк је плодан чешки писац шаљивих игара без великих литерарних претензија. Он хоће само да насмеје и разгали позоришну публику и то му сјајно полази за руком. Ваља знати да је он и сам веома омиљен комичар и његове веселе игре гледају се радо у његовој домовини. Изгледа, да ће се одомаћити и код нас, јер управа биоградског позоришта спрема за репертоар други његов комад *Палацкова улица 27*. Његови се комади одликују пријатним хумором, па је право да истисне код нас разне неслане швапске лакрдије од Шентана и других. Шамберк је у Прагу комичар и редитељ Чешког Народног Позоришта. Родио се 1839 год. и од своје ране младости одао се драматичком стварању и написао преко четрдесет позоришних дјела. 1. јула ове године стављен је у пензију и Земаљски Одбор изразио је умјетнику захвалност за рад посвећен чешкој драмској умјетности.

* За пријестоничку позорницу ангажовани су госпођица *Софија Ниглова* и господин *У. Јуришић*.

* Бивша чланица љубљанске оперске трупе и позната чешка пјевачица госпођица *Еле Ноема Волфова* концертовала је у Краљ. Срп. Нар. Позоришту између чинова.

* *Српско Народно Позориште у Новом Саду* прославиће ове године на најсвечанији начин своју четрдесетгодишњицу. Нарочити одбор спрема програм за прославу на којој ће бити заступљена не само сва српска него и многа словенска позоришта.

* *Дилетанти* зову се четири позоришна комада удешена за поједина дилетантска друштва, написао *М. К. Димитријевић*. Загреб. Штампа Српске Штампарије. Стр. 78. Цијена 1 круна. У овој су књизи ови комади: *Јадац*, породична шала из Босанског живота у једном чину, догађа се у Сарајеву 1883., изворно дјело пишчево; *Србинове гусле*, алегоријска сцена, написала *Анка Николић-Минибек*, за дилатантску позорницу удесио М. К. Димитријевић; *У глухо доба*, шала у једном чину, по француском написао *Хенрик Лаубе*, превео М. К. Д. и *Пијанац и пас*, шаљиви монолог, по причи Нушићевој, саставио М. К. Д.

* У Загребу се отвара нова позоришна сезона, по обичају, са оригиналом драмом ког хрватског књижевника. И ове је године отпочето најновијом драмом познатог хрватског драматичара Срђана пл. Туцића *Бура*. *Narodne Novine* доносе о овој премијери: „И најновија његова драма *Бура* иде смјером његових пријашњих драмских плодова и ниште веома реалистично трулеж брачнога живота, не налазећ у њем ништа друго, што би било вриједно, да се изнесе на позорницу. Људи, који живу уредним, здравим, радиним, узорним животом, нису за позорницу, јер нису интересантни, те се наш нови нараштај мора приучити и на такове разговоре на позорници, какови се н. пр. у судници још и данас воде само с искључењем јавности. Судница је још конзервативна.

Ово буди само опћенито речено и не може се у цијелости примијенити на Туцићеву *Буру*, која је боља и оригиналнија од *Трулог дома*, али гледе концепције, једрине и карактеризације заостаје за *Повратком*. Не приговарамо нашему писцу, што се је у потпуној слободи свог стварања повео за већим узорима и њиховим епигонима, но морамо признати, да смо синоћ не толико потресени, колико ожалошћени оставили казалиште. Жива је истина, што нам писац лијепо црта, но кад би истина била, да је цинизам у опће тако ухватио корјен у народу, какова би будућност чекала тај народ? Мужеви су му пијанице и кукавице, жене сводиље и грјешнице. У што да вјерујемо? У светост брака, у чистоћу обитељи, у снагу отаца и матера? Ми рађе вјерујемо, да писац није пред

нас изнио *типове*, него тек осамљене индивидуе.

Чин Туцићеве драме брзо је испричовиједан. Сељак Иво Мркинић ради с другим сељацима у славонској шуми, и премда је ожењен и отац двоје дјеце, заборави на њих те узме живјети с Катом, редушом радникâ, дјевојком исто толико дрском и поквареном, колико је његова жена вриједна и честита, а он сам слабић и кукавац. Кад га жена с дјецом у шуми потражи, да нађе код њега заштите од глади, једва да их придржи, али отворено признаје, да живи с Катом. За бурне ноћи, кад се је измирио с обитељу, тргне се на Катин глас од жене Маре и оставља ју у очају. Други дан нађу се супарнице опет у шуми, и кад Ката не ће да под пријетњом врати мужа Мари, ова ју стане молити. Тко ће хранити моју дјецу? запита ју болно, а на то плане Ката: А наше дијете? Мара сад навали сјекиром на њу, те ју на мјесту убије.

Чин је кратак, потресан, и да га је писац обрадио на краће у једном једитом чину, дјеловао би елементарно, — овако су цинички и брутални разговори између Кате, Маре и Иве управо баласт, који убија драматску снагу. Опрјека између обију жена снажно је оцртана и њихови су значајеви истинити и занимљиви, док је Иво без икакве карактеризације, без воље и одлуке. Има неколико епизода, гдје су драстично оцртани пијаница Ђоко и честита жена Лукина Јеле."

Vienac доноси свој суд: „Право би било, да се нова сезона започне оригиналним хрватским комадом, али овај нити је оригиналан, нити је хрватски — обоје с тога, што није проистекао из проматрања народнога живота, него се чини, као да је производ пишчевих успомена из других — највјероватније руских — дјела. Напокон и не постаје драма народна тим, да се чин метне у славонску шуму, а особама да се у уста стави неколико израза, којима се једна на другу отрескује. Развоја у драми нема никакова, појединi чинови нијесу у међусобној унутрашњој свези, а и главно лице Иво, лутка је без воље, овисна у дјелима својим о случају тако, те ни дјела његова нијесу из душевности његове мотивирана. Или зар је можда јасно, зашто Иво воли Кати, премда у ње не налази доброте, какову налази у Марије? Према оној распуштеној и раскалашној дјевојци необично се истиче Марија, која као да је — препоштена за оно друштво слабића, пијаница и блудница. И бруталне одговоре Катине и њезин цинизам могао нам је писац уштедити, па сва три чина у један ставити. Тим би ствар била краћа, а за то и боља."

* У Бечком *Бургтеатру* даваће се ове године Врхлицкова комедија *Катулова освета*.

* Много се пише у Шпанији о новој драми Перес Галдоса: *Електри*, која је толику сензацију побудила, не толико као чисто умјетнички рад, колико као погођена слика културног и моралног живота модерне Шпаније.

* Талијанска *Vita Internazionale* од 5. августа доноси из пера Renza Stacchetti-a *статистику драме* и поглед на социални и литерарни значај најновијих драмских продукција. За основу је узео комаде игране први пут у Турину 1899 и 1900 године. Било их је свега шездесет. Нарочито истиче статистичар да од свих тих комада педесет описују живот буржоаских кругова а само њих три имају за предмет живот пролетаријата. Међу првима нашао је тридесет и један комад у којима су приказани гријеси, сиротиња и утонулост у неморал; затим су три карактерне студије песимистичног садржаја и седам сатиричних комедија, док је само у девет комада нашао свог израза идеализам. Stacchetti очекује један нови, велики драмски репертоар од идућег стапања здравога дијела буржоазије са пролетаријатом и од његовог економског и интелектуалног развитка.

* У позоришту Teatro Solis у Montevide-у давана је са ванредним успјехом нова драма Хоз. Ечеграја *Рђава наслеђства*. Комад је пун ефектних и јаких сцена.

* Од млађих аутора, који су се били придружили великом мајстору Скрибу, и који су хтјели да пођу за његовом срећом и његовом методом, већина је прешла већ била у нову периоду француске литературе, у периоду другога царства. То важи већ и за *Ежена Лабиша* (1815—88.), који је своју каријеру отпочео као правник а доцније прешао на књижевност, пишући у први мах новеле за мање париске листове. Доцније он је постао један од необично плодних, ваљаних писаца лаких шаљивих игара, које својим невјероватним промјенама, смјелим ситуацијама, сплеткама итд. публику изванредно занимају.

— Пошто је 1833. био објавио роман La Clef des champs, написао је од тада уз припомоћ једно дванаестак сарадника до 150 игара, од којих се, као најпознатије, на нашој позорници дају: Прах у очи, Штедионица, Из захвалности, Перишонов пут и Први корак, што их је сам писао. А уз туђу помоћ: Милион, Птичице, Треба ли казати? Цврчак у мравињаку, Флорентински шешир, *Једва стече зета*, Лисице и гавранови, Господске руке, Себичњаци и На ивици злочина.

* *Сара Бернар.* — Ова велика, али у исто вријеме и ексцентрична, француска глумица намјерава, како из Париза јављају, да у Лондону оснује једну Француску Комедију. Овај пројекат потпомажу најживље први кругови лондонскога друштва. Даље се вели, да је импресарио Саре Бернарове примио из Берлина приједлог, да се умјетница са својим пројектом сјети и Берлина и да у пријестоници њемачкога царства створи умјетнички завод налик на париску Комедију. За сада се још не зна, какав ће положај према овој замисли заузети Сара, која је до сад одбијала да игра у Њемачкој.

* Тврди се да ће велика талијанска трагеткиња *Елеонора Дузе* октобра мјесеца доћи са својом трупом у Беч и ту приредити кратко гостовање, које ће отпочети са д'Анунцијевом трагедијом *Град мртвих* (La Citta morta), која је први пут давана ове године у Риму. Гостовање ће у Бечу бити кратко због тога, што се Дузе за почетак новембра обвезала да приреди један низ представа у Будим-Пешти.

* *Масне* (Massenet), најплоднији француски оперски композитор, саставио је нову оперу у три чина *Le Jongleur de Notredame*, која ће први пут бити давана у Монте-Карлу и за коју је написао текст професор филозофије Морис Лена.

Хроника

Српска

* *Стечај за награду из Задужбине Николе Ј. Мариновића за 1902. год.* Према правилима Задужбине Николе Ј. Мариновића Српска Краљевска Академија Наука расписује овај стечај за награду, коју може добити: *Одличан поетски спис с моралном и патриотском тенденцијом, који је написан чистим српским језиком и одликује се лепотом слога и садржаја.* Рад се може поднијети Српској Крал. Академији *најдаље до 1. маја 1902. године.* Величина је награде 480 динара у злату. Штампани се списи не могу оцјењивати и награђивати. Награђени спис је својина пишчева, али се мора штампати онакав какав је Одбору поднесен, и на свима се штампаним примјерцима мора ставити да су награђени из Задужбине Николе Ј. Мариновића. Писци могу своја имена напријед објавити или прикрити до коначне одлуке. У овом другом случају писац је дужан ставити знак на спису и исти такав на завоју затвореног писма у коме ће бити име његово. Бр. 313. Из предсједништва Српске Крал. Академије, 18. јула, 1901. год. у Биограду.

* *Чика Јова Српској омладини*, пјесме Јована Јовановића Змаја, издала Српска Књижевна Задруга, са 26 слика и 1 музикалијом. Београд, Државна штампарија Краљевине Србије 1901. — Књига препуна најљепших пјесама што их је Чика Јова испјевао нашој нади, узданици нашој, омладини српској! Ми не ћемо много говорити у препоруку тих пјесама. Њима препорука није ни потребна, јер су им вриједност још одавна истакли најбољи критичари наши. Али не можемо, а да једну пјесму највише не похвалимо; не можемо да је овдје не изнесемо, нека је прочитају и они наши претплатници, којима ова књига не ће доћи до руку. Тој пјесми натпис је *Алија.*

Алија, Алија, ти у зурлу свираш,
А свирком и песмом у срце ме дираш,
Спусти сада зурлу, да јегленишемо,
— Та то ваљда смемо!

Нећемо о Христу, о пророку, свецу,
Нећемо о крсту, ни о млад-месецу;
Ни о светом писму, ни о алкорану,
— Све што год нас дели ставимо на страну

Не питам те, шта се у мошеји учи,
Ни како живујеш у својојзи кући,

Нећу да те питам — те ми бриге није, —
Ни шта ти се једе, ни шта ти се пије.

Не питам те: чија ј' стаза у рај краћа?
Већ те питам само: Знаш ли, да смо браћа?

А ти ћутиш, ћутиш, па мислиш дубоко,
А уз то ти суза навире на око.
Та је суза чиста, са извора стара,
И та суза мени јасно одговара.

Гледаш и ти моју, — једна им је мати, —
Хај, наша ће суза опет да нас збрати;
Она ће да згрли синке једног рода
Ми већ осећамо, да крв није вода.

Што су стари јади иштетили тешко,
Све ће то преболет' срце нам витешко,
Па кад сине слога, звезда ваша нова,
Смириће се кости наших прадедова.

Биће опет среће, поноса и славе,
И снаге и сјаја и врлине праве.
Песме наше неће нагињати плачу,
— Благослов ће стигнут' загрљену браћу,

Учи, дакле, брале, учи децу своју
Ја ћу учит' моју,
Да се братски грле, сложним духом крепе
Прадедова својих аманете лепе.

* *Српска Књижевна Задруга* и ове ће године за саразмјерно врло малу цијену од 6 кр. да нам пружи одабран низ књига. До сад је одређен садржај за 6 књига, само за седму још није одлучено. У поменутих 6 књига ући ће: 1. *Лажни цар Шћепан Мали*, од П. П. Његоша под уредништвом др. М. Решетара, а с предговором Јаше М. Продановића, 2. *Путешествије по Србији*, од Јоакима Вујића под уредништвом Јована Ердељановића, с картом ондашње Србије, с пишчевом и другим сликама., 3. *Причање Вука Дојчевића* од Ст. М. Љубише, под уредништвом Љ. Јовановића., 4. *Приповетке* Илије Вукићевића., 5. *На селу и Прелу*, од Паје Марковића Адамова., 6. *Чича-Горио*, роман О. де Балзака, превео с француског Јован М. Јовановић. Надамо се, да ће ове године Босна и Херцеговина дати Задрузи више претплатника него досадањих година.

* Као 2. свеска *Књига Матице Српске* изашла је књига Дра Ђ. Дере *Аграрни покрети у старом Риму с особитим обзиром на данашње наше пољопривредне прилике.* — Садржај: 1. Увод, 2. Пољопривредно стање у старом Риму до аграрних покрета, 3. Аграрне борбе до великих реформа браће Граха, 4. Браћа Тиберије и Кај Граси. Реформе учињене од њих нарочито у хатар сиромашног сељачког света и последак им, 5. Аграрне прилике након смрти браће Граха. Реформе Корнелија Суле и Јулије Цезара. Доба римских царева, и 6. *Додатак* Летимичан поглед на пољопривредне прилике наше земље уопште а нас Срба понаособ.

* Изишла је из штампе 208. књига *Летописа Матице Српске*, са овим садржајем: I. Одломак из написане пре 1891. расправе о главним моментима из живота св. Саве првог српског архиепископа. Од Илариона Руварца; II. Пожаревачки мир (1718. г.) Историјска студија дра Драг. М. Павловића (свршетак); III. Јовча. Приповијетка Борисава Станковића; IV. Анакреонт, Шилер и П. Петровић Његуш. Од проф. Моја Медића; V. Књижевност; 1. Оцјене; „Босна и Херцеговина у хрватској приповиједи". Од Светозара Ћоровића; „Altkirchenslavische Grammatik von W. Vondrak". Од дра Александра Белића; „Жене и деца Стевана Првовенчаног. Од Љуб. Ковачевића". Од Др. Јов. Радонића; 2. Прикази: а) *Белетристика*: „Песме Цветка Јаковљевића I." Пера С. Талетов; б) *Историја књижевности*: „Dr. Matija Murko, Početek Gajevih Novin in Danice". Р. Врх.; в) *Историја и филологија:* „Ко је Ђемо Брђанин, од Јов. Н. Томића". Ј. Р. — „Don Frane Bulić, Po ruševinama staroga Solina", Ј. Р. 3. Белешке; VI. Нове књиге. Ј. Р.

Књижевни Одбор Матице Српске имао је 19. јула (1. августа) своју редовну сједницу под предсједништвом А. Хаџића, предсједника друштвеног. Од приједмета наводимо: Предсједник јавља, да је на парастосу за стогодишњицу архим. Јована Рајића у Ковиљу заступао Матицу Српску. — Др. Конст. Јиречек у Бечу јавља, да се не може примити сарадње на монографијама из српске књижевности. — Умолиће се г. др. Рад. Симоновић, да према свом писму, напише путописну и етнографску слику о Топуском. — За Летопис се примају: *Писма из манастира*, приповијетка у стиховима Милете Јакшића; *Мосје Лесет*, приповијетка Милана Будисављевића; *Прва пјесма*. новела А. Г. Матоша; *О неком парадном предању*, расправа архим. Илариона Руварца; *Кнез Раденковић*, расправа дра Јована Радонића, за књиге за народ: *Косово*, збирка народних пјесама с тумачењем од Тих. Остојића. — Нису примљени ови рукописи: Превод Хајнеових пјесама: *Сјеверно море*, од Ј. Живановића; *Усkok*, приповијетка непознатог писца; *Карадаглија*, спјев Р. М. Тунгуза: *Моје искрице*, пјесме Јова Калића: *Срп. нар. пјесме*, збирка М. Обрадовића. — На расписану награду су издана оцјењивачима још ова позоришна дјела непознатих писаца: *Консул*, *Оборени грм*, *Оливера*. — На оцјену се издаје рукопис Ђ. Стратимировиће *О Вогићу*, *Вучковићу*, *Стратимировићу*.

* *Исти је Одбор Матице Српске* имао и 23. августа (5. септ.) свој редовни састанак. Од приједмета наводимо: М. Ђ. Милићевић у Биограду захваљује на избору за почасног члана. — На позив *Друштва хрватских књижевника* у Загребу на прославу 400-годишњице хрватске умјетне књижевности није се донијела никаква одлука, јер се незна термин прославе. — Узима се на знање одлука Управног Одбора о дефициту књижевних фондова и о начину подмирења. — Нацрт за правила редакцијоног пододбора издаје се појединим члановима на проучење. — Примају се за књиге за народ приповијетке С. Матавуља: *С мора и с планине*. — Издају се на оцјену саставци за књиге за народ: *Економи и економија* и *О срећи*. — Прима се за Летопис расправа Илариона Руварца,

Ђурађ Вуковић деспот српски и Ђорђе Кастриота-Скендербег, вођ арбанашки године 1444.

* *Српска Матица* спрема свој календар за 1902. годину који ће изићи у серији књига Петра Коњевића. Календар ће бити са сликама.

* Изишле су у врло укусном издању *Пјесме* Јована Дучића, књига I. Цијена је 2 круне. О овој лијепој збирци пјесама донијећемо у једном од наредних бројева опширнији приказ.

* На приједлог госп. Марка Цара да се приликом педесетгодишњице смрти Владике Рада заснује на Цетињу *Народна Библиотека*, налик на сличне институције у већих народа, понудио је професор новосадске гимназије г. *Александар Сандић* на дар новој библиотеци — ако се оснује — читаву своју књижницу која броји преко 1000 комада, међу којима има и разних србуља штампаних и у рукопису. Ова племенита одлука српског књижевника поздрављена је на Цетињу са усхићењем и захвалношћу. Не знамо да ли се на остварењу овог приједлога г. Цара, што је изишао у нашој *Зори*, што отпочело, а мисао је лако остварљива и достојна великог пјесника.

* Др. Јован Јовановић-Змај јавља да му прилике не допуштају да и даље остане издавач своме листу *Невену* и да га предаје у руке издавачком друштву *Рад*. Све што се тиче уредништва треба слати на пјесникову адресу у *Каменицу-Срем*, а претплату на уредништво *Невена* у Нови Сад. Ко се до Нове Године претплати на *Невен* за цијелу годину добиће као засебан дар *Међневенче*, књигу за дјецу са сликама коју је већ спремио и уредио *чика Јова*.

* Наш сарадник г. Јован Протић издао је овај позив на претплату: „Дао сам у штампу моју *Приповетку како се покојни поп Аврам Несторовић свадио са покојним Нестором Аврамовићем*. У овој је приповиједци карикираним маниром приказана некадања тако смијешна борба наша два сталежа: свештенства и учитељства, а као књижевно дјело интересантно је као имитација познате Гогољеве приче „Приповетка како се свадио Иван Ивановић са Иваном Никифоревићем," што је изишла у изврсном пријеводу Ђорђа Поповића-Даничара у Народној Библиотеци Браће Јовановића. Књига ће изнијети десетак штампаних табака на лијепој артији и у врло укусном издању. Цијена јој је само 1 круна а за Србију 1 динар и 20 пара. Скупљачима дајем десету књигу на дар или вриједност у готовом новцу. Претплату и имена претплатника ваља слати на адресу: Јован Протић, гимн. катихета, *Mostar* (Hercegovina).

* У Пешти је почео излазити српски лист *Обртник* под уредништвом Младена Пилића, машинског инжињера. Лист излази једаред недјељно а бави се чисто привредним, обртничким и трговинским питањима.

* *Зборник* црквених богослужбених пјесама, псалмова и молитава, извод из типика и црквено-словенски рјечник, за православне српске цркве и школе на свијет издали: протојереј Јован Живановић, професор у богословији и Јован Живановић, професор у гимназији. У Срем. Карловцима, Српска Манастирска Штампарија 1901. Цијена је књизи 7 круна.

* Примили смо на приказ: *Српска Православна Херцеговачко-Захумска Митрополија* при крају 1900 године. (С додатком). Издао Серафим Перовић, митрополит. Уредио Јован Муцовић, митрополитов тајник. У Мостару, 1901. У овом шематизму налази се и историјски рад архимандрита Илариона Руварца *О хумским епископима и херцеговачким митрополитима до године 1766.*

* *Књаз Арванит*, драмски чин књаза Николе I. преводи се на њемачки. Преводилац је гђа Милена дра Жарка Миладиновића из Руме.

* Као што читамо по листовима: позната фирма Петра Николића у Загребу дала је израдити и у велике распродаје нову слику од академског сликара А. Боцарића *Гуслар на збору* или *На развалинама царства српског*. Чим примимо слику донијећемо опширан приказ на њу.

* *Извештај* о конгресу против алкохолизма одржаном у Бечу 9.—14. априла 1901. од дра. Љубомира Ненадовића. Панчево, штампарија Драгутина Витигшлагера 1901.

* *Школски Музеј* у Београду, IV. извештај за 1900. и 1901. годину, саставио Д. Ј. Путниковић, учитељ, управник Школског Музеја. Београд, Штампарија Драгољуба Миросављевића. 1901.

* Изишла је као 45. књига издања Чупићеве Задужбине у Биограду: *Примјери чојства и јунаштва*, прибиљежио Војвода Марко Миљанов-Поповић Дрекаловић. Штампано у државној штампарији Краљевине Србије. Биоградско *Коло* препоручује ову колико важну толико и симпатичну књигу.

* Српска Књижевна Задруга издала је и четврту књигу Толстојева романа *Рат и мир* у изврсном пријеводу Милована Ђ. Глишића.

* У другој свесци *Гласника Матице Далматинске* написао је Марко Цар пријеглед из новије српске књижевности.

* У Будимпешти почео је излазити српски политички лист *Народни Глас* као орган социјалнодемократске странке у Угарској. Уредник је Милорад Поповић.

* *Лист удружења поштанско-телеграфске омладине* почео је да излази двапут у мјесецу под уредништвом Милоша М. Бошковића. У листу је заступљена стручна, забавна и поучна садржина.

* Српски листови из Краљевине пуни су хвале о умјетничкој изради портрета Краља и Краљице од Влаха Буковца. Ови ће се портрети одеографски умножити.

Словенска

* П. П. Гњедић издао је *прву свеску својих комедија*. Он је у Руса данас један од најомиљенијих комедиографа.

* *Гроф Лав Толстој* пише нов роман који се бави догађајима из черкеског устанка на Кавказу.

* *Хенрик Сјенкијевић* ради на свом љетњиковцу у Карпатима историјску новелу, чији је јунак Јан Собијески. Затим је намјеран да отпочне серију романа из Наполеонова живота, за који он већ од више година купи материјал.

* Одбор за подизање споменика Николају Васиљевићу Гоголу издао је *Конкурс на састављање пројекта*. У Конкурсу се вели, да ће се споменик подигнути у Москви и запануће 90.000 рубаља.

Страна

* Католички калуђер C. Tondini de Quarenghi превео је на талијански Његошеву оду *Црногорац свемогућем Богу*, а 21 јуна држао је у Парискоj Академији Лијепих Вјештина своју расправу La Serbie et la fin d'une contesiation pascale de trois siècles. Расправа је обратила на се велику пажњу и штампана је у аналима исте Академије.

* *Zólyom és Vidéke* доноси у свом подлистку на мађарском језику пријевод хумореске Јована Протића: *Само један дан*. Превео је Драгомир Костић-Букуров.

* Академија у Штокхолму додијелила је познату Нобелову награду од 50.000 круна славном пољском романсијеру Шенкијевићу за његов роман *Quo Vadis*, као најбоље дјело идеалистичнога смјера.

Читуља

И раствори се нови један гроб и спустише му у загрљај хладни опет једнога великога Србина, патриоту, државника, поштењака и незаборавног нам пријатеља

Аћима Чумића.

„У политичкој историји Србије за пошљедњих тридесет година, тако пуној разноврсности и шарениla, тешко да ће се наћи још које друге, толико снажне и импозантне, а у исто вријеме и толико интересантне и симпатичне појаве, као што је Аћим Чумић.

Природа га је обдарила била обилном руком свим оним даровима, који објашњавају велике предводнике маса народних на судбоносним прекретима њиховог историјског развоја. Таленат који граничи са генијалношћу; карактер, који би вазда и свугдје, својом чврстином и својом несебичношћу, могао послужити као узор; дубок и сигуран поглед на људе и прилике својега времена и своје средине; ријеч, која заноси својом топлином и осваја својом неодољивом логиком и разложношћу: а уз то све још и пространо правничко и политичко образовање и неуморна активност, и најсимпатичнија предусретљивост у опхођењу друштвеном, и готовост да сваком пријатељу, познанику, Србину, човјеку у опште, помогне у невољи свим својим силама — такав је то огроман политички капитал, који је Чумић донио собом, када је, прије тридесет и неколико година, ступио на јавну позорницу наше отаџбине".

Овако, над отвореним му гробом, при пошљедњем опроштају с њиме, говори министар народне привреде госп. Др. М. Ђ. Миловановић и из његових ријечи најбоље и најасније се види, кога смо имали, а кога губимо у покојноме Аћиму Чумићу. Десетине година пролијећу, а оваки се људи не рађају! Јер велики покојник не само што је радио и душом и тијелом за Српство, не само што је готов био све своје па и живот сам жртвовати за њега, него је био и несебичан и скроман, не тражећи ни од кога да га диже, слави и велича због његових дјела, — а таки су људи најређи. Г. Миловановић и ово вели: „Аћим Чумић је био од оних, који кроз читав живот свој сију, да би други, млађега кољена, који за њим дођу, нашли богате и обилне жетве. Својим народним идеалима он је предано служио и у срећним и у несрећним данима, без одмора и починка, не очекујући никакве награде, не надајући се чак ни да ће доживити дан њихових остварења".

Слава му!

САДРЖАЈ: Приповиједке: Стеван Сремац: *Чича Јордан* (свршетак). — Matilde Serao: *Мртви Христос*, превео Љуб. Нер. Влачић. — **Пјесништво:** Осман А. Ђикић: *У домовини*. — Лазар Димитријевић: *Ферида*. — **Чланци:** Павле Поповић: *О Горском Вијенцу* (наставак). — **Оцјене и прикази:** *Рјечник хрватскога језика и два писма Ђура Даничића*. — *Џепни француско-српски речник*, саставио Ј. Н. Стевовић, приказује Михајло Ј. Ђорђевић. — **Позориште.** — **Хроника:** *Српска. Словенска. Страна. Читуља.*

Претплату **Зоре** прима њена Администрација, затим Издавачка Књижарница Пахера и Кисића у Мостару, и сви њени повјереници. — Рукописи шаљу се Уредништву. — Појединa свескa стаје 80 хелера. — Прима трговачке и друге огласе, рачунајући од петит-редка у једном ступцу и то: за једно оглашавање по 12 хелера, за три оглашавања по 8 хелера, а за више од три пута, као и за огласе на читавој страни, знатно јефтиније. За сваки пут оглашавања урачунава се 60 хелера биљеговине.

ШТАМПА СЕ У ШТАМПАРСКО-УМЈЕТНИЧКОМ ЗАВОДУ ИЗДАВАЧКЕ КЊИЖАРНИЦЕ ПАХЕРА И КИСИЋА У МОСТАРУ. 1901.

Год. VI. Бр. VIII. и IX.

ЗОРА

ЛИСТ

ЗА ЗАБАВУ, ПОУКУ И КЊИЖЕВНОСТ.

Уређује

Атанасије Шола

Излази сваког мјесеца. Износи 4—5 табака а цијена јој је: на читаву годину 8 круна или 9 динара, за ђаке 6 круна или 7 дин.

У Мостару, септембра 1901.

Шта да читамо

У хиперпродукцији данашње свјетске штампе, када човјек једва савлађује да се ма, из самих извјештаја, упозна са појединим одсјецима литературе, и нехотице се намеће питање: *шта да се чита?*

О томе се већ расправљало по многим савременим часописима а о том питању повели су ријеч и признати нотабилитети свјетске књижевности. Познати критик и естетик Ђорђе Брандес, говорећи о овој теми, напоменуо је доста што, што је вриједно да се прибиљежи.

По листовима често се појављују питања: која је то стотина најбољих књига, што би је ваљало набавити да се заснује нарочита књижница? Одговори су: Библија и Робинзон, Омир и Хорац, Данте и Шекспир, Гете и Грилпарцер и — већ, према томе, ком је народу ово питање стављено и како је ко одговорио.

И питање и одговори ови имају заједничку црту извјесне наивности: баш као да има стотину књига, које би свима биле најбоље.

Искуство нас учи да једно изврсно дјело, које на појединце остави дубоких утисака, на друге утиче врло хладно; дјела која су нас у младости заносила доцније нам изгледају да су слабије вриједности.

Данас се, у опће, мало чита. Од кад, скоро, свако умије да чита, читање је баш малаксало. Од њих стотине деведесет их се забавља новинама, дакле, оном лектиром, која не претендује на икакво напрезање.

Они што и друго шта, осим новина, читају, врло често тако раде, да би могли и напустити читање.

— Бадава је то говорити са мном о овој или оној књизи. Читао сам, (мислим), али имам чудну нарав, да одмах и заборавим што сам прочитао.

Највише је оних што без икакве пажње читају. А можда и бирају

таку лектиру која није ни вриједна пажње. Тек факт је да забораве. Многи нису ни способни да разумију оно што читају. Кад, на примјер, млади људи читају стране књиге, неће да погледају у рјечник значење непознатих ријечи. Не, једноставно по смислу нагађају. Што на тај начин схвате задовољни су; нису привикли да више разумију.

Из свега овога намећу се ова питања:

Зашто да читамо? Шта да читамо? Како да читамо?

Нису ова питања излишна. Често је и врло образован човјек у недоумици са овим питањима.

Бивао сам, — вели Брандес, — у богатим и одличним норвешким кућама и наједанпут бих примјетио да никако нисам видио у кући ормана за књиге. На моја питања дознао бих не само да немају ормана за књиге него чак ни књига да немају, осим неколико, које је можда дотични писац поклонио породици и које сад, ено на столу, у салону за параду леже.

— Али ви много читате или сте бар читали?

— Наравно. Много путујемо и тако и много књига купујемо, али их увијек заборављамо у вагонима.

А за тим је одмах дошло и разјашњење:

— Човјек и онако само једном прочита књигу.

Зачудили би се да сам казао: кад се нешто само једном прочита исто толико вриједи као и ниједном. Ко неку књигу само једном прочита, то та књига није ни имала какве више моћи; иначе би је још једном читао.

Не читајмо дакле тако да књигу у вагону заборављамо.

Књиге ваља са љубављу прикупљати. Има их много који поред свог смисла за таке ствари ипак не купују књиге. Познавао сам неког врло богатог љубитеља умјетности од кога сам чуо, кад сам му прегледао музеј и кад сам га запитао:

— А каква вам је књижница? За цијело красна?

— Нисам ја скупљач књига...

Други, нарочито Њемци, задовољавају се са заводима за позајмљивање књига. Колико сам елегантних дама видио са позајмљеним романом прљавих и масних корицâ. Би ли та дама обукла кадгод одијело које је већ неко други прије тога на себи имао? Јел те да не би?...

*

Зашто, дакле, читамо?

Не поштујем сувише оно знање које човјек читањем стиче. Напошљетку увијек више вриједи некуда путовати него ма и најисцрпнија путописна дјела читати. Боље ћемо упознати људе живећи међу њима него читајући, из књига, о њима. Књиге су редовно само теорије.

Али колика је обратно већа вриједност књига над људима. 1. Књиге могу да забаве наше мисли што људи ријетко чине! 2. Књиге ћуте кад их човјек не пита. Људи су ријетко кад тако дискретни. У соби је 7—800 књига па никад да нас узнемирују. 3. Књиге су ријетко тако празне као што има људи, а за које је Гете казао:

— Да су књиге не би их читао.

Читајмо, дакле, зато да наше искуство допунимо са искуством паметнијих и јачих. Читање оштри ум наш и душу чини пријемчивом. Па да нам читање ништа друго није до само невино разоноћење, већ и само то, имало би своје вриједности, јер је живот једнолик и у тешкој борби.

Лектира која разонођује човјека није за одбацивање, ако заиста разонођује.

*

Шта да читамо?

Новине? Нико не може порећи, да новине данас нису нешто потребно, да оне брзо и (понајвише) савјесно науку шире. Кад умијемо наше омиљене новине са извјесном критиком да прочитамо, онда нас то читање неће задовољити, тражићемо и другу лектиру ради уживања.

Рекли смо да нема извјестан број таких књига, које би свима људима биле једнако добре.

Има међу књигама једна, која се сматра редовно као најбоља, за стално читање најподеснија — Библија. Па ипак мало која књига потврђује у толикој мјери, као баш ова, да маса не разумије читати. Кад, дакле, ова (призната као најбоља) књига не може за сваког да буде најбоља, то онда још мање могу бити такозвани класици. Скоро их у свакој кући виђате, скупљене у дивотном повезу. Али поред њих се слабо чита а још слабије разонођује, јер је сасвим случајно, ако их која од тих кућа разумије. Они су писани за једно старије доба и има у њима нечег, што је новим генерацијама потпуно страно. Зато је дакле најумјесније набављати оне књиге које су писане за данашњи живи свијет. Ове бар разумијемо и преко ових води пут класицима.

Жалосна је појава и то, да данас једва који човјек има свог љубимца писца и љубимицу књигу.

Могло би се питати: по чему би се, у опће, дале познати оне добре књиге, које би човјека особито забавиле. За ово нема сигурна правила, као што га нема ни за то, како да се само са оним људима сретамо који би нас одушевљавали, који би нас развеселавали.

Има људи који мисле да им не треба читати књига. И онако ће им дознати за садржај, ако се и не буду мучили. Ови само животаре у такозваној историји свјетске књижевности.[1]

Она књига која нам може дати правац размишљању, може се бавити једном само државом или једним одсјеком времена. Што је краћи овај одсјек времена, тим боље. Сабраност материјала није никад на штету књиге. Избјегавајмо, дакле, опће прегледе. Допуњавајмо их из каквог лексикона, који бар не вријеђа индивидуалност.

Садашњост се тврдо држи празновјерице: опће образованости. Зато се и чита не би ли се само стекла опћа образованост. Због тога се и чита свашта. Читамо о држави Конгу, о позоришту, о зубима, о појезији с брда с дола. Боље да десет књига прочитамо о једном предмету, него сто књига о стотину предмета. Читање специалног води опћем.

Кад сам се ја, — вели Брандес, — интересовао за личност Лорда Бикинсфелда, прво сам му прочитао све романе и новеле, затим сам пратио историју његовог јавног дјеловања. Тако сам стигао и до његових политичких бесједа и како су ми тако постале средиштем мог интересовања то су ме и заинтересовале, и ако су говориле о стварима које су тако стране за мене. Па сам се почео да интересујем и за говоре противникâ му; а тиме сам послије упознао и један дио одсјека енглеске историје.

Дакле, шта кога интересује, нека се тога грчевито прихвати, нека са вриједношом проучава. Сто ће пута тиме више научити, него кад би се у исто доба удубио у изучавање

[1] О овој теми донијеће *Зора* засебан чланак. Пр. Ур.

стотине ствари. Много је важније да оно што читамо, добро прочитамо, него оно шта читамо.

Овим није казано да нема велики број рђавих књига по свијету, чије читање није ништа друго до чисто трађење времена. Са правом нас чувају од шкодљивих читања таких књига а обично су и штетне оне књиге које се као таке прогласе. Али нису само оне опасне, што хоће да утичу на осјећаје младости, него и оне које о ситним и незнатним стварима хоће да говоре као о неким чудним и узвишеним; или оне књиге које шире предрасуде.

Људе плаши од читања несносна лектира. Не пропуштајмо вријеме никад несносним књигама. Немојмо крхати зубе са тврдим плодом, сем ако, као стручни људи, не тражимо каквог разјашњења.

Једне вечери, — прича наш писац, — седио сам у омањем универзитетском граду са једним професором историје, који ми рече, да има један рад о Bothwell-у, дивљем Шкоту, љубавнику Марије Стуарт и њеном мужу, убици Daruley-a.

Нохотице га запитах:

— Тежак је то посао: задубити се у нечије осјећаје.

— О, па то није ни потребно, — гласио је одговор, — забога имам све податке о томе.

Послије многих година врзла ми се по памети та изјава: „О, па то није ни потребно.“

Ту су податци; али гдје је дах живота и гдје индивидуалност писца.

Мостар.

Али на то питање: шта да читамо, не можемо ни добити директног одговора јер пресијецамо пут питању:

*

Како да читамо?

Најбоље тако читамо, ако међу пишчевим дјелима нађемо сродности са нашим идејама. Тако читајмо да скривене поуке у дјелу присвојимо као своје.

Зато читајмо да наша искуства умножимо, да предрасуде одбацимо, да способност нашег личног суда унаприједимо.

Кад би ко питао: какве књиге да му се препоруче, романтичне, натуралистичке, символистичке ил друге које? Само би ово био одговор:

— Добре књиге.

Прочитајмо сваку добру књигу и добро је прочитајмо — то је тајна лектире и читања.

Прочитајмо добре књиге са преданошћу; да нам читање да извјесно средиште интересовању; напошљетку тако да усвојимо онај морал који се у свакој испричаној приповијетци може наћи.

Ако тако будемо читали онда ће нам поједине књиге открити читав свијет пред очима. Књиге ће нас тако упознати са човјечјом природом, са постојаним законима природе. Ако пажљиво будемо читали то ћемо се толико морално узвисити колико живо осјећамо и разумијемо: шта да радимо и чега да се чувамо.

Толико од Брандеса и на адресу српских читалаца.

Јован Прошић.

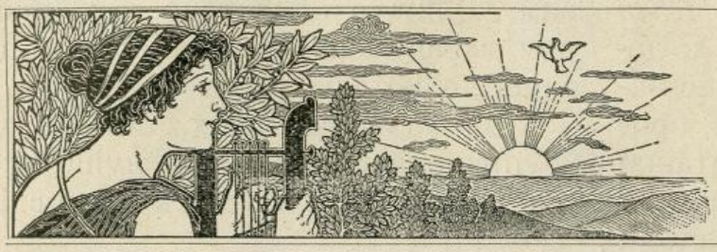

Пјесништво

МРТВА ЉУБАВ

Умук'о је булбул мали
Пре но што су руже свеле;
Опустели густи лузи;
Ђул-башче су занемеле;

Пресушили шедрвани
Пре летњега сунца јаре;
А пре зиме озебли су
И богати и фукаре.

Нигде дефа ни тамбуре,
Нит' се гдегод песма чује,
Само тужно са минара
„Алах екбер" одјекује.

На одру је мртва Љубав.
Небо за њом сузе рони.
Ох! не бој се! приђи ближе,
Са лица јој покров склони:

Познаћеш је. Она ти је
Седмо небо отворила;
Пружила ти џехнет-шербет
Пре но што си еџел[1] пила;

Водила те по џехнету,
Најсрећнији камо ходе;
Посадила међу цвеће
Крај студенце живе воде.

Удружила с хуријама,
Место дала међу њима;
Показала све милине
Што на небу ислам има.

Сад је мртва. Башче неме.
За њом мали булбул тужи.
Пусти лузи. Небо плаче.
Земља своје лице ружи.

Биоград. *Јелена Јов. Димитријевић.*

Крај Кошеве

— Ђорђе А. Чокорило —

Уз лијеву обалу Кошеве води пут у негдашњу пивару, која данас служи као најзгоднија гостионица за пригодне балове и пијанке, за уточиште љубитеља кварглa и обломовштине, што се највише истицало на подбулим образима и утрнутом погледу газде-гостионичара, неког доброћудног Нијемца, чија је прошлост непозната.

С једне стране пута, тик потока, поредале се над водом суморне врбе, од старости погурене и у корјену изнемогле. А у близини гвоздене ћупријице, баш гдје сврће пут с главне цесте, охоло се протегла древна топола, историја туге и весеља, — свједок побожних и грјешних догађаја.

С друге стране нанизале се разнолике куће. Од свију је обраћала на се пажњу једна једнокатница: својом жућкастом фасадом, више врата прљавим фењером, под којим је на сивкастој табли, оперваженој црним оквиром, стајало штампаним словима *Gasthaus* — у једном реду (крупније)

[1] Самртни.

а у другом (ситније) *zum goldenen Adler*. Да буде наслов барем и донекле оправдан, на чему бијаше насликан à face црн разапет орао, производ кичице једног Наполитанца који је иначе био препаратор цријева за кобасице. Своју каријеру настави у чину једногпривилегованог верглаша, а заврши је као жртва обичног конопца, ког, једне јануарске ноћи у великом парку, намаче око врата, буљећи до зоре у хладно, и голо окриље гранатог бријеста . . .

Сјутра дан, након тога чина, причало се по Сарајеву, како је један богаташ отјерао свог старог и изнемоглог слугу, потворивши га, да му је украо конопац са завјесе на хладњаку.

. . . Мај и Ноћ . . . ноћ која унашем граду мијења ћуд, као женска модерне расе. На сарајевским крововима надвила се модра капа, начичкана треперли-звијездама, а између њих сјакти мјесец: пун, блијед . . .

У великој соби код „златног орла“ одјекује музика. Звуци јој лете из собе у ходник, — из ходника у кухињу: ту се преламају преко куварицине и још једне грубе војничке главе, па струјећи кроз приземне прозоре напоље, изумираху у ваздушним таласима.

Баш кад скренух с ћупријице на пут, музика умукну. Кроз кухињске и собне прозоре, продираше свјетлост и пролазећи преко пута на полбј Кошеве, брчкала се са клобучићима блебетава потока. Примакнувши се на корак-два гостионици, чух слабо пригушено јецање. У тамном углу гостиничке фасаде и сусједног зида, који се на пут изнио за добар корак, нешто забјеласа, па се помаче пред први кухињеки прозор. Млаз га свјетлости запљусну.

Било је то дијете од својих седам година, мршаво, босоног, у кањавим гаћицама од ботане и изношеном лабавом прслуку, који му допираше до кољена.

Кад му се примакох, подиже два крупна ока у којима бљеснуше сузе.

— Шта ти радиш, мали, овдје?

— ?

Он на пола отвори уста и још јаче убечи очи у ме — лице му доби престрашен поглед.

— Шта ћеш овдје у ово доба? рекох гласније.

— Гла́-а́-ádан сам . . . затрепта, а доња му усна заигра, на коју притисну јагодицу кажипрста.

Из кухиње, кроз отворен прозор чу се развађено-слузави цмокај . . . Одјекну шамар, пратњом фитмијског кикоћања. На сред кухиње раскорачила се нека здепнаста, главата куварица, засуканих рукава изнад лаката, окренута лицем према вратима што воде у ходник. У лијевој руци гњави мавену војничку капу, а у десној држи велику дрвену кутлачу, па њом просијеца масни кухињски ваздух. Уз довратницу прислонио се прости војник, зажарених очију, клима главом као јарац на Илинској жези, и глупо-пијано кревељи се: Н-но... А-ана... в-варт... в-варт... Иза његових широких плећа, над десним раменом, појави се женска глава плавих обрва, улупљена носа и оклепљених ушију . . . диже руку, из које сукну једна, — па друга — земичка на опуштена прса кухаричина. Земичке лијено склизнуше низ масну, на неколико мјеста прогорјелу, кецељу, и прешавши преко набреклине, откотрљаше се по патосу у локву спирина, што се испаравала крај огњишта.

Дијете се наслонило на зид, испод прозора, уздигло главу, па ме мјери застрашено — погледом.

— Хајде са мном, рекох му, и упутисмо се пут пиваре.

Вјетрић духну... поток жуборка, клокоће, буњка, а врбово лишће шуми. Из једне ониске кућице, кроз отворено демир-прозорче, откуца из мрака са собног зида, једанаест сати. Мјесечина меко бљесну кроз врбово грање и освијетли дијете, које се скупило, увукло у рамена главу, па каска с моје лијеве стране.

— Како ти је име?

— Шта? гукну бојажљиво.

— Како ти је име?

— Јели мени? убрза и истрчи мало преда ме.

— Да, теби, рекох осмјехнувши се и помиловах га по глави.

— Милан, отресе слободније.

Прећосмо преко дрвеног мостића на узбрдиту путању, што води у гостионичко двориште, засађено младим багренима.

— Је ли ти мати жива Милане?

— Није... умрла је још лани.

— А имаш ли оца?

— Је ли бâбу? упита живахније.

— Дâ, дâ, бâбу.

— Имам, њега и тражим.

— Кога још имаш?

— Секу... она је болесна... не излази никуд из куће... прије ишла у фабрику, сад не може... кашље плахо, кашље... и пљује крв.

— И немаш више никог Милане?

— Не-емам... рече гледајући у ме.

— А гдје ти можеш наћи бâбу?

— А? вели и остави уста отворена.

— Ко те посла, да тражиш бâбу?

— Сека... она вели: хајде, па заишти хљеба!... Вечерас је јако боли... све плаче — — — Наш бâбо готов вазда дође дома п'јан, па нешто 'сује... ја и сека се причинимо кô да спавамо...

Стигосмо под један багрен, крај округлог дрвеног стола, по коме се губила мјесечева свјетлост у зракама, што долажаху од оближњег фењера.

Лупнух два-три пут штапом по столу и накашљах се... Са куглане допиру разни гласови, измијешани тутњавом кугала, смијехом, псовком, дреком, халабуком и звекетом чаша, — одатле искочи шишманасти послужитељ, велике носине, која се причињала још већом због обријаних бркова. Гегајући се мўља главом и нешто мрмоси. Кад се примаче столу, прожвака „Gut Nammt“ и „ist gefellig“ одупријевши се длановима о сто.

— Замотајте ми двије порције шунке и десет новчића хљеба, — наредих му.

— Was bitte — затенори и развуче велика уста, оставивши их у том положају, док му не казах њемачки...

Милан стоји крај стола, убрзано душе кроз нос, и држећи се ручицама за перваз, управо му подбрадак допире на даску. Вјетар подухне, багрени зашуште, а пламичак у фењеру трепти, као и везена сјенка, што је бацају на сто багренове гране. Облаци се навлаче нагло. За једним великим, тмурним облаком, по изгледу Предње Индије, ишчезну мјесечина. У том донесе послужитељ замотуљак, кога дадох Милану, да га носи дома.

Он га нервозно зграби објема рукама, закашљуца, прождрије пљувачку, и отрча безобзирке. Исплатим послужитељу, дигох се и пођох узастопце за Миланом.

Видјех га, како силази низ путању, — онда пређе преко дрвеног моста, па не окрену десно низ Кошеву, него у уличицу, што се одваја од потока готово у правоме углу. Погдјегдје, на ћошку чије куће, стоје по двоје, са шеширом на глави, дахћу, шапућу и безобразно уздишу.

А пред прозором ухватила се стасита прилика, у чакширама и са фесом на глави, објема рукама за гво-

здени демир, па као прâви селадон, обузет пламом источњачког севдисања и не осврће се ко иза њега пролази; него пиљи у два лȳча, што из помрчине сјакте. А из мрака, са прозора, куцка срце: сретно, непокварено — и осјећајући топли дах свога драгана, кује златни ланац будућег живота.

Милан измиче... Заокрену на лијево у узак, мрачан, чикма-сокачић, окле запахну нечисти, смрдљиви ваздух. Из једне авлије чу се режање и лајање пса. Одозгор, биће са горице, таласа се звучни глас заљубљена дјевојчета, — дрхти, трепће и опија те слатком севдалинком:

„Вјетар душе, ал-катмер мирише,
Драги драгој ситну књигу пише...“

Глас тоне и — утону.

Милан се заустави пред једном нахерелом потлеушицом покривеном црним иструлим даскама. Пропе се и подигну мандал. Расклиман канат зајечa и тупо одјекну о кућни зид у калдрмисаној авлијици, која није друго била, него пролаз до собних врата. И у та уцрвоточена врата, оперважена жутом, излињалом јањетином, лупну Миланов лакат. Климава брава шкљоцну, — шкрипну захрђала баглама. Милан уђе, лијевим раменом притвори врата, онда их прилупну крстима.

Собица је била врло мала са почађелим зидовима, уцрвоточеном, ниском шишом, што се наслањала на увијену стару греду. На источном зиду, таман под гредом, нахерила се на подбулој клачарди стара истрошена икона, покривена чађом и прахом, што јој даваше тајанственији изглед. Пред њом виси кандило — бијела чашица — у коме се спустио жижак готов до дна, па жмирка, — а слаба му свјетлост трепти по мрачној икони. У горњем углу, према једном прозорчићу, са прљавим и тенећом закрпљеним окнима, нијемо стоји поцрњели орахов сандук. А пред њим, на душеку, јеца и сухо кашље уковијала Миланова сестра, покривена дроњавим јорганом, јединим остатком материна чеиза. На сандуку цмиљи лампица и кроз поцрњели и окрњели цилиндер баца слабу свјетлост на њезино пожутјело чело.

Врата треснуше — Мара се подиже и, наслонивши леђа уз сандук, погледа у Милана погледом који и највеселију душу заодјева у црну копрену.

— Гдје је бâбо, шану и одахну, а подбрадак јој паде на груди.

Мјесто одговора одави Милан замотуљак и метну га на сандук. Тад узе комад хљеба и шунке па јој додаде.

— Гдје је бâбо? понови Мара.

На пољу муња сијевну, па загрмље. Пљусак удари из све снаге. Вјетар повија врбово грање и својом хуком заглуши жубор Кошеве, која се намргођено вуче и ишчезава у мрачном зјалу, испод ћупријице.

У великој сали код „златног орла“ свира шест ветеранаца „брзу полку.“ Парови се врте, посрћу, жаморе, кашљу, штуцају и тару крупни зној.

Оркестар заврши.

Неко се изгуби у другој соби, неко у ходнику, а неколико њих отпочеше шетњу унаоколо: пар и пар.

Један је пар све надвисио: госпођица Мици, куварица господина савјетника, ухватила испод руке полупијана болничарског корпорала, дугоњу орловског носа и плавог, уфитиљеног брка, па му се уноси у лице, прегибајући предњи дио тијела.

Други пар: слушкиња господина капетана, малена, зајапурена намигуша, великих уста и јаких ноздрва,

вуче већ накићена солдата и пући му усне.

Трећи пар: Судоперу и чистикућу господина предстојника држи испод лијеве мишице укочени хусар. Он клепће петама, да мамузе звече, а она му се испод коже смјешка и подигнутом десном руком носи „криглу“ пива. — Таман да принесе „криглу“ устима свог „играча“, кад из споредне собе нешто лупну, а онда настаде граја. — Сви полетише на растворена врата, што гледају у „собу са округлим столовима.“

За једним изврнутим столом, пред локвом пива и разбијеним чашама гакало је њих троје: жена са улупљеним носом, дугајлија са чиром на образу и један окошти брканлија, који наједном диже руку, згради дугајлију за прса и тресну њим о под. Дугајлија са чиром на образу зајеча, публика зазврчи, а жена са улупљеним носом отскочи, и излети на ходник, крештећи: „Хилфе... хилфе!“

— Полицај... полицај... полицај... задрхта са улице крупан глас све то јаче и јаче.

Публика гаче, жамори, негодује, а дугајлија са чиром на образу отима се и стење.

— Још једну,... крикну брканлија и, крупна псовка сукну му на уста.

Међу публиком чују се гласови: Murlaken!... Dumme Tschuschen... у том се раствори гомила на вратима и уђе стражар.

Брканлија отскочи, и прислони се леђима уза зид. Дугајлији, кад устаде, поче из носа да цури крв.

Брканлијини зуби шкрипе, очи крваве, а на повијама се купе уздужне боре.

Кад му се примаче стражар, искола чи на њ очи као дивља звијера. Црни му се брци разасули, рашчерупали па покрили усне. Коса му се накостријешила, а вратне жиле надуле.

— У име закона напријед, убрза танким гласвм стражар.

— Ни корака даље, викну брканлија и одмакнувши се од зида, стаде у положај, који изазивље.

Стражар устукну натраг, пројури кроз гомилу, излети на пут и звизну.

У том часу, кроз шарену гомилу на вратима, промили Милан и прилети брканлији.

— Баааабо... задрхти кроз плач и обгрли му кољена.

Гомила заустави дах. Човјек се задрма.

— Одлази! тупо рикну отац.

Наста жамор...

Главе се на вратима збише. Гомила се заталаса и помаче напријед. Између ње се прогура онај стражар. За њим други, у пратњи дедектива жуте косе и крмећих очију.

Опет тајац.

Брко се укипио и закрвављеним очима буљи у дијете. Коса се разбарушила, а груби праменови попадали по ознојеном челу. Бркови му се разасули и отпустили, продрта јечерма раздроњила, а испод блатњаве и раздрте ципеле вири масни, излињали фес. Руке му тромо пале, а из једног длана цури крв и капље по прашном поду.

Стражари га опколише — он их и не види. Његов је поглед у прошлости, коју му ускрсну Милан.

... Гледа у покојницу, како пред олтаром, под бијелим дуваком носи вјенчани вијенац на глави. И он уз њу... поп им свеза чевром руке, а у ушима му пјева: Исаије ликуј... Ноћ је. Пред иконостасом старе сарајевске цркве цврче кандила, а свеци се мичу и гледају га. Наједном види њу — своју жену, онаку, као кад је умирала: костур овијен жутом кожом, стаклен поглед упрла на њ, а

испуцане помодрене усне шапућу му: Хранитељу мој, аманет ти дјеца наша!...

Трже се кип и чу иза себе гласину:

— У име закона напријед!

— Механично се окрену и угледа, крај дедактива, Милана, гдје дршће и страшљиво мотри око себе.

— Милане, сине, зарида отац, а сузе му се скотрљаше низ образе...

Прилети му да га загрли, али осјети како му око дамара зазвеча ланац.

— Милане, срећо моја, — и заљуљавши се горњим тијелом, пољуби га.

— У име закона напријед! деру се стражари!

И он пође... тад се још једном окрену Милану, који несвјесно гледаше за оцем, и зајеца:

— А Мара?...

*

На црквеном звонику одјекну, са великог звона, три сата послије поноћи. Кошева буњка, хукће, жубори а киша ромиња. Испод густог грања Кошевских врба глиба свезан брко, погнуте главе и изнемогао. Груди му се стежу, уста се суше, а срце му ршти.

За њим ступћу два стражара и зијевајући, глупо се згледују, мислећи, на свој часни положај.

Сарајево.

Нојеви синови

фантазија

— Ђуро Ј. Димовић. —

Сједео катихета за кавански округли сто од мрамора, па без воље преврће новине. Већ неколико дана није ни за што. Пође ком пријатељу, па се заустави гдјегод и тамо остане, или оде куда није ни помислио. Почне да се препире, па изгуби вољу да говори и објашњава, и противник га туче и ако би се он могао бранити. У њега се уселио неки немир и сумња, нешто нејасно и замршено, па му скраћује и ток обичних мисли и убија му вољу за рад, за проваћање, за живот.

Љетње сунце припекло, а путем иду кола што пут полијевају. Кочијаш очијука с младом пиљарицом, којој хоће пуне груди да растргају узану црвену реклу. Она га неће да гледа, он окреће кола по пространом тргу и пукне бичем кад пролази испред ње, а катихета мотри преко новина од свог стола како му из цијеви пршти вода у правилним трацима и влажи камен. Тад уједаред опази како мину мимо каванског прозора његов колега, професор филозофије. Завукао главу у огрлицу као да киша пада, укочио тијело и ступа бацајући се коленима као да се пење уз брдо.

— Ха, баш добро, овај ће на пиво, сијевну катихети мозгом и пожури се за њим. Изађе на уски тротоар с углачаним каменом, па сустиже професора у један мах. Није ни опазио како га је стигао. Улица је била узана и пуста, куће високе и затворене и у њима тамно скоро као у ноћи.

— Баш добро да се састадосмо, обрадова се катихета кад га сустиже. Њих се двојица нису до душе најбоље пазили, јер су осјећали између себе јачину преграде у назорима, и кад год би се срели у зборници или на гимназијском ходнику, чудно би се погледали, и мимоишли. Хтио га је катихета у више маха да ослови, али му је то забрањивао унутарњи стражар. И било је тако све до неки дан, кад се састаде с једним својим садругом, који се одао на студирање новијих филозофа, и одушевљавао се за њихове погледе на свијет. — И

на катихету је утицала новина њихове науке, бујност израза, јачина у извађању закључака; пред њима он устукну, и од тога часа осјети у себи онај немир, који га више не оставља. И што је прије избјегавао, то му поче жељети. Дух му је баш захтијевао да се с тиме искрено и озбиљно о том поразговара, и зато се он обрадова кад ослови филозофа, и изазивачки га погледа.

— А зашто, осјечено га упита професор, и катихети се учини, да се уозбиљио и унезвјерио, и то га испуни задовољством.

— Па .... хтјео бих да се разговарам с вама. Имао бих много ....

— А о чему, поново упита професор. Ми се управо нисмо до сада још ни једаред разговарали озбиљно, и филозофу заигра подругљив осмјех око усана.

— Зато можемо сад почети о ... о ... катихета се нађе у недоумици. Од све околине је видио само професорово велико око с плавичастобијелом бионьачом у наоколо, али не поникну пред тим погледом, и осјетивши око себи одушевљења, започе: — па баш ако хоћете почнимо и о самом почетку, о оном првом почетку свих почетака, — и катихета заћута за часак, опажујући да продире и он духом својим у филозофа.

— Мислите ли ви ту на оно: у почетку створи Бог небо и земљу ...

— Да, да, пожури се катихета с одговором, и тако се одушевљава за оно, што хоће да збори, да му исчезава из вида и професорово око, и он се предаје сав мислима и предмету.

— Добро, добро, примјети филозоф, па продужи с нагласком: али реците ви мени. тада најприје што значи ријеч: створити. Што хоћете с тим да изразите ...

— Створити ... па стварање — то је неки посао својствен Богу. Начинити нешто из ништа, то је створити, зар не, упита катихета уживајући у својој дефинцији.

— Хм, сад ми треба још да кажете а шта је Бог, запита филозоф и побједнички је гледао у свог друга.

— Што је Бог, понови катихета његове ријечи. Хм, заиста смијешно питање! Велите: што је Бог? А зар је потребно тумачити оно, што је тако јасно!? Па ако хоћемо да знамо што је свјетлост, погледајмо око себе, па ко има очи, оном не ће бити ни потребно разлагати *оно* што је, што озарава. Види сунце и зна што је свјетлост. Промотри око себе, ето, сву ову дивоту и красоту, па онај, који је то створио из ничега, и који то све одржава, то је Бог ...

— Охо, хо, зачу се опет професоров глас, чекајте мало! То је Аристителова фуга, то је оно: јер постоји кретња, мора бити и њен покретач, Али ко је тај покретач, гдје је он ...?

— Знам куда циљате, зато најприје морам нешто навести против ваше сумње. Видите, када неби било у мени те вјечне мисли да постоји Бог ја бих био несретан. Кад бих пошао, овако, у шетњу, ја бих мислио: пуће гром, и убиће ме, кад бих прелазио преко моста, сруши ће се и пропашћу, али овако ја знам да ме он брани, и ја сам сигуран. Да нешто почнем, морам вјеровати у успјех свога рада, а ко ми зато јамчи? Извадите из човјека увјерење да правда побјеђује, ви сте га уназадили, ви сте деструктивни елеменат, који је осуђен по закону цјелисходности да пропадне, и ви падате због њега, а ја јачам кроз њега. Па нек сам ја и несретан на овом свијету, нека страдам, ја знам да је дух мој бесмртан, јер га је Творац таким створио и ... и ... Бог је моја одољен-трава против свега. Као што видите: ја све почињем и свршавам с Богом; то је

мени довољно да знам и не тражим ништа више.

Катихета се загледа некуд у даљину. Од како се изговорио, уталожило му се одушевљење и он застаде. Пролазили су поред зеленкасте куће, и катихети се чинило да је неко сакривен за крајњим капком у првом кату, па је очекивао нешто одонуда. Међу тим је говорио филозоф:

— Дозволите ви мени да ја сам себе запитам, али онако искрено: је ли могуће да је овај свијет постао онако, како рекосте, то јест из ништа. Како је могло само нешто, ма најмање, а не читав космос, да постане из ништа? То филозофија не може схватити, па ни признати. Ви тако лако спомињете ријеч створити, али... промислите, брајко, што хоће она да каже. Или како се то слаже, кад велите да је Бог створио све, а дух да је бесмртан, вјечан. Чим је нешто створио, онда има и свој почетак, а то значи, да је било времена, кад га није било. Према том вјечност наше душе има почетак, али нема краја, она је и вјечна и створена. Што се мене тиче, ја (он је увијек наглашавао ја, јер је био силан противник Фихтова Nichticha) то не могу себи да замислим. Него — филозоф се пожури да заврши, јер чуше да им долази у сусрет познат глас. И иза њих се, унутра у кући, разабирала потмула граја, и катихета тек тада опази да су то они већ пред пиваром. Погледа и на кућу, и збиља се и она промијенила, баш права пивара — него, понови филозоф, ја сам се удаљио од постављеног питања. Кад би мене ко запитао што је Бог, ја бих рекао... врло бих мало рекао. Ја га не знам, не схваћам га ни као да је узрок, ни као да је цјелисходност, за мене он не постоји.

— А о чем се ви то препирете, зачуше добро познат глас веселог професора гимнастике. Он им је морао чути пошљедње ријечи, јер их позва у друштво на пиво и водио их шалећи се: А, браво! Богословија се сваћа с филозофијом! Треба онда чути и историју и природне науке. Ево их већ за столом, па онда се и ви морате мало прихватити пива, јер corpora non agnut nisi fluida.

— А шта то, зачуше одмах и глас професора природних наука, који је устајао да начини мјеста придошлим гостима.

— Ево, отпоче да виче гимнастичар, ова се двојица сваћају о теми, која баш спада у круг ваших емпиричних наука. Кад о њој прост човјек дуже премишља, може да добије и hydrops ex vacuo у мозгу, али њима не шкоди. Тумаче што је Бог.

— Е па наравно, ту смо ми најкомпетентнији, јер по дјелу познаш мајстора, а ми изучавамо природу, отпочне природњак кад посједаше. Ако хоћемо да говоримо о Богу, морамо изићи из ове уске земљине атмосфере, па преставити себи оне грозне и једноставне снаге, што се крше свемирском бескрајношћу и господаре, помажу једна другу и производе величанствен склад, у ком сасвим исчезава као длака ово сунце, које је ипак толико јако, да је својом привлачном снагом уздигло брјегове на земљи из толике даљине. Мислим да је геометрија, а њена сестра астрономија, једино поље, гдје човјек сазнаје праву истину, ако се, то јест, и у њој не крије каква лаж, коју ми не можемо прозријети због њене огромности. Кад се с тог поља узвисимо и запитамо што је Бог, онда смо брзо готови с одговором. Или ћемо га персонифицирати и

узети да је упрачљач свега, или ћемо га, још боље, узети да је она снага која се у свем том налази ergo и у нама. Као што видите ја сам за еманациону науку, Браминац, ја сам, тако рећи, сам себи Бог.

— Молим, молим, огласи историчар из свог закутка. Ви велите — он се окрену часком природњаку — да ћете ви једини моћи казати истину, јер да је она у геометрији. Али њена је основа просторност, а ми не знамо, што је то у свемару. Та простору је битна биљега граница, а гдје је та овдје? Гдје престаје тај свијет ваше геометрије? Велите у бесконачности, а то је код вас што и вјечност у религији (Откуд је он чуо што сам ја говорио с филозофом, — помисли катихета, и тако му је необично при души). Останимо ми само код куће, па завиримо у историју — друго нам ништа ни не преостаје — и што ћемо видјети? Пођимо редом и почнимо с оним временом, кад је најсавршенији човјек био на степену најнесавршенијега Бушманца, кад су се само зли богови шетали свијетом. Што видимо? Човјеку је Бог страх, он обожава све што је јаче од њега — у првом реду животиње. Кад је њих савладао, наметнуо му се други непријатељ: многобројни човјек. Какав му је онда култус? Он се клања Богу који се заноси страстима као и сам човјек. И њега не обожава он због његове величине, него због његове моћи. А што већма растe просвјета и шири се знање, тај нови начин борбе, тим се и Богови човјекови све више препорођују. У тежњи да се ослободи свачијих окова и свијести своје снаге човјек је дошао дотле, да је сву земљу освојио за себе, па чак и Боговима одузео Олимпске висине и оставио им оно мјесто, куд он није још долазио — небо. А кад се почео и по њему ширити, открио је толико тога, и Богови се морали повући даље. Ако ћете мене питати што је Бог, мислим да ћу оно изрећи, што ћете и сами признати за најбоље. Да богме, најприје морате увиђети да је истина оно, што историја учи, да нису Богови нас, него ми, људи, да смо створили њих. И тако Божанство, тај највиши продукт човјечјег развитка је уједно и његова — најбоља мјера, манометар, који се диже и спушта с напретком и назатком људским. Зар није тако?

— Али, господине, упаде му у ријеч катихета, ви се губите у ситницама. Упоређујете тако незнатан створ као што је човјек с идеалом као што је Бог, отпоче он да се противи и викао је да надјача вику, која се изроди послије историчаревог разлагања. Али се уједаред остали утишаше као да им је дат знак, и у дну им се стола појави непознат човјек. Мршав, овисок, и са живим, великим оком. Откуд овај амо, помисли катихета и погледа на остале госте, што су сједили у ниском простору. Назријевао им тек лица као сјене кроз густ и влажан дим, који се ширио по крчми и око њих. И одмах се досјети да је то она особа, што их је прислушкивала иза затворена капка, и знао је то на неки необјашњен начин, као што је оно природњак дознао како је он говорио с филозофом.

А непознати је причао и продирао им у душу. Нису га у почетку схваћали, али онда упознаше куд нишани, и срца су им одобравала оно, што он говори.

А он им је зборио причу: како је Мозох син Јафета сина Нојева, ушао с плачним лицем под шатор свом дједу Ноју. Ноје се често у по-

шљедње вријеме затварао на само, и Јафет је мислио да он прославља Господа, чије се име призивље, али опрезном му брату Хаму дође ствар сумњива. Напути зато своје унуче Авилу, сина Хусова, да оде у сумрак дједи да се с њим поигра. Дијете уђе и поче се ваљати по простирачу и умиљавајући се приближивало Ноју. Али дједа му је сједио непомично за синијом, на којој је стајала посуда пуна црвенкасто-црне течности. Лице му необично укочено, смркнуто; а покрети троми. Дијете хтједе повући дједа за зулуф испред уха — који је и у старости имао дивне, свијетло-масне дугачке и коврчаве зулуфе — али се спотакне и преврну синију. Течност се просу из чиније, и начини велику црвенкасто-црну мрљу баш на новом простирачу, што га је откала Мирјана, кћи Сере, кћери Содокове, пошто је стари био сувише прљав. Због тог ју је Ноје три пута благословио.

Дједа је иначе врло волио Авилу што је имао овелик, кукаст нос на оца, али га сада истуче, што опет баца у велику бригу Хама. Испита најприје дијете што је и како је било, па онда дозва браћу Јафета и Сима — он се волио увијек с браћом посавјетовати и све им показати — и повјери им што се догодило, заклевши се најприје великим клетвама да говори истину. Браћа се поразговараше и доконаше да је свему крива она црвенкасто-црна течност, што је оставила мрљу на простирачу. Како ју је требало пажљиво и свестрано испитати одлучише, да пошаљу Мозоха, нека ју украде од дједа. Њега је Ноје највише волио од све унучади, јер је умио најбоље наћи пашу обилату за стада и добру, и земљу пространу, и водну и мирну. И тако научише дјечака што ће и како ће, па га силом нагнаше да уђе у шатор.

Као Авила, тако и Мозох нађе Ноја за синијом, али се сјети очевих ријечи, па се тобоже изненади од необичне течности, и запита дједу, што је то.

— Вино, одврати Ноје немарно, а очима и не погледа Мозоха.

— А што је то вино, запита Мозох и наднесе се над чинију, али га Ноје одгурну, и рече — а говорио је нерадо —:

— Хм, вино што је? Заиста дјетињасто питање! Зар је потребно тумачити оно, што видиш пред собом. Пробај и знаћеш. И Ноје ућута, па послије мале станке дометну: Прија ми, јер је од Јехове, мора бити добро, и мени је то довољно да знам и не тражим ништа више.

А док је Ноје тако премишљао, постајали су му очни капци све тежи и заспа, а Мозох онда украде посуду и изнесе браћи, која су га нестрпљиво очекивала пред шатором. Шта више: Јафет се толико уплашио за своје дијете, да је отишао кући и обукао се у старе хаљине, да их узмогне лакшим срцем раздерати од туге ако се и његову сину догоди несрећа слична оној Авилиној од јуче. И зато једва сачека Мозоха да изађе, зграби му посуду из руке и праведно јој подијели садржину с Хамом, који је био јачи од њега, а Симу даде мањи дио, пошто је он био најмањи и најслабији међу браћом.

Сим се задовољи и с малим, јер је био човјек мирна духа, повучен и благе нарави, те од природе склон филозофисању. Пожури се кући радостан што ће имати о чем да мисли, али како је био неспретан и кратковид, спотакну се о своју дугачку хаљину, те разби посуду о дирек, што му је држао шатор у

висину. Тек нешто мало од течности сачува у цријепу, али је он био увјерен да ће му и то бити доста и да ће он најбоље погодити што је она, па је метну• на сунце да боље види, а сам леже да мисли. Али сунце удари свом жестином у текућину и она излапи, а кад Сим погледа у цријеп, није било у њем ништа.

— Хм, промрмља он, та ово, што сам добио од браће, кад се добро испита, и није ништа, за мене оно не постоји, и он се упути Јафету да му каже, до чега је дошао.

А кад је Хам дошао кући, жена му је Авигеја, кћи Насова, сестра Серује матере Салефа, сједила на камену пред отвореним шатором. Ударала је у мједану кимвалу и славила Господа при заходу сунца. Уздигла је санане очи с великим обрвама небу, на лицу јој рудило друго сунце, а округли обоци, што су јој допирали до откритог рамена, блијештили су на далеко и одбијали се од образа, што их је сунце опалило. Пјесма јој јечала по пустој брдовитој и црвенкастој околици, и тако је она очекивала свог војна са жељом у грудима, а под шатором и палмом, кроз чије се лишће већ назирао велики двороги мјесец. А Хам се разњежи и поче јој зборити ријечи од милоште:

— Ти си ружа Саромска, сестро моја невјесто! Коса ти је као стадо коза, које се виде на гори Галату; зуби су ти као стадо оваца једнаких, кад излазе из купала. Поткријепи ме жбановима, придржи јабукама, јер сам болан од љубави.

Али док јој је он тепао, забринуто му она одговори да су му синови отишли у гору да лове, и да су му стада гладна, а он ју онда закле кошутама и срнама пољским да иде с њим. А док су ишли за стадом, осу се небо звијездама, захлади дан и сјенке отидоше и он опет запјева и привину Авигеју себи. Али опази тада да му нешто смета и погледа што је: а оно она тиквица, у коју је сасуо очеву течност, виси о тасу. Отвори је и покуша; допаде му се и повуче још боље. Али кад ју одмакну од уста, уђе живост у његове жиле и свијет му поста необичан: обоци са сребреним шарама другачије додирују облике рамена, што се разазнају испод танке тканине, рука му чудновато привлачи стас женин и он опет нагну тиквицу. Испразни је и поче клети страшним клетвама камен, о који се спотакну, па онда запјева, дерући се:

— Многа вода не може угасити љубави, нити је ријеке потопити. Нос ти је као кула Ливанска, одврати очи своје од мене, јер ме распаљују. И рукама је уз то махао. А кад га Авигеја видје такова, уђе страх у њу и бјегала је плачући, а Хам се отисну за њом и остави стада у крају непознату, што иначе није никад чинио. Она се сакри у шатор, а он од бијеса свали шатор, јер је није могао одмах наћи. А кад паде и пуче вирилима украшена кедрова греда, због којих му је племе разбило пет стотина синова Адар-Езерових и побило их као проклете да не оста ни један до данас, охлади се и дође себи. Зажели да види што му ради отац кад испразни цијелу посуду црвено-црне текућине, и зачу у том глас Симов за собом.

— Хаме, сине Нојев, ја знам што је она течност. Оно није ништа.

— Што, рече Хам сажаљевајући га, пошто је био о другом увјерен. Сјећао се што се њему догодило, па одврати:

— Ниси ни близу истини. Оно је једна снага, и ја дрхћем од ње, од како је окусих. Она је сад у мени,

и јер сам од ње силан, осјећам каква је сила. И кад то изрече, окрену брату леђа и Сим оде да лута по пустињи и увјерава сам себе како је он ипак на правом путу.

У то је и Јафет приспио свом дому. Жена му Девора, кћи Аодова из Лодевара, опра ноге и изнесе пржених зрна и боба у земљану суду. Он не хтједе јести већ заиска воде, јер је био жедан. Она отвори мијех млијека и напоји га, а он се покри медвеђом кожом и премишљао је. Омириса донесену течност и по мирису познаде да је од грожђа, од оних црних бобица, што их је Ноје брао. И кад то дознаде, покуша и допаде му се пиће. Премишљао је мало о другима и како је код њих прије било, па рече сам себи: ни један други народ не пије боље што од овога. А по пићу се да много познати. Док смо били дјеца, пили смо шакама воду из ма какве баре, јер нам се није ум толико развио, да нам каже да не ваља. Медијанци и сад тако чине. Филистејци већ имаду купе и траже поток, а нама, изабраном народу, даје, ево, Јехова нешто више него другима и боље, јер је Ноје шасис. Нека тврди ко шта хоће, али ја сам увјерен да је ово пиће најбоља мјера, колико је који народ напредовао у просвјети. И Јафет навуче на главу медвеђу кожу и заспа увјерен, да је дознао праву суштину ствари.

Непознати мало зањута. Погледа оним својим проницавим погледом присутне, а њихове идеје у часу прелазе велике путеве и као сналазе се у тој смијешној израиљској околини, која убједљиво расправља и дознаје и оно, што је још тако далеко од свог ријешења. А непознати се опет сабра и хтједе да прозбори, али тад уједаред осјети катихета нечију руку на себи, трже се и — пробуди. Погледа око себе, а кад тамо, а оно он задријемао у кавани иза раширених новина и заспао. Путем пролазио онај његов знанац, с којим је неки дан говорио о назорима разних филозофа, и који су јако уздрмали катихетино мишљење, па кад је видио пријатеља гдје дријема, ушао му на разговор.

Катихета се загледа у њега и будио се. По памети му прелази како је послије тог разговора био збуњен цијелу ноћ, и како му је било у више маха као да улази у ефески храм, да скине завјесу са сфинксина кипа.

— Па и ово је све био сан, сијевну катихети мозгом и сумња се опет пробуди у њему: а би ли је овако сањао и да нисам слушао богословију? Али сумња сад није имала снаге у њему. Осјећаји му се смиривали, у ушима му је још звучао глас непознатог господина. И као да на јави још гледа и слуша како збори у гробној тишини око себе... како се њима очи отварају и они га схваћају и све им ишчезава... и оне мрачне сјенке из крчме и дим око њих и далека свијетлост што продире од некуда из те магле... и катихета се сјети како непознати још није довршио своју причу. Али он је погађао духом својим што је хтјео и имао им још да каже, па ју хтједе сам да доврши. Слободније погледа свог пријатеља и узе га за руку, па га поведе на поље.

А кад су били на пољу, отпоче катихета да говори:

— Имам ти много да причам. Далеко смо ми још од... и у том скренуше за ћошак, па се изгубише у лавиринту уских, многобројних улица.

Јасеновац.

Путовање Николе Никића

— Ivan Cankar —

Киша је престала и дувао је ладан вјетар. На западу је обрубила облаке црвена свјетлост а на црквеним торњевима заблистало је мокро злато. Али та свјетлост дрхтала је као свијећа што се гаси; зраке су блиједиле и дизале се и већ су допирале широке сјени преко улица и кровова и облачиле су варош у влажно тамно одијело.

Никола дигне огрлицу, да се не прехлади; ишао је пажљиво и опрезно, јер по земљи су се надале жуте баре. Његов пратилац Дионизије није се много бринуо за те ствари; ишао је немарно а његов провидни хавелок весело је лепршао по ваздуху.

— Уђимо овдје; крчма је сиротињска, али је вино поштено.

— Како хоћете, одговорио је Никола и скрене са својим знанцем у дугу тамну зграду. На прагу је стајао крчмар, дебео човјек с чемерним лицем и писаном ћепицом на глави. Крчма је била заиста сиротињска. Са таванице је висила умазана свјетиљка и расвјетљавала четир бијела дувара. Столица није било; поред дувара дугачке, црвено обојадисане клупе; столови грубо издјелани и још влажни и умазани од разливеног пића.

— Све још као некада!... Дионизије се обазре по соби и особит осмијех затреперио му је на уснама. — Цијеле дуге вечери проводио сам у овој дроњари; онда кад сам био још велик и поносан човјек... кад је још била будућност предамном. Зато залазим најраће овамо.

— Зар сте и Ви били некада велик и поносан човјек?

— Не говоримо више о томе... пијмо!

Сањиви крчмар донио је вина, застао за тренутак поред стола проучавајући своје госте и повратио се вратима.

Никола је окусио вино, затим се наслонио на зид и загледао се у таваницу. Из очију сијала му је некакова сањивост, нешто пола весело пола тужно. Запалио је цигарету.

— Да, Дионизије... то Вам је живот, тај мој живот! Путовање... човјек нема дома и не знате шта је то дом. Особито у неким часовима, на бадње вече, рецимо, човјек би најраће плакао. Осјећа се тако усамљен и... стар! Да стар! Чини ми се, као да имам сав живот за собом... као да се клатим по свијету само још за то, јер тако треба... Дâ, дâ, кад пијем то чудновато вино са Тршке горе, увијек ме обузме меланхолија.

Дионизије је наслонио главу међу дланове. Чаша му је била празна.

— Видите, мени не треба ни вина с Тршке горе; прескупо је за мене. И без вина ме обузме меланхолија, само ако изађем на улицу и видим неколико глупих лица. Па ни то не треба. Кад сједим у својој соби, морам да радим цијелом главом и цијелим срцем или да мислим ма на какву глупост; кад бих мислио на себе, узео бих конопац и објесио бих се; на таваници у мојој соби има јака гвоздена кука, враг би је знао, чему је. Мене здраво женира та кука, љути ме.

Дионисију је дошла крв у лице и његова чаша била је опет празна.

Никола је дрмао главом; погладио се по челу и гласно се насмијао. Одјекивало је самотно и досадно као у костурници.

— Но, но... молим Вас! Тако далеко није потребно тјерати те ствари. Живи се, како се живи. Све зависи од човјека самога. Ако Вам се догоди штогод глупо, увијте се у капут и замишљајте, да Вам се није ништа догодило. Човјек је несрећан само за то, јер се жали на своју несрећу. Замислите, да красно живите, и живеће те красно.

Дионизије се насмијао.

— И тако даље!... А јесте ли већ кадгод умирали?

— Никада — одговорио је Никола зачуђен и престрављен.

— Видите, ја умирем скоро свако вече. Чини ми се, да ми се приближује мој задњи час. Срце ми застане и у прсима ми је празно. Не можете замислити, како је човјеку кад умире. Сјећа се, да у свом животу није учинио ништа добро, ништа велико и од жалости и кајања умире му и душа. Само зато бих радо испразнио и најмањи преградак својег срца, да ми не буде тако тешко кад дође задњи час...

— Шта Вам не пада све на памет!

— На страну с тиме; то су горке ствари... а вино је слатко...

И Никола је наручио другу флашу. Ћутала су неко вријеме обојица. Никола се играо с чашом; напошљетку је мало пригнуо главу и погледао Дионизију право у очи веселим, скоро дјетињским погледом.

— Да ли се опоменете кадгод Јелене?

Дионизију се чело намрштило и у јабучице му се дигла румен.

— Дâ, сјећам се, одговорио је споро и некако зловољно, погледао је Николи у лице и кад је примјетио његов невини осмијех, стискао је уснице; затим је наточио вина и испразнио чашу на душак.

— Сјећам се, да... некад сам путовао — изгубљен човјек — по нашој пространој домовини и тако сам дошао у најљепши крај на свијету. Зелена долина, усред долине поток, уз поток бијелим пијеском посута цеста и уз цесту, скривене у дрвећу, лијепо окречене куће. Над долином низак хумак, обрастао високим кестеновима. Тако сам путовао гори по бијелом путу испред високих кестенова. Срце ми је било мирно и лако, и ако је обућа била подерана и моје чакшире отрцане... И тада сам видио женску, какву нисам видио у свом животу ни прије ни послије. Прошла је поред мене, бог зна откле; ја сам се прислонио уз кестен, кестен и бијела цеста и сва зелена шума заиграла је предамном. На завијутку нестала је за кестеновима бијела хаљина и нестало је два велика, мокра, невина ока... Шта мислите, шта сам хтио да учиним са собом у том тренутку?

Никола га је питао очима.

— Погледао сам на дебелу грану над собом и било ми је жао што нисам имао конопца уза се...

— Не будалите... то је екстравагантно, ништа друго!

— Није то екстравагантно. Помислите!... Човјек угледа пред собом нешто чудновато и упозна, да је то једина сврха његова. Ако уједно и упозна, да ту сврху не може постићи, шта му послије тога остаје, питам Вас? Ако је паметан, објесиће се и ствар је свршена! Ну, ја се нисам објесио а ни не мислим се вјешати. Мени је суђено, да носим то бреме до краја...

Никола је ћутао и играо се прстом по разливеном вину на столу. Осмијех је нестао с његова лица.

— Зашто је нисте потражили?

Дионизије га погледа зачуђено:

— Она сама радо би се разговарала с Вама, — додао је Никола тише и с напором, не погледавши Дионизија у очи. Затим је махнуо руком и наставио брзо и узбуђено:

— Ви сте, опростите, чудан човјек! Те екстраваганције... враг их све однио! Зашто не живите, као што живи остали свијет? Заиста, Ваша судбина није лијепа и Ваш пут је био трновит. Али могли сте изабрати сами широки бијели друм, и не бисте имали невоље. И своје високолетеће сврхе лако сте могли постићи; а овако их нећете постићи никада. Сами сте простирали постељу!

— Зашто сте се узбудили? — одговорио је Дионизије мирно и лако. — Заиста, било ми је отворено сто путева, али ја идем рађе по трњу него по блату. Особито те широке цесте, јако су блатне. Али, најзад: зар ми је данас рђаво? Дијурниста! — Ко би се потужио на то? Истина, могло је бити друго што, и чудновато је, да има толико људи на свијету, што су потпуне незналаце и неморални људи и поред

свега... нису дијурнисте. Али напошљетку ваља и промислити: шта би било с тима сиромацима, кад бих ја сио на њихова мјеста? Као што вели Хајне: „Овоме бисер, а ономе рàка.“ Тако је све у реду.

— Пијмо, направили сте ме нервозним.

Али Дионизију је вино ударило у главу и њиме је овладала особита веселост.

— Како сте Ви добар човјек, Никола Никићу! Јесу ли сви банчини агенти тако добри људи?... Прије, кад сте ми рекли, да би Јелена радо говорила са мном, било Вам је тешко при души. Ви сте наиме, у њу заљубљени...

— Ја?

— Ето, вид'те! Такве ствари познају се на очима. Погледали сте у страху и у том тренутку био сам увјерен, да сте заљубљени у њу. Нема ту ништа рђаво ни зазорно. И ја сам заљубљен у њу и кажем Вам: дао бих своју десну руку, кад бих могао пољубити чипке њеног одијела... Пијмо дакле! — И ипак сте ми рекли, да би радо говорила са мном; тако штогод тешко се говори, ако је човјек заљубљен... Не љутите се, молим Вас!...

Николи је било непријатно; чинило му се, да је нечија туђа рука отворила врата његовог срца и да премеће без поштовања по тајнама, што их је скривао пред самим собом. Дионизију се познало, да је много пио. У суве образе ударила крв, свијетле очи јектичавог човјека свијетлиле се особитим сјајем. Говорио је брзо и с насладом, као што говори човјек који нема често прилике, да испразни своје срце.

— Ви сте племенит човјек, зато се пред Вама могу понизити. Каткад, видите, чини ми се, да мислим превисоко о себи, да се све то, што сањам о својој будућности, неће никад остварити. У тим жалосним часовима осјећам, како ниско стојим, — тако ниско, да би требало надчовјечанске снаге, ако би хтио попети се чак горе, куда гледам у својем дрхтавом очекивању... Али то је већ рђав знак, што сањам. Што су љепши и дрскији снови, тим је прљавија јава; тако је увијек. И по љепоти и дрскости својих снова закључујем, да је мој положај јако жалостан... Је ли Вам дуго вријеме?

— Није, али ја мислим, да се без потребе одајете песимизму.

— Варате се, нисам песимиста. Да сам песимиста, оставио бих на миру своје увјерење и своје високе планове и бринуо бих се једино, да се докопам ма каквим путем што бољег хљеба. Али на жалост нисам песимиста и зато се никад нисам бринуо, да се докопам тог жељеног хљеба. Ручавао сам своје увјерење, а вечеравао своје планове.

Пио је брзо, те му се разлило вино по прсима.

— Немојте мислити да булазним. Бојим се, да не свршим свој живот бескорисно. Сањао сам доста; сад су моји снови конкретни предамном и разређујем их свјесном руком. У мојем столу све је пуно исписаних папира, а у глави ми је још више мисли. Израчунао сам тачно, колико ће времена требати, да сазидам ту кулу, двије и по године, то јест тридесет мјесеци. Ни више ни мање. Сад ће престати сва непредвиђена разузданост фантазије, и почеће хладно, филистарско дјело.

— Какво ће бити то дјело?

— Кула: камен на камену; да Вам покажем један само, не би сте разумјели вриједност и значење... Пола историја, пола филозофија; не спада ни у једну рубрику. Већином слично трагедији; ко буде писао историју нашега народа — не ту официјелну историју, што се бави спољашношћу — тај ће писати прве чинове трагедије; главни јунак је пасивна натура — кажу, да такве натуре не убрајају у трагичне, али естетичари су аботни људи. Експозиција је тако јасна и конфилкат тако природан, да је катастрофа неизбјежна, ако богу не буде жао тог јадног јунака. То је оквир, главна црта, али главна ствар није. Мене занима највише тај дио трагедије, што се баш сада догађа. Тај дио је наиме хумористичан интермезо...

Никола је ћутао. Слушао је Дионизија и туга му се свила око срца.

— Ви сами, Дионизије, тај сте јунак. Шта сте направили од своје младости? Раздробили сте своју снагу у маленкости, изгубили сте се у сновима...

Осјећао је да говори безобзирно, али ријечи су му силом долазиле на језик.

— Величанствено дјело пред собом, али ако ступите корак напријед, побјегне и дјело; никад га нећете достићи, никад довршити... Као човјек, што иде равним путем о поноћи и утркује се с мјесецом: јури а и мјесец бјежи међу облацима, стане а и мјесец стане; не престиже га никада... Такве планове никада започетих и никада довршених дјела шаље Бог на утјеху несрећним људима, тим пасивним јунацима што их живот убија, јер га не разумију.

Дионизије је преблиједио, а Николи је било да се заплаче.

— Опростите ми, Дионизије, нисам Вас хтио жалостити. И вјерујте ми, да гледам у Вас и у Вашу будућност с веселим очекивањем и да ми више вриједите, него гомила оних људи, што раде а боље би чинили и више би користили, да стоје прекрштених руку. Не срдите се на мене, Дионизије!

Дионизијево лице остало је тамно и озбиљно.

— Зар није скоро вријеме? Да се не закасните?

Никола је погледао на сахат, затим је дозвао крчмара и платио. Отишли су ћутке, а у вратима ухвати Дионизије Николу за руку и рекне му маловажним гласом и као мимогред:

— Замишљајте да нисам говорио ништа. Каткад ми долазе на уста ријечи, које имају с мојим мислима мало посла. Ако Вам се чини, да сам наиван човјек, варате се... И још ово: кад видите Јелену, не спомињите јој о мени ни ријечце. Није ми пријатно, кад говоре о мени људи, које... поштујем...

Опростили су се на сред улице. Кад се Дионизије већ окренуо и стао корак у страну, држао га је Никола још увијек за руку. Било му је тешко и радо би био рекао још коју љубазну ријеч, али се женирао, као да стоји пред човјеком већим и племенитијим од себе. Гледао је за њим, кад се већ љуљао само још нејасан, црни стас по слабо расвијетљеним улицама.

— Због ом остајте, Дионизије!

Дионизије није се више освртао; нестао је за углом, а кораци му се не чуше више.

Никола се журио, јер је било касно, а пут до жељезничке станице био је још дуг. Земља се већ осушила, али било је хладно као у новембру. Свјетиљке су горијеле мутно и досадно а људи скоро није ни било на улици.

Љутио се, што се загријао без узрока и са свим неоправдано и што је говорио тако кривично и сурово, као никад дотле у својем животу. Никола Никић био је миран, озбиљан и поштен човјек, као што су сви они људи, што имају једра, пуна лица, јасне очи и густу косу. Није никад никога жалио; био је срећна натура, која се никад не похрва са животом, која зна рећи истину немилосрдним ријечима и ради поштено, не имајући због тога штете.

На станици је било живахно. Перон је био пун и само су још заостали путници стајали пред благајницом. Никола се пожурио за карту, прогурао се кроз гомилу и ушао у купе другог разреда.

У купеју није било никога, а то је било Николи са свим по вољи. Али је по свој прилици неко тек изашао из њега, јер је јако мирисало по парфиму и добром дувану... Влак је зазвиждао и плинске свијетиљке пред жељезничком станицом нестале су у даљини.

Никола је одгрнуо завјесу на прозору. Ноћ је била прекрасна, сво небо осуто звијездама. Између високих брегова издигао се мјесец, велик и црвен, али још хладан и без свјетлости. Што се више дизао, тим се већма ширио сребрни колобар око њега; црвена боја блиједила је, и уједанпут је добивала зраке и топлину. Пруга се вила

по неизмјерној равници; тек тамо далеко, у тамној ноћи, ширила се тамна стијена шумска. Поред пруге текла је широка ријека. Каткад се учинило Николи, да чује њен мукли шум. Од часа на час засвијетлио би се талас у дрхтавим зрацима мјесечине, као кад падне сребрна шкољка на мирну, глатку површину.

Никола је гледао, али му се полако спустио дријемеж на трепавице. Од попијеног вина било му је топло, само му је кадкад шинула по хрпту и ногама пријатна хладноћа. Увио је капут тјешње око кољена и наслонио је главу на прозор.

Мислио је само нејасно; мисли и слике су се наизмјенице појављивале у његовом сјећању без особите везе. Али осјећао је на срцу непрестано још нешто тешко. За часак није могао да се сјети, шта је то урадио рђаво, како се огријешио. Али у час му је дошло пред очи лице Дионизијево, и зазебло га је по цијелом тијелу.

— Моје срце је тврдо... опрости ми, Дионизије, као што Бог опрашта!

Трепавице су му се некако уздигле и у полу сну обазро се по широкој равници. Сред пољане стајало је голо, осушено дрво; дугачке гране пружале су се и сизале у ширину као похлепне коштане руке. Али Никола је познао, да то није било голо дрво и да то нису биле осушене гране.

Тамо по пољани ишла је смрт силним корацима; кад дигне косу, сегне њоме до неба. Ишла је по пољани и махала је силном косом и падале су главе љепоцвјетних ружа. Никола је опазио међу њима главу Дионизијеву: упали образи, јектичаве очи. Коса је зазвиждала ваздухом и — —

Никола је уздахнуо дубоко и трепавице му се спустише на очи.

II.

Воз је зазвиждао, вагони су се стресли и стали. Никола се тргао; скочио је престрашен у вис, погледао кроз прозор и прочитао натпис на ниској станичној згради.

— Орешник!

Усамљена станица, удаљена од села добра по сахата. Никола је журно зграбио свој мали ковчег и изашао из купеја. На перону није било скоро никога. Сањиви чиновник стајао је поред пруге; на клупи поред врата сједила је згрчена жена, завијена у дугачку тамну мараму, тако да се видио само њен коштани нос. Свијетиљке су горјеле биједно; расвјетљавале су тек за нужду перон и зграду.

Никола се осврнуо; никаквих кола и у опће нигдје живе душе. За жељезничком станицом распростирала се мрачна и тиха равница; пут посут бијелим каменом, свијетлио се на мјесечини.

Завукао је главу дубоко у огрлицу и пође путем.

Чудно је човјеку, кад је сам насред самотне, неизмјерне ноћи. Чује одјекивање свог хода и стане; чини му се да неко иде за њим. Обазре се а наоколо стоји ћутљиво, тихо дрвеће; ни листак се не миче. Обузима га особит осјећај, — није страх, него нешто слатко, немирно. Мисли му добијају крила, пењу се слободно ка звјезданом небу, лепршају крилима поред сребрног мјесечевог прстена... Долазе успомене, јасне и бујне као никада. Што је човјек доживио, види у особитој свјетлости; копа бисере из своје прошлости...

Никола се сјетио, како је овуда ишао први пут. Овај му се пут чинио тада досадан и свагдањи. И још није добио у Орешнику поштеног конака; спавао је на тврдој постељи и сањале су му се саме глупости. Идући дан упутио се у замак послом. Господар га је примио пријатно; кад су сједили послије свршена посла при чаши вина, ушла је у собу господарева ћерка. Никола је устао и поклонио се; осјетио је у образима топлоту и од тога тренутка понашао се неприлично и дјетињасто.

Јелена Ратејева била је тада седамнаесто-годишња, једва развијена дјевојка.

Тијело јој је било витко и гипко, кретања су јој била мека као таласи, као што их имају обично само удате жене. Пуът њеног лица била је чудновато фина, прозирна и бијела, надахнута румени тако лако, као да на образима одсијева ружичаста боја тапетâ или црвених ружа у врту или дрхтава самртна свјетлост зашлога сунца. Очи су гледале јасно, некако зачуђено, као што гледају очи двогодишње дјеце.

Никола је говорио с њим тек неколико ријечи, неколико уљудних фраза. Идући дан се опростио и кад се враћао путем према жељезничкој станици, видио је, да се измијенило све у њему и око њега. Видио је сву чудновату љепоту овог усамљеног краја, јер се и сам осјећао усамљен и тужан.

Сретао се доцније с Ратејем често у вароши, и у јесен, у октобру, отпутовао је по други пут у ореовски замак. Путовао је послом, који никако није био потребан а дао би се обавити писмено. Али Ратеј га је звао, и Никола се на пошљетку одлучио, и ако је био незадовољан сам са собом. Кад је купио карту, стајао је још нèко вријеме на перону и било му је да се врати. Али ипак је ушао механично у купе, као да га је водила невидљива рука. Било га срам, а срце му је било весело и узнемирено.

Ти октобарски дани били су необично лијепи. Ваздух је био чист и свјеж, сунце је сијало још увијек пољетним жаром и само се на пољу и по дрвећу познавала касна јесен. Пут што је водио међу кестеновима уз бријег, био је сав покривен широким, златножутим лишћем; падало је на земљу споро, вјешало се о доње грање, трептало је и лепршало по ваздуху, као да се брани од своје судбине задњом несвјесном снагом.

Никола је остао у граду три дана и кад се враћао у град, добиле су му очи таман и мутан израз, показале су се боре на његовим уснама.

У то доба био је у замку свагдашњи гост Албин Рекар. Никола га је познавао још од прије и није му био симпатичан. Рекар је био млад човјек, имао је једва тридесет година, јако елегантно обучен, и врло образован. Лице му није било особито лијепо; очи дубоке, а поглед блазиран, поред усана двије оштре, дуге боре, које су показивале само поуздање и презир. Али кад се смијао, засијала би му у очима и на лицу весела, сигурна разузданост, и у таким тренутцима чинило се Николи, да га моли за опроштење, да се понижава на неки начин пред њим. Рекар је био сликар; радио је мало, а путовао је много. Бавио се у Орешнику, свом родном селу, само случајно и за неколико недјеља.

Стари Ратеј бринуо се само за своје огромно имање; ријетко кад да дође у друштво па и ручавао је најрађе сам; кадкад га до у вече није било код куће, а кад се вратио, био је уморан и легао је одмах да спава. Био је ћутљив, осоран човјек. Густе обрве падале су му скоро до очију, стаса је био широка и плећата; ишао је, као да носи на раменима тешко бреме. Жена му је била припроста и имала је највише посла са слугама и слушкињама.

Рекар се у замку сасвим одомаћио. Подигао је на дворишту једноставан атеље и кад би изишао из њега и стао на праг имао је најљепши изглед у долину. Тврдио је, да тамо доље не може да ради, јер се осјећа тијесно и понижен, ако му атеље не стоји бар тако високо, као средње велик торањ. Обично је сједио на клупи, пушио цигарете и гледао у долину полузатвореним очима. Затварао се у атеље само онда кад је био рђаве воље.

Тога дана, кад је дошао Никола у посјету, било је у замку повеће друштво: учитељ из Орешника, неколико чиновника и једна млада госпођица, кћи неког посједника из околице. Вратила се прије кратког времена из вароши и на радозналом скоро лукавом јој лицу познвале су јој се још пошљедице институтског живота.

Сједели су сви под крошњатим кестеном пред замком. Ратеј је стајао на прагу, огрнут лаким јесењским капутом; одлазио је од куће. Кад је видио Николу, засјало му лице; поздравио га је пријазно, скоро искрено, а затим је повикнуо у кућу:

— Је ли приправљена соба?

Изнутра је одговорио танак глас и неко се журио брзим корацима уза степенице.

— Данас имате друштва госп. Никићу... послужите се њиме! И онако је недјеља, а осим тога морам послом. Сјутра ћемо свршити своје ствари... Идите дакле и представите се! Због Бога!

Стиснуо му руку и кад је пролазио мимо друштво дигао је мало шешир ни не погледавши на њих.

Први је устао Рекар и поздравио Николу веселим и разузданим лицем.

— Солидност нам долази, у друштво, господо... Живели Никола Никићу! Шта има новог у вароши?

— Нема ништа ново. Клањам се гђце Јелена!

Прошла га је топлина, кад је стиснуо њену уску, бијелу руку и нагнуо главу у полусвјесној жељи, да пољуби те дјетињске прстиће. Обазро се замишљен по друштву: досадна, папирната лица. Рекар му је погледао у очи, развукао уснице у једва видљив осмијех и окренуо се на страну.

— Хоћете ли с нама у Лешевје, господине... Никићу? питао је учитељ, сув човјек с ретком, црвеном брадом и зборaним, од рада или бриге упалим лицем.

— У Лешевје?

— Тамо је ноћас част, — тумачио је Рекар. — Разумије се да ћете с нама другог посла и онако немате...

Никола је сједио четврт сахата с њима, али било му је некако непријатно. Осјећао се усамљен као човјек који зна, да друштву није неопходно потребан. Мало посијле тога устане и оде у своју собу, да се умије и да оснажи одијело.

Из собе се видило само по шуми и уској долиници, што је лежала међу бреговима као зелена ластавица. Замак је стајао на рубу ниских степена, што су се уздизале скоро непосредно и стрмо из равнице.

Лак вјетар је превијао врхове кестенова; шумило је непрестано и скоро се видјело, како се полако одвијала с грања жуто лисната одјећа. Каткад се уздигао појединi лист над врх дрвета, стресао се као у страху и нестало га у грању. Сунце је стајало већ ниско на западу, и ако је било још рано пошље подне. Његови зраци били су свијетли и топли.

Николи је било око срца тужно, ни сâм није знао за што. Чинило му се, да је слаб и мали и непотребан, да нико не би зажалио, кад би тог часа склопио очи за навијек... Најзад је стресао главом и пошао по соби чврстим корацима. Те мисли учиниле су му се смијешне и дјетињасте.

Пошље подне, скоро пред мрак, одвезао се с друштвом у Лешевје. Сјели су на двоја кола. У првима су сједели Рекар, Јелена, Никола и она госпођица из вароши, у другима су били три чиновника и међу њима је сједила једна досадна женска са широким бијелим шеширом. Никола је прије није никад ни видио.

Путем говорио је скоро једини Рекар, који је био необично весео. Запалио је безброј цигарета, али сваку је бацио пошље првог дима у дугом лу̑ку преко друма. Николу је женирао његов дубоки свјетли поглед, — поглед људи, који живе свој прави живот само за себе, кад их нико не види.

Сјећао се Никола, да су говорили путем о Дионизију. Рекар се наслони на сједиште, погледао у небо и изговорио особитим, напола шаљивим, напола горким нагласком.

— Дâ... Дионизије... Ви га познајете, Јелена?

— Не познајем, али рекли сте већ, да је ишао овуда около; радо бих га упознала.

— Интересантан човјек. Из нашег је друштва. Ја мислим, да бих живио на његовом мјесту исто тако као што живи он, — и обратно. Да он има новаца, трошио би новац и самога себе и своју снагу и своје тијело и своју душу... као што радим ја...

Јелена га је погледала престрашеним очима, али он је није видио.

— Тако је код нас. Реците ми човјека, који је био створен за то, да направи нешто велико, — и који је заиста нешто створио! Раде само они, што нису створени зато; хвала им — јер тим већа је њихова заслуга!... А ипак би било красно, да такав човјек створи оно, што је у њему од рођења... Али овако, носи са собом своју велику задаћу и убија себе свјестан, да је неће испунити никада, да живи без циља и користи. Јер то је правило, које се не да уништити и које не познаје узузетка: неки се убију прије времена сами, а неке униште други. Дионизије убија себе сам, а други га помажу у том, колико год могу, — а ја. — —

— А Ви?

Рекар је спазио њено уплашено лице; одмануо је руком и гласно се насмијао.

— О мени није говор...

Нагнуо јој се ближе и помиловао јој је руку. Никола је погледао на поље; кад се Рекар насмијао пролазила му је зима кроз кости...

Пут је био дугачак. Вио се међу ливадама и пољима, поред усамљених кућа и појединих гомила голог дрвећа.

На отвореној пољани био је вјетар снажнији и разносио је задње остатке лишћа наоколо по лединама. Кад су се приближили Лешевју, сунце је зашло а мрак се ширио преко цијеле равнице...

Слава се обавила још пошље подне; светили су читаоничку заставу. У вече била је забава у читаоничкој дворани. Рекар није гледао много на позорницу, гдје су играли глумци дилетанти стару неку игру; посматрао је слушаоце и забављао се изврсно. Ни Јелену као да ни су особито занимале ствари на позорници; али лице јој је било срећно: образи свјежи и врући, очи веселе. Никола се није бринуо ни за позорницу ни за слушаоце; био је рђаве воље и замишљен. Пошље игре запјевали су сеоски пјевачи неке пјесме и ти стари, једноставни, меланхолични напјеви утјецали су на Николу чудноватом снагом; дођоше му сузе на очи. Погледао је нехотице Рекара; видио је мраморно лице и, очају сличну жалост, у очима...

Пошље забаве задржали су се у крчми једва по сата, затим су се упутили кући. Ноћ је била лијепа, и ако је била половица неба застрта прозирним облацима. Каткад се пут засвијетлио у мјесечини, а одмах су опет поплавиле пољану широке сјене.

Никола је ћутао а госпођици поред њега било је дуго вријеме. Није га ништа узнемирило, кад је гласно зијевнула и наслонила се на његово раме. У другим колима су се смијали, да се разлијегало по тишини наоколо.

Рекар и Јелена сједили су близу једно уз друго и говорили мало и полугласно. Никола је опазио, да су се држали за руке а и видио је, како су се свијетлиле Јеленине очи мокром ватром.

Рекар је наредио кочијашу, да стане.

— Шта мислите, зар не би било боље, да се мало шетамо?

Никола је разумио особит наглас у Рекаревим ријечима.

— Не... возићемо се полако... Дођите за нама...

Хтио је рећи још нешто, али је ућутао и у образима је осјетио хладноћу.

Јелена и Рекар заостали су од остраг. Никола се осврнуо; видио је на друму два тамна стаса, гдје су се спојила у један.

— Возите као и прије... пут није више тако дугачак!

Доцније је заклопио и очи и застењао, кад се сјетио те вечери. Небо се распростирало пусто и неизмјерно над усамљеном околином; сјене су бјежале преко

равнице, сизале силним рукама са свију страна и легле хладне и тамне на његову душу.

Госпођица се наслањала јако на његово раме; кад се нагнуо и погледао јој у лице, опазио је да је задријемала...

Јелена и Рекар дошли су у замак по сата доцније. Никола није чекао на њих; одмах је отишао у своју собу и свукао се. Кад је легао на постељу, дошло му је на ум, да је прљав и себичан човјек, и да је његова туга нечиста и неоправдана. Уздахнуо је и заклопио очи, да заспи, али није могао заспати до зоре.

Сјутра дан до подне свршио је с Ратејем своје послове, затим је отишао да шета.

С Јеленом и Рекарем срео се тек при вечери. Ратеј је точио јаког вина, а Рекар и Никола пили су много. Никола је погледао Јелени само једанпут у лице, а доцније није више имао снаге, да је погледа. Очи су јој се измијениле; гледале су замишљено, а уједно било је у њима некаквог самопоуздања, одсјев неизмјерне, побједоносне радости; образи су јој били блиједи као и прије, али то је била бљедоћа усијаног жељеза, уснице су биле напете и живахно црвене.

— Како напредује Ваше дјело, госп. Рекаре? питао је Ратеј с једва видљивим ироничним осмијехом у очима.

Рекар је слегао раменима без одговора.

— Зашто нам не рекнете ништа о својем великом дјелу? Затварате се, као да се бојите наших очију. Али чувајте се!... Ја ћу доћи једанпут и ушуњаћу се тихо, полако... нећете ни осјетити, кад Вам будем стајала за леђима... па послије опет на прстима, тихо полако — —

Рекар ју је погледао тамним погледом, пуним мржње, и ријеч јој је застала. Видило се, да је силом задржавала сузе и јецала је поплашено: — Нисам мислила озбиљно... нисам Вас хтјела ражљутити...

Рекар је одговорио кратко и хладно:

— Ни ја нисам мислио озбиљно!

Затим је наставио лако и скоро весело: —

То је дјело једно од оних, господине Никићу, о којима сам Вам говорио путем. Од оних дјела, која нису никад довршена. Дјело само по себи је величанствено, као што је величанствено све, у чем почива сва човјечија душа. Али то је: — то дјело није никад започето и никад свршено. Познаје га само онај, у чијој души спава и радује се због њега у својим најљепшим часовима. Жалосна је то ствар, кад се промисли... Само каткад падне искра тог зачетог а никад рођеног дјела и добије тијело. И то само већ је нешто: људи се диве тој усамљеној искри, том отпатку бескрајног богатства; како би се тек чудили, да виде богатство само! Али вид'те, то се неће никад догодити. Јер као што рекох: — ти људи, што су створени за та величанствена дјела — сјећате ли се? Но, видите!

Јелена се макла на столици, устала је брзо и отишла из собе. Рекар то није скоро ни опазио; говорио је даље и пио. Николи је било око срца тешко.

Кроз неколико минута Јелена се вратила у собу, а лице јој је било озбиљно и жалосно.

Рекар је наслонио главу на длан, и изненада ударио руком о сто и рекне чврстим, скоро осорним гласом не погледавши ником у очи: — Од свију тих људи ја сам најслабији и најневреднији... Знам, да ће ово бити моје пошљедње путовање и да ћу се тада дефинитивно упропастити, — али успркос томе идем. Лишће пада а кад пада лишће хвата ме судбина за руку... Господине Ратеју, хоће ли трајати моје имање још двије године?

— Како Вам је воља... Узели сте ме за тутора, новац је Ваш. Али као што знате, кућа је већ у туђим рукама; остаје још нешто имања.

Рекар је гледао тамним погледом преда се. Најзад се погладио по челу и лице му се засвијетлило.

— Зар ћете сад да одете одавде... господин Рекаре? питала је Јелена тихим гласом; образи су јој били блиједи, а на усницама се појавиле двије боре, којих није прије било.

— Морам!...

Наставио је јецајући и неодлучно:

— Најзад... Бог зна, шта ће се догодити... А и опасности нема баш никакве. Што сам говорио биле су само... апстрактне фразе. Морам у свијет... ради свог дјела... Овдје ми је тијесно... само ако се макнем лактовима, ударам о плот...

Јелена је гледала у њега непрестано великим, мокрим очима.

Никола је устао; осјећао је дубоку мржњу према том човјеку и пљунуо би му најрађе на лице. Али уједно му је било око срца, да клекне преда њ и да га моли да остане...

— — — — — — — — — — — — —

Тако су долазили у његову душу прећашњи часови и тадањи болесни немир спајао се са садашњом тихом тугом у особито, слаткотужно расположење...

Негдје у близини залајао је пас; Никола је дигао главу и опазио, на своје чудо, да је прошао сав дугачки пут до села. На улици, иза засађеног дрвећа, стајале су ниске куће. Било је већ близу зоре и погдјегдје се свијетлио прозор.

Куцнуо је руком на врата гостионице; послије дугог времена чули се кораци и дошла је да отвори стара, сува жена, завијена у јасну мараму.

— Ej, добро дошли, господин Никола Никићу!... С јутарњим возом?

— Је ли соба празна?

— Празна је, само постеља није начињена. Стрпите се, одмах ће бити све готово.

Ишла је пред њим с распламтелом свјетиљком у руци по дрвеним, изједеним степеницама на једини кат.

У соби је било дима; зидови су били голи и тек недавно окречени; само је над креветом висила икона.

Жена што је дошла да отвори, донијела је покриваче и креветно одијело. Никола се изувао.

— Има ли што новог у замку?

— Ех... у замку!...

Одговорила је отегнутим гласом, у ком је лежало нешто сажално и уједно ненавидно.

Никола је престао с изувањем и погледао је.

— Но?

— Све заједно иде као рак... та видјећете и сами... Стари пије и запија а кћи...

— Шта је с њом?

— Шта је с њом? Ја не знам, шта је с њом... ту, Бог нек јој буде милостив... Лаку ноћ и добро спавали!

Никола се узнемирио. Имао је до душе своје назоре о женском брбљању, али ипак му се срце стезало у неразумљиву страху.

III.

Ручао је у Орешнику, а послије јела упутио се у замак. Било му је тешко и непријатно, кад је ишао познатим путем уз бријег. Тада је била касна јесен а данас су се кестенови зеленили и дувао је влажан априлски вјетар.

Око замка било је све тихо; слуге су биле на пољу. У кући му је дошла у сусрет госпођа и Николи се чинило, да се јако постарала. Црте њеног некад лијепог лица биле су оштре и дубоке, очи су лежале у црвено обрубљеним јамама. Обучена је била као слушкиња; на глави је имала подвезану мараму, испод које је вирило неколико праменова сиједе косе.

— О,... добро дошли, господине Никићу!

Обрисала је руку о кецељу; Николу је развеселио израз искрене радости, што се приказао у њеним очима.

— Мој муж је у великој соби; молим Вас, идите онамо!

Ишла је пред њим и отворила је врата.

— Господин Никић.

Ратеј је сједио за столом, који је био сав покривен папиром. На десној му је страни стајао на сточету послужавник с флашом и чашом. Пружио је руку преко стола, поздравио је Николу и наредио да се донесе још једна чаша и нова флаша.

Николи се чинило, као да се Ратеј у току године подебљао и да му је лице црвеније и надуваније, него прије.

Говорили су хладно и мало, као да су се тог часа један од другог отуђили. Никола је опазио у Ратејевим очима нешто лукаво, нелијепо. Исто му се тако чинило чудно, да је Ратеј у свом понашању и у својим ријечима некако наглашавао, да као посједник стоји више над једним обичним агентом банке. Никола је био у неким стварима врло бистар и тако је познао већ по том понашању, да је Ратеј забраздио; — али како далеко, то тада још није мислио. Погодио је отприлике тек доцније по различним знацима, по зловољним, на пола разумљивим, ријечима и по нервозности, којом је Ратеј избјегавао разговор о господарству. Прије у опће није хтио да говори о другим стварима. Будући да је Никола сада имао више послова по околним селима, дознао је од других људи да се Ратеј ненадно и са свим измијенио; пио је и картао се, на пољу и у шуми није га било више...

Николи је било неугодно поред тог човјека и одговарао му је најзад присиљено и кратко. Ратеј је гледао у њега са својим малим, тупим, заливеним очима; уснице су му биле дебеле и мокре; говорио је гласно и некако рапаво, а смијао се јако, да му се тресло дебело тијело. Што је више пио, био је већма разговоран, примакао је своју столицу ближе Николи, метнуо му своју руку на раме и климао му главом. Николи је била одвратна тешка винска сапа, што је долазила из Ратејевих уста.

— Јесте ли чули о Рекаревој несрећи?... Сâм је рекао да ће да пропадне, и вид'те, — пропао је. Испунила се судбина...

— Колико има истине у томе?

— Све је истина, господине Никола Никићу! Судбина његова испунила се. Живот га је убио, као што је сам хтио.

Ратеј је говорио споро и гледао Николи лукаво у лице.

— Као што је сам хтио, запамтите то, господине Никола Никићу!... Људи лажу страшно... Људи лажу, лажу!

Крв му је залила образе и ухватио је Николу чврсто за руку.

— Зар сам му ја заповидио, да иде по свијету, да се упропасти? Ја му нисам ништа заповидио; стајао сам по страни: — Ради, како те воља! — Зар сам ја његов опомињач? Имање је било његово; захтјеваш ли новаца, ето ти га, твој је!... Људи лажу, лажу!

— Ви нисте криви, имате право!...

Ратеј је за тренутак ћутао и гледао Николи пажљиво у очи, као сумњајући у искреност његових ријечи.

— Кад бих узео све његово имање, не би ми се ни познало; имао сам доста... Зар је био гријех, што сам купио његово имање? Да нисам ја, купио би ко други. Плаћао сам, како је сам хтио, — моје су руке чисте... Ви сте паметан човјек, Никола Никићу, с Вама се даје лако говорити... Помислите, молим Вас, зар има гријеха у томе, што сам купио Рекарево имање? Зар сам га упропастио, ако сам му исплаћивао новец? Зар има каква гријеха у томе?

Никола је видио, да у ствари није било гријеха, али успркос томе Ратеј му се тренутно чинио одуран и суров.

— Људи лажу. Веле, да сам га уништио својом услужношћу, — да сам пустио дијете на улицу... Веле, да сам се полакомио на његову кућу, његово поље и његове шуме... да сам купо̀вао од дјетета како сам хтио... Веле, да сам згријешио гријех, који није записан ни у божјим заповједима, ни у људским законима, а који је ипак велик гријех... Одговорите ми Никола Никићу!...

Никола је ћутао; најзад се обрнуо на страну и изговорио неодлучним гласом:

— Нисам Ваш судија, господине Ратеју!

— Само говорите, реците само јасно своје мисли, Никола Никићу! настављао је Ратеј брзо и мало дрхтавим гласом. — Ја знам, како је у Вашем срцу овог часа. Имате потпуно право; Ви сте бистар и паметан човјек. Погледајте ме, ја сâм осјећам тај гријех, што није нигдје записан! Ја знам, да то имање није моје, да лежи божја рука на њему. То поље неће никада родити, и јеле ће се посушити у тим шумама, све по реду. С тога на страну! Никад нећу орати на том пољу и никад нећу сјећи по тим шумама...

Дигао је чашу.

— У тој чаши, глете, растопљена је величанствена јелова шума; Бог зна, можда је цијела њива у њој. Пите!

Николи је било страх; испразнио је само једну чашу, али вино му је ударило у главу и било му је мутно пред очима, Ратеј је метнуо чашу на сто. Кад је устао, скоро је посрнуо. На лицу му се појавило упорно самопоуздање, а жиле су му се напеле на челу. И Никола је устао.

— Какав је то гријех, до врага? Та каква је то глупост?... Сви Ви, који сте бољи од мене, ходите овамо и погледајте ми право у очи! Нема га, који не би осрамоћен погнуо главе. Ја сам паметан човјек, а Рекар је био луда; то је сва разлика. Ко ми може шта због тога? Зар сам ја Бог и судбина и природа?... Не бојте се, Никола Никићу! Сједите и пите!

Дјевојка је донијела свјетиљку. Никола се опростио и отишао у собу, што је била обично приправљена за њега. На степеницама му је дошло напамет, да оде без опроштаја и да преноћи у Орешнику. Али се предомисли и пењао се полако горе.

Стајао је неко вријеме на прозору и гледао по шуми замишљен и без јасних мисли. Полако и без одређеног узрока увлачила му се у срце нека неизмјерна горчина, и очи су му засузиле. Можда је долазио тај осјећај велике, тихе туге тамо од шуме, што се распростирала, докле је око допирало. Врхови дрвећа још су се свијетлили у сунцу, али полако се свјетлост гасила и сјенке су се дизале са земље, плазиле се до истока као таласи тихог мора и ширили се преко долине. Никола је стајао на прозору до касног вечера кад су се засвјетлиле на небу прве звијезде. Видио је над шумом велику, тамноцрвену плочу, и тог тренутка сјетио се вечера, кад се возио с Рекарем и Јеленом у Лешевје.

Оставио је собу. Степенице су биле тамне и пипао је рукама, да нађе пут. Напољу је било још мало свијетло; с прозора велике собе сјајила је црвена свјетлост.

По стази што је водила из шуме у замак, ишла му је у сусрет Јелена, тихим, уморним корацима, мало погнуте главе. У полутами чинило се Николи њено лице необично упало; очи су биле превелике и преозбиљне за њене уске и још увијек дјетињске образе.

— Господине Никићу! — алај сте ме обрадовали!

Никола није знао рећи ни ријечи. Држао јој је малу руку у својој; полако се пригнуо и дотакао се усницама њених хладних прстију.

— Шта сте радили, да Вас толико дуго није било? Већ је подруг године, што није било у нашој кући доброг човјека.

Опазио је, да јој је био глас дубљи и мекши него некада; лежала је у њему горчина претрпљених патња. И њен осмијех је био горак и напола присиљен; очи јој се нису више смијале.

Ишли су полако према великом кестену пред замком и сједоше за сто, гдје је сједило некада друштво, што се спремало у Лешевје. Кад је већ сјео, Никола је опазио, да је сјео на Рекарево мјесто. Под кестеновима било је скоро сасвим тамно; само зраци с прозора, падали су на Јеленино лице и Никола је видио двије дубоке, од суза ископане бразде под њеним очима.

— Код нас се много што шта измијенило за то вријеме, господине Никола!

— Много се измијенило а... и Ви сте се промијенили, госпођице Јелена!

— Како се у засјенку све измијени.

Николу је гушило у грлу. Устао је и приближио јој се.

— Вјерујте ми... дао би крв срца мога, да се то није догодило што се догодило... и ако... Располажите са мном, госпођице Јелена!

Хтио је рећи нешто са свим друго, јецао је и ријечи су му нестале. Јелена се насмијешила.

— Вјерујем Вам, господине Никола, Вама једином. И Ви сте једини, кога бих хтјела штогод да молим; никога другог, са свим сами смо сада... Хоћете ли остати код нас преко ноћ?

Никола је сјео на своје мјесто; крв, што му је прекипила у главу, вратила му се у срце, и било му је хладно.

— Остаћу, али већ сам мислио да идем.

— А да ме не поздравите?

— А да Вас и не поздравим! Желио сам Вас видјети и зато сам и дошао; али мислио сам у пошљедњем тренутку, да би било боље — — Ну, то је била глупа мисао. Вјерујте ми, да се осјећам сретан у својој тузи, кад...

Јелена му је погледала у лице и Никола је ућутао осрамоћен и незадовољан сам собом. Устали су и вратили су се у замак. Кад су се опраштали, погледала га је великим, искреним погледом, и Николи је задрхтало срце.

С прозора је видио доље под кестен и замишљао је још једанпут тај тренутак кад је сједио поред ње. У часу су му се повратиле све оне искрене, љубазне, сажалне ријечи, што их је требао да говори. Стискао јој је хладну, малу руку, и на њене прсте падале су сузе из његових очију. Положио је пред њу цијелу своју дубоку, одану љубав не оскврњујући њених успомена на оног човјека, што је гледао на њу из таме својим свијетлим, упалим очима и чувао своје благо...

Легао је на постељу у мучним мислима, које су прелазиле полако у тешке непријатне снове.

IV.

Рано у јутро отишао је у околицу послом. Ратеј му је дао кола и позвао га на ручак.

По ноћи вријеме се промијнило. Дувао је с југа топао вјетар и преко неба јўрили су облаци; за часак је засјало и одмах се опет скрило сунце, а равница се завила у сјену...

Никола се вратио у замак прилично уморан, али ипак здрав и свјеж. Говорио је с различним људима о свагданим стварима и то му је одагнало тужне мисли, што су га обузеле јутрос, пошто је отворио очи и опоменуо се прошлога дана. Образи су му се заруменили и гледао је весело и јасно.

Ратеј је био при ручку мучаљив. Кад су остали сами при вину, питао је Николу о његовом путовању, о варошким новостима, дотакао се и политике, али разговор прошле вечери није споменуо ни једном ријечи. Ипак му се познало, да није ћутао хотимице и да се није женирао; понашање му је било природно и мирно; говорио је као што се говори обично с добрим познаником. Устао је наскоро и дао је упрећи у кола; Никола га није питао, куд се спрема; али кад му је дао Ратеј руку, опазио му је у очима неку таму и немир, — израз, што га има човјек који мисли да учини нешто ружно: — Шта те брига? То је моја ствар!

Никола је стојао пред замком и гледао је за колима што су јурила низбрдице по пјешчаном путу и нестала послије неколико минута међу кестеновима; појавила су се мало послије у долини а затим су завила на широки друм у Лешевје... Кад се Никола осврнуо, опазио је на прозору Јелену; поздравио је и ушао у кућу.

Јелена му је у кући дошла у сусрет.

— Је ли Вам дуго вријеме, господине Никићу?

— Није, мени није никад дуго вријеме, осим у вароши, у непријатном друштву...

Ушли су у собу до ручаонице. Завјесе су биле тамне, дувари тапетовани у тамно црвеним бојама, и покућство било је тамно и некако тешко, масивно. На пољу је био јасан дан, и само мало свјетлости продирало је кроз гардине.

Јелена је сјела за клавир.

Тек што су зазвучали први меки, тихи гласови, раширила се по соби слатка, тајанствена туга и Николи је било угодно и тешко уједно. Видио је пред собом Јеленин профил и тада је тек слутио, колико је претрпила та чиста душа неискусног веселог дјетета. Прије су стајале обрве јој у двјема финим валутама високо над очима; сад су се снизиле и чиниле су строгу, равну црту; уснице су јој биле прије пуне и неодлучне, а сад су биле крјепке и скоро претанке. Тако се угњездила на њеном лицу, намеке, зреле јој кретње озбиљна меланхолија, и Николи се чинила неприступнија и свјетлија него икада прије. Али то га није жалостило и није се осјећао странац поред ње...

Цијела соба била је пуна тужних пјесама; испод њених дрхтавих, брзих прстију дизали се мукли гласови, спајали се и умирали. Николина се душа уљуљала у снове и проживио је тај чудновати час. Тада је јасно упознао, колико је љепоте и сласти у његову срцу, упознао је и — што није могао никада прије тога: све своје лијепе снове и све своје лијепе жеље увио је у најкрасније ријечи из рјечника и положио их пред њене ножице поклонивши јој се трбадурски, одано. И уз милостив осмијех на краљевским усницама примила је она његов понизни дар и понудила му у знак захвалности своје хладне прстиће, да их пољуби... Сумња и туга и резигнација, — свега је тога нестало бестрага из његова срца. Чему сумња и туга и резигнација? — Живот лежи пред веселим очима као зелени крај пун сребрне росе и сунчаних зрака. Нигдје сјене, нигдје неплодног корова. — све само сјајно сунце и сама сочна трава. Сјенâ у истини нема и нема корова. Само кад је човјек болестан види ствари којих нема, види авети. Ваља само погледати весело и сјенâ ће нестати и коров ће се претворити у расцвјетане руже. Све зависи од човјека самог. Свијет је лијеп и савршен, не познаје дисхармоније, не зна за несрећу. Али људи који имају нездраву крв, опазе пјеге и на сунцу, опазе трње и на ружи. Треба човјек да се само отресе болести, меланхолију ваља одагнати — и сунце сја чисто као што је и сјало...

Јелена је затворила клавир.

— Хвала Вам бескрајно, госпођице Јелена! Зашто не наставите?

Јелена се насмјешила, кад је видила блажени, сањиви израз на Николином лицу. Устао је тешко и бојао се скоро, да не нестане тог слатког и угодног осјећаја, што му је обузео душу.

— Хоћете ли, да се шетамо, господине Никићу? Пратите ме!

Ишли су полагано шумским низбрдним путем. Никола је опазио, да пут није био више тако брижно посут, као некада и да је на неким мјестима почела расти трава. На дрвећу се појављивало лишће, пупци су се отварали и јак, скоро претежак прољетни мирис ширио се околином.

Никола се осјећао весео и задовољан. Његова љубав изгубила је сву горчину и тугу. Прије му је изгледала као болесно-слатко бреме, које га је каткада бескрајно тиштало, да је стењао од болова. Сад је ишао лако као безбрижно дијете.

Јелена је стала пред полусломљеном клупом, црном и изједеном од влаге. Стиснула је уснице и Никола је само погледао у очи и ма да није рекла ни ријечи, разумио ју је са свим.

Туда су ишли можда у касној јесени, кад је лежало згрбљено лишће свуда наоколо и сједили су на тој клупи. Он, Рекар, био је у том часу весео и слободан; говорио је о свом великом дјелу, о својем

животу, који је лежао тада пред њим у свој својој бескрајној љепоти. Притиснуо је себи као дијете, — као мали алем на богатом своје славе. Објесила му се око врата и осјећала је, како се богатила у његовом богатству, како је уздигао високо на својим снажним рукама. Тада је задрхтао случајно свијетао зрачак кроз жуто лишће и заиграо на њеним образима и баш на њеним очима, тако да је стресла трепавицама; она се засмијала и он се засмијао и пригнуо се и пољубио је баш на то мјесто, гдје је заиграо весели сунчани зрачак...

Ишли су даље. Јелена је ћутала, а Николи је то било пријатно, јер је осјећао толико, да није знао о чему би говорио.

Дошли су до групе кестенова, што су стајали у кругу до пута. До кестенова биле су у полукругу клупе, а глатко осјечено стабло на сриједи било је у мјесто стола. Јелена се осврнула и макнула је лако обрвама.

— Овдје је сједио Рекар најрађе... јер се кроз гране види по долини...

Глас јој је био тих и промукао.

Ту је можда сједио с њом у касно доба кад је дрвеће већ било голо и мокро, јер кроз лишће се отуда не види у долину... Сједили су ту и његово је лице било мрачно и упало као у најтамнијим часовима. Осјећао је, како дршће поред њега у страху њена душа, како гледају њене очи плашљиво и молећиво на њега. Али тада је било његово срце тврдо и празно. Обухватио ју је лијевом руком, али рука му је била тако хладна, да јој се тијело тресло од зиме и страха. Говорио је о дивљем, красном животу тамо напољу, и она је видила у његовим очима, како воли тај дивљи красни живот, како тежи за њим цијела његова немирна душа. Осјећала је уједно, да је њена љубав преозбиљна, предјетињаста и преслаба, а да би га могла привезати за себе снажним везама; осјећала је, како се извија полако из руку јој и иде у блато... и не обзирући се на њу, јер у срцу му је толико одвратности, туге и кајања, да неће да ублажи њену невиност погледом својих полудјелих очију...

Ишли су шумом скоро до у вече, а говорили су мало. Јелена се осјећала мирна и задовољна; поред Николе било јој је лако око срца, као да он познаје све њене тајне и цијелу њену тугу. Страх ју је било, да се не опрости пребрзо и да је не остави саму у тим великим празним собама поред туђих лица. Знала је, да је љуби, али то је није узнемиривало; само је облила нека туга и срце јој се стиснуло, кад је осјетила на својем лицу његов топли поглед.

Враћали су се у замак.

Ишли су узбрдице великим путем. Са стране стајао је висок, стари кестен с дугачким, осушеним грањем; само неколико пупака расло је на крају доњих грана, а на врху је било све посушено. Јелена се осмјехнула и ухватила је Николу за руку.

— Тај кестен је лани још родио... Ту се опраштао Рекар...

Погледала га је великим, сувим очима; уснице су јој остале полуотворене, као у дјетета, кад плачући заспи. Николу је обузела зима до ногу.

Ту се опраштао Рекар... Можда јој није ни погледао право у очи. Дао јој је руку само мимогред, осрамоћен и осуђен, а ипак преслаб да се обрани од гријеха. Она се обзирала около тражећи помоћи; јер је видила како се опрашта живот из њена срца. Чекао је, да му испусти руку, али она је стајала и дрхтала; надала се, да ће се окренути у посљедњем часу, да ће се сићи с кола и узеће је у наручје и вратиће се с њим у замак. Али он се попео на кола, закопчао је капут, намакао шешир на чело... и кочијаш је махнуо бичем. Кола се кренула, точкови су запиштали по пијеску... Збогом! Стајала те и њено је срце викало за њим, као што виче болесно дијете за матером... Јер то је само шала, он се хтио само да поигра с њеним срцем. Сад ће сићи с кола и дојурiће горе и загрлиће је... Кола су

нестала за савијутком и Рекар се није осврнуо...

Ишли су око замка и Никола се зачудио, кад је видио Рекарев атеље. Све је било још онако као некада, само даске су биле кишом испране и разједене.

Ушли су. Под од иловаче био је раскопан и прашан. У куту је стојао примитиван сто, другог покућства није било. Даске су биле на неким мјестима пукнуте; половица крова била је покривена прућем, а стакло је било замазано и поразбијано. У дну је стајао сликарски кавалет до дувара; широка даска била је огрнута платном.

— То је његово дјело... Задње вече, прије него што је отишао, стајала сам тамо напољу и гледала кроз пукотину; врата је закључао. Стајао је ту на сриједи, пружио руке и тужио... Лице му је било тако блиједо... као у мртваца...

Уснице су јој дрхтале и полако јој се истисле из очију двије велике свијетле сузе и скотрљале се низ образе. Никола јој се приближио. Хтио јој је штогод рећи да је утјеши, свагдање штогод, али пред тим му је уздрхтало цијело тијело; скоро није знао, кад је клекао на кољено, сагнуо главу и притиснуо њену руку на своје чело.

— Опростите ми... за Бога... опростите ми моју љубав...

Устао је као иза сна; осјећао је, да је за тренутак био слаб и дјетињаст. Јелена није одговорила; погледала га је зачуђено и плашљиво.

Опростили су се пред замком шутке и озбиљно; Николи се чинило, да је проиграо још и оно што му је било остало.

V.

Устао је касно, јер је заспао тек пред зору. Од Ратеја се опростио у кући, хладно и кратко. Видио је, да је Ратејево лице подбуло и да су му очи биле црвеније и заливеније него обично. Тада се сјетио, да се по поноћи из ненада пробудио: на пољу је неко викао рапавим гласом, а други су га мирили; женски глас је зајаукао, затим је неко гадно запсовао; врата су се с лупом затворила, доље су још неко вријеме одјекивали кораци, а затим се све утишало. То му је тренутно сјевнуло пред очима и уједно се сјетио с каквим лукавим лицем је отишао Ратеј прошлога дана од куће...

Од Јелене се опраштао у страху и као осрамоћен. Дао јој је руку и погледао је бојажљиво и у неприлици.

— Опростите ми — —

— Благодарна сам Вам од срца, господине Никола Никићу! Походите нас опет!

У очима јој није било увриједености ни зловоље. Кад се обазро с кола још једанпут према замку, видио је, да је стајала пред вратима и да је гледала за њим...

Небо је било мрачно; бијели, мирни облаци растезали се од истока до запада, само каткада се мокра завјеса претргла и показао се комад свјетлог неба. Вјетар је дувао лако а дрвеће се дрмало у несвјесном очекивању.

Прије него што су кола доспјела у Лешевје, задувао је с југа снажан, врућ вјетар, облаци су се узнемирили за час, и одмах се поново здружили и згуснули, и почеле су падати дебеле капље. Никола се завио у капут, дигао огрлицу и намакао шешир на чело. Кочијаш је шинуо коње и густи облаци прашине дизали су се за колима. Почела је падати јака киша и прашина се претворила у блато. На кољена и на леђа чак падале су му умазане капље. Кад су кола стала пред прву гостионицу у Лешевју, лила је киша цурком, а Никола је био скроз мокар.

Дао је капут и шешир крчмарици и ушао је у господску собу. Само један гост је сједио у куту до прозора и читао старе часописе.

Никола је сјео за други сто, а кад се иза часописа дигла дебела, ћелава глава усамљеног госта, устао је и поздравио га је. Гост је пружио руку преко стола и одздравио је лијеним, сањивим гласом.

— Били сте у замку?

— На служби, господине порезниче!... Дозволите?

Сјео је и наручио је вина.

Порезник је био дебео неокретан човјек, црвеног бубуљичавог лица и заливених очију. Долазио је из звања сваког сата на неколико минута у крчму: рад је препуштан контролору, контролор адјункту, а адјункт практиканту.

— У замку није више пријатно...

Погледао је Николу, као да очекује занимљивих новинâ.

— Промијенило се у неколико, одговорио је Никола хладно.

— Стари је био синоћ овдје; картао се цијелу ноћ, на пошљетку се хтио туђи. Силом су га стрпали у кола.

Николи је било непријатно; осјећао се сâм некако осрамоћен и понижен пред тим завидљивим, достојанственим човјеком, који не би никада пао тако дубоко, да прокарта своје имање и да га силом трпају у кола.

— Тако је, кад се човјек пропије... Мени није ништа жао тога Ратеја, не. Такав човјек, који има умазане руке, и који се обогатио Бог зна којим путем, нека се упропашћује, како му је драго. И с Ракером је управљао... је ли Вам познато, како је радио с њим? Ви сте тада били више пута горе.

Николи је шинула крв у лице.

— Мени није познато ништа рђаво. Поштено је радио с њим...

— Хм... дâ, дâ... Очерупао га, ако хоћете да знате. Давао му је новаца, да се младић изгубио и упропастио... а он је при том напунио своју кесу... ако хоћете да знате. Ја напошљетку немам ништа против...

Порезник је устао некако зловољан, обукао је капут и отишао.

Никола је остао у гостионици до подне. Сједио је неко вријеме замишљен, а затим је ишао по соби чврстим корацима, руке на леђима. Кад се сјетио порезника, скупио је усне и пљунуо у страну, као да види пред собом блатну мрцину...

Прије је можда пио за његовим столом, Бог зна колико пута; стајао је пред њим погнутих леђа и слатка лица... не очекујући ништа од њега, — понижавао се само, као што се из унутарњег нагона и без себичности понижава пасја натура. И данас кад су га морали силом трпати у кола, — данас је добила та натура поново своје достојанство и пљује на ципелу, коју је још прије добре године дана облизавала... Пфуј!...

Ручао је без апетита, а послије ручка дао је одмах да се упрегне. Ратејев кочијаш вратио се у замак још прије подне; крчмар је дао Николи изанђала, старомодна кола с округлом зеленом стрејом; боља је узео неки господин, путник, што се бавио два дана у Лешевју и одвезао се раније у Орешник на жељезничку станицу.

Киша је полако престајала; сипила је само још као магла. Али пут је био страшан; блато скроз и скроз, да су на неким мјестима кола упадала скоро до осовине.

Али Никола није много пазио на пут; глава му је била пуна тешких мисли.

Сјетио се оне вечери, кад је сједио у варошкој крчми и сјетио се ријечи, што их је говорио пијани Дионизије о својем величанственом дјелу. Лице Дионизијево му је дошло јасно пред очи и у том тренутку је примјетио необичну сличност међу Дионизијем и Рекаром. Исти дубоки, немирни поглед, — поглед јастреба, што лежи поред пута сломљених крила и нема више толико снаге, да се обрани од врана... Сјетио се оне вечери код Ратеја, кад је Рекар казао, да ће отпутовати а Јелена је устала с преблиједјелим лицем. Осјећала је несвјесно у својој души, да се Рекар неће више вратити, а и на његовом мутном и упорном погледу познало се, да је знао куда се спрема... Никола се сјетио ненадно оне усамљене јеле, што је некада видио на пољани: смрт је ишла по пољани снажним корацима и под ње-

ном косом крвавиле су се руже... падале су поносне главе означених људи...

Тргли су га из мисли отегнути гласови хаџијских пјесама. Нагнуо се испод стреје и погледао је на друм.

Висок, мало погурен старац у изношеном одијелу носио је сприједа крст од тамног дрвета. Ишао је чврсто и тешко по блату, да му је све прскало између ногу; попрскан је био до врата а на неким мјестима већ се стврднуло блато на одијелу му. Пјевао је високим пријатним гласом, а познало му се, да је уморан; одахнуо је гласно иза сваке треће ноте.

За тим се отегла дуга поворка хаџија и хаџиница: сами стари, згурени људи с упалим образима и избуљеним, уморним очима, сви блатни и испрскани, с вијенцима од ружа у рукама и пртљагом на леђима. Њихови дрхтави, отегнути гласови разлијегали су се по равници усамљено и тужно, као да долазе из бескрајне даљине.

У долини суза уздишемо Евина дјеца теби, Маријо,
Ми, запуштени сиромаси плачући вапијамо теби,
Маријо!

Пјесма је била све тишија и све удаљенија; само каткад зазвучала је гласније кад је задувао вјетар; најзад се утишала и кола су савила за бријег.

Николу је потресао чудан осјећај. Никад му још није било тако тешко и тужно. Из ненада без спољашњег повода дошла му је мисао, које се сâм престрашио.

Било му је као да види цио убоги, поништени, од тежине вијекова уморени народ, — као да је видио задње остатке тога на смрт осуђеног народа...

Дрво је суво и голо; господар је заповједио да се посијече. На крају гранâ, на врху и до дебла расту још увијек зелене младице; с неприродном снагом мучи се уморно дрво, да се ослободи своје судбине. Али младице расту и суше се; само ријетко кад појави се усамљен цвијет и отпадне, чим задува најлакши вјетар.

Све младице суше се и све цвијеће отпада, јер дрво је осуђено на смрт...

Све вјечне мисли остају неизговорене, сва вјечна дјела неостварена, — све оне мисли, и сва она дјела, из којих би можда процвао нов живот...

Дионизије и Рекар упознали су своју судбину, судбину младицâ, што расту на сувој грани...

То су били задњи остатци: погурена, изнемогла тијела, упала лица. С бројаницама у руци иду за крстом по блатном друму; али њихове ноге не осјећају блата ни камења ни трња; њихова лица пропадају, руке машу а ноге дршћу; тијело се сагиба и пада, а душа иде својим красним путем... Дрво нека се посијече, као што је заповједио господар...

Никола је устао и стиснуо чело руком, да се отресе тешких мисли. Али срце му је остало сатрвено и жалосно...

Преноћио је у једном досадном, забаченом селу, гдје је имао нека посла, а сјутра се одвезао на три сата удаљену жељезничку станицу. Изашао је неколико станица прије вароши, да посјети Рекара.

Пут није био дуг, зато је пошао пјешке. Кроз добро по сата засвијетлила се кроз дрвеће бијела зграда. Стајала је у сред врта, и дрвеће је допирало до другог ката. Око врта је била висока жељезна ограда; врата су била закључана.

Зазвонио је и кроз неколико тренутака дошао је вратар, који му је рекао да сада није доба за посјете. Никола је дао звати љекара, свог познаника. Љекар је дошао тек послије дужег времена и није био баш весело изненађен. Поздравио је Николу скоро хладно, и отворио му је врата и ишли су по чистом бијелом пијеску према згради.

Никола није много марио за незадовољство љекарево; није скоро ни опазио. Био је узрујан и срце му је било, као да се приближује чему страшном.

Ишли су полако у први кат. На нека неважна питања одговарао је Никола замишљено и површно. Људе, што су про-

лазили, није посматрао с особитом радозналошћу, а није ни опазио на њима ништа необично. Њихова лица чинила су му се сасвим обична, достојанствена и сасвим филистарска.

Љекар је отворио врата и Никола је остао на прагу.

— Господине Рекаре... Јелена Вас поздравља...

Рекар је сједио на поду и није се ни макнуо: лијене тупе очи, погледале су Николу мирно.

Љекар се окренуо зловољно.

— Сад сте дакле видили.

Николи су дрхтала кољена, кад је ишао низа степенице. Опростио се од љекара брзо и ћутке; а затим је скоро трчао у варош. Ишао је нагло више од подруг сата, а није осјећао ни најмање умора. Понављао је полугласно и без мисли:

— Та силна натура... а сада тупа животиња... животиња...

Ишао ја управо у свој стан и до касне ноћи није могао ни заспати ни читати. Ишао је по соби; у сјени му је било вруће и глава га је бољела. Напошљетку се свукао, и преметао се дуго времена по постељи, и ако су му трепавице биле дебеле и тешке, напошљетку га је обузео лак сан, али трзао се сваки час, подупро се на лактове и гледао престрашен у таму.

VI.

Дионизија није тада било у вароши. Никола се распитавао за њега, али није дознао ништа поуздано. Сретали су га овдје ондје, на сасвим супротним странама; знали су сви само толико, да је био слабо одјевен, пуст и болестан. Службе није више имао никакве; једнога јутра није га било у звању а није нико знао, куда је...

Никола је живио мирно и солидно као и прије. Каткада га је обузело да напише писмо, али чим је узео перо у руке, било му је непријатно и тешко. Ријечи су му се чиниле дјетињасте; говориле су са свим нешто друго, него оно што је он хтио рећи. Изненада је видио, да није пјесник...

У сред маја једног лијепог свијетлог вечера шетао се по тргу. Осјећао се усамљен и јако несрећан. Други људи су ишли поред њега весели и задовољни, на лицу им пролеће, у очима љубав. Замишљен и жалостан пошао је у стари Дионизијев стан; није се сјетио, да Дионизија већ одавно није било у вароши.

Кућа је била на води; прозори четвртога ката свијетлили су се у вечерњем сунцу; по тргу и по тихим таласима тамо доље одавно су се распрострле тамне сјенке.

Ишао је споро кроз кућу преко широког дворишта и завије на лијево. У кући на степеницама није било никога, само у трећем кату видио је стару жену, која је простирала опрано рубље на једек распет преко коридора. И не покуцавши отворио је врата и ушао у ниску пространу собу, у којој није било скоро никаквог покућства.

Дувари су били голи а у кутовима потамнили од влаге. Само је над постељом висило црно распеће Постеља је била прегрнута црвеним плаштом.

Никола је стао на отвореним вратима. Сјетио се, да је забуном и у замишљености дошао у сасвим туђу собу, у којој нема никаква посла... Неко га гурне у лакат и у собу уђе мала, сува жена. На глави је имала црну мараму, а очи су јој биле уплакане.

— Господине Никићу... Бог се смиловао!

Стала је пред њега; у руци је држала свијећу и трудила се да припали жигицу о рукав.

Никола је гледао зачуђено; погледао је с њенога лица случајно и немарно још једаред на постељу и крв му се следила у жилама.

Дубоко под узглављем, управо до зида лежала је глава са замршеном косом, што је падала неуредно по челу и сљепочицама. Очи су биле само напола отворене

а иза трепавица гледале су бјелочице тупо и као престрашене. Образи су били блиједи, обрасли ријетком брадом. Под вратом је била кошуља откопчана, руке су биле склопљене, а прсти су грчевито стискивали мало, бакрено распеће... на лицу је лежао тврди, поносити израз побједоносно претурене невоље...

Никола се нагнуо преко постеље.

— Дионизије!...

Наврле су му сузе у очима и падале су на склопљене руке Дионизијеве...

Остао је код њега до ноћи. Газдарица је донијела свијећу и метнула је на сто. На дуваровима су дрхтале блиједе, сањиве зраке; Дионизијево лице свијетлило се из таме неприродном бјелоћом.

Кад је одлазио, упитао је Никола за заоставштину Дионизијеву. Газдарица му је рекла, да јој је у својим задњим тренутцима рекао, нека спали све папире, што су лежали у ковчегу. У пећи је остала само још рпа пепела...

Погреб је био по кишовитом времену. Звонило је мало звоно у малој цркви; за крстом је ишла газдарица и Никола. Мало ко се обазро за спроводом; људи су се журили својим послом; само близу гробља придружила им се једна гурава жена, увијена у дугу црну мараму. Никола је био замишљен и није пазио на блато; попрскао се до врх капута.

Послије погреба застао је пред црквом, стиснуо Дионизијевој газдарици нешто новаца у руку и вратио се у град. Ишао је право у гостионицу и пио је много, и некако весело као никад дотле...

Послије треће чаше обузела га нека меланхолија. Зажелио је пријатеља, да говори с њим искрено и од срца. Све што је доживио, лијепо и жалосно, долазило му на спомен, и очи су му засузиле. Ријечи су му вриле на језик; што је прије једва осјећао, што је знао само као у сну, излазило је преда њ јасно и разговијетно...

За тренутак га је бунио познаник, што је сјео до њега, остао своје вино дужан и опростио се кроз неколико минута.

— Дионизије је умр'о... ну, дā... штета тог човјека! Могло је да буде што из њега... био је вагабунд због своје кривице. Тако је: Кад човјек осјећа да зна више од других, мисли, да више не треба да служи. И тако погине у својој тврдоглавости. Човјек је створен само да служи... не помаже ништа...

Никола је био весео, кад је остао сам и његове мисли повратиле су се на свијетле путеве...

Дао је донијети папира и писао је лако и неприсиљено. Стајао је пред замком, под зеленим кестеновима, нагнуо се преко њених рамена и шаптао ријечи, које није познавао никада прије. Љубав дугих година излила се у једну саму бујицу; сва туга и сва срећа спојила се у један сам осјећај и утјеловила се у топле ријечи... Образи су му горјели и слова су играла пред очима му... Споменуо је смрт Дионизијеву, али туга због пријатељеве судбине није слегла у његов слатки мир. Осјећао је, како отпада с њега тежина задњих дана и како дршће уморно срце у силном очекивању...

Кад се враћао кући, бацио је писмо у поштанско сандуче.

* * *

Сјутра у јутро стидио се. Чинило му се, да је синоћ учинио грдну глупост. Сјетио се погреба и тешко му је било: као да је обешчастио Дионизијеву успомену. Болила га глава и пред очима му је била магла. У звању није говорио ниским; било му је као да се осрамотио пред свијетом а највише пред собом и као да је изгубио оно што је имао најљепше у срцу... У оволико сати читаће писмо — — Стресао је главом и присиљавао се да мисли на свакидање ствари. Само да није споменуо Рекара... у таком писму... таквим побједоносним тоном! Упрљао је његову успомену у њеном срцу... понизио га је пред њом са својим прераним, предрским надама... какве наде! Сам је себи изгледао бескрајно дјетињаст... И

да није споменуо Дионизија и његову страшну судбину... у обичном љубавном писму, тако мимогред међу другим фразама... фуј!... Ко се може згражати над обичним просјацима? Кад је човјек искрен, увијек је себичан и безобзиран; никакве праве племенитости нема у његовом срцу; све само претварање, сама лаж... А да не буде смијешан, само смијешан да не буде! Све надање толиких дугих, лијепих вечери уништено је у једном самом тренутку. Уништен је сав живот, — шта би био живот без тог надања...

Видио је, да је оскврнио своју чисту љубав. Само каткада, за часак, обузела га нека притајена срамежљива радост за то, што је рекао оно што је морао већ одавно рећи...

Дани су се разгалили, и сунце је сјало скоро пролетном снагом. Рано у јутро и вечером шетао се Никола по околици и уживао је у чистом ваздуху и свјежем зеленилу. Живот му је текао као ријека по равници. Није био весео, и Никола је сам желио другачији какав, али му се предао без отпора. Његова натура била је здрава а мрзио је сентименталност. Кад су му долазиле успомене у усамљеним часовима, силом их се отресао и упутио се у крчму или у шетњу. Бојао се прошлости али полако је нестало и тог страха и предавао се у успоменама без особите туге... Њено лице добило је у његовој души још чистији, невинији израз, очи су јој сјале мирно као с олтара. Разлила се кроз цијело јој биће његова одана љубав...

Једно послије подне добије у звање писмо; Јелена га је звала кратким ријечима, да дође што брже.

Сва резигнација, сва напола присиљена мирноћа нестала је у једном само тренутку. Измолио је неколико дана допуста и одвезао се још тог вечера. Није се више сјећао свог глупог писма и није му пало на ум, да је икада начинио какву неприличност. Осјећао се срећан, и стидљиво притајивана, силом угушена нада освојила га свега. Знао је добро, да у тој нади има много себичности и баш неке нељепоте, али у својој разузданој срећи тјешио се, да је себичност и онако у људској нарави и да би било глупо да се одрече без узрока и на своју штету... Преноћио је у Орешнику и спавао је дуго и тврдо. Чудио се сâм, што је тако мало узрујан, и тај осјећај побједоносне љубави, што је дрхтао непрестано у дну његова срца, чинио му се скоро грјешан. Али успркос томе није себи пребацивао ништа и доказивао је тихо, да је гријех релативна ствар и да најпоштенији осјећај може да буде у особитим приликама и околностима грјешан. Одређених граница нема нигдје и с тога је тешко разликовати гријех и поштење... Играо се са лаким мислима, јер се скоро бојао своје велике среће и било га је страх, да јој се преда цијелом главом и цијелим срцем...

Јелена га је очекивала пред замком; очи су јој биле уплакане. Никола се уплашио, кад јој је видио лице.

— Жељно сам Вас очекивала, господине Никола! Опростите што сам Вас узнемиравала. Отац је хтио да Вас види... не мари никог другог... немамо ниједног пријатеља...

Уснице су јој се тресле; видило јој се, да се силом бранила од суза; говорила је плахо и као молећи.

Никола је отишао с њом у собу гдје је Ратеј спавао.

Прозори су били застрти и соба је била у сумраку; неколико танких зракâ улазило је кроз застор и свијетлили су се на поду и дувару. Ратеј је сједио у наслоњачи, под главом јастук и покривач преко кољена. Лице му се надуло; очи су гледале мртво испод густих обрва. Погледао је Николу великим плашљивим погледом. Никола му се нагнуо сасвим близу, да чује његово шаптање, што му се извијало из прсију великим напором.

— Опростите ми... Сад је свему крај... Брините се за њу сиротицу...

Николу је гушило у грлу од сажаљења, али уједно му је било грозно пред тим

надувеним, полумртвим лицем. Једва је чуо поједине ријечи и није их јасно разумио.

— Не брините се ни зашто... Отидите с њом даље одавде... Нека узму све. Све је њихово... Само још кућа тамо доље у Лешевју...

Никола се осврнуо. Ушла је у собу Ратејева жена. Донијела је бочицу с тамном текућином.

Ратеј је лако стресао главом и наредио да је однесе даље. Стајала је неко вријеме у сред собе, затим се окренула, а у врати је скрила лице у кецељу.

— Сад идите... Ја сам најрађе сам, а и Вама је непријатно... Збогом! —

Никола није знао шта да уради. Ухватио је Ратеја за руку, што је лежала мртва на кољенима. Ратеј га је погледао тупим, али дубоким и потресним погледом човјека што умире.

— Идите!...

У великој соби сједила је за столом Ратејевка, сва уплакана и очајна. Приповиједала је Николи, да у задње доба није Ратеја било никад код куће, да је био једанпут недјељу дана у Бечу, гдје је за кратко вријеме проиграо све шуме, да је био болестан и набусит, кад се вратио и да је пио непрестано. Само једанпут у вече дошао је к њој и расплакао се као дијете... Једаред послије ручка ударила га капља и ко зна, колико ће још дуго...

Метнула је руку на очи и кроз прсте су јој капале сузе.

Неће ни лекара ни лекарија... И прије неколико година, картао се и пио скоро три мјесеца... Али уједаред се отријезнио и стекао за годину дана све што је проћердао... Први пут је био пошао тим страшним путем прије двадесет година, тек четрнаест дана послије свадбе... Али тада је трајало само недјељу дана. Бојала се, кад оде од куће тамна лица и зловољних очију. Чекала је на њега толико дугих ноћи и преплакала је толико усамљених часова — — Ну, сада је знала, да се приближује страшни крај; осјећала је то у својем срцу оне прве ноћи, кад је дошао у један сат кући и ишао љут по великој соби до у јутру...

Никола је слушао и слутио бескрајну патњу те тихе, заборављене, још увијек дјетињасте душе. Патња је морала бити страшна у том часу, јер је избацивала у прекинутим, једва разумљивим ријечима све оно, што је лежало већ толико дуго дубоко у срцу и гризло је и глодало...

Прије заласка сунца отишли су Никола и Јелена из куће; Она је огрнула црну, чипкасту мараму, кроз коју се свијетлило бијело јој лице, као да је од алабастра.

Ишли су путем око замка; пијесак је лежао само још по гдјегдје; на земљи је расла висока трава.

Никола се обазро зачуђен. Рекареве радионице није било више. Јелена је разумјела његов поглед.

— Једног вихарног вечера срушила се, а даске су разнијели; било је то исте ноћи кад се вратио отац...

Сједили су у хладу, што је падао од замка и Јелени је било скоро хладно.

Под њима се ширила зелена долина; тамо доље сјало је сунце још свом својом красотом и осјећали су обоје, како се из те чисте свјетлости дизало нешто слатко и утјешно и збирало се на њихова срца.

Никола је ухватио Јелену за руку и она му није бранила...

Из велике болести родила му се нада; његова срећа била је као осмјех на уплаканом лицу. У његовој радости није било ништа гласно и никакве разузданости, а њена љубав била је мирна и озбиљна... Сјећао се глава, што су падале под кокосом; у једном самом часу видио је пред собом лице Дионизијево и Рекарево, која су се спојила у једно. Нехотице је спустио главу и осјећао се мали и незнатан са цијелом својом бескрајном срећом. *Осјећао се мали и незнатан, јер је могао да буде срећан и јер је могао да живи...*

Вратили су се у замак ћутке, рука у руци.

Биоград. *Милош Ивковић.*

О Горском Вијенцу

— Павле Поповић —

(свршетак)

V.

Ми бисмо могли овде и завршити нашу расправу. Сва главна питања која смо сматрали да је, ради бољег разумевања и праведније оцене Вијенца, потребно кренути и расправљати, ми смо кренули и расправљали. Све што нам се чинило да је досадашња критика нетачно оценила или недовољно претресла, ми смо гледали да боље објаснимо и јаче истакнемо, не бисмо ли дали тачнију и пуниј оцену дела. Тако смо исцрпли што смо имали рећи, и не остаје нам друго него да прекинемо говор.

Али ми, после свега, још немамо пун преглед Вијенца. Нисмо још све лепоте у њему опазили. Нисмо познали дикцију, поезију, лепоту стихова и места, а највеће лепоте ту леже. Како је још стари Француски рекао, у дикцији се огледа најјача снага Његошева, „сила ума списатељског.“ Па зар не би био скоро грех завршити једну расправу која о лепотама Вијенца говори, а ни речи не рећи о оном што је најлепше у њему? Истина, то што је најлепше, познато је свакоме и казано много пута; и тешко је што ново додати томе, али ипак. Ред је ипак да нешто и о дикцији кажемо. Није, у осталом, рђаво и старе ствари каткада поновити, а после, уз старо увек се има и поштогод ново додати.

Осврнимо се, дакле и на дикцију, и обележимо сумарно које лепоте у њој леже.

Кад човек погледа на то да су све личности Вијенца из простога народа; да, дакле, оне морају говорити као прост народ, он одмах види да је први Његошев задатак односно дикције био тај да њоме изведе и престави народни говор. Цела дикција Вијенца имала је бити народна.

Она (ја сад казујем ствари врло познате) то и јесте, потпуно. Речи, изрази, обрти, фигуре и компарације, начин казивања и причања, све је то скроз народно, да не може бити више. Све је тако како би народна песма саставила, или бистар сељак српски рекао. То је сам Вук осетио, и хвалио као најбољу особину Његошева писања, а његова хвала знате колико вреди. То је и без Вука јасно, одмах, на први поглед. Нема скоро места у Вијенцу које није очити доказ томе. Не могу од забуне да наведем ни један пример, јер је све пример за то. Све, од првог до последњег призора, од корица до корица књиге. Ма који облик узимала дикција, свуда остаје народна. Ако је причање, оно је као у народним песмама, слободно, широко, епско, без детаља, без потанкости, све само у крупним потезима. Ако је разговор, он је пун оних живописних израза, карактеристичних обрта, локалних алузија, све потпуно народнога кова, право правцато националних. Ако је тужаљка, сва је у народном духу. Тако и песма; тако све друго. Колико је дикција Вијенца народна, може се нарочито видети по оним пословицама, изрекама, компарацијама, причама, параболама којима кипти Вијенац. Личности Вијенца, наиме, изражавају се врло често пословицама, као што се и народ изражава. Кад Скендер-ага н. пр. има да каже владици како не могу две вере остати у земљи него да Срби ваља да се потурче, он то не каже чисто, правим изразима, именујући ствари како им и јесте име, него све обилазно, све пословицом, компарацијом, алузијом на неку причу. Још цео свој говор тако изведе, ни једанпут не помене ни Турке ни Србе, него одмах, после прве уводне фразе, окрене пословички. Ево вам цео говор:

„Ја се чудим, лијепе ми вјере,
„Какав даваш приговор, владико.
„Види је ли суда од два пића,
„али капе за по двије главе?
„Мањи поток у виши увире,

„код увора своје име губи
„а на бријег морски обојица.
„Оли чеде хватат у капицу
„да уљаник у гори заметнеш?
„Нико меда отле јести неће.
„Гониш камен бадава уз гору;
„старо дрво сломи, не исправи.
„И звјерад су исто као људи,
„род свакоји своју вјеру има;
„за кокошку и орла не питам
„но што стрепи лаф од гуске? кажи.“

Све је фигура, нигде прави израз; и сваки час друга. Таман једна престане, друга почне; и све једна од друге боља, изразнија, оригиналнија. Још су кратке, у по један два стиха, па ритмично следе једна за другом. Човеку је мило цитирати овакве стихове: то иде, то клизи, то тече, то пада, као вода кад пада с камена на камен, са шљунка на шљунак, непрекидно, увек из нова, никад да престане. Узмите још на ум да није сам Скендер-ага што говори овако; сви тако говоре, и сваки час. Наводећи његов говор, ја нисам најбољи пример изабрао: два писма (везирово и владичино) прави су образац за то, потпуно комаће овога фигурскога и пословичког стила. Свеједно. Читалац је, надам се, ипак могао видети колико овај начин чини дикцију народном, приближава је народном говору. Нису, међутим, ни фигуре и пословице једине што дикцију Вијенца приближавају том говору. Његош је погодио и онај фамилиаран начин изражавања којим се одликује говор простог народа. У Вијенцу врло често, место коректног књижевног облика, долази казивање фамилиарно, слободно, природно, на прескок, онакво како се води на улици, скоро небрежљиво; и то даје стилу много више живости и оригиналности. Кад Мандушић н. пр. прича како му је пребијен џефердар, он се овако изражава:

„А у раздвој боја крвавога,
„најпотоња која пуче турска
„(џефердара држах пред очима)
„престриже га, остала му пуста!
„по ремику кâ да трска бјеше.“

Остављам на страну оригиналност израза („раздвој“, „престрићи“), тачност компарација (кâ да трска бјеше“) и друго, па хоћу да укажем само на ову слободу изражавања, на ове инверсије логичнога реда које причање чине фамилиарним. Иде причање правилно, поступно, редом:

„најпотоња која пуче турска
„ . . . . . .
„престриже га . . . . . .
„по ремику, итд.“

али се од једном тај ред поквари и разбије, кроз коректну фразу пробије једна клетва („остала му пуста“) и једно објашњење („џефердара држах пред очима“) које необично дигне рељефност слике, и казивање постане фамилиарно. Тај начин казивања, као и сви други начини и процедуре које смо до сад побројали, дају дикцији Вијенца потпуно народни колорит. Она је одиста здрава, једра, пуна, сочна, готово набрекла народна дикција, каква је само могла и постати у оној великој класичној Вуковој периоди. И то је врло лепа страна њена; народни колорит је велика лепота дикције Вијенца.[1]

Не једина, наравно. То је само прва лепота њена. Дати чисти народни колорит дикцији, ретка је и тешка ствар, али је Његош, као што је познато, имао способности и за још ређе и теже огледе. Он је био нешто више него прост народни писац. Он је, сетимо се (ја сад могу само овлаш подсетити на ствари за које би требала читава студија да се потпуно развију), песник Луче Микрокозма, Мисли и других мислених ода и појема,

[1] Уз говор о овом, укажимо на ове сличности између Вијенца и народних песама. У Вијенцу: „распале ме ужаса пламови“ (ст. 80), у н. песми: „сад с' у мене распале пламови“ (Вук, IV, 51); у Г. В: „шћаше ли им мила вјера бити да издижу мирно у Рудине“ (ст. 344, 345), у н. п: „да од мира вјеру ухватимо да издигнем с овцам у Рудине“ (Вук, IV 518); у Г.В.: „крвника га ришћанскога нема, заклала га пушка црногорска“ (ст. 1911, 12), у н. песми то исто (в Вук, IV, 49 и 55); у Г. В.: „Турке мртве по тебе бројасмо, погодит се нигда не могасмо око броја колико их бјеше“ (ст. 1750—2), у н. п.: „око свашта те се погодише, ма се нигда згодит' не могаху око тока Пашића Османа“.

пјесник којега су многи велики филозофски и морални проблеми занимали, филозоф-песник како се у нас воли рећи, с оправданим поштовањем у осталом. А после, што ствар још бољом чини, он је (то нарочито у Вијенцу) песник јаких и узвишених осећаја, пуног животног искуства, развијеног унутрашњег живота, један од оних којима људски живот није непознат него су много страна његових сами осетили, искусили, проживели. Његош је у свом животу, и као владалац, и као човек, осетио горчину, разочарење, очајање од оне врсте коју само титански духови осете, они што живот и судбину човекову у целини угледају. Ти осећаји као и оне филозофске мисли које горе поменусмо, пробили су кроз ону простонародну дикцију какву је Вијенац имао, и дигли је много више но што је иначе она могла доћи. Та филозофска и осећајна страна Његошева, та његова друга, узвишенија природа, показала се испод просте одеће народног писца, и дала сасвим другу боју делу, племенитију и благороднију, вишу. Дело које је дотле садржавало само тачно ухваћене разговоре и причања безазлена света, открива одједном карактер високих лирских појема. Дикција Вијенца одједном постаје узвишена лирика. И то не малим делом, него на толиким местима! Кроз причања, кроз разговоре, кроз монологе, свуда избија та лирика, свуда се осећа тај високи песнички дух. Говорио владика, или игуман, или главари, или прост народ, увек се, посред просте народне фразеологије, укаже која висока идеја, рефлексија, медитација, у беспрекорној форми античке сентенције, високе химне, узвишене оде. Таман се поведе жив и загрејан сељачки разговор међу главарима, укрсти оштроумно и досетљиво надскакивање, распаше једно комодно и темељито причање, пође народна дикција широко, обилато, свестрано, и рашири се, разграна, нарасти и разлије се као море: а то се помоле, излазе, искачу, избијају, час овде час онде, и све више и више, и изгледају као безбројни гребени и острва у том мору, у том архипелагу, она сјајна лирска места, она места високе поезије у опште. По целом ткиву народнога говора просут је бисер овакве поезије. Ево вам примера како једно просто казивање нарасти до ванредно јаког лирског пасажа, кад је у рукама великог песника. Владика има да предложи Турцима да пређу у хришћанску веру, па, видећи сву мучност ситуације, пре но што заусти предлог обраћа се Богу за помоћ, призива Бога као што је обичај, хоће да каже оно обично „боже помози“, али пазите до које се висине дигне ово призивање (ја ћу цело место навести):

„Боже драги који све управљаш,
„који сједиш на престол небесни
„те могућим зажижеш погледом
„сва свијетла кола у простору;
„ти који си развијâ пращину
„испод твога трона свијетлога
„и назвâ је твојим мировима,
„те си прашак сваки оживио,
„насијâ га умнијем сјеменом;
„ти те књигу држиш миробитну
у коју су судбе уписате
„мировима и умним тварима;
„који си се милосно склонио
„дјејателне оживит чланове
„малом мраву кâ гордоме лафу —
„проведри ми више Горе Црне,
„уклон' од ње муње и громове
„и смућени облак градоносни“.

Место је постало потпуна ода. Једна проста идеја добила је достојанство високе религиозне медитације. Оно: „Боже... проведри ми више Горе Црне“ што је у ствари главна идеја, она која једино и има да се изрази, подигнуто је невероватно високо. Дигла га је она висока апострофа која му као увод служи. И какав увод! Једна химна од најузвишенијих. Па што су идеје у њој, да и не помињемо; али онај тон, ритам, музикалност фразе, мелодичност периода: како то иде, расти, диже се, увећава, поступно, сваким стихом, од фразе до фразе, од члана до члана, од коленца до коленца ове необичне поетске реченице! Ето таквим је пасажима

прошаран Горски Вијенац. Ено вам оно (нека ми се допусти да за тренутак наведем и које познатије место):

„Чашу меда још'т нико не попи
„што је чашом жучи не загрчи:
„чаша жучи иште чашу меда,
„смијешане најлакше се пију"

или, сем те невероватно чемерне строфе, оно друго, налик на то, игумново, где се мешају филозофија и познавање живота и узимају облик ванредно јаких сентенција, оно што почиње:

„Ја сам прошâ сито и решето,
„овај грдни свијет испитао,
„отрови му чашу искапио[1]...

и наставља се тако, а све у фином ритму, у оним каденцијама:

„у њ ратује . . . . . ."

којима и непрекидно понављање те фразе помаже, и даје живости, одсечности, наглашавања, јачег израза, и које потсећају на оно Дантово „per me si va..."; или онај други игумнов монолог („ја имадем осамдесет љетах") цео састављен из тако јаких стихова и изведен у том високом тону: све су то савршени обрасци тога стила, класични пасажи Вијенца, бесмртна сведочанства високе поезије Његошеве. Или она места у којима нема филозофије него је само чист лиризам, гô осећај изражен; сетите се како су она јака, још јача него ова, ако се може тако рећи:

„А ја што њу али са киме њу?
„мало руках, малена и снага,
„једна сламка међу вихорове,
„сирак тужни без нигђе никога.
„моје племе сном мртвијем спава.
„суза моја нема родитеља,
„нада мном је небо затворено
„не прима ми плача ни молитве..."

Све имате овде што је потребно да се овај осећај најаче изрази, и све у највећој мери. Ту је и енергија израза, и епска ширина компарација, и интенсивност контраста, и антична концизност сентенција, класична простота фразе, тон отмен и достојанствен, ритам, што год хоћете, не знате које је боље. И осећај, напослетку, величина и племенитост осећаја, оно што је кукавни Његош најинтенсивније осећао и што открива најбитније стране његовог унутрашњег живота. Цео лични роман његов ту је закопан. Зато ово јадиковање остаје генерално за дану ситуацију, на векове. Па после, знате ли оно мало место кад владика говори о својој немоћи и немоћи цела света да се зауставе недела турска; знате ли како је јако? Пазите:

„Крв праведна дими на олтаре,
„њиови се у прах развијаше,
„Земља стење а небеса њуте..."

Земља стење а небеса њуте! Каква је то огромна слика! Чиме је ту изражена немоћ! На елементе у природи указује се ту, њиховом сликом представљена су осећања човечанства, дат је овима најшири кадар који може бити. Па оно величанствено „небеса њуте", и не „небо" него „небеса"! Ово је, како се једанпут рекло о сличном стиху другог великог песника, „један од оних огромних стихова који у трен ока обухватају оба пола светска". И тако даље. Стихови су ови тако лепи да човек ужива цитирати их и дивити им се, али их има много. Доста је и ово да се читалац подсети како је дикција Вијенца пуна високе лирике. Доста, и да се види величина Његошева. И ко је до сад кроз целу расправу није видео, може је сад угледати. Оваквих ствари, одиста, нема него у великих песника. Оне дижу нашег песника високо, врло високо, до круга највећих светских песника. Ту се, просто, Његош дигао до неба и дотакао звезде својим песничким челом.[1]

[1] Ламартин има у једној песми посвећеној Бајрону (Premières meditations: L' homme):

„J' ai vidé comme toi la coupe empoisonnée".

[1] Ми смо раније, говорећи о композицији (II. гл.), обећали да „ћемо доцније видети још неке ствари" (сем тамо изнетих) које кваре композицију. Ево их у овој лирици. Његош је каткада увећавао призоре несразмерно зато што је извесне монологе и говоре који нису били врло потребни за радњу дела (игумнови н. пр.) хтео да развије до потпуних и довршених лирских пасажа.

Ни то није све. Његош је и више учинио, и дикција Вијенца има више лепота него што смо до сад видели. Ми смо и пре говорили да не треба у Његошу само један дар гледати, нити у Вијенцу само једну врсту лепоте. Сад то још више истичемо; сад, кад о дикцији говоримо. Јер нигде он није показао толико разних таленатa и способности, као баш овде у дикцији. Љ. Ненадовић казује на једном месту како се једанпут, на једном господском вечеру у Неапољу, Његош, умољен од дама и господе да им прича штогод о Црној Гори, рашћеретао и узео им причати. Свега је, каже Ненадовић, било у том дивном, слатком, гениалном причању: и речитости, заноса, одушевљења, инспирације; и бола, туге, горчине, песимизма; и смеха, шале, духа, досетака; свега, свију родова говора, свих врста стила и поезије, тако да је Ненадовић, који је ту само израз целе публике, остао задивљен пред толиким осведоченим талентима Његошевим. „Онда, додаје Ненадовић, Његош је говорио онако као што је у Горском Вијенцу писао.“ Врло је тачно ово поређење поезије Вијенца са овако описаним говором Његошевим. Много је тачније него што на први поглед изгледа. Готово да човек помисли да ни сам Ненадовић није знао колико је погодио ствар кад га је рекао. Одиста у Вијенцу има не један него више родова поезије. Чудно скоро изгледа и како су могли, у једном истом спеву, сви нађи места. Многа места тако су, свако за себе, довршена и изведена, да изгледају и рађена свако за себе, независно једно од другог, свако као нарочита песма или фрагменат, па тек после покупљена уједно. Горски Вијенац изгледа, услед тога, као збирка разноврсних покушаја песничких, као албум засебних скица и студија. Колико су поједина места овога спева различна по роду поезије, ево вам примера у клетви сердара Вукоте. Запамтили сте ону болну и узвишену поезију Његошеву коју смо сад осмотрили: е сад, погледајте колико је ова у клетви страшна, грозна, сурова, варварска. Пазите само како то ужасно звучи:

„У памет се добро, Црногорци!
„А ко чиња, бити ће најбољи;
„а ко изда онога те почне,
„свака му се сатвар скаменила!
„Бог велики и његова сила
„у њиву му сјеме скаменио,
„у жене му ђецу скаменио...“

па то тако иде у том ужасном тону, у оном одсечном ритму који ствар чини још страшнијом, у оним немилостивим стиховима који сваки за себе чини реченицу и каденцију, па просто бију, ударају као маљем по главама несрећних слушалаца:

„Ко издао, браћо, те јунаке...
„крвљу му се прелили бадњаци,
„крвљу крсно име ославио,
„своју ђецу на њ печену ио...“

Просто да се не помисли да је то писао онај малопређашњи песник! Никад, по тону и карактеру поезије које смо досад опазили, да се не надате и оваква места наћи: тако је овде тон дивљачан, зверски, нељудски! А ево вам још један пример за ту различност. Погледајте како је тек ово место различно од досадашњих:

„Фатима је струком дивота:
„очи су јој двије звијезде:
„лице јој је јутро румено;
„под вијенцем гори даница
„уста су јој паром срезана;
„усне су јој ружом уздене,
„међ којима каткад сијева
„сњежна гривна ситна бисера;
„грло јој је чиста филдиша,
„бјеле руке крила лабуда,
„над цвијећем плива зорњача...“

Ко би рекао да је ово о Фатими написао онај исти песник који је и горњу клетву написао? А ко би рекао да је и једно и друго учинио онај исти песник који је учинио оно: „Боже драги који све управљаш?“ И ко би, најзад, рекао, гледајући на ова три тако разнородна места, да су сва три за један исти спев писана? Одиста, Његош је имао разне дарове, и Вијенац има разне родове поезије. Нисмо дакле ми исцрпли све лепоте његове дик-

ције кад смо у њој нашли само народни колорит и узвишена лирска места. Има још лепота у њој, и ваљала би пространа анализа да се све потпуно и лепо избележи и оцени. Ми ћемо пак, слободни од тешкога задатка да такву анализу учинимо, а у овој последњој глави која је само једна кратка и забавна шетња „кроз Вијенац“, дати још свега две примедбе, управо свратити пажњу на две стране Његошева духа, на које нам се чини да није довољно пажње обраћано.

Једна таква страна је нежна страна Његошева. Не би човек рекао колико наш „песник гнева“ има и нежности, неке питомине, нечега финог и грациозног. Његош изгледа неки пут сасвим мио, љубак, чисто идиличан, ни налик на оног страшног и очајног титанског генија каквога смо мало час угледали. Његове су компарације и слике често нежне и грациозне, пуне неке нарочите свежине и милине, све са предметима које идиличари певају. Пуно има компарација са тицама, оним поетичним тицама, са славујем, јаребицом, лабудом; са цвећем после, ружама, класјем; са водом, још, росом, росним капљицама, потоцима, језерима, морем, нарочито морем; са сунцем, најпосле, зрацима сунчевим, пролећем, јутром, природом. Погледајте само колико их је и како су лепе. Она за Милоњића снаху н. пр.:

„Поче косу низ прса чешљати
„а танкијем гласом нарицати
„како славља са дубове гране“

Или она коју сватови певају (и то се донекле може узети за компарацију):

„Соко хоће високу литицу,
„соко тражи тицу јаребицу,
„јаребица танка и плашива...“

Скоро да човек помисли, за овај цитат, да и није из Његоша него из ког другог песника (чак се не види ни јужно наречје његово), из једног од оних старих што су у народним песмама тражили нежне мотиве. Или она из последњег кола:

„Како су се душе прађедовске
„над Цетињем данас узвијале!
„Играју се на бијела јата
„како јата дивних лабудовах
„кад се небом ведријем играју
„над образом свијетла језера.“

Пазите шта ту све нежног и грациозног има: и лабуди, и „бијела јата“, и небо ведро, и доле под њима језеро. Ја не знам шта би имало да се дода да слика буде грациознија; који елеменат недостаје у њој и њеном стафажу (и изрази су лепи: „над образом свијетла језера“.) Даље, она необично лепа компарација кад владика види да мора бити рата у којем ће многа младост погинути, па се обраћа овој и каже (цело место треба навести да се ствар потпуно разуме):

„Младо жито, навијај класове,
„прије рока дошла ти је жњетва.
„Дивне жертве видим на гомиле
„пред олтаром цркве и племена,
„чујем лелек ђе горе пролама.
„Треба служит чести и имену,
„нека буде борба непрестана,
„нека буде што бити не може,
„нек' ад прождре, покоси сатана:
„на гробљу ће изнићи цвијеће
„за далеко неко покољење.“

Цело је место красно и тако сетно, али га нарочито красе и чине сетним она прва елегантна и илустративна компарација („младо жито, навијај класове“), и ова последња, с цвећем на гробу, која тако нежно и мелодично развије и заврши онај почети период, жестокога тона, што је пред њом. После, оне друге све лепе компарације (прелазим на оне о роси, води, и др.), она позната н. пр.:

„како росне свијетле капљице
„уз веселе зраке на небеса...“

или она за очи хурија, хиперболична али врло карактеристична, и у којој су сви мотиви лепи:

„пред очима воде пребистрене
„ђе у двије свештене капљице
„предјел шири видиш божје силе
„но с планине у прољетње јутро
„што га видиш над бистром пучином“,

и многе друге које не могу све да изређам, него ћу само још једну слику тога

рода да поменем. То је она слика Цариграда коју Мустај-кадија разастире пред очима присутних:

„Сто путах сам у мојој младости
„из миндера у зору хитао
„на твој поток бистри и чудесни
„над којијем огледујеш лице
„љепше сунца, зоре и мјесеца.
„У небу сам, у мору гледао
„твоје куле и остре мунаре
„с којих су се к небу подизали
„у свануће, у дивну тишину....“

Слика чаробна, вилинска, пуна источњачке имагинације, као пренета из „Хиљаду и једне ноћи“. Сто грациозних предмета излазе вам пред очи: зора, свануће, дивна тишина, море „бистро и чудесно“, мунаре и њихове фине силуете које се у мору огледају; и то све у једној поступној, мелодичној поетској реченици! Ако још хоћете једну компарацију с јутром и пролећем, ево вам ова, колосална, која веома нежно изражава један од најглавнијих момената у спеву. Владика каже:

„Ох, да ми је очима виђети,
„Црна Гора изгуб да намири...
„душа би ми тада мирна била
„како мирно јутро у прољеће
„кад вјетрови и мутни облаци
„дријемају у морској тавници“.

И иначе, да оставимо овакве компарације, Његош има често нежних места, дискретних тонова:

„и наше су утирали сузе
„вјешти звуци дивнијех гусалах...“

Или онај почетак последњег кола:

„Бјеше облак сунце ухватио,
„бјеше гору тама притиснула,
„пред олтаром плакаше канђело,
„на гусле се струне покидале,
„сакриле се виле у пештере
„бојаху се сунца и мјесеца;
„бјеху мушка прса охладњела
„а у њима умрла слобода
„кâ кад зраке умру на планину,
„кад утоне сунце у пучину...“

Пазите само мотиве којима је изражена ова агонија Црне Горе. Облак, тама, „канђело“ које плаче пред олтаром, покидане струне на гуслама, виле које се крију од сунца и месеца, „мушка прса охладњела“ (само то, а не као оно енергично у првом колу: „смрад ухвати лафа у кључама“), слобода која умире — све (шта ћете кад све морам у суперлативу говорити?) најнежнији мотиви, најдискретнији тон; па она фина компарација на крају, и онај ритам, и оно музикално понављање речи! Или, напослетку, онај Мићуновићев одговор владици у првом призору:

„Не, владико, ако Бога знадеш...“

Прочитајте га, нећу у целини да га цитирам, него ћу само да укажем на нежни тон који је у њему. Мићуновић има да одговори владици на оне његове сумње у успех и очајање пред ситуацијом без излаза; тако је и кнез Раде имао (сећате се оног одговора). Али Мићуновић овде не говори ни налик на кнеза Рада. Ничега суровог, увредљивог, дивљачног: све благо, питомо, нежно. Нигде Мићуновић не напада владику, не протестује, не куне него га само теши, улива му наде, превија мелем на његове ране. Кад хоће да му каже да ће Црногорци сигурно победити, пазите како казује. Није му доста што му открива утешне хоризонте победе, него га и ту штеди. И кад победу слика, он пази да му се не омакне нешто црње боје. Неће н. пр. да му помиње барут, бој, непријатељску крв која потоцима лије, јер би то можда вређало болећива владику, него му само говори о „врсним момцима“, о момчадији у коју се ваља уздати. Па и ту неће да указује на ратоборност момака, крвожедност или што слично, него на здравље њихово, на „снагу“, „лакоћу“, „брзину“, „вјештину“, „хитрину“. Те речи одиста, једине падају у овом говору; са њима је само окарактерисана младост црногорска. И још је ова младост представљена као питома, чедна, побожна, хришћанска, која смирено иде у цркву и слуша „божју летурђију“, која само „око цркве“ води коло кад га једанпут поведе, којој је „тамјан“ што и витештво, која због

цркве и иде у рат.[1] Такву, ето, благу и утешну слику износи Мићуновић владици пред очи. И то све дискретно, обазриво, обилазно, у форми питања и као да указује на нешто у даљини:

„видиш ове пет стотин' момчади?...
„виђаше ли како стријељају?..."

или посредством алузија и компарација, као што је ова, тако елегантна и тако пластична и изразита (пореди млада Црногорца са соколом полетарцем):

„Тек соколу прво перје никне,
„он не може више мировати
„него своје размеће гњијездо;
„грабеć сламку једну и по једну,
„с њом пут неба бјежи цијучући",

из које, кад хоће да изведе закључак, изведе само овај, не може бити дискретнији:

„Све је ово некаква наука"

А све то, цео говор, прошара овако нежним речима:

„не, владико, ако Бога знадеш...
„ти нијеси саморана глава..."

Доиста, да није неколико места у којима Мићуновић покаже своју лавовску шапу, не би човек рекао да ово све он говори. Изгледа да говори чедна девојка, горска вила, муза која тихо шапће наду и утеху на ухо песнику, или мати која говори детету. Његош је, израдивши овакав одговор оном претходном говору владичином, начинио потпуно упоредну слику овоме. Оба чине целину и Његош је у њима оцртао две мене расположења кроз које је сам често пролазио, и између којих је управо цели живот његов осциловао. Његош је одиста, по свима се овим примерима види, имао нечега нежног у својем песничком дару.

Друга страна Његошева је сликарска страна. Има, то се могло и досад опазити, доста слика и живописних елемената у Вијенцу. Има епских, широких, само крупним потезима рађених а потпуно пластичних. Ова н. пр. о Иван-бегу:

„Б'јеле власе низ плећи просуо,
„б'јела брада више до појаса,
„руке старе, у њих мач и копље,
„крваве му руке и оружје,
„корацима броји турско трупје,
„скаче старац како хитро момче",

у којој је сваки стих по један нов елеменат слике, крупан и карактеристичан, а јак и изразит, тако да сви, и ако их је мало, дају пуну рељефну слику. Или ова, боље рећи ове две, о Обилићу:

„Паде Милош, чудо витезовах,
„жертвом на трон бича свијетскога.
„Гордо лежи велики војвода
„под кључевма крви благородне,
„ка' мало пр'јед што гордо иђаше
„страшном мишљу, прсих надутијех,
„кроз дивјачне тмуше азијатске,
„гутајућ их ватреним очима..."

такође пластична и у којој Обилић тако импозантно изгледа. Или ова тако узгредно и овлаш оцртана, а потпуна, и достојанствена, и погођена као компарација:

„Нови Граде, сједиш на крај мора
„и валове бројиш низ пучину,
„како старац на камен сједећи
„што набраје своје бројанице"

у којој је, у осталом, Његош дао израза једном свом давнашњем утиску, из ране младости, кад је, учећи прву школу на Топлој која је одмах уз Нови, свако јутро погледао мору на пучину и на онај стари живописни новски градић мору на обали. Или она класична слика која је, у исто доба, и слика из природе, она коју Мандушић оцртава причајући како се заљубио[1] у Милоњића снаху (ја ћу је већим

[1] Пазите на ове црквене и религиозне мотиве; њих има пуно у Вијенцу:

„да поджежем колико узмогу
„и ваш огањ свети на олтару,
„на олтару цркве и поштења" (ст. 2250—2) —

„Најсветије небесне храмове,...
„ја сам редом сваки полазио,
„насркâ се дима с жртвеницима" (ст. 2260, 2, 3) —

„Нема дана без очнога вида
„нити праве славе без Божића..." (ст. 2452, 3) итд.

[1] Медаковић, 115, прича како је Његош једном био у Пераству на купању, па преко пута његове куће, „била једна дјевојка која... често бацаше свој поглед на њега, а овај, још у младијема и најснажнијем годинама, не презираше ове умиљате погледе". То је, каже, било лети, 1846. године; дакле, баш кад је писао Горски Вијенац.

делом навести, и ако сам мало час нешто из ње цитирао):

„Кад пред зору, и ноћ је мјесечна,
„ватра гори на сред сјенокоса,
„а она ти од некуда дође,
„украј ватре сједе да се грије;
„чује да свак спава у колибе,
„тада она вијенац расплете.
„Паде коса до ниже појаса;
„поче косу низ прса чешљати,
„а танкијем гласом нарицати
„како славља са дубове гране.
„Тужи млада ђевера Андрију...
„тужи млада, за срце уједа,
„очи горе живје од пламена,
„чело јој је љепше од мјесеца,
„и ја плачем кâ мало дијете...“

која је сва скроз црногорска а ипак, са оном дугокосом Лорелај, и са оним дивним стафажем јесење ведре ноћи, тако елегантна, егерична, чисто прозрачна. Па онда има и друге врсте слика које још више сведоче о живописном дару Његошевом. Управо, не сликâ, него простих говора и причања што се дижу до потпуне слике, само зато што је све погођено у њима, што је пуно живописних детаља у њима. Ево н. пр. како Мартиновићи причају како су чули да су Турци ограбили Ружу Касанову (пазите само на сваки стих):

„Ми играсмо у колу с гостима,
„ређасмо се наоколо вином,
„докле пушка извише Пиштета
„пуче једна, и човјек покличе:
„„ко је витез, ко је добри јунак!
„„„поведе се робље црногорско!“
„Покличи се оној наругасмо:
„какво робље са сред Горе Црне?
„пјан, рекосмо, па мисли да поје.
„Докле двије, једна иза друге,
„цик, цик, опет издушит не даше,
„и кликује човјек као пријед.
„Оно није без некакве муке;
„ограбисмо пушке.....“

Слика сасвим жива и природна. Пре свега оно, „пјан, рекосмо, па мисли да поје“, сасвим је оправдано. Јер прво, како они пију, то им је прво објашњење за чудно викање онога, да је он пијан; а после, црногорско „појање“ је махом само једно протегнуто викање у једном тону, сасвим слично обичном дозивању оних планинаца са горе на гору, с главице на главицу. То чини слику потпуно логичном и разумљивом. Али слика је и жива, рељефна, и све у њој илуструје ону живост ситуације, и контраст који је ту, оно како коло игра а нешто се страшно догађа у даљини; све, и оно уплетање рефлексија и говора у причање, и изненађење које се у тим говорима види, и оне инверсије и слободе („докле пушка извише Пиштета пуче једна...“), које као да хоће да имитује глас пушке и радњу уопште; и оно у том погледу нарочито тачно и изразито „цик цик“, које се још слаже са живим темпом кола, и све друго. Одиста, све ово сведочи о живописном елементу Вијенца.

Свега, дакле, има у Вијенцу: и слика, и нежности, и лирике, свих врста лирике, без мало свих врста поезије. Све то игра, дрхти, трепери у дикцији Вијенца, као што у њој трепери, дрхти, игра и слика народа и земље, и слика скоро целог нашег народа и скоро свих земаља српских. Јер, ако сте приметили, Његош је нашао начина да у дикцији помене и Цетиње, и Ловћен, Ријеку, Црмницу, Никшић и Рудине, и овамо Котор, Нови и целу Боку, и чак Далмацију и Босну, и, најпосле, нашу лепу Србију.

„Зауставимо се. Ми смо дотакли многе дирке у намери да пробамо звук, и на све њих дух нашега песника одјекнуо је као какве силне, огромне оргуље.“ Тако је једанпут, на крају једне расправе, речено о Гетеу; тако, или без мало тако, можемо и ми сад, на крају наше расправе, рећи о Његошу.

Оцјене и прикази

Ватра, *роман Габријела д' Анунција.*

Ничији књижевнички таленат није био толико осумњичен, као дар младога талијанскога романсјера д' Анунција, када су се појавила његова прва дјела *Дијете љубави*, *Уљез* и *Тријумф смрти*. Ова три романа учинила су у Италији силан утисак. Она патетичност у радњи, оне личности, она њихова силна, страсна љубав у чије жице није нико тако топло, јако и осјетљиво ударао, оно хармонично, дотле непознато слагање и играње ријечима, довели су у први мах свијет у забуну. Она нечувена страст за чулним уживањима, она готово лудалачка сладострасност у првој серији романа скупљених под именом *Романи Руже*, повукла је собом масу читалаца, али и критичара. Докле су га једни хвалили и у њему поздрављали творца нове реалистичке школе, који је уз остало умео, као оно Вагнер ријечи и музику, да доведе у склад приједмет приповијетке са причањем, да обоје слије у једну обично љубавну симфонију, дотле су други видјели у њему вјештога кописту и ватренога поборника реалиста и натуралиста француских. Пала је ријеч и плагијат. А познати руски памфлетиста Буренин, у подлисцима *Новога Времена* од ове године, назвао је Д' Анунција просто књижевним лоповом, цитирајући читаве стране из дјела француских, руских и њемачких писаца, које је он позајмљивао. Млади писац још није пречистио своје рачуне са критичарима својим. Он још води оштру полемику с њима, доказујући да није ни од кога ништа узимао, нити кога копирао. Борба ова није га могла пореметити, он је продужио писати романе. Послије прве серије *Романи Руже*, објављена је друга под именом *Романи Крина*. И она је имала три романа *Дјевица на стјени*, *Милост и Благовијест*, од којих је само први изашао и равнодушно примљен. Увјерен, ваљада, да им није још вријеме, штампање ова друга два романа одложио је за доцније времена, а предузео радити трећу серију под именом *Романи Нара*. Од треће је серије овај чије име носи наслов овоме чланчићу, а за њим су у изгледу још два *Човјек Побјеђује* и *Тријумф Живота*.

Ватра је роман сасвим сличан *Исповијести* Алфреда де Мисеа. Д' Анунцијо је у њему описао односе једнога младога књижевника са једном чувеном умјетницом. У томе је сваки, са по муке, познао Д' Анунција и чувену трагеткињу талијанску Дузеу. — Стелијо Ефрена, јунак овога романа, млад и лијеп пјесник, „осваја женска срца". Његово име, његова појава, његова мила и топла ријеч, праве су мађије. Кад га види, жена, не знајући ни сама за што, почне губити свијест; кроз тијело јој пође топлија крв, у њој се разлијева полако осјећање пољубаца и загрљаја. Кад га чује, она пада ничке преда њ, готова предати се без ријечи и без борбе... То је нека врста Едмона Ростана,[1] којега би Сара Бернарова вољела.

Ефрена је дакле један од оних сујетних младића без срца, или са срцем које је давно спржено сладострасним наслађама; то је човјек који воли да је идол жена, и да цио свијет о томе говори. Млад, лијеп, чувен, — пролеће је ту, — па за што га онда и чувена глумица Фоскарина не би вољела? Њена љепота и младост су на измаку, јесен је ту. А у доба, када дође на раскрсницу са које мора поћи путем за старост, као да се управо снага отима из хладнога загрљаја старости, жене воле јаче, силније. Оне као да осјећају да им је то пошљедњи пут. И Ефрена воли Фоскарину, али она стрепи да ће је оставити и поћи за једном младом умјетницом чија слава сваким даном расти. У Фоскарини се бију два најужаснија осјећаја: сумња и вјеровање; не кида се више листак по листак од крунице бијеле раде и

[1] **Edmond Rostand** — срећни Пјесник *Cyrano de Bergerac-a* и *Aiglin-a*, у 31 години изабран за члана Француске Академије Наука.

шапуће: „воли“ „не воли“, већ се крше руке, раздиру груди, мисао губи, свијест мрачи. И откако га је заволела, њезин је живот у тој неизвјесности. Докле она искапљује горки отров љубоморе, дотле Стелијо то из прикрајка гледа. Он види како захучи бесно бујица љубоморе, па се утиша, како прождире пламен сумње, па се опет утули. Гледати такву борбу за њега је читава сласт, читава наука и поука. Пјесник је, па је жудан нових сензација, дотле нечувених и невиђених ствари. Глумица му одаје најскривеније тајне своје душе и срца, она му отвара очи за многе ствари, пред њима је читав нови свијет. Глумица му показује да наше радње не мора увијек покретати сладострасност и естетичко задовољство, да и изнад загрљаја има уживања; поред тога свијета има други један свијет, који се диже много, много јачи, много узвишенији, а то је душевни свијет у који се улази по трновитоме путу бола и туге. Фоскарина подноси нечувене муке од бола и туге, напреже се да свлада љубомору; и, најзад, послије ужаснога и узвишенога напора, предаје се својој судбини. Стелијо то гледа, изненађен, узбуђен и готово занесен овом мучном и крвавом борбом. Дошло се до границе онога што се ријечима казати може, и гдје почиње оно што се само дјелом изрећи може. Ефрену захвата одједном грозничава жеља да и он све осјети и оно мучање, и ону охолост, и оно понижење, да се у њему сав тај рат догоди да он однесе сличну побједу. Он би да живи тим животом; он би да понесе на плећима крст под којим Фоскарина посрће. Пред оном колосалном снагом једнога срца, па ма било оно срце једне прецвјетале лијепе глумице, овај сујетни пјесник, овај Дон Жуан, пада ничице. Слушајући откуцаје својега срца, а погађајући како је силно оно друго, њему се чинило као да чује звек чекића о тврди наковањ на коме се кује судба људска. У овим властитим ријечима пишчевим обиљежен је цио роман *Ватра*, који право рећи и није роман. Ту нема догађаја, ту нема какве било катасрофе. Кроз цијелу књигу само је дуг разговор овога сладострасног пјесника с увелом глумицом, који много личи на консултацију, каквога младога љекара или саслушање исљеднога судије, који, жудни славе и великога гласа, мећу своје пацијенте на најтеже муке интимнога признања...

Они који су га у оригиналу читали веле да је д' Анунцијо превазишао себе у погледу на форму коју је дао роману *Ватри*. Реченица тече и шумори као жива вода. Слоговима се титра а ријечима игра, те су неке стране у њему читаве симфоније, мало неразумљиве, али пријатне. То је нека врста лиричне сладостраности, која чини те, као нико досада, умије да у живим сликама сједини, и у лијепу хармонију доведе утиске, које добија споља са сликама које они стварају у његовој уобразиљи.

Д' Анунцијо је свој роман пренио у Мљетке; доба године у које се он догађа јесте онај размак времена између септембра и децембра, најмучнијих мјесеци у Мљецима; љубав коју описује, љубав једне прецвјетале жене. Он је намјерно хтио да ове три разне врсте слика стави једну према другој: јесен, расцвјеталу ружу и Мљетке, стару, тајнену варош гдје свака кућа готово има по какву мрачну и жалосну историју из прошлости. Низ слика, које дају ова три извора јаких сензација вјешто се спајају и излазе у лијепу хармоничну цјелину; нигдје једна другу не баца у засјенак, свуда се виде те три боје са својим нијансама. Гдје је Фоскарина, ту је јесен, ту и град Мљетачки...

Да бисмо дали бар приближну слику такве врсте навешћемо неколико редова из овога романа. Фоскарина је у очајању. Стелијо ће је издати. Отићи ће лијепој и младој умјетници са којом се она хвата у коштац да отме Стелија. У сузама шета крај морске обале, с црним мислима које су је притиснуле. У глави јој се врзмају стотину рђавих жеља: да хоће нешто Бог дати да њена супарница ноге поломи, да лице сагори, да јој се ма каква несрећа догоди која ће је унаказити. За тим у неколико долази к себи, јер осјећа да се те варварске жеље не могу остварити. Она стари, она то осјећа, узалуд јој мука, младост ће најзад надјачати, ако већ сада није; она нариче за својом увелом љепотом, она се јада на несталност људску. И у таквоме стању, које мора бити близу лудила, она види све око себе, око ње се диже оваква слика: „Савладана тугом повила се као да јој је јарам на врату. Сунчани зраци губљаху се у травкама које је њена нога газила, ту се задржаваху и онда као да се из травака дизаше зеленкаста свјетлост која је сунчане зраке бојила својом прозрачном бојом. Очи јој се

овлажише, кроз вео од суза њен поглед паде на лагуме који као да су се њихали. Нека бисерна сјајност опажала се у води. Блиједа магла омотавала је острва Лудости, св. Клемента и св. Сервилија, са њих, с времена на вријеме, кроз даљину одјекне какав угушени крик, као узвик каквога дављеника на морској пучини, а са лађа завије тужно тек сирена, или писне пиштаљка. Тишина је најприје страшна, па одједном пријатна".

Оваким је странама исписан цио роман управо овај двобој младости и сујете са љепотом на заходу. Свуда симболична метафора. Свуда слика реалисте који хоће сваки опис да дотјера према своме сну. И какве слике! Сви се слажу да ни један сликар до сада није са толико снаге оцртао тужне и величанствене Мљетке, као д' Анунцијо. Ево како он отприлике на једноме мјесту пише: „Као плавичасто млијеко у опалу што скрива многу ватрену искру и велики сјај, тако је и вода у лагунима крила у себи неку тајнену величанственост, коју су само удари весла кварили. Иза оне шуме од бродовља уленгеренога и непомичнога Сан-Ђорђио Мађоре,[2] личио је на пространу ружичасту галију чији је реп окренут Фортуни, која га је са висине свога сјаја мамила. Између њих пружа се рукавац Ђудека,[3] налик на мирну утоку у коју лађе натоварене сијоше ријечним коритом, носећи уз товаре сјечених и исцијепаних дрва, и цијелу природу удаљених шума одакле је дрво. А тамо од Шола гдје се, на ономе чуду од вратница кроз који народ улази, дизао био и црвен затворени зид да опаше тврди сноп господарских воља, есклавноски кеј пружао је свој лук ка Вртовима и Острвима као да би хтио да поведе миру и одмору природних облика мисао егзалтирану величанственим симболима умјетности. Па, да би ваљда допунили слику Јесени, чунови, претоварени воћем, клизали су по води налик на велике ките цвијећа пуштене низ воду, које је око себе ширило мирис с обала на талас гдје су се огледале вјечито слике торњева и црквених ликова...

Биоград. *Јов. М. Јовановић.*

---

[2] Санђорђио, Мађаре-острво.

[3] Ђудека-острво.

Др. Ђорђе Дера: **Аграрни покрети у старом Риму с особитим обзиром на данашње наше пољопривредне прилике.** *У Новом Саду 1901. (Књига Матице Сриске. Бр. 2.)*

Историја римског народа је непрекидна борба у два правца: с једне стране настојање цијелог народа за проширењем своје власти — борба спољашња, с друге стране тежња за равноправношћу економском и политичком и обрана постојећег стања — борба унутрашња. И једна и друга су забавне. Која од њих пружа посматрачу више забаве, зависи од тога, која је у опће борба дотичноме интересантнија, да ли она на бојном пољу или у политичкој арени.

Проучавање историје старих народа не би било тако важна грана људског рада и занимања, да она потиче само из пуке радозналости. Јер потешкоће, да се дође до историске истине, врло су тешке, а да и најрадозналији дух не би на по пута изнемогао и погледавши с тугом на поднесене напоре латио се рада који лежи у савремености. Али човјек не смије изнемоћи, јер познавање историје доноси и корист велику. И ако има велике разлике између народа и прилика, ипак између свих народа и свих прилика има доста оног опћега, које је с малом модификацијом вазда скоро исто.

Полазећи с овог гледишта смијем уствр дити, да је унутрашња борба римског народа много важнија Данашње доба рјешава већином питања, која су проузроковала ону унутрашњу борбу римског народа. Силно вријење у средини и другој половини деветнаестог вијека по цијелој Европи налик је на оне немире у римском грађанству од оснутка републике па даље. Кад би данас била државама главна брига размакнути границе своје, не би се могле много окористити борбом римског народа с извањим непријатељима. Прилике су сада тако силно промијењене, да се таква борба мора сасвим друкчије водити. — Друкчије је то с унутрашњим покретима у римској држави. Унутрашња је борба римског народа чисто економске природе. Ако игдје, то је овдје оправдано материјалистично схватање историских догађаја. Проучавање те борбе доноси нам корист, што данашње доба иде у сусрет великим промјенама у економском погледу. И немири у данашњим државама — искључивши државе с разним народима, гдје се

и нацијонални интереси тих народа укрштавају — потичу из неправедна односа рада и заслуге. Данашње државе колико се старају да одрже интегритет својих граница, исто толико настоје да задовоље све грађане своје уводећи корисне реформе за побољшање економског стања сиромашнијег свијета. Данашња борба аграрaца против капиталиста има много заједничког с борбом римских пучана (плебејаца) с властелом (патрицијима). Јер и борба у Риму, премда је ишла за политичким тековинама, имала је своју клицу у неједнакој подјели материјалних добара и одржавању тога неправедног стања.

Видећи колико „савремености“ има проучавање ове борбе римског народа, прелазим на садржај књиге које натпис горе исписах. Задаћа је овој књизи, да представи економску борбу римског народа у њеној узрочној вези, да истакне погрешке које су чиниле заинтересоване странке, затим да представи економско стање у Угарској, нарочито тамошњег српског народа. Књига је подијељена у шест одсјека: I. Увод. II. Пољопривредно стање у старом Риму до аграрних покрета. III. Аграрне борбе до великих реформа браће Граха. IV. Браћа Тиберије и Кај Граси. V. Аграрне прилике након смрти браће Граха. VI. Додатак: Поглед на пољопривредне прилике у Угарској, нарочито српског становништва. У првом се одсјеку — Уводу — истиче важност аграрне борбе по читав државни римски живот; тумачи узрок тој борби и свршетак њезин; истиче се сродност данашње борбе између аграрaца и капиталиста и ондашње између пролетаријата и богаташа. Као главни узрок пропасти римског сељака наводи се: 1. *кајшарство*, које је у римској држави врло цвало, 2. *окупације државног земљишта* (ager publicus) од стране патриција, 3. *установа ропства*, 4. *царинска политика* римског сената. О штети кајшарства не треба ријечи трошити: то зло и данас сапиње велик број сиротиње. Није користило, што се одредила највећа камата 10% касније $8^1/_3$ %, а најпослије $4^1/_6$ %, кајшарски се занат и даље тјерао. Томе је приступила неправедност при подјели државног већином освојеног земљишта. У Риму је био обичај, кад се какав страни народ савлада, да му се одузме један дио земљишта и прогласи државним имањем (ager publicus). То се државно имање давало на уживање римским грађанима, али само властели. Имање је припадало држави, која га је могла од посједника ваздa натраг затражити. Но то је она врло ријетко чинила, већ и зато што је државна власт — бар с почетка — била једино у рукама властеле. Установа ропства шкодила је римском сељаку као што данас шкоде машине малом посједнику а фабричка производња занатлији. Римски велики посједник имајући у својим робовима врло јефтине раднике чинио је сиромашном сељаку двоструку штету: одузимао му прилику зараде и због јефтина рада обарао цијену житу и другим пољским производима. Најпослије и сам сенат у својој ограничености, да би у миру одржао гладни пролетаријат градски, укидао је царину на жито, ушљед чега је жито из Сицилије и Африке плавило све тргове италске и тиме обарало цијену домаћем италском житу. — Народ је сеоски сиромашио и западао у све већу зависност од богате властеле. С тога му није било од користи, кад се касније прогласила равноправност римских грађана. А римској држави бијаше сељачки сталеж главна потпора. Док је овај снажан био, била је и држава снажна. Земљорадња бјеше главно занимање старог Римљанина. Па и касније кад се развила трговина и индустрија, сматрали су Римљани агрикултуру најчаснијим занимањем. За сенаторе знамо да им је било законом забрањено свој новац и у што друго улагати до ли у земље. С тога су аграрни покрети били од велика значаја по цјелокупну државу.

Те аграрне покрете, како их је и писац ове књиге лијепо изложио, треба да замислимо овако.

За краљевства није било аграрних покрета, већ из разлога што тада није ни било велике разлике у имању. Осим тога и сами краљеви бринули су се за сиромашнији свијет; за краља Тарквинија Приска знамо да је био особито наклоњен нижем сталежу — minores gentes, како Ливије каже — не можда из неког човјекољубља него из политичког рачуна, што је требао јаку странку у сенату и народу.

Послије краљевства успостави се аристократска република — појава врло обична у свих старих грчких држава. За краљевства имађаше државну власт краљ и донекле сенат, за републике остаде та власт у рукама сената — представника богате властеле. Примјерима грчких др-

жавица доказано је, да је за широке слојеве народа гора олигархија или аристократска република него ли монархија. Јер краљ, макар и тиранин био, такав је за све грађане, док олигархе воде вазда интереси своје странке. Тако и римска властела бринула се само за свој сталеж а прости народ искључивала од свих повластица. Нарочито га је трла материјално. Не прође више од петнаест година након тога како се основала република, а у Риму завлада тако силно незадовољство, да се прости народ исели на Свето Брдо (познато под именом **Secessio plebis in Montem Sacrum**). Народ је био силно задужен, а закон у том погледу врло строг: вјеровник могаше дужника себи присвојити и поступати с њиме као с осталим робовима. А државно имање дијелило се само међу патриције. Након обећања од стране сената врати се народ у Рим. Главна му је тековина тада било право избора народних трибуна. Послије се наставља борба још већим жаром. Неуморни трибуни мировали су само онда, кад би држава дошла с поља у опасност. Толико су пута трибуни гледали да учине крај јадноме стању својих саплеменика подјелом државне земље на парцеле међу прости сиромашни свијет — све је било узалуд; јер су посједници употребљавали сва средства да се та подјела не оствари. Чак ни онда, кад је прости народ у политичком погледу све постигао, кад су се патрицији и плебејци пред законом потпуно изједначили, није се могао прости народ и економски ослободити. Јер његови главни помагачи у војевању за политичка права — богати плебејци, који су обогативши се тежили за једнакошћу с патрицијима — остављали би га, кад би настојање трибуна ишло за материјалним пробитком простог народа. Ту би се богати плебејци нашли одмах у једном колу с патрицијима, својим противницима. Толику моћ имају материјални интереси! Сиромашнијем се свијету помагало оснивањем колонија. У новостечене земље слали би сиромашније ратаре и ту их насељавали. Држава је одатле имала двогубу корист: ослободила би се једног дијела пролетаријата, тог вјечито незадовољног и опасног елемента, а опет су колонисти били главни ослон римској власти у страном народу који би се мало по мало и полатинио. Али дође доба када римска држава постаде сила првог реда раширивши границе своје по цијелој Италији и изван ње. Тиме дођоше Римљани у додир с Грцима и источним народима. Колико је овај додир с Грцима благотворно дјеловао на тадашњу примитивну литературу и умјетност римску, толико је онај с Истоком штете нанио, јер се богатство и раскош усели и у до сада непокварени Рим. Издаци, који прије бијаху врло малени, наткрилише приход у многим породицама. Осим тога дуги ратови одучише римског сељака од земљорадње. Додајмо још установу ропства и рђаву државно-економску политику римског сената — о штети ових фактора говорило се горе — и онда није чудо, што је земља све то више излазила из руку малих посједника и усредсређивала се у рукама богаташа. Узалуд је била проглашена републиканска једнакост. „Суверени“ народ сакупљен у скупштини народној бијаше само лутка у рукама силника Чак и трибуни давали су се материјалним пробицима завести од богаташа, да су радили против интереса простог народа.

У другој половини другог стољећа пр. Хр. силазе у политичку арену браћа Граси. Обојица се боре у корист простог народа — с том разликом, што старији Тиберије доноси само аграрни закон у корист римске сиротиње, док млађи Кај осим аграрног закона уводи друге разне реформе у чисто демократском духу. Али те реформе помогоше римском народу само за тренутак. Позната је трагична погибија обојице Граха. Реформе њихове биле су врло кратка вијека. Реформе млађег Граха на политичком пољу одржале су се и дуље, но против оних на економском пољу употријеби реакција сву своју снагу. Забрани се диоба државних земаља, а посједници тих земаља постадоше власници њихови. Кад знамо да су скоро све државне земље имали у рукама богаташи, видимо ко се је окористио таквом забраном. Како ли је реакција била безобзирна у обрани својих материјалних интереса! — Долази доба Сулино. Сула је оличена реакција против реформама браће Граха. Све његове реформе носе биљег аристократски у политичком смислу. Политичка права одузима народу а даје их сенату. У економском погледу не брине се за сиротињу римску: сељаке и градски пролетаријат, него дијели земље својим војницима. Стање римског сељака бива све горе. Земља се све више сакупља у рукама мањине — латифундије, та не-

воља римске државе, бивају све веће. Има и касније покушаја да се помогне сељачком сталежу, али без успјеха. Тек Цезар учини својим аграрним законом, да се макар и мален број сиромашних породица помогне подјелом државне земље и оснивањем колонија. Цезар је у опће ишао на руку тежњама простог народа, ако нијесу долазиле у сукоб с његовим политичким циљем. У осталом Цезаров реформаторски рад би прекинут руком убица његових. Цар Август није обраћао довољно пажње економским приликама римског народа. Оснивао је, нарочито по границама, колоније, но ове су имале више војнички значај. Једино се бринуо за градску сиротињу и чинио јој многе олакшице у набављању животних потреба. — Ни за доба царства није се стање римског сељака побољшало. Ријетко су на пријестолу римском сједили мудри и увиђавни цареви. Једина лијепа појава бијаше насељавање германских племена на опустјелим државним добрима. За државом се поведоше и приватни господари и тиме доби римска држава двоструку корист; у моралном погледу: помлади се и латински живаљ, у материјалном: Германи као ваљани раденици дизаху плодовитост тла и даваху држави односно приватним власницима велике приходе.

Ово би био кратак пријеглед аграрних покрета и економског стања у римској држави, како је представио писац ове књиге. У Додатку овој расправи износи писац пољопривредне прилике у Угарској, нарочито тамошњег дијела српскога народа. Те су прилике, како их писац представља, врло неповољне, тако да скорашњи немири међу сељацима Угарске нипошто не изненађују. Писац налази оправданим и најновији покрет угарских аграрaца и ставља свакоме на срце да такав аграрни покрет не сматра пошљедицом социјалистичке агитације већ пошљедицом кукавног стања већине угарских земљодјелаца. Као узроке неповољних економских прилика у Угарској наводи писац ово: 1. околност да нема сразмјере у посједима, јер око 40% од цјелокупне земље чине велики посједи од 1000 јутара па на више, док 37% земљодјелаца нема ни педља земље; 2. неправедну порезну систему; 3. величину земаљских пореза и разних муниципијских и општинских дажбина; 4. скупи кредит и гадни обичај лихварења; 5. веће животне потребе, од којих су многе уображене. А као лијекове овог худог стања предлаже: 1. да држава своју земљу не даје под закуп богаташима и великим посједницима него малим посједницима и оним тежацима који ни мало земље немају, раздијеливши дакако земљу у мале парцеле; 2. предлаже праведнију систему порезивања, на име поступну (прогресивну); 3. да се настоји што могуће више снизивати државне и општинске порезе; 4. да се лихварство строго казни, а да се оснивају штедионице и други новчани заводи, у којима ће сељак доћи до јефтина кредита; 5. да се подиже домаћа индустрија, која ће вазда моћи сиромашнијем свијету давати сталне зараде, па се овај не ће морати селити у туђину; 6. да се оснивају земљорадничке задруге и друга пољопривредна удружења, која ће унапређивати интересе земљорадничког свијета; најпослије опомиње и сељане да рационално живе и мало троше, па да не товаре на се сувишне и непотребне терете.

Прелазећи на пољопривредне прилике српског народа у Угарској износи писац доста неповољну слику тих прилика. Осим оних узрока, који сметају развитку економског благостања у цијелој држави, истиче као нарочитуману тамошњег српског сељачког свијета велики раскош у свему, нарочито у женском одијелу. С тога препоручује истрајан рад и штедњу. Много је шкодило сељачком свијету и укидање Границе, јер је тако нестало старих и великих задруга. Писац приговара и садашњој управи манастирских земаља и предлаже да се манастирска земља даје сељацима под закуп. Најпослије се осврће на најновији покрет међу тамошњим земљодјелцима: на оснивање земљорадничких задруга, од којих очекује велику корист по сељачки сталеж.

Писац ове књиге потпуно је дорастао задаћи коју је себи поставио. На свакој се страни јасно види да сасвим влада предметом о коме пише. Аграрни покрети у Риму представљени су одвећ великом јасноћом и тачношћу. А што књизи даје особиту топлоту, то је нека меланхолична туга, која се протеже цијелом књигом. Писац има милосрђа према јадним римским пролетарцима, њега боли неправда коју им наноси привилегована класа богате аристократије. Ипак није у своме просуђивању неправедан. Свако демагошко средство, било оно и у корист простог народа

употријебљено, осуђује без разлике. Тиме само стјече повјерење читаоца који му радо шљедује у просуђивању прилика.

У Додатку, гдје говори о економским приликама свога народа, уродила је ова туга патријотском болу. С тога мора ружна слика економских прилика још више потрести душу читаочеву, кад види да и онај, који ту слику пружа, жали што је мора такву пружити.

Вриједност ове књиге лежи и у томе, што се вазда истиче зла страна којег покрета или које појаве а у исто доба указује на начин како је требало радити. Тиме се и читалац упушта у критику догађаја, а то и јест главно што од историских наука очекујемо, на име једну појаву правилно оцијенити. — Књига је осим тога пуна корисних биљежака испод текста. Особито су за похвалу статистички наводи, који би се иначе морали тражити на више страна и до којих није вазда лако доћи.

У стварном погледу немам овој књизи шта приговорити осим ове двије ситнице. По ономе, што је споменуто на стр. 48. и 49., изгледа, да писац не сумња у битност оних приједлога Лициниjевих и Секстијевих о отплаћивању дугова и диоби државних земаља. Први је сумњив, јер је сам по себи нејасан, а други с тога, јер претпоставља велик број посједа који су имали више од 500 и 1000 јутара — а то у оно доба (367. пр. Хр.) није вјероватно. Признајем да књизи не наноси никакве штете ни вјеровање у битност тих двају приједлога.

Крупнија је ситница на стр. 147., гдје се између осталих разлога опадању броја робова у римској држави спомиње и то што није робовима било слободно ступати у брак. То не стоји. Баш напротив: господарима је било у интересу да се **familia** множи на јефтин начин. Дакако да тај брак није имао правне вриједности. Дјеца нијесу припадала родитељима него господару.

У формалном погледу приговорио бих писцу понајприје, да је био преопширан, да је ствар одвише развукао. Ја мислим, да се дало много краће извести без штете за јасноћу. Вјерујем да је забавно све што у књизи пише, али све не стоји у вези с основом ове књиге, а осим тога се многе ствари често понављају. Тако у II. одсјеку (Пољопривредно стање у Риму *до* аграрних покрета) прелази писац често преко наслова овог одсјека; спомиње што се могло згодније рећи касније у другом ком одсјеку, а често и рекло. Често понавља исте мисли, ма да не видим разлога. Тако се о покретима против лихварства у II. вијеку пр. Хр. (стр. 22 и 23) дало згодније говорити у III. одсјеку. Понављање сам опазио на овим мјестима: стр. 3 и 20 (о узроцима пропасти римског сељака и малог посједника); стр. 11 и 70 (Римљани противници заната и трговине); стр. 21 о рђавој економској политици римског сената, док се о истој ствари говори у Уводу стр. 3 и сасвим опширно на стр. 64; стр. 25 и 38 (о државном имању — **ager publicus**); стр. 26 сл. и 33 сл. (о стању сељачког сталежа за краљевства и републике); стр. 27 сл. и 60 с биљ. и 104 (зле пошљедице разлике у имању); стр. 28 и 53 (о сеоби сиромашног сељачког свијета у колоније); стр. 29 сл. и 63 и 113 и 141 (о рђавим пошљедицама установе ропства); стр. 41 и 47 (како су плебејце у политичким акцијама потпомагали богати им суплеменици); стр. 57 сл. и 63 (зле пошљедице дотицаја с Грчком и Азијом); стр. 142 и 145 (опадање становништва — безбрачност); стр. 144 и 149 (похвала Германа). — Сасвим је сувишна она дигресија о вину на стр. 69; исто тако о робовима римским на стр. 29—32, нарочито на стр. 31.[1] Овдје је писац био преопширан, док је говорећи о равноправности трибутских и центуријатских скупштина на стр. 35 сл. и 52 био врло кратак, тако да ће лајику та мјеста остати сасвим нејасна. — Ако још исправим, да цитат на стр. 27 биљ. 2: **Auri sacra fames** није из Хорација него из Вергилијеве Енејиде III. 57 и споменем да се каткад у језику осјећа неки страни дух и налази по која језична грјешка,[2] било би све што имам овој књизи приговорити.

Ипак сви ти приговори не умањују вриједности ове књиге. И ми треба да смо захвални и писцу што се латио овог по-

---

[1] Кад бисмо у II. одсјеку одузели оно што се касније понавља и што је сувишно, био би тај одсјек врло мален. И заиста је цио овај одсјек сувишан, јер се сав могао подијелити међу остале.

[2] н пр. долњи (стр. 17), дољни (стр. 58). раскошом (стр. 22, 64, 192), петролејом (стр. 160), безпримеран (стр. 56), проузроковаше-имперфекат (стр. 57); вухерај (159, 163), вухеровање (162); ред ријечи на крају стр. 18 (Старе републиканске врлине .... насупрот стати); исто тако на крају стр. 66 (Код сваког купа .... сасвим искључена).

сла и Матици што је примила и издала овај рад. Јер осудити Матицу, што је издала књигу која говори о старом Риму, моћи ће само онај, који само наслов прочита а књиге не отвори. Међутим читајући ову књигу свако ће се на свакој страни све то више увјеравати, да је ова књига врло савремена и да њен писац стоји на сасвим модерном становишту. Завршујући мислим да не ћу претјерати, ако устврдим, да би ову књигу требало не само читати него и студирати.

Мостар *Милан Ђуковић*

Милан Андрић: **Слике из мог албума.** *Књига прва. У Темишвару 1901. Јужно угарска штампарија Томе Д. Ђировића. Цијена 2 круне.*

Још у *Даници*, *Јавору* и *Стражилову* сретамо се са именом аутора ове збирке а у новије доба донијело је и *Бранково Коло* неколико слика из тога албума. У овој књизи штампане су већином успомене пишчеве и односе се на многе познате личности из недавне прошлости. Зато оне и имају извјесне привлачне снаге за читаоце. Писац је често сухим стилом изнио неке догађаје само да буде што ближи и истинскији свом сижеу. Кад је још у нашој белетристици владао романтицизам са свим својим особинама, Милан Андрић писао је без силних уздисаја, без плачевних сцена и без афектације. Зато његови радови изгледају да носе на себи обиљежје писца реалисте. И кад би гдјегод Андрић и покушао декламовати, по неодољивом обичају времена, то му обично није лијепо стајало. Цјелокупна обрада пак показује да је писцу више стало до саме ствари коју приказује него до начина како је приказује. Теме су већином интересантне. А неизвјештаченост у обради и потпуна лежерност чине ове слике угодним. Дух који веје кроз ове приказе тако разних сцена и догађаја, има неке извјесне топлине и интимитета. Многа од ових скица има своју тенденцију и показује пишчев поглед на свијет али многа мјеста изгледају као сухопарно кронично биљежење без потребна колорита и живости приказа. Не упуштајући се у потање излагање сваке приче на посе ми препоручујемо ову збирку старог познаника српске лијепе прозе.

Горски Вијенац.

Владике црногорског Петра Петровића Његоша. Штампарија Браће М. Поповића у Новом Саду 1901. 16⁰, 124 стр. Цијена 1 кр. и 60 потура.

Књижарница Браће М. Поповића у Новом Саду користила се прославом Његошевом и издала у својој наклади *Горски Вијенац*. У књизи се налази и предговор без потписа а и коментар неким ријечима, именима и изразима којих много опширније налазимо у Решетаровом издању и из ког је издања и ова компилација потекла, не напоменувши то ни једном ријечју. Зато је редакција овог издања и нашла за вриједно да прећути своје име. Наклада знајући то, протурује своју књигу, не пославши је ни једној редакцији на приказ, у увјерењу да ће мимоићи заслужени прије кор. Поред Решетареве редакције *Горског Вијенца*, ми ово издање не можемо препоручити.

Ueber die Montenegriner, *Briefe aus Cetinje aus dem Jahre 1878. von Ljubomir P. Nenadovics, übersetzt von Milena Miladinovics. Ung.-Weisskirchen. Buchdruckerei Peter Kuhn, 1901. 176 страна.*

Похвалан потхват госпође Миладиновићке да њемачкој публици прикаже интересантна писма о Црногорцима од Љубомира Ненадовића заслужује особиту пажњу. Српска лијепа књижевност и онако је слабо, скоро никако, заступљена у Њемаца и кад се што појави то је обично у часописима или подлисцима политичких листова дохваћено без икаква избора а почесто и у слабом пријеводу. Овдје истичемо нарочито смишљен избор шта да се преведе и прикаже једном страном народу из тако слабо познате српске књижевности. Ова писма носе значајно обиљежје једног дијела нашег народа које ће бити интересантније за странце него који други рад, који неби имао тих особина. Јуначка дјела Црногораца, њихова лаконска збијеност мисли и одлучан карактер заслужили су да се знају и у страном свијету. Преводилац у свом предговору каже: „Пошто је посао, коме сам са задовољством посветила више недјеља свога времена, готов за штампу, нећу пропустити а да не упутим неколико ријечи на поштоване читаоце и читатељке, неколико

ријечи које од срца долазе и које опет треба до срца да продру.

Како можда ни један народ и земља нису тако мало познати у ширим круговима, као црногорски, то сам радосно и с љубављу пришла раду, да преведем прву свеску познатог српског књижевника Љубе П. Ненадовића *о Црногорцима*. На ово ме је потакла жеља, да би свијет дознао истину о Црногорцима. Много ће се штошта у овој књижици држати као претјерано ал' ја зато напомињем оне пјесничке ријечи: „Willst den Dichter du verstehen, musst in Dichters Lande gehen."

Црногорци су још од прије важили као тврђава против Турака и зато се нису могли, све до скорашњег времена, културно нарочито развијати. А кад их човјек изближе заиста упозна, мора се дивити, како се у њих особито истиче поглед на јунаштво и част. Њихова је земља већином дивљи камен али њихова срца су постала чисто злато; у оним пак земљама гдје земља нуди пуна крила злата, ту, на жалост, срца постају каменом. Свакако је чудновато како Црногорци љубе ону земљу која је на многим мјестима према њима маћеха.

При свршетку споменићу још, да прва свеска Љ. П. Ненадовића има само десет писама, ја сам пак држала за умјесно и једанаесто додати, којим друга свеска почиње. Чим будем доспјела издању и осталих девет писама из друге свеске."

ПОЗОРИШТЕ.

* Још ове године давана је у Загребачком позоришту премијера *Кнегиња Јелена* од Иванова, бившег уредника *Života*, а сад је изишла у књизи коју писац назива *Босанском легендом* у четири чина. Оцјењивач *Бранкова Кола* напомиње да је то: прастара прича, поникла још у доба дјевице краљице Семирамиде, те хладне љепотице жене без љубави, што убија сваког свог милосника кад га се засити. Ова прича нашла је нову варијанту у *кнегињи Јелени* и то у драмском облику. Писац је донекле одступио од старог фазона, како се обично цртао овај демонски карактер; одступио је у толико што је до сад изнашан овај карактер као нека необјашњива демонска природа, која из необјашњене а урођене злоће убија, јер јој читав организам то заповиједа. Кнегиња Јелена убија, али она ипак није без осјећаја, она је примчива за љубав и осјећаје, које љубав буди. Из њених се ријечи даје наслућивати да се њена демонска природа не би развила, да се у доба кад је почела осјећати љубавну жуд намјерила на јунака, који би њене претенсије потпуно задовољио, да је одмах наишла на Југовића. Она сама вели: „Снијевала сам о јунаку који ће доћи изненада. Дуге и дуге ноћи пробдила сам слушајући ромон Дрине — као да о цјеловима шапуће, о витезу, који ће пусти мој живот оживјети сјајем љубави своје. Сваки дрхтај његове душе да буде мој — да заборави на све, да презре све, да буде мој и само мој, да живи у љубави мојој, да умре у мојем наручју. — То је био мој сан." Она у тежњи за безграничном љубављу без сумње није у својим досадањим милосницима нашла оно, што је тражила и за то се ваљда та пјесничка силна душа прометнула у женског демона. Она дакле није по првобитној природи демон, кога нешто из унутрашњости гони без права разлога на злоћу но и ако није таква, ипак она не губи ништа од своје занимљивости за трагичара пјесника, јер је овдје пјесник нашао нову трагичну поенту — она се најзад заиста прије свега заљубљује а сувише још баш у Југовића, чијег је брата Гојка дала убити. Трагичан је конфликат тим занимљивији и дубљи, јер она љуби и каје се, па хоће да Југовићу љубављу својом врати оно што је у брату изгубио, што је дакако немогуће. У самој драми пак није њен карактер толико јасно насликан, да је потпуно разумљив, а ток саме радње не доприноси сасвим његовом објашњењу, те смо ми на крају крајева у недоумици, да ли да је управо жалимо или да налазимо, да је њена пропаст потпуно праведна по моралном закону. И Југовићев карактер није ексактно изведен. Он и сувише нагло, без икакве борбе одмах у првом тренутку састанка, пада на кољена пред њоме, очаран њеном љепотом, и обузет неодољивом љубављу, да одмах сјутра дан савлада своју љубав и казни смрћу

Јелену. Баш те двије тешке борбе препуне дубока психолошког интереса, требале су нам се темељније приказати, а да живахан ток радње не страда. Иначе се свугдје (осим два слабија мјеста) показује да писац располаже са великом модерном драмском техником, која чини да човјек с великим интересом драму дочитава. Што на доста мјеста смета ипак илузији јесте, то, што му је стил на доста мјеста афектиран без праве пјесничке непосредности. Натуралистичком чистом тону, у коме се читава драма приказује, сметају бомбастична епитета, јер стил може и мора бити патетичан у сценама гдје страст говори, али ваља добро разликовати патос и афектацију. Исто тако сметају честе „неподопштине" у језику. У цјелини пак чини драма повољан и пријатан утисак, лијепо распоређеним материјалом, живахном и природном радњом, живим фигурама, које осјећају и раде, и најзад самом идејом, која овако природно третирана буди у човјеку сила осјећаја и гони га да о њој размишља.

Vienac, приказујући ову књигу и замјерајући јој доста са свог становишта, које се коси са модерним схватањем књижевних тежња, завршује приказ овим ријечима: „Техници, нарочито архитектоници драме, нема приговора. Ту је вођа хрватских модерниста остао код праксе старе школе, пак то и јест главним узроком успјеху те драме и на позорници и у литерарном погледу. Оно, што је у њој модерно, то јест неексистенција више идеје етске тенденције, затим ничеанизам мишљења и осјећања главне јунакиње, јесу недостатци те драме. Да није тих недостатака, био би успјех те драме још већи и трајнији а њена литерарна вриједност већа и неоспоривија".

* Борисав Станковић прерадио је своје позоришно дјело *Коштану* за коју је црпио материјал из врањског живота. У комад су унесене нове оригиналне пјесме, те ће се ово дјело, тако прерађено, играти још овог мјесеца. Коштану ће играти и овог пута госпођа Тодосићка а у новој преради је још нарочито разрађена и проширена интересантна улога госп. Илије Станојевића.

* *Позоришни Лист* почео је у свом 20 броју доносити низ чланка под насловом *Драмски занат* од разних најмодернијих француских драматичара, у којима се на занимљив начин говори о писању и садржини драме.

* Од неког времена бави се у Мостару путничка позоришна дружина Д. Гинића гдје са лијепим материјалним и моралним успјехом приказује, већином, одабрана дјела из српске и свјетске књижевности. Познато је са колико невоља и препрека имају, обично, овако путничке дружине да се боре али уложена енергија и потпуно заложене силе за што бољим успјехом показале су колико вриједе баш у *Српском Позоришту Д. Гинића*. До данас су прешли преко позорнице ови комади: *Балканска царица*, *Мадам Мангоден*, *Звонар Богородичине Цркве*, *Разбојници*, *Контролор вагона за спавање*, *Војнички бјегунац*, *Позоришне глупости*, *Отело*, *Циганин* и *Трилби*.

* *Позоришни Лист* доноси овај извјештај: У Хрватском Земаљском Казалишту била је 2. октобра о. г. ријетка прослава, опроштајна представа Иване Сајевићке и прослава њеног четртесето-годишњег глумовања. Дошло се у позориште на ту прославу с осјећајем пијетета према традицијама и прошлости овог хрватског Талијиног храма. Осјећало се, да се први полувјековни одсјек позоришног живота — завршује одласком знаменитих личности, као што су: Мандровић, Милан и Сајевићка.

Из доба дилетантизма и борбе с њемачком премоћи, која се завршила мјесеца новембра 1860., наступило је доба цвјетања за хрватско позориште. За то вријеме заведена је 1863. године оперета, а 1870. народна опера.

За цијело то вријеме била је Сајевићка, један од стубова позоришта хрватског. У свима фазама глумачке умјетности своје била је љубимица публике, као и њезин покојни муж, незаборављени Шандор Сајевић, који је послије Племенчића уживао највеће симпатије загребечке публике као комичар.

Ивана Сајевићка проживила је четрдесет година у храму богиње Талије, као свећеница хрватске умјетности. Четрдесет година спомињали су име јој посјетиоци позоришта, пријатељи умјетности, критичари, глумци. Четрдесет година мамила нам је сузе радости и жалости. Четрдесет година пружала је публици ријетка умјетничка уживања.

* Здравље познатог руског романсијера Горког опет је пошло на горе. Лијечници су му препоручили да зиму проведе гдје на ју-

гу, јер да му је Њижни Новгород по здравље опасан. Погоршање здравља приписују напорном књижевном раду његовом у пошљедње вријеме. Прије неколико дана завршио је једно позоришно дјело, коме је наслов *Породица Бесменов*. Радња се догађа у једном омањем провинцијском мјесту Русије. Бесменов, богати подузетник, потпуно образован човјек, има сина Петра, који је због учешћа у ђачким немирима релегован и има кћер Татјану која је учитељица у градској народној школи. У кући живи и један далеки рођак Бесменовљев, влаковођа Нил. Између необразованог оца и образоване дјеце постоје зађевице које доводе до разних катастрофа. Прави Горкијев тип је влаковођа Нил. Дрзак, необуздан, али изразит карактер, који је опће познат. Поједине сцене су од јаког драмског утиска.

* У Русији су позоришта већ крајем Августа отворила своје двери али главније појаве тек ће се догодити. Много се очекује од новог комада Владимира Немировича Данченка, најдаровитијег међу млађим драматичарима руским. А на реду су са својим дјелима још: П. Д. Боборикин. Ј. В. Шпашински и кнез А. Ј. Сумбатов. За сада се играју страни новитети.

* Син Лава Толстоја написао је нову драму *Бесмислене ноћи* у којој устаје против моралне филозофије очеве. У њој се говори о проблемима умјетности, штампе и књижевности.

* Одбор за прегледање позоришних дјела у Француској Комедији, који је одлучивао о примању и одбијању понуђених комада, а у коме су одбору глумци поклањали пажње само оним комадима у којима има улога погодних за њих, чинио је у пошљедње вријеме многе погрјешке. Сад је министар просвјете одлучио, да намјесто тога одбора дођу два стручна, литерарно образована лица, којима ће бити дужност читање и оцјењивање позоришних дјела, а своје реферате о томе подноснће управитељу Комедије Жилу Клартију.

* Габриел д' Анунцио свршио је своју трагедију у стиховима *Francesca da Rimini*. Она ће се први пут давати у Риму 5. децембра а главне улоге у комаду играће Елеонора Дузе и Густав Модена. По упутству аутора Маестро Сфондрини компонује симфонијска интермеца за међучинове. Једну другу трагедију мисли се да ће д' Анунцио довршити на прољеће. За ово дјело зна се само толико да му за основу служи неки антички мит. Представу овог дјела намијенио је *Трагичној народној позорници* која се у велике заснива у Виценци под Фогацаровим ауспицијама, а д' Анунцијевој давнашњој жељи.

* У пошљедње доба њемачка позоришна сезона добила је два новитета. Један је од њих криминална позоришна игра *Nacht und Morgen* од Линдау-а, и он га је у своме *Берлинском Позоришту* извео са великим успјехом; а други је позоришна игра у стиховима *Fee Caprice* од О. Блументала, који је комад готово још са више допадања био примљен у берлинском Лесинговом Позоришту. Овај Блументалов комад даван је са сличним успјехом и у другим њемачким градовима, као у Франкфурту и Хановеру; у бечком Бургтеатру наишао је, међутим, на једнодушну опозицију. Сезонски новитети немају ништа заједничког са умјетничким напорима око позоришта, јер обично долазе у ред театрално-артистичких играчака у ужем или ширем смислу, које згодно служе ленивим сезонским потребама, не захтјевајући ни од кога много, нити од глава размишљање, нити од осјећаја јаче узбуђење. Само, ко хоће те играчке да израђује, мора бити добар практичар, ако жели да задобије позоришне побједе. А такви су Линдау и Блументал. Код Линдауа питање, које кроз цио комад изазива радозналост, гласи: ко је украо један врло важан дипломатски акт? Сумња је пала на посланика, и он би се лако могао оправдати, али не смије да говори, неће да компромитује једну даму, своју свастику. На крају крајева објелодањује се прави кривац и госпођа посланиковица остаје несрећна, јер се показало да јој је муж невјеран. У *Fee Caprice* Блументал је изнио тему из опасних женских каприса. Младу госпођу Марион напада један такав каприс, кад јој се приближи некакав ветрењаст модерни пјесник. Модерни је, наравно велики лупеж, сличан ономе пољском виртоузу Красинском у Блументаловом *Probepfeil*. Али госпођа не бива изиграна, јер је паметан муж спасава на тај начин, што досјетљив као писац комедија, једноме домаћем пријатељу товари на врат као стражара још једног другог.

Док се је у Берлину забављало овим сезонским играчкама, у Паризу је једна

позоришна појава изазвала дубљу пажњу, Тамо је Судерманова *Част* први пут представљана 22. пр. мјесеца у Антоановом позоришту. Антоан, управитељ и глумац једна врло жива природа, није непознат берлинском позоришном свијету, који га је, као првог практичара слободних позорница, са захвалношћу поздрављо приликом његовог гостовања у берлинском дворском позоришту. Између њега и њемачког позоришта постоје тијесни међусобни односи, чему се има приписати и ово представљање Судермановог драмског првенчета. Њиме је постигнута велика неоспорна побједа, слична и опет различита од оне мјесеца новембра 1889. год., која је једним махом направила Судермана господарем њемачке позорнице. Разлика се огледа у томе, што је 1889. год. — прве године берлинске *слободне позорнице* — публику задобијао први и трећи чин. Сцене препуне живота ван куће биле су изненађење за Берлин. У Паризу напротив, освајаху театрална композиција и блазирани свјетски типови у другом и четвртом чину. То има свога унутрашњег основа. Сила и величина германске драме имају свој корјен у што је могуће живљој карактеристици индивидуалности. У томе се код старијих њемачких драматичара, као што бјеше некада Хебел, иде до безобзирног запостављања театралног склопа, аранжмана. На паризлију много више утиче аранжман, који под извјесним околностима може да достигне до знатне умјетничке висине. Оном композицијом, оним говорничким претресањем о појму части у другом и четвртом чину најприје се опијају и глумци и публика. Париска дневна критика не устручава се, да јавно призна овај њемачки успјех.

* У овој сезони стићи ће у Биоград из Берлина једна њемачка позоришна трупа која се зове *Ибзеново позориште*, јер даје само његове драме. Оно ће приредити неколико представа у Биограду.

* Макс Халбеова драма *Кућа Розенхаген* није могла 8. ов. м. у Лесинговом Позоришту, у Берлину, да постигне прави успјех, ма да пријатељи пишчеви, који су пунили дворану, нису били штедљиви са својим симпатијама. Комад изгледа као да хоће да представи како се на селу огорчено води борба око права на својину. Али снага пишчева клоне већ послије првог чина и права тема буде потиснута у засјенак разним љубавним историјама без животне истине и поезије. Не може се више познати пјесник *Младости* у овим невјероватним жалосним приликама, које се понашају и сувише театрално. Осим тога су у комаду епизоде јаче разрађене на штету главних улога.

* Бечко Царско Јубиларно Позориште отпочело је своју овогодишњу сезону са једним врло страшним комадом: *У знаку крста* од енглеског писца Vilsona Boretta. Ово је дјело написано прије неколико година и донијело писцу уз сјајне тантијеме и лијепа гласа. Карактеристично је да је стари Гледстон због овог дјела писао аутору одушевљено писмо а карактеристично је и за укус дирекције овог позоришта, што је ово писмо штампала уз плакате. Фрапантна сличност ове драме са Сјенкијевићевим цијењеним и прецијењеним дјелом *Quo vadis* лежи у избору самог предмета. И овдје као и тамо видимо свирепо гоњење Хришћана под Нероном, и овдје као и тамо љуби отмјен Римљанин младу, лијепу хришћанку која га на крају, наравно, придобија за своју вјеру. Романсијер је могао у јасним сликама да предочи јаку противност опадања Рима за вријеме царева са појавом нове религије а писац страшне драме могао је грубим средствима озбиљно да потресе слабе живце својих гледалаца. Свршетак премијере био је чудноват. Кад се преводилац драме Хајнрих Борман појавио на позорници, прогура се једна дама такође на позорницу и поче радозналој публици да у дугом говору тумачи како је она управо преводилац драме а господин Борман плагијатор тог превода. Борман је опет у новинама дао изјаву, да је он као учитељ њемачког језика госпођице Аманде Долћини превео младој Талијанци за вјежбање исту драму од ријечи до ријечи али да се преводом није користио. Ствар ће се свршити, свакако, пред судом, ал судећи по самом преводу, који много рамље у чистоти њемачког језика, *Das litterarische Echo* мисли, да је истина на страни госпођице Аманде Долћини.

* Аугуст Стринберг написао је модерну драму *Игра мртвих* а Ернст Фон Вилденбрух нову трагедију са насловом *Краљица Лаурина*.

* Ђовани Верга писац познате драме у једном чину, из које је доцније поникла много чувена Маскањијева опера *Cavalleria rusticana*, написао је сада две драме у једном чину, које се зову *Лов на курјаке*

и *Лов на лисице*. Оба ова комада обрађују сличну тему, али која се развија и одиграва у свакој од ових двију драма у другој средини и освјетљава се са разних тачака гледишта. Оба ће се комада један за другим представљати, ма да сваки од њих чини цјелину за се, која се може разумјети а да се други комад и не види.

* *Роберто Брако* објављује нову драму; она је у четири чина и изнијеће на позорницу једно парче неапољског живота, веома занимљиво насликано. Љубитељи позоришта очекују са запетошћу ово ново дјело, које још нема имена.

* Италијански листови јављају, да је талијански драмски пјесник Бути довршио трећи дио своје трилогије *Атеискиња* и да му је дао име *Бура*. Комад ће се играти у миланском Манционијевом Позоришту. Вирђинија Рајтер игра у главној улози.

* *Кармен Силва*, краљица румунска, намјерава, да склопи неколико позоришних дружина, које ће у мањим варошима и мјестима румунске краљевине представљати, изабрана позоришна дјела, и на тај начин будити и развијати у народу осјећај према лијепоме и племенитом.

* У енглеској се сматра као велик догађај сезоне представа *Iris-a* у Гериковом позоришту од Mr. A. W. Pineros-a. И данас се, као и прије, удешавају и прекрајају романи за позорнице. Међу пошљедњима били су Текерејево: *Тржиште таштина* и *Sherlock Holmes* од Conan-a Doyles-a. Први је комад још прошле зиме прешао преко американских позорница. Познат је још комад *Кад нас двадесет и један бјеше* од N. V. Esmond-a, ал у њему је много извјештачености и невјероватности што ни извјесне појединости не могу да извине. Било је једном четири пријатеља; један од њих умре и оставља свога сина оној тројици. Кад му је било двадесетиједна година ријеши се да узме неку шансонету за жену; тутор дечаков, да би спријечио ову женидбу, издаје се за љубавника исте женске. Али ова жртва није била потребна, јер она и онако не мари за жутокљунца него баш тутора, поред све његове старости, воли.

* Прво кинеско позоришно друштво стиже децембра мјесеца у Европу и даваће прве представе у Петрограду, и то: *Златни љиљан*, *Мјесец* и *Обрану Змаја*.

Хроника

Српска

* Српска Краљевска Академија издала је *свечани помен* просвјетном добротвору покојном *Нићифору Дучићу*, архимандриту и академику, 23. априла 1901. у Биограду (са сликом покојниковом). У Биограду, штампано у српској краљевској државној штампарији 1901. У овој споменици налази се: *Записник свечаног скупа Срп. Крал. Академије* 22. априла 1901. у Биограду. Поздрав Академијина предсједника ђенерала Јована Мишковића; Извод из завештања архимандрита Нићифора Дучића; Стање књижевног фонда архимандрита Нићифора Дучића; О књижевном раду архимандрита Ниħ. Дучића, од академика Љубомира Јовановића. *Додатак*: Правила задужбине архимандрита Нићифора Дучаћа; Стечај за награду из Дучићева фонда за 1901. годину; Подаци за биографију архим. Нићифора Дучића: а) Живот и рад, б) Војнички радови, в) Књижевни радови, г) Владалачка одликовања, д) Научна одликовања. Дучић је био изабран: 1869. год. за редовног члана Српског ученог друштва. 1884. год. за редовнога члана Српског археолошког друштва. 1887. год. за члана Société d'histoire diplomatique у Паризу. 1888. год. за почаснога члана Друштва св. Кирила и Методија у Одеси. 1890. год за дописнога члана Југославенске академије знаности и умјетности у Загребу. 1890. год. за дописнога члана Царског археолошког друштва у Петрограду. 1892. за правога члана Српске краљевске академије у Биограду. 1899. год. за почаснога члана Царске руске академије у Петрограду. 1890. год. за почаснога члана Духовне академије у Петрограду.

* 27. септ. (10. окт.) о. г. *Књижевни Одбор* имао је о. г. свој редовни састанак под предсједништвом А. Хаџића, предсједника друштвеног, први пут послије Главне Скупштине. Од предмета наводимо: Узимају се на знање и равнање одлуке Главне скуп-

штине о распису награда из фонда Јована Наке и и Јована Остојића, као год и о свотама одређеним на књижевне сврхе. — Тако исто одлука Књиж. Одјељења, по којој се има израдити план за *Прегледни садржај срп. књиж. листова у 19. вијеку*. Има се упитати управа манастира Ковиља, да ли постоји фонд за прештампавање дјела архим. Јована Рајића. — Утврђена су правила за редакцијони одбор, у који су ушли чланови Радивој Врховац, Милутин Јакшић, Тих. Остојић, др. Јован Радонић, и секретар друштвени већ по положају свом. Издају се на оцјену рукописи: *Што је добро?* од дра Дан. Трбојевића. *Црно море у међународном праву* од Ђ. В. Ђурчина, *Даровар и његова околица* од М. Обрадовића, *О гајењу козе*, од А. Григоријевића, *Морално поучне искрице* од М. Ракића. — Нису примљени рукописи: *Економи и економија*, *Богић Вучковић Стратимировић*, *Пријевод писма Л. Сенеке Луцилију*, *Планина Псуљ са селима*, *Загонетке*. — Некојим писцима враћају се изузетно рукописи, послани на расписане награде. — Његова Светост усвојила је приједлог Књиж. Одбора и оставила питомца Свет. Георгијевића, у уживању стипендије још на годину дана. — Дозвољава се питомцу Стевану Алексићу, сликару, да уз уживање стипендије проведе неко вријеме у Италији. — Још су ријешене неке молбе питомаца. — Усваја се приједлог библијотекаров о комплетовању библијотеке.

* У Новом Саду одржана је 12. (25.) Септембра главна Матичина Скупштина. Од прошлогодишње скупштине до ове стекла је Матица Српска *319 нових чланова*. Ријешено је да се одсад могу и ђаци уписивати за чланове са годишњим оброком од 10 форинти, те ће до свог пунољетства добијати сва Матичина издања а послије ће, уз диплому, добити и сва права чланства. Осим старих претплатника *Летописа* пријавило се још 700 и тако се сад разашиље свега 2170 примјерака. Књиге за народ са календаром имају за сада 1200 претплатника но изглед је да ће се ван претплате моћи растурити до 10 хиљада примјерака, узевши у обзир да се за једну круну добија 42 штампана табака биране садржине. Нов покрет у Матици Српској као да још наилази на хотимичне сметње баш у самом Управном Одбору. Наиме овај је Одбор исказао скупштини дефицит који да се појавио код књижевног буџета. По извјештају *Бранкова Кола* тај је дефицит привидан јер чист приход од књижевних фондова није трошен на књижевне циљеви него се знатан дио капитализао што по основним писмима није исправно. Осим тога многи нови фондови ступају у живот чији ће приход попунити фиксирани дефицит, и тако ће Књижевни Одбор свој буџет моћи за идућу годину лако без дефицита саставити. *Бранково Коло*, међу осталим, напомиње и ово: „Не хотећи никаквих рекриминација чинити, ипак нешто морамо примјетити. Часништво и чиновници Матичини морају све и сва употријебити у корист реформама, морају пронаћи и експлоатисати све изворе, заштедити на другим странама, гдје се год може у корист књижевних издања, радити све, што је потребно у своје вријеме, ништа не пропустити. Без њихове искрене добре воље и великих жртава неће се моћи напријед. И Матица као и сваки други организам изнутра се развија. Тог развитка они једино могу бити главни органи. За успјех њихова ће бити највећа заслуга, али они за њ и највише одговорности носе.“ Од важнијих предмета донесена је одлука да се од сад могу стипендије давати и женским ученицима ако у завјештајном писму није изрично напоменуто да су једино за мушке. Из свега се види да је напреднији дух продро са својим назорима и да чврста воља и жив рад побјеђује.

* У Дубровнику ће почети од нове године излазити српски белетристичан лист, за који се већ припрема потребни фонд. Како се дознаје, лист ће уређивати одбор, коме на челу стоји проф. Лука Зоре, а звање се *Срђ* (а не би ли било згодније и боље: *Дубравка*). Главни сарадници биће му одлични Срби Дубровчани: Богишић, Будмани, Решетар, Зоре, кнез Луjо Војновић, Вулетић-Вукасовић, Вуличевић и други.

* Из *Зоре* је отштампана студија нашег пријатеља и сарадника Павла Поповића *О Горском Вијенцу*. Издање је врло укусно и износи 284 странице. Наклада је издавачке књижарнице Пахера и Кисића у Мостару. Цијена 2 круне или 2 дин. и 50 пара.

* Изишла је *Православна српска парохија у Инђији* крајем 1900. године, написао Радослав Марковић, парох. Друго умножено издање. Ср. Карловци, Српска манастирска штампарија 1901. Већ кад је прво издање ове књиге угледало свијета српска је штампа са похвалом прихватила оваке потхвате као најбоље грађе за живот српског народа у Војводини. Са колико је савјести и умјешности ова књига разрађена напоменућемо само наслове појединих одсјека: *Предговор првом издању; Стара Инђија; Насељење данашње Инђије; О цркви* (1 Зидање цркве, 2 Оправке, 3 Утвари, 4 Иметак, 5 Слава црквена, 6 Похађање цркве и 7 Свештеници); *Школа*; *Вјерни ове парохије* (1 Парохијани, 2 Станови, 3 Одијело, 4 Храна, 5 Домаћи живот, 6 Здравље, 7 Занимање, 8 Производња и потрошња); *Поље; Имовно стање* (1 Имовно стање до комасације, 2 Имовно стање послије комасације); *Узроци имовног пропадања* (1 Нерад, 2 Расипање о сватовима и о дањама, 3 Задуживање, 4 Расељавање, 5 Пијанство, 6 Мода, 7 Парничење, 8 Поткрадање куће); *Именик посједника и повртна посједа; Бројно стање; Статистика породица; Старосједиоци и досељеници; Дужина живота*; Кретање житељства од 1871—1900. (1 Пород, 2 Помор, 3 Прилод, 4 Прираст); *Поговор*. — Цијена је књизи 80 потура.

* Лазар Поповић професор на Цетињу позива на претплату своје књиге *Црногорски Митрополит-Господар Петар I-ви.* У свом позиву између осталог писац напомиње: „У главном ова монографија је пријевод с руског језика једног дијела моје награђене дисертације, коју сам у неколико допунио новим фактима. У додатку ове монографије штампаћу многа писма Петра I-ог, која до сада јавности не бјеху позната, уједно са кратким, још живим народним предањима о његовој личности, која карактеришу његово светитељство и оно велико поштовање, које је у нашем народу још за живота свога уживао. Са додатком књига ће изнијети пунијех 13 штампаних табака на лијепој и чврстој хартији велике осмине, а цијена јој је за претплатнике 80 новч., а за све остале 2 круне без поштарине. Скупљачи добијају сваку једанајесту књигу за пријатељску услугу, а новац се уручује скупљачима кад књиге буду готове.“

* Кроз десетак ће дана изићи из штампе *Оливера*, пјесма у пет књига из српске прошлости послије боја на Косову. Објављујући своје дјело писац се обраћа на читалачку публику с молбом да му помогне у скупљању претплате. Дјело ће изнијети око седам штампаних табака, на сатинираној хартији, а цијена је 1·50 динара. Адреса: *Д. Ј. Димитријевић*, свршени филозоф, Биоград, Дубровачка ул. бр. 7. Претплату прима уредништво *Зоре*.

* Главни Одбор Учитељског Удружења позива на претплату: *Уздарје*, књига за народ. Учитељско Удружење издаје под горњим именом врло поучну и корисну књигу, у којој ће бити одабраних радова намијењених широј читалачкој публици и позива овим све пријатеље српске књиге, да се живо заузму око сакупљања претплатника. Како је сав приход намијењен набавци санитетског материјала, Главни Одбор нада се, да ће се и остали родољуби, осим учитеља, заузети за поруџбину књига у свима крајевима наше уже и шире Отаџбине. Цијена је књизи 0·50 дин. а изнијеће 6—7 штамп. табака. Моле се скупљачи да спискове претплатника што прије пошаљу ради штампања њихових имена. Исто тако поједини родољуби, корпорације, општине итд. које би прилогом хтјели да обрадују кога овом корисном књигом, нека се јаве Глав. Одбору писмом и означе мјесто, школу, лице, коме би се књиге послале. Претплату примају сви учитељи и учитељице у Краљевини.

* Трговина Јефте М. Павлоћића издала је оглас: *Порекло човека*, предавање чувеног њемачког природњака Ернста Хексла, превео Гер. П. Ивезић, медицинар. Име Е. Хексла познато је у нас још крајем седамдесетих година минулога вијека кад је изашло његово знамените дјело *Природна Историја Постања* на нашем језику, од Алексе М. Радовановића. *Порекло човека* је прилог посматрању и познању себе самог. Име пишчево јамчи довољно за ваљаност дјела. Цијена је књизи 1 динар.

* Изишла је из штампе *Историја хришћанске цркве* и *Историја српске цркве*, израђено по новом програму за ученике VI. разр. гимназије, учитељских и виших женских школа, од Павла Шабића, професора богословије.

* *Моје благо*, оригиналне приповјетке Стевана Милијевића 1900. Издање и штампа књижаре и штампарије С. Угреновића у Бањој Луци. Цијена круна. Овдје има 12 причица готово све из босанског живота. Неке су из *Босанске Виле* прештампане.

* Под уредништвом д-ра Владе Николића у Земуну почео је да излази нов српски лист *Исток*. Лист се бави политиком, просвјетом и материјалним интересима српског народа. Цијена му је 16 круна годишње. Уредништво обећава нарочиту пажњу и српској књижевности.

* У Турској Канижи покренут је недјељни лист *Банатски Гласник* за друштвене, просвјетне и привредне интересе. Уредник је Жарко Содић, а власник Александар Сеђаков. Цијена му је 8 круна годишње.

* Међу првим календарима за 1902 годину изишао је *Рад*, издање дионичарског друштва за издавање српских књига и новина у Руми. Година друга. Штампарија Ђорђа Ивковића 1901. Овај велики српски календар, богат са пригодним сликама и чланцима, продаје се по свима књижарницама уз цијену 1 круне.

* Оглашена је нова књига *Муњом ошинут* од Јосифа Кемерика, у пријеводу Ђорђа П. Петровића. Цијена 1 динар или круна.

* Изишао је IV. свезак *Знаменитих Срба* у наклади Српске Штампарије у Загребу. Цијена је свакој свесци 3 круне или 4 динара у сребру. У овом свеску са изврсном техничком израдом приказане су, уз текст, слике: *Кнегиње Љубице, Обреновићке, Владике Лукијана Мушицког, Луке Лазаревића, Хајдук Вељка Петровића, Архимандрита Герасима Зелића* и *Ђорђа Магарашевића*.

* У Српској манастирској штампарији, у Сремским Карловцима, изићи ће, под редакцијом проте Васе Николајевића, *Апостоли празнични и недељни*.

* Накладом књижарнице Валожића у Биограду изишла је књига за дјецу *Бојана*, приредио Гаша Митровић. Књига је украшена сликама а цијена јој је 60 потура.

* Сима Лукин Лазић, уредник *Врача Погађача* издао је позив на претплату своје нове књиге *Дивљи човек*. „Садржај је ове књиге скроз забаван и поучан, а зачињен је шалом и збиљом у лаком сасвим разумљивом стилу. Смјер је *Дивљем човеку*, да из вртлога народног живота српског уздигне на углед што је у нас свијетло и часно, а да исмије и ишиба што шибу заслужује.“ *Дивљи човек* изнијеће око 10 штампаних табака на финој сатинираној хартији са новим, лијепим словима. Књига стаје 1 круну или

1 динар а шиље се само за готов новац. Ко узме преко 10 комада добија 33⅓%, а ко узме 100 и више примјерака добија 40%. Поштарина је пишчева. Књиге се шаљу само за готов новац кога треба слати на адресу: Симо Лукин Лазић, Загреб, (Хрватска).

* Изишла је из штампе *Општина*. Прва књига: закони о општинама од 1839 до 1898 године, од Аце Миловановића. Књигу нисмо примили.

* *Књижевно одјељење Матице Српске* држало је 13. (26.) септ. о. г. свој редовни састанак под предсједништвом А. Хаџића. Од приједмета наводимо: За подпредсједника Књижевног Одјељења изабран је Јован Вучковић, ректор православне српске богословије у Карловцима. У Књижевни Одбор изабрани су: др. Ђорђе Дера, Милан А. Јовановић, Стеван Лекић, Тих. Остојић, Сава Петровић, др. Јован Радонић, др. Милан Савић и Светозар Савковић, а са стране Радивој Врховац, Милутин Јакшић, Паја Марковић Адамов и Димитрије Руварац. — Одлуке главне скупштине о распису књижевних награда, прорачунима за књижевне сврхе, који, ако вис. министарство одобри нека основна писма, чине суму од 17. 500 круна, од које се суме има дио на покривање дефицита одбити.

* *Фатме кадуна*, приповјетка из српске прошлости. Написала Мила. У Новом Саду, штампарија Ђорђа Ивковића. Цијена динар или круна. На великој осмини стр. 95.

* Зорка Бубало превела је на руски у *Славјанском Вијеку* познату причу Сима Матавуља: *Поварета*.

* *Из прошлости српске области неретљанске*. Написао Љубо Нер. Влачић. У Мостару, издавачка књижарница и штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића.

* Књижарница Пахера и Кисића у Мостару издала је за прославу педесетгодишњице смрти Петра II. Петровића-Његоша врло укусно израђене дописне карте са ликом слављениковим. Цијена им је 10 потура.

* Јов Б. Мандил, писар начел. окр. смедерев. издао је овај *Књижевни оглас*: Концем октобра ов. г. даћу у штампу, ако ми се јави довољан број претплатника, чувено дјело славног италијанског научника и писца Чезара Ломброза: *Генијалост и лудило*, дјело је преведено са посљедњег издања и изнијеће око 25 штампаних табака велике осмине на финој сатинираној хартији и стајаће за претплатнике само 4 динара. Обраћам се свима пријатељима и колегама да ме помогну у скупљању претплате. Скупљачима на сваких 10 књига једна на дар. Претплату треба слати потписаном или Биоградској књижари Мите Ђорића (Позоришни трг).

* Изишао је из штампе у српском пријеводу Марксов *Капитал*, по кратком изводу Габријела Девиља. Књига износи 216 страница, а цијена јој је 2.50 динара.

* Борислав Сл. Минић оглашује свој календар *Узданицу* који ће скоро изићи из штампе. Календару је ово трећа година изласка.

* Као прилози компаративном проучавању српског и њемачког језика одштампана је из извјештаја гимназије Краља Александра I. за 1900.—1901. годину: *Како се њемачки казује наш шести падеж без предлога* од проф. Ђуре Б. Димића. Биоград, штампано у државној штампарији Краљевине Србије, 1901.

* Из VIII књиге *Бранича* прештампана је расправа доктора Момчила А. Нинчића: *О порезу на приход* с погледом на наше законодавство. Биоград, 1901.

* Моле се повјереници *Матице Српске* да што прије изволе јавити колико *Књига за народ* и *Календара Матице Српске* могу растурити у својој околини, тако исто, нека јаве и своју тачну адресу да им се могу књиге послати јер су готове. За једну круну добиће претплатници ових шест књига: *Мали пчелар*, од Ивана Маширевића; *Св. апостол Павле*, од Милутина Јакшића; *Занат, занатлије и наш народ*, од Љуб. Лотића; *Косово*, народне пјесме о боју на Косову, приредио Тих. Остојић; *С мора и планине*, приповијетке Сима Матавуља; *Календар Матице Српске* за год. 1902. — Као поговор *Косову* штампао је Тихомир Остојић *неколико ријечи уз ову књигу*: „И овај посао је један покушај да се косовске пјесме саставе у цјелину, да се из њих уклоне противрјечности, али да оне ипак остану народне пјесме. Полазна тачка ми је *Косово* г. Ст. Новаковића, али сам иначе сасвим самостално поступио. У основи овога дјела су пјесме из Вукове збирке, допуне су из Петрановићеве и Богишићеве, ситније ствари су дошле из других извора. Шта је све овдје чињено да се добије цјелина, није потребно набрајати; ијоле вично око ће све брзо опазити. Као наставник сам давно осјећао потребу оваке књиге у којој би биле за школу прибране и протумачене косовске пјесме. Српска школа није још употребила у настави народне пјесме онако како оне заслужују. Овом књигом сам хтио и ту потребу да попуним. Док се не нађе начин, да се оваке књиге могу штампати само за школу, морамо се овако испомагати. Надам се, да апарат, који је ученика ради овде метнут, неће сметати народу, да ужива у косовској поезији. Коментар је доста опширан, али мислим, у нашим приликама ће опширност бити мања грјешка него недостатачност. Не уздам се да је у Тумачу све погођено; једно, што има заиста и тешких мјеста, а друго, што и помоћна средства и наше књижнице често оставе човјека на пједилу. При тумачењу текста највише је послужио Вуков „Рјечник“. Додатку је главни смјер да из литературе о Косову, која је доста велика, прибере досадашње резултате о приједмету. Помоћници су свугдје наведени већ и због тога, да би се марљивији ученик и сам могао њима послужити“. У збирци *С мора и планине* Сима Матавуља штампане су ове

приповиједтке: *Први Божић на мору, Повратета, Водене силе, Пилипенда* и *Амин.* — Календар је практично уређена књига са многим сликама и описима главних догађаја 1901.

* Др. Манојло Смиљанић, биоградски гимназијски професор, држао је на хамбуршком конгресу природњака и љекара предавање о траговима отмице и куповине дјевојака у српском народу. Предавање је примљено са особитим допадањем и биће засебно штампано на њемачком језику.

* Примили смо овај позив на претплату: *Научни преглед* ће се звати научни журнал, који ће од 1. јануара идуће године почети излазити у Биограду. Овај журнал излазиће на финој хартији и новим словима сваких 15 дана, у свескама од 8 до 10 штампаних табака великога формата као велики француски и руски научни журнали. Доносиће научне и популарно научне чланке из природних наука, економије, историје, философије, социологије, умјетности и т. д. Једном ријечи, лист ће бити потпун пријеглед научног, друштвеног и литерарног живота код нас и на страни. Нарочито ће његовати лијепу оригиналну књижевност од српских писаца, а од пријевода само најбоља дјела. На листу ће радити први српски научници и књижевници. Опширнији програм овог великог журнала објавићемо кроз кратко вријеме. За сад је адреса овога листа: Уредништву Научног Прегледа, Биоград.

* *Сокољанин* (Димитрије Глигорић) дао је у штампу збирку својих пјесама, које ће кроз кратко вријеме угледати свијета. *Сокољанин* се до сада јављао само у књижевним листовима, а сада ће први пут изаћи са збирком својих пјесама.

* Из сарајевског *Гласника земаљског музеја* посебно су оштампани записи проф. Миленка Вукићевића *Из старих Србуља* (са 21 сликом).

* Миле Војводић писац *Разговора безазлена свијета, с црногорских посједака,* пружио је и нову своју књижицу *Чему поп Капа не смије по ноћи ни на праг од куће.* (Биоград, Милош Велики — Штампарија Бојовића и Мићића 1891,—16. стр. 48.) Књижица, и ако јој је дат облик приповиједтке, има своју политичку тенденцију.

* Као што дознајемо, књижара Велимира Валожића штампаће у својој наклади три приповиједтке Радоја Домановића: *Воја, Краљевић Марко по други пут међу Србима* и *Данга.*

Страна

* У Роменвилу, предграђу Париза, откривен је прије кратког времена, споменик *Пол-де-Коку,* који и до данас има много читалаца у Француској и изван ње. Ако икоји писац, овај се без сумње може пожалити да је неправедно оклеветан. Романи се његови сматрали, а сматрају се и дан данји, као неморални, дочим је тенденција њихова најморалнија; врлина у њима свагда побјеђује, а порок се казни и и исмијева и то на врло добродушан начин. Смијех Пол-де Кока, скроман и весео, упућен је не толико противу крупних порока, колико противу ситних људских слабости, као што су: варошанска гордељивост, таштина, надувено самољубље, скаредност, занесеност и т. д. Мало несташније сцене, које се налазе у његовим романима, толико су безазлене, управо смијешне, да никако нису у стању одвести фантазију на кољав пут. Добродушни смијех Пол-де Кока није кадар никога покварити. То није порнографија, но просто шала, који пут малко и претјерана, но ипак само шала. И стога би било врло неправедно убрајати Пол-де-Кока у писце-порнографе; он нема ничег заједничког ни са мрачним реализмом Золиним, ни са мемириираним цинизмом Катила Мандеса, ни са умјетничком, но чувственом маниром пера Мопасанова. Напротив, према карактеру свога утицања на читатеље, Пол-де-Кока би прије требало сматрати за моралног писца. У остилом, зар би му иначе и дизали статуу у Роменвилу?... Бељински, коме се веома допадао добродушни хумор француског писца, завршује свој реферат о једном спису де Коковом ријечима: „Мили, Славни Пол-де-Кок!“

— *кс*—

* 14 (27.) октобра умр'о је у Белој Цркви *Фрнц Грајнер* преводилац Бранкових пјесама на њемачки, које су штампане у неким војвођанским листовима. Неколико од тих пријевода донијело је у прошлим течајевима *Бранково коло* из којих се види како је Грајнер умио да се уживи у оригинал и како вјерно и неусиљено да репродукује на свом језику.

САДРЖАЈ: Јован Протић: *Шта да читамо.* — **Пјесништво:** Јелена Јов. Димитријевић: *Мртва љубав.* — **Приповиједтке:** Ђорђе А. Чокорило: *Крај Кошеве.* — Ђуро Ј. Димовић: *Нојеви синови,* фантазија. — Ivan Cankar: *Путовање Николе Никића,* превео Милош Ивковић. — **Чланци:** Павле Поповић: *О Горском Вијенцу* (свршетак). — **Оцјене и прикази:** *Ватра, роман Габријела д' Анунција,* приказује Јов. М. Јовановић. — Др. Ђорђе Дера: *Аграрни покрети у старом Риму с особитим обзиром на данашње наше пољопривредне прилике,* приказује Милан Ђуковић. — Милан Андрић: *Слике из мог албума.* — *Горски Вијенац. Владике црногорског Петра Петровића Његоша.* — *Ueber die Montenegriner.* — **Позориште.** — **Хроника:** *Српска. Страна.*

Претплату **Зоре** прима њена Администрација, затим Издавачка Књижарница Пахера и Кисића у Мостару, и сви њени повјереници. — Рукописи шаљу се Уредништву. — Појединa свеска стаје 80 хелера. — Прима трговачке и друге огласе, рачунајући од петит-редка у једном ступцу и то: за једно оглашавање по 12 хелера, за три оглашавања по 8 хелера, а за више од три пута, као и за огласе на читавој страни, знатно јефтиније. За сваки пут оглашавања урачунава се 60 хелера биљеговине.

ШТАМПА СЕ У ШТАМПАРСКО-УМЈЕТНИЧКОМ ЗАВОДУ ИЗДАВАЧКЕ КЊИЖАРНИЦЕ ПАХЕРА И КИСИЋА У МОСТАРУ. 1901.

Год. VI. Бр. X.

ЗОРА

ЛИСТ

ЗА ЗАБАВУ, ПОУКУ И КЊИЖЕВНОСТ

Уређује

Атанасије Шола

Излази сваког мјесеца. Износи 4—5 табака а цијена јој је: на читаву годину 8 круна или 9 динара, за ђаке 6 круна или 7 дин.

У Мостару, октобра 1901.

У пјесников вијенац

(О 50-тој обљетници Његошеве смрти)

Суроj хриди, која гомилом својом надвисује околна брда и планине, није лако голијем оком прозрети интимну природу, унутрашњи састав, ако се човјек не наоружа згоднијем оруђем, или још боље, ако се не потруди до њена подножја и, чекићем у руци, не проучи микроскопске чести њене, гдје се дивнијем складом и симетријом замеће траг најтврђем кристалу.

Које је мјесто у хијерархији геније заузимао пјесник? Каква је била особита природа његова књижевна талента? Којијем је утицајима подлегао у својој литерарној каријери? Које је мјесто заузео у домаћој књижевности? Све су то питања и квезити, које ми данас нећемо да постављамо, ни да рјешавамо. Проучавати људске појаве и тражити генезу литерарнијем продукцијама, то је, истина, посао књижевне критике; но ми тај посао данас од себе отклањамо и пред сложену личност овог српског умника ступамо као благодарна унучад, као топли адмиратори; китећи цвијећем подножје његове моралне статуе, ми нити имамо времена, нити смо духом мирни, да том мајсторском дјелу критикујемо детаљне мане.

У својој настраној, но свакојако генијалној књизи о Вилиму Шекспиру, хтио је Виктор Иго да освешта начело о једнакости генија, тврдећи како, при извјесној мјери човјечјег умља, престаје свака хијерархијска разлика, те како н. пр. Омир вриједи колико и Данте, Данте колико и Шекспир, а овај колико и Гете и т. д. Велики је француски пјесник своју тезу дивно бранио, али је опет није могао до краја одбранити. На пространом небу духа људскога, сталне звијезде нити су све једнаке величине, нити се у нашим очима једнако блистају. Према томе, нијесу једнаке ни оне звијезде-водиље, које од иско-

на предводе људски род, а које називљемо генијима.

Један талијански писац,[1] који се такође бавио класификацијом човјечјег ума, ријешио је то питање много разборитије но велики Француз. Он наиме писце, а нарочито пјеснике, дијели у три велике групе: првој припадају они, у којијех таленат надмашује вјештину; у другу долазе они, у којијех таленат и вјештина иду напоредо; трећи су они, у којијех је вјештина (умјетност) већа од талента. У прву категорију писац мође Есхила, Данта, Шекспира; у другу Гета, Молијера, Леопардија; у трећу Попа, Расина, Платена.

Да српскијем читаоцима класификација буде још јаснија, додаћу са своје стране, да би код нас Срба у првој категорији нашао мјеста Сима Милутиновић, у другој Змај Јован Јовановић, а у трећој Војислав Илић.

Што се Његоша тиче, ма да је он по природном дару, дакле по таленту свом, био несравњиво већи од потоње тројице, он би опет спадао у прву категорију, т. ј. у категорију генија, у којијех су природне особине кудикамо јаче од списатељске вјештине.

Прочитао сам у животу свом неколико дефиниција о поезији, и у свакој нађох понешто истине, али савршена не бјеше ниједна; с тога нећу ни ја тако дрзак бити, да овдје изнесем своју и да је читаоцу препоручим као најзгоднију. Но, ослањајући се на оно мало искуства, што сам га у предмету стекао, рећи ћу барем то, да је од свију битнијех особина, што се у пјесника траже, најбитнија та, да у његовијем дјелима одјекују живи и топли гласи природе. Колико год буде већа пјесникова симпатија за живе и мртве ствари у природи, толико ће он већи пјесник бити у суштини својијех мисли. Још су двије особине карактеристичне за правога пјесника; прво: његова моћ да своје мисли и осјећаје идеалише путем слика̂ и упоређења̂; друго: вјештина да старијем ријечима даје нов смисао и да их срећнијем комбинацијама приказује у новом руху.

Промотримо ли са тог тројаког гледишта П. П. Његоша у његовом најбољем дјелу, у *Горском Вијенцу*, ред нам је признати да га никакав други српски пјесник није у томе надмашио. И не само то: он је све остале превазишао и стога, што се је својом мишљу и пјесничким полетом својим уздигао до такове висине, до какве не доприје ниједан његов српски вршњак ни потомак дојако.

Рекао сам мало час, да се овдје не ћу упуштати у анализу пјесникова књижевна рада, па то и не чиним; ово што сам овдје рекао, и што ћу још рећи, није анализа његова рада, него синтеза његова генија. У својем је ремек-дјелу Његош био претежно пјесник лирски; али се кроз његов ризам провлачи јака струја епскодраматска, с које његова лирика добије неки укус мужевности, виријности, каква не имâде, у подједнакој мјери, ниједан други пјесник српски, па ни сами Јакшић. Треба само прочитати у *Горском Вијенцу* прва два кола, разговоре о вјери између Турака и Црногораца у петом призору, тужаљку сестре Батрићеве, причање Вука Мандушића о љепоти снахе бана Миљанића и друга слична мјеста, па да се смјеста увјеримо, колико је силе и чара у тој фузији драматског и епског елемента са осјећајем лирским.

А тек Његошев поетски језик! Стихови, примјера ради, којијема владика Данило, у свом чувеном монологу, даје израза својој забринутости због

[1] Giuseppe Chiarini, уредник часописа *Rivista d' Italia*, што излази у Риму.

турске навале и слабијех сила малене Црне Горе, достојни су лапидарног стила једног Данта Алигијерија:

Моје племе сном мртвијем спава,
суза моја нема родитеља,
нада мном је небо затворено,
не прима ми плача ни молитве.

Сличном говору нема равна у нашој пјесничкој књижевности; то је он, главом он, Владика Раде, својом двоструком свијешћу српскога пјесника и помазаног вође српскога народа. А глас којијем говори, то је очајан и уједно величанствен глас; глас народа потиштена и пропета, те који тежи за својијем васкрсом.

Кад зажмурим, па се мишљу пренесем у далеку будућност, мени се чини као да, у магли некој, назирем чопоре новијех српскијех нараштаја, који ће позвани бити да суде о дјелима првијех оснивача српске књиге и српске слободе. Ти ће нараштаји, дајбуди, знати боље цијенити прегалачки рад својијех праотаца, но што знадоше да га цијене данашњи рабини књижевне естетике и велике улеме историјске критике у српскоме народу.

Благо пјесницима који, попут црногорског дива, буду у стању да пред те позније нараштаје изађу са дјелима, у којијема ухватише и обесмртише, као у вјерном фонографу, глас својега времена и дух својега народа.

Задар *Марко Цар.*

Било једно момче Црногорче...

— Алегорија —

Било једно момче Црногорче
У планини, с орлом на висини.
Јуначка га срећа нанијела
На изворе гдје се купе виле,
Па му виле у помоћи биле:
Пружиле му крила и окриље
И све златне од небеса кључе
Да полети куд га срце вуче.

Заиграло срце у јунака,
Успламћела душа у јунака,
„Прегаоцу Бог даје махове“,
Па се диже да је небу ближе,
А небо му растворило двери,
Показа му чудеса и тајну,
Напоји га изворима светим
Бесмртија, мудрости и славе;
Научи га збору и говору
Што у души зажиже пламове
И диже је пут свијетлог сунца
Да пропоје химну Васкрсења;
Научи га збору и говору
Којим само вјечни бози зборе
Под облаком на врху Олимпа!

Дуго момче гледало чудеса,
Дивило се небу чудесноме,
И сва слова, што их Божја рука
Записала у Књигу Постања,
Мудро момче запамтило мудро,
Па он сађе вилам' у захлађе
А све виле у захлађу биле,
Збор зборише и јунака звале
Па му гусле јаворове дале —
Златне гусле са струнама златним
Кад загуде да мртве пробуде...

Заиграло срце у јунака,
На прсима тешке токе звече,
Токе звече, златне гусле јече,
Док уз гусле пропојало момче
Дивну пјесму, какву чуле нису,
Наше горе ни виле на вису...
Па кô талас силовитог мора
Одбила се од крша и гора.
Разлила се у крајеве српске,
Појила их витештвом и снагом,
Кô што јарко прољеће напаја
Бистром росом цвијеће и траву;
Одбила се од крша и гора
И, кô јека Васкрснијех звонâ,
Орила се у дубокој ноћи
И бесмртним, пророчанским гласом,
Вјечну зубљу уждила у тами...

Многи дани промицали летом,
Много пута прољеће је јарко
Силазило у горе и кланце,
Доносило дарове и блага,
А још тамо на планинском вису
Свети гласи умирали нису,
Још су златно поздрављали сунце
„Вјешти звуци дивнијех гусала".

Али сунце за облаке зађе,
Сунце зађе а мрак Гору нађе,
А у Гори проплакале виле,
Златно им се саломило крило,
Златно крило и окриље златно,
Јер изгорје срце у јунака,
Јер потамње чело у јунака,
Умно чело што је „В'јенац" сплело,
Да се „виле у вјекове грабе

Да му в'јенце достојно саплету“,
Да се сјаје докле неба траје,
Да се слави док је сунца јарка,
Док је Србâ и док је јунака!

О, Србине, знаш ли крше оне
Уздигнуте небу под облаке,
Што те зову на широка плећа
Да сагледаш Јадран у даљини,
Како хучним запљускује валом
Дивну Боку и Приморје мило?
Тамо, тамо, врх Ловћена плавог
Твог Генија сахранише виле,
У лијепом завичају своме
Дадоше му покоја и санка;
Тамо, тамо, на бесмртном вису
Што га небо за богове створи,
Гроб се диже бесмртника твога!
Тамо крени, име му спомени,
Прекрсти се и два и три пута,
Гроб цјеливај и два и три пута,
Он ће нама свети огањ бити
Да се њиме грију покољења!...

Мостар *Алекса Шантић.*

Његошу

О педесетогодишњици његове смрти

(Алегорија).

Ej, Србине, витешко коњено —
Рашта своје силе не познајеш!
(Пустињак Цетињски).

Коме је живу *небо* жудњи крај,
Ни у смрти се не *понизи* тај.
— — — — — — — — — — —
На Ловћена си вис узлетео,
Јер дух ти Ловћен-вис прелетео.
Прелетео га, стремећ' смеоно,
Презирућ' оков — гнездо чеоно, —
Орловској жуди танку уставу —
Покора земног руљу гмизаву
Згазио си, кликнуо си:
»Пуштите ме да вићу небеса«!
Небесима ти душа се узнела,
Ал' како се силно захукала
И тело је за собом понела. —

Па је стала,
Пред небеским дверима је стала душа твоја,
Сетила се да у небу телу место није
Већ га даде, да је небу близу
Ловћенскоме вису;
Што га нада непобедљивога
Кам по камен наслагала, —
Да му сплетеш око чела венац —
»Горски Венац«.
У тај венац славе твоје,
На врх виса српскога уздања,
Спустила је душа тело твоје:
Да почива,
Снове да снива.
Снове да снива, у сни да ужива,
Па снима тима јаву да скива —
Небесима близу
На Ловћен-вису.
Од тих снова, златотканих сјајних,
Успламтео, зажарио се Ловћен цео;
А од њега сјај се разанео,
Одбијајући се, ломећи се
Од виса до виса,
Преко доља, преко низа.
И млазевима злата стопљеног
По земљи пише небеска слова,
Звездану мисо̂ твојих санова,
Душе твоје громовнички глас:
У својој снази сии Србину спас!

У Бечу. *Светислав Стефановић.*

Петар II. Петровић Његош

и

Начело народности[1]

— Др. Л. Томановић. —

Плебисцит српске књижевне републике једнодушно је прогласио Владику Рада, на основу његовијех пјесничкијех дјела, народнијем српскијем Генијем, и као таквога признаје га и поштује цијело политички раскомадано Српство.

Ма како различите критичке теорије судиле пјесничка дјела и пјеснике, при томе ће суђењу неодољиво вазда утицати и личност пјесникова, његов живот и рад мимо писанијех му дјела, као и прилике, у којијема је живио. То вриједи још више,

[1] На основу књиге „Петар II Петровић Његош као владалац — написао др. Л. Томановић — Цетиње државна штампарија 1896“; само писмо Хаики в. у „Гласу Црногорца“ за г. 1899.

кад је пјесник иначе истакнута личност у друштву и у свом народу, а по готову кад је вођа и господар народни, као што је био Владика Раде. Да је његов живот и владалачки му рад у противурјечју са његовом поезијом; да је једно радио а друго пјевао, би ли његова поезија тако силно на нас дјеловала? би ли данас из тако интенсивне милоште наше мисли и наши осјећаји лећели на врх Ловћена и ту се око његова гроба савијали? и били нас тај његов гроб овако напајао утјехом, надом, вјером?!

Када пјесник излијева своју душу у стихове; када су му стихови удари срца, притиснута и рањена стварнијем јадом, или раширена и раздрагана стварном срећом — управо кад су „lacrimae rerum“; једном ријечи, кад је пјесник истинит — онда је прави пјесник. Још када пјесник даје одушке својијем неодољивијем тежњама и поривима у љутој борби, која испуња његов живот — када је поезија наставак и допуна пјесникова живота, и средство да своје тежње и пориве, које му зле прилике не даду остварити, разбуђује у ближњима, и уобличене пресађује у душу читавог народа, повјерава их и завјештава потоњијем нараштајима, као што чини Владика Раде, у чему се и састоји његова поезија, — онда је пјесник прави народни Геније.

А узмите сав двадесетогодишњи владалачки рад Петра II-ог, од како је Хусејин-капетану Градачевићу писао: „.... а особито што си зборио на ријечи с игумном Мојсијем, ми све то кабулимо и тврду Божју вјеру дајемо, да ћемо од сада у напредак бити уједно и крв своју проливати за вјеру и слободу нашу“ — док је пошљедње дане његове загорчила а можда и скратила трагична смрт његовог побратима Али-паше Ризванбеговића; па ваља да признате, да његова поезија није ништа друго него одисај и мелем душе његове, мучене и оковане злијем приликама, које су га окружавале.

*

Ваља се умом пренијети у оно доба, кад је Владика на владу дошао, и погледати по Српству и по Словенству, да се уочи одма тешки положај младог црногорског господара. У Србији ће тек шесдесетијех година Књаз Михајил прихватити велику народну мисао. У Русији Цар Никола I улаже сву своју пажњу, да у Цариграду његов уплив завлада, а Бечу да угоди....

У то Мехмед-Али-паша мисирски у савезу с Мустаф-пашом, везиром скадарскијем, устају против Султана, а трибун босански, Хусејин-капетан Градачевић, подиже Босанце и разви заставу независности, прогнавши из Травника царског везира, туђинца. У кући Бушатлијâ везирство над свом Арбанијом било је нашљедно од половине XVII вијека, а Арбанија је била вазда, као што је и данас, полунезависна од Цариграда. Из Мисира је долазила у Скадар новчана помоћ, којом је Мустафа паша издржавао до 45,000 војника. Између Скадра и Цетиња био је углављен пријатељски уговор, којијем је било обезбијеђено Мустаф-паши, у случају ратног неуспјеха, прибјежиште у Црној Гори. Али између арбанашког и босанског великог бунтовника није било договора. Скадарски династа није сматрао себи равна босанског вођу из народа, и мјесто да један код другога траже ослонца, као да су један од другога зазирали. Млади господар црногорски, уговоривши са Мустаф-пашом пријатељско сусједство, и обезбиједивши му у нужди прибјежиште, и више ништа, с Хусејин-капетаном ступа у чисто савезничке везе, као што смо већ видјели, и спрема се на судјеловање.

Одмах из почетка подузеће Бушатлино пропада. Велики везир Решид-паша главом предводи против њега велику војску, а што је још опасније, златом поткупљује неке прваке арбанашке. Војска Бушатлијина била је до ноге разбијена, а сâм бјежи из Прилипа и затвара се у скадарскоме граду. То је било љети г. 1831., кад је Градачевић са својом војском одабраном

продирао у срце Старе Србије. Дошао је касно, пошто је арбанашка војска била разбијена, али ипак он добива побједу. Игуман Ђурђевих Ступова Мојсије, дипломатски посредник између Хусејин-капетана и Владике, тада је овоме писао из Плевља: „Бйли су се у Бањску на дну Косова.... и добила је Босна... Моли се Афис-ага зашто је с Босном, да растурите глас по Херцеговини, да слуша Босну и хоће доћи у Никшиће да ћерају Смајил-агу и капетана Мушовића и ко је с њима. А за џебану и за наше послове добро зборе... но пођу у Травник везиру да видим истину, и како ћемо се с њима владати...“ Решид пусти глас у босанској војсци, да ће кнез Милош Обреновић у Босну, да подигне Хришћане. Наступа између кнеза Милоша и Градачевића прави рат на хартији. Босанска војска повлачи се из Старе Србије у Босну свршетком г. 1831. Црна Гора не допушта царској војци пролазак у Херцеговину, која је била против Босне, а преко Новог Пазара низам није могао зими, него је требало да чека прољеће.

Али не само да Петар II није пропустио царску војску преко Црне Горе, него је још у октобру био подигао војску на Подгорицу. Владика ступа у споразум са сусједним арбанашким племенима. Хоти затворе скадарски пут. Цијељ је била Владичина ослобођење Зете и подржавање ватре међу арбанашкијем племенима. С Цетиња се хтјело, да се у Арбанији настави дјело Бушатлијино у корист Босне. Али за вријеме опсаде Подгорице, с прољећа 1832, нијесу стизале повољне вијести из Босне, а још мање из Арбаније. Али-паша Ризванбеговић концем фебруара надвлада босанску војску, која га је у Стоцу обсиједала. Царска војска је продирала преко Новог Пазара — 30,000 низама на броју под главном заповиједи Махмуд-паше. Али је много већи и опаснији непријатељ Босне већ био босанску војску разбио! Међу босанским првацима већ је завист главу била издигла. Видаић-паша зворнички први је међу њима био. Градачевић, и ако напуштен, са оно мало вјерне своје војске јуначки дочекује Махмуд-пашу близу Сарајева и у крвавој битци неуређена босанска војска подлијеже царскому низаму. Велики босански бунтовник са својијем доглавницима тражи спаса преко границе у Аустрији. Босанско подузеће противу туђинаца било је пропало, јер је стара српска завист првих оџака херцеговачких па кашње и босанских тако хтјела!

Какав историјски тренутак, али какав домаћи раздор на овом нашем класичном простору између Дунава и Јадранског мора! Херцеговачки великаши устају против босанског трибуна; Бушатлија на босански покрет и не рачуна; Кнез Милош док подржава ако ће и тајно пријатељске везе са Бушатлијом, распаљује непријатељство са Градачевићем... Једини Владика Раде у том судбоносном часу блиста на висини свога позива, ма да је у том часу руска војска била сашла да спасе Цариград и за Султана крв пролијевала по Малој Азији против мисирске војске Мехмед-Али-паше! Руски консул из Дубровника није престајао задржавати савјетима и пријетњама младог црногорског Господара: односно уговора с Бушатлијом пише му: „Ја се бојим, да ви не привучете зло у кућу, бранећи *злодјеја*. Прво, Султан би имао право, тражећи злодјеја, ући вооружанима силама у Црну Гору и довршити оно, што до сада није могао, т. ј. покорити Црну Гору. Друго: државе јевропске сматрајући вас као *бунтовнике* и нарушитеље општега спокојствија, оставиће вас на произволеније грознога и јароснога мача Султанова, и онда ће сав свијет рећи: твоја погибељ од тебе Израиљу!“ — а односно договора са Градачевићем овако: „У случају пада слабога али у обзиру политичкоме великога зданија, ко жели остати невредим, треба да буде у неком одстојанију, да га не би развалине његове пригњечиле, или с напрегнутима и сједињенима силама, да се стара пређе разорити, него би исто зданије, изненада паднувши, пригњечило га. За важно предпријатије к разорењу

великога и слабога зданија потребна су велика средства....“ Али Владику не ометају ови савјети руског дипломате и уз то Србина из Карађорђеве дружине, него Бушатлији пише: „Држи се Кућињу, не пушти се, у муку се познаје јунак добри!“ — док Градачевићу даје „тврду Божју вјеру“, да ће с њим уједно крв проливати, како је захтијевала велика народна мисао.

Кад су оба подузећа, Бушатлијино и Градачевићево, пала, остала је сама Црна Гора, да одговара Султану за своје држање и судјеловање против њега. Опасност је била ту. Петар II предлаже новом везиру скадарскоме Намик-паши, који се налазио у Подгорици, мирне преговоре; али главни заповједник турске војске, велики везир Решид-паша из Битоља одговара скадарском везиру, да се Црна Гора сасвијем покори. Гачић колико може брани држање Црне Горе у прошлим бунама, кликујући очајно дипломатско посредовање из Петрограда, и добива утјешљив одговор: пријетећа опасност биће отклоњена од Црне Горе, којој се признаје право, да се брани од нападаја турскијех, али јој се до знања ставља, *да нападај црногорски на турску земљу може је лишити руског покровитељства!*

*

И одсле руска дипломација навађује на младога црногорског владаоца, да се измири са сусједнијем турскијем везирима, који су у исто доба из Цариграда добили слично упутство. Преговори одма отпочну али је Владика принуђен да скадарском везиру Хафиз-паши убрзо овако одговори: „... Сад вићу из вашега првога од 11 јула (1834) писма и из посљедњега од 9 августа, да сте ви сасвим одустали од вашега првога мњенија и намјеренија... *и тражите оно сада од нас да имате, што смо ми неколика вијека нашом крвљу плаћали и за чем смо се од паденија нашега царства борили, оно, које се без крви ни сушто није могло купити и које се доиста ни за што неће продати осим за једну крв.* Сва обећања ваша од ваше стране, која су к мени и писмена и усмена, ја бих био најпосљедњи човјек, када би иједно било од моје стране одобрено, и када би се оно могло и вићети мојијема очима — *спрама части мога отачаства...*“

Увреду племенитијех својијех осјећаја, према налозима из Петрограда, Владика је мушки савладао, и задовољио се овом отпоруком, што је одмах Гачићу до знања ставио. Тицало се независности Црне Горе! Ето до чега доводе савјети и наредбе руске дипломације! Добро; руска дипломација не да Црногорцима да нападају на турске земље: али гдје је граница између Турске и Црне Горе? Сасвијем природно, између Цетиња и околнијех племена старе Црне Горе постојале су трајне везе, и тијем су се фактички ширили границе Црне Горе и без међународнијех протокола. Којигод је крај оружаном руком хитао, да уздржи под Орловијем Кршем мисао народне независности и слободе, Владика га је сматрао и гласно проглашавао неразлучнијем дијелом Црне Горе; и за то насиља турска у Жупи Никшићкој сматра као нападај на Црну Гору; и за то отворено даје на знање руској дипломацији, да неће оставити неосвећене Куче; и за то оружјем отворено излази на бојно поље за слободу Грахова и Ускока у Дробњацима.

Па концем г. 1836 управља непосредно цару Николи меморандум на руском језику. Истакнувши живијем потезима историјски значај Црне Горе, па њен тешки тадањи положај, наставља: „При таквом положају ствари, Црна Гора неминовно мора пасти под власт својијех вјечитијех непријатеља Турака или које друге јевропске државе, жртвујући тако слободу и самосталност, то своје посљедње благо, које је још драгоцјено Црногорцима, *благо, које служи као луча наде и другијем једноплеменијем Црној Гори народима*; и падом слободе Црне Горе, *потоње области српскога царства, која је до сада сачувала своју независност*, неминовно ће се умно-

жити гонења и противу другијех околнијех јој племена... Независност и добро стање Црне Горе, обезбјеђено моћном Русијом, *служиће и другијем једноплеменијем народима јемством њихове боље будућности...*“ Треба и то знати, да Владика шиље овај меморандум непосредно цару, кад су присташе прођеранијех Гувернадуровића и Ивановића у Црној Гори завјеру сновали против њега, коју је већ и сами Гачић подржавао, јер се Петар II понашао више као свјетска него као црквена особа... Ипак толика енергија љубави, толика брига о опстанку Црне Горе и бољој будућности околнијех племена! Велику му идеју ништа није могло поколебати.

*

Долази разграничење с Аустријом, а то значи са сродном Боком. Владика с истом енергијом брани сваку стопу земље, сваки кам. А Гачић му завршава опомене: „Желим вам савршено сагласје с Аустријом, од којега зависи будуће благостање и срећа народа“. Аустријско оружје заузимље Паштровску Гору. Наступа право ратно стање и на граници Аустријској. Све ратне силе аустријске из Боке и Дубровника ту су. Од 23 јула 1838 почиње крвопролиће на Паштровској Гори. Одлучној битци био је свједок очевидац руски инжињер Ковалевски, те је живо пластично описао црногорску побједу под командом Ђорђа Петровића. Послије овог крвава сукоба Гачић завршује писмо Владици овом значајном опоменом: „... и очекујем од вас извјешће о савршеном помирењу са Аустријанцима... *Государ и Император Николај Павловаћ јуче и данас находи се заједно са аустријским императором у Инспруку, не далеко од Тријешћа*“. Царски намјесник и гувернер далматински из Задра Лилијенберг пријети Владици: „Ја имам у Далмацији 10 хиљада војника... из Хрватске пружају ми руке 24 хиљаде, које се могу умножити на 50 хиљада; у потреби могу укрцати 20—30 хиљада у Млецима, да се нађу у Котору кроз 2—3 дана...“ па га уз то вријеђа: „... док је ваша воља на мјесто права, и право код вас не ваља ништа, као што сте ви то доказали и на Стањевићима и у Паштровићима...“ Али је ово изазивање мало витешко било, кад се знало, да Владика мора трпјети, ушљед руских наредаба.

Шљедеће године на прољеће долази из Петрограда надворни савјетник Чевкин, који се придружи пограничној комисији, која је до тада узалуд радила на разграничењу, а Петар II пише руском министру иностранијех дјела грофу Неселроду: „... Ми љубимо своју отаџбину, као и сви народи што љубе своју, и не штеде за њу крв пролијевати. *Но воља Господара Императора.... код нас је најсветија на овоме свијету*“. При свршетку умирује руску владу, да је по савјету истога Чевкина повратио аустријској влади оружје, што су били Црногорци донијели на Цетиње као трофеје са бојишта.

Ето у каквијем је мучнијем приликама Петар II живио, владао и — пјевао.

*

Кроз ових првих десет година његова владања, испуњенијех тако интенсивнијем дјеловањем у борби са сусједнијем моћнијем царевинама, с којијема је политика покровитеља Црне Горе тражила што тјешње пријатељске односе, ми видимо Петра II стална у правцу чисто националном, свијесна права и позива Црне Горе, „потоње области српског царства“, чију крвљу сачувану слободу проглашује „благом, које служи као *луча наде* и другијем једноплеменијем Црној Гори народима“ и „јемством њихове боље будућности“; а ми знамо да пјесник сматра Црну Гору „Зачатијем храбра Српства“.

Њему је у том националном правцу дјеловања идеал *апсолутна народна независност од туђинске власти;* други идеал му је био *заједница крви и језика, коју раздор вјерâ није могао у његовијем очима порушити.* Вјеру он оставља свету сваком своју, зато даје Градачевићу „тврду

Божју вјеру, да ћемо од сада у напредак бити уједно и крв своју пролијевати за вјеру и слободу нашу", ма да је велики босански бунтовник војевао под Мухамедовом заставом. И ма да је Црна Гора више зла претрпјела од сусједне мухамеданске браће него ли од Стамболија, Петар II одмах ступа раме уз раме са Градачевићем, а не са Али-пашом Ризванбеговићем, који је из зависти војевао против Градачевића у корист Стамболија, ма да су уз Ризванбеговића листом православни Херцеговци били.

Мисао ослобођења од туђинске власти рођене браће била му је изнад свега. Скадарском везиру Бушатлији, који је хтио Арбанију сасвијем од Стамбола ослободити, не одриче своје пријатељстсо, али даље не иде, за што га у Арбанију крв и језик српски не привлаче. Његове тежње на истоку не прелазе границе равне Зете, коју, послије несрећног свршетка Бушатлијиног подузећа, у савезу са Градачевићем, својим походом на Подгорицу, хоће да ослободи, али је звијезда Хусејин-капетана већ била на заходу...

Овом чистом схваћању националне мисли и дјеловању по њеним захтјевима још ће све чвршће Петар II вјеран бити. Истина, било је великијех умова, као на прилику у Италији, још од Данта, из којијех је мисао уједињења народног сијевала, али је остајала мртвим словом у њиховијем књигама; мисао и свијест народне заједнице сијевала је и у доба старијех Грка у великијем опасностима: али та свијест није могла уобличити правило, по ком су поједине народности имале образовати своје државе, све до велике француске револуције, која га је прва прогласила по захтјевима слободе, братства и једнакости, која су начела имала завладати не само између појединијех људи, него и између појединијех народности, које су по природи засебни индивидуи. Али је Бонапарте, то чедо те исте велике револуције, одмах погазио то свето начело, и ако је нехотице својијем успјесима над туђинском власти у Италији разбудио народну мисао у раздробљеном италијанском народу, одакле почиње патриотско одушевљење, које кроз 50 година упорно јунаштвом и мученштвом снажи ту народну мисао све док је и побиједила.

Петр II *први је развио својијем систематскијем и владалачкијем радом начело народности у свему његовом обиму и у правом смислу*, како га је била уобличила велика француска револуција, и како ће га развити *кашње*, опредијелити и у законити научна теорија. Ми ћемо то још боље уочити из друге десетине година, прекратког живота и владања Владичина, још много плодоносније у моралној области новога права међународнога, које и словом и твором проповиједа и тако опредјељује и у живот уводи *политички програм да се неће никад, нити се може куд даље ни иначе.*

*

За своје држање у буни Градачевићевој Али-паша Сточевић добио је нашљедно везирство над Херцеговином, одијељеном од Босне, и кад је г. 1833 из Цариграда дошао у Мостар, гдје су га дочекали сви главари херцеговачки, пред мноштвом народа обију вјера, изговорио је бесједу, у којој је рекао: „Од данас никоме није од потребе да иде цару у Стамбол: ево вам Стамбола — Мостара, а ево вам цара у Мостару!"

Рекло би се, да је Петар II тијем добио опасног сусједа, непријатеља још из буне Градачевићеве, али неће бити тако. Онај колико смјели толико великодушни покушај, у своме почетку тако величанствен и срећан најенергичнијег босанског прегаоца за независност Босне, и подржавање те велике мисли од стране младог Владике са Цетиња, морали су јако дјеловати на херцеговачког племића, најчистије српске крви, језика и обичаја, чија поноситост и завист само нијесу трпјеле првијенство и славу хероја од Градашца, што опет најбоље потврђује корјенитост његовог великашког српског поријекла.... јер

ће он сâм одмах прихватити и наставити Градачевићево дјело, ради чега се за чудо пријатељски рјешавају погранична питања и граховско и ускочко из жупе Никшићке. Па ни смрт Смаил-аге Ченгића, ни вјероломна погибија на Башиној Води највиђенијех херцеговачкијех бегова, везировијех опуномоћеника код Владике за пограничне преговоре, не изазивље освету везирову. Истина, он од два пута подиже војску и пада на Грахово, и по неколико дана његова и Владичина војска ту стоје утаборена једна према другој, али се братска крв не пролијева, него се испод шатора Владичина и везирова измјењују тајне поруке, које утаначују њихов састанак у Дубровнику, гдје утврђују побратимство! И све прилике говоре, да је оно вјероломство црногорско на Башиној Води, противу ког се бунила и до данас се буни црногорска савјест, извршено договорно између Мостара и Цетиња из највишег разлога, што је требало уклонити људе, од којијех је Али-паша зазирао, и који су могли стати на пут побратимству двају сусједа. Преписка њихова врло честа није значајна, јер они нијесу повјеравали хартији своје мисли, него су само писмима одостовјеравали своје вјерне слуге, Радована Пипера и Мустај-бега Хајровића, који су без промјене, по изричном препоручавању узајамном, били посредници измјене мисли између ова два знаменита Србина у великој завјери.

Али какве су мисли руководиле Владику, док се побратимио са херцеговачкијем везиром, ми јасно видимо из његове преписке са Осман-пашом Скопјаком, који је био засио на столицу скадарског везира, и којега је довео до признања: „... што ми пишеш, да смо птице из једнога гнијезда, и ја знам да смо и *од једне крви и наши стари и ми*, и мени је много драго да будемо и још виши пријатељи, будући смо једне крви, и тако унапријед ја сам рази све боље и љепше". Али ће Владика бити принуђен да кашње пише Скопјаку овако: „Немој, Осман-паша, слушати злобне Арбанасе, да подижу у теби ненавист противу Црногораца; *Арбанаси су народ сасвијем други*, и ако су сада под твојом заповијести, *а ти с нама једноплеменик, и ако си различита вјероисповједаница*; и ти се можеш поносити дичном слободом црногорском, ако не у ове дивље ћошкове, а оно барем пред великијем свијетом, *јер су (т. ј. Црногорци) с тобом једне крви и једнога племена*". Г. 1886 Скопјак зове владику на састанак на Врањину: „... и ја ти дајем Божју тврду вјеру, да ћу те дочекати и постимати као сина, будући ја сам старији и моја је брада побијељела; ти си млађи, али ћеш мени бити стиман и матбул колико да си ми из мога срца, и онда ћемо наше послове ја и ти, ми сами два смирити и наша срца један другом открити, и међу нама да нема трећега.... ти знаш мене и чуо си од којега сам оџака.... и пошто свршимо посао можемо двије три ноћи онди стојати и надам се да ћемо бити једна душа и два тијела". Владика није пристајао на Врањину која је била већ у турскијем рукама, и у даљој преписци једном одговара овако Осман-паши: „Ти говориш, да ја све нешто тражим; а што би ја тражио, и с киме ћу га тражити?... Ја сам инокосан, ја сам сирјак — помисли: ће су ми браћа славни и гласовити кнезови и војводе нашега царства, ће је Црнојевић (Бушатлија), ће је Обрен-Кнежевић (Махмут-Беговић)? ће је Кулиновић? ће је Скопјак? ће је Видаић? ће је Филиповић? ће је Градачевић? ће је Сточевић? ће је Љубовић? па ће су ми остали? Камо господа и цвијет нашега народа? *да своје отачаство и своју славу заједно потражимо!* Бог сам знаде када ће се они *своје славе споменути* и до када ће се ова моја браћа од своје рођене браће туђити и називати се Азијатима и *до када ће за туђу корист работати, не сјећајући се себе ни својега*. Од онога несрећнога дана, од како је Азијатин наше царство разгњавио, са ким се ова шака горштака *за опште потгење и име нашег*

народа бори? Све са својом рођеном браћом истурченом: брат брата бије, брат брата сијече, — развалине су нашег царства у нашу крв огрезле — ево наше опште несреће! Ова је несрећа и општа вражда братска више но сила туђа учинила, те је наше јуначко племе постало туђим надничаром и служитељем, као што си и ти туђи надничар. Кукавну је Црну Гору овај разур нашега народа готово удавио, но и *опоштио;* ово је учинило, те је данас Црна Гора и биће довијек алмаз у витешку круну. Ја бих радије но ишта на свијету виђети слогу међу браћом у којима *једна крв кипи*, и коју је *једно млијеко одојило* и *једна колијевка одњихала*; што се пак мене тиче самога и ове шаке народа, ја поштења више ни мало не желим, но га имамо пред великијем и опамећенијем свијетом; *но се нешто друго жели јербо је крвава рана и голо поштење.* Ја бих рад да сам се мало доцније родио, јер би видио своју браћу, *ће су се себе и својијех споменули* и јавно пред свијетом казали, *да су они достојни праунуци и потомци старијех витезова нашега народа.* Када се ова света ријеч изговори, благо цијеломе нашему племену онда ће се име црногорско, босанско и прочи витезова српскога народа као свети тализман чествовати и у њедрима носити.... а знам, ти ћеш рећи, кад ово моје писмо видиш: шта овај човјек којешта пише и снијева; *али се надам, да ће наши потомци, кад било да било, дати достојну цијену отачаствољубивим мислима у писму Владичину, на кога се данас виче са сваке стране као на бијелу врану*".

Тако се српски Геније развијао, прикупљајући све своје снаге, да разбуди у одметнутој браћи љубав према Српству, да их озари српском самосвјешћу. Али Осман-паша, зар и због туђинског елемента, у ком се налазио, остаде што је и био; док ће Али-паша Ризванбеговић своје братимљење са Владиком и своју мисао независности Херцеговине грозном трагичном смрти платити, што још чека српскога пјесника, да у неувели вијенац великодушнијех порива и дјела избранијех српскијех синова уплете.

Цетиње *

О „Луци микрокозма"

— Др. Милан Шевић. —

Фама и у књижевности расте као у свакидашњем животу. Одмах по смрти П. П. Његоша рекао је тадањи уредник „Летописа Матице Српске" усвом слову, да „песник „Луче микрокозма" несвест наводећу висину песника „Изгубљенога раја", с којим се на овом пољу састаје, не достиже", Новаковић пак у „Историји српске књижевности" да је „Луча микрокозма" нешто на прилику Милтонових религиозних спевова", Вуловић да „се крадом, испрва само говорило усмено, да је то имитација Милтонову „Изгубљеном рају". Имали су право, Лавров је изнио више паралелних места, док напослетку није и у школске књиге ушло, да Милтонов „Изгубљени рај" имамо „у слободном препеву у „Лучи микрокозма" од П. П. Његоша". Оваке појаве није тешко протумачити. Човек тумачи једну непознату појаву обично на тај начин, што је своди често и без оверења, на другу познату. Своју је тежњу за тумачењем тако задовољио и тим ослобађа себе од свакога даљег задатка.

Међутим из мало тачнијег поређења „Изгубљенога раја" са „Лучом микрокозма" није тако лако онако тумачење извести. Предмет се „Луче микрокозма" само донекле слаже са једним делом „Изгубљенога раја" Тај део, што чини прави пред-

мет „Луче микрокозма“, није никако битан део „Изгубљенога раја“, он је само једна епизода, средство, којим се служи посланик божји Рафаило, да покаже првим људима, како се не смемо подавити искушењима, и каква казна ишчекује оне, који су непослушни према Богу. Бог је, знајући Сотонину намеру, послао Рафаила, да опомене прве људе.

This let him know,
Lest wilfully transgressing he pretend
Surprisal, unadmonish'd, unforewarn'd
Paradise lost V. v. 243—245.

И Рафаило им то приказује на очигледан начин износећи им отпадништво Сотонино и његову прошлост.

Ту епизоду Милтонову употребио је Његош као предмет свога спева. Али нити ју је употребио у истом смеру, нити је њезине појединости одржао: он је и по својој основној замисли, сасвим различитој и од значења те епизоде и од целокупнога спева Милтоновог начинио и у целини и у појединастима, упоређену са Милтоновим спевом, оригиналну песму.

Главна је мисао Његошева: однос човека према васељени. Он је то изрекао и натписом одмах у првој строфи

Човек изгнат за врата чудества
Он сам собом чудо сачињава. —

Чудества су микрокозам, чудо које човек сам собом сачињава микрокозам. Том се идејом бавио владика подуже, као што то сведочи и песма „Мисао“, која није ништа друго до његова припрема за „Лучу микрокозма“, и она њом још јасније тумачи назив овога спева

Ах мисли свештена, слатка пиштo душе!
То ме увјераваш, увјераваш јако,
Да частица јеси огња бесмртнога,
Да имадеш својство са оцем свјетова.
Јер како он исто — у бесконачност'ма
Што свештеном мишљу скроји план битности,
И рече јој: буди! — и роди се биће; —
Тако исто и ти, у маломе кругу,
Подражајућ свјету, од ког си истекла,
Идеално ствараш, јер не мож' на дјело. —

Док је, дакле, главна мисао Милтонова религиозна, Његошева је филозофска. Милтон и означава свој задатак тим, што хоће да опева човекову непослушност и кушање плода са оног строго забрањеног дрвета, које нам је донело смрт у свет и сваки бол, а Његош тражи од „зраке сјајне огња бесмртнога“, што му се јавља, да му она, ствар бесамртна, опева „страшно њезино с неба паденије и времено њено заточење у јудоли туге и жалости“.

Задатак је према томе сасвим друкчије постављен, па друкчије и изведен. Милтон се бави о Адаму, првом човеку, који постаје тек са земљом, у Његоша је Адам постао са створењем света, он је више духовно биће, од кога истом касније постаје „искра у смртну прашину“ — човек. По Његушу се Сотона не буни као у Милтона, што не пристаје да се покори божјем сину, он се противи стога, што осећа у себи снагу и моћ и што тежи, да је огледа и на највећој снази и моћи. Он приволева и Адама — од првопрестолних анђела чином млађега војводу —, али Адам одступа трећега дана „из несрећна боја погубнога, са дубоким душе покајањем“. После борбе, у којој, по Његошу, побеђује сам Бог, а не као у Милтона божји син, отпаднике терају анђели „из предјела блаженог жилишта у тартарско мрачно владјеније, на вјечита њина мученија“, а Адам и његови легиони „за наказу њихова немира немирни се њихови духови у окове блатне тјелесине један вијек осуђују кратки; нека они чрез јудол плачевну ланце тешке с бурама немира у стењању пренесу горкоме; нека своју непостојност грдну са проклеством тамо оплакују у сузама и у риданију!“ Они се „лишавају блаженога жилишта спомена, и смрт је пуштена међу њих из мрачне тамнице. Човек остаје и на даље воље слободне, ну „борба правде и неправде, што је небо три дни колебала, биће она са свијем ужасом печатана на душу човјеку“, и с тога и „адско проклетије духа човјека ће чешће пленивати“. Онај савез

дакле са Сотоном ни после покајања не може а да не остави трага у потомству Адамову, остаје борба између добра и зла и тим оправдан Спаситељев долазак на земљу.

О преблаги тихи учитељу!
Слатка ли је света бистра вода
С источника твога бесмртнога!
Од твога су свјетлога погледа
Уплашене мраке ишчезнуле,
Од твога су хода свештенога
Богохулни срушени олтари,
Воскресењем смрт си поразио,
Небо твојом хвалом одјекује,
Земља слави свога Спаситеља!

Његошев је спев према томе сасвим друкчије и заснован и изведен но Милтонов, па и ако у поређењу са Милтоновим у многом му чему уступа, ипак се толико сме тврдити, да је дубље замишљен од „Изгубљенога раја“.

И у појединостима одваја Његош од Милтона, и ако су многе додирне тачке дате самом сличношћу предмета, ипак зато једва да ће се наћи и један стих, који би био једнак са Милтоновим. Нека се подударања пак могу протумачити и тим, што су и Његош и Милтон живели у веома неповољним политичким приликама и морали живо у њима учествовати. А кад у „Лучи микрокозма“ нађемо

Судба ти је и моја позната,
Мислим нема подобне на земљи,
До врата сам изникâ тартара,
Ад на мене са проклетством риче,
Сва му гледам гадна позоришта;
Ал на судбу викати не смијем —
Надежда ми вољом творца блиста!...

а у Милтона

On evil days though fall'n, and evil tongues;
In darkess, and with dangers compass'd round,
And solitude; yet not alone, while thou
Visit'ts my slumbers nigh'tly, or when morn
Purples the east.
Paradise lost VII. v. 26—30.

Заиста нећемо помислити на позајмицу, ако нам је иоле познат његов несрећан живот, скопчан са тако великим песничким чуством. Бесумње је из Његошеве љубави према његову народу, а из мржње према свакој тираниji и потекло, што је Сотонине савезнике, а отпаднике од Бога назвао Аскела, Разец, Ноелопан (читај од натраг), а не као Милтон именима поганичких богова.

Бољи познаваоци Милтона и Његоша можда ће доћи и до другог резултата, можда ће и у разноликости наћи сличност и истаћи се јача зависност Његошева, можда ће се наћи и који други углед Његошев, — ну док се све то не докаже, дотле треба сматрати „Лучу микрокозма“ као оригинално дело српске књижевности, и то тим пре, што она не би била најмилије дело владичино — као што то тврди његов секретар В. М. Г. Медаковић — кад не би у њему било оно, што је сам песник промислио и прочуствовао.

Биоград.

Његошев „Шћепан Мали“

Кратка скица

— Светислав Стефановић. —

У 47 броју Бранкова Кола од прошле године штампао се мој чланак о Проблему Његошева Горског Вијенца. Исту тему обрађује г. Павле Поповић већ у неколико бројева вредне Зоре, нарочито у 1 и 2 свесци 1901. Г. Поповић се у неким консеквенцијама својим, чак и у основној мисли — да Горски Вијенац има јединства — необично слаже са мном, тако да су ме многи питали: Нисам ли знао за ову радњу г. Поповића пишући онај свој чланак. То ће г. Поповић најбоље знати — јер мислим да ни он мене не познаје боље него

ја њега — т. ј. само по имену. Једна је само и то битна разлика наших мишљења о Горском Вијенцу. Г. Поповић тражи у Горском Вијенцу неку политичку концепцију. А ја сам се потрудио доказати да Г. Вијенац мора имати дубљу, ширу, пространију основицу; његова концепција мора имати више етичке садржине — него што ми у таквим патриотским темама тражимо. Истрага Потурица морала је за Његоша више нешто значити, него оно што је у историји — акат политичког насиља, дивљаштва. Политика је у истрази онолико, колико то етика људска захтева и допушта. Одузмите, подобно г. Поповићу, тај етички значај политичкој концепцији Г. Вијенца и он остаје апотеоза дивљаштва. А ту сам баш најосетљивију махну покушао скинути с Његошева узор-дела. Јер не могу замислити да је Његош у Турцима видео само створења, која су зато на свету да их Срби кољу — бар на позорници.

Како о Горском Вијенцу тако се и о Шћепану Малом утврдило у нас мишљења да то није драма и да нема јединства — да су главно управо оне упоредне сцене, у којима се слика народ. Можда ће г. Поповић наћи и у Шћепану политичку концепцију. Ње свакојако и има. О њему се говори често у драми: како је измирио завађена племена, подигао судове, позидао тврђаве и путове, цркве — и у опће створио неко јединство, ма било у својој личној моћи! Али с друге стране тај исти Шћепан, што је толиког маха имао на Црногорце — на позорници је чешће смешан, него драмски, или трагички озбиљан. Дакле са политичком концепцијом не би се ни овде далеко дотерало.

За то ћу у овој краткој скици рећи шта сам мислио (вид. Бранково Коло 47, 1901) говорећи да је Шћепан Мали par excellance драмска тема — равна Шилерову — Demetrius-у.

Његошев Шћепан Мали — јесте трагедија части. Није тешко цитатима потврдити како се већина Црногораца буни против свих оних, који вређају како било Шћепана. Он је њихов гост, добеглица, који је код њих нашао уточишта — и њихов образ не допушта им да га предаду управо издаду његовим судијама, ма да он и не заслужује њихову веру и оданост и ма да је чак и кукавица, што Црногорац ни свом рођеном брату не би опростио.

Јединствен реалиста, Његош се није много обазирао хоће ли свака сцена одговарати трагичној збиљи теме него је цртао живот трагичан до мучеништва и смешан до папагајства. То је његов жанр и ми можемо само жалити што није и на другог кога прешао.

Дакле, Црногорце везује њихов образ на верност Шћепану. Може у части бити често и смешнога — основа јој је увек херојство. О том и Његошев Шћепан има пуно доказа — чак и они који се смеју Шћепану на дому — пред Турцима грме: чест и образ нада све! и потврђују то крвавом борбом. Прецизније би се могло рећи да је Шћепан Мали трагедија црногорске (а можда и људске уопће) части, а Шћепан је само средство да се то илуструје. Ни Вилхем Тел није трагични јунак, чак тешко ће ко спрати с њега ону љагу, коју је први Берне опазио, да он, тај идеал јунаштва германског — убија мучки, из заседе. Јунак је у тој драми Шилеровој швајцарски народ — а Тел само оруђе његово. Народ му је одобрио да убије Геслера, народ му после и даје права да живи, он скида с њега трагичну кривицу његову, он га прославља што је убио човека Геслера — узимајући за све то одговорност на себе. Улога Телова није трагичнија од улоге других завереника с Rütli-a, на њега је само пала коцка, која је тако исто могла пасти и на Stauffachera и т. д. с истом тежином. Види и опет Stein-a Goethe und Schiller. Тел, могло би се рећи, није носилац идеје ослобођења швајцарског народа — он је њен слуга, а носилац је читав народ. Шилер није историјског Тела много мењао за своју

драму — него је удахнуо божанску душу у земљу и земљиште његова јунака.

Тако је и Његош скоро непрерађену, сирову грађу млетачке архиве о Шћепану — унео у своју трагедију, али је оживео оно, што Шћепана управо носи, што му, као и Телу, даје историјског значаја. Тел можда није ни сањао о политичком значају свога корака. Шћепан је, по свему, био нека вешта варалица. Али и један и други су извршили неку историјску мисију. Тел — извршује ослобођење свога народа. Шћепан — показује огледало части једнога витешког народа. Част народна јесте управо оно што га одржава; та тврда вера народа јесте оно што изазива његове непријатеље, што им задаје страх, да их најпосле потамани по гудурама и по стењу ломне Црне Горе. У том је снага Шћепанова. Као карактер — он губи вредност; као историјској личности вредност му је непоречна у вери и образу његова народа.

Од лажног Димитрија Шилер је умео направити такога трагичног јунака, да га сва драматика њемачка не може довољно да обради. И Његош је од лажног цара руског умео направитм свога Шћепана Малог. Шилеров Димитрије је трагичан карактер. Његошев Шћепан је управо оличење некога трагичнога или драмскога принципа.

Шћепан је таман добро дошао Црногорцима да им подигне веру у победу над вековним угњетачима. Мора човек имати на уму, колико религијозности има маса нашега народа према северном Орлу — па да оправда и разуме откуд једној варалици толика моћ над целим народом. Али у имену цара руског није лежала само сила над масом црногораца, него је уједно то била и она сила која је задавала страх непријатељу. Што се непријатељ више жести — то оданост народа Шћепану све је већа и вера у његово нарочито, више, небеско посланство све чвршћа. А та вера, то је управо оно што историјској личности даје значаја, што јој управо одређује етичку вредност њену. Шћепану се можемо и смејати, али му се морамо и дивити. Ми се, можда, данас смејемо кад чак и Бог мора да показује своје мишљење о Јованци Орлеанци (Шилер); можда, ће неко доказивати да су они громови у Шћепану што побију турску и млетачку војску природни појави. Али као што је вера народа у небеско посланство Орлеанске девице спасла читав народ од туђега господства; тако је вера народа и од она два „случајна“ грома сковала громове да сатре насртаче на образ и част народа, који је слободан.

И с тим је уједно Шћепан добио једину праву основицу, једину моралну основицу, на којој почива његова историјска улога. Из овога се већ види колико је додирака и овога створа генија Његошева с најузоритијим делима светске литературе.

Народ, као и појединац, гледа на својим љубимцима и оно блажим очима, што би на другом исмејао, презрео. Он и њиховим слабим, тамним странама даје неку значајнију, нарочитију боју. Отуд нам Шћепан и у оним сценама, где је најсмешнији (с папагајем, кад брани свој кукавичлук) не изгледа комичан, а већ никако и никад се не може рећи да је комедијант. Оданост и вера народа облачи га и пред нашим очима у неку врсту наивности, ми га више сажаљевамо, никад га не презиремо; више се смејемо што осећамо и сами тежину његове ситуације, никад му се не смејемо као што бисмо се смејали комичару на његову месту. — Честити глумац уме направити и онаког комедијанта као што је јунак Ипсенова Bund der Jugend, некако симпатичном личношћу — па, мислим, да би се и Шћепан Мали драматисин и удешен за данашњу позорницу, којој кола задају несавладљиве тешкоће, могао с успехом приказивати, и био би једна од оних улога у којима је до глумца да покаже докле му вештина допире.

Можда ћу доцније једном вратити се на ову тему и обрадити је опширније и

детељније. За сад нека је и ово доста — грађе и другима за размишљање. Не могу прећутати још завршетак, последњи чин Шћепана Малог.

Трагичан јунак без идеје — то је лутка; трагедија без идеје — то је мртва копија каквог правила поетике. Идеја је оно што из смрти трагичнога јунака ниче и уздиже се, ускршава као феникс из пепела свога. И тако вас смрт Шћепана Малог мири са гресима његовим; она уједно простире светлост на сву ону вреву сукоба и страсти, која чини карактер његов. Он не може живети, јер је већ изгубио нимбус свој — али он не може ни умрети, не може се ни угасити као свећа која је догорела. Њега мора нека силнија моћ угасити, нека немилостива рука мора га покосити, — он мора нестати као што нестаје звезда, које нека вечита сила баца у пропаст. За што све то? За то, да легенда о њему може причати како је био спасилац једнога народа и како би га и усрећио — да није било те неумитне судбине. Идеја части и образа његовом таком смрћу управо постаје светиња његова народа — а он њен мученик. Ето то је онај изглед у бескрајне просторије душе људске, то је онај полет у највише висине — који карактерише на Његошу и оно што се на први поглед чини обична слика свакидашње реалности.

И ретком, да не кажем опет јединственом, вештином, генијалном инстинктивношћу Његош је баш тај завршетак Шћепанов шекспирски израдио. Шћепану се потписује смртна пресуда. Треба га на превари убити. Турци су измислили то као једини пут да га уклоне са овог света. Ни Црногораца ни Шћепана нема у том чину. Једино Турци смишљају свој план. Како полако и инстинктивно долазе на — мучки нападај!

И у пресуди њиховој — идеја Шћепанова засјала је вечитим сјајем. Тај суд сатанских душа и био је и јесте увек она моћ — што покреће и даје снаге идеји да победи, што је прекаљује, спира с ње све што би засенити могло љепоту њену. Зар, каже идеја, мислите ви сатанске душе, смрћу Шћепановом уништити образ и част једнога народа? Не. Ви ћете је само оснажити.

Можда ће неко рећи да је Шћепан могао и као јунак погинути и осветлати свој спомен. Само што тај Шћепан не би смео бити овако наивно, доброћудно страшило као што је у Његоша и у историји — него би тај Шћепан био свесна варалица, страшило не само непријатељу него и пријатељу. Таки Шћепан морао би једном, као и Наполеон, метнути све на коцку — па или добити, или изгубити.

Али наш Његошев Шћепан није од тога соја — он је нашкији и симпатичнији нам је оваки какав је.

Нека и ова кратка скица буде смеран дарак у венац славе и поштовања, које и цело Српство и сваки Србин посепце дугује спомену педесетогодишњице од смрти Његошеве, једне од највиших потенција српске душе, и највећег проносиоца српске славе.

Беч.

О језику Петра II. Петровића Његоша

— Никола Симић. —

Сваки је велики пјесник чедо свога времена и свога народа. Као чедо свога времена пјесник је носилац идеја, које у његово вријеме владају, а као чедо својега народа заноси се свијем онијем, што засијеца у живот његова народа: њега боле ране народне, њега тиште невоље народне; он пјева и весели се с народом, он се радује и кличе сваком народном напретку, њега опија срећа народна. Зато

он и буди синове народа свога, да се прену из мртвила, да пођу новим, бољим путем, која води к срећи цијелога народа.

Али има пјесника и таких, који, и ако су пријатељи читавоме народу, опет их нешто посебно веже више за неки особити дио народне цјелине, — они постају локалне патријоте.

У првој половини XIX вијека имао је српски народ три велика пјесника: Сима Милутиновића, Бранка Радичевића и Петра II. Петровића Његуша. Као да је удес хтио, да сваки од њих буде рођен у другом дијелу народа нашега.

Прву двојицу заноси тадања струја у појезији, струја романтична, али зато њихова појезија обухвата цијело Српство, трећи између њих, владика Раде, премда љуби сав народ, премда га тиште ране цијелога народа српског (види предговор ка „Горском Вијенцу“ и говор владике Данила у почетку истога дјела, и први призор „Шћепана Малог“), опет његова појезија, изузевши „Лучу микрокозма“, пјева само историјске догађаје црногорске. То ће нам бити сасвијем разумљиво, ако се сјетимо, да је владика Раде био не само политични владар Црне Горе, него и духовни господар њезин.

Какав је Раде као политични и духовни господар Црне Горе, такав и као пјесник: он је Црногорац и мислима и језиком. Језик је његов чисти народни говор тако, те се може мирне душе рећи, да је он уз Бранка српски пјесник, који је помагао Вуку до побједе народнога језика у књижевности, али његов језик је уједно и фотографија народнога говора црногорскога. Ако хоћеш дакле да говориш о особинама његова језика, говорићеш о особинама црногорскога говора. Премда ће сваки Србин његове пјесме лако читати и разумијевати, опет ће се можда наћи који неупућенији читалац, који ће по коју особину црногорскога говора, јер у књижевности нијесу опћено признане, држати за погрјешке. Те особине кушаћу да испишем, и протумачим, али морам да истакнем, да ћу их вадити само из „Горскога Вијенца“, јер не имадох довољно времена, да обрадим сва његова дјела у језичном погледу, будући да сам прекасно добио позив од уредништва овога цијењенога листа, да у лист напишем штогод о језику Његушеву. Стране су навођене по панчевачком издању браће Јовановића.

Језик је Његушев, како већ рекосмо, наријечје црногорско, а то ће рећи: јужни говор, у којему је негдашње *ѣ* у кратком слогу = *је*, а у другом слогу = *ије*. У првом случају пише владика Раде по тадањој ортографији *ѣ*, али се нађе каштo и *е*: леба стр. 71., негђе, бденије, грехота, време. — Иза *р* нашао сам *и*: *прије* мјесто *пређе* стр. 74. — Необично је: *бјелега* мј. *биљега* стр. 78, и *омилила* мј. *омиљела* стр. 79.

Ако пред негдашњим *ѣ* = *је* стоји *т* или *д*, онда од *тј* бива редовно *ћ*, од *дј* — *ђ*: ћерати, шћели, хће, наврћеше, долеће; ђед, вијети, ће, негђе, ђеца, оћести се, нећеља, овђе и т. д.

Каштo, стиха ради, продужи се кратко *ѣ* = *је* у *ије*, а то је и у народној појезији врло обично: видије ли стр. 36., свијетскога стр. 47., дијејствије.

ѣ у дугом слогу, које данас гласи *ије*, и у „Горском Вијенцу“ гласи тако, осим ако треба, стиха ради, један слог мање, а онда се пише *ѣ*, док се данас испусти *и* па се мјесто њега мене апостроф: гнѣзда 66, према гнијездо 74., сагрѣши 78., бѣле 80. и 220., али бијеле 121., побѣди 101. = побиједи, тѣло 101 и 109. према: у тијелу 109., вѣкове 101., вѣнце 101., свѣт 108., исповѣсти 113., посѣчем 120., пѣвацах 111.

Црногорски је облик: затријети мј. затрти 9.

Уснени сугласници не примају увијек *између себе* и *ј* гласа *л*, који би се са *ј* стапао у *љ*: трупје мј. трупље 29., изломјене мј. изломљене 119., ломјава мј. ломљава 67. и т. д.

Зубни се сугласници *т* и *д* не испадају увијек између два друга сугласника, од којих други није *в* или *р*: крстно 105., поздно, устне 80., частно 101., премда се тако у Црној Гори не збори; то је дакле према етимолошком правопису, којим су тада писали сви књижевници осим Вука.

Један је само примјер, гдје од *с* у почетку бива *ц*: Цмиљанић мј. Смиљанић 115.

Сугласник *в* пише као *ф* у ријечи *лаф* мј. лав и *фриштијаху* мј. вриштијаху 75., а *хв* претвара у *ф* у: фала 71.

И ако стоји *х* и ондје, гдје му мјеста није, опет се гдјекад испушта, гдје би требало да стоји: рањаху стр. 71., раниш 74. мј. храњаху, храниш, леба мј. хлеба (или хлѣба т. ј. хљеба) 71., рано мј. храно 82., аљинах 97., манит 105. Необично је: ланих мј. лани 57. — Мјесто *х* стоји *ј*: кујина мј. кухина 119. Код мијењања именица има у 2. пад. множине редовито наставак *ах* и *их*, а то је у именице продрло од придјева, који у том падежу имају по правилу *х* на крају; ево само неколико примјера: бињишах, плећах, громовах, Никшићах, ногах, јаребицах, људих, очих, прсих и т. д.

Од именице *отац* има множину: очеви мј. оци или оцеви стр. 100., од именице *пут* има 6. пад. једн. без приједлога *путом* мј. *путем*.

Именица *отров* женског је рода по свим западним крајевима, па тако и у Црној Гори: Прве капље из чаше *отрови*, Најгрче су и најупорније. 108. — Није јасно, да ли је 2. пад. множ. од именице *говеда*, или 2. падеж једн. од *говед*, што би било женскога рода, на стр. 73.: Има овај двадесет *говеди*.

Од замјеница личних за 1. и 2. лице има често енклитичне облике за 3. пад. множ. *ни* и *ви* мј. *нам* и *вам*; између многих примјера нека послуже ова два:

Што грајете, који су *ви* јади? стр. 13.
Долеће *ни* јато јаребицах. стр. 14;

а мјесто 3. пад. множ. *вама* има једном *вам* на стр. 101:

Вам предстоји преужасна борба.

Замјеница *тај* по црногорском говору гласи *та*:

Гроб се његов пропâ на *та* свијет! 105.
Нек уљезе и *та* луди к нама. 119.

Црногорска је и посвојна замјеница *нечесов* мј. нечији 92.

Ријеч *те* значи: *који*, *а*, *е*, или *што*:

Попе цуцки дâ ми оно писмо,
Те си писа' међу свима нама. 89.
А ево смо као они миши,
Те за мачку звоно приправљаху. 23.
Што је човјек? — а мора бит' човјек —
Тварца једна, *те* је земља вара. 101. и т. д.

Придјев *божји* гласи у црногорском говору: *божи*: божа чудеса 97., према: божју вољу. 97.

У глагола видимо опет особине црногорскога говора; тако има: повуковати се 25. мј. повлачити се, довукуј мј. довлачи, 63, каживати мј. казивати 46., отпишује мј. отписује 49., припашују мј. припасују 102., запитовати 112. мј. запитивати, обисти мј. обићи (окушати, огледати) 103., чињати мј. започињати 104. Тако су за књижевни језик необична и садашња времена и што је од исте основе, т. ј. глаголи, који се у књижевном језику мијењају по 5. врсти 1. раздј., у црногорском говору иду у 2. раздио исте врсте: не угађеш путом, набраје мј. набраја 53., гађу мј. гађају 59., помага мј. помаже 59., раздвајући мј. раздвајајући 92., рађу мј. рађају 101., пружајеш[1] мј. пружаш 104., пучу мј. пуцају 107., али: пуцају 111., колебљу се мј. колебају се и т. д. Необично је и: *јашимо* 94., према неодређ. начину: *јахати*. 94.

Заповиједни начин у V. врсти 1. раздј. двапут је без крајњега *ј*: *да* мј. *дај* 89., *исприча* мј. *испричај* 98.

II. прећашње вријеме гласи каткада: грмијаху мј. грмљаху 74., сједијаше мј. сједаше 83., горијаше мј. гораше 64., возаше мј. вожаше 64., фриштијаху мј. фриштаху (т. ј. вриштаху). Ово је и у народним пјесмима врло обична појава.

Глагол. придјев I. често се у њега, ако тако стих захтијева, свршава на *а* мј. *ао*

[1] Старински облик мј. данашњега: пружаш.

(у књижевном је говору у том случају *ô*), а тако то гласи у свем западном дијелу нашега народа: присука' сам, грија' се, слуша', гледа', посла', развија' и т. д.; тако и: ка', поса', жа' мј.: као, посао, жао и т. д.

Као синтактичне особине истаћи ћу ове:

Мјесто 6. и 7. падежа с приједлогом стоји 4. падеж и обратно, дакле замјењују се падежи мировања с падежом кретања:

У образ си као земља доша'. 26.
У свијет га још није такога 13.
Од њих сватко *у Млетке* дркташе. 65.
Хајте мени *под мојим шатором*. 48.
Ја изидох *пред њим* с Грбичићем. 70. и т. д.

Необични су атрибути уз именице с бројевима:

А ти више у њима проричеш,
Но *који* му драго *десетиња*. 74.
Часне двоје постах да постите. 39.
Навртите *те пет шест овновах*. 61.

Мјесто погодбеног начина често стоји II. прећашње вријеме глагола *хтјети* с неодређеним начином онога глагола, од којега се има погодбени начин да направи: Ако *хоћах* главе *обратити* 25. = ако бих обратио; Када *хоћах* по граду *изаћи* 62. = ако бих изашао; Свога дома већ *не ћах гледати* 63. = не бих гледао; Коњ *хоћаше* у њима *цркнути* 64. = коњ би цркао.

Намјера се на једном мјесту исказује неодређеним начином с приједлогом *за*, што је врло обично у њемачком и романским језицима: Само да сте цару на бјељегу, *за примити* од мене дарове. 48.

Каткад се краткоће ради испушта *да*:

Ја мним га је доиста дозвао. 42.
Ја мним те је дочека' лијепо. 71.

Још је необичније испуштање на стр. 73.: Његова се кућа угасила, У њу не ће кокота појати = у њој неће бити кокота, да поје.

Мјесто *мало да не* с I. прошлим сложеним временом узима се каткад I. прећашње вријеме од *имати* с неодређеним начином:

Имах мртав *паднут* од смијеха. 42.

Мјесто погодбенога везника *ако* има на стр. 28. *што*, а то се и по Херцеговини говори:

Чашу меда још'т нико не попи,
Што је чашом жучи не загорчи.

Уз приједлог *без* стоје често негативне замјенице:

Те на хата у рају пођеће,
Самовољно *без никаква* зора. 77.
Сам се шеташ пољем *без никога*. 26.

Ка' стоји често мјесто *kako*: Ка' је опит са злом и неправдом. 76. Ка' је, да је, о њему се бавим. 90.

Особити су црногорски изрази: дајбуди = барем, послијед = послије, кљȕса (ступица, у коју се хватају звијери), станак = састанак, чȇгрст = мала свађа, и т. д.

Ово су све особине говора црногорскога, те се нипошто не смију држати погрјешкама, јер како владика Раде вјерно црта живот и обичаје народа црногорскога, тако нам је вјерно нацртао и говор онијех крајева. Али има нешго што се многом читаоцу не ће свидјети, а то су многе ријечи, које су узете из црквенога или из рускога језика. Ево неколико таких ријечи: Историческо собитије, сочињеније, знаменије 13., отачаство 15., благородан 15., војинствен 15., подвиг 15., блистателан 15., гордо 15., познаније 30., жрец 30., распјатије 30., страданије 30., мученије 30., обешта се 32., мирови = свјетови 34., бденије 38., миробитан 35., дјеиствије 100., попечење 100., снабдјева 100., сљедују 100., торжествује 101., добродјетељ 101., надежда 101., васкреснула 102., јазичество 102., појати уз пјевати, волна = вал 109., ваистину, рождества 111. и т. д. Већину је ових ријечи владика турио у уста игуману Стефану или владици Данилу, те бисмо му то лако опростили рекавши, да је и ту био вјеран цртач говора своје околине. Јер може ли се и замислити, да би игуман Стефан, који је као калуђер остарио и ослијепио, а научен само на црквене књиге, друкчије и могао говорити а да не мијеша црквене ријечи? То би оправда-

ње вриједило и за владику Данила, али што је првом колу турио у уста добар дио таких ријечи, види се, да се он није могао потпуно отети утјецају црквенога језика, који је у његово доба у књижевности српској стајао још на чврстим ногама.

Има по гдјешто талијанских и других страних ријечи, као: жбири, шпијуни, палац = двор, кварат, јачине, принцип, провидур, трон, скиптар, демонски, ад, материјал, триумф, херој, карта, цукар, ура и т. д., али те су и другдје доста у обичају.

Али има нешто, чим се језик његов одликује од језика осталијех пјесника наших, а то је једрина, крепчина израза, краткоћа и сликовитост. Овим је својствима наткрилио владика Раде све наше пјеснике. Истаћи ћу између осталога ово: Познато је да императив исторични подаје причању неку пластичност и живост, а таких је императива у њега много. Ево само два примјера:

У то *рикни* низ пазар ријека,
Или било мушко или женско,
Свак да гази *уздигни* хаљине. 68.
Па *погини* у оно господство,
Спусти куље, а обриви брке,
А *посни* се по глави пепелом. 72.

Између красних израза забиљежио сам само некоје: гвозденити, оцрнити се = у црно се завити, присука' сам педесет годинах, јалове се облаци, добровање, нарок (срећу) изгубила, отршати кога = опремати = њемач. abfertigen, изгуб (губитак) да намири, увор = ушће (испор. извор), сплака = барица, одњивити = одгојити, коњушка = коњушница, загон = затрка, потрпезни, нагнута делијо! и т. д.

Мостар.

Једна почетничка пјесма Његошева

Сербскій народныи листь число XXIX од 1837 године, што је излазио у Пешти, донио је једну Његошеву пјесму са насловом Спомен на гробу Чедомиља, сина родољубивога Господина Доктора Димитрия Фрушића. Уредништво Зоре доноси ту пјесму као интересантну појаву Његошева почетничког рада и карактеристику утицаја тадање струје Милоша Хаџића Светића и Харфе Шишатовачке на прве пјесничке радове Владичине. Пјесма гласи:

СПОМЕН НА ГРОБУ

Чедомиља, сина родољубивога Господина Доктора Димитрія Фрушића

Зашто срдцу, рањену природе наглошу,
Родољубна отца и њежне матере
Њине яде тешке повређуемъ сада?
Што ли око сузно плакат раздражуемъ? —
Жалостній ми спомен струне лире трога
О теб' Чедомиле, красно привиђенѣ!
Я споминѣмъ дане у дом твога отца
Кад сам са веселѣм пировао многе,
Ти си око гостахъ са улибком нѣжномъ
Обходио кругом пріятніемъ лицемъ,
Као ангел тихій, као ангел милій;
Сваки те е прима' у наручѣ свое
С душе восхищенѣмъ као цвѣтак красній

Ка надежду вѣрну, кою предрицаше —
Быт утѣхом отцу, бити ползом роду;
Ал надежда наша у плач се окрену:
Ты ангеле Божій нас остави скоро,
И одлеће хитро к лику бесмртноме;
Нам остави само плачно споминянѣ
Ты цвіету дичный, српске башче мале
Кояно се тобом поносаше гордо,
Нам си увехнуо, од нас се сакріо!
О горка судбино отца и матере!

Под звездицом испод исте пјесме доноси Сербскій народныи листъ ову примједбу: „Особиту благодарност Високопреосвященѣйшем Господину Владіки, што є чак са Цетиня из Црне Горе родолюбивій свой бодрій поглед на С. н. лист бацити и лепим овим прилогом усердіе своє и овдашнѣм сербству осведочити изволіо, јавно оддаваюћій читателѣ наше внимателне учинити имамо, да є истій прилог овом истом орѳографіом, која се у нѣму види собственом руком Господина Владіке написан, послат нам био. *Уѣредник.*

Његош и Црногорац

— Алегорија —

Једнога јутра сједио је Његош у својој *Биљарди*, а пред њим је стајала истом наточена чаша чаја. Док се изненада врата отворише и пред Владику стаде један крупан Црногорац, мрка ока и погледа, крупних набраних обрва и дугих бркова, који му пали управо по старим излизаним токама, те му се виде токе кроз бркове.

— Добро ти јутро, господару! — грмну он и, без питања за дозволу, сједе према Владици.

— Добра ти срећа, — одврати Владика, осмјехнувши се на њега.

Црногорац напуни симсију и одби два три дима, па се поче накашљавати, као да би хтио што да проговори.

— А рашта си се ти, чоче, замучио до мене? — запита Владика и осмјехну се опет.

Црногорац слегну раменима и узви главом.

— А 'нако, господару. Ничесове ти работе немам, но ме догнала жеља, да те само вићу и да те запитам: како ти је здравље...

Владика се захвали и похвали га. А да га макар чиме почасти, пружа му испред себе чашу чаја.

Црногорац никада до тада чаја видио није, а камо ли окусио, па ипак му мило, што му Владика поклања толико пажње, те узе чај.

— У твоје здравље господару! — грмну.

И испи чашу до дна.

Но како је чај био врућ, опржи га и он се од муке поче вртити на столици. И јаукнуо би из гласа, ама срамота да Црногорац за тако што јаукне, па још пред Господарем. И само што отра крупан зној са чела и опет се узврти.

Владика опази то, па, од шале, зовну перјаника.

— Донеси му још једну чашу, — рече.

Но у исти мах Црногорац скочи и дохвати перјаника за руку.

— Не, Господару, ако жнадеш за Бога! — дрекну.

Владика се насмије и диже руку.

— Још једну! — рече.

— Не Господару!

И Црногорац потегну пушку иза паса, па пружи Владики.

— Уби и проста ти крв, само не дај више!...

Владика се засмије и врати му пушку.

*

Веле, да од тада Црногорац никад дошао није, да обиђе Владику.

Штампа о Његошевој прослави

* *Коло* доноси на првом мјесту пригодни чланак од уредника му Д. Живаљевића, у ком на питање, чега имамо сада да се споменемо: да ли свршетка првога или почетка другога живота пјесникова, — одговара, да нам се обоје пред очи јавља; али док се и ту поново увјеравамо како је „земаљско за малена царство“, за утјеху нам се показује, како је истина, да је небеско царство за вјекове. Па наставља: „Његош је био свјестан своје духовне снаге и величине. Савременици су га добро знали и цијенили — али и једно и друго блиједи пред величином каква се данас нама указује, каквом нам се приказује сама душа великога пјесника из дјела његових. „Ниједан листак са *Горскога Вијенца*, вијенца славе његове а части српске, није за пола стољећа увенуо! Вријеме, неумитна судија поклонило се бесмрћу умрлога пјесника! Данас празнујемо први ступањ у дуговјечној слави посмртнога живота пјесникова. Дани су такога живота дуги и свијетли. Први је трајао пола стољећа, за њим наступају други, сјајнији и топлији. Ми данашњи скромни раденици, нећемо доживјети, да се још једном, послије друге половине стољећа, поклонимо слави пјесниковој — али ћемо и тада, у свијету гдје нема жеља и страсти, бити поносни са вјечите славе нашега сународника... Захвално се клањамо спомену твоме, теби који вјечито живиш тамо — Ће Обилић над сјенима влада!“

*

* *Бранково Коло* доноси познату Сандићеву пјесму нестиховну, само да обиљежи дан смрти великога пјесника, а уредништво му даје на знање, да свечани број спрема од нове године.

*

* *Женски свет* доноси на уводном мјесту: „Прошлог мјесеца 19. дана о. г., навршило се 50 година, како је преминуо на Цетињу у Црној Гори Петар II Петровић-Његош, владика и господар Црне Горе од 1830. до 1851. године, док није умр'о. Њега цио црногорски народ назива Владика Раде, јер му је тако крштено име, а Петром су га назвали тек кад се покалуђерио. Све до 1851. год. владали су Црном Гором владике и тек по смрти овог великог мужа и Србина прешла је влада на свјетовне Господаре, али из исте породице Петровић-Његоша, која је лани навршила 200 година, од како управља тим српским драгим камењем. Прије овог владике владао је у Црној Гори Петар I Петровић-Његош и кад је остарио, намијенио је престо своме синовцу Раду, сину Томе Петровића-Његоша. Раде се родио 1. новембра 1813. год. у селу Његушима, гдје је и одрастао и провео дјетинство своје као и друга сеоска дјеца. У 10-ој години узме га стриц, пок. Петар I, кога сви Црногорци славе као светитеља, к себи и даде га учити књизи. Од јесени 1827. до пролећа 1831. год. био му је учитељ пок. Сима Милутиновић-Сарајлија, српски пјесник и секретар владике Петра I. С јесени 1830. год. умре владика Петар I и остави, у својој пошљедњој вољи, за нашљедника Рада Томина, који се идуће године покалуђери, и прими име стрица свога, али га је народ и послије звао из милоште Владика Раде. 1813. год. оде у Русију, гдје га у Петрограду, на св. Преображење, завладичи митрополит петроградски, у 19-ој години живота. Владика Раде је један од најзаслужнијих Срба, не само као владалац, него и као пјесник и као књижевник. Организовао је Црну Гору као државу, завео ред у земљи, подигао прву школу на Цетињу и послије 350 година порадила је опет српска штампарија тамо. Спјев његов *Горски Вијенац*, доживио је 14. издање а преведен је и на њемачки језик као примјер љепоте пјесничке. Око 1850. год. почео је побољевати и отишао је у Италију, да потражи лијека својој сувој бољетици, али га није нашао, ма да је иначе био узор снаге, висине и љепоте мушке. 19. октобра 1851. год. растави се на Цетињу велика душа од велика тијела, те одлети у наручја Аврамова, а тијело се спусти у гробницу, коју је сам себи саградио на Вису — Ловћену, на догледу цијелом Српству, коме је и припадао. Нека је слава великом Србину и

дичном пјеснику Петру II. Петровићу-Његушу! Слава владици Раду!“

*

Дубровник има у свом чланку ова мјеста: „Као човјек, Његош је тип савременог патриоте. Све што је год мислио и дјелао, дјелао је и мислио као велики и пресвијећени патриота, све од почетка до краја, од првога до пошљедњега момента његовога јавнога рада. У свом државном раду, у својим књижевним дјелима, у мањим и неважнијим манифестацијама својега духа, у говорима простим и обичним, које је с овим или с оним држао, свуда је остајао човјек одан својему раду, вјеран својему родољубљу. Његова књижевна дјела јесу јеванђеље патриотизма. Ко хоће да позна, шта је прави, широки, велики, просвијећени патриотизам, нека његова дјела чита; друга му не служе. Он је имао много мука у животу, много патња које је требало прекужити, много грких чаша, „чашâ жучи“, да испије: па ипак није нигда попустио ни најмање од своје велике љубави према свом народу и према цијелом српском роду. Његов патриотизам тим је постао само болан, не мањи, него чак виши, јачи, интесивнији. Онај бол, чемер, горчина, песимизам, које је тај титански дух, у свом познању живота и дужности, осјетио, само је дигао, узвисио, облагородио његово родољубље. Усљед тих испивених чаша жучи фигура Његошева изгледа виша, највиша, колосална. Сваки ко му је приступио, осјетио је величину његове душе, величину његова патриотизма. Читајте све сувременике, који су о њему писали, стране или наше, свуда ће те то опазити. Сваки од ових остао је скоро поражен видећи пред собом један велики дух, један велики ум; сваки је осјетио величину Његошеву. Осјетио је и Њемац Кол, и Француз Мармје, члан Академије Француске, и Италијанац Карара, и Енглези Патон и Вилкинсон; и у дјелима свакога од ових можете видјети колико је силан упечатак, који је Његош на њих учинио“. Карактеришући Пјесника овако завршује: „Међутим, није ни ова филозофска страна Његошева духа посљедња одлука његова. Његош као пјесник још је виши него што би по досадашњем могло изгледати. Ми смо поменули раније, да је Његош имао много чаша жучи да попије: те патње и та судбина његова дала су нов карактер његову духу, нове црте његовој пјесничкој физиогномији. Његош је познавао живот, познавао горчину његову — „отрови му чашу искапио“, и проживио у својој души све патње цијелога човјечанства, искусио на себи самом мученичке осјећаје, који су човјеку у овом животу додијељени, сам осјетио и угледао живот и судбину човјекову у цјелини, у потпуној трагичности њеној. Осјетивши то, он је то унио и у своју поезију. Његова поезија дише песимизмом, одаје горчину, открива и показује разочарење и очајање, које је његов титански дух у своме животу познао. Он је својим дјелима изразио прометејску судбину своју, дао маха и полета својим чемерним мислима и осјећајима, исказао сву величиину и горчину својих осјећаја. Његова поезија је огледало његове велике душе, израз високе индивидуалности његове. Оно што је најинтензивније осјећао, оно што је најискреније било у његову животу, оно што је најузвишеније било у његовој души, он је то у својим дјелима изразио. Тиме је ушао у ред великих лиричара, у ред највећих пјесника“...

*

Будимпештанске *Мале Новине* између осталога пишу: „У овај мах у души осјећамо узвишену хармонију његове племените пјесничке, мислилачке и прије свега српске душе, осјећамо тугу његове сузе, која нема родитеља, и осјећамо како нам кроз ову тугу улијева наду, што још те Српкиња рађа Обилиће..... Јесте, у овај мах када читава једна генерација народна, ријечима свога пјесника пјева, да ништа више не вјерује, или боље рећи да вјерује све, нама, ко мелем болној души пада сјећати се његовог великог духа, који нам и сада диже снагу, учвршћује мишицу и улијева поуздање Обилића.... Изнемогосмо, клонусмо.... нама овлада неки необјашњиви сантиментални свјетски бол, разочарање, пустош. Нигдје ништа, ни једна зрака варљивога нада — говоре нам некакви великани, који пузе по прашини свјетскога бола. Обрнимо од ових погледе, нека пузе, а ми обрнимо погледе, гдје орлови с мућама другују, обрнимо погледе светоме гробу, на врх Ловћена.

*

Vienac вели: „Године 1851. на 1. студенога по р. к. или дне 19. листопада по ст. к. преминуо је велеумни пјесник, црногорски господар-владика Петар II Петровић-Његуш, познат боље под именом владика Раде. Тога се је дакле дана навршило педесет година, од како је тај велики Славен и велеумни српски пјесник преминуо у најљепшим мужевним љетима, не навршив потпуно ни четрдесету годину живота. Српски листови посјетише на тај кобни дан, када је за увијек склопио своје тјелесне очи тај у истини велики умник, пјесник, државник и владар, који је као сјајни метеор засјао на славенском југу и поставио себи класичним својим пјесмотворима „monumentum aere perennius“. Бијаше то великан широка погледа, велика срца, красник стасом и обличјем, родољуб и, што но ријеч: сав човјек. Када га је по први пут видио руски цар Никола I, који је и сам био необично висок стасом, ускликнуо је: „та ви сте већи од мене“; али њему духовити владика-пјесник: „Сам господ Бог већи је од цара рускога“. Животопис владике Рада чита се као какав врло занимљиви роман. Особито га је занимљиво приказао његов добри познавач, пјесник Љуба Ненадовић у својим класичним списима *О Црногорцима:* Писма са Цетиња г. 1878. и *Писма из Италије*, затим др. Лаза Томановић о дјелу: *Петар II Петровић Његуш као владалац*. Родио се је владика Раде 1. студенога (по ст. к.) г. 1811., као трећи син трећега брата владике — господара Црне Горе Петра I Његуша. Отац му се је звао Томо а мати Ивана, кћи Лазара Пророковића. На крсту му дадоше име Раде, отуда га и касније, од када је као владика и господар Црне Горе примио име Петар II Петровић Његуш, од мила зваху владиком Радом. До десете своје године пастировао је Раде по ловћенским брдима, док га не позваше к владици Петру I на Цетиње, да се, учећи се књизи, приправи за нашљедника свому стрицу, владици Петру I, касније проглашењу свецем. На Цетињу је, дакако, могао врло мало научити. Калуђер Михајло и владичин тајник Јаков Цеко нијесу ни сами били људи велика знања. Зато га послаше касније у Боку Которску, у манастир Савину, гдје га је подучавао калуђер Јосип Троповић, код којега остаде три године, т. ј. до г. 1827. У јесени те године постаде му учитељем чувени српски пјесник Сима Милутиновић Сарајлија, познат у књижевности и под именом: Чубро Чојковић, који се је тада вратио из Њемачке, накрцан сваковрсним, великим знањем, те је волио поћи на Цетиње као владичин тајник и одгојитељ и учитељ његова нашљедника Рада, него ли на позив кнеза Милоша Обреновића доћи у Србију. Осам година дана учио је Сима Милутиновић Рада, већином верући се с њиме по брдима и гудурама, сваковрсне ствари, читао је с њиме разне књиге, а Раде је све то бистром својом главом добро памтио и употпуњао, читајући разне књиге. Није ту, дакако, било ни говора о каквом систематском учењу, али је и тако бистроумни Раде научио врло много. Петар I умре 17. листопада по ст. к. г. 1830., а већ за два дана, дакле 19. листопада исте године постаде Раде његовим нашљедником на црногорском престолу, као деветнајестогодишњи младић. Није се ту много разабирало о годинама; најприје га закалуђерише, онда запопише и касније у Русији, у Казанској цркви у Петрограду, пред царем Николом I завладичише. Као владика а владар показао се велики државнички дар, увео је многе реформе у Црној Гори и водио многе ратове с Турцима. Као пјесник испјевао је много управо класичних пјесмотвора. Ево наслова већим његовим пјесмотворима: *Пустињак Цетињски, Огледало Српско, Луча Микрокозма, Шћепан Мали, Горски Вијенац, Слободијада*, и много мањих пјесама. Најпознатији његов управо класични пјесмотвор јест *Горски Вијенац*, класичан по величајности мисли, оригиналан по техници, концепцији и композицији. Из тога пјесмотвора просијева сва величина душе владике Рада. Класичних има у њему мисла на претек, као да је тај *Горски Вијенац* сав сплетен од генијалних сентенца.“

*

Словански Пшехлед доноси у својој октобарској свесци, из уредникова пера, к педесетогодишњици смрти Његоша ове ретке: »Љубите Црну Гору а будите праведни сиромасима« биле су пошљедње ријечи пјесника и владара

који је деветнајестог октобра довршивао свој земни пут, опкољен војводама, сердарима и главарима своје земље; између њих је славни јунак Новица Церовић заклопио му очи. Владика Петар II крштен је именом Раде Томов Петровић, сио је на столицу црногорских владика 18 априла 1830 по смрти свога стрица Владике Петра I. Владавина Владике Петра II значи епоху за Црну Гору. Надарен са необичним присуством духа, јаком енергијом, успјео је за кратко вријеме својега владања уздигнути Црну Гору на високи степен међу балканским државама. Он је морао уредити земљу ослабљену унутрашњим трзавицама, узети свјетску власт од гувернатора Радовића у своје руке, бранити земљу од нападаја турских и арнаутских. Владика Петар II свршава све те послове с енергијом војника и трпељивошћу монаха и заводи у земљи ред дотле непознат Црногорцима, поставља у земљи суд и уредбе. А за читаво доба свога владања није престајао настојавати да стече добре пријатеље ван граница, који би штитили Црну Гору у тим бурним данима.... За доба Владике Петра II Црна Гора је стекла много поштовалаца, чији су списи упознали ту полудивљу државицу са цијелом Јевропом. Између њих напомињемо Русе: А. Н. Попова и Кавањевског; француза: Кипријана Роберта; Енглеза: Велкинсона; Њемце: Ебела и Кола. Толико о Владици Петру II као о владару а о њему као највећем пјеснику у српској књижевности није потребно ни говорити јер то сви знамо. Његов *Горски Вијенац* и остали плодови његове пјесничке маште прокрчили су пут далеко преко граница Црне Горе и извојевале Владици Петру II име највећег српског пјесника. Око Владике на Цетињу тридесетих година, XIX стољећа, окупио се круг српских списатеља и пјесника. Љубо Ненадовић и М. Медаковић били су чести гости на Цетињу а из опћења њихова с Владиком Петром II никле су у Црној Гори прве школе и штампарије. И данас се у његовој земљи види траг великог му духа и снаге. Истина је, да ни дан данас његово мјесто у српском пјесништву још нико заузео није. А и на политичком пољу Владику Петра II још нико премашио није. На врху Ловћена у скромној округлој капелици почивају остатци великог Црногорца. Планински вјетар, звонцад стада и меланхолична пјесма пастирке нарушавају светињу мјеста, гдје вјечни сан борави Владика Раде.

Биљешке

Глас Црногорца, говорећи о *Србобрану* календару, доноси ове редове: „Први је чланак посвећен педесетогодишњици великога српскога Пјесника и Господара Црне Горе Владике Рада, и увјерени смо да ће у сваком Србину, од ученог до оног који тек знаде читати, разбудити оне осјећаје, који су му већ урођени према овој вељој нашој слави. Уз овај чланак долази слика слављеникова, можда најљепша, што нам је на платну остала иза њега. Ево што уредништво пише о тој слици: „Слика је ова до сада непозната нашем свијету била, и ми се радујемо, што је срећни случај хтио, да је нађемо у једнога свога пријатеља, који нам је добротом својом уступио фотографски снимак с ње, да је нашим штованим читаоцима у календару прикажемо. Чија је рука ову дивну слику у оригиналу израдила, не зна се; али пошто је купљена у Венецији, свакако ју је каква талијанска умјетничка рука израдила, јер кад је човјек види, не може јој љепоте да се нагледа. Оригинална слика је висока један метар и према томе саразмјерно широка. Купац ју је нашао у Венецији у педесетим годинама; али је она морала бити много раније рађена, јер као што се види, Владика је на њој приказан у доба кад му је једва 28—30 година могло бити. На пошљетку примјетити нам је, да је ова слика у толико значајнија, што је владика Раде ријетко кад метао камилавку на главу; он се најрадије облачио у народно црногорско одијело". Само нам је опазити, да је слика морала бити рађена послије г. 1814., јер је тек концем те године Цар Никола послао Владици први степен реда св. Ане, који му на слици видимо. Што се тиче митрополитске камилавке, не знамо поуздано, кад ју је од св. Синода добио, али је пок. Медаковић забиљежио да је то било тек г. 1845. Уз то је Владика тек г. 1847. провео дуже вријеме у Венецији, кад је у државном архиву радио. По овим подацима рекло би се, да је та слики из тога доба, дакле кад му је било већ 36 година, или по њекима 34, што би допуштао бар и овај снимак исте слике.

*

Српски Књижевни Гласник доноси у својим биљешкама *Једно изгубљено дјело Његошево*. „Љ. Ненадовић у својим Писмима из Италије (писмо III, март 1851.)

ово: „Владика (Његош) се зимус занимао описивањем Црне Горе и њене историје, на француском језику. У томе помагао му је неки овдашњи адвокат, Ђузепе Каза. Он сваки дан долази те с владиком по један сат ради. Владика му обично диктира а он француски пише. То је дјело већ готово. Сад га само прегледају. Владика ће да га пошље неком француском списатељу по имену Беланжеу, с којим се негђе познао и о Црној Гори причао му. Беланже је био усхићен његовим причањем,[1] и молио је владику да му тако напише како му је причао о Црној Гори. Ово је дјело, као што ми рече, удешено, за странце, који нас не познају". Његош је, дакле, написао једно дјело о Црној Гори (повјест и опис земље) на француском језику, које је данас изгубљено. Сматрајући да је то дјело вриједно марљива тражења, потписани је, прије неколико година, тражио ово дјело, без успјеха наравно. Напустивши то тражење, потписани држи да неће бити без интереса да овдје саопшти шта је чинио до сад по том послу. Потписани се најприје обратио самом Љ. Ненадовићу писмом једним у којем га је молио да га извијести о свему што зна односно овог дјела. Ненадовић је на то одговорио овим писмом:

Ваљево, 7. септем. 1893.

Драги и поштовани господине,

Пишете ми и питате ме за рукопис што је владика Његош о Црној Гори написао и послао неком Беланжеу у Париз.

Ја о томе ништа не знам више него оно што сам споменуо у мојим „Писмима из Италије".

Врло је могућно да је Беланже штампао тај рукопис или као књигу за себе под владичиним именом, или, што је још могућније, употребио га као грађу у своме каквом делу; у тој намери — по свој прилици — владика му је тај рукопис и послао, да га он разграна и да по њему напише какво веће дело о Црногорцима. Ако је тај рукопис ма како употребљен и штампан није се о томе ништа код нас сазнало, јер онда (1851. год.) нико није разабирао шта странци, а особито нечувени списатељи као што је Беланже, пишу о Србима. То је може бити штампано у каквом незнатном часопису, или у каквом подлистку неких новина, па ту се и заборавило. Ако је Беланже био какав приповедач, може бити, да је из тога градива написао какав роман.

У Паризу сада има вредних српских ђака, зато пишите неком од њих да распита и разбере о имену „Беланже" и да види све шта је под тим имэном штампано. То би могао и у каталогу библиотеке наћи, а и самог библиотекара или професора литературе запитати. Ма како да је то име нечувено у књижевности, опет ће се моћи штогод сазнати ако је што писао.

Рукописа, о коме говоримо, било је може бити двадесет табака, јер запечаћен пакет што је спремљен да се у Марсељу даде на пошту, беше, у колико се опомињем, дебљи од једнога прста. Држим да је то све написано руком онога Ђузепе из Неапоља, коме је владика казивао, а он, почем је добро знао француски, писао и послије на чисто преписао, и тако је тај рукопис без језичних погрешака спремљен. Владика тај рукопис није хтео поверити талијанској пошти, јер онда у Италији беше велика строгост и несигурност, и на све се сумњало и пазило.

Радујем се да се тако ревносно занимате о владици Његошу и желим вам најлепши успех у томе раду.

Поздрављајући вас најсрдачније

јесам ваш поштовател

Љубомир П. Ненадовић.

Владика се увек потписивао Његош а не Његуш[1]

Поздравите Милићевића и Вуловића.[2] Ако им кажете да сте за три дана, место за три месеца, добили од мене одговор, они ће се чудити."

Примивши ово писмо, потписани је послушао дати му савјет и обратио се двојици својих другова који су тада били ђаци у Паризу, на име г. Михаилу Петровићу, проф. В. Шкоде, и пок. Немањи Стојановићу, б. писару Мин. Привреде, с молбом да они разаберу што могу о радовима Беланжеа и евентуално о Његошеву дјелу; и они су брижљиво и са интересовањем разбирали о томе по библиотекама и код надлежних лица. Потписани је, доцније, и сам, у Народној Библиотеци у Паризу, трагао за именом Беланжеа. Резултат овога тражења овај је. У великим свјетским библиографијама Лоренца,[3] Хајнзијуса,[4] Греса,[5] Бринеа,[6] Керара,[7] и Етингера[8] а у годинама 1840—1890, забиљежено је не један него двадесет и пет писаца француских који су се звали „Беланже", и могли бити књижевници у год. 1851, кад је Његошев рукопис послат у Француску. Али међу радовима њиховим, који су поред њихових имена забиљежени, нема, по насловима судећи, ни једног који би се ма у ком погледу односно на Црну Гору, или ма чиме опомињао на тражено Његошево дјело. Послије оваквог резултата, потписани је прекинуо даље тражење. Како, међутим, није искључена могућност да су поменуте библиографије непотпуне; како је, нарочито, могућно да је који од поменутих двадесет и пет писаца писао у којем часопису или дневним новинама а рад неодштампао, то се може претпоставити да је који од тих писаца ипак писао какво дјело о Црној Гори, и ако за то дјело не знају библиографије. У том случају, могло би се наставити тражење Његошева дјела. Ваљало би, наиме, саставити потпуни списак радова ових писаца чија су имена дале библиографије, а зато има начина.[9] Само у том случају, не би било потребно обавјештавати се о сваком од поменутих двадесет и пет писаца. Међу овима има математичара, природњака, теолога и стручних педагога и граматичара, међу којима јамачно не треба тражити Његошева Беланжеа.

---

1 У издању „Цел. Дела Љ. Ненадовића" 1894, стоји, јамачно погрешно: „писањем" м. „причањем"

1 Потписани је у свом писму стално писао *Његуш*.

2 Потписани је у реченом писму саопштио да се обраћао С. Вуловићу и Г. М. Милићевићу за обавјештење о дјелу о којем је ријеч.

3 Lorenz, Catalogue général de la librairie française, 1840—65, 1866—75, 1876—85, 1886—90.

4 Heinsius, Allgemeiner Bücher-Lexicon, 1847—51, 1852—56 и даље.

5 Graesse, Trésor des livres rares, 1859.

6 Brunet, Manuel du libraire.

7 Quérard, Supercheries littéraires dévoilées, 1869.

8 Oettinger, Bibliographie biographique universelle.

9 Наћи н. пр. годину и датум смрти пишчеве, па тражити биљешке о писцу у дневним новинама поводом његове смрти. Или се, у опште, обавијестити преко оних листова француских који служе као посредници за такве послове.

Кад се пак ови изузму, остају од свију њих свега три писца који су могли писати што о Црној Гори, и то су један драмски пјесник и два путописца. Ово су њихова имена, и дјела која се налазе у поменутим библиографијама: Belanger, Essais dramatiques, 1855; Alfred Bellenger, A travers l' Italie, souvenirs de voyage, 1853; Stanislas Bellanger, Trois ans de promenade en Europe et en Asie, 1842; Le Kéroutza, voyages en Moldo-Valachie, 1846; Touraine ancienne et moderne, 1846. Г. Петровић је видио у једној парискоj књижари једну књигу Antiquités romaines опет од једнога Беланжеа Његошева времена, а која није забиљежена у поменутим библиографијима; и писца те књиге ваља убројати у писце за којима би требало трагати. Послије потписанога предузео је тражење Њевошева дјела о Црној Гори г. Гргур Јакшић, бив. држ. питомац у Паризу, али је тражење чинио сасвим другим путем. Он се, наиме, распитивао о судбини и радовима Ђузепа Каза а не Беланжеа. Колико је у томе успио, и да ли се овим још бави, потписаном није познато. — Павле Поповић."

*

Коло што излази у Биограду, под уредништвом Данила А. Живаљевића, донијело је у својој осмој свесци друге књиге један низ чланака посвећених Његошевој педесетогодишњици. Из уводног чланка који носи наслов *1851—1901.* донијели смо извод у рубрици *Штампа о Његошевој прослави*, а овдје ћемо приказати остале радове. Андра Гавриловић саопћава једну нештампану пјесму Његошеву, коју је 1878. године добило уредништво *Перивоја*, књижевног листа који је требао у Биограду излазити, али се није ни појавио. Правопис је стари али је у *Колу* пренесен у нови.

НА ЗАВИДНИКА

Боже св'јета свемогући
Створитељу васељене!
Милиони јасни зв'језда,
Те небесим' свјетло красе,
Кандила су даноноћно
Што пред твојим горе лицем
У знак чистог бесмртија...

А ми што смо? трунке мале!
Дан и види, мрак већ гута,
Са рођајем нестаје их.
Али нешто опет има,
Што из ове трошне груде
По свемиру узилази;
Преживјеће царства млога,
Мора, скиптре и државе
И највећа благочин'ја.

— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

Ненавидче! знаш ли што је
Од постанка на св'јет ови?
Из сјемена Каинова
Ненавист ти духокужна
Земаљског је бесмртија!

„Вријеме постанка ове пјесме није забиљежено, а изгледа да га није могућно ни изнаћи. Она је резултат тренутног племенитог гњева пјесничке душе."

М. Ђ. Милићевић доноси једну успомену на Ст. Книћанина који је врло цијенио Владику и заносио се његовом поезијом. „Треба да читаш његову Лучу Микрокозму; па да видиш како он ту свом учитељу кликће:

„Да, свагда ми драги наставницче,
Српски пјевче небом осијани,
Задатак је смешни људска судба!
Људски живот сновиђење страшно!
Човек, изгнан на врата чудеса,
Он сам собом чудо сочињава! итд.

И оде декламовати читаву једну страну. „То треба да читаш, понови војвода мени: — тек ту ћеш видети како Његош високо узлеће!"

Андра Гавриловић саопћава једну необјављену пјесму Симе Милутиновића Сарајлије: *Петру II.* коју је добио од покојног Драгише Милутиновића, сина Сарајлијиног. Пјесма гласи:

ПЕТРУ II.

„С региона — ал тек богоносна
Роса капљом на ст'јену је пала.
Кам студени собом усисав је,
У повоју зраке жарког дана,
Кад но лузи устрептав се буде,
А живахне по гори миљенче
— У низине српскијех дубрава
Бистрог вира травнолаза шаље,
Тко је жедан да се водом поји,
Тко је засп'о да га жубор буди
— Тко л' не хаје нек му вишњи суди!

Здрав ми био, духа самосвојна!
Раде л' роду чин'ја радовање,
Радовање ал' богме дјелање!"

Као коментар овој пјесми Гавриловић доноси ово: „Из виших региона богоносна роса паде на стијену, а стијена је упија да рано пред зору, кад су још у повоју зраци сунчани, и кад се лузи лагано буде а живахне у гори јелен — пусти у низине поточиће, који лазе травом како би жедног напојили а заспалог пробудили... То је слика пјесника Петра II, који је добио с неба дар пјеснички, те са горâ, над којима влада, шаље у остале српске крајеве своје пјесме... *Раде*, ако изазива *радовање*, ствара и *рад* — дјеловање..." Уредништво затим приказује два нештампана писма П. П. Његоша. Оба су писма сачувана у преписци Владике Рада са Вуком Ст. Караџићем. Једно од тих писама је од најранијих које је написао Његош у Петрограду 1833, а друго је које је написао двије недјеље прије своје смрти.

Андра Гавриловић доноси: *Владичина смрт* по одзиву ондашње штампе. Које што је у оно вријеме било врло мало српских листова, а које што ни они који су излазили нису ничег важнијег прибиљежили то се писац ограничио само на *Српске Новине* које је врло вјешто уређивао Милош Поповић. Гавриловић је хронолошким редом донио све биљешке које су прије и послије смрти Владичине изишле у *Српским Новинама*. Ближе податке о смрти Његошевој донијеле су *Српске Новине* по талијанском листу *Osservatore Dalmato*. Уредник *Кола* Дан. А. Живаљевић доноси чланак *Његош у талијанској књижевности.*

У почетку напомиње Живаљевић како се Талијани, поред свега тога што су се јако бавили српском народном поезијом, мало интересовали за Његоша. „То је чудније и с тога, што је за Његошево доба Далмација на себи носила са свим талијански карактер. Све су школе биле на талијанском језику; талијански се мислило и осјећало, а далматински писци готово су сви писали талијански, и ако су знали да нијесу Талијани. Близина Његошева, његово бављење у Далмацији, као и пут по Италији — нијесу изазвали јачег интересовања за поезију Његошеву. Талијани су у њему више гледали једног егзотичног владара једне мале и чудне државе, него великог српског пјесника. Све што у главноме о њему знају, то се своди на *Горски Вијенац*. Први, који је о Његошу опширније проговорио, то је чувени далматински археолог, абат Франјешко Карара, научник познат широм цијелога свијета, члан готово свију ондашњих учених друштава и преводилац српских народних пјесама. Карара је вршњак Његошев, а обојицу је смрт покосила прије времена. Карара је умр'о 1851. а рођен је 1812 године. Карара је 1852 године штампао у „Letture di famiglia", које је у Трсту издавао књижевно-умјетнички одсјек аустријскога Лојда, чланак под натписом „Il Vladica del Montenegro, ritratto da' suovi colloqui." Већ сама та околност да католички свештеник пише о православноме првосвештенику врло је интересантна, а показује у исто вријеме и либералност једног и другог књижевника. Либералност, која би и данас послије пола вијека могла послужити за углед, јер је Карара писао о Његошу, као што и сам каже, на основу њиховог познанстви. „Ја га — вели Карара — никада нијесам могао познати из књига, ни из извјестија других."[1] Његош и Карара састали су се посљедњи пут 23 јуна 1851 године, када је Његош ишао у Трст, и Карара напомиње, да је Његош био доста слаб. „При растанку — вели Карара — више ми је пута стиснуо руку и чињаше ми се стискати руку студеног мртваца". Карарино причање о Његошу доста је занимљиво и ми ћемо се на њ осврнути згодном приликом, а сада ћемо из његовог писања нагласити само неке ствари. Из Карариног причања, види се, да је Његош марљиво пратио све оно што се писало о Црној Гори у страном свијету. — „Англичани — вели Карара да је казао Његош — који долазе код нас, мотре и сваку ствар пажљиво истражују и све на цијену стварају, и ако их нико не превари, тачно описују. Французи у час промотре и по највише јасно и више пута промаше, ал' појетизирају много. Њемци на против задовољавају се да један велики волум саставе он какав био, а будући да о владици и његовом мјесту ваља казати што није било другом казано, купују од сваког измишљеног духа за малу ствар коју му драго басну."

„Чим је *Горски Вијенац* угледао свијета, Талијани су га одмах приказали, и у колико је нама познато 1847 године штампана су три приказа, и то два у „L' Osservatore Triestino" а један у „La Dalmazia" (Задар). У првом листу, а у бр. 125 од 17 октобра написао је приказ др. Пађифико Валуси, који, поред осталога, вели да је *Горски Вијенац* дјело и политичко и књижевно, и да кнез-владика тијем дјелом подржава у народу мржњу према Турцима. Други је реферат написао Никола Томазео (бр. 129 од 27 октобра). Његово мишљење своди се на ове ријечи: „Овдје гдје описује (Његош) њему добро познате ствари, ондје гдје избјегава реторику из књига а прихваћа језик својих горштака, ту је писац пјесник по превасходству, а његови стихови постаће биће језика." — Ово је мишљење Томазео доцније пренио и у свој велики рјечник („Dizionario Estetico" стр. 247.) Приказ у задарском листу „La Dalmazia" написао је абат Француски. — Приказ тај преведен је и штампан у „Подунавци" од 1847 године, а преводилац му је Ђорђе Бан, учитељ, који се тада чешће јављао у томе мјесту. Чим је *Горски Вијенац* угледао свијета, Јаков Кјудина, још младић, који је већ био превео на талијански језик неке српске народне пјесме, одмах се латио да га преведе на талијански језик. О томе су већ 1847 године говориле неке талијанске новине а, 1851 године познати путник Најгебаур у своме дјелу Die Süd-Slaven und deren Leben" (Лајпциг) јавља, да је Кјудина и штампао неколико одломака из свога превода. Тешког се посла био прихватио пок. Кјудина, јер он и ако је познавао оба језика, истина талијански боље него српски, њему је оскудијевало оно што је било од неизбјежне потребе за такав рад, а то је поезија. И изгледа да је тај пријевод задао преводиоцу огромног посла, и да је само добра воља и истрајност привела тај посао крају тек 1878 године, па и то не у цјелини. Наиме, Кјудина у своме дјелу „Canti del popolo slavo" (двије књиге), а у првој књизи, израдио пособан одјељак, под натписом: „Del Vladica Pietro Petrović Njegus e del suo Gorski Vijenac". .Ту Кјудина прво говори о животу и раду Његошевом, па прелази на *Горски Вијенац*. Он кратким потезима прича садржину Горскога Вијенца, па овдје ондје преводи по неки одјељак. Превео је сва кола, осим четвртога, писмо везира Селима бога, почетак драшковог причања о бављењу му у Млетцима, „Чево равно....", кићетву сердара Вукоте, пјесму Игумана Стефана уз гусле, и још неке мање ствари. Пријевод пок. Кјудине доста је слаб, а мјестимице он није ни разумио Његоша. Доцније је он свој пријевод исправљао и исправљеног га објавио у својој другој књизи „Storia del Montenegro" (Сплет 1882). Оно што је Кјудина писао о самоме Његошу и о склопу *Горскога Вијенца*, доста је правилно, оцјена његова о Његошевом раду умјесна је, и ако би се могло казати, да је све то писао човјек, у кога је било више одушевљења него истинске критике. Чудно је, да је Сима Љубић у своме „Dizionario biografico degli uomini ilustri della Dalmazia" (Беч 1856) уврстио и Његоша. — У доста збијеном слогу, Љубић износи живот и рад Његошев, и пружа врло лијепу и правилну оцјену *Горскога Вијенца*. Вриједи забиљежити, да је Љубић као годину владичиног рођења означио 1812. Ту годину нико није биљежио ни прије, ни послије њега.

[1] Карарин чланак саопштио је у изводу Ђорђе Срдић, у „Седмици" од 1854 године. При цитирању служимо се тим пријеводом.

Само је г. М. Ђ. Милићевић у своме „Поменику“ казао: „Тачно се не зна година његову рођењу: једни веле да се родио 1811, други 1812, а трећи 1813. Узета је 1812 као средња“ (стр. 448.) Ипак праву литерарно-критичну слику о *Горском Вијенцу* пружио је Талијанима Марко Цар у књизи „Studi Slavi“ (Задар 1890). Расправа г. Цара није велика, али је писана с особитим разумијевањем и правом критиком. Он је *Горски Вијенац* с правом назвао *Библијом* црногорскога народа, и вели, да је *Горски Вијенац* најсјајнија Његошева творевина, у којој се осјећа љепота Омирова а величанство и снага Дантеова“. Од Талијанаца, правих, из Краљевине, писао је о Његошу у колико је нама познато, једино Доменико Ђјамполи у своме дјелу „Letteratura Slave“ (Милино 1889). И ако је оно што је ту о Његошу, написано и топло и са пуно љубави, ипак је врло мало, и из тога Талијани тешко да могу створити слику о тој *српској Илијади*, како Ђјамполи назива *Горски Вијенац*.

Зорка Ховоркова написала је *Његош у Чеха*. У предговору Јана Худеца *Горском Вијенцу* вели се:

„*Горски Вијенац* је српска лирска Илијада у којој су вјерно опјевани не само догађаји, него и народни живот и дух црногорски; у њему се не уздиже само гордост слободног народа, већ и најсрдачнији осјећаји његови. Читалац налази ту све жеље и мисли јуначког народа, посматрање његово о свијету, о моралу и слабости људској. Дубоком филозофијом одликују се говор и рефлексије лица, изнешених у пјесми, како учених, тако и простих Црногораца, који нигдје нису били на васпитању. Оваку вјерност особа овдје описаних налазимо у српској књижевности само у карактеристици народних пјесама. Вјештачки је у пјесми овој изражена навика горског народа да говори у метафорама. У *Горском Вијенцу* налазимо кола, по примјеру хорова из грчке трагедије. Прво и пошљедње коло дају се са свим упоређивати са тим хоровима. Хор грчке трагедије лиричне је природе и односи се на догађај који се тек развијао. Код Његоша је епичне природе, који на радњу мало или нимало не утиче. Женске су у цијелој пјесми само двије: сестра Батрићева и врачарица из Бара. Писац-Владика, сигурно је мислио, да њему као великодостојнику црквеном неприличи описивати осјећаје љубави, зато је истакао само љубав сестре која нариче над убијеним братом, и то тако, да је у то нарицање излио сву њежност и истиниту тугу душе своје. Па ипак није затајио и други осјећај срца људског. — Вук Мандушић, и ако говори у сну представља нам тип заљубљеног Црногорца. У *Горском Вијенцу*, као што вели Решетар у своме предговору 11 издања, није нам владика представио ни епос ни драму већ догађај, који је хтио да буде предмет пјесме; нанизао га је у неколико појава, којима је дао драматичну форму (т. ј. диалог) а међу њима је опет ставио друге појаве, које са главном радњом нису ни у каквој вези, а показује нам разне стране црногорског живота. Епичном том елементу и спољашњој драматичној форми додао је (у говору владике Данила и игумана Стефана) и лиричне партије, у којима се огледа његово сопствено мишљење и осјећај. А као што је у *Гор. Вијенцу* само спољашња форма драматична тако је и покољ потурица само спољашњи оквир који слабо или никако не сачињава фактичан садржај пјесме. То се види најбоље из тога, што се из пјесме може изоставити по 100 стихова, а да се ипак не окрњи ни основна слика о покољу потурица, ни слика лица која у покољу том судјелује. У *Горском Вијенцу* разликујемо два елемента, субјективан и објективан. Објективан су елеменат све особе које овдје подједнако осјећају и подједнако говоре, осим владике Данила и Игумана. У овој двојоци слика пјесник самога себе и своје субјективно мишљење. Ко не би одмах познао у медитацијама Даниловим и игумановим, сопствене мисли ауторове? То одаје сама дикција. Она изгледа много ученија него кад народ говори,“ и т. д. Кад је *Гор. Вијенац* угледао свијета, трошком Чешке Академије, написао је Др. Јосиф Карасек у „Прашким Новинама“ приказ, из кога ћемо по нешто исписати: Владика Његош — вели др. Карасек — показао је да је особити писац, а дјело његово *Горски Вијенац* осигурало му је прво мјесто међу југославенским књижевницима. *Горски Вијенац* је драматично-епична пјесма — то је, мислим, најбоља њена карактеристика — која пјева о историјском догађају при свршетку XVII стољећа, то јест утврђење моћи владичине у породици Његоша и уништење потурица поглавара, који су увијек у опасност доводили самосталност Црне Горе и њену хришћанску вјеру. То је садржај тог пјесничког дјела. Петар Петровић био је необично чилог, дубоког и оштроумног духа, који се радо забављао српском народном пјесмом — а тој се дивио цио образовани свијет. Читао је прве списатеље оног доба: Пушкина, Бајрона, Ламартина, грчке класике, као и њемачке филозофе, а читао би је помоћу руских пријевода. О љубави његовој и науци прича се, да је он у својој младости за кратко вријеме прочитао цијелу манастирску библиотеку. Прије него што је издао своје знаменито дјело *Горски Вијенац*, он је већ са успјехом био опробао своје перо. За кратко вријеме престигао је Мушицког и свога учитеља Милутиоовића. Писао је у главноме пјесме епичне, јуначке, у којима пјева о боју Црногораца са Турцима, *Лијек јарости турске, Пустињак цетињски и Слободијада*. Да је дубоки дух његов био наклоњен филозофском испитивању, доказује рефлективна пјесма његова: *Луча Микрокозма*. — Славу која никад неће потамнити, осигурао му је у цијелом образовњном свијету његов *Горски Вијенац*.“

*

Горски Вијенац штампан је до сада дванаест пута, и то два пута у Бечу, три пута у Биограду, четири пута у Новом Саду (два пута ћирилицом а један пут латиницом) и по један пут у Загребу, Панчеву и Задру (латиницом). Преведен је на руски, чешки, бугарски, талијански, њемачки, шведски и мађарски.

*

Као што дознајемо, професор државне гимназије у Нађ-Бањи Др. Веселин Ђисаловић, превео је

Горски Вијенац на мађарски, који ће изаћи у мађарској библиотеци за народ.

*

О *Горском Вијенцу* што га је написао наш сарадник г. Павле Поповић доноси *Глас Црногорца* критички преглед и између осталог вели:

„Ово је радња г. проф. Павла Поповића из Биограда, која је почела ивлазити у мостарској *Зори* још прошле године, а довршена је тек у пошљедњој овогодишњој свесци овог ваљаног листа, те у засебној књизи одштампана, као што је и заслуживала. Јер је то књига, која чини част српској књижевности — најљепша и најсавјеснија радња на пољу српске књижевне критике, што ми знамо. Кад се види колико је писац труда уложио у овој радњи, тек се тада може схватити велика љубав, којом је на њој радио: и само та велика љубав може да нам протумачи ону силу финог опажања и анализирања најинтимнијих мотива, најнезнатнијих појава до јединства цјелине. *Горски Вијгнац* је и до сада заузимао прво мјесто у нашој књижевности: учени су му се дивили а народ је из њега читава мјеста на памет знао и у обичном животу цитирао гдје треба; али сада знамо и за што се дивимо *Гор. Вијенцу* и за што га народ на изуст зна. Ону унутрашњу вриједност *Гор. Вијенца*, оне љепоте његове, које смо ми само осјећали, г. Поповић нам их је показао једну по једну и у једној цјелини, растумачио и расвијетлио; и одсле ћемо са већом насладом читати ово дјело Владичино. Г. Решетар је први уложио озбиљног научног труда у коментирању *Гор. Вијенца* а г. Поповић критички је оцијенио и анализирао са умјетничког гледишта његову садржину и облик — обојица са сјајним успјехом. Нема сумње да ће се њихови радови другим нашим младим силама и даље развијати, али ће они остати полазне тачке сваког даљег научног и умјетничког проучавања и тумачења *Гор. Вијенца* — кано ти радови од трајне вриједности."

*

Српска Књижевна Задруга, у спомен педесетогодишњице Његошеве смрти приређује ново критичко издање *Шћепана Малога* а у редакцији Др. Милана Решетара. Издањем *Шћепана Малога* Задруга тиме подсјећа не само на педесетогодишњицу смрти Његошеве, него и на педесетогодишњицу самог тог дјела, јер је *Шћепан Мали* штампан 1851 год. у Загребу, и ако га је пјесник написао још 1847 год. Други пут штампан је у Панчеву.

*

На Никољ-дан ове године и Матица Српска у Новом Саду држи свечану сједницу у спомен педесетогодишњице Његошеве смрти, а том приликом проф. А. Сандић говори о Његошу.

*

Српска академска омладина у Петрограду прославила је на најсвечанији начин педесетогодишњицу од дана смрти владике Рада. У казанском Сабору свршила се изјутра панихида, а у вече у Слав. Добротворном Друштву била је свечана сједница, у којој је предсједник омладине држао говор о овом великом пјеснику и државнику српском.

*

Г. *Иван Николић*, који је превео многе српске народне пјесме на талијански, превео је и Његошев *Горски Вијенац* и то тачно и вјерно. Књига ће изићи у Задру.

*

Књижевни Листи доноси да је *Мило С. Врбица* поводом педесетогодишњице Његошеве израдио по умјетничкој слици Bës-a портре слављеников у врло лијепој изради. Да би по малу цијену могла ову слику имати свака српска кућа то је слика послата у једну чувену ческу хромолитографску радњу да се репродукује.

*

Издавачка књижарница Пахера и Кисића у Мостару издала је и другу серију поштанских карата са Његошевом сликом и оригиналним потписом. Цијена је карти 10 потура.

*

У данашњем броју доносимо као прилог *Зори* лијепо израђену слику са оригиналним потписом Владике Рада. Слика је израђена по познатој фотографији Његошевој.

*

≈ Радујемо се што смо били у стању да донесемо први дио чланка *Петар II. Петровић Његош и начело народности*, ког је нарочито за ову свеску *Зоре* написао наш поштовани сарадник, Г. Др. Лазар Томановић, а жалимо што то нијесмо могли учинити са другим му дијелом. *Ур.*

Исправак: У овом броју поткрала се случајно једна крупна и смијешна штампарска погрјешка на стр. 363. под натписом *Његош и Црногорац* стоји **алегорија** мјесто **анегдота.** — На истој страни, у 16. реду озго, а у другом ступцу стоји **уљредник** мјесто **учредник.**

С А Д Р Ж А Ј: Марко Цар: *У пјесников вијенац* (О 50-тој обљетници Његошеве смрти). — **Пјесништво:** Алекса Шантић: *Било једно момче Црногорче...* (алегорија). — Светислав Стефановић: *Његошу*, о педесетогодишњици његове смрти (алегорија). — **Чланци:** Др. Л. Томановић: *Петар II. Петровић Његош и начело народности.* — Др. Милан Шевић: *О Лучи Микрокозма.* — Светислав Стефановић: *Његошев Шћепан Мали*, (кратка скица). — Никола Симић: *О језику Петра II. Петровића Његоша.* — *Једна почетничка пјесма Његошева.* — **Приповиједке:** *Његош и Црногорац*, (анегдота). — *Штампа о Његошевој прослави.* — *Биљешке.*

Претплату **Зоре** прима њена Администрација, затим Издавачка Књижарница Пахера и Кисића у Мостару, и сви њени повјереници. — Рукописи шаљу се Уредништву. — Појединa свеска стаје 80 хелера. — Прима трговачке и друге огласе, рачунајући од петит-редка у једном ступцу и то: за једно оглашавање по 12 хелера, за три оглашавања по 8 хелера, а за више од три пута, као и за огласе на читавој страни, знатно јефтиније. За сваки пут оглашавања урачунава се 60 хелера биљеговине.

ШТАМПА СЕ У ШТАМПАРСКО-УМЈЕТНИЧКОМ ЗАВОДУ ИЗДАВАЧКЕ КЊИЖАРНИЦЕ ПАХЕРА И КИСИЋА У МОСТАРУ. 1901.

Год. VI. Бр. XI. и XII.

ЗОРА

ЛИСТ

ЗА ЗАБАВУ, ПОУКУ И КЊИЖЕВНОСТ.

Уређује

Атанасије Шола

Излази сваког мјесеца. Износи 4—5 табака а цијена јој је: на читаву годину 8 круна или 9 динара, за ђаке 6 круна или 7 дин.

У Мостару, децембра 1901.

Архимандрит Јован Рајић

— Душан Јакшић —

11. Децембра навршило се сто година одкако је знаменити историк и богослов српски, настојатељ манастира Ковиља, архимандрит Јован Рајић испустио своју племениту душу, »совершивъ 75. лѣтъ, и 1. мѣсецъ, честнаго и бесприкладнаго своего житія« — како писаше његов бивши ученик, а тада знаменити митрополит Карловачки Стеван Стратимировић.[1]

Јован Рајић родио се у Карловцима г. 1726. од честитих али простих и сиромашних родитеља. Основну је школу учио у родном мјесту код учитеља — Руса: Емануила Козачинског, Ивана Минацког и још тројице, које је за вријеме руске царице Ане Јовановне позвао из Русије биоградски и карловачки тадашњи митрополит Викентије Јовановић, да буду учитељи у новооснованим славено-латинским школама у Карловцима. Гимназију је учио Рајић у Коморану код језуита, па кад они хтједоше Рајића превести у римокатолицизам, он остави Коморан и пређе у Шопрон у протестантску гимназију. Године 1753. оде Рајић у Кијев пјешке, гдје ступи у Академију, која бијаше у то доба надалеко чувена. У Кијеву је Рајић био три године, а затим једну у Москви. Из Москве се врати Рајић у Карловце, али га не сретоше по његовом очекивању, те недобивши никаквог мјеста, отиде опет у Русију. Из Русије Рајић отпутује преко Цариграда на Атонску Гору, гдје је сабирао по тамошњим манастирима грађу за своју будућу историју. Г. 1758. Рајић се опет врати у Карловце, гдје бијаше учитељ. Послије оде у Темишвар, гдје спремаше клирике. Из Темишвара позове Рајића епископ Мојсије Путник у Нови Сад, да спрема будуће свећенике. Г. 1772. прими Рајић

[1] Беседа за 1868. г. стр. 7.

постриг у манастиру Ковиљу, у коме наскоро постане настојатељ и архимандрит и у коме, неуморно радећи на књизи, умре 11. Децембра 1801. године.

Знаменити филозоф енглески Спенсер каже: »Der „grosse Mann“ hängt immer von den Antecendentien der Gesellschaft ab und würde in Abwesenheit der stofflichen und geistigen Niederschläge, welche seine Zeit von der Vergangenheit ererbt, machtlos sein.« Заиста појава Рајића била би скоро немогућа, кад би он продужио ондје, гдје су престали његови претходници; али Рајић имађаше боље претходнике и савременике у туђини, гдје се многом научио. Особито Кијевска Академија и њезини тадашњи професори били су од великог уплива и користи по образовање Рајића. За вријеме Рајићева школовања у Кијевској Академији бијаху међу професорима знаменити богослови, историчари, филозофи па чак и пјесници као: Манасија Максимовић,[1] Константин Крижановски,[2] Георгије Кониски[3] и други.

Много је утјецао на Рајића и рад бившег ректора Кијевске Академије, послије архиепископа Новгородског, Теофана Прокоповића, чији је рад у православној богословској науци сличан раду Петра Ломбарда на Западу.

Од историјских радова Рајића, од највеће је важности његово дјело: »Історіа разныхъ славенскихъ народовъ наипаче Болгаровъ, Хорватовъ и Сербовъ« у 4 части, коју је написао 1768. године, али која је штампана тек 1793. г. уз припомоћ ученог митрополита карловачког Стевана Стратимировића. Рајић је то дјело писао осам година и називље га »многотрудним« (4. част. стр. 218.) Побудом, да напише то дјело, послужило је то, као што каже сам Рајић, што српски народ нема своје историје, па додаје: »Приумножило паче ревность его и то, яко иностраннїи Писатели, егда по случаю и мимоходомъ о Сербѣхъ нѣчто написати хотѣли ... сказати неможно, съ количимъ гажденіемъ и клеветами они тое написали: зане по своему обычаю все, еже у Сербовъ, и прочихъ Славенскихъ народовъ похвално было, развратили и истончили, храбрость ихъ за варварство, добродѣтель за злочинїе почтили, славу же ихъ и храбрыя поступки молчанїемъ прикрыли.« (Часть I. предисл.) Рајић сматра историју учитељицом живота, јер и он пише своју историју: »яко да читателя возбудитъ къ подражанію добродѣтели, и отвращенію злочинныхъ дѣлъ.« (Ibid.) Рајић побија мишљење, по коме се задаћа историје садржи једино у истинитом описивању догађаја. По мишљењу Рајића круг је историје много опширнији: »Богословія о Бозѣ, и вещехъ Божественныхъ простираетъ слово: Правъ вѣжество о правосудіи и воздаянїи коемуждо достойная: Иѳика о нравѣхъ добрыхъ же и худыхъ, Фусїка о естествѣ созданныхъ вещей, качествѣхъ же и силахъ ихъ разсуждаетъ, и иныя о иныхъ упражняются: Історіа же есть всѣмъ нѣчто общее. Того ради ни едино отъ помянутыхъ вѣжествъ безъ сея быти не можетъ: зане она представляетъ всякаго рода примѣры, которыми трудность матеріи и непонятность изясняется, и умствованія тонкость ясный свѣтъ получаетъ«. (Ibid.) Рајић је историју држао за науку у строгом смислу ријечи, (попут најновијих и-

[1] Филаретъ. Обзоръ русской духовной литературы. стр. 327.

[2] Ibid. стр. 358.

[3] Ibid. стр. 366—369. и Макарій. Догм. богосл. I. стр. 60.

сторичара као Бокља и других) јер је мислио, да она може на основу познавања прошлости закључивати и предсказивати будућност — а то је карактеристика позитивне науке.

Рајић каже: »она (историја) есть и будущихъ провозвѣстителница за то, понеже учитъ разуму и премудрости, которая въ томъ состояти отъ разумныхъ быти почитается, еже поминати древнія примѣри временъ, и съ настоящими обстоятелствы вещей вѣжливо сносити, и изъ обоихъ о будущихъ провидѣти«. (Ibid.) Дакако да Рајић није испунио много од постављених увјета праве историје, али кривица томе лежи не у њему, већ у томе што његови предходници врло мало забиљежише о животу народа српског осим: »военная дѣла Кралей сербскихъ, и постническое ихъ по томъ житіе.« (4. часть, стр. 218.) Лијепо је и истинито окарактерисао рад Рајићев митрополит Стратимировић, рекавши: »Онъ писалъ многая без' предходителя: и зато труды его большія цѣны достойны«.[1] Велика је мана историје Рајићеве некритичност према изворима[2] из којих је црпао податке, али не треба заборавити, кад је Рајић написао историју, да је историјска критика била посвуд на ниском ступњу. Држимо, да немају право наши историчари, кад уписују Рајићу у гријех, што је написао своју историју на славено-српском језику, као да због тога та књига није продрла у народ. Та Иларион Руварац пише српским-народним језиком, па колико продиру његова дјела у шири круг интелигенције — а да и не говоримо о народу. — Судили савремени историчари о Рајићу како му драго, ипак ни један српски историчар нити прије нити послије Рајића није обухватио у оном обиму историју српског народа, у ком је то он урадио, па при свему томе, како рече Fr. (јамачно Фердо Шишић, познати хрвацки историчар — Narodne Novine 1901. год. бр. 169.): »многе партије остају и данас на оном резултату, до којег их је довео тешким трудом стари архимандрит ковиљски«. Од велике је важности Рајићева: Историја катихизма«, у којој нам писац слика црквено-културно стање српског народа у карловачкој митрополији од пресељења Срба у Ћесаровину па до његовог доба inclusive.

Једнаким правом, као што историчари називљу Рајића »оцем« српске историје, и богослови могу назвати Рајића »оцем« богословске науке код Срба. Од најважнијих богословских дјела Рајића јест »Катихизис«, који је наштампан г. 1774. и који је од великог значења био за православну српску и румунску цркву у Аустријској империји у борби против пропаганде римскокатоличке. Тим катихизисом Рајић је сачувао православље и Србима и Румунима!

Осим катихизиса Рајић је још много богословских дјела написао, од којих је врло важно »Теологическое Тѣло« у пет томова,[1] и које се налази у рукопису у Митрополитској библиотеци. Да су Рајићева богословска дјела штампана у своје вријеме, богословска би наука код Срба данас другчије стајала! Карактеристична црта богословских радова Рајића јест полемични правац.

[1] Беседа 1868. стр. 23.

[2] Рајић међу изворима своје историје набраја и такова дјела, која имаду у себи врло мало, да нерекнемо нимало, историјских података, као: Adam Zvernikav. Tractatus Theologici orthodoxi de precessione Spiritus Sancti; и Миніатъ Иліа „Камень претыконїа“, то је превео на српски прота Карловачки Павле Николичь. 1847.

[1] Професори карловачке богословије често су се користили Рајићевим богословским списима у својим предавањима. И. Руварац. Семинарија. р. 40.

Рајић је и пјесме писао и трагедију, коју је написао Емануил Козачински, (његов бивши учитељ) он је поправио и прерадио и издао под називом: »Трагедія, сирѣчь печалная повѣсь со смерти послѣднаго царя сербскаго Уроша пятаго, и о паденіи сербскаго царства« г. 1798.

Крајем осамнајстог вијека, монашки је живот у манастирима карловачке митрополије почео силно слабити,[1] али Рајић је и у томе погледу служио свијетлим примјером осталим калуђерима свога доба и као што рече уважени писац у »Narodnim Novinama«: »умро је као прави народни светац!« Слава оцу српске историје и богословске науке — архимандриту Јовану Рајићу!

Карловци.

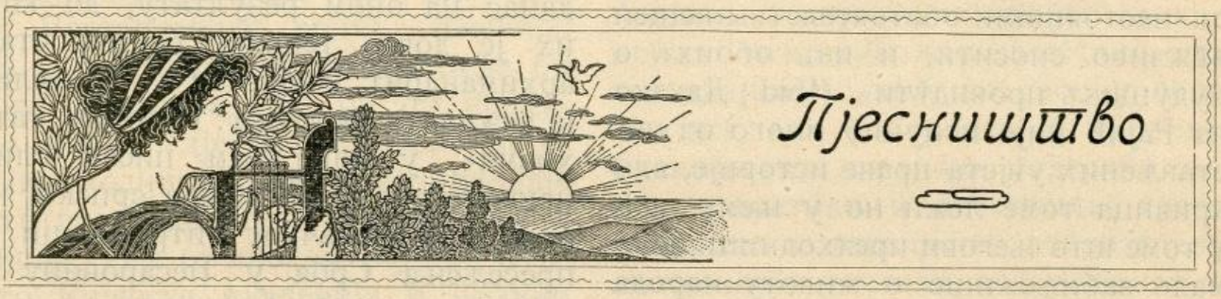

О, КУДА СТРЕМИШ МОЈА ЖЕЉО ЛАКА...

О, куда стремиш, моја жељо лака,
Кô златан лептир преко мирног дола?
Зар не знаш, тамо, да је ружа свака
Умрла давно од мраза и бола?

Мислиш ли: и сад весело лепрша
Лагана шева, у јутру и вече,
Над бистром водом, са високог крша
Што доли пада и у раван тече?

Мислиш ли: тамо, у одласку наглом,
Слушаћеш пјесму плавооке Ладе?
Да никад не ћеш дршћати под маглом
На хладном каму, ко сȉрâк, без наде?

Ил' мислиш, тамо у валима бурним —
У том свијету, да те добро чека?
И да ћеш тако под небом азурним
Провести вијек без сузе, лелека?...

Мостар

Не иди!.. Тамо нема ти боравка!
Прољеће жарко умрло је давно...
Под мрачним небом смрзнула се травка
А вјетри звижде кроз продоље тавно.

Кô слаба тица, у вртлогу томе
Гдје људи живе, саломићеш крила!
Врати се, врати, завичају своме —
Врати се срцу, ту гдје си и била!

Ил' слушај! Тамо, гдје пун хладног иња,
Густ бршљан трепти и увела трава,
Гдје вјетри туже са сухог растиња,
Ту моја мајка спава... мирно спава...

На њеној хумци, гдје сам дуго плакô,
Анђео чува струк босиља мека...
Ту остај вјечно! Ту је добро свако —
Тамо те љубав и сво благо чека...

Алекса Шантић.

[1] Некритична је тврдња Ил. Руварца (Сем. р. 15.), да је наш народ устао против калуђера зато, што су »гутали оно, што је Доситије писао«. Историја говори, да је кривица у калуђерима. Зар није исти Доситије великог калуђера-епископа Данила Јакшића назвао: »овај блажени божји човек«?!

Заборављена кућа

Цртица

— Свет. Ђоровић. —

Кад би је из даљега погледали, изгледала је као каква старинска развалина, заостала од косовскога доба. У ствари и јест развалина. Био ту некакав хан, па кад је почео горити, половину му разорили, а половину спасли, то јест, очували су, да и она не изгори, а нијесу је могли очувати да се не расклима и растресе. Разорену половину нико поправљао није. Греде, што су остале у зиду, давно су иструхле и попадале да им се тек по неким црним одломцима за траг знаде. Само још једна, позеленила од ситне маховине, у крају, што штрчи као саломљена грана. По зидовима се исплео густ бршљан, уточиште гуштерица, врабаца, а покаткада и кумра. Друга „спашена“ половина такођер није поправљана. И она још једнако стоји са нахереним кровом, са искрченим прозорима и напуклим зидовима. Испод стреха се мотља силесија ласта, испод прозора и у пукотинама ниче прилип и кумрино грожђе...

Ни унутрашњост куће није много боља. При земљи, иза развађених врата кућних, поредане су три избе, једна до друге. Пола су у земљи, а пола над земљом. Зидови им црни, чађави и некако излизани од силне воде, што цури низа њих. И по тлима има доста воде. Она се салијева из авлије, када нападају велике кише. Поред крајње избе дижу се старе, исцрвоточене степенице, готове да се сваки час сруше. Неколико степена испала су из њих, те зијају као вилице без свих зуба. Испод степеница има као мали ћумез, за кокоши. А изнад њих је полу гњио а полу нагорио велики таван, по коме једва може да се иде. На тавану, са десне и са лијеве стране нижу се неколико соба. Ријетко на којој да су здрава врата; а сви прозори су зачепљени старим дроњцима или су заковани нагорјелим даскама. Собе су пуне паучине и то неке дебеле паучине, коју укућани брижљиво чувају, да њоме заустављају крв, ако се коме отвори. И по собама, као и по тавану често шетају кокоши и пилићи, двије мршаве мачке и једна вјечито заљубљена и вјечито „пород носећа“ кучка...

Кућа је била готово пуна укућана. У приземним собама стајале су три породице т. ј. људи и жене из три породице. У првој је становао хамал на крштењу наречени Симат, а прозвани *Дугулендра*, висок, сухоњав човјек, са упалим прсима и вазда плачевним лицем. С њиме је „дијелила срећу и несрећу“ жута као воштаница жена; из њихове „диобе“ изашло је двоје увијек прљаве и голуждраве дјеце. У другој је избби Стаменка, удовица, а по занимању праља, стасита женска, необично дебела, готово мушкога гласа и велика, готово мушкога корака. Трећу собу заузима Алекса Пришићелдија, онај што купи кости по буништима и продаје их чифутима и што се увијек смије. Под степеницама, у оном ћумезу, станује просјак Ибрахим, старац од осамдесет година. Он је најпознатији у вароши, јер и љети иде у дебелој зимској антерији, у зимским хаљинама, са повезаном главом и са рукама у џеповима као у сред зиме. У „горњим“ собама су нешто отмјенији становници. Ту је стари, вјечито беспослени дрводјеља шијор Мато, са брадом од осамдесет длака (кажу, да има равних осамдесет!) и са женом Матијом. До њега је просједи Мартин, ванредно великих и клепавих ушију, који пише

сељацима молбе и тужбе за јефтине паре, што раде само Швабе, ради чега су га и прозвали „Франц“, јер је сваки Швабо Франц. Поред Франца имао је собу грлати Галама, који није могао проговорити ријечи, а да не виче. Он је зими пекао кестене, а љети продавао шљиве и за други посао нити за друго воће није хтио чути.

И сви су укућани живили у слози и у љубави. Невјероватно, али истинито! И, ко би их посматрао са стране, прије би рекао да је једна породица, него би и помислио да их има чак од три вјере.

Љети би, пред вече, излазили из соба и посједали по камењима оне разваљене половине. Посједају једно до другога и распричају се. Сви запале цигаре, осим женских. Од женских је пушила само Стаменка. Наравно, она је и почињала разговор.

— Дâну ти, Француетина, причај што... Ти си био с људима... — вели и пушта димове кроз нос.

Франц узвије раменима и одмахне руком.

— А што ћу причат?

— С људима си, па знаш шта ћеш... — вели она. — Ја сам женетина, па би знала...

И Франц почне да прича о својим молбама, што их је преко дана писао, ако их је било, или не прича ништа, ако их није било. Причање му нити је било дуго, ни занимљиво. Муцао је, застајкивао и често понављао једне и исте ријечи. Галаму би то, обично, извело из стрпљења, па би се почео вртити.

— Шути ти, — прекинуо би га, — кад ти не ваља прича!... На перу си мајстор, а језиком не знаш заметнути ријечи к'о ни моја мати.

— Не знаш ни ти! — дочекује Стаменка. — Ти само млатиш језичином, а од тога никакве фајде...

— Окладићемо се по хиљаду наполијуна да говорим паметније од тебе! — брани се Галама.

— Ја немам паретина, а немаш ни ти па се нећу кладит!... — виче Стаменка.

И да не би ствар отишла на крупно, пренесу разговор на спавање. И тада се причају само снови. Ибрахим прича, како је снио, да је нашао Аладинову лампу, па искао царску кћер за жену и с њоме провео читаву ноћ, као младић од двадесет година. Шјор Мате вели, да је снијевао ђавола, како је узео његове тестере и чекиће, па гради мртвачки сандук за газду Илију Бронзића. Франц је у сну писао некакву молбеницу цару, а Галама је снијевао, како и просјак Ибрахим почео продавати кестење и како су се, ради конкуренције, побили...

Снови се причају до касно у ноћ. По неки и закуњају слушајући их, а по неки чак и спавају. И испредају се приче, праћене гласним хркањем спавача, а више њих цврчак цврчи и слипимиши пролијећу...

Кад би ударила киша и отјерала их са развалина, кад би натопила чак и мале избице при земљи, тада би се становници „доњега дома“ преселили у „горњи дом“ то јест на таван. Тамо би настављали своја сијела, а тамо су остајали и на ноћиште све дотле, док им се избе не сасуше.

Ни зими није било много друкчије. Додуше ни један није могао за своје новце купити себи дрва, али то су могли заједнички. Благајник је била Стаменка и њојзи је плаћао свак, колико га је „дошло на главу“. Она је узимала дрва и ложила их у својој избици. Зато су се у избицу сакупљали и други и гријали се око ватре. Ако је било кромпира, они су у ватри пекли и кромпире и ве-

черали заједно. Ако није било крумпира, они су се засићавали гријањем. И свакоме је било драго гледати у ватру, у пламен, слушати је како хукти и пуцкара. Ту су, узгред, оживљавале приче из најдавнијих времена. Обично је Матија шјор Матина причала разне бајке. Причала је о принцезама, што су се удавале за пастире и о пастирима, што су постајали краљеви. И сви су је слушали са напетом пажњом, па чак и Галама. Он је и уздисао за тим сретним земаном и кладио се са „хиљаду наполијуна“ да би се и у њега макар каква књегиња заљубила, да је онда живио...

Кад би Матија престала, онда би шјор Мате потезао некакву књигу и читао. У њој је било потанко описано, како су Исуса Чифути мучили. И сви, осим Ибрахима, расплакали би се тада и жалили Исуса. Франц је јецао као дијете и само стењао: „ајме Исукрсте како си мога' поднити...“ Галама се клео, да би он, да је био, отео Исуса и пребацивао је светоме Петру ради невјерства.

— С тога ја, — вели, — и не постим Петрова поста. Он се одрек'о мог Исуса и ја њу његова поста...

А Стаменка је само псовала Чифуте и говорила, да јој не би било више насладе, него да са живих дере „кожурину“.

Тако се у заборављеној кући живило сложно и лијепо и сви су били задовољни. Чинило им се, да им нико не може нарушити тога мира и слоге.

Па ипак....

Једнога дана у једну празну собу на тавану, дође им нов укућанин. Била је то млада дјевојка, доста лијепа и пријатна и ако блиједа и увехла у лицу. Носила је швапске хаљине. Сав свој намјештај донијела је са собом у једној руци, у једноме завежљају. Она уђезе у собу, баци завежљај у крај и окоси се љутито на Симатову дјецу, која бијаху пристала за њом, и зачуђено је посматрала...

— Шта ме гледате? Шта сте пристали ђавољи синови? — рече са свим чисто, чисто као што и ми говоримо.

Дјеца се поплашише, стискоше се једно уз друго и брже стрчаше у своје избице.

Дјевојка погледа по соби некако тужно и уздахну. Затим сједе на праг, узе главу међу руке и замисли се. Није видјела ништа око себе. Није видјела ни Стаменку, која је дошла, да се, по обичају, поздрави и упита с њоме... Стаменка је погледа и продрмуса за раме.

— А оклен си ти госпоја? — запита мало мекшим гласом.

Дјевојка диже главу и погледа је зачуђено. Затим слегну раменима и опет се замисли.

— Оклен си? — понови Стаменка и подиже глас.

— Одовлен, — одговори дјевојка као преко воље.

Стаменка стаде и прекрсти се. Одовлен, па овака дјевојка и у оваквим хаљинама!

— А како ти је име? — запита и одмакну се од ње мало у страну, као да је нечиста.

— Љубица, — прошапта дјевојка.

— А шта радиш?

— Ја....

Дјевојка порумени и заклопи лице рукама.

— Ништа, — изговори брже.

Стаменка узви раменима и сједе према њој. Она је била вољна, да говори о свему. Но дјевојка није хтјела говорити. Она се више и не окрену на Стаменку и не погледа је. Стаменка подиже главу и, увријеђена, пође у своју избицу.

— Није она наша не дô Бог, — рече као за се. — Швабичетина к'о Швабичетина!

Ни Матија није боље прошла. Љубица није ни с њоме говорила. А баш је била радознала и хтјела је ма на који начин измамити име родитеља и дио вароши у коме се родила. Најпошље је видила, да ова хоће да је осамљена и са свим непозната, те је остави.

Но необично им је било, кад се Љубица, пред вече, отшуња из собе. Обуче се и не рекавши никоме ни „због̃ом“ оде. Нестаде је. Па ни да је затворила собу, ни онај завежљај скрила.

А вратила се касно у ноћ, пошто су сви поспали. Стаменка ипак зачу ход. Скочи на врата и повири. И опази Љубицу, како иде испод руке са некаквим солдатом. Обоје пјани, обоје тетурају и пјевају нешто швапским језиком. Обоје пођоше уза степенице...

Стаменка промумла нешто и опет заспа.

Сјутра дан није хтјела ни погледати на Љубичину собу. Није хтјела ни Матија, ни Симатова жена. Њих три се састале и дуго шапуриле међу собом. И закључише, да је и не погледају више, а камо ли да говоре с њоме. Стаменка је, ради тога, своју избицу и водицом богојављенском пошкропила.

У вече, при сједници, говорили су о њој.

— Оно је једна ништарија, — вели Матија. — Једна мамипара...

— Пусти је, — вели шјор Мате, — доста јој је и 'нако... Јадна!

— Није јадна! — дрекну Галама. — Ја би њу објесио!... На вјешала би!... Тху!... Ни ријечи с њоме не би проговорио!

— Онаке се вежу коњма за репове, — дочека Стаменка.

Алекса, Симат и Ибрахим не рекоше ништа. Они нијесу хтјели ни говорити о такој ситници. Једна жена, па да се о њој толико говори!

А Франц не хтједе ни да слуша.

— Врагу све женске! — викну. — Волим ја ракији нег' најлившој цури!...

Љубица је долазила касно сваку вече, а свако јутро била је тужна и уплакана. И, некако, као да собом унесе сумор у читаву кућу. Поред свега тога, што су је се сви клонили, ипак је она њезина туга прешла некако и на њих. Сама Стаменка рече:

— Макар што ми је мрска, опет ме нешто срце боли за њом... Кад је видим жалосну, стисне се и мени па би плакала...

И Матија је постајала суморнија и шјор Мате. Галама је мање галамио и мање се кладио са по хиљаду наполијуна. А Франц је све више пио ракију. Једини Симат, што је остао као прије, вазда плачеван и једини Алекса што се још увијек смијао.

— К'о да је ђава' доша' у ову кућу, — вели Матија, палећи некакве траве, помијешане са тамјаном, да ђаволу на пут стане.

Кашње им се и њихове редовне сједнице почеше кварити. Сви шуте на њима. Франц прије уобичајенога времена иде у своју собу „да спава“ и, мимо свој обичај, чврсто се закључава. Галама као и он. Остали су ишли за њима.

Но и Љубица се поче мијењати. Поче раније долазити кући. Затвори се у собу и тамо почне пјевати. Затим се чује како се гласно смије и како куцка чашама. Мишљаху, у неко доба, да је полудила. Кога ђавола ради сама и мирним људима не да спавати? Галама, на примјер, читаве четири ноћи није могао заспати. Мучио се и мучио, али није

могао. И додија човјеку! Испочетка поче псовати, кашње пријетити, не мичући се из постеље. Најпошље се диже, да јој то у очи каже. Запали мало лу́ча (јер свијеће није имао) направи мргодно лице и крену њезиној соби.

— Оца ћу јој убити! — рече.

И свом снагом лупи јој у врата и отвори их. Али мјесто да дрекне, он се укипи и заблену се. Луч му испаде из руке и поче горити на тлима, а он не могаше и не умједе да га дигне. У соби, пред собом, гледао је Франца, како се примакао тик до Љубице, која је била у Евином костиму, обмотао је руком око паса и куца се с њоме. Опазивши Галаму, они се ни мало не збунише. Још се осмјехнуше на њега и поздравише га дигнувши чаше у вис.

— Шта је то? — отегну Галама, једва се прибравши. И ступи у собу.

— Сједи — рече Франц.

Галаму као да нешто повуче њима. Као да му се памет преврну. Он дрекну, рашири руке и обгрли Љубицу с друге стране. И тад се предаде уживању без краја.

Иза овога догађаја, пјевање из Љубичине собе бивало је све то јаче. И звек чаша више се чуо. Сад више није ни било збора о спавању укућана. Матија како тако и заспе и хрче мирно, али шјор Мате ни ока да склопи!

— Ајме блажена Госпе, ово су Језусове муке! — стење и преврће се с једне стране на другу.

И поче клети час, кад је први пут ступио у ову кућу и проклињати све, који се у њој налазе.

Док баш не додија! Ако је стрпљења доста је, па човјек треба да сврши или са собом или с њоме.

И он скочи и појури у Љубичину собу.

Па и он застаде. Погледа њу, погледа ону двојицу како им се зацаклиле очи, па зину. У њему није да заигра него чисто залепрша срце.

— Нећете сами, бештије никакве! — дрекну.

И скочи међу њих, па објема рукама обгрли Љубицу.

Више није било ноћи, кад се нису састала сва тројица. Оклен год који скуцка пару, носи њојзи. А она купује вина и пију до касно у ноћ. И грле се и љубе. Покаткада и запјевају и ако полугласно, бојећи се Матије шјор Матине.

Е, кад би се то могло сакрити!

Али једне вечери, баш кад су они пировали, изненада се отворише врата. На њима се указаше Матија и Стаменка. Матија рашчерупана, уплакана, врисну из гласа.

И полети право на шјор Мату.

— Циганине, таки ли си!... Бештијо никаква!... жабару... — цичаше хватајући га за оних осамдесет длака.

— Удри, махнитину, посветила ти се рука! — довикује јој Стаменка. — Да је мој ископала би му очурине...

И настаде гужва. Матија постаде још „енергичнија“ према шјор Мати, а Стаменка према Љубици. Умијешаше се и Франц и Галама. Један брани Љубицу, други Мату. Њихов бој измами и друге укућане. За час изиђоше, са лучем, и Симат са женом и Ибрахим и Алекса. Све се то измијеша, па нити се зна: ко удара ни по коме, ко ли губи а ко добива?

— Оставимо се ми, — једва дрекну Симат, — него њу избацимо... Мрш!.. Не треба нам!...

И Стаменка и Матија сложише се. Прије, него што је он све договорио шчепаше Љубицу за руке и ноге и повукоше је низа степенице.

Избацише је на улицу.

— Иђи ђе си и прије била! — дрекну Стаменка. — Нек' те моје очи више не виде!...

— И ја ћу с њом! — дрекну Галама и поче на глас плакати.

— И ја ћу! — рече Франц.

— Па иђите! — окоси се Стаменка.

И, тужно оборивши главу, окрену се Матији:

— И баш нам се разбатали друштво, — рече. — Сад и ми да пртљамо... Није више ова кућа за нас...

Мостар.

Четир дана

— В. М. Гаршин —

Сјећам се како смо јурили по шуми, како су звиждала танад, како су падале гранчице, што су их танад поткидала, како смо продирали кроз глогово шипражје. Метци учестали. Кроз ивицу шумску указало се нешто црвено, што се тамо и амо кретало. Сидоров, омален војничић из прве чете („како је он доспио у наш ланац?“ сину ми у глави), наједаред се спусти на земљу и ћутећи погледа на ме великим уплашеним очима. Из уста му текао млаз крви. Да, ја се тога лијепо сјећам. А сјећам се исто тако, како сам скоро на шумској ивици, у густом шипрагу угледао... њега. Био је то грдан, дебео Турчин, но ја сам јурио управо на њега, ма да сам и слаб и мршав. Нешто прасну, нешто, како ми се учини, огромно пролети мимо мене, у ушима ми зазвони. „То је он на ме пукао“, помислих. А он се са узвиком ужаса приви леђима уз густи глогов шипраг. Могао је обићи шипраг, но од страха није ништа знао, и наишао на бодљиво грање. Једним ударом избих му пушку, а другим му сабих некуда свој бајонет. Нешто као да зајеча, па застења. А ја иза тога појурих даље. Наши су викали: Ура! падали, пуцали. Сјећам се и ја сам избацио неколико метака, изишавши из шуме, на пољани. Наједаред се „ура“ разлијегну громкије, и ми сви кренусмо од једном напријед. То јест, не ми, него наши, јер ја сам остао. Мени се то учинило чудно. А још чудније је било, што наједанпут нестаде свега: сва вика и пуцњава умукла. Нијесам ништа чуо, само што сам видио нешто плаво; биће, да је било небо. По том нестало и њега.

Никад се нијесам налазио у тако чудном положају. Лежим, како изгледа, на трбуху, и видим пред собом само мали комадић земље. Неколико травчица, мрави, који су пузили главом доље с једне од њих, некакве сламке од прошлогодишње траве — то ми је сав свијет. И гледам само на једно око, јер ми је друго затиснуто нечим тврдим, ваљада гранчицом, на коју ми се глава опире. Страшно ми неугодно, и ја бих хтио нешто, али сасвим не знам шта, јер не могу ни да мрднем. Тако пролази вријеме. Чујем како зричу зрикавци, како зује пчеле. Више ништа. Напошљетку се усилим, извучем десну руку испод себе и, опирући се објема рукама о земљу, покушавам да устанем на кољена.

Нешто оштро и хитро као муња, прође ми кроз цијело тијело од кољена па грудима и глави, и ја поново падам. Опет мрак, опет ништа.

Пробудио сам се. Откуд само видим звијезде, које тако јако трепере на мркоплавом бугарском небу? Зар ја нисам под шатором? Зашто сам изишао из њега? Хоћу да се макнем, и осјетим мучан бол у ногама.

Да, ја сам рањен у бољу. Опасно, или не? Хватам се за ноге тамо, гдје боли. И десна и лијева нога покривене поскорушеном крвљу. Кад их дирнух рукама, заболи још силније. А бол је као зубни: трајан, па продире у душу. У ушима зује, глава тешка. Узнемирен сазнајем, да сам рањен у обје ноге. Па шта је то? Зашто ме нису однијели? Да нас нису Турци

разбили? Почињем да се сјећам шта се збило са мном, испрва нејасно, по том јасније, и долазим до закључка, да никако нијесмо разбијени. Јер ја сам пао (тога се у осталом не сјећам; но сјећам се, како су сви појурили напријед, а ја нисам могао, и код мене само што је остало нешто плаво пред очима) — пао сам на пољаници на врху брежуљка. На ту пољаницу нам је показивио наш мали заповједник батаљона. „Момци, ми ћемо тамо!“ привикнуо нам је својим звонким гласом. И ми смо били тамо; значи, да нисмо разбијени... Зашто и мене нису покупили? Та овдје на пољани отворено је мјесто, све се види. А, зацијело, не лежим ја ту сâм. Пуцали су тако често. Ваља се осврнути и погледати, А то је сад лакше учинити, јер сам још онда, кад сам, дошавши себи, видио траву и мрава што пузи главом доље, па покушао устати, пао не у пређашњи положај, него се преврнуо на леђа. И отуда и видим те звијезде.

Попридижем се и намјештам да сједнем. Тешко ми је то, јер су ми обје ноге пребијене. Неколико сам пута изгубио сву наду; на пошљетку, са сузама у очима, што су ударише од бола, сједнем.

Нада-мном — парче мрко-плавог неба, на ком трепери велика звијезда и неколико малих, а у наоколо нешто тамно, високо. То је шипражје. Ја сам у шипражју мене нијесу нашли!

Осјећам како ми се кратко ошишана коса на глави кострешши. Међутим, како сам се ја то нашао у шипражју, кад су ме погодили на пољаници? Мора, да сам рањен допузао овамо, не знајући за себе од бола. Само је чудно, што се сад не могу ни да макнем, а онда сам могао да допрем до овог шипражја. А може бити и то, да сам онда имао само једну рану, а друго ме тане стигло овдје.

Блиједо-руменкасте ме зраке окружише. Велика звијезда поблиједи, а оно неколико малих — ишчезоше. То мјесец излази. Како је лијепо сад код куће!...

Неки чудни звуци допиру до мене... Као да неко јечи. Да, то је — јечање Да не лежи ту, око мене, још когод тако заборављен, с пребијеним ногама, или с танетом у трбуху? Не, јечање је тако близу, а око мене, како изгледа, никог нема... Боже мој, та то сам ја сâм! Тихо, жалосно јечање; зар ме, у самој ствари, тако боли? Свакако. Само што ја не сазнајем тај бол, јер ми је у глави магла, олово. Боље опет лећи па заспати, спавати, спавати... Само да ли ћу се кадгод пробудити. Све једно је.

У тренутку, кад се спремам да легнем, блиједи зраци мјесечеве свјетлости јасно освјетљују мјесто, гдје лежим, и ја видим нешто тамно и велико гдје лежи, на пет корачаји од мене. По гдјегдје на том види се, на мјесечини, нешто сјајно. То су дугмад или опрема војничка. То је или лешина, или рањеник.

Све једно ја ћу да легнем...

Не, не може бити! Нису наши отишли. Они су ту, побиједили су Турке, и остали на тој позицији. Но како да се не чује говор и праскање вâтрâ? Ја то, биће, од слабости ништа не чујем. А они су зацијело овдје.

„Помагајте! Помагајте!“

Дивљи, безумни, промукли узвици излијећу из мојих груди, али нема одговора на њих. Громко се разлијежу они кроз ноћни ваздух. Све остало ћути. Само што зрикавци зричу као и прије неуморно. Мјесец жалостивно гледа на ме округлим лицем.

Кад би онај био рањеник, он би се тргнуо од тога крика. То је лешина. Наш, или Турчин? Ах, Боже мој! као да то није све једно. И сан се спушта на моје запаљене очи.

Лежим затворених очију, и ако сам се давно пробудио. Неће ми се да отворим очи, јер осјећам кроз затворене капке сунчану свјетлост: ако отворим очи, то ће упријети у њих. А и боље не мицати се...

Јуче (чини ми се, јуче је било) су ме ранили; прошла су 24 часа, проћиће и друга двадесет и четир часа, умријећу. Све једно. Боље не мицати се. Нека се тијело не креће. Како би лијепо било задржати и мозак да не ради; али њега ни чим не задржа. Мисли, успомене тискају се по глави. У осталом, не ће ни то дуго, скоро ће бити крај. Једино ставиће се у новине неколико редака, како су наши губитци незнатни: рањено толико и толико; убијен добровољачки редов Иванов. Не, ни име не ће написати, просто ће рећи: убијен један. Један редов, као једно псетанце...

Цијела слика живо укрсну у мојој уобразиљи. Давно је то било; у осталом, све, сав мој живот, још док нијесам лежао овдје пребијених ногу, био је тако давно... Ишао сам улицом; гомилица народа заустави ме. Застала и ћутећи гледала на нешто бијело, искрвављено, које је жалостиво цичало. Било је то мален, лијепо псетанце; прегазила га коњска жељезница. Па је умирало, као ево сад ја. Неки слуга размакну гомилу, узе псетанце за огрлицу и однесе. Гомила се разишла.

Да ли ће мене ко однијети? Не, лези па умри! А како је лијеп живот... Онога дана (када се догодила несрећа са псетанцетом) ја сам био срећан. Ишао сам некако као опијен, али сам имао и рашта. Ви, успомене, не мучите ме! оставите ме! Срећа била па прошла, сад су муке... нека бар остану само муке, нека ме не муче успомене, које ме и нехотице гоне на упоређивање. Ах, досадо, досадо! Гора си од ранâ.

Међутим бива све топлије. Сунце жеже. Отварам очи, видим исто шипражје, исто небо, само на дану. А ево и мог сусједа. Да, то је — Турчин, лешина, Ала је велики! Познајем га: то је онај исти....

Преда мном лежи човјек, кога сам ја убио. Зашто сам га убио?

Лежи он ту мртав, крвав. Зашто га је судба амо догонила? Ко је он? Може бити да и он има, као и ја, стару мајку. Дуго ли ће вечери сједити у вратима своје убоге кућице, и погледати на далеки сјевер: не иде ли јој ненагледани син, њен радин и ранитељ.

А ја? И ја тако исто... Ја бих се чак мијењао с њим. Како је он срећан: не чује ништа, не осјећа болове од рана, ни самртне досаде, ни жеђи... Бајонет му ушао управо у срце... Ено на мундиру му црна рупа, а око ње крв. То сам учинио — ја.

Ја то нисам хтио. Нисам никоме зла пожелио, кад сам пошао у бој. Мисао о том, да ће и на ме доћи ред, да убијам људе, некако је бјежала од мене. Ја сам замишљао у себи само то, како ћу своје груди подметнути под танад. И ја сам пошао и подметнуо.

Но, па шта? Глупак, глупак! А овај несрећни фелах[1] (на њему је египатски мундир) — он је још мање крив. Прије него што су их укрцали, као херинге у бурад, на пароброд и повезли у Цариград, није ни чуо ни за Русију, ни за Бугарску. Заповиједали му да пође, и он је пошао. Да није пошао, бйли би га батинама, а може бити, да би му и какви паша сасуо у њега метак из револвера. Ишао је дугим, трудним маршем од Стамбола до Рушчука. Ми смо напали, а он се бранио. Но видећи, да се ми, страшни људи, не бојимо његове патентоване пушке извијаче Пибодија и Мартинија, и све напријед иђемо и иђемо, он се ужаснуо. И кад је хтио утећи, неки малени човјек, кога би могао убити једним ударом своје црне песнице, прискочи и забоде му бајонет у срце.

А шта је он крив?

И шта сам ја крив, ма да сам га убио? Шта сам крив? Зашто ме мори жеђ? Жеђ! Ко зна, шта значи та ријеч! Ни онда, када смо ишли по Румунији, и по ужасној четрдесетостепеној врућини по педесет врста маршрали, ни онда нијесам осјећао тога што сад осјећам. Ах, кад би ко му драго наишао!

[1] Фелах, феласи — земљораднички сталеж у Египту.

Боже мој, та код њега у тој великој лимењачи, зацијело, има воде! Но треба доћи до њега. Шта ће то стати! Све једно, одвући ћу се.

Пузим. Ноге се вуку, ослабиле руке једва покрећу непомично тијело. До трупа су два хвата, но за мене је то више — не више, него горе — од десет врста. Па ипак ваља пузити. Грло гори, жеже као ватра. Оно, умријећеш без воде брже. Па ипак, може бити...

И ја пузим. Ноге ми запињу за земљу, а сваки покрет изазива неиздржљив бол. Јаучем, јаучем, али ипак пузим. Напошљетку, ево и њега. Ево лимењаче... у њој је вода, и колико много. Више од по лимењаче. О! биће ми воде за дуго, до смрти!

Ти ме спасаваш, жртво моја. Почео сам да одрешујем лимењачу, одупријевши се на један лакат, и наједаред, изгубивши равнотежу, падох лицем на груди свога спасиоца. Од њега се већ осјећао јак задах мртвачки.

Напио сам се. Вода је била топла, но неукварена, а, при том, било је много. Преживићу још неколико дана. Сјећам се, у „Физиологији свакидањег живота“ речено је, да човјек може без хране проживити више од недјеље дана, само ако има воде. Да, још је тамо испричана историја самоубице, који се уморио глађу. Живио је врло дуго, јер је пио.

Но, па шта? Ако и ја узживим још пет-шест дана, па шта је од тога? Наши отишли, Бугари се разбјегли. Пута у близини нема. Све једно — умријети. Само, мјесто тридневне агоније, начинио сам себи недјељну. Зар није боље свршити? Крај мог сусједа лежи пушка му, одличан енглески фабрикат. — Ваља само пружити руку, за тим — један миг и крај. Патрона је ту пуно. Није доспио да све избаци.

Дакле свршити или — чекати? Шта? Избављење? Смрт? Чекати, док не дођу Турци и не стану дерати кожу са мојих рањених ногу? Боље онда сâм....

Не, не треба клонути духом; борићу се до краја, до пошљедњих сила. Па ако ме нађу, ја сам спасен. Може бити, да кости нијесу повријеђене; излијечиће ме. И ја ћу још угледати родни крај, мајку, Машу...

Господе, не дај им, да дознају сву истину! Нека мисле да сам убијен на мјесту. Шта ће бити с њима, кад дознају да сам се мучио два, три, четир дана.

У глави ми се врти; пут до сусједа ме је сасвим измучио. А уз то још и тај страшни смрад! Како је поцрнио... шта ће бити с њим сјутра, или прекосјутра? И сад ја лежим овдје само за то, што немам снаге да се одвучем. Одморићу се, па ћу отпузити на старо мјесто; баш згодно и вјетар дува отуда, па ће односити од мене смрад.

Лежим сасвим изнемогао. Сунце ми пече лице и руке. Ваљало би се покрити нечим. Само, да дође што скорије ноћ: а то ће, како изгледа, бити друга.

Мисли се замршују, и ја се онесвјешћујем.

Дуго сам спавао, јер кад сам се пробудио, била је већ ноћ. Све као и прије: ране тиште, сусјед лежи, онако громоран и непомичан.

Не могу, а да не мислим о њему. Зар нисам ја напустио све мило и драго, дошао овамо након марша од хиљаду и више врста, гладовао, зебао, знојио се; зар, напошљетку, не лежим овдје у мукама само тога ради, да овај несрећник престане живити? А ето, зар сам ја учинио што му драго корисно по војне цијељи, осим убијства?

Убијство, убица... И ко? Ја!

Кад сам наумио да пођем у бој, мати и Маша ме нису одговарале, и ако су много за мном плакале. Но ја заслијепљен идејом нисам видио тијех суза. Ја нијесам схватао (сада сам схватио) шта сам учинио са бићима мени блискима.

Нашто сјећати се? Прошлога не поврати.

А како се чудно понашали према том поступку моме многи познаници ми. „Но, луда! Нагао, не знам куд!“ Како су могли то говорити? Како се слажу те ријечи са њиховим представама о јунаштву, о љубави према домовини и о другим таким стварима? Ето ја сам у њиховим очима приказивао све те врлине. И поред свега тога, ја сам — „луда“.

И ето полазим у Кишенев; на мене навале ранац и сав остали војни прибор. И идем заједно са хиљадама, од којих се може зар неколико наћи, који, као ја, иду добровољно. Остали би остали код куће, кад би им дозволили. Међутим, они иду исто тако, као и ми, — „свијесни“, прелазе тисуће врста, и боре се исто тако, као и ми, или још боље. Они врше своје дужности, без обзира на то, што би овог часа све бацили и отишли — само кад би им дозволили.

Пирну оштар јутарњи вјетрић. Шипражје се зањиха, прхну полузаспала птичица. Звијезде помркоше. Тамно-плаво небо помодрило, и превукло се њежним, перјастим облачцима; сиви полумрак се дизао са земље. Наступао трећи дан мога... Како то да се назове? Живота? Агоније?

Трећи... Колико их је још остало? У сваком случају не много. Ја сам врло слаб, и изгледа, да се чак не могу одмаћи од лешине. Скоро ћемо се изједначити с њом и нећемо бити немили један другом.

Ваља ми се напити. Пићу три пута на дан: изјутра, у подне и у вече.

Сунце одскочило. Огромни му диск, сав испресијецан и раздијељен црним гранама шипрагâ, црвени се, као крв. Данас ће, како изгледа, бити припека. Мој сусједе — шта ће с тобом бити? Ти си већ сад ужасан.

Да, био је ужасан. Коса му почела опадати. Кожа му црна од природе, поблиједјела и пожутјела; надуто лице надуло се дотле, да је кожа иза уха пукла. Тамо су гамизали црви. Ноге, обувене у чизме, надуле се и из сâpâ излазили велики мјехури. И сав бријег засмрдио. Шта ће с њим учинити сунце данас?

Лежати тако близу њега неиздржљиво је. Бол је силан, но шта ће ми он сад? Морам отпузити, ма ме шта стало. Но да ли ћу моћи? Ја још могу да подигнем руку, да отворим лимењачу, да се напијем; но покренути своје тешко, непомично тијело? Па ипак ћу се помицати, ма и помало, ма и по корака на сат.

Цијело ми јутро прошло у том помицању. Бол је силан, но шта бих му сад? Већ се не сјећам, не могу да представим себи како се осјећа здрав човјек. Ја сам се чак привикнуо на бол. Тога сам јутра отпузио на два хвата и нашао се на старом мјесту. Но нисам се дуго користио свјежим ваздухом, ако може бити свјежа ваздуха на шест корачаји од лешине, која труне. Вјетар се промијенио, и поново наилази на ме смрад тако јак, да ми се смучило. Празан желудац се на мучан начин и уз подрхтавање скупља; сва ми се унутарњост комешa. А смрдљиви, заражени ваздух свеудиљ налијеће на ме.

Падам у очајање и плачем.

Сасвим, изможден, збуњен, лежао сам скоро у несвијести. Наједанпут... није ли то обмана растројене уобразиље? Мени се чини, да... не. Да, то је — говор. Коњски топот, људски говор. Умало што нијесам завикао, али се уздржах. А шта, ако су то Турци? Шта онда? Овим мукама придружиће се друге, још страшније, од којих се коса на глави подиже чак и онда, кад о њими у новинама читаш. Деру кожу. сагоријевају рањене ноге... Лијепо, кад би само то било; али они су у том врло досјетљиви. Није ли боље скончати под њиховом руком, него умријети овдје? Али ако су то — наши? О, проклето шипражје! Зашто си око мене тако густо обрасло? Ништа не видим кроза-њ; само на једном

мјесту, као оканце међу гранама, открива ми се изглед у даљину, у долину. Тамо је, чини ми се, поточић, из којега смо пили прије битке. Да ено и оне пјешчане каменице, положене у поток. Они ће зацијело преко њега. Говор умукну. Не могу да разаберем језик на коме говоре: и слух ми је ослабио. Господе! ако су то наши... Викнућу им; чуће ме и са потока. Боље то, него можда пасти у руке Башибозуцима. Што тако за дуго не долазе? Нестрпљење ме мори; ја чак не осјећам ни смрада од лешине, ма да ни у колико није ослабио.

И, наједанпут се на пријелазу преко потока указују Козаци! Плави мундури, црвени гајтани, копља. Цијела их полусатнија. Напријед, на дивном коњу, неки црнобради официр. Само што је полусатнија прелазила поток, а он се окрену на седлу цијелим тијелом назад и викну:

„К-а-а-сом, марш!“

— Стојте, стојте, Бога ради! Помагајте, помагајте, браћо! — вичем; но топот добрих коња, звекет сабаља и шуман козачки разговор гласнији су од мог промуклог запомагања — и мене не чују!

О, проклети! Сав изнемогао падам лицем на земљу и почињем ридати. Из преврнуте лименаче тече вода, мој живот, моје спасење, мој одбијач смрти. Но ја то примјећујем тек онда, кад је од воде једва по чаше остало, а остало отишло у жедну суву земљу.

Могу ли се опоменути оног ужаса, који је овладао са мном послије тог страшног случаја? Лежао сам непомично, полузатворених очију. Вјетар се непрестано мијењао, те час дувао на ме свјежим и чистим ваздухом, час ме задањивао смрадом. Сусјед се тога дана унаказио страшније од сваког описа. Једанпут, кад сам отворио очи да погледам на-њ, ужасну сам се. Лица већ није имао. Отклизило с костију. Страшни осмјејак лубање, вјечни осмјејак, учинио ми се тако одвратан, тако ужасан, као никада, и ако сам био не једном у прилици, да држим лубању у рукама и да препарирам цијеле главе. Тај скелет у мундиру са сјајним дугметима довео ме да сав уздрхћем. „Ето — рата, помислих. — Ето му слике“.

А сунце жеже и пече као и прије. Преосталу воду сам сву попио. Жеђ ме је тако силно мучила, да сам, ријешивши да попијем мален гутљај, испио све наједаред. Ах, зашто нисам викао Козацима, кад су били тако близу мене! Та да су и Турци били, опет би боље било. Но, мучили би сат, два, а овако још не знам, колико ћу се дуго овдје ваљати и страдати. Мајко моја, мила моја! Почупаћеш своје сиједе власи, удараћеш главом о зид, проклећеш онај дан, кад си ме родила, цио свијет ћеш проклети, што је измислио рат на страдање људима!

Но ти с Машом, зацијело, не ћеш ни чути о мојим мукама. Због ом, мајко, због ом, моја невјесто, моја љубави! Ах, како је тешко, горко!

Опет бијело псетанце! Слуга није пожалио га, бубнуо га главом о зид и бацио у јаму, куда се баца ђубре и сипају помије. Но оно је било живо. И мучило се још цио дан. А ја сам још несретнији од њега, јер ево се мучим пуна три дана. Сјутра је — четврти, за тим пети, шести... Смрти, гдје си? Дођи, дођи! Узми ме!

Но смрт не долази и не узима ме. И ја лежим под тим страшним сунцем, а немам ни гутљаја воде, да освјежим упаљено грло, а лешина ме заражује. Сасвим се распала. Миријаде црви испадају из ње. Како гамижу. Кад је поједу и остану само кости и мундир, онда је — моја на реду. И ја ћу таки исти бити.

Пролази дан, пролази ноћ. Све исто. Свиће јутро. Све исто. Пролази још један дан...

Шипражје се њиха и шушти, као да се разговара. „Умријећеш, умријећеш, умријећеш“ шапуће. „Не угледа, не угледа, не угледа!“ одговара шипражје на другој страни.

— Та овдје их не мож' ни угледати! громко одјекну око мене.

Ја се тргох и обједном дођок себи. Из шипражја гледају на ме добре голубије очи Јаковљева, нашег „ефрајтера“.

— Лопате! виче он. — Овдје су још двојица: наш, и њихов!

— Не закопавати, не треба ме затрпавати, ја сам жив! хоћу да вичем; но само слабо стењање излази из запечених уста.

— Господе! Да није још жив? Господин Иванов! Момци! овамо носила, наш је господин жив! И зовте доктора!

За по минута већ ми лију у уста воду, вотку и још нешто. По том све ишчезну.

Носила се крећу, љуљајући се одмјерено. То одмјерено кретање ме успављује. Час се пробудим, час опет онесвијеснем. Превијене ране не боле; неко неизразиво блажено осјећање разлило се по цијелом тијелу...

— Сто-о-ој! Спу-у-штај! Санитарци, четврта смјена, марш! За носила! Хватај, поди-жи!

То командује Петар Иванић, наш болнички официр, висок, мршав и врло добар човјек. Тако је висок, да, окренувши очи на његову страну, непрестано му видим главу са ријетком дугом брадом и плећа, ма да носила носе на плећима четир повисока солдата.

— Петре Иванићу! шапућем.

— Шта је, голубићу?

Петар Иванић се нагнуо нада мном.

— Петре Иванићу, шта вам је казао доктор? Хоћу ли скоро умријети?

— Шта ви, Иванове, ма шта! Не ћете умријети. Кости су вам неповријеђене. Ала је срећан! Ни кости, ни артерије. А како преживјесте трипут и полак по 24 сата? Шта сте јели?

— Ништа.

— А пили?

— Узео сам од Турчина лимењачу. Петре Иванићу, не могу сад говотити. Послије.

— Но, Бог с вама, голубићу, спавајте само.

Опет сан, несвијест...

Пробудио сам се у дивизионој болници. Нада мном стоје доктори, милосрдне сестре, а осим њих видим још познато лице знаменитог петроградског професора, који се нагао над мојим ногама. Он за недуго барата око ногу, пак ће мени:

— Но, срећа ваша, млади човјече! Остаћете у животу. Једну смо вам само ногу одузели; но, али то су ситнице. Можете ли говорити?

— Могу да говорим, и причам им све што је овдје написано.

Нови Сад *Вељa Миросављевић.*

Деспотова унука, пошљедна краљица босанска

I

Кад се стари деспот Ђурђе Бранковић 1444 године 22 августа врати из Сегедина са сабора и уђе у своју пријестоницу Смедерево на тихом Дунаву дочека и слијепе синове своје, које му доведе Балта Оглу. Видио је стари Ђурађ да су му подломљена оба крила и, тужан стао је размишљати ко ће му наслиједити пријесто, ко ће му прихватити скиптар кад пође с овога свијета. Мисли су му се задржале на најмлађем сину Лазару. И послије двије године већ видимо сватове, који воде Јелену, ћер Томе Палеолога, деспота од Мореје, за Ђурђева сина Лазара. Сватови су стигли у Смедерево пред Божић, 18 децембра 1446 године, а на светога Стевана 27 децембра стајали су младенци пред олтаром и свештеник је благосиљао брачну везу њихову. Ђурађу је било мило што је послије толиког искушења, дочекао и један весео тренутак, у своме дому значајан и за династију и за народ његов. Јерина је била још радоснија, јер је добила за снаху своју сународницу од

високе куће Палеологове, од царскога рода и кољена. Свијет је клицао, весеље је било буjно, пило се и веселило, наздрављало се и „многаја љета“.

Од тада уз деспота оца стајао је и деспот син. Из тога је времена и новац на коме стоји: *Господин Ђурђе и Лазар*, а кад је пренесено тијело св. Луке у Смедерево, у списy о пријеносу стоји: *бист ва последњаја времена, владичествуjушу српскоjу земљеjу и иними странами ва Христа Бога благоверному деспоту Георгиjу и сину jего деспоту Лазару* (Гласник 51. стр. 90.) На истом мјесту на стр. 95 стоји:

Узрев же благочестиви деспот Георгије таковуjу благодат..... Подобно же и благочастиви деспот Лазар сатварает светому кивар частан и многоцењен и завесе изредно украшени златими образи и проча.

II.

У најгорим приликама по државе Балканскога Полуострва, кад се мјесто заједничкога рада против Турака кољу између себе господа арбанашка и млетачка, мрзе господа српска и угарска, неискрено везуjу пријатељство господа босанска и угарска, када млетачка господа гледаjу да прогнаjу најчувенијега jунака Скендербега Ђорђа не само из Арбаније, већ и са овога свијета, кад даjу некаквом Зећанину стотину дуката годишње пензије, само да убије Скендербега, тада је по златотканим и кадифеним простиркама богатога двора деспотова пузила мала Мара, кћи деспота Лазара и Јелене, радост сиједога деспота и поносите Јерине. Она се могла родити као првиjенче Лазарево и Јеленино, мјесеца октобра или новембра 1447 године. Она је расла и напредовала. У двору, тада најбогатијега хришћанскога владаоца на Истоку, ништа није недостаjало да се Мара, као прво унуче деспотово по мушкоj линиjи, добро васпита и добро упути. Али у то доба нико не мишљаше да ће она бити нашљедница пријестола српскога, нико не мишљаше да ће она бити пошљедња деспотица српска и пошљедња краљица босанска. Нико не мишљаше да ће она у позном часу сjединити двије круне српске у једно и да ће под њеном владом са свим пропасти двије државе српске.

Она је расла у двору Ђурђевом у најнесрећнијим приликама. Кад joj је била година дана, онда је у тамници деспота Ђурђа тамновао велики заточеник, Сибињанин Јанко, а када joj умрије теча Мурат II тек је била зашла у четврту годину, а кад је цијелу Jевропу западну изненадио страховити глас да су Турци заузели Цариград, она је била већ у шестоj години. Таман толико да је била љубимче у двору деспотову. Србиjи се спремаху најтежи дани, навлачише се црни облаци, а мала Мара трчкарала је по вртовима деспотовим као лептир од цвиjета до цвиjета и не сањаjући о каквоj опасности. Она је joш у то доба гледала разноврсну велику господу, када су као разни посланици долазили из Угарске и Млетака, из Босне и Дубровника, из Италије и Цариграда деспотову двору у Смедерево.

Година 1454 била је врло тешка за српску деспотовину. Султан тражаше да му се уступи Смедерево. Овај глас пренеразио је све у поносном дворцу деспотовом на тихом Дунаву. Сваки је осjећао велику опасност, која пријећаше деспотовини. У дjетињоj глави Мариноj ређале су се страшне слике, што их је упамтила из приповиjедања о недавноj сили турскоj, када оно бjеху поплавили цијелу деспотову државу. Она је, и ако несвjесно, осjећала онај страх, који је обузимао цио деспотов двор и цијелу деспотовину, а страх се као талас ширио све даље и даље.

Силна турска воjска у прољеће 1454. напала је деспотовину и једно одjељење под самим Султаном и Исабегом дojурило је и опсjело Смедерево. Годоминско поље притиснуто је воjском. На њему је чадор до чадора, коњ до коња, а jунак до jунака. Jунаци су страшно одjевени. Око главе кауци и китњаста пера, о рамену криве сабље дамаскиње. На град наперени аван

топови, чија уста зјапе као адске жвали; чекају само па да бљују огањ и смрт на поносне дворе деспотове. У то доба деспот је био у Угарској, молио за помоћ. У Смедереву остао је Лазар. Да ли је Мара са високе куле деспотове гледала ове страшне опсаднике смедеревскога града, да ли је и сама била у Смедереву, тешко је рећи. Тек Срби добивши нешто помоћи од Угара, нападну ноћу на Турке и разбију их. Деспот је и идуће 1455 године чинио све да нађе помоћи код Мађара, али му они најпошље одговорише: *да хоће своје силе да чувају за своју одбрану*, те деспот, скоро у деведесетој години свога живота, мораде тражити мир од Султана, и добио га је по врло скупу цијену.

Цијела породица деспотова опет се састала у Смедереву и можда је још једина најмилија забава у кући старога деспота била ова његова унука, мала Мара, која је већ била у осмој години.

Кад је Мара била у деветој години, када је већ више разумијевала, када је боље схватала прилике, у којима је брже сазријевала но друга дјеца, она је видјела болна деспота гдје носи завијену десну руку од ране, коју му је на звјерски начин задао Михаило Силађије, заповједник биоградскога града. Од тада није дуго прошло а Мара је, заједно са дједом, стричевима и оцем морала за неко вријеме оставити Смедерево и повући се преко Дунава у Банат, те слушати одатле страховиту грмљаву од 300 великих топова, како грувају и руше зидине Биограда, кога јуна мјесеца 1456 опсађиваху Турци. Хришћанска војска одбила је Турке од Биограда. Деспот се радостан вратио у Смедерево. И Мара се опет несташно игра са сестрицама својим по вртовима деспотовим у поносном Смедереву.

Није прошло много времена послије славне побједе хришћанске под Биоградом, а деспотов двор опет обави туга. Његовога зета, његов ослонац у Угарској сатријеше Хуњадијевци у Биограду 11 новембра, а с тим се разбише и пошљедњи планови старога деспота. У пошљедње вријеме силни и судбоносни ударци падали су на сиједу главу деспотову. Онај тјелесни састав, који се одупирао силним бурама живота већ преко пола стољећа, поче се повијати, поче се ломити. Узбуђен пошљедњим догађајима, сатрвен стропоштао се деспот у болесничку постељу, да се више не дигне. Рана на руци позлиједила му се, душа му саломљена, а пошљедњу му снагу тијела поче као мора испијати грозница.

Наступио је Бадњи-дан, празник тако мио цијелом хришћанском свијету, тако драг Србину, а у деспотову двору, туга и страх све обавила. Лица уплакана и тужна; над двором деспотовим смрт раширила своја црна крила. Деспот се с душом бори. Око деспотове постеље три су сина његова, два слијепа а трећи слабуњав; ту му је жена, госпођа Јерина, кћи Мара, снаха Јелена, унуке, кћери Лазареве и многи великаши. У 7 часова душа се деспотова ослободила тијела и црхнула у небеске висине а јаук и лелек обухватио је све присутне. Мара, тек у десетој години, гледала је оно лијепо и благо лице свога дједа, које је смрт обавила. Њена душа појмила је да више нигда неће осјетити милоште дједове.

Сјутра дан, на Божић, деспотово тијело лежало је на самртничкој постељи у најсјајнијој опреми. Више главе гориле су свијеће, около су стајале налоње. Калуђери су читали посмртне молитве, у гробној тишини велике сале одјекивао је мекани звекет сребрних кадионица, а мјесто божићних пјесама и весеља чуло се потмуло јецање блиских и искрених срдаца. Искрене сузе точиле су се као ријека и росиле богате и скупоцјене простирке. Жалост за деспотом бијаше силна и јака, јер многи и многи у смрти деспотовој гледаше и смрт деспотовине, смрт слободе своје и Србинове.

III.

Послије смрти деспота Ђурђа остаде на пријестолу деспотском Лазар, најмлађи

му син. То је према ономе, што га још отац 1446 узе себи за сувладара. Али деспоту још не бјеше дато ни четрдесетодневно подушје, а у породици његовој плану раздор. С једне стране стајаше Лазар са властољубивом женом Јеленом а с друге његова мајка Јерина, брат му Гргур, ујак Тома и сестра Мара, удовица Мурата II. Изгледа да је још раније постојала нека неслога између снахе и свекрве, изгледа да се властољубље једне и друге сударило и да се нигдје не могаше наћи рада гдје би се ове двије сународнице сложиле. Народна пјесма доста јасно црта гордост, набуситост и хладноћу Јеленину према Јерини, тим прије, што се никако овдје не може рећи да се народни пјесник ласкаво одазвао према Јерини, коју је иначе на сваком мјесту назвао „проклетом". У пјесми се каже како је Јерина скоро оженила сина па пошетала по пространом граду Смедереву, те дошла снахи својој:

Па ту њојзи божју помоћ дава,
Ма ни уста, нити је прифати
Н'ако од ње обраћаше главу.
Ал' Јерина ријеч бесједила:
Шта си ми се снашо наједила
Видиш равно поље Годоминско,
И у пољу бијелу пшеницу,
Ако буде по реду мријети
Ак' умремо ја и Ђуро, снашо,
Све ће остат' тебе и Лазару.

Раздор је наступио отуда, што је хтио да наслиједи деспотски пријесто Гргур, као најстарији син деспотов, а у томе га помагаше мајка, сестра и ујак. Лазар пак држаше се права, које је већ стекао владајући уз оца. Јелена, као Гркиња од царске куће Палеолога, тешко је гледала своју свекрву Јерину, да она, од рода Кантакузена, непрестано стоји испред ње. Она је једва дочекала да Лазар постане господарем деспотовине и поноснога Смедерева и хтјела је по што по то да потисне са пријестоне висине своју свекрву, па она да заузме њено мјесто. Јерина, навикнута још за деспота Ђурђа да поред њега утиче на државне послове, рачунаше да јој то мјесто припада и као мајци. Она је желила да на мјесто Лазара подигне Гргура, и услиједе тога настаде раздор такав, да се кућа деспотова подијели. Лазар са женом Јеленом и дјецом остаде у Смедереву, а Јерина са двојицом старијих синова, ћерком Маром и братом Томом оде на поносни Рудник. Тако раздор у двору донесе раздор у државној управи, а раздор у државној управи донесе раздор у народу. И у онако смањеној деспотовини, постадоше двије врховне власти и двије моћне странке, које се гложаху међу се. Овај разлом у деспотовој породици морао је оставити јак утицај на души Мариној. Она је тај догађај добро упамтила јер своју стару, своју баку, поноситу Јерину, није више видјела.

Раздор се све више заоштравао. Изгледа као да се у тој борби назиру и два правца у погледу опстанка Србије. Лазар се хтједе држати с Угрима, а Јерина и Гргур Турака. Ово је још више распалило борбу у породици. Јерина, да би достигла намјеру своју, бјеше готова позвати Турке. Лазар се стараше да то спријечи. И Јерина, у сред најраспаљеније борбе, 2 маја 1457 године умре на Руднику, како се прича, отрована.

Тијело, некада до заноса лијепе Јерине лежало је мртво на мртвачкој постељи, а Гргур, султаница Мара и Тома морали су исте ноћи бјегати под окриље султану. Љетописац је то забиљежио:

То исто лето (1457) конча се госпођа деспотица Јерина у Руднику, маја 2. Уторник. И ту ноћ убеже од Рудника к цару Мехмедбегу на Порту Гргур и царица Мара, сестра деспота Лазара, и Тома ујак ових.

IV.

Лазар је сам на деспотском пријестолу у бијеломе Смедереву граду. Поред њега је лијепа и поносна жена му Јелена Палеологина, жељна блијеска, жељна власти. Мајски потреси на Руднику уклонили су јој најопаснију супарницу. За Лазара настају чемерне прилике. Слабуњав иначе,

душу му раздираху пријекори, које му чињаше савјест што је кривицом његовом отишла у гроб мајка његова; спољне прилике црне, да црње бити не могу. И он мораде уговарати поново с Турцима да би могао остати на пријестолу. Његов отац плаћаше 15.000 дуката а он мораде плаћати 40.000 с тим да му султан поврати све земље и мјеста, која је некад држао његов покојни отац било то у Србији било на другом мјесту, осим Новога Брда. У свима невољама његовим као да му помагаше каткад савјетима његов брат, слијепи Стеван, који се послије онога разлома на Руднику измири с братом и снахом.

Међу тим Лазар је све више и више слабио. Опадање је његово било тако примјетно да се већ са зебњом очекивала нова 1458 година. У очи 20 јануара 1458 у дворцу старога Ђурђа на плавом Дунаву опет је све у тузи. Болан Лазар с душом се бори, око постеље жена му је Јелена, брат, слијепи Стеван и кћи Мара, која је тек у једанаестој години, са својим млађим сестрицама. Слика, коју гледасмо при смрти деспота Ђурђа, поновила се опет, само с том разликом што се овдје бори с душом човјек у најбољим годинама живота свога. Освитком 20 јануара 1458 године, отишао је с овога свијета претпошљедњи деспот смедеревски, оставивши послије себе жену и женску дјецу без нашљедника на пријестолу. Нашљедница је постала Мара у тренутку кад је оца изгубила.

V.

Мука Марина, властољубива Јелена Палеологова, одмах се побојала за деспотски пријесто. Знала је она да би на пријесто могао доћи дјевер јој Гргур, који је негдје у турској држави, или дјевер јој Стеван, који је у Смедереву, или син Гргуров Вук, који је такође био негдје у турској држави. Ма који од ових да је дошао на пријесто, Јелена би изгубила не само власт, за којом је она чезнула, но и све земље и имање старога деспота Ђурђа, а то је оно, чега се она највише бојала. С тога, нема сумње, Јелена је у договору с великашима у Смедереву успјела, да се одреди намјесништво, које би управљало у име Маре, као нашљеднице пријестола деспотскога. У намјесништво уђоше: слијепи Стеван, стриц Марин, Михаило Анђеловић, велики војвода деспота Лазара и Јелена. У овом намјесништву најзнатније мјесто заузима велики војвода Михаило Анђеловић, за кога се данас не зна тачно ко је. Зна се да је био брат султанова везира *Махмуда*, да је стајао на челу оне групе људи у Србији, која жељаше мир с Турцима. Међу тим и Јелена и Стеван нагињали су више Угарској. Тако, ушљед ових разних тежња, настаде трвење у самом намјесништву. Трвења се мало по мало претворе у борбу око власти и Михаило Анђеловић науми да се сам прогласи за деспота. Ова борба најјаче се распали почетком марта 1458 године. Јелена желећи на сваки начин да одржи власт у својим рукама у договору с Мађарима стаде радити на удадби своје кћери. Михаило Анђеловић знајући за то, похита да се прогласи за деспота, а у томе га помагаше и брат му Махмуд. Његове присталице пусте у Смедерево једнога субашу с доста Турака, а ови чим уђу дигну на главну кулу изнад капије турску заставу и стану викати: „Чок јаша падишах!“ (Живио султан). Срби чувши то, видјеше пријевару, кидишу и исијеку Турке и многе Србе, који су били пристали уз Турке, а брата пашинога (т. ј. Михаила Анђеловића) ухвате и затворе. Ово се десило 31 марта, ове, 1458 године. Послије овога узела је власт деспотску Јелена у своје руке, те владала с дјевером Стеваном у име своје ћери Маре.

Политика Јеленина и држање с Угрима не допадаше се Турцима, и брат Михаила Анђеловића, Махмуд паша, по наредби султановој, крете се с војском на деспотовину да освети смрт својих присталица и увреду свога брата. Ова војска готово без отпора заузе *Ресаву* (Ма-

насију) *Голубац* и друга мјеста оставивши само Смедерево с околином. И у тако смањеној деспотовини Јелена је гледала да се истакне као потпуни господар деспотовине, а Стеван је само стајао поред ње. Па ни с тиме се Јелена не задовољи, она је хтјела да отклони сваку опасност која би случајно могла да је лиши власти а њену кћер нашљедства деспотскога пријестола. С тога се она још чвршће удружи с Мађарима, те поче радити да уклони из Смедерева и својега дјевера Стевана. С тога у договору с Угрима она гледаше да уда своју ћерку Мару за босанскога нашљедника Стевана, сина Стевана Томаша. Ово је желио и сам Томаш, јер би тиме његов син добио и остатке деспотовине као мираз, па, разумије се, и деспотско достојанство. Угарска се овдје понашаше према деспотовини као према вазалној земљи, разумије се без права на то, па је сматрала да послије Лазара деспотско достојанство није попуњено. С тога пристане на жеље деспотице Јелене, да деспотом Србије постане босански краљевић Стеван и да се за њега уда Лазарева Мара, којој је тек 12 година. Па тако и би. Стевана, Ђурђева сина и деспота прогнаше из Србије 21 марта на велику Сриједу, а деспотско достојанство прими Стеван Томашевић, и 1 априла исте, 1459 године, вјенча се по жељи Јелениној кћи јој Мара за Стевана, Томашева сина, нашљедника босанске краљевске круне.

Властољубива Гркиња Јелена Палеологова успјела је. Она је довела на деспотски пријесто босанскога краљевића, удала је дванаестогодишњу ћерку своју Мару за овога краљевића, а одузела и пријесто, имање и баштине старога деспота Ђурђа Смедеревца од његових синова Гргура и Стевана, и од унука Ђурђева, а Гргурева сина, Вука, доцније званог *Змај деспота Вука*. Она је створила распру у кући деспотовој, због ње је прије времена, можда и насилном смрћу, отишла у гроб и Јерина, жена деспота Ђурђа Смедеревца, због ње су морали Гргур и султаница Мара бјегати из деспотовине Турцима, због ње је прогнат из Смедерева деспот Стеван, те се, као син негда најбогатијега хришћанскога владаоца на Истоку, морао потуцати као сиромашак од немила до недрага. Јелена има уза се зета, има власт деспотску у својим рукама, има свеколико благо и имање куће Бранковића, али све то за мало бијаше. Политика, коју је Јелена водила била је врло несигурна, а пут којим је дошла до власти врло клизав, о чему се и она сама ускоро увјерила. Деспотовање њенога зета у Смедереву трајало је само три мјесеца. Султан Мехмед крете војску на Смедерево, јер му се не свиђаше да сједи на пријестолу у Смедереву угарски и римски штићеник. У Смедереву бјеше угарска посада под заповједништвом Михаила Силађија, онога истог Михаила, који је и узрок смрти старога деспота Ђурђа. Кад Турци опсједоше град многи од Срба, који бјеху незадовољни радом деспотице Јелене, који не хтједоше трпити наметнутога им деспота од стране Угарске, не хтједоше се борити с Турцима. Услијед тога морадоше деспотица Јелена и зет јој Стеван водити преговоре са султаном да му предаду град и да их он слободно пусти. Султан пристаде на то. Деспотице: Јелена и Мара и пошљедњи деспот смедеревски Стеван Томашевић изађоше слободно из града с благом, што га имађаху а Султан зароби Михаила Силађија и угарску посаду и одведе у Цариград, гдје Михаила погуби као роба.

Мара је заједно с мајком својом и мужем оставила поносне дворе у Смедереву на тихом Дунаву и отишла у Босну, гдје ће још чемерније дане доживјети.

VI.

Послије двије године пошљедња деспотица Смедеревска постала је краљица босанска, јер у августу 1461 године нестаде с овога свијета краља Стевана Томаша, а на пријесто босански сједе син му Стеван Томашевић, а поред њега кћи пошљедњега деспота од бијела Смедерева, унука бо-

гатога Ђурђа Смедеревца. Не бјеше она само краљица босанска. Њен муж Стеван Томашевић потписиваше се: *Милостију божијом ми господин Штефан Степан Томашевић, краљ Србљем, Босни, Поморју, Хумски земљи, Далмацији, Хрватом, Доњим Крајем, Западним странам, Усоре, Соли, Подрињу и к тому.* И пошљедња деспотица бијела Смедерева града бјеше пошљедња краљица горе поменутих земаља. Лијепу околину бијела Смедерева града замијени узвишица јајачкога града. У првој пријестоници уздизаху се око њена двора многобројне куле. С једне стране шири се тихо Дунаво преко кога је пукла равница плодне земље банатске, а у даљини плаве се Вршачке планине; с друге стране равно поље Годоминско, на коме се у разним бојевима силна пролијевала крвца. Тамо из града вијуга се Језеро, а још даље таласи Моравини слијевају се у тихо Дунаво. Са југозападне стране уздиже се лијепа узвишица. У новој пријестоници, у пријестоници пошљеднјега краља босанског град се диже на једном стјеновитом узвишењу одакле је дивно погледати на Врбас и пад Пливе, која се губи у бистрим таласима Врбаса.

И двор је други и земља је друга. Истина земља једнога народа, али је стјеновита и брдовита, па и господа босанска носе на себи карактер земље босанске. За пошљедњу деспотицу Смедерева бјеху то нова лица и нова презимена. Павловић, Ковачевић, Клешић, Влатковић, Чубретић, Шантић, Вукчић и други, бијаху за њу много друкчији од оне господе, што је окружаваху у Смедереву. Онамо више пажње према пријестолу, овдје више самовоље, онамо више одности, овдје више осорљивости. Онамо, у Смедереву служаше се служба на језику, који јој скоро изгледаше матерњи, разумљив, мало удаљен од народног говора; овдје служба на туђем језику. Велика разлика између једнога и другога двора, па опет оба бјеху српска. Онај двор деспотовине овај краљевине...

Једно и највеће зло не остави деспотицу ни као краљицу. Она је изгубила деспотство под неодољивом силом османлијском, па та иста сила пријети да јој одузме и краљевску круну. То увиђа и сам њен муж, то увиђа и Стеван Томашевић. Пријесто краљевски у Босни био је врло колебљив, а владаоци под разним страним утицајима врло нестални. Маса свијета, народ их не вољаше, јер се поводише за туђином у политици и у вјери, а за владаоца, за краља, свагда је најтеже било кад не имађаше љубав народну. Може ли се рећи да Томашевић имађаше љубав свога народа и својих војвода? Није ли његов отац Томаш у самом почетку своје владе оставио вјеру своју, оставио цркву босанску, те прихватио вјеру оних агитатора, који су неколико пута подизали крсташке ратове против народа у Босни? Није ли примио вјеру краљева угарских, који су били највећи непријатељи независности босанске краљевине, који су пролили потоке крви босанских витезова и босанских војника а толико пута палили, пустошили и најзад одводили и сатирали? Није ли за љубав те нове вјере, коју му наметну сила околности, морао гонити ону вјеру, коју је раније сам поштовао; није ли се тога ради завадио са својим највиђенијим доглавницима а омразио код народа; није ли тиме поткопао сам пријесто свој; није ли тиме измахнуо најтежом сјекиром те ударио у коријен краљевство босанско, које поче венути и падати? За све то шта је добио? Ни краљ угарски, ни папа у Риму не вјероваху му. Он због ревности према новој вјери изгуби љубав народа свога и својих доглавника, а Запад му свагда одговараше неповјерењем. Томаш бјеше несрећан краљ јер створи себи непријатеље и у земљи поред вјековних непријатеља са стране. Син му, Стјепан Томашевић, бјеше још несрећнији краљ. Он од оца наслиједи неповјерење великаша и доглавника, мржњу народа, мржњу и непријатељство краља угарскога, Матије, и мржњу бана хрватскога, Павла

Сперанчића. Он на западу и сјеверу своје државе имађаше само непријатеље. На истоку стајаше му, готов над самим вратом, замахнута оштра сабља османлијска и чека само згодну прилику па да фисне по врату и да пролије крв. И све је то морала да сноси пошљедња деспотица Смедеревска, као да је непрестано пратила она клетва, коју народ баци на стару јој мајку, на „проклету Ђурђеву Јерину".

Стјепан Томашевић увиђао је сву тежину свога положаја, али и бујна младост и уздање на Запад даваху му неке наде. Он се при самом ступању на пријесто обрати папи. Вели се да су Стјепанови посланици рекли папи Пију II:

„Босански краљ, твој син, свети оче, посла нас теби и заповједи нам да ти ово кажемо у име његово: „Разабрао сам да турски цар Мехмед мисли ударити на ме идућега љета и да је већ спремио војску и топове. Толикој сили не могу ја сам одољети. С тога замолих Угре и Млечане и Ђурђа Арбанаса (Кастриоту), да ми притеку у помоћ. Ово љето молим и тебе. Не тражим златна брда, али бих рад био да моји непријатељи и мој народ знаду да ми неће не достајати твоја наклоност. Ако сазнаду Босанци да у рату нећу бити сам самцат, храбрије ће војевати, а и Турци неће смјети лако на моје земље напасти, јер су пролази веома тешки а градови на многим мјестима готово неприступачни. Свети оче, твој претходник Евгеније нудио је моме оцу круну и хтједе у Босни подићи бискупске цркве. Мој се отац устезаше да не би изазвао мржњу у Турака, а био је и нов кршћанин, и не бјеше још истјерао Патарене из краљевине. Ја сам као дијете крштен, учио сам латинску књигу и тврдо пригрлио кршћанску (католичку) вјеру, па се не плашим онога, чега се мој отац плашио. С тога желим, свети оче, да ми пошљеш круну и свете оце бискупе, што ће бити знак да ме нећеш оставити, ако би рат наступио. Ако ме ти крунишеш, подигнућу поуздање мојих поданика и повећати страх непријатељима. За живота мога оца био си наредио да му се пошље оружје, које је покупљено за крсташку војну, а које је већ било у Далмацији у млетачкој руци; па то не бјеше по вољи млетачком вијећу. Заповједи сада да се мени пошље. Сада ћеш наћи ваљда више одзива у Млечана, јер и они данас друкчије мисле, а готови су, како се говори, објавити рат Турцима. Још те, свети оче, молим пошљи посланике у Угарску, да моју ствар препоруче краљу и наговоре га да са мном заједно пође на војну. Само се тим начином може Босна спасти, иначе ће пропасти. Турци су већ у мојој краљевини сазидали неколико градова, показују се благи и расположени према сељацима, обећавају да ће сваки онај, од њих, који им прије, бити слободан. Прост ум сељачки не схвата да је то пријевара, па мисле да ће та слобода вјечито трајати. Прост свијет заведен оваквим пријеварама, лако ће од мене отпасти, ако не види да ме ти помажеш. Па ни властела се не може, остављена од сељака, дуго одржати. Кад би Мехмед тражио само моју краљевину да освоји, и не би хтио даље поћи, онда бих се, како тако, покорио судбини и не би требало мене ради и моје краљевине узнемиривати остало хришћанство; али неситост освајачка нема граница, послије мене напашће на Угарску и Далмацију, потчињену Млецима, па преко Крањске и Истре тражиће Италију, коју такође жели освојити. И за Римом му срце чезне. Ако Мехмед, немаром Хришћана, моју краљевину освоји, наћи ће подесну земљу и згодна мјеста да оствари своју жељу. Ја први очекујем олују, а за мном ће Угри и Млечани и остали народи окусити своју судбу. Ово су намјере непријатеља; ово, што сазнајем теби јављам, да не би доцније рекао, е ти није било јављено, и мене немарношћу обиједио. Мој је отац твом претходнику Николи и Млечанима прорекао зао удес Цариграда, и Хришћанство је на своју велику штету изгубило тај град, столицу патријаршије и стуб Грчке. Сада ја себи

проричем: ако ми вјерујете и помогнете, спашћу се, иначе ћу пропасти а са мном ће и други. Ово ти поручује Стјепан. Ти, који си отац Хришћанства, дај му савјет и помоћ".

Резултат свега тога био је тај, да је Стјепан крунисан краљевском круном. На глави Стјепана, на глави деспотице смедеревске блистају се круне, али круне, које су стечене послије силних гоњења већега дијела народа у Босни. У присјенку пријестола босанскога, на коме сједи први крунисани краљ и четрнаестогодишња краљица Мара, чују се уздаси хиљаде богумилских породица растјераних са огњишта свога, отјерани у земљу Херцегову и у наруч иновјернику. Многа господа босанска насилно нагнана да приједу у католицизам у потаји исповиједаху своју стару вјеру а у грудима гајише мржњу према новом краљу, који се са свим баци у наручје католицизму и Западу.

Послије свих покушаја да нађе помоћи на Западу, Стеван Томашевић остаде усамљен а страховита олуја спремаше се да покоси земљу босанску, да сруши пријесто босански, да сурва српску краљевину, која тражаше помоћи у католицизму, која тражаше ослонца у вјековних непријатеља српске слободе и независности, у Мађара. Пошљедњи час куцаше краљевини. Мехмед тражи данак од крунисанога краља босанскога; краљ се надâ на обећање папино, њега храбри папин изасланик да не даје данак, да се држи ријечи дане угарском краљу Матији. И Стјепан одведе султанова посланика, показа му на гомили силно благо да га на товаре крећеш и рече:

„Ево, харач је скупљен, спреман је, али ми ни на ум не пада да тако силно благо пошљем цару а ја да останем без њега. Ако султан на ме пође, ако ми до невоље буде, с овим благом лакше ћу се одбранити, ако ли ми судба донесе да морам у туђу земљу бјегати, онда ћу бар лакше у туђини живјети".

Миран, султанов посланик одговори му на ово:

„Лијепо је до душе и часно је да толико благо у твојим рукама остане, али ти тиме газиш светињу уговора, газиш заклетву. Не знам да ли ћеш бити срећан с тим благом, бојим се да те несрећа не гони".

Одмах послије овога султанов посланик одјури Стамболу граду да јави поруку босанскога краља своме господару, а краљ Стјепан посла посланике на све стране да моли за помоћ. Било је доста лијепих ријечи, доста пустих обећања, али помоћи, стварне помоћи, оружја војника и храбрих витезова нико не посла. Краљ босански почетком прољећа 1463 године осјети се сам самцит пред страховитом силом османлијском. Сјећаше се ријечи Мехмедова посланика и љуто се кајаше што га онако одби. С тога брзо посла посланике Мехмеду да измоле милост и испросе петнаестогодишње примирје. Али узалуд. Султан им обећа примирје само за то, да их што јаче изненади и што неспремније затече. И заиста, по одласку посланика из Једренета на три дана крете султан силну војску, па хајд уза стопце за посланицима, и кад посланици, као пуномоћници краљеви, јавише заповједнику Подриња, војводи Твртку Ковачевићу, да је примирје закључено одоше весело и даље да објаве радосну вијест. Можда се обрадовао и војвода Твртко, можда је и он весело примио ту вијест, али му се веселье у жалост претворило и у крв утопило. Ни три дана није прошло по одласку краљевих пуномоћника, који му јавише да је примирје закључено а груну турска сила изненада, опсједе Твртка, и он, неспреман, предаде се. Султан заповједи те му смакоше са рамена главу. Кроз Подриње стиже војска османлијска под тврди град *Бобовац*, кога османлијска војска поред свих ранијих напада не могаше освојити. У најљепше дане године, о Костантин и Јелени, стиже и сам Мехмед под Бобовац да се наслађава дивним зеленилом и цвијетом романитичне околине града Бобовца. У граду је заповјед-

ник кнез Радак, којега је сила и вјерско ушљепило нагнало да постане католиком. Мехмед је већ замишљао грдне јурише и страховите нападе на стијене града Бобовца, али вјерска гоњења бјеху сатрла сваки осјећај према отаџбини, према краљу, према народу и кнез Радак предаје султану тврди град трећи дан опсаде. Бобовац пада у руке султану без капи крви осим оне, коју проли султанов џелат сијекући главу издајици Радаку. Пад Бобовца, најтврђег града цијеле Босне, пренеразио је свакога. И сам краљ изгуби памет те мишљаше како да побјегне. У том тренутку не нађе се на помоћи ни краљ угарски, ни папа, ни Млеци. Свети оци, који онако храбро ширише католицизам, који подстицаху краља да гони присталице босанске цркве, који га наговорише да одбије султанове посланике и да не дâ данак, сад се изгубише. Ту не бјеше ни спљетског надбискупа Ловринца, као посланика папиног да посавјетује, охраби и одушеви краља. И краљ и млада краљица Мара и Катарина, мађија краљева, морадоше се спремати да оставе поносну Босну. Несрећна деспотица Смедерева дочека као краљица несрећне дане и у двору свога мужа. Она мораде на врат на нос с једним дијелом блага хитати из Јајца пут Хрватске, остављајући пријесто, остављајући поносне дворе и мужа својега, само да се спасе. Муж ју је испратио раније у намјери да ускоро и сам пође њеним трагом. Док Мара с највећим страхом оставља дивну земљу босанску онда, кад је она заогрнута у мајско зеленило и цвијет, да видимо пошљедње тренутке њенога мужа, пошљедњега краља босанског.

Кад изгуби и пошљедњу наду, кад сазнаде да османска војска тек што није опсјела Јајце, остави град и побјеже кроз дође крајеве према Хрватској. Заповједник османске војске, Мухамед паша, чим стиже под Јајце, сазнаде да краљ није ту, па се одмах упути за њиме и стиже га у *Кључу*, град опсједне, па бојећи се да га неће моћи освојити преговараше с краљем да му се на вјеру преда и краљ му се предаде. И... кроз кратко вријеме изгуби главу заједно са стрицем Радивојем и многим другим племићима босанским.

Рим је много обећавао пошљедњем краљу Босне. Угарска му је давала наде. Млеци лијепе ријечи а он даде главу своју и тешко ропство своме народу и земљи својој.

VII.

Вратимо се пошљедњој краљици босанској, вратимо се деспотовој унуци Мари. Она је у непуној шеснаестој години морала осјетити све горчине свога живота. Оставивши двор, пријесто и мужа с великим благом и драгоцјеностима бјегајући ступила је на земљиште бана хрватскога, Павла Сперанчића, ватреног католика и присталице угарскога краља Матије. Бан Хрватске мјесто да јој као слабој, младој и несрећној укаже гостољубље, да је лијепо прими ма да је она жена његовога непријатеља, он је, на путу за Клис разбојнички ухвати, опљачка и одузме све богаство, па је баци у тамницу. Послије претрпљених невоља, послије тамновања, којега се некако спасла, замоли владу млетачку да оде на Брач, али јој влада то не допусти. Она онда оде у Спљет и ту је живјела неко вријеме стојећи у вези с Босанцима. То не бјеше право Млечићима, па је писмом од 11 децембра 1466 године и оданде срамно протјерају.

И млада краљица босанска не нађе милости ни код Млечића ни код других силних на Западу. Она, унука Ђурђа Смедеревца, негдашњег деспота српског, сита худе среће као и дјед јој, и пресита обећања, насиља и разбојништва „господе ришћанске“ са Запада, упути се иновјернику, душманину своје деспотовине и своје краљевине. И гле, у Турчина, у иновјерника, нађе се више милосрђа него у господе млетачке и бана Сперанчића Павла, у штићеника римског и привржених угарског. Мара оде у Јежево, тетци својој султаници Мари, код које живљаше и Катарина, негдашња графица циљска.

Три удовице, двије кћери, а једна унука „проклете“ Јерине нађоше мира у Турчина да проживе пошљедње дане.

Царица Мара умрла је 14 септембра 1487 године и сахрањена у манастиру Косаници код Кавале, а Катарина сахрањена је у манастиру Кончи више Струмице, а кад умрије пошљедња деспотица смедеревска и пошљедња краљица босанска, и гдје је сахрањена данас се још не зна.

М. О.

Поглед на политичку и социјалну француску поезију од 1830 до 1848.[1]

— Др. Јован Скерлић —

Доба од 1830 до 1848. било је у Француској тренутак највећег интелектуалног вријења у XIX вијеку, и једна од најљепших епоха људскога духа. Живот је текао таласима, и нека грозничава дјелатност подстицала је све душе. То је био тренутак грађења и преправљања свију идеја, свију вјеровања које дадоше особени жиг вијеку који се сада навршио.

То је златно доба романтизма, вријеме његових великих побједа. Реализам, у моћним романима Балзаковим изилазио је на видик и објављивао нову једну књижевност, аналитичну и невеселу. На религиозном пољу, једни, као опат Шател и његови ђаци, хтјели су да у литургији замијену латински народним језиком, други, као Ламене, мирили су догму и слободно испитивање, вјеру и разум, Цркву и Демократију. У политици, нове странке су се стварале и постављале озбиљна и тешка питања која пак потомство има да ријеши: догматични либерализам, који је хтио да замијени старо племство обогаћеном буржоазијом, одбацујући сваку реформу у економском стању ствари; радикализам, који тражи опште право гласања, демократизацију власти и интервенцију Државе у односе између Капитала и Рада; реформистички социјализам, који хоће економску демократију и тежи ка поступној социализацији својине; револуционарни комунизам који рачуна на *coups de main* да оствари цјелокупан идеал комунистички. Најзад, то је било цвјетање теорије друштвенога преображаја. Утописте, те безазлене и узвишене душе, апсолутне и пуне презирања стварности, снијевали су да сагради једно идеално друштво на рушевинама прошлости и у хаосу нових идеја и вјеровања. Они су говорили да људи морају бити уморни од тога што међусобно шкоде једни другима, и да добра воља, морална снага, примјена здравога разума у људским пословима довољна су да у прах оборе то друштво без равнотеже, бесмислено и мрско, и да *организују срећу*, према њином јаком изразу. Сви ти рационалисти имали су апсолутну вјеру у бескрајну усавршљивост човјечанства, у неограничену ширину разума, и, са Ламартином су говорили:

Нико не зна колико свјетлости
Може имати наша трепавица.

Посред тога хучнога и задиханога хода ка будућности, у тој битци идеја, испрекиданој пуцњима из пушака, поезија је морала претрпјети много утицаја, прожети се страстима и идејама свога времена, постати борбеном и играти улогу хора у античкој трагедији. Она пјева велике наде, расцвјетале под сјајним сунцем Јулским, оно мистично чекање среће која мора да сиђе на земљу; она слави солидарност, братство народâ, религију човјечанства. Она изражава мржњу на Бурбоне, оборене краљеве, који представљају угњетачку и понижавајућу прошлост; она одаје ватрен

[1] Закључак из тезе нашега сарадника Г. Др. Јована Скерлића. (*L' opinion publique en France d'après la poésie politique et sociale de 1830 à 1848.* Dissertation de doctorat, presentée à la Faculté des lettres de l' Université de Lausanne par Jean Skerlitch, licencié ès-lettres. Lausanne. Imprimerie Constant Pache-Varidel. 1901. p. 237.)

култ *Човјеку*, Наполеону подигнутом у ред полу-богова, који оличава национално осјећање. Поезијом осјећамо горчине првих разочарања која су дошла послије полета и повјерења Јулских дана. Ми у њој налазимо одјек борба које је републиканска странка водила ријечју и оружјем, слику свега што је она волила и мрзила, дивила се и проклињала. Исто тако, она нас подсјећа на неповјерење и одвратност конзервативаца према политици напретка или револуције. Ми у њој видимо ону карактеристичну неодлучност душа у беспрестаним промјенама, моралну и интелектуалну нелагодност, одвратност деликатних душа пред индустриализмом и меркантилизмом који су наступили. Поезијом присуствујемо изблиза еволуцији политичких и социјалних идеја цијелога прошлога вијека, њоме видимо како стара идеја милосрђа постаје модерна идеја социјалне правде, како плашљиве тежње и једва изражени смјерови преображују се у солидне системе. У очи 1848, поезија пламти од гњева противу финансијских спекулација и кварежи која нагриза цијело тијело социјално; она очајно криче пред пољима која је глад опустошила и пред биједом која десеткује радно становништво по варошима; она изражава сву ватрену борбу за добијање грађанских права и њоме ми осјећамо оне тајанствене ударе и трзања који јављају велике политичке и социјалне потресе.

Схватање да умјетност треба да буде цивилизаторска, корисна, борбена, тенденциозна, да треба да буде одјек идеја и нада свога доба, да њен циљ, чак њен разлог опстанка јесте да допринесе триумфу правде и истине, то схватање припада XVIII вијеку, његовој рационалистичкој и ослободилачкој филозофији. Она би примијењена у Револуцији и надахну слике Давидове, дрхтаве акценте *Марсељанке* и *Пјесме Понаске*, као и осредње драме јакобинске из 1794. Гвоздена рукавица Наполеона била је спријечила слободну ријеч, али сен-симонизам прихвати ту идеју демократске и моралишуће умјетности, и поезија Беранжеа и Казимира Делавиња предсказивала је бојну поезију Јулске монархије.

Стихови постадоше једна врста оружја; у општој борби, сликови и каденције изразише све гњевове, све наде страначке. Све странке имадоше своје витезе слика. Али, што се има нарочито примјетити, то је да и количином и каквоћом, демократска поезија куд и камо више стоји. Што се више приближује 1848, браниоци реда постају све рјеђи. Влада и њени пријатељи су радили; опозиција, поборници нових учења, имали су потребу да шире своје идеје, да силно оглашују све што су мрзили и све чему су се надали. Узроци овога зближења наступајуће демократије и поезије веома су занимљиви и јако сложени.

Прије свега то је душевно стање цијелог романтичног покољења. Сви ти духови били су рођени у једној од оних прелазних периода које су вазда тако болне. Они су били видјели страховите буре које су чистиле стари свијет и ваздух прошлости бучним ударима грома. Негдашње идеје, стара вјеровања бјеху пале у прашину, и мало је ствари било остало на ногама. Али многе велике наде рођене у XVIII вијеку нијесу се биле остариле, разуздане амбиције биле су укроћене, и, послије 1815, осјећање атоније, морална и интелектуална нелагодност јела је душе тих младих људи. Они су имали *одерану душу*, како је говорио Мирабо; сваки од њих могао је рећи са Ламенеом: „Моја је душа рођена са једном раном“. Најзад, они нијесу јасно видјели у животу. Са Виктором Игом, они су патили од тога *сумрачнога стања* душâ, са Алфредом де Вињиом пјевали су:

> Дан се није родио. — Ми смо још
> у првом бијелом зраку који претходи зори
> И оцртава земљу на ивицама хоризонта.

И у тој анемији духова, у том ослабљењу воља, они су осјећали тежак терет

једне ружне стварности гдје крши идеал, и у њиховим паћеничким срцима клијало је незадовољство са животом и потреба за општим ослобођењем, а у исто доба необична способност да се разњеже.

Хуманитарно осјећање одатле долази. Ти маланхоличари који, у својој тузи и душевном немиру, лијеваху сузе, жалостише се пред стварним и опипљивим боловима. Та сумњом изједена срца широко се расплињаху у осјећању човјечанског братства, пред *величанством људских страдања*. Биједа онога доба није била *социјална биједа* у нашим данима, то јест релативна биједа, која долази од разлике између вриједности рада кориснога по друштво и подјеле добара, то је била *физичка биједа*, глад, лишеност предмета најпотребнијих за живот, најстварнија и највећа биједа коју је Француска познала у XIX вијеку. Индустрија је ишла преко људских лешина; увођење парних машина упропашћивало је хиљаде малих занатлија и радника. Огорчена конкуренција, индустријске кризе, неизбјежне у капиталистичкој производњи, довршивале су гњечење радних класа. Калдрма великих вароши покри се овим жалосним жртвама новога економскога поретка, тих *бескорисних* који су били дотјерани у страховиту дилему: бити пушкаран или умријети од глади. Глад, неродице пустошиле су села, и дешавали су се призори који су подсјећали на сељачке ратове у XIV вијеку, крваве борбе *magri* противу *grassi* у талијанским републикама. Радничко законодавство није постојало, а влада, послушно оруђе у рукама плутократије, ништа није хтјела ни да чује о томе.

Мисаона елита буржоазије, *интелектуалци* тога доба, искрено су осјећали ту дубоку и незаслужену биједу. Религиозни, они се осјетише браћа тих биједних робова једнога неправедноога друштва, те безимене гомиле мученика. Идеалисти, они се осјећали рањени том мрском стварношћу, том бруталном силом материје и фаталности. И ништа природније но да је једна жена најбоље изразила ту њежност, то саучешће за паћенике. Жорж Сандова, „Изида сувременога романа, добра богиња са дојкама из којих вазда млијеко шиба“, у својим романима, у тој „ријеци од млијека“[1] показује силину тога наивнога и дирљивога хуманитаризма. Најљепша епопеја људскога милосрђа, *Јадници*, схваћена је и почета у то доба. Један од најстаријих највјернијих пријатеља Виктора Ига, Огист Вакери, у својим *Профилима и гримасама*, црта једну сцену из 1847: велики пјесник пред неколико ученика довршује читање првих глава болне историје Жана Валжана. Дан се рађа, лампа и лице блиједе, а млади ентузијасти, влажна и грозничава ока, осјећају како им се срце шири у безмјерној љубави за све што се пати.

С друге стране, романтици су осјећали само мржњу, свирепу мржњу за буржоазе. У опште, заљубљени у јаке и интензивне боје, у егзотизам, они нијесу волили садашњост. Бајрон, његов учитељ, у својим *Мелоарима* дефинише на занимљивив начин поезију као „осјећање старога свијета и осјећање *свијета који долази*“. Они нијесу волили тај вијек практичан и тужан, без отмјености и без јаких страсти, гдје је идеја згњечена фактом а лијепо корисним. Нова класа господар друштва била је предмет њихове мржње. Они нијесу имали довољно презирања за *бакале*, за *дућанџије*, за *филишћане*, безначајне, плитке, никакве; они су их обасипали истим презирањем којим и слике Делароша и поезију Делавиња. Флобер, у средини тијех Бувара и тијех Пекишеа, констатовао је да „буржоази мрзе књижевност“, и говорио: „Ја називам буржоа све што мисли ниско“.[2] Жозеф Придом, „ученик Брара и

[1] Jules Lemaître: *Les contemporains*, T. IV., p. 168.

[2] Ренан, у 1848, овако је писао: „Ја се боље споразумијевам са простим људима, са сељаком, са радником, са старим војником. Ми говоримо готово исти језик, ја се по потреби могу разговарати са њима: то ми је потпуно немогућно са једним простачким буржоазом: ми нијесмо од исте врсте“. *L' Avenir de la science.* Pensées de 1848. Sixième Édition. Paris. 1890. p. 467.

Сент-Омера, заклети вјештак код суда", — „синтеза за буржоаске глупости" како је говорио Теофил Готие, — датира из тога времена. И Бодлер врло добро показује „ту аристократску мржњу без граница, без ограничења, без милосрђа на краљеве и на буржоазију".[1]

Због тога орлеанска династија и побједничка буржоазија немадоше својих пјевача. Нова династија представљала је интересе и идеје буржоазије, није волила помпу и сјај Бурбона, и Алфред де Вињи, у своме дневнику хладно говори о „протестантском крунисању" Луја Филипа. Скиптар Бурбона, и сиви реденгот Наполеонов бјеху замијењени кишобраном краља-грађанина, што је било мало у стању да избије поетске изворе из тих препуних душа. На тај начин, поезија с једне стране, орлеанистичка династија и буржоазија с друге, за навијек се раздвојише.

Млада демократија привлачила је пјеснике, она им је говорила:

> Мислимо мање на пастире и мислимо више на људе.
> Има других предмета у свијету у коме смо,
> Има муклих борба и страховитих зала.[2]

И они одговорише на тај позив.

У *судбини поезије*, Ламартин дефинише ту умјетност на овај начин. „То је сам човјек, то је нагон свију епоха, то је унутрашњи одјек свију људских утисака, то је глас човјечанства које мисли и осјећа, сведен и изведен извјесним људима који су више луди но остали, *mens divinior*, и који лебди над том хучном и збуњеном вревом покољења и траје послије њих, и који свједочи потомству о њиховим јецањима или њиховим радостима, о њиховим дјелима или њиховим идејама". Он је ишао тијем путем, и нико боље од њега није пјевао велике хуманитарне идеје. Виктор Иго, остајући у интелектуалној неизвјесности, не разликујући ништа јасно, очекујући свјетлост Јунских дана 1848, ипак је чинио свој *посао буктиње*, и имао акценте који су јављали будућега пјесника *Казнâ* и *Легенде вијекова*. Беранже не издаде народну ствар, и вријеме не остари срце старога пјесника. Алфред де Вињи изволје који пут сићи са своје *куле од слонове кости*, и показа душу отворену идејама времена. Алфред де Мисе, са својим аристократским презирањем гомиле, њених потреба и болова, имао је тренутке када му је дух био широк и када је осјетио људско милосрђе. Исто тако, Теофил Готие, који, скицирајући нову пластичну и неузбудљиву поезију, јављао је долазак пјесника заљубљених у боје, вајаре строфа и резаче сликова.[1] Огист Барбие, са мушким и снажним талентом, запостављеним у наше доба, поста осветник јавне савјести и храбар заточник Идеје. Кондотиер пера, Бартелеми, у језику сировом и живописном, подиже за једно вријеме борбену поезију до њена врхунца. Ежезип Моро и Пјер Дипон, људи из народа, бише најовлашћенији и најслађи пјесници нових идеја.

Иза њих је ишла једна мрачна гомила, каткада пјесника, али готово увијек стихотвораца, који су остављали пушку и узимали перо да испуне своју грађанску дужност и послуже ствари која им је била драга. Поезија је за њих била неки виши позив, и они су у њу стављали сву своју вјерујућу и топлу душу. Праве, високе поезије готово никада нема у њиховим дјелима, тон је емфатичан, декламаторски, усиљен, израз је нетачан, стихови су често осакаћени, идеја није свагда јасна и схватљива, али из тих пожутјелих и прашином покривених књижица диже се мирис искрености, емоције, који изазива сву ту бујну и немирну епоху.

Данас, ми још не можемо да оцијенимо идеје, наде, мржње те епохе. Ми још дишемо готово исту атмосферу, и мучни проблеми које су ти људи обиљежили, остају нам да их ријешимо. Вријеме, вр-

[1] Charles Baudelaire: *L'art romantique*, p. 353.-354.

[2] *Almanach de la France démocratique*, pour 1846. Alphonse Esquiros: „Aux poètes".

[1] *Кариатиде* Банвиљеве датирају из 1841, а *Сталактити* из 1843.

ховни судија, још није изрекло о њима своју пресуду. Али, рећи ће је. Тада ће се цијело човјечанство сматрати као један човјек који увијек живи и који се стално учи. Тада ће се имати поштовања и према најочигледнијим заблудама, јер су оне биле корисне у трајању истине, ограничавајући поступно број неовјерених претпоставаka. Цио свијет биће сагласан да нема апсолутне и непромјењиве истине, но пролазних и релативних истина; да је у бескрајној разноликости свијета немогућно дати једно једино рјешење свим проблемима. И у тим *temple serena*, пречишћене и слободне мисли, боље и уједначеније човјечанство, са широком и благом интелигенцијом, биће у стању да суди то ишчезло покољење. Али ми, који смо наслиједили њихове страсти и њихова неспокојства, не наслиједивши њихову моралну снагу и моћ рада, ми који идемо као и они пипајући у блиједој тами једнога свијета који се диже и другога који неће да умре, ми осјећамо за те старије наше нежности и дивљења. Као антични филозоф који је доказао покрет идући, тако су они показали смисао живота и доказали вриједност опстанка тврђењем, дјелатношћу, животом интензивним и утрошеним у напоре који не могу остати бесплодни.

Биоград.

На раскрсници

— Козерија —

— Светислав Стефановић —

Мали смо и баш за то, што смо мали можемо лакше продријети у сваки кутић земље српске, у сваки кутић *срца свог.*

Да ли неумитним законом историјскога детерминизма, или духовном недораслошћу, малољетношћу — у нас је дух колективизма, посађен у нашој задрузи, закржљавио, угинуо у клици, не донесавши обећаног рода. Данас се ни у чему не разликујемо у тенденцијама својим од других народа, сем у том што смо за сто година дана претурили онај развитак, за који је њима треба ловише вијекова и што нас је тај развитак стао мање мука, мање крви и зноја, него друге — али нам је и мање искуства, мање свијести донио. Видимо само да смо у фази индивидуализације, извојеване, као и свугдје, диференцирањем личности, која се зове подјела рада; одржаване политичком једнакошћу, а економским ропством и неједнакошћу! И беспримјерним цинизмом, с равнодушношћу зликовца под вјешалима гледамо како све већма, све дубље пуца јаз између живота појединчева и живота цјелине, укупности, друштва — указујући овдје ондје на контрасте западног живота, хотећи се зар одбранити. Али из тих контраста европскога живота издваја се нешто, кристалише се, таложи се за будућа покољења. То нешто изгледа да ће оправдати све муке и напоре данашње; то је утјешна слика друштва јаких, потпуних људи, људи који осјећају за све, који љубе ближњега не као себе, него зарад себе, зарад потпуности душе, карактера свог — слика доба, кад се јелинизам стопио са хришћанством.

У почетку овога вијека индивидуалност раскида окове, разбија калуп друштвенога туторства. Тај политички и економски преврат раскинуо је и све моралне везе.

На крају овога вијека индивидуалност слободна, јака, богата новим тековинама — очајнички тражи да испуни провалију што се отворила између ње и објективног свијета. Ово је преврат у моралном бићу нашем — и то га чини најсилнијом, најсвјетлијом тековином човјечанства. Господски морал ушао је у знак синтезе са моралом бескућника. Све је више знакова — социјализам, покрет за етичку културу, University extension и т. д. — да је први корак човјека и друштва: чим си открио животињу у себи, одмах је и уништи!

Та синтеза контраста врши се на Западу за сад на врховима, у висинама — али она силази и у низине.

А шта се издваја из оних наших контраста и можемо ли се бранити — показујући на Запад? Из наших контраста таложи се муљ. Вијекови су протекли док човјек није свијесно, чисто и јасно открио животињу у себи — а ми се још нијесмо уздигли над том слијепом инстинктивношћу која је далеко од свијести о себи као небо од земље. Господство нашег морала — одликује се и на највишим врховима нашим бруталношћу незнања, шљепилом полутанства, фарисејства, непокајством филистарства.

Културни историчар, посвећен у тајне економског развитка и познат са значајем његовим за цјелокупно, културно стање друштва и човјечанства, мораће код нас имати на уму ове чињенице: народ, који је тек почео излазити из средњевјековне, топле кошуљице своје — упао је у лед модернога слободнога конкурисања; без индустрије своје — нашао се пред циновско усавршеном индустријом, великом и снажном богатством и техничком недостижношћу. У политичкој вриједности својој све је ближе ништици — јер о ону вриједност отимају се колоси. У културној борби из дана у дан подлијеже — јер је пропустио стати на своје ноге, него је позајмио са стране — штуле. И старо јединство кад је свака индивидуа била огледало цјелине — распало се у два противничка табора: народ, масу, необразовану гомилу и умне избранике, који за себе траже право да мисле и осјећају за себе али у име цјелине. Равнотежа сила постаје илузијом. Политички, економски и књижевни живот вису сваки за се о неком вјетру, који дува са туђинских поља и гора.

Па ипак вриједи се запитати: Шта нам је открио и донио тај развитак? Кроз какве смо облике прошли стријемећи овом смјеру?

Прије свега другог какав је то смјер? „Човјек расте у својим смјеровима“. Србин којему је једини смјер да окреће точак — пао је с висине, можда су му и смјерови изгубили висину, можда су негдје у јарузи. Нигдје се раст и величина, идеална садржина смјерова тих већма и боље не огледа, него у тежњама омладине. Доба идеализма — земљиште је за све што је идеално.

Па ко је та омладина и гдје је она? Ми је немамо данас. Имамо будућих љекара, свештеника, адвоката и т. д. али зар је то она потенција човјека, оно више од човјека, оживотворени принцип историјскога развитка! Риједак је у низу овом и човјек, а некамо ли потенција његова. Диференцирање личности отишло је тако далеко, да нико у нас и не мисли да је и најзатуканији, пошљедњи крпа — отац и грађанин, а не само крпа. Савјеснији дио такозване омладине, која се још учи по школама, а још више изван школе често и гдје јој је најмање мјесто — пропада у хамлетизму; лакоумнији трећи вријеме у небризи према свему. И једни и други вегетирају на рачун великих, већином неодређених, празних, магловитих фраза. Живот и задаће живота нијесу достојне бриге њихових душа, које се задовољавају ма каквим мјестом, узетим слијепо макар из чије руке, само се боје сазнања: да је онај испунио дуг свој према цјелини, који је нашао своје мјесто у животу и испунио га цијелом душом својом. Јер нашто и тражити своје мјесто у животу? Нашто загазити у вреву, борбу људску; отворити душу своју свим питањима и патњама, свим надама и радостима људским? Није ли много лакше завући се у неки смјерни кутак, па мислити о херојски испуњеном животу. Није ли од свега најбоље и најпаметније уздахнути:

Ах, благо оном ко не мисли ништа!

Ми имамо младих људи, али омладине немамо. Имамо младих научника и књижевника, али би они могли то исто бити и да им је шесдесет година. Имамо младих пјесника, али они махом пјевају као да су вампири; многи немају ни толико етичке збиље, колико је има у:

Шипак мами, што ме кући мами

Огромна већина непосредно копира Војислава и подсјећа на људе, којима се потопиле лађе, да не кажем, памет у води и водености дилетантизма, у префињености празнине, у паунској гиздавости, која свијетлим бојама одијела свог (често и туђег) сакрива крештавост гласа, груди и срца свога. Или има ли у приповиједци нашој, којој значај све већма расте, има ли у њој оног нечег, што вас шчепа за најосјетљивији живац људске душе ваше; оног што вас скруши и што вас одушеви? Напротив, свугдје она клета средина између озбиљног и смијешног, узвишеног и комичног, у којој буја и расте све што је средње, у којој сатира има најбоље таленте, најврлије књижевне представнике. Како живот тако и књижевност наша не одише младошћу и бујношћу младог народа. Него је и у њој пуно скептицизма, пуно клонулости, пуно оног цинизма равнодушности, оног уживања у тражењу зла, оног духовног чеда Старчеве туге, бјежања од садашњости у царство бајке, у прошлост, у митологију, у туђину. Није случај што нас данас и опет преплављује пријеводна, већином не по избор, књижевност. Како је овој колијевка на страни, тако је и узроку ове и свих набројаних појава легло у туђини.

Јер индивидуализација није органска потреба нашег спонтаног развитка; она је напречац убризгана у живот наш и из сукоба тога отровног, разорљивог нападача и старинске светиње наше поникле су све оне појаве. Јер сукоб тај индивидуализма с колективизмом, личности с традицијом, управо је главна одлика развитка и наше књижевности и васколиког нашег живота. Завршетак сукоба тог је у синтези та два противника.

Али је дошла духовна недораслост задаћама и смјеровима, да тој синтези спријечи долазак. Није наша кривица у том што нисмо задржали и спријечили индивидуализацију, диференцирање нашег живота — то нијесмо могли, јер би значило војевати против историје. Кривица нам је у том, што смо спријечили, нијесмо дали да та индивидуализација створи велике индивидуе. И Гете је непосредно изникао из *Вертера* и Шекспир је први и без поговора највећи еванђелиста и апостол индивидуализма — али дух народа њихова у њима је нашао свој најпотпунији израз. Њихов дух замијенио је тако рећи колективни дух њихова народа. А ми смо у Његошу имали здраву, лијепу клицу оне велике синтезе и нијесмо дали да та клица оплоди књижевност и из ње живот наш.

Него данас, кад нам је индивидуализам прешао у крв и близу је да нам уђе и у свијест — и Његошев значај све нам већма расте. Што је досад био у засјенку, а с њим и смисао синтезе, коју он зачиње — узрок је, можда, што је индивидуализам у нас већ у првом почетку пошао трагом ка декаденци.

На том путу обдржавала га је она, рекли бисмо, омладинска црта наше књижевности и нашег васколиког живота. Шта под том цртом разумијевамо одмах ћемо рећи. Та црта јесте оно добро познато наше омладинско, младићско самопоуздање, које је управо само сакривало немоћ нашу. Јачина, моћ не лежи у пријетњама него у савлађивању противника, надјачању отпора. Ми противника нијесмо савладали, отпор нијесмо скрхали — јер нијесмо имали снаге, а правили смо се као да нас ни брига није ни од кога.

Шта смо хтјели? То није битно питање. Битније је: Како смо хтјели? А на ово питање сви наши одговори су врло сиромашни. Најузвишенији смјерови, највише „шта?“ без „како?“ јесте мјехурић сапунице, сјајних боја али празне, шупље, нетрајашне. Таке смјерове човјек лако забаци негдје, у једном ћошку свога мозга, па ради што му је воља. За његов рад они су мртво слово. По каткад, у нарочитим приликама покуљаће из буџака оног у облику крупних ријечи, али ће још брже усахнути у пјесковитости рођенога живота. Мјесто путевође раду на добру, на

просвјетном и економском одуживању свога личног дуга друштву, цјелини — онаки смјерови стварају љубав према појмовима, апстракцијама. И кад из апстракција нестане језгре, остане гола, празна шупља кора, граматички јој облик, ријеч.

Или, рецимо, неко хоће да скочи на Стеванов торањ. Покуша и не може. Он разочаран мисли: то је судбина људска. Највеће идеје пропадају у овом ситничарском свијету. Да! Има питања, која стоје од како је свијета и вијека, неријешена па их човјек ипак још и данас покушава ријешити и није се опаметио узалудном муком својих претеча. — Добро. Али тражећи одговора на та питања човјек је открио толике небројене тајне, скинуо многу и многу завјесу и с природина и свог живота и бића — па ако и не може скочити на црквени торањ он се домислио како да — узлети на њ, ако не ће да се попне на њ по љествицама.

И ту и опет оно „како?“ Младост не мори срце своје много с тим „како“. За њу је свака жеља већ по себи жива реалност. То идентификовање својих жеља са живом реалношћу једна је од најопштијих црта нашег развитка; то је она омладинска црта — а та црта одвела је индивидуализам наш од пута оној синтези на пут субјективности, одијељене, апстраховане од живота.

Да илуструјемо то.

Нејасно, неодређено — али одлучно и поуздано, с хуком и буком побједничког ратног похода, ушла је с Бранком та младићка црта индивидуализма, којој је младост по природи својој апостол, у нашу књижевност — заклонивши ону перспективу у вјечност, помрачивши Његошев *Горски Вијенац*. Прије Бранка имамо Доситеја, који говори о етичком васпитању, послије Бранка нико не задаје себи више таких и сличних задаћа, ма да су нам народне пјесме пружиле неисцрпну грађу. Шта је према обиљу том Бранко са својим дјетињастим гримасама, са симболизмом стихова:

Игра коло диже прах,
Наоколо свуда страх!

с тим колико недубоким толико неприличним, неистинитим патриотизмом наших филистара, којима се сва философија историје састоји у том како нас је неслога упропастила; с оном заљубљеношћу без љубави, коју Бранко мење на мјесто шекспирских и гетеовских љубавних мотива наше народне поезије! Чим је та и така личност освојила, преотела мах — одмах су сви њени доживљаји, све њене ма како ситне радости, све њене ма како млаке страсти, све њене ма како тричаве, али акутне мржње добиле превагу над идеалношћу објективног свијета. Ту је кључ за разумјевање Змаја и Јакшића и читаве поворке њихових пошљедника до најновијих изданака им у Војиславу и његовој школи. На Змају се и сувише истицали његови *Ђулићи*, на Јакшићу жарко одушевљење, плаховит темпарамент, бујност фантазије — а је ли се и са приближним ентузијазмом уздизало Његошево понирање у душу народну; је ли се и с мрвицом сличне вриједноће хвалио Лазин *Максим Црнојевић*? Напротив, Лаза је са свим потиснут, а Његош је отишао у ону дистанцију, на којој се хвали све што је неприкосновено, све што је тајанствено, што се слави и велича баш зато што се не може домашити, што је у профаном значењу — застарјело. Али зато се индивидуалност Змајева и Јакшићева савјесно чува и од нападача — и од зуба времена, јер у њима нико не тражи и не може наћи есенцију нашег живота. Ни један од њих нема оно што пјесника чини националним у оном ширем значењу: да пјеснику није главно оно што је у појму човјек српскога (н. пр. у *Ђулићима* оно често истицање патриотизма), него оно што је у *појму Србин човјечанскога*. Појава Вукова и значај њене идеје водиље угнала се у најуже границе. Побједа душе народне — била је уједно и пораз њен; она није раширила духове према себи него се сузила према духовима. Народна поезија

давала је и даје још само одјеђу, спољашњу одјеђу, често микроскопски ситним покретима тијех духова.

Нико у Нијемаца не говори с хвалом о Sturm- und Drang-Period-и. С хвалом се у њих говори о сили Гетеа и Шилера, који су се умјели отргнути од оног неплодног, у консеквенцијама патолошког, истицања личних снова и жеља и права, и послије *Разбојника* и *Вертера* умјели се удупсти у најсветије проблеме људске, уздићи умјетност на врхунац човјечјих смјерова — идеалишући објективни свијет, тражећи есенцију његову у идеалу.

А с каквом се тјесногрудошћу у нас гледа тај објективни свијет! Па ипак у зарацима књижевности наше осипа се толико свјетлости народном и Његошевом поезијом, да нам је за сва времена могла обасјати стазе и путање — и ако ми и презиремо ту свјетлост да помоћу жижака и свјећица језикословно-правописних, локално-политичких, патриотски-декламаторских лутамо по мрачним амбизима незадовољене субјективности — доћи ће час, макар и доцкан, да се повратимо извору.

На том повратку прво ваља увидјети да је омладинство наше књижевности управо истовјетно с малољетношћу њеном. Такозваној омладини нашој и покретима њеним нико не ће порећи занос, одушевљење — али има границе гдје то одушевљење личи на махање крилима без летјења и, sub specie aeternitatis — у нас се много махало крилима, а мало летјело.

Јер да се може летјети ваља имати својих крила и не позајмати их од других. А непобитна је истина да су досад сви наши и баш омладински покрети — изазвати са стране, извор им је изван нас. То има и својих лијепих страна и нарочито онај покрет који најочевидније одаје своје страно поријекло, покрет Светозара Марковића показује тежњу да се на основи српској учи од напреднијег туђина. А није ли зар покрет наш 48 године био само реакција покрету мађарског народа, без којега бисмо ми лијепо сном мртвијем спавали! Милетићев покрет такођер је изазват — он не почива на сазнању своје културне снаге, него на негацији туђе снаге. Ваља само погледати какве идеје, какво обиље генија води мађарску књижевност прије 48 године — па упоредити то обиље са сиромаштином, несамосталношћу наше књижевности у то доба: и видјеће се да је мађарски покрет 48 органска појава њихова васколиког живота (мађарски либерализам и данас живи од великих идеја оног доба, ма да су те идеје много изгубиле од своје садржине), а наш пука негација, из које се никад није родило ништа позитивно. И зато што се нијесмо трудили ојачати своју снагу, него смо се ограничили на негирање јачих — сав нам је рад и борба овако узалудна, јалова. Да је омладина била све и сва док је ваљало негирати — лако се разумије. Та, омладина је оруђе сваке и свију негација. Само што проће и вријеме негирању и дође час да се позитивно ствара. Али гдје су стваралачке силе? Узми их са стране. У књижевности је нашој сваки покрет уродио прекомјерном пријеводном струјом, и још прекомјернијим угледањем на туђину. Пресађивало се не што се није имало, за чим се осјећала потреба — него од реда све што је случајно коме дошло под руку. Имитирало се слично без икаква смисла. Док су н. пр. Руси умјели и најзападније идеје задахнути својом руском душом — у нас и најсрпскије идеје и црте одишу туђинством. Српски је народ своју вјековну борбу с Турцима опјевао свом благошћу своје словенске душе; а ту исту борбу српски умјетници сликају и опијевају с толико суровости, дивљаштва, уживања у животињству као да су задахнути духом њемачких витезова из Нибелунга, Гудруна. Љубав је у нашој народној поезији море — у нашој умјетничкој има само једну одлику мора — влажност, те је или сентиментална или неприродно, афектирано снажна.

Све се то може довести у свезу с младићком недораслошћу нашом. Наука нас је у оном времену за и послије Марковића, кад нас је најинтензивније занимала, занимала зарад саме науке. Ми је исто онако нијесмо присвојили, прекували својим, да кажем, друштвеним мозгом, као што од социјализма нијесмо научили ништа друго него хвалити *Швању* и декламовати Јашину *Луду*. Животворна сила и наука и овог друштвеног и поглавито етичког покрета за нас је остала мртва — док та сила преображава Запад.

И у том је знатан дио малољетности, која се огледа у површности, а овој је прва доглавница једностраност. Књижевност нам се од вајкада ограничила на белетристику, просјечно плитку. Никад се она није додирнула социјалне науке, или философије — да се, за Бога, не упрља тенденциозношћу. Политика се у главном ограничава на — изборе посланика. Политичко образовање масе није потребно — јер наш је народ политички зрео! На књижевност је утицала у толико, што се политички памфлети писали и у стиховима, а и у приповијетци. Хармонијски одношај свијех тијех страна душевнога живота — за нас је књига са седам печата. Али она политика која је изгубила своју поезију — не осваја; и она поезија која нема своје политичке, или да правилније кажем, своје социјалне задаће, осудила се на јаловост. Поезија је царство жеља, снова, идеала; политика царство силе, моћи. Па као што у појединцу ваља да је у хармонији оно што хоће с оним што може — тако и у друштву. Да једна идеја, рецимо национална идеја, прожме, пређе нам у крв — мора моћи оплодити подједнако све те облике душевнога живота нашег. А то код нас није. Него или је политика била скоро сама поезија, или је поезија грцала политиком. Једно вријеме н. пр. виде се у политичком уједињењу остварени сви *поетички* снови и сва се снага обрне само у службу тој политичкој звијезди. Тад заборавимо да политичко уједињење није основа, него кров културног уједињења; да је управо културно уједињење темељ политичком. Њемци су давно били културно уједињени прије политичког уједињења, многи ово пошљедње и данас називају штетним баш за оно културно јединство. Или противни примјери Пољака, Чеха и т. д. гдје културно јединство пркоси политичкој расцјепканости, политичкој понижености. Послије опет политика, наравно дневна политика одређује поезији вриједност, значај. Естетика се једним потезом пера уништи без обзира на то, што се тим потезом потписује смртна пресуда и естетичком васпитању, тој и данас језгри праве културе.

Отуд је изашло да мјесто да смо се културно ујединили и чекамо да политичко уједињење буде санкција културноме, ми смо политичку расцјепканост своју толико злоупотребљавали — да нам је данас сва нада у јединство — у војсци, а иначе ни два Србина неће једно исто, управо и не знају хоће ли нешто.

Без оне хармоније сила ми смо презирали околину своју, позивајући се на историју. Али историјска наука наша не може ни себе да оплоди а некамо ли живот и културне тенденције једнога народа. И српски народ могао је културно надјачати — Азијате Мађаре и Бугаре — али данас, послије турског ропства и пред новом, модерном културом? Сваки нас дан учи, да се морамо прилагођавати Западу — а у том је пропаст наше културе и примање стране. Имамо ли снаге да ми ту страну културу присвојимо, а ипак останемо Срби? Имамо ли, другим ријечима, асимилацијоне моћи да преобразимо у себе оно, што је страшније, силније од нас? Према тој задаћи досадашња борба наша изгледа дон-кихотска, с том знатном разликом, што је дон-Кихот у вјетрењачама видио јунаке, а ми у јунацима вјетрењаче, т. ј. у историјски створеној надмоћи Запада гледали смо мртво страшило, које нас је пустило да сањамо о Душанову царству, док нас је оно поклапало свијем

шакама и прстима модернога, културно-економског освајања.

А у том је процијеп, ту је раскрсница: хоћемо ли се трудити да оснажимо и ми те шаке и прсте, или ћемо и одсад бости главом, по којој ће нам историјска немилост јачих задавати небројене убоде и ударце, док нас не обнезнани!

И опет, није наша кривица у том што не задржавамо да таласи западнога живота не преплаве наш, српски живот. Није нам то кривица као што није кривица потока или ријеке, што не може море да сабије у своје корито. Али нека ријека остане ријека, и поток поток — стријемећи мору. Онај народ има права на егзистенцију, који својом индивидуалношћу стријеми свеопштем људском узору, и док је човјечанство још далеко од узора тог, чува се од свега што би га могло још већма одвратити од узора, нарочито ће пред навалом разорљивих струја сабрати сву своју моралну снагу да се одржи у часу кризе. А ту је наша кривица, што смо дочекали небројене кризе, економске, политичке, вјерско-моралне, књижевне — немајући ни у једној од тих криза јасне свијести ни о значају им, ни о својој снази.

Шта је наша снага и гдје је она? Само име Србин ваљда не ће бити тако снажно да нас сачува од пропасти. Језик? Језик је наш диван и снажан — али језик је и сам — слуга, слуга мисли, слуга душевнога свијета, појединца и народа, слуга културнога господара. Песница? Да има и снажнијих песница од наше — не треба доказивати, али ваља имати на уму да и песница добија хране и снаге од неке централне силе, која све одржава. Један католички поп рекао је негдје: осим математике, све се друго може учити с католичког гледишта. Да ли је католичанство и данас јако као некад, кад је одиста све гране живота људског запајало — не ћемо истраживати; али би се данас могло рећи: да се све може посматрати с националног гледишта. Национализам је, изгледа, постао нека централна сила човјечјег живота. Средњевјековне сталешке преграде падају, а на мјесто њих дижу се културне преграде природних јединица. И у том повратку ка природним, изворним границама — не смије се изгубити из вида центрум, жижа, да се не одлети изван граница. Рука је рука, глава је глава — ако ћете да их опишете можете, често и морате их одсјећи од тијела, извадити из цјелине. Али физијолошку функцију њихову не разумјесте без централне, импулсивне силе, којој они као удови органске цјелине служе. И за то што у нас ни политика, ни књижевност, ни економија не добијају хране од националне културе, што уопће немају никаквог центрума — превлађује у тим основама народног живота у најбољем случају — дескриптивни елеменат, у најгорем случају апатија и мајмунисање. Агилности нигдје. Књижевност не обавља своју функцију, не вршећи никакву мисију. Политика се равна према вјетру. Економија није стекла ни довољно оних, који су свијесни њене улоге и значаја. Можда ће се рећи: па тако је и на Западу! И кад бих мислио да је на Западу доиста тако, истакао бих питање, које изазива увијек негативан одговор: ако је тамо тако, мора ли *зато* и код нас бити тако? Али на жалост оних који сличним упутствима хоће да нас утјеше у очевидној несрећи нашој, на Западу није тако, јер је тамо и друкчије, боље.

Што и на Западу није све узорно, што и тамо има доста таме, то је отуд, што експанзивна снага модерне културе није у равнотежи с њеном интензивношћу, с њеном унутрашњом силом која привлачи. Та експанзивна сила и на нас је јуришала. Шта може слабији кад га јачи нападне? Не може се натицати с њим у цилитању, него ће у највећој невољи прикупити сву умну, тјелесну снагу, сав могући интензитет свој, оградиће се таким панциром, укопаће се тако рећи у земљу своју толико, да га ништа помаћи, ништа га повриједити не може. То је оно: у од-

судном часу сјетити се силе своје, сјетити се оружја, којим се може од крвника одбранити! Краљевић Марко се рве с Мусом Кесецијом. Крвава га је пјена обузела, али не може оборити бољега од себе. Већ му је Муса посрамио јунаштво. И у том најкритичнијем моменту кличе бијела из планине вила Марку: А гдје су ти ножи од појаса? Што си заборавио оружје своје? — И нас је данас крвава пјена обузела у неједнакој борби са Западом, већ нас самртни ропац дави. Дошао је час да и нас подсјети бијела вила на оружје, које смо заборавили у борби својој, на оно оружје које нам је она сама даровала — нашу народну поезију. Да су се наши романтичари угледали на Лазу Костића и Његоша и мјесто што су нам морили живце фантастичним сликама из времена српског робовања, да су нам подигли вјеру у себе, у своју етичку моћ — наша би књижевност данас била ведро огледало ведрога живота, а не мутна слика наших неутјешних прилика. Па бар да сад видимо шта се могло учинити — можда ће се моћи учинити. Нијесу наши класични јунаци само разгонили Турке на буљуке, ни дијелили мегдане. Истаћи ћу само неке теме, које су и данас акутне и могле би бити класичне, да се достојно обраде. Пренесите Марка Краљевића с оним категоричким: ни по бабу ни по стричевима! у модерни живот и ено вам у новијој литератури пуно сличних трагичних мотива. Уједно доказ да и тај наш најепскији јунак може бити трагичан. Наход Момир искићен натуралистичким атрибутима брат је јунаку Хауптманових: *Einsame Menschen!* Бан Милутин и Дука Херцеговац кипте проблемима од обичних браколомних драма и романа до Хауптманових *Vor Sonnenaufgang* и *Friedensfest!* Какав је лијеп одговор *Нори* — наша Асанагиница! Да историјске мотиве и не спомињем! Разумије се да је све то само оквир, а слику би још цијелу ваљало насликати — али она се може насликати, свједочи и Његош и Лаза Костић. А јамачно су ти и слични проблеми наших народних пјесама, који су уједно и свеопшти људски проблеми и, као што смо наговијестили, и вјечити проблеми умјетности, достојнији умјетникове љубави и умјетничке обраде него пуко скицирање реалности без икакве дубље садржине. Историја књижевности довољно свједочи, да дјела трајне, умјетничке вриједности нијесу она у којима је савршено вјерно оцртана сушта реалност, него она у којима је оцртана највиша идеално могућа реалност. Књижевност, у којој амбиција представника њених не допире на домак тој слави, осудила се да буде и остане у најбољем случају мање више пријатна и корисна забава, мање више нештетно прекраћивање дугог времена. А така књижевност не одговара културној задаћи својој, она не помаже народу свом да што потпуније одговори својој мисији. Овдје ћу бити тако слободан да репликујем на једну мисао Г. М. Савића, којему дугујем и одајем потпуну част и поштовање! Међу зле књижевне појаве убројио је Г. Савић и оне критичаре, који би, да могу, уђуткали све писце који нијесу кадри достићи Шекспира и т. д. Свакојако је *неплодно* бити само незадовољан што немамо Шекспира. Али је, мислим, боље бити и незадовољан што немамо Шекспира, него бити задовољан што имамо Милоша Цветића или чак у њему видјети накнаду српској књижевности за Шекспира. Кад се уза то зна колико се наша критика труди да понизи Лазу Костића — онда је то и сувише карактеристично. А ако у нашој књижевности нема већег проблема од Војислављева *Рибара;* и ако је досадашњој лирици нашој Војислав достојан завршетак: онда је одзвонило и нашој књижевности и нашој народној будућности. Истиче се на Војиславу његова велика заслуга за мелодичност и акустичност српског стиха. А ја кажем да је Војислављева поезија сиромашна баш својом спољашњошћу, у њој је мало од оног јединственог блага метричког и мелодијског,

којега је још у изобиљу на пр. у Лазе Костића. Какво је то хваљено уљепшавање језика и стиха у Војислава и његове школе, показали су неки угледнији критичари оцјењујући ту задње производе наших лиричара. А да се нађе неко, да по примјеру Св. Вуловића, направи рјечник наше најновије лирике — видјело би се да је тај рјечник — по моме мишљењу — тањи од Бранкова. А с колико се самопоуздања потцјењује лирика Лазе Костића! Ја могу да волим његову лирику, његову љубав која филозофише, и оне његове, да рекнем по аналогији, Stimmung-е (тренутна расположења) маште, мисли. То је нарочити жанр лирске поезије, који има довољно својих представника. Тај жанр у Лазе има значаја и критичарево је да с тим жанром рачуна без обзира на то да ли му се он допада или не. Али кад нам Војислав и његова школа под маском Stimmung-а срца, осјећаја, пружају мучне и тегобне продукте маште и умовања. Колико је умовања на пр. у Војислављевим најсубјективнијим пејзажима, показао сам у својој студији о том, а то још боље показују неки новији продукти наших лиричара из његове школе, и кад се ти продукти необично истичу као нешто ново и узорно — онда је то најбољи знак колико смо се дегенерисали. Лазин Stimmung: *Због дика, писаћу ти!* ил *Све што ми је рекла* јединствен је у свом роду; та игра маште, игра мисли и игра ријечи јесте и језгровита и природна и искрена. Војислављев Stimmung *У поћи* и неискрен је и неприродан. Лази је и срце у мозгу, за то он утиче на вас продирући кроз мисли до осјећаја.

И опет вам кажем: Љубите — народну поезију!

Беч.

Неколико ријечи о свеопћем свјетском језику

Ма да се удаљеност између народâ и земаља употребом паре умањила а употребом електрицитета укинула, ипак постоји још једна велика сметња саобраћају становника наше земље. Сви народи не говоре једним језиком, па се не могу ни разумјети. Која нам корист, ако можемо за врло кратко вријеме доћи у најудаљеније крајеве, кад не знамо језика народа који у тим крајевима станује? Ова се сметња умањује обично тиме, што један народ учи језик другог народа. Тиме се сметња само умањује, а не укида сасвим, јер све језике познавати није могуће. Обично се човјек задовољи научивши два или три страна језика, који му се чине да су најпотребнији. А колико труда стоји, док човјек и два страна језика научи! Па је ипак пошљедица свега тога труда то, да се дотични човјек не ће моћи споразумјети с огромним дијелом људства. — С тога се међу људима јавила мисао о језику свеопћем, о језику којему би сви људи вјешти били и којим би народи опћили. Још Лајбниц мислио је и писао о средству, којим би се сви народи могли споразумијевати. У прошломе стољећу мислило се да ће т. зв. Волапик бити тај опћи језик. С почетка се показивало велико интересовање за њ, но касније се све то више смањивао број његових присталица, док се данас на њ скоро заборавило. Узрок је томе то, што се Волапик није наслањао на данашње живе језике. Покрај све граматичне лакоће било га је тешко научити, јер су основни облици ријечи били нови и непознати.

Да такав опћи језик добије практичну вриједност, мора бити раширен по читавој земљи. А то ће се моћи постићи само онда, ако тај језик буде необично лак. У

Волапика је додуше промјена ријечи врло једноставна и лака, али је његова лексикална страна тешка.

Два су начина да се дође до таког језика: или узети један језик који постоји па га дотјерати, или створити нов идијом. Први случај не ће моћи довести до жељене сврхе. Јер да се један живи језик подигне на част општег језика, суревњивост народâ не ће допустити. Ниједан народ не би хтио доћи у тако зависан положај према ономе народу, којег би се језик узео као свеопћи. Осим тога ниједан живи језик није тако једноставан ни савршен, да би се могао лако научити и у свакој прилици згодно употребљавати. — Један пак од мртвих језика прогласити таквим помоћним језиком не би било практично, јер би и у овом случају биле исте потешкоће као код живих језика изузевши суревњивост народâ. Ма колико се умањиле граматичне тешкоће којег старог језика а он се обогатио новим ријечима, ипак не ће моћи послужити жељеној сврси, јер и овакав језик не ће бити лако научити. Преостаје дакле једино створити вјештачки језик.

Прошле године држао се у Паризу приликом изложбе конгрес, на коме се расправљало о свеопћем језику. Ту се између осталог установио начин, како треба поступати при стварању тога свјетскога језика. Понајприје се ријешило, да тај нови језик као саобраћајно средство између народâ треба да има исту сврху коју има један живи језик као саобраћајно средство припадника једног племена и народа. Тај језик не смије бити језик једне класе људи, рецимо учењака или књижевника у најширем смислу. Он треба да је језик свих сталежа, да с једне стране послужи трговцу при његовој трговачкој кореспонденцији, с друге стране да буде средство којим би се по читавој земљи саопћавала знанствена открића и успјеси. Језик би тај дакле служио и науци и практичном животу.

Да тај језик узмогне бити заиста свеопћи, треба да је лак, и то тако лак, да га може без велике муке научити сваки човјек који је свршио основну школу. С тога треба да остане колико је могуће у вези са живим језицима. Сами знамо да и сада покрај толике множине језикâ постоји извјесна количина ријечи, које су свима језицима заједничке. Нарочито су то научни изрази, узети из старог грчког и латинског језика. Природно је да ће се такве ријечи, јер се и онако употребљавају у свима језицима, узети и у овај језик. Затим имамо доста ријечи, које се употребљавају у свагдањем животу, а карактера су интернационалног. Да спомененем само неколико: бифе, бронца, валцер, вагон, вино, галерија, група, дијаманат, епоха, карактер, лимонада, ликер, локомотива, парк, план, портрет, пошта, религија, ружа (rosa), сезона, секретар, сигнал, таленат, театар, телеграф, тоалета и т. д. И оваке би се ријечи узеле у тај свјетски језик.

Метода даљег стварања језичног блага треба да је еклектична. Ријечи ће се узимати из разних језика, како згодније буде. Но поступање при томе не смије бити самовољно и без принципа. У главном се даду правила на ово свести. Ако је коријен ријечи у многим језицима исти, а ријеч је у разним језицима учинила и разне промјене, онда ће се узети средњи и једноставнији облик те ријечи. Надаље имају предност оне ријечи, које се употребљавају у најраширенијим језицима. Узмимо да се једна ријеч налази у енглеском, њемачком и француском језику, а у славенским не, узела би се ријеч из она три језика, јер се она и сад више говори него славенска. Коначно употребљавају ли се за један предмет у свима језицима различите ријечи, узеће се ријеч из знатнијег језика, а то тим прије, ако је што краћа и што згоднија.

На овај ће начин већини људи бити познат знатан број ријечи овога језика прије него ли га и узуче. А да сâмо учење буде што лакше, установило се да буде што ма-

ње основних облика ријечи. Већина ријечи овога језика састојаће из сложених и изведених; а то слагање и извођење ријечи треба да буде једноставно и лако и по истом обрасцу код свих ријечи удешено.

Једна од врло великих сметња при учењу неких данашњих језика јест њихов замршени правопис. Овај дакле треба да је у новом језику сасвим прост. Сваком гласу треба да одговара једно слово. Према томе би правопис био строго фонетичан. У азбуку тога језика не би се узимала слова за гласове који се тешко изговарају, јер би се и гласови такви морали избацити. Такво је енглеско „th“, славенско „р“ и „л“ кад су вокали, француско „u“ и др. Исто тако не би било дугих и кратких слогова; квантитет њихов био би на сваком мјесту у свима ријечима исти.

Оно што нам при учењу страних језика задаје велике муке — распознавање родова — не би се смјело увести у овај језик. Надаље не би било ни деклинације ни коњугације; једино би се увели знаци за множину, односно за времена и начине. Неправилности и изузетака не би смјело бити. Таква би се граматика дала за неколико сати научити. — То су у главном правила, којих ће се требати држати при стварању тога језика.

Колико је год тешко створити овакав језик, још је теже свладати предрасуде свијета о немогућности оваког потхвата. Јер сваки чувши за ове покушаје мотри на њих с извјесном скепсом. Али сваки такав сумњало нека помисли, да ми и данас крај све наше расцјепканости имадемо више интернационалних установа, које благотворно служе сврси својој и користе човјечанству. Сјетимо се само цифара и алгебарских знакова, хемијских формула и нота, телеграфских и морнарских знакова. О користи оваког језика мислим да је увјерен свак ко зна да има свијета и изван мјеста у коме живи, и осјећа потребу да и с тим свијетом у саобраћај дође. Осим тога не ће народни језици осјетити никакве штете од тога језика. Народни језици развијаће се и даље, народна књига његовати као и до сада; нови ће језик ондје отпочети, гдје је народном језику граница ударена. А сваки данашњи језик ту границу има, неки ближе неки даље.

Мостар *М. Ћуковић.*

Ријеч двије о млађим писцима

— Р. К. Сементковски —

Често пута могу се чути тужбе, како се у постојећим периодичним издањима не налази мјеста за саставе писаца почетника т. ј. како су уредници немарни према радовима, које нијесу потписали више или мање познати писци. Чиме се објашњавају те тужбе?... А пријекор, добачен уредницима, одвише је озбиљан. У много прилика може уредник један рад пустити у свијет, а други одбацити. А ако уредници примају само радове познатих књижевника, то они, несумњиво, сметају напретку домаће књижевности. Било би врло паметно, кад би се уредници руководили тим правилом, које је установљено при конкурсима, када судије не знаду ко је управо написао предани рад и кад дознаду за име писца тек након тога, пошто су исказали свој суд о томе раду. То би гарантирало за потпуну непристрасност од стране уредника. На жалост, ми можемо да кажемо, према личноме искуству, да баш сами почетници-писци врло мало цијене очување такога правила. Многи од њих долазе уреднику, како би га лично увјерили о ваљаности свога рада, а други траже посредништво бољих књижевника или других добрих пријатеља уредникових.

Чиме се то објашњава? Сигурно, осјећајем неповјерења према уреднику или опште распрострањеним мишљењем, да се у нас ништа без протекције урадити не

може. Јесу ли заслужили уредници то неповјерење? Може бити да и јесу. Нису ни сви уредници људи непогрјешни. Има међу њима људи врло савјесних, који потпуно схватају своју одговорност пред литературом, пажљиво поступајући према свакоме раду, који у њихово уредништво дође. А има опет људи, који нијесу толико савјесни и, прије свега, који су оптерећени послом те, по томе, или летимично прегледају рукописе или их никако и не прегледају, ако их није потписао више или мање познат писац. На то их, кад и када, нагоне и распрострањени међу свијетом гласови, да многи преписују радове старих, мало познатих или сасвим заборављених књижевника, и издају их за своје. И макар како уредник био начитан, он не може запамтити све, што је написано, да кажемо, за пошљедњих 75 година, а кад се проносе оваки гласови, уредник је принуђен да буде пажљив према радовима свих непознатих писаца, па макар њихови радови нешто и вриједили. Какву штету то наноси млађим писцима, а тиме и домаћој књижевности, — каже се само собом.

Све је то одвише појмљиво. Није вриједно подробно говорити ни о томе, колико штете самој ствари и они писци, који прибјегавају протекцији. Колико они бескорисно отимају времена књижевницима или уредницима! На први поглед уредник види, колико је један рад рђав, но ипак мора ступити у преписку, мотивисати своје мишљење, једном ријечи: тражити савршено без користи вријеме, које би могао употребити на корисније ствари. Протекција ни у коме случају почетнику не ће помоћи. Она не може направити рђаво дјело добрим; нити ће натјерати колико било савјеснога уредника да рђаву ствар штампа. А, међутим, сваки искусни уредник знаде, како радо млади писци прибјегавају протекцији и како много времена они тиме отимају људима, који су и без тога завађени послом.

Није истинито мишљење, да уредници цијене само радове више или мање познатих књижевника. Кад би то мишљење било истинито, то се ми не би сретали са често понављеном појавом, да савршено непознати писци брзо себи прокрче пут у литератури или, у крајњем случају, лако штампају своје ствари у разним новинама и журналима. Бивају, шта више, случајеви, да је до јуче непознати књижевник данас на приличноме гласу, а сјутра се његови радови на широко распрострањују у публици. Нијесмо ли већ видјели, како су неки писци, у пошљедњем времену, изашли на велик глас? Додуше, може ми неко примјетити, (ако таких примјера и бива): ко може јамчити, да нијесу многе силе погинуле баш због тога, што су остале неопажене од уредника, критике и публике? Наравно, јамчити се за то не може. Но, с друге стране, несумњиви је факт, да, када те непризнате силе, тим или другим начином прокрче себи пут у штампу, готово се вазда покажу доста рђаве.

II.

У опће, готово се може посумњати, да прави узрок незадовољства писаца-почетника не лежи у уредницима, него у самим писцима.

Ни један почетник не може бити толико увјерен, да би држао пробе свога пера сасвим згодне за штампу. Ако он мисли да се у журналима не штампају ствари слабије од његових, то доказује, да он нема критичкога осјећаја. Шта више угледни књижевници били су често средњи критичари туђих ствари; а тим прије се то може казати о почетницима: они се предају самообмани, држећи, да су њихови радови бољи од тих, који су се појавили у штампи. Самообмана се изазива тиме, што им је сопствени рад, управо, ближи, што су се они с њиме сродили, што су они сами, можебити, преживили оне осјећаје, који су у њему. Но то је суд чисто субјективан, особито због тога, што су они сами преживили то, што описују, те ни-

јесу у стању опредијелити, колико то представља опћи интерес, у колико је то лијепо казано и какав утисак може произвести на читаоца својом формом.

Ето једнога од узрока незадовољству почетника-књижевника. Они самопоуздано оцјењују своје радове изнад њихове вриједности. Скромнији почетници позивају се на то, што су своје радове читали другима, можебити и књижевницима, и што су слушали од њих мишљења потпуно повољна. Но и то ништа не доказује. Гдје је гаранција, да су лица, која су читала радове почетника, компетентнија од њега самога? Мало час смо напоменули, да су и угледни књижевници били каткада средњи, чак и рђави критичари. Значи, да те врсте судије не оцјењују увијек право. При том може ли почетник бити увјерен, да ће му људи, којима се он обраћа, казати вазда истину? То су већином другови или знанци. Они знаду, да писац од њих чека похвалу и знајући то, или хвале оно, што не заслужује хвале, или се изразе већином загонетно, да се њихове ријечи могу двоструко тумачити. Наравно, да писци тумаче у своју корист. Значи, да и незадовољство, изазвано противурјечјем између уредника и пишчевих другова, почива често пута на сличној основи. Ту, можебити, и нема никаквога противурјечја т. ј. ми и ту имамо посла са самообманом.

Све је то неоспорно, но има једна околност у томе питању, која не може да не задиви свакога непристраснога човјека. Откуда долази то самопоуздање већине млађих књижевника? По чему они мисле, да им је доста само прихватити за перо, па да створе нешто, што би заслуживало опћу пажњу?

Ни у једној професији то самопоуздање не истиче се тако видно. Ма какву специјалност, теоретичну или практичну, да узмемо, свуда људи знаду, да су им потребне припреме, да се треба много потрудити и многоме научити, прије него човјек може дати шта било своје т. ј. самостално. Шта више сваки занатлија врло добро знаде да му се потребно прије поучити, него ли ће с успјехом да прихвати за свој занат. О инжињеру, учитељу, лијечнику ни говорити не треба! Они походе многогодишње школе прије, него се посвете својој професији. О списатељству се мисли, да се с њим може лако и да никаквих припрема не треба: узме човјек хартију и перо и одмах ствара ремек-дјело, или барем ствар, коју сваки уредник може одмах штампати. Откуда та чисто непојмљива предрасуда? Чиме се може то објаснити, да сваки неук може бити књижевником?

Томе има више узрока. Ако ми узмемо умјетности, које су највише сродне списатељству на примјер живопис или музику, ту и најпростија писменост треба знатних припрема. Пробајте нацртати слику или компоновати музикалију, не припремајући се, сваки би се гледалац или слушалац насмијао томе дјелу. За литерарно дјело то се не може рећи. Сви образовани људи, а често и мало образовани, способни су у свези изложити ред мисли, осјећаја. Шта више и гимназисте пишу и, како увјеравају учитељи, често приличне ствари. Неискусан човјек на први поглед не може ни познати, да је то рад недоученога гимназисте. Ето по чеме сваки образовани човјек, ако сам не пише литерарна дјела, мисли, да би могао писати, само кад би хтио.

Но тога је мало. Литература свију цивилизованих народа врло је богата. Колико дјела има сваки од њих и то дјела прекрасних, узоритих. Читалац их прима, често запамти и свакоме своме осјећају налази у њима одзива. Некакав почетник дао је великоме Гетеу своја дјела на оцјену. Тај му је одговорио за њих, да нијесу лоша, но одмах је додао: »Не мислите само да сте то створили ви. То је створио за вас њемачки језик!« Другим ријечима: писац мисли, да је оно што он пише нешто самостално, а у ствари он понавља само оно, што су други створили

прије њега и у далеко савршенијој форми, толико савршеној, да и слабија имитација тога узоритога дјела изгледа као прилична ствар. Друго је питање: коме су потребне имитације и зашто трошити вријеме на њих? О томе, у осталом, говорићемо кашње. Овдје ћемо изнијети још један узрок самообмањивања писаца-почетника.

Један од корифеја наше књижевности изразио се, да се само оно дјело може сматрати добрим, које може разумјети и један савршено необразован човјек. И, у истину, сви књижевници старају се, по могућности, бити приступачни и излагати своје мисли у што популарнијој форми. Што их више цијене, тим се они више старају, да би им се идеје што више рашириле, како би њихова дјела читао готово свак. Они се упињу, да буду што простији. Та простота, — плод унапријед срећене работе, — обмањује почетнике. Тургењев је годинама обрађивао своја дјела; Гончаров је писао своје ствари по десет година; Шилер је обрађивао своју знамениту »Пјесму о звону«, од које је сваки стих прешао у народну пословицу, такођер около десет година. Читалац или почетник читајући те ствари вели себи: »Боже како су просте и приступачне! Зашто и ја не бих могао написати што слично?« Њему ни у главу не иде, да је за сваку строфу, за сваки стих тих састава требало огромнога посла, да је писац, обдарен и од природе, читао, изучавао много прије, него је приступио раду. Узмимо »Руслана и Лудмилу«, Пушкинову појему, која га је упознала с публиком. У ту су појему ушли елементи, позајмљени из многих литература. Она је требала огромне припреме и, ако је могао млади Пушкин за кратко вријеме свршити тај посао, то се има благодарити томе, што је он био генић. А многима се »Руслан и Лудмила« може учинити обичном скаском. коју може измислити и беспослена дадиља. Она ће им се учинити таквом за то, што су они лишени способности да паметно критикују.

III.

Ми некако узгред изнесосмо питање: коме су потребна сва та дјела почетника, која се не штампају, или, ако се и штампају, изазивају осјећај сажаљења. Очевидно они су потребни самим писцима. Колико потроше они мастила, хартије, пера, оловака и какво разочарање претрпе ако издаду ово или оно дјело! И за што све то? Сигурно за то, да би уљегли међусловно људе помоћу списатељства.

Но пита се је ли књижевниковање тако примамљиво? Ми не говоримо о оним писцима, који пишу ушљед урођене им потребе за писање, који о слави и не мисле, или је држе као нешто споредно, који и о заради не мисле, а једнако се потчињавају унутрашњем нагону да стварају, па привело их то стварање макар чему. Таке писце треба ободрити на писање. Ма како да је трновит њихов пут, они ће наћи награду за сва разочарања у себи самима; стварајући они осјећају насладе, каквих је у животу мало, може се рећи највеће насладе, по томе што оне одговарају вишим душевним способностима и нагонима, и по томе још, што насладе тога рода николико нису свезане с оним што понижава, у општем смислу, све друге насладе, за које треба новаца, те које изазивају често несрећу ближњега. О таким писцима ми говорити не ћемо, због тога, што они имају оно, што чини писца правим књижевником и ако они, ушљед недовољних способности или неприличних животних услова и не буду признати од других, то ће бити чисти пред сопственом савјешћу, која ће им казати, да су имали право стварати, зато, што су искрено љубили стварање, зато, што су му се предавали часно, не иштући ништа друго осим онога, што је у њему самоме сакривено. Ако им почасти, слава, новчане припомоћи или богаство кашње и дођу, то само као пошљедице признања њихових заслуга од свијета, а не као нешто, чему су они управо тежили, за чим је, у главноме, жеднила њихова душа.

Но колико има таких почетника? По-

четници обично јављају се у часописе и листове, са ријечима: »ево, дакле, првога мога састава, обратите пажњу на писца-почетника и помогните га«. Никада не ћете чути: »Ја сам се трудио много година и готово са свима мојим саставима остао сам незадовољан. Но ево, пошље дугог усиљавања, написао сам једну ствар, која ми се чини да је прилична. Прочитајте је и кажите, не варам ли се . . .«

Но у читаву томе питању има једна страна, које се још нијесмо дотакли. То је убјеђење, које међу свијетом влада да књижевниковање преставља собом нешто достојно особитога поштовања. Зашто се оно сматра таковим, тешко је рећи. Ако је све у таленту, то је таленат дат човјеку са стране, мимо његово учествовање. У таком случају је ли паметно указивати писцу особито поштовање? Ако се у књижевнику цијени марљивост, посао, онда зашто се то својство цијени у њега више, него у других људи? Ако је до части, онда зашто част књижевника стављати тако високо? Једном ријечи, ја никако не могу појмити, зашто књижевници заслужују особитијега поштовања. Треба држати зато, што они, ако су у истину талентирани, упливишу својим саставима на множину људи, док преставници других професија, дјејствују на много ужи круг. Но уплив књижевника може бити и штетан и користан. Ко ће оцјењивати корист или штету од рада књижевникова? Читалац. Ако он саосјећа са радом пишчевим, онда га слави и поштује; ако не саосјећа, односи се према њему хладно, а често га и грди и убија. Отуда излази, да слава, почасти, припомоћ, богаство, које припане једноме књижевнику, тумаче се тиме, што се његов рад слаже са назорима и погледима читалаца т. ј. масе. Је ли јој симпатичан писац, она га велича; није ли симпатичан, хладна је према њему; а ако јој је мрзак, она гласно виче: »распните га«... И, у истину, колики су од великих књижевника били мученици своје професије, колико су страшних душевних страдања однијели! Како је неправедна према њима била маса, како их је презирала само за то, што су били часни и нијесу хтјели угађати њезином лажном укусу или кривим погледима... Така је била судбина многих великих књижевника...

Но почетници, који се тако лакомислено посвете књижевниковању, нијесу никада преживили тих душевних страдања. Њих саблажњава слава, купљена страдањима, које они нијесу упознали и по томе они са лаким срцем ступају на пут књижевништва. Или их, можебити, саблажњава богаство појединих књижевника? Говори се, да је у наше вријеме књижевнички труд боље плаћен, него прије. Али међутим колика је конкуренција сада, кад је повишени хонорар привукао масу књижевника. Тај, који стоји близу књижевничке средине, зна, како је у њој тешка борба за опстанак, колико пријекора, често и понижења подноси књижевник т. ј. човјек, који се већ појавио на том попришту. А шта да кажемо о оним раденицима, који тек ступају на њега? Додуше, они могу себи прокрчити пут, но само у томе случају, ако частност не стављају одвише високо. О лицима пошљедње категорије није вриједно ни говорити. Они се на моје ријечи ни осврнути не ће, због тога, што они без савјетника знају шта раде Таких људи има сада у књижевности врло много, има их толико, да се многи не стиде запитати: је ли потребан књижевнику икако морал или је доста сам таленат? Њима је угодно и имају савјести да замазују ону истину: да ни један јавни раденик, па макар ко он био, не смије се уклонити од испуњавања моралног закона. Но већина људи, по срећи, појимају, да, чим је значајнији уплив јавнога раденика, тим је он више обвезан да буде частан, зато, што ће се тим шкодљивије огледати на другима свако његово уклањање од закона моралности.

Тој већини припадају и почетници, којима се ја обраћам, желећи их убиједити,

да је служба опћој ствари у свакоме виду поштовања достојна. Сваки посао чини част човјеку, — гласи стара истина и сваки опћенити посао т. ј. посао, којим се користи ближњем, тијем више. Ми често видимо, да књижевници, који су за живота били одвише познати, умиру готово заборављени и, напротив, да на спроводу лијечника, учитеља, стичу се са свих страна људи различнога положаја и нарави, да му одаду пошљедњу почаст. Зашто увјеравати себе и друге, да књижевништво даје право на неко особито поштовање? У ствари и угодније је бити добар доктор, учитељ, земљодјелац, него лош књижевник. Зашто без испитане своје снаге, осјећања у себи истинскога нагона књижевничком послу, посвећивати себе искључиво томе? Колико би људи могло бити врло корисни раденици на другим поприштима, а иду међу непотребна пискарала...

Х. Х.

Тургењев

— Д. В. Григоровичъ —

Године 1855. позва Тургењев Дружинина, Боткина и мене себи у госте, у село Спаскоје, и ми радо пођосмо. Вољели смо пуно Тургењева и једва смо чекали да видимо његово имање, стару и велику господску кућу, диван парк, густе шуме у околини и комшиницу — љепотицу, о којој говораше Тургењев, кад је видимо да ће нам се памет занијети, па да ћемо јој очарани панути пред ноге. Али наша очекивања не остварише се потпуно. Иза пожара остаде само један дио старе куће, мјесто парка угледасмо башту, али врло велику и дивно уређену, а комшиница — љепотица учини нам се прије ружна него лијепа. Али разочарање наше не потраја дуго, срдачан дочек, радост и гостољубље Тургењева повратише нам расположење. То неколико дана што проведосмо у Спаском остаће ми у најљепшој успомени.

Мекоћа и одсуство снаге у карактеру Тургењева бјеше уљегла у пословицу међу књижевницима, а о доброти његова срца већ се мање говорило, и ако та доброта биљежи сваки корак у његову животу. Ја никад у животу нијесам срео човјека онако стрпељива и да лако заборавља нанесене му увреде као Тургењева. Само једанпут у животу он је до краја сачувао у своме срцу неповољне осјећаје према човјеку, с којијем је био прије у пријатељству, — тај човјек бјеше Њекрасов.

Какав је повод био овој свађи ни сада не знам, проносили су се гласови тако различити и пристрасни, да се ни на једноме од њих не могу зауставити. Знам само то, да у карактеру Тургењевљеву не бјеше ничега агресивнога, ни труни задиркивања; шта више њега би требало прекорити ради претјеране попустљивости и према људима који не вриједе његова прста-мезимца, који се не могу с њиме ни у чему упоредити. Не вјерујем ни да су новци били узрок тој свађи, јер бескорисност Тургењева бјеше главна црта његова карактера. Прије свађе са Њекрасовим Тургењев му је продао своје *Ловчеве записнике* за хиљаду рубаља, па се он сам радује у писму Херцену од 22. јулија 1857. год., што је Њекрасов препродао то издање за двије и по хиљаде, те тако стекао хиљаду и по рубаља. Могао бих овдје навести читав низ догађаја, који показују како је Тургењев био немаран према новчаном питању.

Дубоко дирнут сиромаштином некаква свога рођака Тургењев му предложи управу свога имања, па да би га још више умирио и осигурао му будућност, он му потписа, у случају своје смрти, мјеницу од педесет хиљада. Послије двије године овај благодарни рођак потражи те своје хиљаде и тиме метну свога доброчинитеља у трагичан положај. Тургењев не учини ништа више, само га замоли да остави Спаскоје, и предаде имање другоме управитељу. Послије смрти Тургењевљеве ма-

тере жена његова брата користећи се дјеверовим одсуством — дође му у кућу, покупи све сребро и драгоцјености и однесе. Вративши се кући Тургењев не нађе ни једне кашике, па је морао све наново набавити. Из обзира према брату, који — мишљаше он — могао је и не знати за ово, Тургењев ни корака не учини да поврати тако незаконито одузето му имање. Па онај догађај са Маљаревским, мужем његове синовице, којој је отац оставио осам стотина хиљада иза своје смрти, наредивши да од тога мора добити Тургењев сто хиљада? Долази Тургењев у Москву код Маљаревскога, који му објављује, да му припада само двадесет хиљада. „Како то?“ пита зачуђени Тургењев. — „Па ето тако“, одговара му Маљаревски, „мени се чини да је за вас много и толико!“ — „Молим“, одговори Тургењев, „дозволите ми да ја друкчије о томе мислим!“ На овоме се ствар и сврши. Па колико ли је он само на своју очигледну штету раздао земље сељацима? Да могу овдје изнијети списак новаца што је Тургењев за свога живота другима раздао изашла би свота виша од оне коју је он сам на се потрошио. Ово не треба приписати његовој распуштености или сујети него једино доброти срца.

Говоре, да се он разишао са Њекрасовим и *Савременикомъ* ради разноликости у идејама. Ево шта је писао Тургењев Херцену 9. јануара 1861. године: „Са *Савременикомъ* и Њекрасовим прекинуо сам сваки сношај, о чему свједоче разне поруге à mon adresse готово у свакој књизи. Поручио сам им, да не мећу моје име међу сараднике, а они га штампаше баш најпошљедње. Шта да се ради?“ Ауторска сујета овдје није могла играти никакве улоге, тада је име Тургењева било на првом мјесту, па све жеље да га увриједе тиме што му штампаше име пошљедње, не могоше му ништа нашкодити. У осталом ово се догодило иза свађе. Узрок је њој морао бити много важнији, јер Тургењев са својом мекоћом и попустљивошћу не би био способан да толике године задржи у себи непријатељске осјећаје.

Тургењев, као писац, био је самољубив, сујетан, али ко то није био? Он је имао право на то, али његова слабост није никада долазила до онога болесног степена као н. пр. код Гончарова, Достојевскога и т. д. С њиме је човјек могао слободно, без зазора говорити о његовим дјелима, рећи му у очи мане, а да га не наљути, он је у овоме био изузетак међу својом сабраћом. Ријетко се његов производ штампао прије него што га он прочита каквом пријатељу, прије него што се посавјетује; отпочињале би се дебате, примједбе које би он без вријеђања примао; рукопис би се од почетка до краја пречитавао, поправљао и често на ново преписивао. Строг према самоме себи не само да је био благ према другима, него би у њиховим дјелима изналазио врлине које не постоје. Требало је само да му се учини у каквој ново написаној причи зрачак дара, он би свакоме хвалио нови таленат, вукао би га свакуда са собом, свађао би се за њ, и најпослије, ако би се увјерио у ништавилу своје симпатије, он би то радо признавао и ругао се добродушно самоме себи. У таквим приликама њиме би највише руководио осјећај добра, жеља да подржи почетника, или напошљетку, без обзира на књижевност, просто жеља да помогне, да избави човјека из неприлике.

Гдје је год живио — у Паризу или Петрограду — вазда си могао код њега затећи скуп младежи и мушке и женске. Једанпут у Петрограду пролазећи кроз ходник гостионице у којој живљаше затекао сам много таквих посјетилаца, гдје сједе у прозорима и чекају свој ред. Његово стрпљење у таквим приликама било је особито, он је радије себе мало притијеснио, само да друге задовољи, да их не одбије, али не из жеље да буде *популаран*, као што се о њему сплеткарило. Сви ти посјетиоци враћали су му већином неблагодарношћу, били су то људи скромна

положаја, зар је то могло подићи популарност Тургењева, која је и онако сваким даном расла благодарећи његову таленту?

Од превелике своје доброте и стрпељивости долазио би Тургењев до самопонижавања, на што су се често љутили његови другови.

Неко вријеме био је заволио Писемскога. Писемски, поред све своје памети и дара, није се могао похвалити финоћом васпитања; кадгод би био грозно суров, циничан, пљувао би — не по амерички, на страну, него руски — куда било да било; извалио би се на туђи диван са прљавим ципелама — једном ријечи, није се требао свађати Тургењеву, човјеку врло васпитану и деликатну. Али њега је занијела оригиналност Писемскога. Кад би се Тургењев за чим заносио, на њега би напало као неко помрачење, осјећаји би му прелазили мјеру.

Једанпут је био са Писемским негдје на сијелу. При крају вечере Писемски, који је био љубитељ алкохолних пића, готово ништа није знао за се. Тургењев се заузе, да га до куће допрати. Кад изађоше на улицу, киша је лила као из кабла. Путем Писемски, кога је Тургењев водио испод руке, изгуби калошу; Тургењев је извади из блата и није је пуштао из руке, док не доведе Писемскога до куће и не предаде га слузи заједно са калошом.

Са онако великим умом, свестраним образовањем, танким естетичким осјећајем, ширином и слободом мисли, Тургењев је требао да буде у своје вријеме средиште књижевнога круга, око њега би се радо груписале све остале литерарне снаге — али на жалост, то се није остварило, није се остварило зато, што Тургењев није имао уздржљивости и енержије, потребне вођи. Он је сам себе тако добродушно називао „овчијом природом“. Осим тога он није способан био за практични рад, најбоље нам свједоче његове сопствене неуређене ствари. Па уза најповољније услове то се није могло остварити, јер је Тургењев изријетка долазио у Русију, он се никако не би могао одрећи Париза и породице госпође Вијардо. Потпуно се оправдало предсказање његове матере, која би често њему и брату му рекла: „Жао ми је Вас; ви не ћете бити срећни, ви сте обадва *једнољупци*, — т. ј. одани цијелога живота само једној женској.“

Тургењев је имао слаб карактер само у животним стварима. Познато је колико треба снаге, енержије, уздржљивости, да се дуго времена неодступно прати све једна иста задаћа, треба се борити са живчаним и физичким умором, па да се напорно до краја доведе умни и вјештачки труд. Дјела Тургењева већином су дуга, у њима се огледа његов рад и његов необични таленат. Често су Тургењева кривили, да радо пише епиграме својим пријатељима, да радо избаци на њихов рачун по коју заједљиву шалу, комично упоређење, па су то приписивали дволичности његова карактера. Заиста, Тургењев је био велик мајстор у епиграмима. Ради лијепе ријечи он није штедио свога пријатеља, али то није знак дволичности. Лако је то говорити онима, које није Бог обдарио оштроумљем. А да им је даровао способност да примијете смијешну страну — и главно, способност да то примијећено одмах увију у лијепу живу форму — они би сасвим друкчије проговорили. Па да ми их је видјети таквим способностима обдарене, који би се њих добровољно одрекао и рекао себи: не исказуј своје примједбе, сакри их у својим грудима, придржи језик ради хришћанске дужности, ради бојазни, да ни на секунду не досадиш ближњему... На такво што био би способан само Исус Христос, оличеност свију врлина.

Тургењев, као и сваки знаменитији човјек, имао је много непријатеља и завидника. Вијест о његовој смрти примљена је с тугом по свој Русији, његов сјајан погреб праћен цијелим Петроградом био је најбољи одговор његовим непријатељима

који су се старали да га понизе у очима руске читалачке публике. Довршићу о њему ријечима Ј. П. Полонскога — ријечима које потекоше из искренога срца: „Ко је у Тургењеву изгубио не само знаменита свога писца него и друга, тај никада не ће заборавити, колико је с њиме изгубио, колико је постао сиромашнији и слабији без њега“.

Мостар *Вукосава Ђуковић.*

Оцјене и прикази

Радоје М. Домановић: **Краљевић Марко по други пут међу Србима, Данга, Вођа;** *Биоград, накладом књижаре Вел. Валожића. 1901. Штампарија С. Хоровица — Биоград.*

„Салетили ми Срби, па више од пет стотина година кукај: „Јао Косово!“ „Косово тужно!“ „Куку, Лазо!““ Плачемо тако а кроз плач пријетимо душманима. Душманин се смије. Баш као да му и не пријетимо. Напошљетку се сјетисмо и Марка, и дај зивкај човјека из гроба, да дође и да нас свети... Косово да свети. И то није зивкање онако тек неко зивкање обичаја и форме ради, него салетили као Цигани, док најпошље то зивкање не пређе у безобразлук. Напије се ко у механи па потроши паре, ил изгуби ко на класној лутрији ил, на примјер, падне на државном испиту, а он се ражали за Косовом и онда неким патриотским болом тек јаукне: „Јао Марко, гдје си сад!“ И замислите тако пет стотина година тога зивкања па се и Марку као мртву човјеку али као ваљаном Србину дотужило.

„— Пусти ме, Боже, да видим шта раде доле они моји слепци; досади ми њихова кукњава и зивкање!“

И неким чудним, управо рећи неким необјашњеним, начином створи се Марко на земљи и то онако комплетан као да је испао из какве Вукове збирке: на Шарцу, бркат, са тулумином, топузом и већ познатим срцем јуначким.

Гледа се, мотри се, — он је! Зна човјек себе, зна се из Народних Пјесама, а зна се и иначе. Ама не зна камо је запао и шта управо да почне. На крају опет шта би, него веза Шарца за дуд, натеже тулумину и поче рахат, уз вино, премишљати: шта ће и како ће?

Ал не лези враже! Пије Марко и суче бркове па се обзире: не бил спазио кога познатог? Кад на једном прозвижда неко на велосипеду са познатом капицом на глави, погурен и гази педале, као трске танким, ногама. Препаде се од Марка и његових јуначких реквизита па наже преко поља равна.

Зорт!

Марку се учини опет чудно ово путовање, сасу још један лећен вина, један себи а један свом Шарцу, намаче самур калпак на очи крваве, па ће Шарцу:

„Ако л' ми га, Шаро, не достигнеш,
Сломићу ти ноге све четири“.

Кад чу Шарац како Марко пријети, а био се већ одвикао од тога на оном свијету, потече и полеже да коланима прашину поче брисати по друму а бакрачлије почеше црну земљу тући. Јурили се тако пуна два сахата, нити стићи нит утећи, док не стигоше до једне путничке механе, (а познато је како је Србину кад види механу) па се лати тешке топузине:

„Да си вила па да имаш крила,
Ил' да су те виле одојиле
Па да си ми лани побјегнуо
Данас би те ухватио Марко!...“

И наравно!

Топузина учини своје. Замислите само Маркову топузину и једног згођеног бициклисту на точку! Један шкандал! Још се човјек ни срушио није с точка ал га Марко дохвати сабљом, одсијече му главу заједно са бициклистичком капицом, метну је Шарцу у зобницу, искасапи са-

бљом велосипед заједно са педалима и гуверналом, па се врати пјевајући у механу, задовољан као човјек кад се упише за члана каквог добротворног друштва ил отпјева многаја љета на какву заносну здравицу.

Сељаци пред механом дрекнуше и прснуше куд који. Само механџија поклецује кољенима, поблиједио као мртвац, разрогачио очи и тресе се.

„Ој Бога ти, незнани јуначе,
Чиј су ово пребијели двори?“

пита Марко.

Механџија, по свој прилици учтиво трљајући руке и муцајући од страха, једва објасни да је то обична једна путничка механа а он, тако,.. механџија. И Марко се њему представи. Каже како је дошао да освети Косово, да убије Султана и тако даље, као што је то већ адет у јуначкој конверзацији. Најпослије Марко осјети жеђ па ће:

„Механџијо, донеси ми вина,
Да ја јунак жеђцу поутолим,
Јера ми је грдно додијала,

А механџија — пун учтивости — на послужавнику, доноси један деци Марку, а од дрхтања пљуска вино из чаше.

Због те шале испали су механџији три здрава зуба.

„Одатле Марко опет појаши Шарца, па пође даље. Међутим они сељаци што се разбегоше одјурише право у срез, полицији, да јаве за страховито убијство; а ћата отпрати депешу новинама. Механџија привије на образ хладне облоге, узјаши коња, па право лекару, те узме уверење за тешку повреду; оде затим адвокату, те га овај детаљно испита о свему, узме му паре, и напише кривичну тужбу.

Начелник срески нареди одмах једном писару да са неколико наоружаних жандарма пође у потеру за зликовцем, а депешом пошље распис по целој Србији.

Марко и не сања шта му се спрема и како су већ стигле две три страшне тужбе „снабдевене прописаном таксом“ и наводима параграфа за убијство, за тешку повреду, за увреду части; па онда ту је већ „претрпљени страх“ „претрпљени болови“, „трошкови око лечења“, „толико и толико накнаде за прекинути рад у механи, дангуба, писање тужбе, и таксе“. А већ за проношење обеспокојавајућих гласова о убијству Султанову јављено је одмах министарству шифром и отуд дође брз одговор: „Нека се та скитница одмах ухвати и најстрожије казни по закону; а најревносније нека се мотри да се такви случајеви не понављају, јер то захтевају интереси наше земље, која је сад у пријатељским односима с турском царевином“.

И пуче глас на све стране о Марку, о страшном човјеку, све се устумарало, бјежи, уклања, прескаче јендеке и босо јури по трњу. „Што га Марко више призва да се врати, онај све жешће бежи. Наравно да сваки од поплашених одјури право у среску канцеларију и тужи за „покушај убијства“. Пред среском кућом закрчио народ да се не може проћи. Вриште деца, кукају жене, узбунили се људи, пишу адвокати тужбе, куцају се депеше, тумарају полицајци и жандарми, по касарнама трубе дреће на узбуну, звоне црквена звона, држе се по црквама молепствија да се та беда отклони од народа. Проструја глас кроз масу да се повампирио Краљевић Марко, те се од те страхоте поплашише и полицајци и жандарми, па и сами војници. Куда ћеш се, брате борити с Марком живим, а камо ли још кад је вампир!“

И на тај аларм подиже се срески писар са десет жандарма. И отпоче битка, битка Краљевића Марка са среским писаром и десет жандарма. Разумљиво је ко је морао страдати. Жандарми попадоше као жртва свога узвишеног позива, а писар „кад види шта би, заборави на извијај и параграфе, већ даде плећа, и стаде да бежи“.

И послије извјесног гњављења писара и неколико Маркових реченица у најчистијој прози опет се указаше жандармске униформе и опет исти резултат. Најпослије чуше се из даљине трубе и дабоши, земља затутњи под тешким топовима и грунуше плотуни пушака. Настаде страшан бој. Бије Марко, Шарац фрче, али мало по мало малаксава снага и Марко се предаје. „Одузеше му коња, одузеше оружје, везаше га, и стражарно га поведоше у срез на ислеђење“.

Како је само парадно то стражарно провађање. Да човјек не зна шта је, мислио би да су триумфалне почасти легендарном српском јунаку на каквој нашој дилетантској позорници.

„Пред њим десет војника, за њим десет, и тако с обе стране по десет с пуним

пушкама и бајонетима на њима. Руке му везане наопако, па ударене лисице; на ноге метнули тешке окове од шест ока. Као главна стража је батаљон војника напред, пук гура позади, а за пуком грува дивизија, коју завршује дивизијар опкољен генерал-штабом, а са стране отуд и отуд тутње дивизиони артилерије по висовима. Све то спремно као у ратно доба. Шарца воде дванаест војника, по шест са сваке стране, а и њему метнули јаке ћустеке и мрежу на уста, да кога не уједе. Марко се намрштио, у образима дошао сетан, невесео, опустио бркове, те пали по раменима. Сваки му брк колико јагње од по године, а брада до појаса, као јагње годишњаче. Уз пут, кад га спроводе, пење се светина по врљикама, плотовима и дрвећу, само да би га видели, а он и иначе све оне око сабе за читаву главу, и више, надвисио.

Доведоше га у среску кућу. У својој канцеларији седи срески начелник, мали журав човечић, упалих груди, тупа погледа, кашљуца при говору, а руке му као штапићи. С леве и десне стране стола његова по шест пандура са запетим пиштољима.

Изведоше окована Марка преда њ.

Капетан се уплаши од окована Марка, дркће, као у грозници; избечио очи, па не може да проговори. Једва се прибра и, кашљуцајући, поче промуклим гласом питати:

— Како се зовете?

— Марко Краљевић, јекну гласина, и капетан се стресе и испусти перо; они пандури стукоше назад, а светина заглави врата.

— Молим вас, говорите тише, јер стојите пред влашћу. Ја нисам глув. Кад сте рођени?

— 1321 године.

— Одакле сте?

— Из Прилипа града бијелога.

— Чиме се занимате?

Марко се нађе у чуду кад га ово упита.

— Питам: јесте ли чиновник, трговац, или радите земљу?

— Није мени ни бабо орао,
Пак је мене хлебом одхранио!

— Каквим сте послом дошли онда?

— Како, каквим послом? Па зовете ме из дана у дан већ пет стотина година. Једнако ме певате у песмама и кукате: „Где си, Марко?“ „Дођи, Марко!“, „Куку Косово!“ па ми се већ у гробу додијало, и замолих Бога да ме пусти да дођем амо.

— О, брате слатки, глупо си урадио. Којешта, та то се само тако пева. На песму, да си био паметан, не би ни полагао, нити бисмо сад имали толику невољу, и ми с тобом и ти с нама. Да си званично, позивом, позват, е то је већ друго. А овако немаш олакшавајуће околности... Којешта, каква посла ти овде можеш имати?... заврши капетан нервозно, а у себи помисли: „Иди до врага и ти и песма. Измотавају се људи, те певају којешта, па сад мене овде да хвата грозница“.

И кад му капетан прочита тужбу због: грозног убијства над Петром Татићем, трговцем, који се шетао на велосипеду, тупим, тешким оруђем; због избијена три здрава зуба Марку Ђорђевићу, механџији, иначе уваженом грађанину који је бивао и народни посланик; због убијених двадесет жандара и тешко рањена два среска писара, — Марко се нађе у чуду а мало послије одмах и у затвору.

„Ми ћемо овде ствар иследити, а дотле ћете бити у затвору овде, па ћемо после ствар спровести суду. Тада можете узети кога адвоката да вас брани“.

И Марко се одмах сјети. Сјети се побратима Милоша Обилића, сјети се најбољег и најзгоднијег адвоката, и пропишта љуто:

„А мој побро, Обилић Милошу,
Зар не видиш, ил не хајеш за ме,
У какве сам јаде запануо
Хоћу русу изгубити главу
А на правди Бога истинога!...“

— Водите га сад у затвор! рече капетан бојажљиво, и промукло се закашља.

Марко лежи у бувари и пије воду а власт пуши цигарете на ћиљибарске камише и ради. Одређују се претреси, позивају свједоци, чине суочења, државни тужилац тражи смрт, Марков адвокат иште слободу, Марка изводе на суђење, саслушавају, враћају опет натраг у затвор. И све би се то поднијело некако ал — вода! вода! Измршавио јадник па висе на њему хаљине као да је из опћинске болнице утекао.

Напошљетку суд доноси пресуду у којој, имајући на уму некадашње заслуге Маркове за Српство и узевши у обзир олакшавајуће околности (не каже се које су то олакшавајуће околности, ал се слути да је: напито стање), осуђује Марка на

смрт и да плати оштете и све парничне трошкове.

„Ствар оде апелацији и она смртну казну замени вечитом робијом, јер узе Маркове кривице као дело политичке природе, а касација нађе неке неправилности, и врати акта суду, тражећи да се још неки сведоци испитају и закуну.

Две године је тако трајала та судска процедура, и напослетку и касација оснажи преиначену пресуду, којом се Марко осуђује на десет година робије у тешком окову, а да плати све кривичне и судске трошкове, али не као политички кривац, јер је доказао да не припада ни једној политичкој партији.

Наравно да се за овакву пресуду имало на уму да је то велики народни јунак Краљевић Марко, и да је ово суђење јединствен случај. Најзад, није ни била лака ствар. Нашли се у забуни и највећи стручњаци. Како ћеш осудити на смрт неког, који је и иначе пре толиког времена умро, па се наново појавио с оног света.

И тако Марко, на правди Бога, допаде тамнице. Како се судски и кривични трошкови нису из чега другог имали наплатити, то се јавном лицитацијом одреди продаја Маркова Шарца, одела и оружја. Оружје и одело одмах откупи држава на вересију за Музеј, а Шарца купи трамвајско друштво за готове паре“.

И тако Марко зацијело: обријане браде и бркова, као што је то већ обичај код апсеника, глумаца и старијих научењака, окован у робијашком сукненом одијелу, као кнајповац, чами у биоградском затвору. Љутио се, викао, пријетио док се није свикао на уредан грађански живот у тамници. Почели су га привикавати и на корисне послове, да носи воду, да залијева баште, да плијеви лук, а послије и да прави бритвице, четке и, ви већ знате, оне сватовске чутуре из Лепоглаве са разним винским натписима и оне дувањаре са грбом и патриотским усклицима. А замислите како ли је тешко тако, на примјер, једном Марку гледати у празне чутуре?!

„А сиромах Шарац вуче трамвај јутром и вечером без престанка. И он оронуо. Заводи се кад иде, а чим га уставе задрема и сања можда срећно доба, кад је пио из чабра румено вино, носио у гриви златне плетенице, на копитама сребрне потковице, на прсима златна силамбета, а узду позлаћену, — када је на себи носио у љутим бојевима и мегданима свога господара, и под њим стизао виле. Сад је омршао: сама кожа и кости, броје му се ребра, а о кукове можеш торбе обесити“.

Док је Марко дубио чутуре и резао послужавнике са натписом „Хлѣбъ нашъ насущный“ дотле је трамвајско друштво продало Шарца неком баштованцији, да му окреће долап.

Најпошље прођоше десет година и патњи дође крај. Зацијело је какав поштански чиновник што је проневјерио 30.000 динара био је за то вријеме амнестиран, један зликовац сретно утекао, али Марко је српски своје одувао. Пустише га на слободу са оно нешто пара, што их је зарадио од бритвица и чутура; позва бербере да га умију, обрију и нокте подрезују, појео неколико ована и кацу руменике откупио Шарца, дао га неком на исхрану и прерушен пође по свијету да види гдје су ти што су га звали и јесу ли ово Срби и браћа што су га затворили. Пође по селима да интервјувише босе сељаке са мотиком у руци и лулом у зубима: шта би они да се јави Краљевић Марко?

„— Звао бих га да ми помогне да окопам овај кукуруз! — нашали се сељак.

— Ал кад би те он позвао на Косово?

— Море ћути, брате слатки, како те Косово снашло! Немам кад да одем у чаршију да купим соли и опанке деци. А да видиш нема се су чим ни купити“.

И послије неколико оваких сувопарних одговора, досади Марку по селима па нагне у Биоград.

„Дође у Београд. Кола, трамвају, људи, све то јури, жури, укршта се, сусреће се. Чиновници журе у канцеларију, трговци послом трговачким, радници за својим радом.

Сретне једног угледног, лепо обученог господина. Приђе му Марко и поздрави се. Онај мало збуњен стуче натраг, а и би га стид од Маркова лоша одела.

— Ја сам Марко Краљевић. Дошао сам амо да помогнем својој браћи — рече Марко и исприча све како је дошао, зашто је дошао, шта је све било с њим, и шта мисли даље радити.

— Та-ко. Мило ми је што сам Вас познао, г. Краљевићу! баш ми је мило! Кад мислите у Прилип?... Мило ми је, верујте; али, извините ме, журим у канцеларију! Сервус, Марко! рече онај и оде журно.

Марко сретне другог, трећег. Кога год сретне тако се махом сврши разговор са оним „Журим у канцеларију! Сервус, Марко!“

И тако Марко, разочаран, стаде очајавати. Иде улицама ћути, намрштио се, бркови му пали на рамена; не зауставља никог, не пита никог ништа. А и кога ће више питати? Кога год види, жури у канцеларију. Косово баш нико и не помиње. Наравно, канцеларија је преча од Косова. Марко постаде, поред све јачине својих живаца, нервозан на ту проклету канцеларију, која по његовом мишљењу тако с успехом конкурише Косову. Најзад му поче постајати све досадније и досадније сред те гомиле људи, који као да ништа не раде, већ само журе у канцеларију. Сељаци се опет жале на неродне године и кметове, журе на њиве, раде ваздан, и носе поцепане опанке и дроњаве чакшире. Изгуби Марко сваку наду у свој успех, те нити више кога шта питаше, нити се с киме састајаше. Једва је чекао да га Бог опет позове на онај свет да се више не мучи, јер сваки Србин бејаше заузет пречом својом бригом и послом, а Марко се осећаше савршено излишан“.

Сјетан и невесео, без пара, без вина шврља Марко по Биоградској калдрми и сјећа се некадање ватрене крчмарице Јање и њенога хладног вина. Застаде пред неком механом одакле се чула једна ужасна галама са суперлативима патриотских фраза. Марко се ушуња и сједе да га нико не примјети.

„На почасном месту трибина, и на њој сто за председништво и један сто за секретаре.

Циљ је збора био да се донесе резолуција којом ће се осудити варварско понашање Арнаута на Косову, па и у целој Старој Србији и Македонији, и зулуми које Срби трпе од њих на свом рођеном огњишту.

Код ових речи, кад је председник говорио, објашњавајући циљ збора, Марко се преобрази. Очи му синуше страшним жаром, уздрхта цело тело, песнице се, готове за бој, почеше стезати, а зуби шкргућу.

— Једва једном нађох праве Србе које сам тражио. Ови су мене звали!... помисли Марко весео, и уживаше како ће их обрадовати кад им се јави. Вртио се на столици од нестрпљења, да се у мало није сва изломила. Али не хте одмах, чекао је најзгоднији тренутак.

— Има реч Марко Марковић!... објави председник и лупи у звоно.

Сви се утишаше да чују најбољег говорника.

— Господо и другови! поче овај. Непријатно је за нас, али ме саме прилике, само осећање нагони да почнем свој говор Јакшићевим стиховима:

„Ми Срби несмо, ми људи несмо!...
— — — — — — — — — — —
Та да смо Срби, та дасмо људи,
Та да смо браћа, ох Боже мој!
Та зар би тако с Авале плаве
Гледали једно у огњен час,
Та зар би тако ох браћо драга,
Та зар би тако презрели нас?!“

Настаде тајац. Нико не дисаше. Тишину само за тренутак прекиде шкргут Маркових зуби и шкрипа оне столице на којој је седео, те га многи около погледаше са гњевом и презрењем што квари ту свету, патриотску тишину.

Говорник продужи:

— Јест, другови, страшан прекор великог песника на ово наше меко колено. Изгледа, збиља, као да нисмо ни Срби ни људи! Ми мирно гледамо како пада сваког дана по неколико српских жртава од крвавог ханџара арнаутског, гледамо како се пале српске куће у престоници Душановој, како се бешчасте српске кћери и народ трпи муке највеће ту, у крајевима, где беше стара српска слава и господство. Да, браћо, из тих крајева, па и из Прилипа, постојбине нашег највећег јунака Краљевића, чујете ропске уздахе и звек ланца, кога бедни потомак Марков још вуче; а Косово тужно још се и сад сваким даном залива српском крвљу, још чека освету, још жедни за крвљу непријатељском, коју тражи праведна крв Лазарева и Обилићева. И ми, и данас, над тим тужним разбојиштем, над тим светим гробљем наших див-витезова, над тим попришћем славе бесмртнога Обилића, можемо јекнути уз онај тужни јек гусала, што га народ пропрати песмом, у којој наш велики јунак Краљевић, као представник туге народне, пролива сузе од очију и говори:

Давор, здраво, ти Косово равно,
Што ли си ми дочекало тужно!...

Марку се код тих речи скотрљаше сузе као ораси, али се не хте јављати.

Чекао је шта ће се даље урадити. А у души ну дође тако мило да је заборавио и опростио све муке што их до сад поднесе. Би за овакав тренутак дао и своју русу главу са рамена. Беше чак готов поћи на Косово, па ма опет допао робије.

— За срце уједају ове речи сваког Србина, ту с Марком плаче цео народ наш: али, сем тих племенитих суза великог витеза нашег, треба нама још и мишица Краљевића и Обилића!... продужује све ватреније говорник.

Марко крвав до очију, страшна погледа, ђипи, и са стегнутим песницама, дигнутим више главе, јурну говорнику као разјарени лав. Многе обали и погази ногама, те наста кукњава. Председник и секретари покрише лице рукама и у страху се забише под сто, одушевљени Срби позаглављиваше врата са страшном, очајном дреком:

— Пооомоооћ!

Говорник пребледео, клецају му ноге, дрхће као у грозници, поглед се укочио, усне модре; упиње се да прогута пљувачку, те пружа вратом и пожмурује. Марко стиже до њега и замлатара рукама више његове главе, а викну страховитим гласом:

— Ево Марка, не бојте се, браћо!

Говорника обли зној, дође у лицу као чивит, занија се, и паде као свећа.

Марко стуче натраг, загледа се у овог онесвешћеног бедника, спусти руке и с изразом необична чуђења обазре се око себе. Сад се тек скамени од чуда кад виде како су Срби заглвили врата и прозоре и вичу очајно: „Помоћ! Полиција... Зликовац!““

Послије онако лијепе перспективе са пољем Косовом у позадини и са мутном ријеком Марицом — Марко разочаран сједи у празној дворани а „с поља вире многе родољубиве главе кроз отворена врата и прозоре“.

Лагано се почеше прикупљати пипајући се по напуклим тјеменима, почеше објашњавања, представљања и оваки дијалози.

„— Досади ми ваша кукњава и непосредно зивкање! Претурах се у гробу, претурах више од пет векова, па баш се не могаше више трпети.

— Ама, то песме певају, брате слатки! То се само тако пева. Ти не знаш за поетику!

— Лепо, молим те, пева се, али тако сте и говорили; ето, ти сад баш тако исто говораше!

— Немој бити простодушан, молим те, брате; није то све тако као што се говори. То се тако говори, да је стил лепши китњастији! Види се да ни реторику не знаш. Старински си ти човек, брате слатки, па не знаш многе ствари! Наука је, драги мој, далеко дотерала. Говорим, разуме се; али ти треба да знаш да, по правилима реторике, говорник треба да има леп, китњаст стил, да уме да одушеви слушаоце, да помене и крв и нож и ханџар и ропске ланце и борбу! Све је то само лепоте стила ради, а нико не мисли озбиљно, као то ти, да треба одмах засукати рукаве, па деде, удри се истински. Тако исто и у песми се баци фраза: „Устани Марко...“ и т. д., али то је лепоте ради... Не разумеш, брате, глупо си урадио, види се да си прост човек, старог кова! Примаш још речи у буквалном значењу, а не знаш да литерарни стил настаје тек појавом тропа и фигура!“

Поред оваког теоретисања Марку слаба вајда. Нема оружја нема вина. Понестало блага.

„— Кад бисте имали добре жиранте, па да некако узмете новаца на меницу! — рећи ће говорник.

Марко не разумеде.

— Имате ли добрих пријатеља овде у месту?

— Немам овде никога до Бога,
Нема мени побратима мога,
Побратима Обилић Милоша,
Побратима Топлице Милана,
Побратима...

Хтеде Марко још рећати, али га овај говорник прекиде:

— Доста би била двојица; не треба више!

— Него, мислим се нешто... поче председник замишљено, важно, и застаде трљајући чело руком, а после краћег ћутања обрати се Марку с питањем.

— Јеси ли писмен?... Умеш ли читати и писати?

— Умем и читати и писати, вели Марко.

— Мислим се нешто, како би било да некако поднесеш молбу за неку службицу? Могао би негде молити да те поставе за практиканта.

Једва се Марко објасни с њима шта је то практикант, и на крају крајева при-

стаде, јер му рекоше да ће на годину имати по шесет седамдесет дуката, а он јунак не имађаше паре ни динара.

Написаше му молбу, дадоше му пола динара за марку и пола динара да се њему нађе у невољи, ако би му што било до невоље, и упише га у министарство полиције да преда молбу".

И Марко се поче заједно са ћатама, поповским удовицама и ислуженим жандарима шеткати, пљуцкати и гурати се пред министарским вратима с молбом у руци, чекајући да изиђе пред министра и да моли за мало државне службице, — колико тек да се храни хљебом, наравно бијелим.

„Маркова молба задала је министру велике муке.

— О брате, шта да радим с овим човеком? Поштујемо га, рецимо; све, све, али није требало да долази. Није човек за ово време.

Најпосле му да, имајући у виду његов велики глас и раније заслуге, за практиканта у једном забаченом срезу у унутрашњости.

И тако Марко обуче одело, припаса оружје, опреми Шарца, напуни тулумину вином, обеси је о ункаш, узјаши Шарца, прекрсти се и пође на дужност, друмом куда му рекоше. Многи су га саветовали да иде железницом, али он не хте ни за живу главу.

Куд год Марко скита све пита за тај срез и казује име среског начелника.

После дан и по хода стиже. Уђе у авлију среске канцеларије, одјаши, привеза Шарца за један дуд, скиде тулумину и седе под оружјем да у хладу пије вино.

Пандури, практиканти, писари извирују кроз прозоре с чуђењем; а свет далеко обилази јунака.

Долази капетан, коме је јављено да Марко долази у његов срез

— Помози Бог! — рече.

— Бог помог'о, незнани јуначе! одговори Марко. Чим се он докопа оружја, коња и вина, заборави све муке и одмах се поче по старински понашати и говорити стихом.

— Јеси ли ти нови практикант?

Марко се каза, а за тим капетан рече:

— Е па не можеш ти бити у канцеларији с тим тулумом и оружјем.

— Овакав је адет у Србаља,
Прек' оружја мрко пију вино,
Под оружјем и санак бораве!

Капетан му стаде објашњавати, да мора скинути оружје ако мисли остати у служби и примати плату.

Виде Марко да му нема друге, јер шта ће човек, мора живети, а блага му понестало; али се досети те запита:

— Има ли нека служба где се носи оружје, да бих ја могао у њој бити?

— Има пандурска служба.

— Шта ради пандур?

— Па прати чиновнике на путу с оружјем, ако би их ко напао, да их брани; пази на ред, пази да ко не нанесе коме штете, и такве ствари, рече капетан.

— Е, тако! То је лепа служба!... одушеви се Марко.

И тако Марко постане пандур. Ово је опет утицај околине, утицај врлих потомака са врелом крвљу и одушевљењем да послуже својој отаџбини. Али Марко ни у овој служби не могаше бити тако прилагодан и ваљан ни изблиза какав би могао бити и најгори његов потомак, а камо ли други, бољи.

Идући са капетаном по срезу виде Марко многу невољу, а кад му се учини једног дана, да ни његов капетан не ради баш право, удари га длаком, те му избије три зуба.

Због тога Марка ухвате после дугог, бојног окршаја и спроведу у лудницу на преглед.

Тај удар Марко не могаше поднети и пресвисне потпуно разочаран и намучен".

За овим долази звјездица. Послије звјездице јавља се Марко пред Богом.

„— И Суља (Циганин) би данас међу Србима био најгори пандур! Сви су га у томе претекли! вели Марко и заплака се.

Бог уздахну тешко и слеже раменима".

*

Има књига о којима влада нарочито неко лијепо мишљење у литератури, али које се ријетко читају. Оне се само са дужним поштовањем хвале. А има књига, за које је штампа или хладна или их приказује као дјела секундерне вриједности. А оне се тако радо читају. Домановићу је ово трећа посебна књига што је пружа читалачкој публици. Кад год би се огласила која књига наших млађих приповједача, уредништва би са препоруком донијела биљешку о њој, а кад би књига већ изашла, листови би, у већини, или ћутали или би пустили каквог књижевног регрута да прави своје прве вјежбе или да полаже испит своје опће спреме. Ту

дабогме страда писац. Преврћу га, гњаве га, голицају, штипају и напошљетку га приказују публици полумртва и немоћна. Узверени читалачки свијет слеже раменима, не схваћа додуше, али најпошље повјерује критичару — и са слашћу чита писца даље.

Кад је *Краљевић Марко по други пут међу Србима* изишао у *Српском Књижевном Гласнику*, листови су га прештампавали у својим ступцима, — публика је, са развученим устима до ушију, читала а уредништва су завидљиво махала главом: што њима није тако што шака пало! А сад кад је књига изишла, сад кад је ваљало писцу захвалити се на толиком уживању, штампа ћути. Можда чак ни они листови који су загушивали своје празне странице прештампавањем *Краљевића Марка*, можда ни они нијесу нашли за вриједно да пропрате ову књигу.

Има који ову књигу и криво схваћају. Многи мисле да се овом причом хтјело једино да ишиба садање друштвено уређење, да је то лисатира модерног садашњег човјека а неки опет обратно да је њоме намјерно карикиран и смијеху приказан легендарни јунак витешког српског доба. И једно и друго схватање погрешно је. Није то једино наперена сатира ни на једно ни на друго. То је сукоб једног појезијом идеалисаног јунака романтичног доба са установама данашње реалне, материалистичке праксе. Старо романтично доба са својим витезовима, својом аристократијом, авантирама и свом својом појезијом претворило се у демократско, утилитарно и практично вријеме. Краљевић Марко, у данашњим околностима, мора изгледати као Дон Кихот а данашње културно, електрично доба, мора изгледати у очима Краљевића Марка смушено и мизерно. То је природно, а писац је то тако и приказао. То су два сукоба са неједнаким оружјем, што ту борбу и чине смијешном. Дошло је доба, када би се имао да поравни Парнас, да се нивелира, макадамизира; а оно мјесто, куд се некад беспослени пјесник пењао да слуша славује, скорим ће да постане гладак друм, жељезничка пруга, гдје ће парни котао да ври и вриједан свијет да путује. Мјесто ружа, наступиће вријеме, пјеваће се купусу који храни сиротињу.[1] Таково вријеме као да је већ ту. Бадава се копрцати са „узвишеним идеалима који непристано лебде пред духовним очима“, кад се свако радо вози на трамвају, пије пиво, једе ајвар и на меканој фотељи, уз регалитас цигару, игра тарок. То су пасије, навике, потребе, ако хоћете, то су оне силне ситнице које испуњују данашњи живот. Још јачи је сукоб у овој Домановићевој, већ по себи, сатири, што је за контраст узео баш Краљевића Марка, који је и у оно доба отскочио својим пустоловинама од осталих својих побратима, који је и онда био еманципован од свију прописа уобичајеног живота, и који је са тих својих особина још више потонцован у народној појезији. А писац га баш и приказује онаког, каквог га је народна машта себи створила. А да би још јачи контраст био, да би ситуације још комичније представио, писац је и савремене неке поступке изнио кроз увеличавајуће стакло. На Марка се диже војска, топови, — генералштаб! А то је баш пишчева вјештина којом је своју сретну мисао умио још боље да оснажи.

Изнио сам читав ток приче уз потпуне цитате. Учинио сам то намјерно: да и читаоцу *Зоре*, који није прочитао приче, дам што више уживања а и да истакнем начин приказивања пишчевог. Већ сама мисао ове приче сретна је. Она је све.

Удешаване ситуације појачале су још саму замисао. А стил и пригодан манир Домановићев потпуним укусом униформише цијелу ствар. Оне сузе, као ораси, онај механџија који је уважен грађанин а који је бивао и народни посланик, Милош Обилић замишљен као адвокат, Шарац како окреће долап и још многи таки зачини!

У појединим ситуацијама је писац заиста шибао данашњу лажну конвенционалност, судска шаблонска уређења, механизам без живота и материјализам који је овладао. Он је то умио потпуно да истакне, обешењачки да намигне кад уштине и при том да ипак развуче човјеку усне на смијех.

Али он је и Марка знао да наслика комичним у оној својој необузданости, у безграничној љубави алкохола и у чудном расположењу да вјеша људе о ункаш.

То је писац учинио сваком по заслузи, — непартаично. Али главна замисао није само овога ради успјела, него ради сукоба оног доба кад се руже цијениле са свога мириса и доба кад се оне цијене са шипака од којих се пекмез прави.

[1] Хајне.

Узгред да напоменем како је из ове красне замисли писац могао створити, мјесто неколико епизода, један роман, који би био у стању да нам изнесе онолико из нашег живота колико су Гогољеве *Мртве Душе* то учиниле у руској литератури. Материјал који је у овој причи може се и сад сматрати само као један одсјек из романа који би тек изишао, а који би био једна од оних занимљивих књига што је свијет са слашћу чита и с апетитом другима прича. *Радоје Домановић* је не само протоколисана и позната фирма у српској лијепој литератури. Радоје Домановић је и симпатија.

Мостар *Јован Прошић.*

—▬—

Песме Дим. Глигорића (Сокољанина). *Биоград, Штампарија Д. Димитријевића 1901.*

Иза пјесама познатих млађих пјесника: Милорада Митровића, Милете Јакшића, † Љуб. Симића, Алексе Шантића и Јована Дучића, најпошље излази и Сокољанинова збирка. И он није нов и он је стари знанац и од неких 5—6 година сретамо га готово по свима књижевним листовима српским. Али, искрено говорећи, њега нијесмо никада могли убројати у праве „наше симпатије". Нема онога, што би нас привукло његовим пјесмама, а томе изгледа да је најважнији узрок доста обична, често и рђава обрада а нарочито оскудица у осјећајима пјесниковим. Он, када хоће да даде какву слику, само описује оно што види и то врло обично описује; не зна, или не може, да је задахне душом својом, да нас освоји њоме, како би нам за дуго остала у памети. Узмимо му пјесму *Сеоска воденица.*

Заспало је цвеће, заспала је трава,
А ја још сам будан, мени се не спава!
Воденица стара, као авет нека,
Клопара и лупа не да сна менека.
Клопара и лупа у густом шумарку,
А одјек се шири у ноћи и мраку...

Има ли ичега лијепога у овим стиховима? Чак и оно што изгледа да је најљепше: *заспало је цвеће заспала је трава* као да није његово, јер нас много потсјећа на оно Ђурино.

„Полегло је цвеће, полегла је трава
Али мене санак давно избегава..."

Па још како је, кад и данас налазимо пјесника, који пјева: *не да сна менека* и како нам изгледа ружна ова ријеч, нарочито у пјесми!

Оваке су готово све Сокољанинове пјесме. Изузимамо само неколико њих. Тих неколико заиста нас задовољавају и сличне су нам пролетним љубичицама међу трњем, чији је мирис мио и пријатан. Ове нас пјесме и нагоне, да Сокољанина ипак осоколимо на даљи рад и да се од њега и бољем надамо.

—▬—

Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius *(1375—1393). Nach den besten Handschriften herausgegeben von Emil Kalužniacki. 8⁰ CXXVIII + 450. Wien 1901.*

Aus der panegyrischen Litteratur der Südslaven. *Von Emil Kalužniacki, Professor an der Universität Czernowitz. 8⁰ 131. Wien 1901.*

Земљиште, на којем су словенски апостоли, св. браћа Ћирил и Методије, развили свој рад и тиме ударили темељ књижевности не само старој словенској, него и књижевностима свију осталих Словена, бијаше Панонија и Моравска. По њиховој се смрти не могаху више њихови ученици тамо станити ради гоњења римскијех епископа у сусједним њемачким крајевима. Кад видјеше ученици св. браће Климентије, Горазд, Ангелар, Наум и Сава, да им није суђено, да у тим истим крајевима, гдје су проповиједали и њихови учитељи, наставе спасоносни рад св. апостола, упутише се према Југу, да тамо посију сјеме оне свете науке, коју им у срца усадише св. браћа.

У колико се с једне стране мора жалити, што су напори св. браће око ширења службе божје на домаћем словенском језику у оним крајевима само за тако кратко вријеме доносили плода, не може се с друге стране прикрити радост, што су њихови ученици баш те крајеве оставили и изабрали наш Југ за ширење свога апостолскога рада. Судбина се панонскијех и моравскијех Словена могла предвидјети. У вјерском су погледу стајали под утицајем римскијех епископа у Аквилеји и Салцбургу и њиховијех мисионара, а ништа мање и под оклопом онога средњевијековног вјерскога фанатизма, кад се спас душе тражио и у томе, да се у крило цркве Христове приведе што више стада, ма којег оно било језика и народа, ма и не разумијевало оно језика, на којем му се тумачи наука страдалника на Гол-

лоти. Да слика буде јаснија ваља дозвати у памет и ону борбу између источне и западне цркве баш у то доба, и споменути, да су се ти Словени налазили управо на пограничној црти и једне и друге сфере. Напредак једне цркве у тим крајевима морао је изазвати завист и гоњење друге. Римској цркви прискочише још у помоћ и за њу повољне политичке прилике, које сасвијем удаљише палонске и и моравске Словене од Истока, те тако изгледаше, да је рад св. словенскијех апостола био само један лијеп сан у ширењу Христове религије источнога обреда.

А био би то и у истини, да наш Југ не бијаше оно земљиште, у коме је та наука могла и корјена ухватити, па и расадник њезин постати. Она се разви најприје у Бугарској а наскоро се рашири по Србији и Русији, а један свијетао зрачак њезин обасја и крајеве католичке Далмације и Хрватске. Балканско Полуострво, настављано чистим словенским племенима, и жељаше управо таквијех проповједника. Грчки су свећеници у ствари доста били успјели око ширења вјере Христове, али требаше ипак неке чаробне снаге, која ће масу словенског племена за се придобити. Та чаробна снага бијаше чиста словенска ријеч, којом су ученици св. браће ширили науку Христову. Одатле потиче она љубав према тој науци, одатле је и оно заносно настојање око ширења писане словенске ријечи, словенске књиге, и то писане азбуком, створеном нарочито за језик словенски.

Од ученика св. браће апостола бијаше најзнаменитији св. Климентије. Он бијаше уједно и најдаровитији књижевни радник послије њихове смрти. Тај је свој књижевни рад развио он у својој домовини, те потпомоган од цара Симеуна, подиже стару бугарску књижевност на тако висок степен, да ми доба његове дјелатности и дјелатности његовијех помагача називамо златнијем вијеком бугарске књижевности. Бугарска бијаше у то доба онај студенац, из којега су црпили животну воду све нације словенског племена, које су исповиједале науку Христову источнога обреда; бијаше онај огањ, из којега су искакале искре по сродним племенима словенским, те будиле и распламњавале просвјету и душевни живот. Рад св. Климентија наставише други књижевници, од којих су најзнаменитији презвитер Константин, егзарх Јован и црноризац Храбар. Сасвијем је природно да они биљеже лагани прелаз опадању бугарске књиге. И друга словенска племена, Руси и Срби, стекоше образованих и просвијећених људи, те почеше подизати сваки своју домаћу књижевност. Било је, наравно, и одвише угледања на грчку и бугарску књижевност, али темељ је ипак био ударен. Почеле су се мијешати у ондашњи књижевни језик особине народне индивидуалности, а то је давало карактеристичне типове појединим гранама словенске старе књижевности. Бугарска се књижевност спуштала до висине, на којој су стајале и млађе њезине сестре, а име јој је звучније било, можемо рећи, једино ради тога, што су јој звонкости давали звуци из прохујале давнине — из Симеунова златног периода.

Рукосад св. словенских апостола ширио би се и цвјетао би на нашем Југу још и даље, да га не згазише копита јарозних османлијских чета. Турска најезда на Балканско Полуострво уништи не само индивидуални политички живот јужнијех Словена, него смрви и напредовање њихове књижевности. Бугари су били на првоме ударцу. Заједно са шумом копаља њиховијех ратника и бранитеља слободе паде им у прах и она зграда, коју су смирени служитељи цркве Христове својијем рукама подизали. Они се разбјежаше по забитнијем мјестима и манастирима, да ондје живом ријечју тјеше и челиче свој народ у његовом тешком стању. На наставак рада св. апостола и њиховијех ученика није нико ни помишљао, а није ни могао помишљати.

Задњи радник на књижевном пољу тога предосманлијског периода бугарске литературе бијаше Јефтимије, патријарх трновски. О његову нам је животу прилично мало познато. Зна се, да је родом био Бугарин, али се не зна ни када се родио, ни гдје. Још је у младијем годинама показивао нарочиту љубав према калуђерском животу, а у зрелијим годинама постаде и сам калуђером у учеником познатога Теодозија. Теодозије управљаше манастиром у Емони крај Црнога Мора по правилима свога славнога учитеља Григорија Синаита, али се мораде касније ради турскијех навала склонити у Бугарску. Ту, у близини Килифарева, у горовитом и врлетном крају Балканових кланаца, основа он нов манастир, а управљање њиме предаде своме ученику Јефтимију, који је био својим прирођеним даром да-

леко надмашио све остале његове ученике. Он је сам био себи направио у близини мален ћелију, бавећи се у њој науком и поучавајући и даље своје ученике. Кад се касније упутио у Цариград, да посјети патријарха Калиста, поведе уз друга своја три ученика и Јефтимија са собом.

Иза смрти свога учитеља не врати се Јефтимије натраг у Бугарску, него оде у Свету Гору, гдје се у једној ћелији манастира Зографа марљиво бављаше науком. Ту би био, можебити, и до своје смрти остао, да га један немио случај не уклони из Свете Горе. Цар Јован Палеолог бијаше год. 1370. у Авињону, гдје је настојао, да посредовањем папиним добије од Запада помоћи против Османлија, који пријећаху расулом његовој и онако слабој и трошњој држави. На повратку своме сврати се и у Свету Гору. Ту повјерова он осваданма и клеветама светогорскијех калуђера, да се у овога смиренога и мучаљивога бугарског црнорисца находи небројено сакривено благо. Замишљенога тога блага нијесу наравно могли наћи, и ако су његову скромну радионицу сву претражили и прекопали. Али невини монах не могаше утећи освети царској, — он би прогнан из Свете Горе на острво Лемнос. Кад га послије кратког времена помиловаше, врати се он преко Цариграда у Бугарску, гдје се у близини Трнова настани у једној пећини, да буде — како Цамблак каже — удаљен „од градске и од сваке друге буке".

Јефтимије бијаше већ тада познат и славан у своме народу ради свога знања и свога образовања. Његова пећина постаде, да тако речемо, научном катедром, камо су долазили сви калуђери, који су тежили за науком. Мало по мало подиже се крај те пећине манастир св. Тројице, који се наскоро на далеко разгласи као центар бугарске образованости. Угледајући се на свога учитеља подигао је Јефтимије ту неку врсту школе, гдје је одгајао подмладак и спремао га за службу бугарској просвјети за каснија тежа времена. И он је сам марљиво радио, састављајући не само своје оригиналне радове, него бавећи се највише поправљањем црквенијех књига. Већ је и само то довољно да увидимо, колико је уважења имао тај скромни радник у своме народу. Али га народ још више одликова. Иза смрти бугарскога патријарха Јоаникија II. изабра га народ год. 1375. поглавицом своје цркве. На тако високу положају развио је Јефтимије још више своју дјелатност. Књига му је и даље остала мила, а влашћу једнога патријарха прогонио је остатке присталица науке Богумилове и друге секте, које су у оно доба ницале по Бугарској.

Дане његове радиности прекиде турска најезда. Падом града Трнова изгуби и он свој високи чин. Сви угледнији људи, који су или дјелом показивали, да љубе своју домовину, или ријечју потицали народ на ту исту љубав, постадоше жртвом јаросног освајача. И Јефтимије се налазио међу тим избраницима, али га мимоиђе казна смрти. Већ је био поведен на стратиште, кад га помиловаше прогонством из Бугарске. Из тога се догађаја распрострла касније у народу легенда, како су џелату обје руке усахнуле, кад је завитлао мачем над главом њихова побожног патријарха. Јефтимије оде у Македонију, а с њиме нестаде и самосталности бугарске цркве — цариградски патријарси управљаху од сада њоме.

У Македонији провођаше Јефтимије усамљено, али у непрестаноме раду, задње дане свога живота. Ни окрутна десница освајачева није била у стању да га спријечи, да узме у руке знак часнога крста, да залази у народ, челичећи га у прадједовској вјери, и да обраћа оне, који су од страха кренули кривом стазом. Такога службеника цркве Христове поштовао је народ веома. Глигорије Цамблак вели, да се његово име проносило по градовима и селима, по улицама и трговима, по кућама и црквама, као да је било име којег светитеља. А бдињски епископ Јоазаф вели, да је у његово доба било много њих, који би рађе чули, „да се сунце угасило, него да је умукао језик Јефтимијев". Али природни су закони управо обратно захтијевали. Његову пађеничком животу, пуну сиромаштва, биједе и невоље, учини смрт крај. Није нам позната ни година његове смрти, али биће да је умро свакако прије год. 1419.

Књижевна се радња патријарха Јефтимија даде подијелити на три скупине. Он је писао оригиналне саставке, преводио је религиозне ствари из грчког језика и поправљао је словенске књиге, обраћајући пажњу не само на пријевод и језик, него и на сам правопис. Сва његова дјела нијесу нам сачувана, а његов рад на поправљању словенских црквених књига не

познајемо скоро никако. Али колико се могло кроз дуго вријеме од његове смрти до данас сачувати, то је изнио у цјелокупном издању на свијет проф. Калужњацки у оној својој првој књизи, којој смо натпис горе исписали. Издање је критичко, рађено по најбољим рукописима, до којих је писац могао доћи и којих он набраја ништа мање него 87. (стр. C—CXX.) Из толикијех је рукописа он изабрао оне, који су најбољи. И ако је и прије било штампано по које дјело Јефтимијево, проф. га Калужњацки ипак није изоставио у своме зборнику, јер је опазио, да су многи Јефтимијеви штампани саставци били пуни погрјешака не само стварних, него нарочито правописних. У овом су зборнику штампана ова Јефтимијева дјела: а) оригинални радови: Живот Јована Рилскога (5—26), Живот Илариона, епископа могленскога (27—58). Живот св. Петке (59—77), Живот св. Филотеје (78—99); Говор у похвалу цару Константину и царици Јелени (103—146), Говор у похвалу великој мученици Недјељи (147—169), Говор у похвалу св. Михаилу (170—180), Говор у похвалу св. Јовану, епископу поливотском (181—202); Прво писмо Никодиму, калуђеру у Тисмени (205—220), Друго писмо истоме калуђеру (фрагменат) (221—224), Писмо калуђеру Кипријану, каснијем митрополиту руском (225—239), Писмо Антиму, митрополиту угровлашком (240—251) и Служба св. царици Теофани (255—277). б) пријеводи: Поука, како ће се ваљано обавити служба св. Јована Златоуста (283—306), Служба св. апостола Јакова (307—334), Молитве против заразних болести (335—340), Молитва, када се завладичи нов владика или митрополит (341—343), Молитва благодарности и скрушеног мољења (344—345), Молитва кад започне нов индикат (346—350), Молитва за кишу (351—352), и Молитва за цара (353—354). Даље су штампани и ови радови, и ако се за њих не зна тачно, да ли су из Јефтимијева пера: Служба св. Јована Златоуста (357—373), Служба Василија Великога (374—389) и Служба пређеосвећена (390—402), Осим тога додата су на крају и два прилога. Први (405—431) говори о преносу моћију св. Јована Рилскога из Трнова у манастир Рило, а писао га је Владислав Граматик; други (432—436) говори о преносу моћију св. Петке из Трнова у Бдин, а одатле у Србију, а писао га је Григорије Цамблак. Оба су прилога штампана ради тога, јер они попуњавају радове патријарха Јефтимија.

У другој су књизи проф. Калужњацкога штампана два похвална говора са тачнијем коментарима. Једно је говор у похвалу патријарху Јефтимију од Григорија Цамблака, а друго говор у похвалу св. Филотеји од Јоазафа, епископа бдињскога. Текстови се налазе на стр. 28—60. и на стр. 97—115. Књига је ова допуна првој књизи проф. Калужњацкога.

Проф. је Калужњацки ставио пред увод свога дјела ријечи проф. Јагића: „Потпуно издање свију дјела Јефтимијевих по најстаријим рукописима сматрам ја часном дужношћу данашње бугарске књижевности". Проф. Калужњацки, и ако није Бугарин, узео је на се ту часну дужност. С богатим научним материјалом и научничком спремом обрадио је он тему свога рада. Његов ће рад обрадовати свакога љубитеља словенске филологије, коју је он са ова своја два дјела знатно обогатио.

Мостар *Стјепан Жакула.*

Из Историје Црне Горе, двије расправе, Цетињски владика Висарион (1685-1692), Бадње вече и Истрага Потурица у Црној Гори (1709). *По архивскијем подацима написао Јов. Н. Томић. У Земуну, штампарија Јована Пуља. 1901. 8⁰, 58 стр. Цијена један динар.*

Од млађијех радника, који се баве научнијем испитивањем наше народне прошлости, Томић неоспорно долази међу најјаче. Кад то кажемо не мислимо на оно, што ће Томић доцније урадити (што обећава, како се то код нас обично говори), већ овдје имамо на уму оно, што је он досада урадио

Са малим изузецима готово је сав Томићев рад управљен на историју Црне Горе и то на XV., XVI. и XVII. вијек. Од новијих и важнијих радова његовијех да поменемо велику расправу *Црнојевићи и Црна Гора од 1479-1528. год.* (штампана у *Гласу* Срп. Краљ. Акад. LVIII, LX и LXII). *Пошљедње двије године живота и рада Баја Николића, Пивљанина* 1901. и т. д. Но Томић се особито заинтересовао историјом Црне Горе од како је г. Руварац објавио своју *Монтенегрину*, гдје је покушао да критички претресе поједине догађаје из историје Црне Горе. Том приликом Руварац је, по своме обичају, отишао тако далеко да је порицао и само Бадње

Вече и Истрагу Потурица за вријеме владике Данила.

Да одбрани увријеђени понос народни јавља се сад г. Томановић са сасвијем супротнијем гледиштем, замјерајући Руварцу да он као с планом руши народне идеале. Између двију зараћених страна, Руварца и Томановића, јавља се сада као судија Томић са својом темељном расправом: *Одломци из историје Црне Горе од 1528-1709. год.* Пошто ова расправа још чека на штампање код Срп. Краљ. Акад. Томић је свакако добро учинио, што је из тијех одломака одштампао ове двије расправе. Он читаоце убјеђује не дијалектиком, која долази обично тамо гдје нема доказа, већ неоспорнијем подацима млетачке архиве, који су зараћенијем странама били махом непознати. Ону пак познату своју озбиљност и скромност, унио је Томић неосјетно и у своје књижевне радове.

Послије овијех напомена да видимо до којих је резултата дошао Томић у својим расправама? У расправи о Цетињском владици Висариону, Руварац је тврдио заједно с Ровинским, да је владика Висарион умр'о природном смрћу, није био отрован од Млечића. Томановић је бранио народну традицију о тровању владике Висариона, што је пок. Дучић увео и у историју.

На основу многијех података које о томе питању даје млетачки зборник *Il Montenegro*, као и осталијех који се могу наћи у млетачком архиву, Томић је потврдио и боље објаснио мишљење Руварца о томе питању. „Колико је год докумената у зборнику *Il Montenegro*, у којима се говори о владици Висариону, *ни у једноме од њих не вели се да је био рђаво расположен према Млечићима*".

Ако би се узело, вели Томић, да су владику Висариона Млечићи отровали, онда о томе тровању мора бити трага у млетачкијем хартијама, било у депешама провидура, било у одлукама вијећа десеторице и његовијех Инквизитора, који су допуштали употребу отрова против политичкијех противника. Дуго трагање Томићево, да дође до тијех доказа претресањем хартија инквизиторских, остало је у свему безуспјешно. Значи, дакле, да владику Висариона нијесу Млечићи отровали, већ је умр'о природном смрћу 1692., како се мисли од сушице.

Док се Томић у првој својој расправи слаже с Руварцем и обара разлоге Томановићеве, дотле у другој расправи видимо сасвијем обрнути случај. Овдје Томић устаје противу мишљења архимандрита Руварца, који је у Montenegrina-ма покушао да оспори догађај Бадње Вечери и Истраге Потурица, у чију се истинитост до сад није сумњало. Архимандрит Руварац неће да вјерује у истинитост тога догађаја нарочито с тога, што о томе догађају не говори ништа ни рођени синовац владике Данила, митрополит Василије, у својој Историји о Црној Гори (Москва 1754). Обузет сумњом у истинитост тога догађаја Руварац неће да зна ни за онај запис на црквеној књизи цетињској, који је објавио Мусилин у *Гласнику* XVII.

Томић, дакле, тврди да је било истраге и он за сада износи више и јачијех доказа који су за њу него ли против ње. Он полази од народног предања томе догађају, и каже, да овдје треба народном предању поклонити више пажње, јер оно има у овој прилици локалан карактер. На народно предање о овоме догађају треба обратити пажњу још и стога, што се смисао народног предања подудара са оним у запису на оној књизи, који, и ако није од владике Данила, ипак не мора бити лажан. А најважнији Руварчев разлог Томић згодно потире тиме, што је утврдио да је митрополит Василије својом Историјом смјерао *да задобије милост и заштиту Русије*, па је прешао ћутке преко свијех догађаја све до 1711. год., када су започели ближи односи између Црне Горе и Русије и њихова заједничка акција против Турака. Да Руварац погрјешно тврди кад пише: да митрополит Василије не помиње невољу свога стрица ни Истрагу Потурица с тога, што тога у опште није ни било, доказао му је Томић врло лијепо баш једнијем писмом самога митрополита Василија из год. 1755., које се сачувало у талијанском пријеводу, и у коме има и ово мјесто: *„Владика (Данило) је био човјек султанов, докле га на вјеру не домами Демир-паша и хтједе на колац набити. Због тога би рат а за тим се среди мир*". Овога Демир-пашу (скадарског) сви извори, усмени и писмени, цртају као човјека отмичара и разбојника; кад се још к томе дода, да је подмићивањем добио пашалук, онда нема сумње да је такав човјек могао уцјењивати и владику Данила. А кад факат о хватању и уцјени владике Данила доиста постоји, онда не треба сумњати ни у истрагу потурица.

Сваки узрок мора имати и своју пошљедицу.

Због тога што је Демир-паша пашовао у Скадру 1708. и 1709., Томић држи да се Истрага Потурица догодила о Божићу 1709., а не 1702. како мисли Ровински или 1707. како се тврди у ономе запису.

То је главни смисао овијех расправа, које најтоплије препоручујемо свакоме пријатељу који жели да се што боље упозна с нашом народном прошлошћу. А Томићу смо врло захвални што је спријечио архимандриту Руварцу, да ишчупа још један важан лист из наше историје, и да нам остави *Горски Вијенац* без историјске основе.

Биоград *Мих. Ј. Ђорђевић.*

ПОЗОРИШТЕ

* Међу разнобојним и изблиједјелим плакатима на мостарским ћошковима провирују на узаној бијелој траци и сад још исписане ријечи: „*Долази Чича Илија Станојевић*“. На српску публику, — која је потпуно индиферентна према бучним рекламама разних фацираних позоришних директора, — ова вијест бјеше снажно утјецала. Позната сијела са дилетантским представама створила су у Мостару извјесно расположење публике према позорници, пробудила су интересовање за позоришну умјетност. А српско позоришно друштво Д. А. Гинића, опраштајући се са Мостаром, указује својим посјетиоцима једно угодно умјетничко уживање — даје четири биране представе са гостовањем познатог српског умјетника и члана Српског Краљевског Позоришта у Биограду — Чиче Илије Станојевића.

Ко се и најмање интересује и симпатише са позоришном умјетношћу знао је за име и глас умјетника, који је створио толико класичних типова у репертоару српске позорнице и који је креирао позната два јединствена специјалитета: *Кир Јању* и *Калчу*.

Кир Јању је играо прво вече и на јуриш освојио симпатије мостарске публике, која, није знала на коме мјесту више да му се диви, иза кога чина више да га изазива својим бурним аплаузом. Овако је играње не, можда, само одлично, оно је умјетничко. Познати позоришни критичар *Српског Књижевнога Гласника* госп. Драгомир Јанковић, овако писаше о њему: „На овој творевини Илије Станојевића опажа се, истина, да није онолико до свих детаља изведена колико би заслуживала, али поред свега тога она спада у *најизрађеније* улоге у народноме репертоару српског позоришта, и на тај је начин, без икакве сумње, једна од оно мало правих тековина свеколике наше глумачке умјетности.... Тим будућим (глумцима) ја желим, да својим сувременицима прибаве толико уживања колико нама данас наш Илија Станојевић...“ Ми можемо ријечи госп. Јанковића само потврдити, напоменувши узгред, да је нама, у Мостару, изгледало да је и у детаљима био јак и да је улогу израдио боље него ли је, — поред све своје врсноће, — заслуживала....

Хлестаков, у Гогољеву *Ревизору*, кога је Чича друге вечери играо, није његов специјалитет. Али, баш због тога, више нас је изненадио. Улогу, у којој су многи, и већи, глумци крхали вратове и својим претјеривањем од типа једнога лакомисленог племића-чиновника руског правили карикатуру, Г. Станојевић је промишљено савладао. И, макар га оцјењивали са најстрожијега становишта, морамо рећи, да нас је задовољио, *потпуно* задовољио. У другоме чину, нарочито, кад оно као полупијан излази, био је ванредан...

Али и Кир Јању и Хластакова и Валенштајна, бацио је у засјенак Калча, прослављени Калча, кога је Сремац обесмртио у својој, свуда омиљеној, *Ивковој Слави*. Држимо, да од Чичинога Калче, српска позорница нема израђенијега типа, израђена са сваке стране до најмањих ситница. Чича је, те вечери, просто очарао Мостарце, заманђијао их, како би жене рекле, од почетка, па све до краја, гдје, како Јанковић вели: „Калча остаје сам. Он не игра (у колу). Диже се са јастука на земљи, лагано, још га држи пиће, или мамурлук, пребацује капут, поводи се да нађе пут и, пола задовољан што се свршило, пола завидљив што се тако свршило, са једном тугом, дертом и искреношћу промрмља: Е узе женче, жена кисела! У томе одласку Илије Станојевића има нешто епско, нешто као епилог, као нравоучење цијелог тог цум-

буса". Чичин се Калча у Мостару не ће за дуго заборавити! Он је успио, да, за неколико часова пренесе наше старије Мостарце у оно, „старо сретно доба" отрагу двадесет, двадесет и пет година, кад'но је Мостар био препун *јургуна* сличних Калчи, јургуна, који су волили оваке славе, овакав живот, пун поезије, волили испијати ракију, тамбурајући и ашикујући са цурама иза каната и који су до своје дубоке старости, остајали вјечно млади... О, колико ли би многи дали, кад би се Чича још једанпут навратио кроз Мостар и, прије него што оду под земљу, да их још једанпут потсјети на њихову младост!

Исте вечери публика се и опраштала са својим гостом. Иза свакога чина он је бурно изазиван, а Српкиње Мостарке, посипале су га, у бесцвјетне дане, сваковрсним цвијећем. Уједно су му и поклони предавани и то овим редом: г-ђа Аника, кћи народнога вође госп. Војислава Шоле, предала је поклон од мостарских Српкиња, госп. Алекса Шантић, пјесник наш, од српске омладине, госп. Атанасије Шола, уредник *Зоре* од свога уредништва, госп. Јовановић, глумац, од чланова Гинићеве позоришне дружине, гђа Јовановићка, глумица, од чланица Гинићеве дружине и госп. Гинић, управитељ, од српских књижевника мостарских и свој вијенац. При предавању поклона, многобројна публика урнебесно је поздрављала Чичу. Тиме је дала одушке својој љубави према њему. У Чичиним очима опазили смо тада сузе. Он је опет тиме дао одушке својој захвалности према њој.

Српска

* „Стари Дубровчани стекоше дугијем тијеком времена драгоцјено искуство, из кога су црпили сјајне плодове, пресудне за будућност нашега народа. Њихови нашљедници, прекаљени разликама згода̂, додали су искуству искуство. На темељу те стечевине одлучило се је покретање у Дубровнику листа за науку и књижевност. По закључку састанка, у коме се измијенише мисли о програму, лист ће се звати *Срђ*. На поданку овога брда одњивио се и цвао је Дубровник за тисућу година своје славне историје. Дубровник, који је за тамне балканске ноћи чувао жижак српске просвјете прекаљене латинскијем хуманизмом; и који се као независна држава и као књижевна република своје врсте, није никада одрекао заједнице са српскијем залеђем на Балканима — како то утврђују и политички и књижевни споменици његовијех архива — заступао је у вијеку већ минулому, и онако расцарен и обезглављен, правац умјерености и широкога хуманизма у препороду српске књиге. *Забавник Штионице Дубровачке*, у коме бирани умови с ове стране Неретве заступаху знатну епоху наше књижевности, па позниј *Словинац*, двије су лијепе странице Дубровачкога умнога живота, које се неће отети од њега. Надахнут овијем угледима, *Срђ* ће настојати да изнесе свијету на видик плодове српске књиге поглавито приморске, која за овијех деценија жестоке политичке борбе није у опће имала ни времена, а ни пригоде да изнесе своје радове на божје видјело. Наш ће *Срђ* настојати да одговори овоме позиву и овој потреби. По њему има да се на научном и књижевном пољу поновно зачује глас Дубровника, а с њим и приморска Српства. Његове су странице отворене свима Дубровчанима, свима Србима, па и брацкијем племенима на југу, а не тражи друго него једну мисао водиљу, којом су његови оснивачи задахнути: Мисао српскога књижевнога јединства на основи здравога развитка народнијех сила, које је наш бесмртни Вук на видик изнио и објавио. А томе развитку не ће сметати, него ће га дапаче попунити и ојачати, гајење онога хуманизма, о коме је велики француски мислилац рекао, да „налик на огњени ступ, који вођаше Мојсију, прати човјека на земаљскоме путу, гријући га својим пламеном, обасјавајући га својим зракама". Овај дубровачки гласник, трећи у новије вријеме, китиће се и једнијем и другијем писмом, којим Срби пишу, и ако је увјерен да је азбука словенскога апостола Ћирила једино писмо народно, а ово му је народно обиљежје признавала и дубровачка држава, дописујући ћириловскијем писменима са сусједнијем једнокрвнијем владарима. Али, како Људевит Гај пјева:

„Двострука азбука
„Лијева, десна рука,
„Мука, ал' наука".

Па како се наш народ на приморју, силом прилика и тијеком времена, приучио на латинску азбуку, двострука ће азбука бити доиста наука, јер ако слова дијеле, дух уједињује и спасава. Без сваке вјерске страсти, *Срђ* ће настојата да све светиње српскога народа једнакијем поштовањем пази. Не заборављајући да је Српство у три вјере раздијељено, држаће се најшире вјерске сношљивости и здрава либерализма. Многи су одлични књижевници обећали *Срђу* сарадништво. Помоћу тијех сила по начелима горе у кратко нацртањем *Срђ* ступа у живот с нове године 1902. с тврдијем увјерењем, да ће успјети именом овога брда, око којега су српске виле, за усудне дуге помрчине Балканскога свијета, водиле складно коло народне просвјете; и нада се да ће много година проносити свој глас по нашијем земљама, гдје једнако траје одјек прегалаштва, књижевне и државне славе града Дубровника. Лист *Срђ* излазиће два пута мјесечно у свескама, од два до три табака свака. Цијена је листу: За Дубровник и Аустро-Угарску на годину круна 12. За иностранство франака 15 у злату. Претплата на *Дубровник* и *Срђ* заједно стаје на годину за Дубровник и Аустро-Угарску кр. 20; за иностранство 28 франака у злату. Рукописе и писма слати Уредништву *Срђа*, а претплату Администрацији *Срђа*. У Дубровнику о Божићу 1901. *Антун Фабрис*, власник и уредник; проф. *Лука Зоре*, главни сарадник." Овај српски лист са својим смишљеним програмом и сарадњом наших опробаних књижевних сила препоручујемо нарочито напомињући родољубиву намјеру овог покрета.

* *Рад*, дионичарско друштво за издавање српских књига и новина у Руми, покренуло је од нове године лист под натписом: *Српска Домаја*, лист за забаву и поуку. Уредник је Др. Славко Милетић. *Српска Домаја* намијењена је српској породици. Задатак је овоме листу, да послужи српској просвјети, уносећи у српски дом здрава и напредна просвјетна начела. *Српска Домаја* радиће у три главна правца: I. *Српска Домаја* пружаће српској породици одабрану и занимљиву забаву. Доносиће разноврсне радове из лијепе књижевности, у првом реду изворне, а уз то добре пријеводе из словенске и стране књижевности. II. *Српска Домаја* радиће на васпитној задаћи српске породице, и доносиће у сваком броју поучне чланке о васпитању подмлатка у напредном и српском духу. III. *Српска Домаја* стараће се о здрављу српских породица. Доносиће чланке из науке о чувању здравља по начелима модерне хигијене. Ван тога ће *Српска Домаја* претресати и друштвена питања, која иду у круг српске породице Цијена је *Српској Домаји* 8 круна на годину, 2 круне на четврт године. Рукописи се шаљу дру Славку Милетићу у Вршац, а претплата администрацији *Српске Домаје* у Нови Сад.

Давно се осјећала потреба једног породичног листа, који би будио свијест народну, који би био забавник српског дома и учитељ његов. *Српска Домаја* ће да попуни ову празнину а имена њених уредника гарантују за патриотски дух који ће да вије кроз ступце листа. Ми нарочито препоручујемо ово подузеће нашим породицама као потребну књигу српске куће.

* „Потпомогнути сарадњом наших најбољих књижевника а у друштву са млађима, покрећемо књижевни лист *Покрет*. Умољавајући Вас овим да нам будете наклоњени, сматрамо за дужност изнијети Вам побуде покретања једног листа у вријеме када се и Вама, без сумње, чини да је наша публика у пуној мјери задовољена књижевним листовима који сад излазе. Али, пажљивијем посматрањем садржине њихове, увјериће се да *Покрету* ипак има мјеста. Јер овај лист неће имати сврху да стане у ред осталих књижевних листова, нити ће тежити да својом садржином допуни њихову садржину, већ ће сам за се створити засебан ред и имати засебну садржину, доносећи радове којима други часописи нијесу отворили своје ступце, што се у осталом, не може од њих ни тражити. *Покрет* ће, у главном, износити радове млађих и најмлађих писаца. Млађи нараштај, који такође умије и хоће да пише, није имао досада листа гдје би штампао своје радове, било што остали листови уступају првјенство старијим и опробанијим књижевницима, било што страхују да ће изгубити добар глас ако у њима нађе мјеста и какво ново перо. Остављајући више својих страна млађима, *Покрет* ће доносити, међу тим радовима, и крјепке врсте исписане опробаним перима и створити на тај начин, лијепу, занимљиву и симпатичну заједницу између писаца с именом који данас представљају литературу и почетника на којима ће она, једнога дана, и остати. Са таквим програмом, наш ће лист бити символ оног добротворног утицаја старијих на млађе, позорница оног што се одиграва свугдје и у свакој књижевности. Он ће бити као нека школа у коју ће улазити млади људи с вољом за рад а излазити писци стали на своју снагу. Његове стране ће бити, редајући се једна за другом пред очима публике, као историја пера које се развија, као документат садашњости. Он ће у своје корице покупити и ту сачувати оне конце из којих ће се једном засновати ткиво литературе једног времена. Надамо се да ћете и ви одобрити и потпомоћи лист с таквим правцем. *Покрет* ће излазити 10., 20. и 30. сваког мјесеца, на два табака. Први број ће изићи 10. јануара, 1902. Цијена је листу: на годину 12, на пола године 6, на 3 мјесеца 3 динара или круне. На сваких десет претплатника скупљачи добивају по један примјерак бесплатно". Овај су проглас потписали: У Биограду, на Св. Николу, 1901. г., *Милан Д. Димовић*, *Мил. Св. Вучковић*, *Милош Ивковић*, *Никола Марјановић*, *Раша Г. Здравковић*, *Светислав А. Петровић*,

Светислав Ст. Предић. Уредништво *Зоре* са највећим повјерењем препоручује ово ново подузеће младога кола, које својим радом улази у литературу да приложи свој дио и које ће као ново одјељење књижевне наше војске да часно врши свој позив.

* Друштво за опште осигурање, *Србија* предало је Српској Краљевској Академији суму од четири хиљаде динара у сребру, да је изда као награду ономе писцу, који буде израдио најбоље дјело *о животу и владавини пок. краља Милана*. Српска Крал. Академија позива овим све оне књижевне раднике, који желе добити ову награду, да изволе своје рукописе послати предсједништву академијину најдаље до 15. јуна 1906 г., како би се на дан 10. августа 1906. године могло објавити коме је награда досуђена.

* Из *Летописа* Матице Српске прештампана је расправа Јов. Н. Томића: *Цртице из историје сењских ускока*. У Новом Саду, штампарија српске књижарнице Браће М. Поповића. 1901. Књига је обиљежена са бројем I. а изиоси 50 страна велике осмине.

* У *Archiv-y für slavische Philologie* изнаша по *Le Gloria cadute dell antichissima ed augustissima famiglia Comnena* М. Решетар, да је Ђиво Франа Гундулића имао надимак Мачића, и да се изгубила једна његова пјесма о паду царске византијске династије Комнена.

* Расправу епископа дра Никодима Милаша: *Римокатоличка пропаганда, њезин почетак и садашње уређење* превео је на бугарски П. Иванов. Пријевод је изишао у Софији.

* Изишла је из штампе нова књига *Чикино дете* приповијетка Тадије П. Костића. Приповијетка је почела излазити у *Градини* али је престанком листа и она прекинута. Књига износи 9 штампаних табака а цијена јој је 1 динар.

* У трговини Јевте М. Павловића и компаније у Биограду може се добити дјело: *Le Royaume de Serbie.* **Etude d' Histoire diplomatique et de Droit international,** написао др. Вој. В. Рашић. У огласу ове књиге вели се да је дјело на париском правном факултету добило највећу оцјену, оно систематски износи цјелокупну нашу политичку историју и брани српске интересе пред страним свијетом. Издање је укусно на великој осмини и износи 47 штампаних табака. Цијена је 20 динара у злату.

* *О Дунаву* зваће се студија из међународног јавног права која ће скоро ући у штампу и која ће изнијети около 20 штампаних табака. Писац је ове студије др. Вој. В. Рашић. За претплатнике је цијена 3 динара.

* Поред *Слободе*, што излази у Сан-Франциску, покренули су Срби још један свој лист у Америци са насловом *Србин*. Лист излази у Питсаургу под уредништвом *Митра Шабана*.

* Проф. *Никола Андрић* читао је у Југославенској Академији Знаности и Умјетности у Загребу своју расправу о старом српском књижевнику *Павлу Саларићу*. Расправа ће изићи у Академијином издању.

Словенска

* Д. и И. Тихомиров издао је књижицу *О животу Д. В. Гоголя и о његовим бесмртним дјелима*. Ова је књига добро дошла управо сада, кад се читава Русија спрема да учини педесетогодишњи помен од смрти великога писца. Осим тога она је дјело познатијега књижевника, те јој у вриједност ни сумњати не треба.

* Руски пјесник, критичар, новинар и педагог Петар Исаијевић Вајнберг, славио је 15. децембра педесетогодишњицу свога књижевнога рада. У првим данима своје младости он се посветио литератури. У првом периоду свога књижевнога рада, око 20 година, он је радио као новинар, штампајући преведене и оригиналне пјесме, критике, рецензије. Затим при крају 60-тих година почиње педагошка дјелатност. Као преводилац и познавалац европске литературе он заузима једно од највиднијих мјеста у руској књижевности. Књижевник је још познат као изврстан преводилац Гетеа, Шилера и Хајнеа на руски језик а осим тога писао је и сам пјесме и био професор историје њемачке књижевности. Његова се предавања одликују великим познавањем ствари.

Исправка: У Његошевој свесци а у чланку: *О „Лучи микрокозма“* поткрало се неколико штампарских грјешака које кваре смисао. Тако на стр. 354 ред 5 мјесто *подавити* треба *подавати*; у 16 реду мјесто *прошлост* треба *пропаст*; у реду 28 мјесто: *Он је то изрекао и натписом одмах у првој строфи* треба *и натписом и одмах у првој строфи* а у 31 реду мјесто *микрокозма* треба *макрокозма*.

САДРЖАЈ: Душан Јакшић: *Архимандрит Јован Рајић*. — **Пјесништво:** Алекса Шантић: *О, куда стремиш моја жељо лака*. — **Приповијетке:** Свет. Ђоровић: *Заборављена кућа*. — В. М. Гаршин: *Четир дана*, превео Веља Миросављевић. — **Чланци:** М. О: *Деспотова унука, посљедња краљица босанска*. — Др. Јован Скерлић: *Поглед на политичку и социјалну француску поезију од 1830 до 1848*. — Светислав Стефановић: *На раскрсници*. — Милан Ђуковић: *Неколико ријечи о свеопћем свјетском језику*. — Р. И. Сементковски: *Ријечи двије о млађим писцима*, превео Х. Х. — Д. В. Григоровичъ: *Тургењев*, превела Вукосава Ђуковић. — **Оцјене и прикази:** *Краљевић Марко по други пут међу Србима*, од Радоја М. Домановића, приказује Јован Протић. — *Пјесме Дим. Глигорића (Сокољанина)*. — *Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius* и *Aus der panegyrischen Litteratur der Südslaven* von Emil Kalužniacki, приказује Стеван Жакула. — *Из историје Црне Горе, двије расправе, Цетињски Владика Висарион (1685—1692), Вадње вече и Истрага Потурица у Црној Гори*, од Јов. Н. Томића, приказао Михајло Ј. Ђорђевић. — **Позориште.** — **Хроника:** *Српска. Словенска.*

Претплату Зоре прима њена Администрација, затим Издавачка Књижарница Пахера и Кисића у Мостару, и сви њени повјереници. — Рукописи шаљу се Уредништву. — Појединa свеска стаје 80 хелера. — Прима трговачке и друге огласе, рачунајући од петит-редка у једном ступцу и то: за једно оглашавање по 12 хелера, за три оглашавања по 8 хелера, а за више од три пута, као и за огласе на читавој страни, знатно јефтиније. За сваки пут оглашавања урачунава се 60 хелера биљеговине.

ШТАМПА СЕ У ШТАМПАРСКО-УМЈЕТНИЧКОМ ЗАВОДУ ИЗДАВАЧКЕ КЊИЖАРНИЦЕ ПАХЕРА И КИСИЋА У МОСТАРУ. 1901.

УНИВЕРЗ. БИБЛИОТЕКА „СВЕТОЗАР МАРКОВИЋ“ БЕОГРАД

РП I/117

ЗОРА
Лист
за забаву, поуку
и
књижевност
Течај VI.

„ОВЕТОВАР МАРКОВИЋ"
БЕОГРАД

УНИВ. БИБЛИОТЕКА
К И. Бр. 23175

САДРЖАЈ

— 1901 —

Уредио: АТАНАСИЈЕ ШОЛА

Сарадници:

Др. Миленко Веснић, Љубо Н. Влачић, Миленко Вукићевић, Лука Грђић-Бјелокосић, Надежда Гавриловић, Д. Ј. Димитријевић, Јелена Јов. Димитријевић, Лазар Димитријевић, Др. Ђуро Димовић, Јован Дучић, Осман А. Ђикић, Михајло Ј. Ђорђевић, Стево Жакула, Данило А. Живаљевић, Милош Ивковић, Душан Јакшић, Змај Јован Јовановић, Јован П. Јовановић, Слободан Јовановић, Авдо Хасанбегов Карабеговић, Јован Максимовић, Симо Матавуљ, Никола Ст. Матијевић, Ђорђе Миловановић, Вељa Миросављевић, Делфа И. Мусићева, Др. Љубомир Недић, Др. Ђока Ненадовић, Др. Божа С. Николајевић, Боривој Поповић, Павле Поповић, Јован Протић, Др. Ј. Скерлић, Никола Симић, Стеван Сремац, Светислав Стефановић, Пера С. Талетов, Др. Лазар Томановић, Марко Цар, Милош П. Ћирковић, Светозар Ћоровић, Вукосава Иванишевић-Ћуковић, Милан Ћуковић, Ђорђе А. Чокорило, Алекса Шантић, Др. Милан Шевић, Атанасије Шола.

Уводни чланци

	Страна
Др. Миленко Веснић: Један пропали приједлог	45
Данило А. Живаљевић: Наши политички листови	85
Душан Јакшић: Архимандрит Јован Рајић	373
Др. Љубомир Недић: Српска Преводна Књижевност	1
Јован Протић: Шта да читамо?	277
Марко Цар: Како да прославимо 19. октобар?	157
У пјесников вијенац	341
Уредништво: Знаменити Срби XIX-ог вијека	197

Пјесме

Д. Ј. Димитријевић: Из „Оливере“	49
Јелена Јов. Димитријевић: С Босфора	4
Мртва љубав	281
Лазар Димитријевић: Дервиша	88
Ферида	247
Јован Дучић: Драма	159
Змајова: Божја Порука	200
Осман А. Ђикић: У Домовини	246
Авдо Хасанбегов Карабеговић: Из посмрчади:	
* * *	48
Плачи моја душо, плачи	48
Срце моје, шта ми радиш сад?	49
Ко пупољак	159
Ја те сањам	159
Већ протјече	160
Кад јесењи вјетри	160
Др. Божа С. Николајевић: Нови век	89
Светислав Стефановић: Пред једном сликом	88
Облаку	89
Његошу, о педесетогодишњици његове смрти	345
Алекса Шантић: О путниче	200
Било једно момче Црногорче	343
О куда стремиш моја жељо лака?	376

Приповијетке

Оригиналне

Бранковински: Берешева Маришка	90
Ђуро Ј. Димовић: Преко Фурке	10
Нојеви синови	286
Симо Матавуљ: Пилипенда	160
Милан Прибићевић: На путу у јутро	163
Јован Протић: Љубав и цифре	95
Стеван Сремац: Чича Јордан	5, 51, 201, 237

Страна

Ђорђе А. Чокорило: Крај Кошеве . . 281
Милош П. Ћирковић: Троје 205
Свет Ћоровић: Писмо 101
Заборављена кућа 377

Преведене

Ivan Cankar: Мртви неће, (превео Милош Ивковић) 210
Путовање Николе Никића, (превео Милош Ивковић) 293
В. М. Гаршин: Четири дана, (превео Вељa Миросављевић) 382
G. Guillomot: Цвјетно море, (превела Делфа И. Мусићева) 110
Matilde Serao: Мртви Христос, (превео Љубо Нер. Влачић) 248
Joan Slavici: Скромон, (превео Ник. Сп. Матијевић) 166
Olga Wolbrück: Таленат без фрака, (превела Надежда Гавриловић) 102
Антон Чеховъ: Манић, (превео Вељa Миросављевић) 211

Чланци

Оригинални

Боривој Поповић: Како је Толстој писао Васкрсеније 125
Павле Поповић: О Горском Вијенцу . 13, 54, 113, 170, 214, 251, 315
Никола Симић: О Језику Петра II. Петровића Његоша 358
Др. Јован Скерлић: Поглед на политичку и социјалну француску поезију од 1830 до 1848 398
Светислав Стефановић: Каквом мјером? 19
Прилог карактеристици српске критике 225
Његошев „Шћепан Мали“ 355
На раскрници 402
Др. Лазо Томановић: Петар II. Петровић Његош 346
Милан Ћуковић: Неколико ријечи о свеопћем свјетском језику 410
Уредништво: Једна почетничка пјесма Његошева 362
Његош и Црногорац 363
Штампа о Његошевој прослави . . 364
Др. Милан Шевић: О „Лучи Микрокозма“ 353
М. О.: Деспотова унука, пошљедња краљица босанска 388

Преведени

Страна

Raffaelo Barbiera: Ђузепе Верди, (превео Љубо Нер. Влачић) 30
W. F. Brand: Poëta laureatus, (превео Милан Ћуковић) 178
Д. В. Григоревичъ: Књижевне успомене: Достојевски, (превела Вукосава Иванишевић-Ћуковић) 181
Тургењев, (превела Вукосава Иванишевић-Ћуковић) 416
T. Herzl: Робинзон, (превео Јован Максимовић) 26
Ђорђе Полонски: Максим Горки, (превео Милан Ћуковић) 72
Р. И. Сементковски: Ријеч двије о млађим писцима, (превео Х. Х.) . . . 412
И. С. Тургењев: Тургењев о Пушкину, (превео Јов. Максимовић) 66

Оцјене и прикази

Лука Грђић-Бјелокосић: Гласник земаљског музеја у Босни и Херцеговини . 187
Михајло Ј. Ђорђевић: Џепни француско-српски речник, од Ј. Н. Стевовића . 269
Из Историје Црне Горе, двије расправе, Цетињски Владика Висарион (1685—1692), Бадње вече и Истрага Потурица у Црној Гори, од Јов. Н. Томића 431
Стеван Жакула: Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius,
и
Aus der panegyrischen Litteratur der Südslaven. Von Emil Kalužniacki, Professsor an der Universität Czernowitz 428
Јов. М. Јовановић: Ватра, роман Габријела д' Анунција 324
Слободан Јовановић: Милан Наранџић, роман Јакова Игњатовића 185
Јован Протић: Краљевић Марко по други пут међу Србима; Данга; Воћа; од Радоја М. Домановића 420
Милан Ћуковић: Баналачки (раднички, дунђерски) језик од Луке Грђића-Бјелокосића 189
Аграрни покрети у старом Риму с особитим обзиром на данашње наше пољопривредне прилике, од д-ра Ђорђа Дере 326
Уредништво: Додатак поменику од 1888, написао М. Ђ. Милићевић 233

Страна

Пјесме Љуб. Н. Симића 235
Рјечник хрватског језика и два писма Ђура Даничића 268
Слике из Мог албума, од Милана Андрића 331
Горски Вијенац, издање Браће М. Поповића 331
Ueber die Montenegriner од Љубе Ненадовића у пријеводу Милене Миладиновића 331
Пјесме Дим. Глигорића (Сокољанина) 428

Позориште

Јов. М. Јовановић: Саул од Драгутина Ј. Илијића 75
Изнад човјечје снаге, од Бјернстјерна Бјернсона 141
Ђорђе Миловановић: Берлинска позоришта („Балканска Царица“ на берлинској позорници) 36
Балканска Царица, на њемачком језику 133
Пера С. Талетов: Биоградско позориште (Нова управа. Покојни Миљковић. Јенкова тридесето-годишњица. Представе за децу) 34
Милан Ћуковић: Есхилова Орестија . 38

Биљешке 41, 80, 147, 189, 270, 332, 434

Хроника

Српска, Словенска, Страна у сваком броју.

ИЗДАВАЧКА КЊИЖАРНИЦА И ШТАМПАРСКО-УМЈЕТНИЧКИ ЗАВОД
ПАХЕРА И КИСИЋА У МОСТАРУ.